David C. Korten

Tőkés társaságok világuralma

KAPU

A **Tőkés társaságok világuralma** több neves méltatója szerint korszakalkotó mű, a Nobeldíjas Desmond M. Tutu érsek egyenesen kötelező olvasmánynak minősíti. Hazánkban különösen időszerű, mivel ízekre szedi a nálunk is uralkodó libertariánus globális világrend ideológiáját, minden lényeges részletét, történelmi hátterét, mozgalmi taktikáját, eszmekörét, terjeszkedési stratégiáját, taktikáját, módszereit és főleg hosszú távú gazdasági tarthatatlanságát. Korten professzor részletes, tényadatokra épülő elemzésekkel, hibátlan okfejtéssel mutatja be a gazdasági globalizáció káros hatásait, korunk társadalmi, gazdasági és politikai válságainak alapvető, mélyebb okait. Meggyőzően dokumentálja, hogy az ideológiai, politikai és technológiai hatalom összjátéka következtében miként összpontosul egyre nagyobb gazdasági és politikai hatalom maroknyi tőkés társaság, multinacionális vállalat és pénzügyi intézmény kezébe, elválasztva saját, a rövid távú pénzbeli nyereségre törekvő önző érdekeiket az igazi emberi érdekektől és értékektől. Megmutatja a szűk pénzügyi szempontok előtérbe helyezésének és érvényesítésének pusztító emberi, társadalmi és környezeti hatásait. Megvilágítja, hogy az emberiség túlélése miért függ a kommunizmus és kapitalizmus hagyományos és avult bírálatán túlmutató, a közösségekre épülő ember- és életközpontú alternatívától, és vázolja a megteendő a lépéseket is, köztük a gazdasági globalizációval szemben a gazdasági élet súlypontjának helyivé tételét.

A tudományos igényességű, s ugyanakkor olvasmányos mű, amelyet jónéhányan a kilencvenes évek legfontosabb könyveként értékelnek, rendkívül széles érdeklődésre tarthat számot Magyarországon is, s minden bizonnyal vitákat kelt, de kihívása elől nem lehet és nem is szabad kitérni.

Tőkés társaságok világuralma

Negyedik kiadás

Tőkés társaságok világuralma

David C. Korten

KAPU

A mű eredeti címe és kiadója

David C. Korten
WHEN CORPORATIONS RULE THE WORLD

First published in the USA in 1995 by Kumarian Press, Inc., and Berrett-Koehler Publishers, Inc.

Copyright © 1995 PCDForum

All rights reserved

Szerkesztette
KINDLER JÓZSEF

Fordította

KINDLER JÓZSEF (prológ., 1, 2, 3, 12. fej.)
KOCSIS TAMÁS (13. 15. fej.)
KOVÁCS ESZTER (23, 24. fej.)
SÁNTA FERENC (4. fej.)
SZABÓ LÁSZLÓ (16, 17. fej.)
SZABÓ SÁNDOR (8, 9. fej.)
TÖRÖK KATALIN (22. fej.)
ZILAHY GYULA (18. fej.)
BALAJCZA TÍMEA (14. fej.)
BARANYI ÁRPÁD (6, 7, fej.)
CSUTORA MÁRIA (10, 11, fej.)
ÉRI VILMA (19. fej.)
FLACHNER ZSUZSA (epil., függ.)
HEGEDŰS JUDIT (21, fej.)
KÉK MÓNIKA (5. fej.)
KEREKES MÁRTON (20. fej.)

A fordítást az eredetivel egybevetette
KINDLER JÓZSEF, BARANYI ÁRPÁD (21, 22. fej.),
KEREKES SÁNDOR (20. fej.), ZILAHY GYULA (16, 17. fej.)

Hungarian translation © Magyar Kapu Alapítvány EKF Hálózat, Budapest, 1996.

A kiadásért felel: Brády Zoltán

ISBN 963 7706 05 4

Műszaki szerkesztő: Kiss Tamás *Olvasószerkesztő: Erki Edit*
Korrektor: Jankó Bálint *Fedélterv: Fehér Zoltán*
Szerkesztő koordinátor: Borbély Róbert

Nyomda: KORREKT NYOMDAIPARI KFT. Felelős vezető: Barkó Imre
Formátum: A/5 Terjedelem: 480 oldal
Betűtípus: Times New Roman, Univers

Két nagy tanítómnak
Robert North és Willis Harman professzoroknak,
akik megtanítottak a közkeletű tudás kétségbevonására
és olyan lehetőségekre nyitották rá szememet,
amelyek megváltoztatták az életemet.

És

Feleségemnek, Dr. Frances F. Kortennek,
aki társam volt a járatlan úton való
hihetetlen utazásban.

Tartalom

- *Előszó a magyar kiadáshoz (prof Kindler József)* XI
- *Koszonetnyilvánítás* XIX

• *PROLÓGUS: SZEMÉLYES ÉLETÚT* *1*

- *A vizsgálódás gyokerei* *3*
- *Hazatérés* *9*
- *Feltáró vallomás* *10*
- *Lényegi osszefoglaló* *13*

I. COWBOYOK EGY ŰRHAJÓBAN **17**

1. A reménytől a válságig **19**

1 1 Az emberiség háromszoros válsága 20
1 2 Az intézményi legitimáció elvesztese 25

2. A nyitott térségek vége **27**

2 1 Cowboyok és urhajósok 28
2 2 A nyitott térségektol a telített világig 29
2 3 Fogyasztás, népesség, igazságosság 36

3. A növekedés illúziója **41**

3 1 Egy kiábrándult kozgazdász 42
3 2 A novekedés határai 44
3 3 A növekedés és a szegények 47
3 4 Novekedés a fejlesztés nevében 55

II. HARC A KORLÁTLAN URALOMÉRT **59**

4. Tőkés társaságok keletkezése és fejlődése Amerikában **61**

4 1 A tokés társaságok kordában tartása 63
4 2 A polgárháború hatásai 66
4 3 A pluralizmus tundoklése és bukása 71
4 4 A kormányzás kérdése 76

5. A tőkés libertariánusok rohama **79**

5 1 A pénzsóvárság szentesítése 80
5 2 Tokés társaságok libertariánus szövetsége 83
5 3 Adam Smith és David Ricardo elárulása 85
5 4 Kozgazdaságtan és demagógia 93
5 5 Az igazságtalanság erkolcsi igazolása 97

6. A demokratikus pluralizmus hanyatlása **103**

6 1 A versenyző piacok megorzése 106
6 2 A globalizáció romboló hatása 109
6 3 Svédország esete 111
6 4 Épito egyensúlyra van szukség 115
6 5 Mások a játékszabályok 119

7. A fellegjárók illúziói **125**

7 1 A piac buvos hatása 126
7 2 A nagy megosztottság 129
7 3 Egy másik világ 134
7 4 Az Észak-Dél viszony új meghatározása 137
7 5 Önpusztító rendszer 140

III. GYARMATOSÍTÓ TŐKÉS TÁRSASÁGOK 145
8. Világbirodalmak álmai 147
8.1 A jövőkép 148
8.2 Tőkés társaságok a nemzeti érdekek felett 151
8.3 Kormányzatok a konzumerizmus szolgálatában 154
8.4 Közösségi és tőkés érdekek szembekerülése 156
9. Az elitek megegyezése 161
9.1 Az amerikai hegemónia jövőképei 162
9.2 Az Észak-atlanti Szövetség 165
9.3 A Trilaterális Bizottság 167
10. A demokrácia mint árucikk 171
10.1 A politikai erők mozgósítása 172
10.2 Az üzleti lobbyk kiépítése 175
10.3 Bérelhető demokrácia 177
11. A világot behálózó marketing 181
11.1 Először Amerika, azután az egész világ 182
11.2 Az MTV teremtette világ pontosan tudja: „A Coca-Cola az igazi" 186 186
11.3 Vállalatok az osztálytermekben 188
11.4 Az 1984 világa 191
12. A szegény országok átalakítása 195
12.1 A hiteligény létrehozása 197
12.2 Amikor kopogtat a díjbeszedő 200
12.3 A nagyvállalati kapcsolatok 204
12.4 Ha a szegények számítanának 205
13. A nagyvállalati érdekek biztosítása 213
13.1 A világ legfontosabb igazságszolgáltató és törvényhozó testülete 214 214
13.2 A nagyvállalati érdekek uralma 218
13.3 Az információs monopóliumok védelme 221
IV. AZ ELFAJZOTT PÉNZÜGYI RENDSZER 225
14. A pénzjátszma 227
14.1 A pénz és az érték szétválása 228
14.2 A nagy pénzteremtő gépezet 233
15. Karvalytőke 239
15.1 Bizonytalanság és kockázat teremtése 241
15.2 Nyereség a bizonytalanságból 246
16. Tőkés kannibalizmus 253
16.1 A „gazdaságtalan" vállalatok kifosztása 254
16.2 A társadalmi felelősség kiirtása 259
17. Az irányított verseny 263
17.1 Munkahelyek megszüntetése és hatalomkoncentráció 264 264
17.2 A központilag vezérelt gazdaságok növekedése 270
17.3 Együttműködés kulcspozícióban 272

V. A KÍVÜLREKEDTEK 279
18. VERSENY A VÉGEKEN 281
18 1 Újkori rabszolgaság 282
18 2 A szociális felelősség korlátai 285
18 3 Terjedő rákos daganat 287
19. Beköszönt a gazdaságosság 293
19 1 Elobb az izom, most az ész 294
19 2 Fájdalom legfelul 296
19 3 A kotódés korlátozása 300
19 4 Alkalmazkodás a beszűkült lehetoségekhez 301
20. Emberek élettér nélkül 305
20.1 A fejlődés nevében 306
20 2 Szabad piacok, nyitott határok 310
20 3 A kirekesztettek választási lehetőségei 313
VI. HATALMUNK VISSZASZERZÉSE 315
21. Az ökológiai forradalom 317
21 1 Versengó valóságképek 319
21.2 Lokális gazdaságokat, globális tudatot! 326
21.3 Vezérelvek 330
21 4 Az ember érdekében 335
22. A jó minőségű élet 337
22 1 Gondoskodó családok és kozosségek 338
22 2 A fenntarthatóan élők visszafejlesztése 340
22 3 A túlfogyasztástól a fenntartható közösségig 341
22.4 Fenntartható megélhetés 352
23. Az öntudatra ébredt civil társadalom 357
23 1 Mondjunk nemet! 358
23 2 A civil hálózatok ereje 362
23 3 A tudatosság globalizálása 368
23 4 Megtenni a lehetségest 369
24. A változás programterve 375
24.1 Politikai élettereink visszaszerzése 376
24 2 Gazdasági élettereink visszaszerzése 381
24.3 A globális rendszer helyivé alakítása 391

- *EPILÓGUS: Az életet választva* *399*
- *Fuggelék*
  Az emberek foldje kiáltvány Cselekvési program a jovőért *405*
- *Jegyzetek* *411*
- *Név és tárgymutató* *437*
- *A szerzőről* *449*

ELŐSZÓ
A MAGYAR KIADÁSHOZ

Korunk — Czakó Gábor találó szóleleményével jellemezve — minden kétséget kizáróan: *gazdaságkor,* „melynek kihívásai gazdaságiak, a megoldások nemkülönben, logikus céljuk az emberi közületet gazdaságképletté szervezni"[1], s ennek egyenes következménye, hogy az ember eszközzé válik a gazdaság szolgálatában, s akár fel is áldoztatik, miként ezt napjaink magyar valóságában közvetlenül is megtapasztalhatjuk. Ígéretek, magyarázatok természetesen bőségesen teremnek, ajánlgatva a gazdasági növekedés mindent gyógyító varázsszerét és az erre való várakozás megértő türelmét kérve.

Ugyanakkor a világ csaknem minden országában a szegénység növekedése, a munkanélküliség, a társadalmi egyenlőtlenség fokozódása, az erőszakos bűncselekmények szaporodása, széteső családok, a környezet állapotának vészes leromlása és más „válságtünetek" mutatják, hogy „valami bűzlik Dániában." Hogylétünk mutatói aggasztóak.[2] Korten professzor meglátása szerint „gyakran a politika berkeitől távol lévő, normális életet élő emberek azok, akik a legvilágosab-

1. Czakó Gábor: *Mi a helyzet? - Gazdaságkor titkai.* IGEN Egyesület, Bp., 1995.,18.o.

2. Kindler József: Hogylétünk aggasztó mutatói. *Magyar Nemzet,* 1995. nov. 8.

ban látják, hogy mi is történik valójában, de vonakodnak nyíltan beszélni arról, amiről magukban tudják, hogy igaz. Ösztönös megérzéseik és meglátásaik elfojtása az elszigeteltség és gyámoltalanság érzését kelti bennük, mivel gyökeresen eltér attól, amit a hitelesebbnek látszó hivatalosak mondanak s a média sugall és közvetít."

David C. Korten könyve (When Corporation Rule the World), melyet 1995. évi első megjelenése után, a *Tőkés társaságok világuralma* címen most magyarul is tanulmányozhat a tisztelt Olvasó, felvállalja az ösztönös igaz megérzések hátterének, okainak higgadt, — hatalmas tényanyagra támaszkodó — a mélyrenyúló összefüggéseket rendszerszemléletben szakszerűen feltáró és megvilágító feladatát, azt is mondhatnánk: misszióját.

A könyv — több neves méltatója szerint — korszakalkotó mű, a Nobel-díjas *Desmond M. Tutu* dél-afrikai anglikán érsek egyenesen kötelező olvasmánynak minősíti. Ha szerényebben fogalmazunk, akkor is *alapkönyvnek* tekinthetjük, s hazánkban különösen időszerű, mivel valójában a libertariánus globális világrend nálunk is eluralkodó gondosan álcázott *ideológiáját* szedi ízekre, annak minden lényeges részletével, történelmi hátterével, terjeszkedési stratégiájával, mozgalmi taktikájával és főleg hosszú távú gazdasági tarthatatlanságával együtt. Megkockáztatva — Korten szavaival élve — a könyv tömör lényegének egy mondatban való összefoglalását ez a következő:

„A gazdasági globalizáció kiveszi a hatalmat a közjóért felelős kormányok kezéből és egy maroknyi tőkés társaság — multinacionális és transznacionális vállalat és pénzügyi intézmény kezébe juttatja, melyeket egyetlen kényszerítő erő mozgat: a rövidtávú pénzbeli nyereségre való törekvés. Ez hatalmas gazdasági és politikai hatalmat sűrít a kisszámú elit kezébe, s ugyanakkor a rendszer rendellenes működése társadalmi költségeinek viselőit megfosztja a döntésekben való részvétel lehetőségétől és gyötrelmeik okait illetően a gazdasági elit által uralt média a zavarodottság állapotában tartja őket. A világ legnagyobb tőkés társaságai és pénzügyi intézményei által ellenőrzött s irányított eleven propaganda-gépezet állandóan arról biztosít bennünket, hogy a konzumerizmus a boldogság útja, a bajok oka a piaci túlzások állami korlátozása, a gazdasági globalizáció történelmileg elkerülhetetlen s egyúttal jótétemény az emberiség számára."

A könyv szerint az emberi intézmények világméretű átalakítása egy szűk körű elit kitervelt, kitanult és szándékos beavatkozásának következménye, és pénzük lehetővé teszi számukra, hogy ők maguk az illúziók világában éljenek, távol az emberiség óriási többségétől. „Ezek az erők a piaci zsar-

nokság eszközeivé silányították az egykor jótékony hatású gazdálkodó szervezeteket és pénzügyi intézményeket, s ez az önkényuralom, miként a rák, egyre terjed Földünkön, tönkretéve emberek tömegeinek életlehetőségeit, tehetetlenségre kárhoztatva a demokratikus intézményeket és kiszipolyozva az életet a telhetetlen és kíméletlen pénzhajszában." Azt is mondhatnánk, hogy a gazdaságkor gazdaság*kórrá* degenerálódott, s a hat részre tagolt könyv egyik részének címe nem véletlenül *Az elfajzott pénzügyi rendszer.*

A látlelet és kórisme kíméletlenül éles, pontos s a maga tényszerűségében talán lehangoló is, de a könyv körvonalazza a kiút programtervét is, mondván, hogy a tudományos és ipari korszak materialista jövőképének határait elérve, most az ökológia korának küszöbén állunk, mégpedig emberi mivoltunk *szellemi-lelki és anyagi* vetületeinek „egészlátóbb" (holisztikus) szemléletére alapozott Ökológiai Forradalom létrehozásával, amely nem a fegyverek, hanem az eszmék forradalma. Ez valamennyiünktől azt igényli, hogy visszaszerezzük politikai és gazdasági befolyásunkat olyan társadalmak megteremtése érdekében, amelyek az élet teljesebb megélését teszik lehetővé számunkra, a *teljes ember* szolgálatában. A teljes ember szolgálata pedig „tekintetbe veszi egyfelől az anyagi szükségleteknek, másfelől pedig az értelmi, erkölcsi, szellemi és vallási életnek az igényeit".[3] Az így értelmezett emberi fejlődést viszont nyilvánvalóan nem lehet kizárólag a fogyasztás mennyiségével mérni, hanem az életminőség társadalmi, szellemi, lelki és erkölcsi vetületeit is figyelembe kell venni. Ezeket a felismeréseket kell világméretűvé tenni, azaz globalizálni, s nem pedig a gazdaságot, amelyet Korten szerint nem globalizálni, hanem éppen ellenkezőleg lokálissá, vagyis helyivé kellene alakítani abban az értelemben, hogy a helyi (hazai) gazdasági kezdeményezéseknek, vállalkozásoknak, vállalatoknak legyen elsőbbségük, s általában is a kisebb közösségeknek.

Egészében tehát a bibliai igazodás nyomán, mely szerint „a szombat van az emberért, nem pedig az ember a szombatért" (Mk 2,27): *a gazdaság van az emberért, s nem az ember a gazdaságért,* s tevékenységünket ez kell vezérelje. Az aggasztó hazai társadalmi jelenségek nyomán egyre többen felismerik és oknyomozó, az összefüggéseket kereső vizsgálataik nyomán fel is tárják — érdekes, de érthető módon elsősorban a „mintaországok-

3. *Igazságosabb és testvériesebb világot!*, A Magyar Katolikus Püspöki Kar körlevele, 1996., 35. o.

ban" élő magyar szakértők —, hogy „a szovjet birodalom diktatórikus rendszeréből kilépő népek — köztük a magyarok is — a demokrácia és piacgazdaság helyett egy hitelpénz- és adósságfüggés által nemzetközileg irányított oligarchikus társadalomba csöppentek. Elkerüli a magyar közvélemény figyelmét, hogy a jelenlegi spekulatív tőke által dominált kapitalizmus nemcsak hogy nem azonos a magyaroknak megígért szabad vállalkozáson alapuló piacgazdálkodással — még kevésbé a társadalmi gondoskodás intézményeivel kiegészült szociális piacgazdasággal —, hanem annak egyik ellentéte, tagadása. (A másik ellentéte ugyanis a megbukott reálszocialista rendszer.)"[4]

A kiutat gazdasági tekintetben a szociális piacgazdaság megteremtése jelentené, az *emberséges társadalom — emberséges gazdaság* ahogy a szociális piacgazdaság eszmei atyjának *Wilhelm Röpkének* műveiből készített breviáriumszerű válogatás alcíme tükrözi.[5] Erről azonban hazánkban csak a hangzatos politikusi szólamokban esik szó — ígéretként, a tényleges cselekvések szintjén nyoma sincs. Ugyanakkor tény az is, hogy megfogalmazódnak egyrészt a széles körű társadalmi visszhangot kiváltó, átfogó helyzetelemzésen nyugvó elvi útmutatók is, mint például a Magyar Püspöki Kar körlevele,[6] másrészt a Korten könyv „hullámhosszán", de ettől függetlenül készülő, „egy önigazgató, jóléti Magyarországért" kimunkált programterv-vázlatok is.[7]

Kérdés természetesen az, hogy a „függőség és a kiszolgáltatottság újabb rendszerébe került"[8] országunk számára reálisak-e ezek a terápiás elgondolások és javaslatok, s ugyanez a kérdés merül fel a könyvben a teljes világrendszerre kimunkált programterv esetében is. Feltehetően a könyv javaslatai fogják kiváltani a leghevesebb vitákat, mivel egyrészt *szük-*

---

4. Drábik János (München): Kamatokon vett kapitalizmus, *Magyar Nemzet*, 1996. aug. 3.

5. Wilhelm Röpke: Civitas humana, emberséges társadalom — emberséges gazdaság (Válogatta, fordította és jegyzetekkel ellátta J.Horváth Tamás), Kráter Műhely Egyesület, Bp., 1996.

6. *Igazságosabb és testvériesebb világot!* A Magyar Püspöki Kar körlevele a hívekhez és minden jóakaratú emberhez a magyar társadalomról. Magyar Katolikus Püspöki Kar, Bp., 1996.

7. Síklaky István: Józan ésszel! Egy önigazgató, jóléti Magyarországért! (Előadás a KÉSZ III. Orsz. Kongresszusán 1996.okt.19-én.)

8. Drábik i.m.

ségképpen vázlatosabbak a helyzetelemzésnél, másrészt viszont könnyen délibábosnak s ekként megvalósíthatatlannak minősíthetők. Érdemes azonban figyelmeznünk Korten professzornak az ilyen jellegű ellenvetésekre adott válaszaira: ki merte volna megjósolni, akár csak 1988-ban is, hogy 1991-ben a Szovjetunió békésen felbomlik, a két Németország egyesül, a berlini falat lebontják, vagy 1994-ben Nelson Mandelát választják Dél-Afrika köztársasági elnökévé?

Az természetesen nyilvánvaló, hogy a változásokért tennünk, cselekednünk is kell s nem csak várakoznunk. A cselekvéshez szükséges útmutatást is tartalmazza a könyv, melynek ebben a tekintetben akár mottója is lehetne, — bár a Szerző nem hivatkozik rá — II. János Pál pápa hívőknek és nemhívőknek egyaránt szóló felemelő gondolata: *átlépni a remény küszöbén.*[9]

Néhány szót kell szólnunk a könyv magyarra való átültetéséről és a fordítás problémáiról. A könyv eredeti angol címében és a szövegében a „*corporation*" a kulcsszó, s ennek több szótári jelentése is van. A szövegösszefüggéstől függően jelenthet *vállalatot, részvénytársaságot, testületet, korporációt, társaságot* stb. Ezért tehát mindig a szövegösszefüggés értelmezésében fordítottuk, a címben pedig — hosszas megbeszélések és viták nyomán — a „*tőkés társaságok*" magyar megnevezést választottuk a „*corporations*" magyar megfelelőjének, figyelembe véve a magyar elnevezés hangulati mellékjelentését (konnotációját) is. Mivel a „*liberális*" szó használata sok félreértés, félremagyarázás, sőt a politikában szándékos félrevezetés forrása is, ezért hangsúlyoznunk kell, hogy szándékosan tartottuk meg az amerikai angolban használt „*libertarian*" kifejezést a magyar „*libertariánus*" nyelvi alakban. A „liberális" és „libertariánus" közötti különbséget leginkább a „szabadság" és „szabadosság" közötti tartalmi és hangulati különbség mutatja, noha a latin eredetiben a „szabados": „libertinus". Ámbár igyekeztünk a korrekt és igényes szakfordítás követelményeinek megfelelni, mégis akadhatnak a magyar kiadásban különféle hibák, s ezért ezúton is szíves elnézést kérünk. Néhány esetben fordítói, szerkesztői vagy külső szakértői megjegyzéseket is fűztünk egyes kevésbé ismert vagy kiegészítő rövid magyarázatot igénylő megállapításokhoz, s ezeket a jegyzetekben csillaggal jelöltük. A név- és

9. II. János Pál: Átlépni a remény küszöbén. Joseph Laux Kiadó, 1994.

tárgymutató a magyar kiadásban egyszintes, viszont a jobb tájékozódást segíti, hogy a tartalomjegyzékben az alfejezeteket is feltüntettük.

Befejezésképpen *köszönetnyilvánítással* bocsátjuk útjára a magyar kiadást, amely a latin mondás szerint — habent sua fata libelli (a könyveknek is megvan a maguk sorsa) — bizonyára élni fogja a maga, reményünk szerint visszhangot kiváltó életét.

Elsősorban *David C. Korten* professzornak kell megköszönni, hogy megírta — a magyar gazdasági, társadalmi és politikai élet számára is súlyos és elgondolkodtató megállapításokat tartalmazó — könyvét, és az 1995-ben megjelent könyvének magyar kiadását jogdíjmentesen engedélyezte. Köszönettel tartozunk *Héricz Józsefnek* (Kanada), aki a könyvet amerikai megjelentetése után a KAPU Szerkesztőségéhez azonnal eljuttatta, majd a KAPU 1996. 4. számában a könyvről és a könyvvel kapcsolatos gondolatairól írását megjelentette.[10] Hálásak vagyunk *Roób Gusztávnak,* a KAPU szerzői gárdája tagjának, összekötői, közvetítői tevékenységéért. Köszönetünkön kívül tisztelettel adózunk *Brády Zoltánnak,* aki mint a Magyar Kapu Alapítvány elnöke és a KAPU főszerkesztője felvállalta a könyv kiadását, a nyomdaköltségeket, a KAPU belső munkatársait, és technikai apparátusát a kiadás szolgálatába állította. A Szerkesztőség egészét köszönet illeti munkájukért, de közülük is kiemelten köszönjük *Erki Edit* olvasószerkesztői tevékenységét, *Kiss Tamás* műszaki szerkesztését és *Borbély Róbert* szerkesztőségi titkár fáradhatatlan munkáját.

A könyv gondozását, fordítását, többszörös lektorálását, tartalmi szerkesztését a *Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Környezetgazdaságtani és Technológiai Tanszék*ének belső csapata, illetve a Tanszékkel szakmai kapcsolatban álló szakértők végezték. Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a teljes gárda a „fizetség semmi, dicsőség kétes" jelmondatú felhívás jegyében, a jó ügy iránti belső elkötelezettségtől vezérelve azonnal, minden anyagi ellenszolgáltatás nélkül ajánlotta fel részvételét és végzett kitűnő munkát. A „semmit senkiért, mindent csak önmagadért" jegyében működő világunkban Balassi Bálint végvári vitézeihez hasonlíthatók ők, akik „az jó hírért névért s az szép tisztességért mindent hátra hadnak". A legtöbben közülük ugyanis nemcsak ingyen dolgoztak, de a szánalmas fizetésüket kiegészítő külső szakértői munká-

10. Héricz József: Multik világuralma, *KAPU,* 1996. 4.sz. 3-8. o.

kat függesztettek fel vagy hagytak el, s ily módon még anyagi áldozatot is hoztak. A fordítók között az impresszumon szerepel nevük, s közülük is ki kell emelni *Baranyi Árpádot*, aki a belső szervezés és koordinálás, sok bosszúsággal és fáradsággal járó munkáját is felvállalta. Mind neki, mind pedig *Csutora Máriának* többlet-munkájukért többlet-köszönet jár, akkor is, ha erre nem tartanak igényt. A „dicséretes seregnek" méltó köszönetet Balassi veretes szavaival mondhatunk: „Mint sok fát gyümölccsel sok jó szerencsékkel áldjon Isten mezőkbe!"

Kerekes Sándor professzor megértő támogatása, sőt aktív részvétele nélkül, aki egyetemünkön a Gazdálkodási Kar dékánja és a Környezetgazdaságtani és Technológiai Tanszék vezetője, vállalkozásunk nyilvánvalóan nem jöhetett volna létre, s ezért neki kiemelt köszönettel tartozunk. *Foltányi Zsuzsa* (Energia Klub), *Éri Vilma* (Környezettudományi Központ) és *Flachner Zsuzsa* (Környezetgazdálkodási Intézet) értékes hozzájárulását őszinte elismeréssel köszönjük. *Gyombolai Márton* matematikus és *Sántáné Gedeon Mária* (Eötvös Kollégium) külső szakértőként segítettek, természetesen ők is önzetlenül, köszönet érte.

S most személyes hangra váltva megköszönöm barátaimnak, *Zoltán Tamásnak* és *Franczia Ottónak* a ritka, de mindig inspiráló beszélgetéseket, s a jó MAG-béli társak lelkes vitáit is. S végül, de nem utolsósorban, *feleségemnek, Editnek* köszönöm szeretetteljes megértését, amellyel — immár negyven éve — elviseli, materiális javainkat enyhén szólva nem szaporító, Don Quijote-i vállalkozásaimat.

A könyv magyar kiadását ezzel útjára bocsátjuk. Lectori salutem! Üdv az Olvasónak!

Prof. Kindler József

Budapest, 1996. október

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

E könyv nemzetközi összefogás eredményeként, számos nagyszerű munkatársam segítségével született. Különösen hálás vagyok Tony Quizon, Sunimal Fernando, Bishan Singh, Chandra de Fonseca, Felix Sugitharaj és Sixto Roxas barátaimnak, akikkel 1992 novemberében tíz napot együtt töltöttem a Fülöp-szigeteki Baguióban. Ez a könyv nagyrészt annak a jelentésnek a továbbfejlesztett változata, amit tíznapos együttlétünk alatt dolgoztunk ki.

Krishna Sondhi és Ian-Mayo-Smith sok korábbi könyvem kiadójának, a Kumarian Pressnek munkatársai, fáradhatatlanul ösztönöztek arra, hogy belevágjak ebbe a munkába, és rendkívüli mértékben segítettek is abban, hogy végig tudjam csinálni. Henry Berryt kérték föl, hogy szerkesztőségi és marketing-tanácsadóként legyen segítségemre abban, hogy a könyv írásakor át tudjak állni egy, a fejlesztési kérdésekre specializálódott közönség hullámhosszáról a nagyközönségnek szóló írásmódra. A közös könyvkiadás érdekében létrehoztak egy különleges együttműködési szövetséget is a Berrett-Koehler kiadóval, így történt, hogy e munka a Steve Piersanti által vezetett, kreatív csapat védőszárnyai alá került.

Frances Korten a könyv kulcsfontosságú érveinek kidolgozásában volt segítségemre — sok-sok órát töltöttünk fehér asztal mellett, és a könyv témáiról beszélgettünk. Ezen fölül nagy szeretettel, odaadással és könyörtelen kritikával olvasta végig és szerkesztette többször is valamennyi fejezetet. Egy szerkesztőbizottság — amelynek tagjai Anwar Fazal, Robert Gilman, Willis Harman, Stanley Katz és Donella Meadows voltak — mindvégig lelkesített, ötleteket és tanácsokat adott. Michelle Beesten és Claudia Radel önkéntes kutatói és szerkesztői munkájukkal voltak segítségemre.

Ezen fölül részletes kritikai hozzászólásokat és visszajelzéseket kaptam Nancy Alexander, Robin Broad, John Cavanagh, Walter Coddington, Sandy Cohen, Herman Daly, Richard Douthwaite, Neva Goodwin, Jonathan Greenberg, Ross Jackson, Elizabeth Kramer, Mark Leach, Jerry Mander és Marilyn Mehlmann részéről. A könyvben megfogalmazott gondolatok és elemzések megszületésében jelentős szerepük volt még a következő munkatársaimnak: Fatma

Alloo, Gar Alperovitz, Roy Anderson, Winifred Armstrong, Patricia Bauman, Walden Bello, David Bonbright, Jeremy Brecher, Beth Burrows, Ruth Caplan, Robert Cassani, Mary Clark, Clifford Cobb, Harriet Crosby, Jolle Danant, Joe Dominguez, Duane Elgin, Bill Ellis, Linda Elswick, Gustavo Esteva, Joyce Gillilan-Goldberg, Edward Goldsmith, Alisa Gravitz, Nathan Gray, Leanne Grossman, Richard Grossman, Ted Halstead, Wendy Harcourt, Paul Hawken, Judy Henderson, Noeleen Heyzer, Janet Hunt, Tom Keehn, Danny Kennedy, Martin Khor, Andy Kimbrell, Alicia Korten, Smitu Kothari, Sigmund Kvaloy, Kathy Lawrence, Michael Lerner, Tina Liamzon, Peter Mann, Atherton Martin, Michael McCoy, Luis Lopezllera Méndez, Victor Menotti, John Mohawk, Ward Morehouse, David Morris, Shierry Nicholsen, Helena Norberg-Hodge, Michael Northrup, Sharlye Patton, David Perrin, George Porter, William Rees, David Richards, Mark Ritchie, Neil Ritchie, James Robertson, Vicki Robin, Atila Roque, Isagani Serrano, Vandana Shiva, Michael Shuman, Greg Thompson, Saly Timpson, Edgardo Valenzuela, Steve Viederman, Paul Wachtel, Lori Wallach és Paul Wangoola. Jeff Clarkson barátomnak és munkatársamnak, az új-zélandi zeneszerzőnek, szintetizátorművésznek és környezetvédelmi aktivistának köszönöm azokat a rendkívüli zeneműveket, amelyek az írással töltött hosszú időszakokban a nyugodt hangulat és az elmélyült gondolkodás légkörét varázsolták körém.

A könyv a People-Centered Development Forum (PCDForum, Emberközpontú Fejlesztés Fóruma) gondozásában készült el. A Fórum a munka elvégzésének támogatása céljából különleges pénzügyi támogatást kapott a Jenifer Altman Foundation részéről. A Fórumnak ehhez és más munkáihoz támogatást nyújtottak még a következő szervezetek: Batir Foundation, Bauman Family Foundation, Deep Ecology Foundation, New Road Map Foundation, Charles Stewart Mott Foundation, a Jessie Smith Noyes Foundation Igazgatói Különalapja, Rockefeller Foundation, Rockwood Fund, Sierra Club, és az Uniterra Foundation. Egyéni támogatók voltak: Andrés Carothers, Harriett Crosby, Margaret Korten, Maryanne Mott és Edgardo Valenzuela.

A PCDForum kizárólag önkéntesekből álló szervezet, amely tagjainak nem ad fizetést. Ezen könyv elkészítéséért személy szerint semmilyen forrásból semmiféle anyagi ellenszolgáltatást nem kaptam, és a könyv eladásából befolyó összes bevétel is a PCDForumot illeti. További információkhoz a PCDForumról a következő két Internet-címen lehet hozzáférni:

URL gopher//wn apc org/sangonet/PCDF
(fonntartója a SangoNet South Africa)

HTTP //iisd1.iisd.ca/devideas
(fönntartója az International Insitute for Sustainable Development Canada).

A könyvben leírt gondolatok a sajátjaim és nem feltétlenül tükrözik a PCDForum vagy a támogatóinak véleményét. Legmélyebb elismerésemet fejezem ki mindazoknak, akiknek segítségével ez a könyv elkészülhetett.

PROLÓGUS: SZEMÉLYES ÉLETÚT

Úgy gondolom, jó okunk van azt állítani, hogy a modern kor véget ért. Manapság számos jelét láthatjuk annak, hogy átmeneti korban élünk, amikor úgy tűnik, valami megszűnőben, valami más viszont fájdalmasan születőben van. Mintha valami szétporladna, bomlana és kimerülne, valami más viszont, noha még alig kivehetően, kibontakozna a romokból.

Václav Havel, a Cseh Köztársaság elnöke

Az elmúlt években a különböző országokban tett utazásaim során, a Fülöp-szigeteken, Magyarországon, Új-Zélandon, Bangladesben, Brazíliában, Dél-Afrikában, Thaiföldön és az Egyesült Államokban, a legkülönbözőbb emberekkel kerültem kapcsolatba. Bárhová is utaztam, az átlagemberek csaknem kivétel nélkül úgy érezték, hogy azok az intézmények, melyektől függnek, cserben hagyták őket. Sokan egyre jobban félnek a jövőtől, ami egyre kilátástalanabbnak tűnik maguk és gyermekeik számára. Az Egyesült Államokban — és másutt is — ez a félelem a politikai kiábrándultság és elidegenedés fokozódásában jelentkezik, és a szavazóurnákhoz járulók számának csökkené-

sében, az adófizetők lázongásában és a politikai tisztségviselőktől való elfordulásban nyilvánul meg. Ugyanakkor a tényleges problémák sokkal mélyebbre nyúlnak a nagy és erős kormányzat egyszerű elutasításánál.

Noha a politikusok és a sajtó szerepet játszanak abban, hogy az emberek a kormányzati kudarcok nyomán csalódottakká válnak, mégis úgy tűnik, nemigen ismerik fel a növekvő szegénység és munkanélküliség, a társadalmi egyenlőtlenség, az erőszakos bűnözés, a családok válságának és a környezet pusztulásának mélyebb okait, mely jelenségek miatt látják sokan a jövőt sötétnek. Vezetőink, úgy tűnik, képtelenek túllépni politikai ellenfeleik hibáztatásán és ugyanazokat a régi, eredménytelen megoldásokat javasolják — a gazdasági növekedés gyorsítását deregulálással, adócsökkentést, a kereskedelmi korlátozások megszüntetését, az ipar erőteljesebb ösztönzését és nagyobb támogatását, a szociális ellátásban részesülők munkára kényszerítését, a rendőri állomány növelését és több börtön építését.

Gyakran a politika berkeitől messze lévő, normális életet élő emberek azok, akik a legvilágosabban látják, hogy mi is történik valójában. Ugyanakkor vonakodnak nyíltan beszélni arról, amiről magukban tudják, hogy igaz. Túlságosan ijesztő és gyökeresen eltér ez attól, amit a hitelesebbnek látszók mondanak és a médiumok közvetítenek. Ösztönös megérzéseik és meglátásaik elfojtása az elszigeteltség és gyámoltalanság érzését kelti bennük. Gyötrő kérdéseik: valóban olyan rosszul állnak a dolgok, ahogy én látom? Miért nem látják mások is? Ostoba lennék? Szándékosan félrevezetnének? Van valami, amit megtehetnék? Tehet valamit bárki is?

Magam is évekig küszködtem ezekkel a kérdésekkel, először az elszigeteltség hasonló érzésével, majd egyre inkább ráébredve, hogy milliók gondolkodnak hasonlóképpen ezekről a kérdésekről. Még ma is, ha új hallgatóságnak szóló előadásra készülök, az a nyugtalanító érzésem van, hogy amit mondanom kell, azt egyből visszautasítják egy olyan világban, amely a növekedés, a nagy üzlet és a deficit finanszírozásának gondolatköréhez kötődik. Ugyanakkor azonban rendszeresen az emberek lelkes helyeslésével találkozom, akik megkönnyebbüléssel és örömmel fogadják, hogy saját tapasztalataik nyilvános fórumon is megerősítést nyernek. A súlyos és kellemetlen igazságok nyílt megbeszélése az első lépés a cselekvéshez. Míg az ismeretlentől való félelem megbénít bennünket, az igazság cselekvésre késztet.

A vizsgálódás gyökerei

Számomra minden könyvem intellektuális utazásom új lépése, s alkalmat ad arra, hogy beszélgetést kezdeményezhessek olvasóimmal olyan kérdésekről, melyek mélyen foglalkoztatnak. Elindulva ezen az úton, hasznos lehet megismerni, hogy milyen tapasztalatok vezettek jelenlegi nézeteimhez, melyeket az olvasóval a következő oldalakon osztok meg. Tapasztalataim története egyúttal áttekintését nyújtja a *Tőkés társaságok világuralma* központi gondolatainak.

1937-ben születtem konzervatív, fehér, felső-középosztálybeli családban, és Washington állam mintegy huszonötezer lakosú, faiparával jellemezhető Longview nevű kisvárosában nevelkedtem. Feltételezve, hogy egyszer majd átveszem a család zeneműves- és hangszerboltját, nem mutattam különösebb érdeklődést a nemzetközi ügyek vagy az Egyesült Államok határán kívüli történések iránt. Mint a Stanford Egyetem pszichológia szakos hallgatója a zenei képességvizsgálattal és a vásárlói magatartás befolyásolásának pszichológiai kérdéseivel foglalkoztam. 1959-ben, utolsó éves koromban azonban különös dolog történt.

Most nem részletezendő okokból felvettem a modern forradalmakról szóló tárgyat, melyet Robert North, a politikai tudományok professzora tanított. Megdöbbentem. A forradalmakat világszerte a szegénység táplálja — s ez a számomra olyannyira értékes amerikai életmódot fenyegeti. A ritkán előforduló életpálya-módosító oktatási tapasztalatok egyikeként ez a kurzus döntésre késztetett. Életemet eme fenyegetés ellensúlyozására kell szentelnem, célom a modern gazdálkodás és menedzsment, valamint a vállalkozási ismeretek megismertetése mindazokkal, akik még nem élvezték ezek előnyeit.

A Stanford Business School-on szereztem MBA fokozatot nemzetközi üzleti ügyekben, Ph.D-t pedig szervezetelméletből. Három, Etiópiában eltöltött év — ahol újházasként, feleségem, Francis Korten segítségével gazdálkodási főiskolát szerveztünk — jelentették az inaséveimet. A vietnami háború alatt kötelező katonai szolgálatomat az Egyesült Államok Légierejénél kapitányként teljesítettem, törzskari feladatokat végezve a Special Air Warfare School-ban (Különleges Légi Hadviselés Akadémiája), az Office of the Secretary of the Air Force-nál (Légierők Minisztériumi Hivatala) és az Office of the Secretary of Defense-ben (Honvédelmi Minisztérium Hivatala). Ezután

a Harvard University Graduate School of Business-szel kötöttem szerződést, ami öt és fél éves utazást jelentett.

A Harvard Business School-nál töltött időm alatt három évig harvardi tanácsadóként működtem a Nicaraguai Central American Management Institute (INCAE) keretében (Nicaraguai Közép-amerikai Menedzsment Intézet). Az intézmény a közép-amerikai és az andokvidéki országok üzleti és vállalkozói körei számára alapított továbbképző gazdasági főiskola. Bostonba visszatérve két további évig tanítottam a Harvard Business School keretében, majd a Harvard Institute for International Development (Nemzetközi Fejlesztés Harvardi Intézete) és a Harvard School of Public Health (Harvardi Közegészségügyi Kar) tanáraként. 1978 elején feleségem, Fran és jómagam a Ford Foundation Fülöpszigeteki törzskarához csatlakoztunk és az elkövetkező tizennégy évben Délkelet-Ázsiában maradtunk. Míg Fran a Fordnál maradt, én nyolc évet a U. S. Agency for International Development (USAID, az Egyesült Államok Nemzetközi Fejlesztési Hivatala) fejlesztési főtanácsadójaként töltöttem el. A USAID a hivatalos egyesült államokbeli külföldi segélyprogram szervezete.

Mindezeket el kellett mondanom, hogy konzervatív gyökereim mélységét megmutassam. Történetem érdekesebb része azonban azt mutatja meg, hogyan jutottam fokozatosan arra a következtetésre, hogy a legtöbb konzervatív, sőt liberális által támogatott hagyományos fejlesztési gyakorlat a fő oka, s nem pedig megoldása a világméretű, egyre gyorsuló és potenciálisan végzetes válságnak.

A ráébredésemhez vezető első lépés a modern forradalmak kurzusa volt, ami rányitotta szememet arra a tényre, hogy az általam élvezett fejlődés előnyeiből nem mindenki részesül. 1961-ben az Indonéziában töltött nyári hónapokban közvetlenül megtapasztalhattam az elmaradottság valóságát, és érintkezésbe kerültem a kétségbeejtő szegénységben élő emberek hősies küzdelmeivel, szellemi-lelki megalapozottságával és nagylelkűségével. Az emberi megismerésnek olyan vetülete volt ez, amelyről korábbról csak nagyon kevés tapasztalattal rendelkeztem.

Az 1970-es évek elején az INCEA keretében számos Harvard Business School stílusú esettanulmányt írtam annak a kurzusnak a számára, ahol a változás-menedzsment (change management) tárgyat tanítottam. Ezek a latin-amerikai tapasztalatokra épültek, és több is foglalkozott a kormányzat, az üzleti világ és az önkéntes szervezetek a városi és a falusi szegények életkörülményeinek megjavítására irá-

nyuló törekvéseivel. Sok esettanulmány azonban zavaró üzenetet hordozott: a kívülről jövő „fejlesztés" komolyan rombolja az emberi kapcsolatokat és a közösségi életet, és pontosan azoknak az embereknek okoz jelentős megpróbáltatást, akiknek használni kívánna. Ezzel szemben, amikor az emberek szabadon és önbizalommal fejleszthetik magukat, hatalmas energiák szabadulnak fel egy jobb világ megteremtésére. Vonzott az a feladat, hogy a fejlesztési programokat az ilyenfajta önvezérelt, alulról jövő folyamatokká alakítsam át. Az INCEA-nál és a Harvardon töltött évek alatt Fran és én bekapcsolódtunk a családtervezési programok kezelésének jobbítását szolgáló törekvésekbe is. Ezáltal kapcsolatba kerültünk számos helyi kezdeményezéssel, beleértve azokét a szegény emberekét is, akik életük és csökkenő erőforrásbázisaik fölötti ellenőrzésüket megpróbálták visszaszerezni.

Amikor Frannal eljöttünk a Harvardról, hogy a Ford Alapítványhoz lépjünk be Manilában, Fran pénzügyi segélycsomagot is örökölt, köztük a Fülöp-szigeteki Nemzeti Öntözési Hivatalnak (NIA) szóló kisebb támogatást. Ezt arra a célra szánták, hogy a NIA támogathassa a kisgazdálkodók tulajdonában lévő és általuk működtetett öntözőrendszereket. Ez a NIA és a Ford Alapítvány közötti hosszú távú együttműködéshez vezetett, amely végül is a NIA-t átalakította a gazdálkodóknak diktáló műszaki- és konstrukció-központú szervezetből a farmerszervezetekkel partnerként együttműködő szervezetté, amely jelentős mértékben támogatta a helyi önkormányzatokat.

Működni láttuk azokat a hatalmas energiákat, melyeket az emberek és a közösségek tudnak mozgósítani saját érdekükben, amikor a fejlesztési kezdeményezések ténylegesen az emberekben összpontosulnak. Közvetlenül láttuk azt is, hogy a külföld által pénzelt fejlesztési programok hogyan gyűrik le az ilyen erőfeszítéseket — még akkor is, ha sok program éppen ezek megtámogatását célozza. Mindazonáltal megtanultuk azt is, hogyan lehet a külföldi pénzbeli támogatást felhasználni a nagy, központosított közhivatalok bürokratikus működésének leépítésére és a helyi erőforrások helyi emberek általi kontrollálásának erősítésére. A USAID meghívott, hogy segítsek ázsiai programjaiban ezen tapasztalatok hasznosításában. Nyolc évig foglalkoztam ezzel, és végső következtetésként arra jutottam, hogy a USAID túlságosan nagy és bürokratikus ahhoz, hogy eredményesen segíthesse más fejlesztési szervezetek bürokratikus működésének lebontását.

A tapasztalatok nyomán az a mély meggyőződés alakult ki bennem, hogy a tényleges fejlődés nem vásárolható meg külföldi segélypénzek-

kel. A fejlődés attól függ, hogy az emberek képesek-e kontrollálni és saját igényeik kielégítésére eredményesen felhasználni tényleges helyi erőforrásaikat — a földet, vizet, munkaerőt, technológiát és az emberi tehetséget és ösztönzést. Ugyanakkor a legtöbb fejlesztési közbenjárás a helyi erőforrások kontrollját egyre nagyobb és nagyobb központosított intézményekhez rendeli, melyek nem felelősek a helyi embereknek és nem reagálnak igényeikre. Minél több pénz áramlik át ezeken a központi intézményeken, annál függőbb helyzetbe kerülnek az emberek, annál kevésbé kontrollálhatják saját életüket és erőforrásaikat, és annál gyorsabban nő a távolság a központi hatalommal rendelkezők és a megélhetésüket a helyi közösségeken belül keresők között.

Látni kezdtem a különbséget a gazdasági növekedést erősítő tényezők és az emberek jobb életét eredményező dolgok között. Ez a különbség vetette fel az alapvető kérdést: milyen lenne az a fejlesztés, amelyik növekedés-központú helyett — amelyik az embereket a növekedés eszközeként kezeli —, emberközpontú lenne, ahol az emberek mind a fejlesztés céljai, mind pedig elsődleges eszközei? 1984-ben *Emberközpontú fejlesztés* címen a Kumarian Press által kiadott antológiát szerkesztettem. 1986-ban egy másik Kumarian kiadású szöveggyűjteményt szerkesztettem, *Közösség-menedzsment* címmel, ami annak fontosságát emelte ki, hogy az erőforrások feletti ellenőrzést az embereknek kell visszajuttatni.

Minél többet láttam a fejlesztés feltételezett kedvezményezettjeinek emberi méltóságuk és életük minőségének megőrzéséért folytatott küzdelméből, melyet a fejlesztési szervezeteknek és programoknak erőforrásaikat gyarmatosító módszeres támadásaival szemben folytattak, annál inkább eltávolodtam a fejlesztési gondolkodásmód főáramától. 1988-ban eljöttem a USAID-től, de Délkelet-Ázsiában maradtam.

Kiábrándulva a hivatalos fejlesztési intézményekből, a nem kormányzati szervezetek (NGO) világába mentem át, és csakhamar a fejlesztés jellegéről és folyamatáról alapvető kérdéseket felvető NGO-s kollégák között találtam magam. Az NGO-közösségen belüli dinamikus vitákból eredő kollektív meglátások szintetizálója és megfogalmazója lettem. Az intenzív személyes ismeretszerzésnek ez az időszaka vezetett következő könyvemhez: *Getting to the 21st Century: Voluntary Action and the Global Agenda* (A huszonegyedik század küszöbén: önkéntes cselekvés és a világméretű program), melyet a Kumarian Press adott ki 1990-ben. A könyv a fokozódó szegénység, környezetpusztulás és társadalmi bomlás hármas emberi válságával foglal-

kozik, és a válság gyökereit azoknak a modelleknek a válságára vezeti vissza, melyek a fejlesztés céljaként a gazdasági növekedést tűzik ki és az embereket csupán ennek eszközeként kezelik. Arra a következtetésre jut, hogy mivel a modern társadalom domináns intézményei a növekedés-központú fejlesztési elképzelés teremtményei, ezért a változásnak szükségképpen az önkéntes polgári akciókból kell származnia.

Saját meggyőződésemet ennek megfelelően formálva, több kollégámhoz csatlakozva megalapítottuk az Emberközpontú Fejlesztés Fórumát (People-Centered Development Forum, PCDForum), az emberközpontú jövő előmozdításának civil világhálózatát, amely fejlesztési gyakorlatát ennek a jövőképnek megfelelően határozza meg. A PCDForum különös figyelmet szentel a nemzeti és világszintű szervezetek és intézmények azon tevékenységének, melynek során megszüntetik az emberek és a helyi közösségek lehetőségeit saját igényeik felelős és fenntartható módon való kielégítésére. Ez magyarázza azt, amit néhányan paradoxonnak láthatnak: noha a helyi felhatalmazás szükségességét hangsúlyozom, komoly figyelmet fordítok az egész Földet behálózó intézmények átalakítására. Azok közé tartozom, akik a helyiek felhatalmazása érdekében törekszenek a globális intézmények átalakítására.

1992 novemberében Baguioba, egy Fülöp-szigeteki kis üdülőhelyre utaztam, hogy találkozzam néhány ázsiai NGO-vezetővel. A tíznapos tanácskozáson áttekintettük az ázsiai fejlesztés tapasztalatait és ennek következményeit az NGO-stratégiák szempontjából. Megállapítottuk, hogy Ázsia gazdasági sikere veszélyesen felszínes. A dinamikusan versenyképes gazdaságok felszíne alatti realitás az elszegényedés és a régió társadalmi és ökológiai alapjainak terjedő felbomlása. Rájöttünk arra is, hogy szükség van egy olyan elméletre, amelyik magyarázatot nyújt a válság mélyebb okaira vonatkozóan, s egyúttal ezek kezelésének útmutatójaként is szolgál. Elmélet nélkül olyanok lennénk, mint a pilóta iránytű nélkül. Egy kis kínai étteremben egyik esti megbeszélésünk során végül két gondolat került előtérbe. Először is, útmutatóként nem a fejlesztés alternatív elméletére van szükségünk. Inkább a fenntartható társadalmak északi és déli országokra egyaránt alkalmazható elméletére van szükség. Másodszor, az elméletnek túl kell lépni a közgazdaságtan steril megfogalmazásain, hogy megmagyarázzuk, miért idegenedtek el olyannyira az emberi társadalmak a természeti folyamatoktól.

Ahogy tanácskozásunkat a következő néhány napban folytattuk, úgy kezdtek a részek a helyükre kerülni. A mechanikus világegyetemről szóló nyugati tudományos vízió saját, eredendően szellemi-lelki természetünktől való filozófiai-fogalmi elidegenedést hozott létre . Ezt mindennapos életünkben megerősítette intézményeink egyre növekvő kötődése a piac monetáris értékeihez. Életünkben minél inkább uralkodóvá vált a pénz, annál kevesebb hely maradt a közösség alapjait jelentő szellemi-lelki kötelékek és a természettel való harmonikus kapcsolat érzékelésére. A spirituális kiteljesedésre való törekvést egyre inkább a pénz hajszolásának mindent felemésztő és önpusztító megszállottsága váltotta fel — a pénzé, amely hasznos, de lényegileg teljesen tartalmatlan és eredendően érték nélküli, mesterséges emberi találmány.

Elemzéseinkből nyilvánvalóvá vált, hogy az élő Földhöz való fenntartható kapcsolatunk helyreállításához meg kell szabadulnunk a pénz világának illúzióitól, és újra fel kell fedeznünk életünk szellemi, lelki tartalmait, továbbá gazdasági intézményeinket olyan módon kell helyhez és közösséghez kötni, hogy szervesen kapcsolják össze az embereket és az életet. Következésképpen arra a megállapításra jutottunk, hogy az emberközpontú fejlesztés feladatául annak legteljesebb értelmében az életközpontú társadalmak létrehozását kell megszabni, melyben a gazdaság csak az egyik eszköze s nem pedig célja az emberi létezésnek. Mivel vezetőink az általuk vezetett intézmények jutalmazó rendszerének és mítoszainak csapdájába kerültek, ezért az intézményi és érték-újrateremtési kreatív folyamat vezetésének a civil társadalomból kell jönnie.

Ez több tekintetben nem volt új felismerés. Csak kevéssel tettünk többet az ősi bölcsesség újrafelfedezésénél, miszerint komoly feszültség van spirituális természetünk és gazdasági életünk között, és az egészséges társadalmi és spirituális működésmód a kettő megfelelő egyensúlyától és helyes megítélésétől függ. Abban sem volt újdonság, hogy felismertük a civil társadalom fontosságát, amely mindig is a demokratikus kormányzás alapja volt. Ugyanakkor úgy éreztük, hogy elmélyítettük ezeknek a gondolatoknak a gyakorlati jelentőségét a jelenkori társadalmakat veszélyeztető válság szempontjából. A további időnket Baguioban ezen gondolatok megfogalmazásának szenteltük az *„Economy, Ecology & Spirituality: Toward a Theory and Practice of Sustainability"* (Gazdaság, ökológia, és spiritualitás: a fenntarthatóság elmélete és gyakorlata felé) című írásunkban.[2]

Hazatérés

1992 nyarán, röviddel a baguioi tanácskozás előtt, Fran és én eljöttünk Délkelet-Ázsiából és visszatértünk az Egyesült Államokba. Döntésünket barátainknak és kollégáinknak karácsonyi levelünkben a következő magyarázattal jelentettük be:

Az 1960-as évek elején azzal a meggyőződéssel mentünk a világnak e távoli régióiba, hogy ezek azoknak a fejlesztési problémáknak a színhelyei, melyek megoldására mint fiatal egyetemi hallgatók pályafutásunkat szenteltük. Pályánkat azzal a küldetéssel kezdtük, hogy megosztva Amerika sikerének tanulságait a világgal, „ők" is olyanná válhatnak, mint „mi".
Az a fejlesztés, ahogy mi harminc évvel ezelőtt értelmeztük, s ahogy napjainkban a Világbank, az IMF (Nemzetközi Valutaalap), a Bush-adminisztráció és a világ hatalmas gazdasági intézményeinek legtöbbje reklámozza, az emberiség többsége esetében nem működik. A probléma gyökerei pedig nem a „fejlődésben elmaradt" világ szegényeihez vezetnek. Azokban az országokban találhatók ezek a gyökerek, melyek a pazarló költekezés normáit terjesztik el az egész világon, és a társadalmi és ökológiai önpusztításhoz vezető globális gazdaságpolitikák gazdái.
Most, harminc évvel öregebben, és remélhetően jócskán bölcsebben, Fran és jómagam felismertük, hogy Amerika „sikere" milyen mértékig tekinthető a világ egyik kulcsproblémájának. Állításunk végső bizonyítéka magában Amerikában lelhető fel.
Jó rálátást biztosító ázsiai helyzetünkből rémülten láttuk, hogy ugyanazok a gazdaságpolitikák, melyeket az Egyesült Államok a világ számára javasol, saját határain belül is létrehozták a harmadik világot, amint azt a gazdagok és szegények között növekvő távolság, a külső adósságtól való függés, az oktatási rendszerek hanyatlása, a növekvő csecsemő-halandóság, a nyersanyagok exportjától való gazdasági függés — beleértve az utolsó megmaradt őserdőket is —, a mérgező hulladékok válogatás nélküli lerakása, a családok és közösségek felbomlása mutatják.
Amíg hazánktól távol voltunk, azalatt a hatalmasok saját kezükbe kaparintották a nemzet vagyonát, és felmentették magukat a kevésbé szerencsés szomszédaik iránti felelősség alól. A szakszervezе-

tek elsorvadtak, mivel a kétségbeesett amerikai dolgozók munkahelyük megtartása érdekében bércsökkentési versenybe kényszerültek a mexikói, bangladesi és a harmadik világ más országainak még kétségbeesettebb munkanélkülieivel a nagyvállalatokkal való tárgyalások során, melyek nevükben ugyan amerikaiak, de a nemzethez való kötődés már hiányzik belőlük.

Úgy véljük, hogy fokozatos megvilágosodásunk elsősorban külföldön töltött éveink terméke, s most ideje hazatérnünk, hogy földrajzi forrásánál vállaljuk fel a problémával való szembenézés felelősségét. New York, a gazdasági hatalom fő központja, amely hordozza egy jelenkori harmadik világbeli nagyváros összes jellegzetességét — beleértve a hajléktalanok kóborló seregeit, kiáltó ellentétben a gazdagok és híresek pazarló életvitelével, a tehetetlen kormányzatot és a válogatás nélküli erőszakot — megfelelő választásnak látszott. Így tehát most a bestia belsejébe költözünk, magunkkal hozva eme állapotok okairól harminc év alatt felhalmozódott ismereteinkből kikristályosodott látásmódunkat.

Úgy indultunk, hogy mások számára megoldjuk a látszólag bennük gyökerező problémákat azáltal, hogy másokat hozzánk hasonlóvá teszünk. Most pedig hazatértünk, hogy segítsük honfitársainkat annak jobb megértésében: miben járultak hozzá — magunkat is beleértve — a világ önpusztító pályára való állításához. Csak ha készek vagyunk felvállalni saját magunk megváltoztatásának felelősségét, akkor lesznek mások is képesek arra, hogy teljes mértékben visszanyerjék az általunk tőlük elvett közösségi és környezeti életterüket és újra képesek legyenek saját igényeik kielégítésére egy együttműködő közösség igazságos, demokratikus és fenntartható világának keretében.

Feltáró vallomás

Mivel az e lapokon tárgyalt problémák nem választhatók el az értékek alapvető kérdéseitől, ezért azt hiszem, célszerű feltárnom az általam vallott politikai és szellemi-lelki értékeket. A politikai értékeket tekintve hagyományos konzervatív vagyok abban az értelemben, hogy továbbra is mély bizalmatlansággal tekintek a nagy intézményekre és

felelőtlen hatalom-koncentrációjukra. Továbbra is hiszek azonban a piac és a magántulajdon fontosságában. Mindazonáltal számos konzervatív kortársamtól eltérően semmivel sem kedvelem jobban a nagy gazdálkodó szervezeteket, mint a nagy kormányt. Nem hiszek továbbá abban sem, hogy a vagyon birtoklásának különleges politikai előjoga lenne.

Osztom a liberálisok együttérzését az állampolgári jogokkal nem rendelkezők iránt, elkötelezettje vagyok az igazságosságnak és törődöm a környezettel, vallom, hogy az államnak lényeges szerepe van és a magántulajdonhoz való jognak vannak korlátai. Úgy vélem azonban, hogy az erős és nagy állam ugyanolyan felelőtlen és bomlasztó lehet a társadalmi értékek tekintetében, mint a nagy üzleti szervezetek. Valójában bizalmatlan vagyok minden olyan szervezettel szemben, amelyek felelősségüket meghaladó erős hatalmat szereznek és koncentrálnak. Röviden szólva azokkal tartok, akik inkább gyakorlati, mintsem ideologikus új utakat határoznak meg, s akik nem könnyen sorolhatók be a politikai választások konzervatív-liberális skatulyáiba.

A közgazdaságtannal először az egyetemen találkoztam, amikor alsóévesként főtárgynak választottam. Csakhamar mechanikusnak, unalmasnak és a valóságtól távol állónak találtam, ezért átváltottam az emberi viselkedés és a szervezetek tanulmányozására. Azóta rájöttem, hogy a gazdasági rendszerek a modern társadalmakban a viselkedés szervezésének domináns rendszerei és legmegfelelőbben viselkedési rendszerekként tanulmányozhatók.

Noha ez a könyv erősen kritikus a részvénytársasági intézményekkel és azokkal a rendszerekkel szemben, melyek keretei között az üzleti élet folyik, soha nem voltam és most sem vagyok üzlet- és vállalatellenes. Az ipar és kereskedelem hatékony rendszere nélkülözhetetlen az emberi jóléthez. MBA (Master of Business Administration) hallgatóként azt hittem, hogy a világméretű tőkés társaságok adhatnak választ a szegénység problémáira és az emberi konfliktusokra. Azóta azonban arra a következtetésre jutottam, hogy a növekedést tápláló szisztematikus erők és a világméretű társaságok túlsúlya a jelenlegi emberi kiúttalanság központi magva. Ma már úgy vélem, hogy a kollektív katasztrófa elkerülése érdekében gyökeresen át kell alakítani az üzleti élet rendszerét és vissza kell állítani a kisméretű és a helyi gazdálkodás rendszereit. Hiszem továbbá, hogy a szükséges átalakítás megvalósításához a rendszeren belüliek együttműködő erőfeszítésére is szükség van — beleértve a nagyvállala-

tok és pénzügyi intézmények vezetőit is — a rendszeren kívüli civil mozgalmak erőfeszítései mellett.

A szellemi-lelki értékeket tekintve a protestáns keresztyén hitben nevelkedtem, de találok bölcs útmutatást valamennyi nagy vallás tanításaiban is. Úgy vélem, hogy hozzájuthatunk ehhez a belső spirituális bölcsességhez, és emberi fajtánk kollektív megváltása legalább részben attól függ, hogy tudunk-e kötődni ehhez a bölcsességhez, melytől a modern tudomány intézményei, a piac, sőt még a vallás is mélységesen elidegenített bennünket. Ezen az újrafelfedezésen át érhetjük el az alkotó egyensúlyt a piac és közösség, a tudomány és a vallás, a pénz és a szellem között, és ez nélkülözhetetlen az egészséges emberi társadalmak létrehozásához és fenntartásához.

Remélem, hogy ez a bevezetés segíteni fog abban, hogy a könyvet az Olvasó úgy kezelje, mintha tevékeny beszélgetést folytatna egy megbecsült baráttal. A könyvet olvasva tényleg gondolatot cserél számos barátommal, kiknek fontos szerepük volt a könyv mondanivalójának elemzésében és jövőképének kialakításában. Ha még nem vett részt ilyen kérdések megbeszélésében, remélem, a könyv ösztönözni fogja erre.

Ha azok közé tartozik, akik a gazdasági-üzleti élet rendszerén belül tevékenykednek, akkor kérem, hogy lépjen ki gazdasági-üzleti szerepköréből, amíg a *Tőkés társaságok világuralmát* olvassa. Állampolgári szerepében olvassa, s mint a gyermekei jövőjével törődő szülő. Ez könnyebbé és kevésbé kínossá teheti, hogy tárgyilagosan hallja és ítélje meg a könyv alapvető üzenetét és megfontolásra késztetheti, hogy csatlakozzon a rendszer átalakításán munkálkodó mozgalomhoz.

Kérem olvassa az elkövetkezőket aktívan és kritikusan! Tudatosítsa saját nézőpontjait és meglátásait! Kérdezzen! Vitatkozzon! Fontolja meg, hogy milyen jelentősége van saját életvezetése szempontjából! Vitassa meg barátaival! Mondja el nekik, miben ért egyet és miben nem, milyen új szempontokat kapott, hol találja hiányosnak! Cseréljék ki gondolataikat! Tárjanak fel együtt új utakat! Emeljék a megbeszélést új szintre! Cselekedjenek!

Noha minden nappal világosabb lesz, hogy milyen irányba kell haladnunk, azonban még senki nem járt ott, ahová mennünk kell. Hiába keresünk jól kijelölt utat. A Myles Horton és Paulo Freire, korunk két nagy társadalmi aktivistájának párbeszédét tartalmazó könyv címéből kölcsönözve, ha szemünket a távoli horizonton túlra szegezzük, akkor „sétálva tesszük meg az utat".

Lényegi összefoglaló

Hogy az intézményi rendszerek kudarcát illetően képtelenek vagyunk megállapodásra jutni, részben abból a tényből ered, hogy a televízió a politikai fejtegetéseket önmagukban helytálló részekre vezeti vissza, és az egyetemek a szellemi vizsgálódást szűken specializált diszciplínák keretei között tartják. Következésképpen hozzászoktunk ahhoz, hogy bonyolult kérdésekkel töredékes részekként és egyenként foglalkozzunk. Ugyanakkor olyan összetett, bonyolult világban élünk, melyben életünknek csaknem minden vetülete valamilyen módon kapcsolatban van az összes többivel. Ha a rendszerproblémákkal való foglalkozásunk során a darabokra bontott közelítésmódra korlátozzuk magunkat, akkor nem meglepő, hogy megoldásaink nem bizonyulnak megfelelőnek. Ha fajunk túl akarja élni a saját magunk által létrehozott veszélyeket és kockázatokat, akkor ki kell fejlesztenünk a teljes rendszerben való gondolkodás és cselekvés képességét.

A teljes rendszerben való, rendszerszemléletű gondolkodás a leegyszerűsített megoldásokkal szembeni kételkedést igényli, az arra való hajlandóságot, hogy a problémák és események között a hagyományos tárgyalásmódban figyelmen kívül hagyott kapcsolatokat keressünk. Igényli továbbá a bátorságot ahhoz, hogy olyan problémáknak is a mélyére hatoljunk, melyek a közvetlen tapasztalataink és szaktudásunk határain kívül esnek. A teljes rendszer rendszerszemléletű közelítésmódját alkalmazva könyvünk számos elemet tartalmazó, széles területet fog át. Hogy segítsük annak szem előtt tartását, hogy a könyvben megtalálható egyes érvek hogyan kapcsolódnak össze egy nagyobb egésszé, most összefoglaljuk a lényegi megállapításokat. Nem kérem, hogy azonnal fogadják el ezeket — csak maradjanak nyitottak, amíg alkalmuk lesz megvizsgálni a mögöttük lévő okfejtést és érvanyagot. Ehhez a ponthoz érkezve bízom abban, hogy kialakítják saját, független értékítéletüket és végül kiépítik saját szintézisüket is, amely vagy megfelel az enyémnek, vagy nem. Mindig tartsák szem előtt, hogy valamennyien résztvevők vagyunk az alkotás folyamatában, és eme komplex problémák megértésének egyéni vagy kollektív keresési folyamatában egyikünk sem tarthat igényt az igazság monopóliumára.

A *Tőkés társaságok világuralma* kiindulási pontja az a nyilvánvalóság, melyet gyorsuló társadalmi és környezeti bomlásként a világ csak-

nem minden országában megtapasztalunk, ahogy ezt a szegénység növekedése, a munkanélküliség, a társadalmi egyenlőtlenség, az erőszakos bűncselekmények, a széteső családok és a környezet leromlása mutatják. Ezek a problémák részben a gazdasági teljesítménynek 1950 óta bekövetkezett megötszöröződéséből származnak, mert az emberi igények növekedése az ökoszisztémákat olyan mértékben megterhelte, amit bolygónk már nem tud elviselni. A gazdasági növekedésre való állandó törekvés, mint a társadalompolitika szervező elve, felgyorsítja az ökoszisztémák regeneratív képességének meghibásodását és az emberi közösséget fenntartó társadalmi szövedék felbomlását. Ugyanakkor a gazdagok és szegények közötti, erőforrásokért folytatott versenyt is fokozza, s ebben a versenyben mindig a szegények veszítenek.

A kormányok — úgy tűnik — teljesen képtelenek a megfelelő reagálásra, és a társadalom csalódása haragra vált. Többről van szó azonban a kormányzati bürokrácia kudarcánál. A kormányzás válsága a gazdasági globalizálódás folyamata mögött lévő ideológiai, politikai és technikai erők összjátékának szülötte. A gazdasági globalizáció kiveszi a hatalmat a közjóért felelős kormányok kezéből, és egy maroknyi tőkés társaság és pénzügyi intézmény kezébe juttatja, melyeket egyetlen kényszerítő erő mozgat — a rövidtávú pénzbeli nyereségre való törekvés. Ez hatalmas gazdasági és politikai hatalmat összpontosított a kisszámú elit kezében, akiknek abszolút részesedése a természeti erőforrások csökkenő közös készletének termékeiből jelentős mértékben továbbra is egyre nő, s így megerősíti őket abban, hogy a rendszer tökéletesen jól működik.

Azokat, akik a rendszer rendellenes működésének költségeit viselik, megfosztották a döntéshozatal lehetőségétől, és gyötrelmeik okait illetően a zavarodottság állapotában tartja őket a tőkés társaságok által uralt média, amelyik a válságot illetően szakadatlanul bombázza őket a hatalom birtokosainak észlelésein nyugvó értelmezésekkel. A világ legnagyobb tőkés társaságai által ellenőrzött és irányított, tevékeny propagandagépezet állandóan arról biztosít bennünket, hogy a konzumerizmus a boldogság útja, a piaci túlzások állami, kormányzati korlátozása a bajok oka, és a gazdasági globalizáció történelmileg elkerülhetetlen, s egyúttal jótétemény az emberiség számára. Valójában ezek mind mítoszok, melyeket a pazarló mohóság igazolására propagálnak, és annak leplezésére, hogy az emberi intézmények világméretű átalakítása egy szűk körű elit kitervelt, kitanult és szándékos beavatkozásának következménye, mely elit pénze lehetővé teszi számukra, hogy az illúziók világában éljenek, távol az emberiség többi részétől.

Ezek az erők a piaci zsarnokság eszközeivé alakították át az egykor jótékony hatású gazdálkodó szervezeteket és pénzügyi intézményeket, s ez az önkényuralom, miként a rák, egyre terjed Földünkön, egyre többet gyarmatosítva bolygónk életteréből, tönkretéve az életlehetőségeket, elűzve az embereket, tehetetlenségre kárhoztatva a demokratikus intézményeket és a telhetetlen pénzhajszában kiszipolyozva az életet. Ahogy gazdasági rendszerünk elvált az őt megillető helyétől és szerzett egyre nagyobb befolyást demokratikus intézményeink felett, még a világ leghatalmasabb vállalatai is a világméretű pénzügyi rendszer erőinek foglyaivá váltak, mely rendszer lekapcsolta a pénzteremtést a reálvagyon létrehozásától, és a kivonó, nem pedig a termelő beruházásokat méltányolja és jutalmazza. A nagy nyertesek a vállalat-fosztogatók, akik a rövidtávú nyereség érdekében stabil vállalatokat forgatnak ki vagyonukból és a spekulánsok, akik tőkét kovácsolnak a piac ingadozásaiból azáltal, hogy mintegy magánadót vonnak ki a termelő munkával és termelő beruházásokkal foglalkozóktól.

A nagyobb rövidtávú nyereségszerzés nyomása alatt a világ legnagyobb vállalatai leépítenek: emberektől és funkcióktól szabadulnak meg. Mindazonáltal hatalmuk és befolyásuk nem csökken. Miközben fúziókkal, üzletszerzésekkel és stratégiai szövetségekkel szorosabban ellenőrzik a piacokat és technológiákat, mind az alvállalkozókat, mind pedig a helyi közösségeket a mértékadó normák csökkentéséért egymással folytatott versenyre kényszerítik, melyet azért folytatnak, hogy a világméretű vállalatok által ellenőrzött piacokhoz és munkahelyekhez hozzájuthassanak. Az egymással kapcsolatban lévő piaci erők növelik a társadalmi és környezeti szempontból pusztító technológiáktól való függésünket, és feláldozzák fizikai, társadalmi, környezeti és szellemi egészségünket a tőkés társasági profit oltárán.

A probléma nem önmagában az üzlettel vagy a piaccal van, hanem a súlyosan megromlott globális gazdasági rendszerrel, amely messze az emberi ellenőrzés hatókörén túl működik. E rendszer dinamikája olyannyira hatalmassá és rendellenessé vált, hogy a vállalati menedzserek számára is egyre nehezebb a közérdek képviselete, erkölcsi értékeik szilárdságától és elkötelezettségüktől függetlenül.

A pénzszerzés parancsától hajtva a rendszer az embereket a gazdaságtalanság forrásaiként kezeli és minden rendszerszinten gyorsan megszabadul tőlük. Ahogy az első ipari forradalom csökkentette függésünket az emberi izomerőtől, az információs forradalom csökkenti függésünket szemünktől, fülünktől és agyunktól. Az első ipari forradalom az eredmé-

nyeként létrejött munkanélküliséget a gyengébb népek gyarmatosításával próbálta kezelni, és a felesleges népességet kivándorlóként a kevésbé népesedett országokba küldte. A gyarmatosított országok népe saját maga fenntartása érdekében a hagyományos társadalmi struktúrákra hagyatkozott. Mivel a világ fizikai határai jórészt már kimerültek és a közösségi gazdaságokat a piac durva beavatkozása jelentősen meggyengítette, ezért kevés ilyen biztonsági szelep maradt. Következésképpen a feleslegesek most az éhínség és erőszak áldozataiként, hajléktalan koldusokként, szociális ellátottként vagy a menekülttáborok lakóiként jelennek meg. A jelenlegi út csaknem bizonyosan a gyorsuló társadalmi és környezeti bomláshoz vezet.

Mindazonáltal módunkban áll a pénzintézeteknek átengedett hatalom visszaszerzése és olyan társadalmak újrateremtése, amelyek táplálják és óvják a kulturális és biológiai sokféleséget, s íly módon a társadalmi intellektuális és spirituális haladás — jelen elképzelésünket meghaladó — hatalmas, új lehetőségeit teremtik meg. Világszerte már emberek milliói tevékenykednek e hatalom visszaszerzésén és közösségeik újjáépítésén, a Föld gyógyításán. Ezek a kezdeményezések világméretű szövetségekké szerveződnek, melyek az élet egységének világméretű tudatosítására építve hatalmas politikai mozgalom alapjául szolgálhatnak.

A *Tőkés társaságok világuralma* körvonalazza azt az állampolgári programot, amely a tőkés társaságok politikából való kiszorítására és a globális együttműködés rendszerén belül a közösségeket felhatalmazó helyi gazdaságok megteremtésére irányul. A kopernikuszi forradalom által megnyitott tudományos és ipari korszak materialista jövőképének határait elérve most az ökológia korának küszöbén állunk, természetünk spirituális és materiális vetületeinek holisztikusabb („egészlátóbb") szemléletére alapozott ökológiai forradalom létrehozásával. Ez a forradalom mindegyikünktől azt igényli, hogy visszaszerezzük politikai befolyásunkat és újra felfedezzük spiritualitásunkat olyan társadalmak megteremtése érdekében, melyek képességeinket és vágyainkat az élet legteljesebb örömteli megélésére vezérlik.

I. COWBOYOK EGY ŰRHAJÓBAN

1. A REMÉNYTŐL A VÁLSÁGIG

A technika növelte életszínvonalunkat, nagyobb sebességet, több választási lehetőséget, több szabadidőt és nagyobb luxust biztosít számunkra — mondják az őt magasztalók. Ám ezek egyike sem jelent semmit az emberi elégedettség, a boldogság, a biztonság, vagy a földi élet fenntarthatósága szempontjából.

— Jerry Mander[1]

A huszadik század második fele az emberi történelem talán legjelentősebb időszaka. A tudomány segítségével az anyag, a tér és a biológia számtalan titkát tártuk fel. Gyakorlatilag uraljuk bolygónkat a számokkal, a technikával és a bonyolult, mesterséges szervezetekkel. A Holdra utaztunk és elértünk a csillagokig. Még ötven éve is, vagyis nemzedékem élettartamán belül, sok olyan dolog nem állt rendelkezésünkre, sőt elképzelhetetlen volt, melyeket ma a jó és sikeres élet szempontjából egyszerűen adottnak tekintünk. Ide tartozik a lökhajtásos repülő és a világméretű kereskedelmi légiutak, a számítógépek, a mikrohullámú sütők, az elektromos írógépek, a fénymásolók, a televízió, a ruhaszárítók, légkondicionálók, gyorsforgalmi autóutak, bevásárlóközpontok, faxok, fogamzásgátló tabletták, mesterséges szervek, elővárosok és vegyi növényvédőszerek — hogy csak néhányat említsünk.

Ugyanebben az időszakban jöttek létre a világméretű irányítás első, fontosnak minősített intézményei: az Egyesült Nemzetek Szervezete, a Nemzetközi Valutaalap, a Világbank és az Általános

Vámtarifa- és Kereskedelmi Egyezmény (GATT). Nyugat-Európa háborúzó államok konfliktusokkal terhes földrészéből békés és virágzó politikai és gazdasági unióvá alakult át. A Kelet és Nyugat közötti szuperhatalmi ellentét és a nukleáris Armageddon kísértete már távoli, történelmi emléknek tűnik, s ködbe vész az üzleti megállapodások lázas sietsége, a pénzügyi támogatások, valamint a tudományos és kulturális csere élénk tevékenységei mögött. Drámai gyorsasággal jöttek létre demokráciák a korábban önkényuralom alatt nyögő országokban. Legyőztünk számos, egykor pusztító olyan betegséget mint a himlő és a gyermekbénulás, az eltelt harminc évben a fejlődő országokban a várható élettartam egyharmadával nőtt, a csecsemők és az öt éven aluliak halálozási aránya több mint felére csökkent[2]

Századunk második felének legjelentősebb emberi fejleménye a gazdasági növekedés és kereskedelmi forgalom bővülése, s mindkettőben látványos sikereket értünk el. A világ gazdasági teljesítménye az 1950. évi 3.8 billió dollárról 1992-re 18,9 billióra nőtt (1987-es dollárral számítva), ez csaknem ötszörös növekedés. Ez azt jelenti, hogy *az elmúlt négy évtized mindegyikében* átlagban többet adtunk hozzá a világ teljes gazdasági teljesítményéhez, mint századunk közepéig attól a pillanattól kezdve, hogy az első barlanglakó kifaragta kőbaltáját. Ugyanezen időszakban a világkereskedelem teljes exportja 308 milliárd dollárról 3554 milliárd dollárra szökött fel (1990. évi dollárral számítva) — ez 11,5-szeres növekedés, vagyis több mint kétszerese a teljes gazdasági teljesítmény növekedésének. Több mint egymilliárd ember él ma gazdagsági jólétben.

Századunk második felének csak néhány rendkívüli teljesítményét jelentik ezek. A történelem olyan időpontjához érkeztünk, amikor úgy látszik, valóban rendelkezünk azzal a tudással, technikával és szervezési képességgel, hogy merész célokat tűzzünk ki és érjünk el, beleértve a szegénység, a háborúk és a betegségek kiküszöbölését is. Reménnyel teli új évezred lenne ez, melyben a társadalmak örökre megszabadulnának az alapvető megélhetési és létbiztonsági gondoktól, a társadalmi, intellektuális és spirituális fejlődés új útjain haladva.

1.1 Az emberiség háromszoros válsága

Az aranykort ígérő vezetők és intézmények nem váltják be ígéreteiket. Csodás új technikai fortélyok látomásaival rohannak le bennünket, mint

a repülőgépek ülésein elhelyezett egyedi tévé-képernyők és olyan információs csatornákkal, melyek lehetővé teszik, hogy fax-üzeneteket küldhessünk, miközben a tengerparton napozunk. Ugyanakkor amit többségünk valóban akar — a biztos megélhetés, megfelelő lakás, egészséges és szennyezetlen élelmiszerek, gyermekeink számára jó oktatási-nevelési és egészségügyi ellátás biztosítása, tiszta és élettel teli természeti környezet —, úgy tűnik minden nappal egyre távolabb kerül tőlünk.

Egyre kevesebb ember hisz abban, hogy biztos gazdasági jövő elé néz. A családok és közösségek és az általuk egykor nyújtott biztonság felbomlóban van. A természeti környezet, melytől anyagi szükségleteink függnek, egyre nagyobb igénybevételnek van kitéve. A nagy intézményeinkbe vetett bizalom eltűnőben, és a gondolkodó emberek között világszerte egyre nő a megalapozott gyanú, hogy valami nagyon rosszra fordult. Ezek a körülmények a világ csaknem minden részén széles körben fellelhetők, és intézményeink világméretű kudarca felé mutatnak.

A munkanélküliség magas szintje, a vállalati leépítések, a csökkenő reálbérek, a részfoglalkoztatástól és az alkalmi munkáktól való, előnyök nélküli, nagyobb függés és a gyöngülő szakszervezetek egyre inkább a gazdasági bizonytalanság és a középosztály zsugorodásának érzetét keltik. Az állásban lévők úgy találják, hogy hosszabb ideig dolgoznak, több mellékállást vállalnak, és reáljövedelmük mégis kisebb. Sok fiatalnak, különösen a kisebbségek között, kevés reménye van arra, hogy valaha is az alapvető szükségleteinek kielégítését lehetővé tevő állást találjon, nem is beszélve a pénzügyi biztonságról. A magas képzettséggel és gyakorlattal rendelkezők, akik munkahelyük megszüntetését, jövedelmük és létbiztonságuk zuhanását látják, nevetségesnek tartják azt a gondolatot, hogy a munkanélküliség kiküszöbölhető egyszerűen a képzettség növelésével és a gyakorlat megszerzésével.

A gazdag és szegény országokban egyaránt — mivel verseny folyik a természeti erőforrásokért, a szabad területekért, és a szeméthalmok nőnek —, azok az emberek, akik kisüzemi gazdálkodással, halászattal és más erőforrás-alapú megélhetési forrásokkal tartották fenn magukat, azt találják, hogy ezeket az erőforrásokat kevesek szolgálatára sajátítják ki, míg őket magukra hagyják, hogy tartsák el önmagukat. A gazdaságilag gyengék egyszer csak azt látják, hogy szomszédságuk a szemétlerakók vagy a szennyező gyárkémények kedvelt telephelyévé válik.

A kistermelők — farmerek vagy kézművesek —, akik egykor a szegény, de stabil közösségek gerincét alkották, eredeti környezetükből ki-

szakítva nincstelen, vándorló bérmunkásokká válnak, távol családjuktól és otthonuktól. Ázsia, Afrika és Latin-Amerika nagyvárosainak utcáin fiatal gyerekek százezrei, sokan család nélkül, koldulással, lopással, kukázással, prostitúcióval és alkalmi munkákkal tartják fenn magukat. A becslések szerint egyedül Thaiföldön, Srí Lankán és a Fülöp-szigeteken 500 000 gyermekprostituált van.[3] Milliók vándorolnak el otthonaikból és családjuktól megélhetési lehetőségeket keresni. A legálisan saját országukon kívül dolgozó 20-25 millió vándormunkáson kívül mintegy 20-40 millióra tehető az illegális bevándorlók száma, a gazdasági menekülteké, aki nem rendelkeznek jogokkal és alig jutnak hozzá az alapvető szolgáltatásokhoz is. Egyeseket — különösen a nőket — elzárva tartanak és durva szexuális, fizikai és lelki bántalmazásoknak vannak kitéve.[4]

A világ egyre inkább kettéválik: azokra, akik fényűző bőséget élveznek és azokra, akik emberhez méltatlan szegénységben, szolgaságban és gazdasági bizonytalanságban élnek. Míg a felsőszintű vállalati vezetők, bankárok, pénzügyi spekulánsok, sportcsillagok és híresség ek több millió dolláros évi jövedelemmel bírnak, addig a világ népességéből mintegy egymilliárd kétségbeesett küzdelmet folytat azért, hogy megéljen kevesebb, mint napi egy dollárból. Nem kell Afrika távoli sarkába menni ahhoz, hogy megtapasztaljuk ezeket az egyenlőtlenségeket: New York szívében, lakásom körzetében naponta látom. Csillogó, sofőr által vezetett, beépített bárszekrénnyel és televízióval ellátott hatalmas limuzinok szállítják elegánsan öltözött utasaikat a divatos, drága éttermekbe, mialatt hajléktalan koldusok bújnak össze a járdán, vékony takarókkal védve magukat a hidegtől.

A társadalmi feszültség jelei mindenütt megtapasztalhatók: a bűnözés, drogozás, válások, fiatalkorúak öngyilkossága és a családon belüli erőszak emelkedő arányaiban; a politikai, gazdasági és környezeti menekültek növekvő számában, sőt még a szervezett fegyveres konfliktusok megváltozott jellegében is. Az erőszakos bűncselekmények riasztó mértékben szaporodnak az egész világon.[5]

Az Egyesült Államokban fiatal emberek millióinak láthatólag megvalósíthatatlan álma egyszerűen csak az, hogy stabil családban nőjön fel. Az Egyesült Államokban a gyermekek több mint fele egyszülős családban nevelkedik.[6] Az Egyesült Államokban egy átlagos napon százezer amerikai gyermek visz magával fegyvert az iskolába, és közülük negyvenet ölnek vagy sebesítenek meg. Kevés olyan nagyváros, sőt kisváros

van, ahol az emberek valóban biztonságban éreznék tulajdonukat és személyüket. A magántestőrségek és őrző-védő rendszerek világszerte gyorsan növekvő szolgáltatási ágazattá váltak.

A fejlődő országokban a becslések szerint a feleségek egyharmadát fizikailag bántalmazzák. A világon minden 2000 nő közül egy nemi erőszak áldozata lesz. Indiában mintegy 9000 asszony hal meg évente a hozománnyal kapcsolatos viszályok következtében.[7]

A második világháború befejeztével, az 1945-tel kezdődő „békekorban" több mint 20 millió ember halt meg fegyveres konfliktusokban. Az 1989 és 1992 közötti nyolcvankét fegyveres összetűzés közül csak három volt államok közötti. A többiben a harcoló felek saját honfitársaikat ölték meg. Századunk elején a háború áldozatainak kilencven százaléka katona volt. A század végén az áldozatok 90 százaléka a polgári lakosok közül kerül ki.[8]

A polgárháborúk számának növekedése az elsődleges oka annak, hogy a világon riasztó módon nő a menekültek száma. 1960-ban az ENSZ 1,4 millió menekültet tartott nyilván. 1992-re ez a szám 18,2 millióra nőtt. További 24 millióra becsülik a saját országuk határain belül lakóhelyükről elűzött emberek számát.[9]

A környezetet illetően, noha egyes helyeken a légszennyezés csökkentésében és a szennyezett folyók megtisztításában jelentős eredmények születtek, a mélyebb valóság az, hogy az ökológiai válság súlyosbodik. A nukleáris holocaust mindig jelenlévő fenyegetését mára felváltotta a halálos ultraibolya sugárzás kockázata, mivel a védelmet nyújtó ózonréteg vékonyodik. A fiatalabb generáció azzal a problémával nézhet szembe, hogy nem válik-e környezeti menekültté a klímaváltozás következtében, amely a sarkvidéki jégsapka olvadásával fenyeget, ez viszont óriási partmenti területek elöntésével és termékeny mezőgazdasági területek elsivatagosodásával járhat.

Még a jelenlegi népesedési szinten is csaknem egymilliárd ember minden este éhesen fekszik le. Ugyanakkor az élelmezésünket biztosító termőtalaj kimerülése gyorsabb, mint amit a természet regenerálni tud, és a világ egykor legtermékenyebb halászterületei a túlhasználat következtében tönkremennek. A vízhiány általánossá vált, nem egyszerűen az időnkénti szárazság következtében, hanem a talajvíz kimerítése és a folyók öntisztulási képességén túli terhelése miatt.

Tudunk az erdeik és halászterületeik kimerítése miatt kipusztult közösségekről, és hozzánk hasonló emberekről, akik rájönnek arra, hogy őket

és gyermekeiket az élelmiszereikben, ivóvizükben és földjeikben lévő kémiai és radioaktív szennyezőkkel mérgezik.

Amíg arra várunk, hogy a technika csodái megoldják a folyamatos gazdasági növekedés eme nyilvánvaló problémáit, addig a világ népessége évente mintegy 88 millió emberrel nő. Az emberiség családjának minden egyes új tagja igényt tart a bolygónk egyre apadó adományaiból való biztos és gazdag részesedésre. 1950-ben, abban az évben amikor középiskolába kerültem, a világ népessége 2,5 milliárd ember volt. Azóta több mint kétszerese lett: 5,5 milliárd, és az ENSZ becslése szerint a következő harmincöt évben ismét megduplázódik. Ne feledkezzünk meg arról, hogy a demográfusok népesedési előrejelzéseikben olyan matematikai modelleket használnak, melyek a termékenységi arányokra vonatkozó feltevésekre épülnek. Nem veszik figyelembe bolygónk eltartóképességét. A jelenlegi népesedési szint által keltett környezeti és társadalmi feszültségekre tekintettel valószínű, hogy ha önként nem korlátozzuk létszámunkat, akkor az éhínség, betegségek és a társadalmi zavarok teszik ezt meg helyettünk, még mielőtt a következő megkétszereződés megtörténne.

Összességében tekintve az intézményi rendszerek kudarcának eme megnyilvánulásai alkotják a fokozódó elszegényedés, a társadalmi bomlás és a környezet pusztulásának hármas válságát. A válság legtöbb elemének fontos közös jellemzője: a megoldások helyi cselekvést igényelnek — háztartásról háztartásra, közösségről közösségre. Ez azonban csak akkor valósítható meg, ha a helyi erőforrások helyi kezekben vannak. A világ népességének legnyomasztóbb kielégítetlen szükségleteit az élelmezés biztosítása, a megfelelő lakás, ruházkodás, egészségügyi ellátás és oktatás alkotják — ezek hiánya jelenti az igazi nélkülözést. Ritka kivételtől eltekintve e szükségletek kielégítésének erőforrásai és kapacitásai már csaknem minden országban megtalálhatók — ha azok, akik az erőforrásokat ellenőrzésük alatt tartják, elsőbbséget adnának az alapvető szükségletek kielégítésének. A helyi lakosok rendszerint természetszerűen részesítik előnyben ezeket a szükségleteket. Ha azonban másutt gyakorolják az erőforrások ellenőrzését, akkor többnyire más elsőbbségek kerülnek előtérbe.

Sajnos, modern világunkban az ellenőrzés ritkán van a helyiek hatáskörében. A leggyakrabban vagy a központi kormányzat államigazgatási apparátusának, vagy távoli gazdasági vagy más társaságok hatáskörében van, s ezeknél mind a kapacitások, mind pedig az ösztönzés hiányoznak

ahhoz, hogy a helyi szükségletekkel foglalkozzanak. Ennek eredménye nagy intézményeink bizalmi válsága.

1.2 Az intézményi legitimáció elvesztése

A közvéleménykutatási adatok világszerte azt mutatják, hogy nő az emberek elbizonytalanodása és fokozódik a jelentősebb intézményekbe vetett bizalom elvesztése. Különösképpen sokatmondó a közvélemény alakulása az Egyesült Államokban, mert ez az ország jelenti a világ népei közül sokak számára a sikeresség, a demokrácia és a magas szintű konzumerizmus mintáját. Itt a közvéleménykutatás azt tárja fel, hogy az amerikaiak óriási többségének tényleges álmát nem a gyors sportautók, a divatos öltözék, a kaviár, az óriási tévéképernyők és a vidéki birtok jelentik — miként azt a népszerűsítő média alapján hihetnénk. Sokkal inkább a tisztes és biztonságos élet[10], melyet az amerikai intézmények nem képesek biztosítani. Manapság az amerikaiak messze legnagyobb félelme állásuk elvesztése.[11] Amerika nem vezetőállásban lévő dolgozóinak csak 51 százaléka érzi állását biztosnak, szemben a tíz évvel ezelőtti 75 százalékkal. Az állás biztonságát illetően hasonló csökkenésnek vagyunk tanúi a vezető állást betöltők körében is.[12] A felnőtt amerikaiak ötvenöt százaléka már nem hiszi többé, hogy kemény munkával és a játékszabályok betartásával jobb életet teremthet maga és családja számára.[13]

A Louis Harris közvéleménykutató szervezet éves bizalmi mutatójának értéke, amely index tizenkét jelentős egyesült államokbeli intézmény vezetőibe vetett bizalmat mutatja, az 1996. évi 100-as alapszintről 1994-re 39-re csökkent. A lista alján a Kongresszus (a válaszadók 8 százaléka fejezte ki nagy bizalmát), a kormányzati államigazgatás (12 százalék), a sajtó (13 százalék) és a nagyvállalatok (19 százalék) állnak. Ezenközben a Louis Harris „elidegenedési index", amely a gazdasági igazságtalansággal, „a hatalmasok emberek iránti lenézésével" és a tehetetlenséggel kapcsolatos érzéseket tükrözi, az 1969. évi 29-es értékről 1993-ra 65-re nőtt. A Kettering Foundation jelentése az amerikai választók beállítódását a következőképpen jellemzi: „Az amerikaiak... a jelenlegi politikai rendszert a közérdek iránt érzéketlennek tekintik, szerintük a rendszert a hivatásos politikusok osztálya irányítja, és a pénz uralja,

nem pedig a szavazatok."[14] A nemzetközi közvéleménykutatások más ipari országokban is általában hasonló eredményekről számolnak be.[15]

A jelentősebb intézményeink és vezetőik iránti bizalom olyannyira alacsony szintre esett vissza, hogy okkal mondhatjuk: legitimációjuk forog kockán. Az aranykor küszöbén ezek az intézmények csak a szerencsés kevesek számára működnek. Sokak számára katasztrofálisan kudarcot vallottak az ígéretek teljesítésében, melyek valamikor elérhetőnek tűntek.

2. A NYITOTT TÉRSÉGEK VÉGE

Ha a népesség növekedésére vonatkozó jelenlegi előrejelzések pontosaknak bizonyulnak, és az emberi tevékenység jellege bolygónkon változatlan marad, akkor a világ nagy részén a tudomány és a technika nem lesz képes megakadályozni sem a környezet visszafordíthatatlan degradációját, sem a szegénység növekedését.

— Royal Society of London and U. S. National Academy of Sciences[1]

Lehetetlen, hogy a világgazdaság növekedéssel oldja meg a szegénység és a környezet degradációjának problémáját... Ahogy a gazdasági alrendszer nő, a teljes ökorendszer egyre nagyobb hányadát kebelezi be és 100 százaléknál eléri a végső határt, ha ugyan nem előbb.

— Herman Daly[2]

Mit hibáztunk el? Miért vált a beteljesíthető álom rémálommá? Problémánk alapvető természetét drámaian világította meg 1968-ban Kenneth Boulding klasszikus tanulmánya a „The Economics of the Coming Spaceship Earth"[3] (A közeledő Föld-űrhajó gazdasági rendszere). Boulding szerint problémánk abból ered, hogy a

határtalan, nyitott térségek cowboyaiként tevékenykedünk olyankor, amikor valójában egy érzékeny egyensúlyú életbentartó rendszerrel ellátott, élő űrhajóban lakozunk.

2.1 Cowboyok és űrhajósok

Mennyire különbözik a cowboy és az űrhajós élete! A korábbi határtérségi társadalmak cowboyai, miként az amerikai vadnyugaton, ritkán lakott térségek világában éltek, látszólag kimeríthetetlen anyagi erőforrások áldásos körülményei között. Az őslakosok kivételével, akik úgy érezték, hogy joguk van a földhöz, minden elvehető, felhasználható és tetszés szerint eldobható volt, a föld és a szél eróziójára bízva. A dolgozni kívánók lehetőségei látszólag korlátlanok voltak, és aki feltételezte, hogy valaki nyeresége valaki másnak a vesztesége, azt jogosan bélyegezték rövidlátónak és fantázia nélkülinek. Mindenki saját jövőjének keresésében versenyezhetett, azzal a gondolattal,'hogy az egyéni hasznok végül a közösség hasznává is válnak.

Az űrhajósok az űrben száguldó űrhajókban élnek emberekből álló legénységgel és értékes, korlátozott erőforrás-ellátmánnyal. Mindent egyensúlyban kell tartani és visszaforgatni, semmi sem pazarolható el. A jólét mértéke nem az, hogy a legénység milyen gyorsan képes elfogyasztani a korlátozott készleteket, hanem hogy a legénység tagjai mennyire eredményesek fizikai és szellemi egészségük, korlátozott erőforrás készleteik és az életben tartó rendszer fenntartásában, mivel mindnyájan ezektől függnek. Amit egyszer eldobnak, az már örökre hozzáférhetetlen. Amit visszaforgatás vagy újrafeldolgozás nélkül gyűjtenek össze, az szennyezi az életteret. A legénység tagjai teamként dolgoznak az egész érdekében. Senki nem gondol nem feltétlen szükséges fogyasztásra, ha valamennyiük alapvető szükségletei még nincsenek kielégítve és a jövőre vonatkozóan nem rendelkeznek bőséges ellátmánnyal.

Boulding hasonlata alapvető igazságot világít meg. A modern társadalmak *cowboy módon gazdálkodnak egy űrhajóvá lett világban* A természet bőségét és hulladék-eltakarító kapacitását még mindig korlátlannak tekintjük; az erőseket tiszteljük és a haladást fogyasztásunk soha véget nem érő növekedésével azonosítjuk. Ahogy feltételezzük az ősi egyiptomiakról, hogy magukat részben a piramisok nagyságával mérték,

hasonlóképpen a jövő civilizációi korunkra visszatekintve arra a következtetésre juthatnak, hogy haladásunkat mi viszont a szemétdombok nagyságával mértük. Cowboyokként élni egy űrhajóban tragikus következményekkel jár:

- Túlterheli az életben tartó rendszereket, s ennek eredménye ezek működésképtelensége és az emberi tevékenység szintjének csökkenése, melyet végső soron ezeknek a rendszereknek kellene fenntartaniuk.
- Éles versenyt kelt a legénység erősebb és gyengébb tagjai között a közös, de zsugorodó életben tartó szolgáltatásokért. A legénység egyes tagjai még az alapvető létfenntartási eszközöktől is meg vannak fosztva, a szociális feszültség nő, és a kormányzati rendszer legitimációja széthullik.

A válság kezeléséhez el kell fogadnunk az alapvető realitást: átléptük a nyitott térségek és az űrhajó-világ közötti küszöböt. *Életünk a természeti világ életben tartó rendszereitől függ, és ez a világ most betelt* Alkalmazkodnunk kell a életközpontú űrhajó-gazdálkodás elveihez.[4] A jelenlegi úton haladva egyszerre raboljuk ki bolygónkat és tépjük szét a nem piaci társas kapcsolatok szövetét, amik az emberi civilizáció alapjai. A természeti rendszerekhez való emberi viszonyulásunk hibás felfogásának ez a közvetlen következménye.

2.2 A nyitott térségektől a telített világig

Az emberiség történelme során az ember gazdasági tevékenysége következtében a földi ökorendszerekre nehezedő terhelés egésze elhanyagolható volt e rendszerek hatalmas regeneráló kapacitásához viszonyítva, és az erőforrások korlátainak problémáját nem kellett komolyan vennünk. Amikor az iparosítás meghaladta az egyes országok erőforráskorlátait, akkor ezek egyszerűen a saját határaikon kívül szerezték meg azt, amire szükségük volt, általában a nem iparosodott népek erőforrásainak gyarmatosításával. Noha a következmények a gyarmatosított népek számára olykor pusztítóak voltak, ennek a planetáris ökorendszerre gyakorolt többlethatását a gyarmatosítók alig vették észre.

Ily módon Európa iparosítása Afrikában, Ázsiában és Latin-Amerikában lévő gyarmatainak rovására valósult meg. Az Egyesült Államok számára ugyanezen igényeinek kielégítését főként nyugati térségeinek gyarmatosítása jelentette az ott élő bennszülött amerikaiak terhére, továbbá gazdasági hatókörének kiterjesztése Közép-Amerikára és a karib-tengeri térségre. Japán, a legújabb gyarmatosító, a segélyek, a külföldi beruházások és a kereskedelem finoman bonyolult rendszerét használta és használja kelet- és délkelet-ázsiai szomszédai erőforrásainak gyarmatosítására. Ázsia újonnan iparosodó országai, Dél-Korea és Tajvan hasonló módon járnak el, akárcsak Thaiföld és Malajzia.

Amíg a világnak csak egy kis része volt iparosítva, a környezeti térségeket betelepítéssel, kereskedelemmel és a hagyományos gyarmatosítással lehetett kiaknázni. Hasonlóképpen a határterületi térségek szolgáltak szociális biztonsági szelepként az ipari társadalmak népesedési feleslegének felszívására. 1850 és 1914 között a gazdasági körülmények hatására az átlagosan 32 milliós lakosú Britanniából több mint 9 millió ember vándorolt ki, főként az Egyesült Államokba.[5]

A nyitott térségek gyarmatosításának kora most a végső fázisba került. A legkönnyebben hozzáférhető térségeket már kiaknázták, és most fokozódik a verseny a kevés megmaradt és olyan távoli helyeken lévőkért, mint Irián Jaya, Indokína, Pápua-Új-Guinea, Szibéria és Brazil-Amazónia.

Jelen vizsgálódásunkhoz helyénvaló megjegyeznünk, hogy egészében mítosznak minősíthető a tizenkilencedik század végén és a huszadik század elején a Britanniából való kivándorlás alapján általánosan elterjedt vélekedés, miszerint a gyarmatosító országok népének haszna volt a gyarmatosításból. A helyzet korántsem ilyen egyértelmű és sok tekintetben közös vonásai vannak a gazdasági globalizáció új tőkés társasági gyarmatosításával. A legtöbb esetben a haszon a pénzes osztályokhoz áramlott, nem pedig az átlagos állampolgárhoz. Két amerikai történész legújabb vizsgálata a brit gyarmatosítási tapasztalatokról feltárta, hogy a gazdag beruházók ugyan profitáltak gyarmati beruházásaikból, a középosztály azonban csak az adófizetési felszólításokat kapta meg, mely adókkal a birodalom fenntartását szolgáló hatalmas katonai apparátust támogatták. Arra a következtetésre jutottak, hogy „az imperializmus legjobban a jövedelmeknek a középosztálytól a felső osztályokhoz való átviteli mechanizmusaként jellemezhető."[6] A gazdasági globalizáció jórészt a birodalmi jelenség modern formája, és azonos következményekkel jár.

Emberi fajtánk határszintjét a népességnövekedés és az 1950 óta bekövetkezett ötszörös gazdasági növekedés miatt értük el, gazdasági rend-

szerünk környezeti igényei már betöltik a bolygónk rendelkezésére álló környezeti teret. Fajtánk evolúciós folyamatában elérkeztünk a történelmi jelentőségű átmeneti ponthoz: a nyitott térségű világban való életviteltől a telített világban való életig (lásd a 2.1 ábrát).

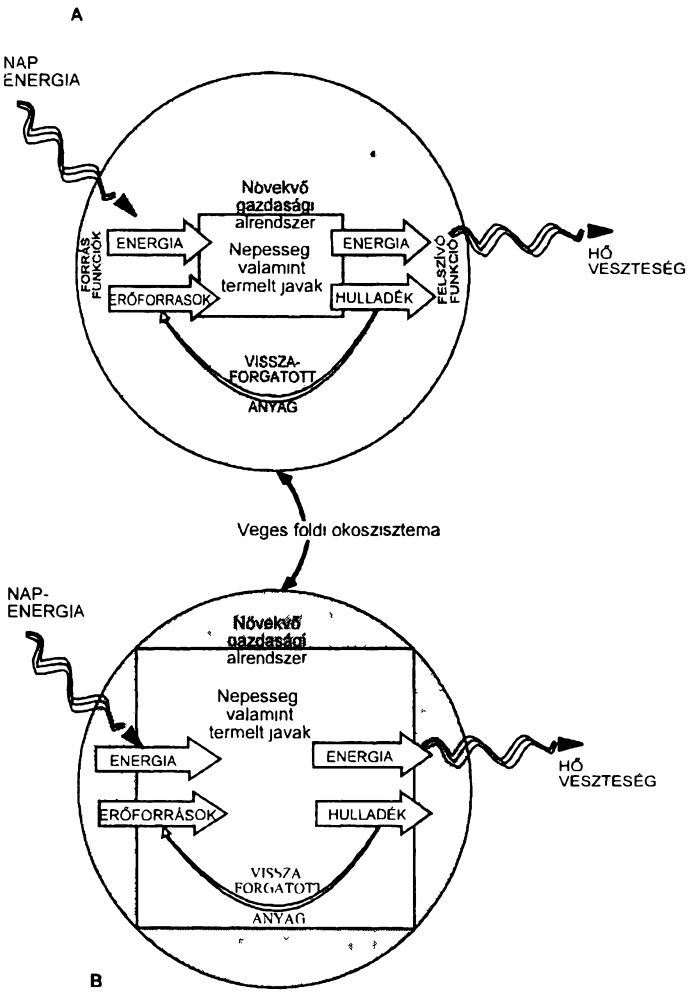

2.1 ábra

Forrás Robert Goodland, Herman E Daly es Salah El Seraty, *Population, Technology and Lifestyle The Transition to Sustainability* (Nepesség, technologia es eletmod atmenet a fenntarthatosag felé) Washington, D C , Island Press, 1992, p 5

Most választhatunk: vagy alkalmazkodunk ehhez az új realitáshoz, vagy leromboljuk ökológiai élettereinket és elszenvedjük ennek következményeit.

Az első környezeti korlátokat, amelyekkel szembe kerültünk és feltehetően már át is léptünk, nem a nem megújítható erőforrások, mint az olaj vagy réz jelentik, mint azt egykor hittük, hanem inkább a megújítható erőforrások korlátai és a környezet hulladékfelszívó képességének végessége, melyet az ökológusok „nyelő funkciónak" neveznek. Mindenütt találkozunk ezeknek a korlátoknak a bizonyítékaival. A savas eső egyedül Európában 31 millió hektár erdőt tett tönkre. Világszinten minden évben 6 milliárd hektár termőföld sivatagosodik el, a trópusi erdők 11 millió hektárral csökkennek, 26 milliárd tonna termőtalaj veszteség származik oxidációból, erózióból, és 1,5 milliárd hektár elsődleges mezőgazdasági terület vész el az öntözési projektek következtében fellépő szikesedésből. Az egy főre eső gabonatermelés 1984 óta esik. Az Észak-Amerika feletti ózonréteg öt százaléka, és valószínűleg a világon másutt is, 1980 és 1990 között elpusztult. A légköri széndioxid az elmúlt 100 évben 25 százalékkal nőtt.[7] Hatalmas szakirodalom és számos tanácskozás foglalkozik az adatok értékelésével abban a tekintetben, hogy az egyes területeken túlléptük-e már a határértékeket vagy túllépjük-e századunk végére. Az adatok ilyetén való pontossága azonban sokkal kevésbé fontos, mint abban az alapvető igazságban való egyetértés kialakítása, hogy nincs más valóságos választási lehetőségünk, mint gazdasági intézményeink átalakítása a betelt világ valóságának megfelelően.

A saját környezeti erőforrásaiknál többet fogyasztó országok uralják a nemzetközi gazdaság szabályalkotó folyamatait. A szabályokat úgy igazítják, hogy képesek legyenek a nemzeti környezeti deficitjeiket importtal pótolni, gyakran anélkül, hogy törődnének az exportáló országokat érintő következményekkel. A rendszer lényegét a legvilágosabban az mutatja meg, ha megnézzük az egyenlet export oldalát:

> El Salvador és Costa Rica...földjük több mint egyötödén exportra termelnek banánt, kávét és cukrot. Latin-Amerikában és Afrika déli részén az esőerdők és a vadvilág helyén exportra szánt állatokat tenyésztő és legeltető birtokok terülnek el. A termelési folyamat fogyasztói végénél Japán kukorica-, búza- és árpaszükségletének 70 százalékát, szójabab-igényének 95 százalékát és faigényének több mint 50 százalékát importálja, ennek nagy ré-

szét Borneó gyorsan eltűnő esőerdőiből ... Hollandiában sertések és szarvasmarhák millióit hízlalják Malajzia erdőirtásos földterületeiről származó pálmamag-pogácsával, Thaiföld erdőirtásos régióból importált manióka-lepénnyel és Brazília rovarölőkkel permetezett, nagy kiterjedésű, déli részeiről származó szójababbal, hogy az európai fogyasztókat magas zsírtartalmú hússal és tejjel lássák el.[8]

A déli országok által exportélelmiszerek előállítására használt földeket az illető országok szegényei nem használhatják arra, hogy megtermelhessék az alapvető szükségleteik kielégítéséhez szükséges legfontosabb termékeket. Az exportorientált mezőgazdaság érdekében elvándorlásra kényszerült emberek a városi túlzsúfoltságot növelik, vagy a gyorsan túlterheltté váló gyengébb és kevésbé termékeny területekre költöznek. Számos déli ország gabonát importál Északról, cserébe saját élelmiszerexportjáért, az importgabonát azonban elsősorban állati takarmányozásra használják, hogy hússal lássák el a magas jövedelmű városi fogyasztókat. A szegények a termelői-fogyasztói lánc mindkét végén a vesztesek közé tartoznak.

Az északi fogyasztók számára ez a dinamika láthatatlan, s akiket — ha egyáltalán kérdéseket tesznek fel ezzel kapcsolatban — arról biztosítanak, hogy ez a megoldás szolgáltatja Dél szegényei számára a munkaalkalmakat és a szükséges jövedelmet, s így lehetővé válik számukra, hogy élelmiszer-szükségleteiket olcsóbban elégítsék ki, mintha saját maguk termelnék meg saját maguk számára. Az elmélet tetszetős, de a gyakorlatban az élelmiszer-gazdaság eme kereskedelemtől függő átrendezésének egyedüli nyertesei a transznacionális agrárbiznisz nagyvállalatai, melyek uralják az alapvető élelmiszerek és nyersanyagok globális kereskedelmét.

Ahogy a gazdag országok importálják az erőforrásokat, ha igényeik meghaladják saját korlátaikat, hasonlóképpen exportálják hulladéktöbbletüket. Valójában a hulladék-elhelyezési gyakorlat különösképpen világosan mutatja meg a hatalom és a környezeti költségek közötti kapcsolat jellegét. A szennyező gyárakat és a hulladéklerakó helyeket olyannyira következetesen a szegények és kisebbségek szomszédságába vagy közösségeibe telepítik, hogy ezt a politikai hatalom földrajzi eloszlásának közvetett mutatójaként is használhatnánk.

A sérelem betetőzéseként a gazdagok a nyomorúságos környezeti állapotokat, melyek között a szegények olykor élnek, úgy mutatják be,

mint annak bizonyítékát, hogy a szegények környezet iránti kötelességtudata kisebb, mint az övék. Az ilyen állítások két fontos mozzanatot hagynak figyelmen kívül. Először is, a legtöbb környezeti terhelés az emberi fogyasztás közvetlen függvénye, és a gazdagok kétségtelenül többet fogyasztanak, mint a szegények. Másodszor, ámbár igaz, hogy a szegényeket sokkal nagyobb valószínűséggel találjuk hulladéklerakók, szennyező gyárak és a környezet pusztulásának más színhelyei közelében mint a gazdagokat, ez azonban nem jelenti azt, hogy ezeket a lerakókat a szegények hulladékai töltik meg, vagy ők a legnagyobb fogyasztói a környezetszennyező gyárak termékeinek. Azt sem jelenti, hogy a szegények nem szeretnének kellemesebb környezetben élni. Egyszerűen csak azt jelenti, hogy a gazdagok rendelkeznek azzal a politikai és gazdasági hatalommal, amellyel elérik, hogy a szennyező anyagokat és a hulladékokat ne az ő szomszédságukban, hanem másutt rakják le. Biztosítják azt is, hogy a környezetszennyező gyárak telepítéséhez ne az ő szomszédságukban vágják ki a fákat. A szegények mindezt nem tudják elérni. Amit tehát valójában látunk, az pusztán a jövedelmi egyenlőtlenségek következménye, nem pedig a környezet iránt érzett felelősségben és a környezettel való törődésben lévő különbözőség. Ezt csak a hatalom kiegyenlítésével lehet helyrehozni.

A gazdasági globalizáció nagy mértékben bővítette a gazdagok lehetőségeit, hogy környezeti terheiket a hulladékok és a szennyező gyárak exportálásával a szegényekre hárítsák. Ez különösképpen általános gyakorlat a japán vállalatok körében, mivel a közeli Délkelet-Ázsia a fő befogadó. A számadatok meghökkentőek. Japán hazai alumíniumkohászati kapacitását 1,2 millió tonnáról 140 ezer tonnára csökkentette, s most alumínium-szükségletének 90 százalékát importálja.[9] Hogy ez mit jelent emberi kategóriákban kifejezve, azt jól mutatja a Philippine Associated Smelting and Refining Corporation (PASAR) — Fülöp-szigeteki Kohászati és Finomító Részvénytársaság — esettanulmánya. A PASAR japán finanszírozású és építésű rézkohászati üzemként működik a Fülöp-szigetek Leyte tartományában, és nagyfinomságú rézkatódokat állít elő Japán számára. Az üzem 162 hektár területet foglal el, melyet a Fülöp-szigetek kormánya kisajátítási áron vett el a helyi lakosoktól. Az üzem gáz- és szennyvízemissziója nagy koncentrációban tartalmaz bórt, arzént, nehézfémeket és kénvegyületeket, melyek szennyezik a helyi vízellátó rendszereket, csökkentik a

halfogás mennyiségét és a rizshozamokat, károsítják az erdőket, és a helyi lakosok között növelik a felső légúti megbetegedések arányát. A helyiek, kiknek otthonait, megélhetését és egészségét feláldozták a PASAR-nak, most nagy mértékben az esetenkénti részfoglalkoztatástól vagy szerződéses munkáktól függnek, melyeket az üzem legveszélyesebb és legpiszkosabb munkahelyein végezhetnek.

A vállalat virágzik. A helyi gazdaság növekszik. A japánok saját környezeti költségek nélkül jutnak rézhez. A helyi szegények — a projekt állítólagos kedvezményezettjei — elvesztették megélhetési lehetőségeiket és egészségkárosodást szenvednek. A Fülöp-szigetek kormánya visszafizeti a Japántól kapott kölcsönt, mellyel az üzem működtetéséhez szükséges infrastruktúra-beruházásokat fedezték. A japánok pedig gratulálnak maguknak hazai környezetük tisztaságáért és a Fülöp-szigetek szegényeinek nyújtott nagylelkű támogatásukért.[10]

Ebben a történetben semmi különleges nincsen azon kívül, hogy adatokkal van alátámasztva és bizonyítva. Ezerszám vannak ilyen történetek a tőkés társasági gyarmatosítás valóságát igazolva, mely gyarmatosítást világszerte a gazdasági globalizáció segíti elő. A globalizáció lelkes propagálója, a *The Economist* azzal érvel, hogy akik az ilyen veszélyes hulladék-kihelyezési gyakorlatot bírálják, azok megfosztanák a szegényeket a szükséges gazdasági lehetőségektől.[11]

Noha a nyílt kereskedelmi rendszert olykor azért tartják szükségesnek, mert azok környezeti deficitjét pótolja, akik túl kevéssel bírnak, mégis a leggyakrabban pontosan ellenkezőleg működik — növeli azok környezeti deficitjét, akik túl kevéssel rendelkeznek, és többletet ad azoknak, akik már túl sokkal bírnak. Továbbmenve: egy nyílt kereskedelmi rendszer megkönnyíti a gazdagok számára, hogy az ilyen transzfer következményeit látókörükön kívül tartsák. Minél távolabb vannak látókörüktől az ilyen következmények, annál könnyebb a hatalom birtokosainak ezeket figyelmen kívül hagyni vagy racionalizálni.

Talán a végső erőforráskorlátot a rendelkezésre álló napenergia felhasználása jelenti, az egyetlen valóban megújuló és nem szennyező energiaforrásé. Ennek a korlátnak a jelentőségét a növényi és állati élet közötti különbséggel lehet megvilágítani. A növények a napenergiát fotoszintézissel képesek befogni és tárolni. Az állatok — beleértve az embereket is — erre nem képesek. Így tehát az állatok, még a húsevők is, táplálékukat illetően végső soron a növényi élet eme jellegzetes adottságától függnek.

A fotoszintézisből az állatfajok fenntartására potenciálisan rendelkezésre álló energia mennyiségét — a növények légzési folyamataiban elfogyasztott mennyiség levonása után — nevezik *nettó* nyerstermelésnek (net primary production = NPP). Egy 1986-ban végzett vizsgálat rámutatott arra, hogy az emberiség a földtakaró éves NPP-jének csaknem 40 százalékát közvetlenül vagy közvetve már elhasználja. Ennek következtében 60 százalék marad a többi faj számára, az emberiség 80 százaléka életkörülményeinek javítására — akik egyébként a gazdagságnak csak 20 százalékát élvezik — és a népesedési többlet szükségleteinek kielégítésére. Ha a fogyasztás jelenlegi szintje és jellege fennmarad, akkor a következő harmincöt évben az előrejelzések szerint megduplázódó népességnek az NPP 80 százalékára lenne szüksége ahhoz, hogy a jelenlegi egyenlőtlen szinten tartsa fenn életszínvonalát. Az NPP-nek csak 20 százaléka maradna az összes többi nem növényi élet fenntartására.[12]

2.3 Fogyasztás, népesség, igazságosság

Már eddig is túl sok vitának voltunk tanúi, melyek során a gazdag országok képviselői a szegények népességnövekedését kárhoztatták és nem voltak hajlandók a túlfogyasztás és az egyenlőtlenség problémájáról tárgyalni, a szegény országok képviselői pedig a túlfogyasztást és az egyenlőtlenséget kárhoztatták és a népességnövekedés megvitatását utasították el. Egy betelt világban a fogyasztás, a népesség és az igazságosság elválaszthatatlanul összekapcsolódik, és rendszerszemléletben, holisztikus módon kell vele foglalkoznunk. Hogy ez miért nem sikerült, annak egyik oka, hogy a fenntartható erőforrás-használatra nem tudtunk kimunkálni megfelelő számbavételi rendszert. Három olyan tanulmányt találtam, amelyek különösképpen alkalmasak arra, hogy megvilágítsák, hogyan működnének az ilyen rendszerek és miről adnának felvilágosítást.

Az első tanulmány szerzője William Rees várostervező a University of British Columbia-n. Rees vizsgálatai szerint négy-hat hektár földterület kell ahhoz, hogy egy magas jövedelmű országban élő átlagos személy fogyasztása fenntartható legyen — beleértve a megújuló erőforrásokat felhasználó energiafogyasztás jelenlegi szintjének megőr-

zését is. Ugyanakkor a világon 1990-ben a teljes rendelkezésre álló ökológiailag produktív (a szükséges biomassza előállítására képes) földterület csak 1,7 hektár per főre becsülhető.[13] Az ipari országok hiányát részben saját természeti erőforrásaik elhasználásával fedezik, részben kereskedelem révén, amelyik lehetővé teszi az alacsony jövedelmű országok erőforrásainak kisajátítását.

Az ipari országok között az egy főre jutó erőforrás-fogyasztás általában az Egyesült Államokban és Kanadában a legmagasabb. Mivel azonban Európában és Japánban a népsűrűség nagyobb, vélelmezhető, hogy ők még inkább saját ökológiai lehetőségeik határain túl fogyasztanak. Rees becslése szerint Hollandia népessége például tizennégyszer többet fogyaszt, mint amennyi a saját határain belüli produktív földterület kapacitása.[14] A hiányt a nemzetközi kereskedelem révén pótolják.

A Friends of the Earth Netherlands (A Hollandiai Föld Barátai) szervezet által elvégzett vizsgálatok tovább bővítik az elemzést, feltéve a kérdést: mennyi lenne egy átlagos holland személy környezeti erőforrás-fogyasztásának és a hulladékelnyelő szolgáltatások igénybevételének megengedhető éves szintje 2010-ben, ha (a) az erőforrások fogyasztási szintje 2010-ben a világon élő emberek között egyenlő lenne, és (b) az erőforrás-fogyasztás globális szintje fenntartható lenne? Az eredmények kiábrándítóak. A kutatók azt találták, hogy Hollandiában az átlagember a fogyasztás csaknem minden területén messze többet fogyaszt lehetőségeinél, s ezáltal a szegényebb országok lakosságát megfosztják attól, hogy kielégíthessék alapvető szükségleteiket.[15]

A Friends of the Earth USA a holland becsléseket az Egyesült Államokra alkalmazta, és hasonló következtetésekre jutott.[16] Például a jelenlegi éves egy főre jutó széndioxid-kibocsátás az Egyesült Államokban 19,5 tonna, Hollandiában pedig 12 tonna. A globális felmelegedés csökkentésére javasolt előirányzat teljesítéséhez a világ egy főre jutó, fosszilis energiahordozókból származó széndioxid-kibocsátását 2010-re 4 tonnára kellene csökkenteni. Ha eme előirányzat teljesítésének terhét igazságosan osztanánk meg, akkor 2010-ben minden ember legfeljebb egy liter szénalapú üzemanyagot fogyaszthatna el naponta. „Egy holland személy előtt a következő választási alternatívák állnának: naponta 24 km autóval, 50 km busszal, 65 km vonattal vagy 10 km repülőgéppel. Valószínűleg csak minden húsz évben egyszer utazhatna repülővel Amszterdamból Rio de Janerioba!"[17]

Akik számára az egyedüli közlekedési lehetőség a gyaloglás, az ilyen normák fényűzőknek tűnhetnek. Mindazonáltal kijózanítók mindazok

számára, akik hozzászoktak, hogy életük nagy részét gépkocsikban, repülőgépeken, buszokon és vonatokon töltsék. Még kiábrándítóbb, ha hozzáfűzzük, hogy ebben az egy literben nemcsak a közvetlen személyes utazásra fordítható üzemanyag foglaltatik, hanem a fogyasztásunkra szolgáló termékek és dolgok előállításához, szállításához és értékesítéséhez szükséges üzemanyag is, vagyis olyan környezeti terhelés, melyeket közvetlenül sosem látunk és így hajlamosak vagyunk figyelmen kívül hagyni.

A fa megengedett felhasználásának mennyisége — azzal a feltevéssel, hogy nincs további őserdei fakitermelés és a meglévő telepített erdőkkel is fenntartható alapon gazdálkodnak — 0,4 köbméter lenne évenként és személyenként, beleértve a papírgyártáshoz használt fa mennyiségét is. Ha igazságos módon kívánjuk összhangba hozni a fogyasztást a fenntartható használattal, akkor Hollandiának 60 százalékkal kellene csökkentenie fafogyasztását, az Egyesült Államoknak pedig 79 százalékkal.

A Friends of the Earth vizsgálatai a környezeti szolgáltatások hozzáférhetőségének egyszerű szektoronkénti becslésein alapultak és a népességnövekedésre vonatkozó előrejelzéseket adottnak tekintették. David Pimentel professzor (Cornell University) és kollégái az American Association for the Advancement of Science éves konferenciáján tartott előadásukban hasonló kérdéseket tettek fel, de figyelembe vették a szektorok közötti kölcsönhatásokat is, és a népességet is változónak tekintették. Így például számításba vették, hogy ámbár több földet művelhetünk meg, de ehhez több vizet kell használnunk. Több napenergiát használhatunk, de csak több föld használatával. A mezőgazdasági földek minden egyes hektárán nagyobb terméseredményt érhetünk el, de csak több energia bevitelével.

A Cornell kutatói számításba vették azt is, hogy noha új földterületeket művelhetünk meg, a már megművelt földekből minden évben tízmillió hektár elvész a földek jelentős leromlása miatt. Az élelmiszer-fogyasztás jelenlegi szintjének fenntartásához ezeket a földterületeket pótolni kell. További 5 millió hektár új földterületet kell bevonni a világ évenkénti népesség-növekedésének táplálására, még mielőtt hozzáfoghatnánk a meglévő alultápláltság csökkentéséhez. Ezeknek az új mezőgazdasági földterületeknek a legnagyobb része az erdők tarra vágásából származik.[18]

Végkövetkeztetésként feltették az alapvető fogas kérdést: „Azt akarja-e az emberiség, hogy 10-15 milliárd ember éljen szegénységben és

rosszul tápláltan, vagy egy-két milliárd bőséges erőforrásokkal és minőségi környezetben?"[19] Az 1-2 milliárdos népesség mellett érvelnek, amelyik számításaik szerint lehetővé tenné a fogyasztás szintjének fenntartását a jelenlegi európai egy főre jutó fogyasztásnak megfelelően. *(Megjegyzik azonban, hogy „az egy-két milliárdra való drasztikus népesség-csökkentés súlyos társadalmi, gazdasági és politikai problémákat jelentene, de a 12 milliárdra vagy még többre való gyors népesség-növekedés még komolyabb társadalmi, gazdasági és politikai konfliktusokat okozna, ráadásul katasztrofális közegészségügyi és környezeti problémákkal járna."[20]

Az ilyen számítások a legjobb esetben is ellentmondó feltevésekre és hiányos, gyakran megbízhatatlan adatokra épülő közelítések. Mindazonáltal az ilyenfajta elemzések alapvetően szükségesek a fenntarthatóság bármilyen reális megtárgyalásához és világosan rámutatnak arra, amit egyébként hajlamosak lennénk figyelmen kívül hagyni, nevezetesen hogy a betelt világban a fogyasztás, a népesség nagysága és az igazságosság között szükségképpen összefüggés van. Ez tulajdonképpen szinte kényszerít bennünket arra, hogy ezeket az alapvető kérdéseket rendszerszemléletben, a teljes rendszer nézőpontjából kezeljük. Teljesen világos, hogy ha a Föld fenntartható természeti javaiból a Föld jelenlegi népessége egyenlően részesedne, akkor valamennyiünk szükségleteit ki lehetne elégíteni. Ugyanakkor azonban az is nyilvánvaló, hogy fizikailag lehetetlen, még az új technológiák teljesítőképességére vonatkozó legoptimistább feltevések mellett is, hogy a világ akárcsak megközelítően is Észak-Amerika, Európa és Japán szintjén fogyasszon. Ráadásul a világ népességének minden megkétszereződésénél a fejenkénti megengedhető fogyasztást a felére kellene csökkenteni.

Ha komolyan vesszük az előbb idézett vizsgálatok tanulságait, akkor nemigen van más reális választási lehetőségünk, mint hogy a túlfogyasztás, a népességnövekedés és az egyenlőtlenség egyidejű megszüntetésére való törekvéseket helyezzük előtérbe. Ezek elválaszthatatlanul összekapcsolódnak, és senki — se szegény, se gazdag — nem kívánja azokat a következményeket, melyeket valamennyiünknek el kell viselnünk, ha ezeken a területeken már a legközelebbi jövőben nem érünk el eredményeket. Rendkívüli fontossága van annak, hogy kifejlesszük a megfelelő erőforrás-használati számbavételi rendszereket, melyek tartalmazzák az előbbiekben hivatkozott vizsgálatok eredményeit is. Ezáltal lehetővé válna, hogy olyan ellenőrző eszközök bir-

tokába jussunk, melyekkel háztartásról háztartásra, helységről helységre, országról országra ellenőrizhetnénk, hogy életvitelünket milyen mértékben sikerül egyensúlyba hozni földünk erőforrás-lehetőségeivel. Ugyancsak lényeges, hogy megszabaduljunk attól a mítosztól, miszerint a gazdasági növekedés az emberi haladás alapja.

3. A NÖVEKEDÉS ILLÚZIÓJA

A szegénység kezeléséhez a gazdasági novekedés nem választási lehetőség, hanem parancsoló szükségszerűség

— Mahbub ul Haq
a Világbank korábbi alelnoke[1]

A gazdasági novekedés szolgáltatja a legjobbkornyezetvédelmi feltételeket

Nemzetkozi Kereskedelmi Kamara[2]

Talán nincs még egy, a modern politikai kultúrába mélyebben beágyazódó gondolat, mint az a nézet, hogy a gazdasági növekedés a legfontosabb emberi igények kielégítésének kulcsa, beleértve a szegénység csökkentését és a környezetvédelmet is. Aki a növekedés környezeti korlátairól merészel beszélni, azt kockáztatja, hogy nyomban szegényellenes vészmadárnak minősítik. Ezért aztán a legtöbb környezetvédő egyszerűen „más fajta növekedést" igényel, noha ritkán világos, hogy ez milyen lenne.

A Nobel-díjas közgazdász, Jan Tinbergen és jeles kollégája, Roefie Hueting rámutatnak arra, hogy a jelenlegi számbavételi móddal egy gazdaság növekedésének alapvetően két útja van. Az egyik a dolgozók számának növelése. A másik a munka termelékenységének — az egy dolgozóra jutó kibocsátás értékének —

változatlan létszám melletti növelése. Történelmi szempontból a növekedés legfontosabb forrása a munka termelékenységének növelése volt. A termelékenység növekedésének mintegy 70 százaléka az olajipar, a petrolkémiai és fémipar, a vegyszerigényes mezőgazdaság, a közművek, az útépítés, a szállítás és bányászat gazdasági tevékenységének 30 százalékában valósult meg — pontosan azokban az ágazatokban, melyek a leggyorsabban fogyasztják a természeti tőkét, a legmérgezőbb hulladékok zömét állítják elő és a nem megújítható energiatartalékok lényeges részét fogyasztják el.[3]

Továbbá, egy adott igény kielégítésének környezetet jobban terhelő módjai éppen azok, melyek általában a legtöbbel járulnak hozzá a bruttó nemzeti termékhez (GNP).[4] Például egy kilométer gépkocsizás többel járul hozzá a GNP-hez, mint egy kilométernyi kerékpározás. Egy légkondicionáló bekapcsolása többet ad hozzá, mint egy ablak kinyitása. Az előre csomagolt feldolgozott élelmiszer vásárlása többel járul hozzá, mint az újrahasználható tárolókból kimért feldolgozatlan élelmiszerek beszerzése. Azt mondhatjuk, hogy a GNP — technikailag a pénz gazdaságon való átáramlási sebességének mutatója — úgy is leírható, mint az erőforrásokat hulladékká változtatás sebességének mutatója.

Jelentős erőfeszítést fordíthatnánk annak a valószínűleg nem reális célnak az elérésére, hogy vég nélkül növeljük a GNP-t több hulladék termelése nélkül. De ehelyett miért nem a szegénység megszüntetésére, az életminőség jobbítására és a földi egyensúly megteremtésére összpontosítunk? Ezek elérhető célok — ha megszabadulunk attól az illúziótól, hogy a növekedés a jobb élet útja.

3.1 Egy kiábrándult közgazdász

1954-ben R. A. Butler angol pénzügyminiszter a Konzervatív Párt konferenciáján beszédet mondott, és ebben kiemelte, hogy 3 százalék évi gazdasági növekedés 1980-ra megduplázná az egy főre jutó nemzeti jövedelmet és minden férfit és nőt kétszer olyan gazdaggá tenne, mint apjuk volt az ő korukban. A beszéd fordulópontnak bizonyult a britek életében. Korábban a nemzeti célokat konkrét előirányzatokként tűzték ki, mint például 300 000 ház építése évenként vagy a nemzeti egészségügyi rendszer létrehozása. Ettől kezdve azonban a

gazdasági növekedés lett az elsődleges cél. A baloldal és a jobboldal közötti ideológiai harc az adott nagyságú torta elosztásáról nagyrészt megszűnt. A figyelem a torta nagyságának növelésére irányult.

1989-ben Richard Douthwaite ír közgazdász bizonyítékokat kezdett gyűjteni arra vonatkozóan, hogy milyen előnyei voltak Britanniában az egy főre jutó nemzeti jövedelem megkétszereződésének. Idézzük saját szavait:

> A problémák csak akkor kezdődtek, amikor megkíséreltem meghatározni, hogy melyek ezek az előnyök, különösen mivel csakhamar nyilvánvaló lett, hogy csaknem valamennyi társadalmi mutató romlott a próbálkozás harminchárom éve alatt. A krónikus megbetegedések nőttek, a bűnözés nyolcszorosra emelkedett, a munkanélküliség felszökött és sokkal több házasság végződött válással. Szinte kétségbeesetten kerestem a veszteségekkel szembeállítható hozamokat, mely veszteségekről úgy gondoltam, hogy a növekedés számlájára írhatók.(...)
> Végül feladtam. A bizonyítékok súlya nyomasztó volt: a növekedés feltétel nélküli hajszolása társadalmi és környezeti csapásnak bizonyult. A folyamat során létrehozott csaknem valamennyi erőforrástöbbletet az egyre hatástalanabbul működő rendszer fenntartása emésztette fel. Az új gazdagságot rakodólapokra és hullámpapírra, nem visszaváltható palackokra és gyűrűnyitós italdobozokra fecsérelték el. Építettek repülőtereket, szupertankereket és trélereket, autóutakat, felüljárókat és többszintes parkolóházakat. A növekedés lehetővé tette, hogy a banki, biztosítási, tőzsdealkuszi, adóbehajtási és számvevői szféra harminchárom év alatt 493 ezerről 2 millió 475 ezerre növelje alkalmazottai számát. Finanszírozta több mint három millió ember toborzását a munkanélküliek tartalékseregébe. Ezek után már nagyon kevés maradt a pozitívabb vívmányokra.[5]

Hasonló vizsgálatnak vethetjük alá az 1950 óta bekövetkezett ötszörös globális növekedést is. A növekedés szószólói kitartóan ragaszkodnak ahhoz, hogy a gazdasági növekedés a szegénység megszüntetésének, a népesség stabilizálásának, a környezet megvédésének és a társadalmi harmónia elérésének kulcsa. Ugyanakkor azonban ebben az időszakban az abszolút szegénységben élők száma lépést tartott a népesség növekedésével: mindkettő megduplázódott. A világ jövedelméből a leggazdagabb

20 százalékhoz áramló jövedelem aránya és a legszegényebb 20 százaléknak jutó arány is kétszeres lett. A társadalmi és környezeti széthullás mutatói csaknem mindenütt meredeken nőttek. Noha a gazdasági növekedés nem szükségképpen okozta ezeket a problémákat, bizonyos, hogy nem oldotta meg őket.

3.2 A növekedés határai

Kevesen vitatnák, hogy az elmúlt néhány évszázad során volt valóságos és fontos következményekkel járó emberi haladás és a technikai fejlődés, s a termelékenység következetes növekedése az emberi jólét tényleges javulását eredményezte. Ugyanakkor azonban, miként ebben a fejezetben kifejtjük, csekély alapja van azt feltételezni, hogy a gazdasági növekedés — ahogy azt jelenleg meghatározzuk és mérjük — az emberi jólétet automatikusan növeli. Miként Paul Elkins angol közgazdász hangsúlyozza, csak akkor tekinthetjük a növekedés bizonyos eseteit jó dolognak, ha:

- megmutatható, hogy a növekedés eredendően értékes és hasznos javak és szolgáltatások termelésével jött létre;
- kimutatható, hogy ezek a javak és szolgáltatások a társadalomban széles körben megoszlanak; és
- bizonyítható, hogy ezek az előnyök meghaladják a növekedési folyamatnak a társadalom más részeire gyakorolt káros hatásait.[6]

A GNP mutatóink nem tesznek ilyen megkülönböztetéseket. Valójában amit a GNP növekedésnek mutat, annak jelentős része az alábbiak eredménye:

- A háztartások és közösségek pénzzel nem mérhető társas gazdaságából bizonyos tevékenységek áttolódása a pénzzel mérhető tevékenységek szférájába, s ennek következtében a társadalmi tőke pusztulása.
- A természeti erőforrás-készletek — erdők, halállomány, olaj- és ásványkincs tartalékok — kimerítése messze ezek megújítási rátája felett.

• Jövedelemnek számoljuk el azokat a költségeket, melyek a növekedés következményei elleni védelemmel kapcsolatban merülnek fel, mint például a hulladékok elhelyezése, a mérgező lerakodóhelyek és olajszennyezés megtisztítása, a környezeti ártalmak által okozott betegségek áldozatainak egészségügyi kezelése, az emberi tevékenységekből — mint például az erdőirtásokból — származó árvizek utáni újjáépítés, a környezetszennyezés ellenőrző-szabályozó eszközeinek finanszírozása.

A normál pénzügyi számbavétel a jövedelemből levonja a tőkeeszközök értékcsökkenését. A gazdasági növekedés mérésére szolgáló gazdasági számbavételi rendszerek viszont nem végeznek ehhez hasonlítható módosítást a társadalmi és természeti tőke kimerülésével kapcsolatban. Valójában a gazdasági számbavétel során a gazdasági növekedés számos költségét nyereségként veszik számításba, noha ezek nyilvánvalóan nem növelik, hanem csökkentik jólétünket. Az eredmények néha nevetségesek. Így például az *Exxon Valdez* által Alaszka partjainál okozott olajszennyeződés felszámolásának költségei és a New York-i Világkereskedelmi Központ elleni terrorista robbantás helyreállítási költségei egyaránt a gazdasági eredmény növeléséhez való nettó hozzájárulásként kerülnek számbavételre. Ezzel a torz logikával az emberek és a környezet szempontjából tragikus katasztrófákat gyakran mint a gazdaság számára jó dolgokat veszik számításba.

A *Közjóért* című könyvükben Herman Daly és John Cobb Jr. újra összeállítják az Egyesült Államok nemzeti jövedelmének kimutatásait az 1960 és 1986 közötti időszakra, de csak azokat a kimutatásokat veszik figyelembe a végeredményben, melyek valóban javítják a jólétet, az emberi és környezeti erőforrások kimerítését pedig csökkentő tényezőként veszik figyelembe. Az eredmény a gazdasági jólét mutatója, s nem pedig a bruttó végeredmény. Mutatójuk feltárja, hogy az egyéni jólét az Egyesült Államokban átlagban 1969-ben érte el csúcspontját és ezen a szinten maradt, majd az 1980-as évek elején és közepén csökkent. Ugyanakkor 1969 és 1986 között az egy főre jutó GNP 35 százalékkal, a fosszilis energiahordozók fogyasztása pedig mintegy 17 százalékkal nőtt. Ebből a növekedésből levonható fő következtetés az, hogy a csökkenő életminőség fenntartásáért többségünk keményebben dolgozik.[7]

Jólétünk szempontjából gyakran sokkal fontosabb, hogy a gazdasági torta hogyan van szétosztva, mint a torta abszolút nagysága. Az ENSZ Fejlesztési Program (UNDP) vizsgálatai azt mutatják, hogy *nem szükségszerűen* kell különösen magas szinten lennie a gazdasági teljesítménynek ahhoz, hogy egy ország kielégítse lakosainak alapvető szükségleteit. Valójában egyes országok viszonylag szerény gazdasági teljesítménnyel e tekintetben többet nyújtanak, mint más országok sokkal nagyobb GNP-vel. Szaud-Arábiában az írni-olvasni tudók aránya például alacsonyabb, mint Srí Lankában, noha az egy főre jutó nemzeti jövedelem tizenötször magasabb. Brazíliában a gyermekhalandóság aránya négyszerese Jamaicáénak, bár az egy főre jutó jövedelem Brazíliában kétszer nagyobb.[8]

Nyilvánvaló, hogy a gazdasági teljesítmény bizonyos minimális szintje lényeges az alapvető szükségletek kielégítéséhez, és ez a szükséges szint valószínűleg jóval magasabb, mint a világ legszegényebb országainak gazdasági teljesítménye. Mindazonáltal a világ népei többségének számára az a kérdés, hogy alapvető szükségleteiket kielégítik-e, kevésbé függ az egy főre jutó jövedelem abszolút nagyságától, mint attól, hogy a jövedelmet hogyan osztják szét. Ha a jövedelem szétosztásában annak van elsőbbsége, hogy az embereket megfelelő élelmezéssel, lakással, ruházattal, tiszta vízzel, egészségvédelemmel, alapvető közlekedési eszközökkel, oktatással és a jó élethez szükséges más lényeges felszereltséggel lássák el, akkor a legtöbb ország saját hatáskörébe tartozik ennek megtétele és így a produktív teljesítmény meglévő szintjén belül a nélkülözés enyhítése. Számos esetben ez csak alig valamivel igényelne többet, mint a jelenleg katonai célokra fordított erőforrások újraelosztását.

A tiszta víz és a megfelelő közegészségügy járul talán a legtöbbel a jó egészségi állapothoz és a hosszú élethez. Az indiai Kerala államban szerzett tapasztalatok is azt bizonyítják, hogy az ilyen alapvető intézkedések egészen szerény jövedelmi szinten is megtehetők. Ezzel szemben vannak magas jövedelmi szinten lévő országok, ahol a rák, a légzésszervi betegségek, a stressz, a keringési rendellenességek és a születési fogyatékosságok aránya növekszik, a spermiumok száma pedig csökken. Egyre több bizonyíték van arra, hogy ezek a jelenségek a gazdasági növekedés melléktermékeinek következményei — a lég- és vízszennyezésnek, az élelmiszerekben lévő vegyszer- és növényvédőszer-maradványoknak, a magas zajszintnek és az elektromágneses sugárzás kockázatainak.[9]

Az elővárosok keletkezése, a közlekedés nagyobb függése a gépkocsiktól, a televízió szórakozási célú megnövekedett használata ugyancsak a gazdasági növekedéshez kapcsolódnak. Mindegyik csökkenti az emberek közötti érintkezéseket és a kölcsönös kapcsolatokat, melyek egykor rendszeres részei voltak a falusi és városi életnek, mivel az emberek összetalálkoztak a gyalogjárókon és ösvényeken, családi és közösségi szórakozásokban vettek részt, és a helyi boltokban és kávézókban jöttek össze.

A gyors gazdasági növekedés az alacsony jövedelmű országokba modern repülőtereket, televíziót, gyorsforgalmi utakat, bonyolult elektronikus cikkeket és márkás divatcikkeket árusító légkondicionált bevásárlóközpontokat hoz a szerencsés kevesek számára. Ritkán javítja azonban a többség életkörülményeit. Az ilyenfajta gazdasági növekedés a gazdaságot exportvezérelt pályára irányítja annak érdekében, hogy hozzájussanak a gazdagok óhajainak megfelelő termékek megvásárlását lehetővé tevő devizához. Ezért a szegények földjeit exporttermények termeltetésére sajátítják ki. A földek korábbi megművelői pedig exportra termelő, munkásnyúzó üzemekben éhbérért robotolva, városi nyomornegyedekben tengődnek. A családok felbomlanak, a társadalom összetartó szálai a pattanásig feszülnek, és az erőszak járványos lesz. Akiknek viszont a gazdasági növekedés kedvez, azok még több idegen valutát igényelnek fegyverimportra, hogy megvédjék magukat a kirekesztettek haragjától.

3.3 A növekedés és a szegények

Annak említése, hogy a vég nélküli gazdasági növekedés elméletét és gyakorlatát fel kellene adni, azonnal kiváltja az ellenvetést, hogy ezzel a szegényeket örökös nélkülözésre kárhoztatnánk. Éppen azok érvelnek azzal, hogy a szegények jóléte a gazdasági növekedéstől függ — s ez a helyzet iróniája —, akik főhivatású fejlesztőként tevékenykednek, közgazdászok, pénzügyi szakértők, nagyvállalati vezetők és mások, akiknek egyáltalán nincsenek megélhetési gondjaik. Amikor a szegények saját érdekükben szót emelnek, akkor inkább a földhöz és a vízhez való joguk szavatolásáról szólnak, ahol élnek és amiből megélhetésüket biztosítják. Legalább a létminimumot elérő fizetést nyújtó tisztes munkát kívánnak. Gyerekeik számára egészségügyi ellátást és oktatást akarnak. Egy olyan

világban, ahol minden a pénzzel kapcsolatos, mondhatják például, hogy „penzre van szükségünk". De valóban ritkán mondják — ha egyáltalán —, hogy „nekünk gazdasági növekedés kell."

A szegények inkább nélkülöznek a gyors gazdasági fellendülés időszakában, mint a gazdasági visszaesések idején. Ennek egyszerű oka van: a gazdasági fellendülést támogató gazdaságpolitikák a jövedelmet és a vagyont azoknak juttatják, akik tulajdonnal rendelkeznek, a megélhetésüket munkával biztosítók rovására. Noha a növekedés önmagában nem okoz szegénységet, a növekedés nevében foganatosított gazdaságpolitikák annál gyakrabban.[10] Tekintsük például a jellegzetesen a gazdasági növekedéshez kapcsolódó következő gazdaságpolitikai eredményeket:

- A természeti erőforrások kimerítésének növekvő üteme pénzügyi nyereséget jelent a gazdaságilag erősek számára, azok rovására, akiknek megélhetési alapjai mennek tönkre.
- A tevékenységeknek a nem monetáris közösségi gazdaságból a monetáris gazdaságba való átirányítása növeli a dolgozó osztályok pénztől való függőségét, s ezáltal a vagyonnal rendelkezőktől, a hivatalos szolgáltatásokat nyújtóktól és a munkahelyek felett ellenőrzést gyakorlóktól való függésüket is.
- A termőföldek, erdők és a halászat kézbentartása elkerül azoktól, akiknek ezek a létfenntartásuk forrásai, azokhoz, akik rövid távú profit érdekében befektetésekkel foglalkoznak. Ezzel ugyan a mérhető gazdasági eredmény nő, de ezek a vagyontárgyak a tőkésosztályok tulajdonába kerülnek, nő az alacsony bérköltségű dolgozók serege, és a bérek csökkennek.

A Fülöp-szigetek Benguet tartományának őshonos Igorot („a hegyek népe") lakossága századok óta az ősi földjükön található gazdag aranytelérek kisipari „zseb-bányászkodásával" foglalkozik. A férfiak kis kerek üregeket ásnak a hegybe, az asszonyok és a gyerekek pedig apró szemcsékké zúzzák szét az aranytartalmú kőzetet.[11] Földjeiket ma a Benguet Részvénytársaság által működtetett, az aranyat exportra kitermelő, óriási nyíltszíni bányák uralják — gazdag filippinók, a Fülöp-szigeteki kormányzat és egyesült államokbeli befektetők megközelítően egyenlő arányú tulajdonában. Bulldózerek, daruk és teherautók tucatjai vájnak mély hasadékokat a hegybe, letarolják a fákat és a termőtalajt, és a sziklás meddőt a folyóágyakban halmozzák fel. A helyi lakosok elmondják az odalátogatóknak, hogy vízforrásaik tönkretétele miatt többé

már nem tudnak rizst és banánt termeszteni, és a hegy túloldalára kell menniük ivóvízért és fürödni. Még a saját bányaterületeik is fenyegetve vannak, és jogaikat sem veszik figyelembe.[12]

Ahelyett, hogy az Igorotokhoz hasonlóan vizet használnának az arany kimosására, a bányatársaság mérgező vegyületeket, köztük cianid tartalmúakat használ, ezeket a folyóba engedik, megmérgezik a vizet, és így megölik az ebből szomjukat oltó jószágokat. A folyásirányban lejjebb fekvő Pangasinan tartomány rizstermesztő parasztjait évi 250 millió pesóra becsült veszteség éri azáltal, hogy az elfolyó meddő öntözött földjeikre kerül és jelentős terméscsökkenést okoz, elvándorlásra késztetve a lakosokat. Még távolabb az öböl halászai jelentős fogáscsökkenésről számolnak be, mivel a meddő elborítja a korallzátonyokat. Mindez jó a növekedés szempontjából. Benguet és a többi jelentősebb bányatársaság összesített nyeresége 1,1 milliárd peso évente — jelentős erőforrás-átvitel ez a szegényektől a gazdagokhoz.[13] Számtalan ilyen történetet hallani mindenütt, ahol bányatársaságok működnek.

Hasonló következményeket szenvednek el a szegények, amidőn a fakitermelő társaságok nyomulnak be, és tarra vágják erdeiket, rendszerint tekintet nélkül a helyiek jogaira. Miként egy fiatal parasztasszony a déli Fülöp-szigeti Bukindon tartomány távoli San Fernando közösségéből a látogatóknak elmagyarázta: „fák nélkül nincs élelem, és élelem nélkül nincs élet". Egy öregember elmondotta, hogy mielőtt a fakitermelő gépek a falujába jöttek volna, „bőven volt hal, gabona és rizs." Az emberek elmesélték továbbá, hogyan változtak meg a folyók, s lettek egyre sekélyebbek és iszaposabbak. A monszun idején most kiöntenek és elárasztják a korábban árvízmentes termékeny földterületeket. A száraz évszakban a földeket tápláló csermelyek eltűntek és az esős évszakban mindennaposak a földcsuszamlások. A patkánypopuláció, amelyik korábban elegendő táplálékot talált az erdőkben és a populáció nagyságát az erdei ragadozók szabályozták, most éjjelente a parasztok földjeit pusztítja. Az egykor virágzó közösségben most öt gyerek közül négy alultáplált.[14]

A gazdasági növekedés előmozdítása nevében az ilyen pusztítást gyakran még közpénzekből is erősen támogatják. Az előzőekben említett Fülöp-szigeteki bányatársaságok minden tonna bányameddőn 96,73 pesót keresnek és 0,5 peso adót fizetnek.[15] Az Egyesült Államokban a kormányzat a szövetségi földek bányajogát 12 dollárért adja el hektáronként. Az igazságtalanság további tetézéseként a bányatársaságok bruttó jövedelmük 5-22 százalékát vonhatják le adójukból "bányavagyon-csök-

kenés engedményeként", hogy kompenzálják őket ezeknek a szövetségi földeknek a kimerítéséért — miután a kutatás és kitermelés költségeit is levonták. Japánban a kormányzat kölcsönöket, segélyeket és adókedvezményeket nyújt a hazai ásványvagyon feltárásáért és kiaknázásáért.[16] A déli országokban működő japán vállalatok bányaműveléssel és fakitermeléssel kapcsolatos infrastruktúra-költségeit általában a japán külföldi segélyprogramokból fedezik.

Ahogy a magas jövedelmű országokban csökkentek az ipari foglalkoztatás lehetőségei, úgy fordultak a közgazdászok a szolgáltatási szektor felé a felesleg felszívására. Kevés figyelmet fordítottak arra a tényre, hogy a szolgáltatási szektor bővülése a háztartások és közösségek gazdaságának gyarmatosításából származott. Ezek a közösségi gazdaságok egykor a felnőtt népesség — főként a nők — munkaidejének több mint a felében a családok alapvető szükségleteinek eredményes kielégítésével és az egészséges, gondoskodó közösség fennmaradásához szükséges számtalan jószomszédi feladat elvégzésével foglalkoztak. Volt idő, amidőn a társas gazdaságok nőket és férfiakat egyaránt foglalkoztattak a legtöbb produktív és reproduktív tevékenység elvégzésében, melyekkel az emberek az élelemmel, lakással, ruházkodással, gyermeknevelléssel, betegápolással, az idősek gondozásával, a háztartással, a neveléssel, a fizikai biztonsággal és a szórakozással kapcsolatos alapvető szükségleteiket elégítik ki. A társas, közösségi gazdaságok jellegüknél fogva helyiek, nem bérfizetők, nem monetizáltak és nem piaciak. Ezeket inkább a szeretet, mintsem a pénz működteti.

Ahogy a produktív és reproduktív feladatok, mint a gyermekgondozás, betegápolás, ételkészítés, szórakozás és fizikai biztonság átkerültek a társas gazdaságból a piacgazdaságba, ezek a gazdasági teljesítményhez és így a gazdasági növekedéshez való hozzájárulásként jelentek meg, noha kevéssé javították — ha egyáltalán — eme szolgáltatások minőségét. Ez az átrendeződés növeli egyúttal az általános gazdasági feladatok ellátása iránti igényt is, és a gazdasági teljesítmény növeléseként jelentkezik, noha valójában a gazdasági hatékonyság csökkentésének hatalmas forrása. Tekintsük például azt az esetet, amikor a család és a közösség tagjai közvetlenül egymással és egymásért dolgoztak, ahol nem voltak adószedők, menedzserek, kormánytisztviselők, könyvelők, jogászok, brókerek, bankárok, viszonteladók, hirdetési ügynökök, marketing szakértők, beruházási tanácsadók vagy

szállítmányozók, akik mind kiveszik a részüket a tényleges termelő munkát végzők munkájának eredményéből. A megtermelt javak és szolgáltatások teljes értékét a családon és közösségen belül osztották meg és cserélték ki, azok között tehát, akik az értéket ténylegesen létrehozták.[17] Ennek eredménye volt az erőforrások rendkívül hatékony használata valós igények kielégítésére.

Sokan úgy találják, hogy a piacgazdaság általános költségei már olyan nagyok, hogy még két keresővel és hosszabb munkaidővel sem tudják megfelelően kielégíteni igényeiket, melyeket egykor saját maguk megfelelően elláttak. A szülőknek — különösen a szegény sorsú egyedülálló anyáknak — kevés idejük, energiájuk vagy kedvük marad arra, hogy a jövedelem megkeresésénél és az éjszakai gyámkodásnál több feladatot lássanak el. A modern városi lakás alig valamivel több alvásra és tévézésre szolgáló helyiségnél. Kevés ember talál időt arra, hogy részt vegyen a közösségi tevékenységek és szolgáltatások bőséges körében, melyek valamikor a szomszédságot többé tették puszta lakcímnél. A hosszú távú munkamegosztásra és együttműködésre épülő kapcsolatok egykor sűrű szövete felbomlott. A nagyarányú nélkülözés, depresszió, tizenévesek terhessége, erőszak, alkoholizmus, drogozás, bűnözés és öngyilkosság szerepelnek a nyilvánvalóbb következmények között, mind a magas mind pedig az alacsony jövedelmű országokban.[18]

Mivel az ilyen átrendeződés a nők számára új lehetőségeket adott, etz gyakran mint a női egyenlőség győzelmét ünneplik. Ugyanakkor azonban a férfiakat a családi és közösségi életbe bevonó új partneri kapcsolatok előmozdítása helyett, a nők munkába lépésének bővülése egyszerűen csak a nőkre háruló terheket növelte. Erősen megterhelte ez a családi kapcsolatokat, és a közösséget fizetett alkalmazottaktól tette függővé, akik olyan feladatokat látnak el, melyeket egykor a szomszédok szolgáltattak egymásnak. Sok gyermek nő fel üzleti alapú napközikben, vagy egyszerűen felnőtt felügyelet nélkül otthon vagy az utcán hagyják őket. Sok nő, aki lehetőségeinek kibontakoztatása céljából lépett munkába, most szerény fizetésű és érdektelen munkához kötve találja magát, melytől családja is függő helyzetbe került.

A közgazdászok a gazdasági növekedést azért is dicsérik, mert szerintük ez új magas fizetésű szakmák és a betegápolás, szociális ellátás és biztonsági szolgáltatások új lehetőségeinek létrehozásából származik. A társadalmi költségeket — és különösen a szegényekét, akik számára a pénzgazdaság nem nyújt megfelelő lehetőségeket — nem veszik figyelembe.

A szegények kiszorításának megélhetésüket biztosító földjeikről hosszú történelmi folyamata van. Ennek újra meg újra az erősek gazdasági növekedése és a gyengék nélkülözése volt a következménye. A közgazdászok becslése szerint 1750 és 1850 között Britannia egy főre eső jövedelme nagyjából megduplázódott, de az emberek többségének életminősége folyamatosan romlott. 1750 előtt az angol vidékre utazók kevés jelét látták a nélkülözésnek. A legtöbb helyen az emberek megfelelő élelemmel, lakással és ruházattal rendelkeztek és a vidék jómódúnak tűnt. A gazdálkodás nagy része nem elkerített földeken folyt, a családoknak joguk volt kicsiny és szétszórt parcellákon gazdálkodni. Még azok is, akik nem rendelkeztek ilyen jogokkal, elláthatták magukat a köztulajdonban lévő földekről, melyeken állataikat legeltethették, nyulakat foghattak és tűzifát szerezhettek. Néhány törekvő léleknek sikerült nagyobb tulajdont szereznie cserével, bérleménnyel és vásárlással, és ezeket a területeket sövénnyel vagy fallal választották el a többitől — rendszerint elkerítésnek hívták ezt az eljárást —, ez azonban lassú és nehézkes folyamat volt.[19]

A jogi szabályozás bevezetésével a földtulajdonosi érdekek felgyorsították azt a folyamatot, amely kötelezővé tette az elkerítést. Az elkerítés előrehaladtával a szegények egyre kevésbé férhettek hozzá azokhoz a földekhez , melyek egykor megélhetésüket biztosították. Más megélhetési forrásuk nem lévén, kénytelen voltak a nagyobb gazdálkodók munkásaiként dolgozni. Ennek eredményeként megnőtt a munkaerő-állomány, s ez leszorította a béreket és megnövelte a nagyobb földbirtokosok nyereségét. A földadó bevezetése sok kisebb gazdálkodót arra kényszerített, hogy eladja földecskéjét. Az eredmény a földbirtokosság jelentős megerősödése és a vidéki munkaerőnek a városokba áramlása lett, ahol az ipari forradalom munkásságát alkották — sokan közülük nők és gyermekek —, akik készek voltak olyan gyárakban dolgozni, „melyek rosszabbak voltak a börtönnél.... Olyannyira ijesztőek voltak ezek a körülmények, hogy az angol gyári munkások a tizenkilencedik század elején valószínűleg rosszabb helyzetben voltak, mint a rabszolgák az amerikai ültetvényeken."[20]

„A gazdasági expanzió" eme korai időszakának tapasztalataival szemben Angliában az első világháború 1914. évi kitörése óta egészen a második világháború végéig javultak az átlagemberek körülményei, beleértve a háborúk közötti éveket is, amikor Anglia nemzeti

jövedelmében nem volt általános növekedés. Douthwaite magyarázata szerint a háborúk politikailag szükségszerűvé tették a kapitalizmus erőinek szabályozását. A kormányzat súlyos adókat vetett ki a nagy jövedelmekre és szabályozta a béreket. Noha a bérek növekedését az infláció szintje alatt tartotta, több embert foglalkoztattak és ezeknek állandó munkájuk volt. Ennek következtében a legtöbb bérből élő háztartás reál-vásárlóereje nőtt. Továbbá, amikor a kormányzat béremelést hagyott jóvá, akkor ugyanazt az abszolút mértéket alkalmazta mindenkire. Így tehát a képzetlen munkások béremelése arányaiban nagyobb volt mint a szakképzetteké. Ennek következtében a gazdagoktól a szegényekhez jelentős jövedelem áramlott át.

Az első világháborút követően a heti munkaidő ötvennégy óráról negyvenhat-negyvennyolc órára való csökkentése felszívta a hazatérő katonák tömegét, alacsony szinten tartotta a munkanélküliséget és magasan a béreket. A munka nélkül maradtakat védte az 1911-ben bevezetett nemzeti foglalkoztatási biztosítás rendszere. A magas jövedelmek után fizetett komoly adók lehetővé tették a jövedelem átirányítását a gazdagabb adófizetőktől a leginkább rászorulók felé.[21]

A második világháború a szegények számára ugyanilyen következményekkel járt. Az előnyök nem a háborús erőfeszítéseket kísérő teljesítmény-növekedésből származtak, hanem a nagy munkaerő-kereslet, a bérkülönbségek csökkenése, a nyereség kormányzati kontrollja és az erősen progresszív adórendszer bevezetésének kombinációjából. A jövedelmek kiegyenlítődése fokozódott és a jegyrendszer következtében létrejött kényszerű megtakarítások hatalmas felgyülemlett keresletet hagytak a háború utáni időkre, megkönnyítve ezzel a békeidők gazdaságába való átmenetet.

Hasonló jelenségek voltak az Egyesült Államokban is. Az 1930-as évek depressziójának kényszerítő erői és a második világháború erősen felélénkítették a politikai cselekvést, és ennek eredményeként a jövedelmek jelentős újraelosztása és erős középosztály jött létre, Amerika gazdasági erejének és virágzásának jeleként. A viszonylag igazságos és méltányos gazdasági rendszer érintetlen maradt egészen az 1970-es évekig, amikor a kelet-ázsiai gazdasági verseny, a munkásság elégedetlensége, az infláció és a forradalmi ifjúsági kultúra ismét mozgósította a konzervatív erőket. A szakszervezetek, a szociális védőháló, a piacszabályozás és a kereskedelmi korlátozások ellen indított általános támadás az amerikai társadalom intézményes erőit a pénzvilág érdekei mögé szorította. Az 1970-es és 1980-as években mere-

deken nőtt azoknak a dolgozó amerikaiaknak a számaránya, akik a szegénységi küszöb alá kerültek, és a társadalom a foglalkoztatási lehetőségek és keresetek tekintetében egyre inkább polarizálódott.[22]

Akik a gazdasági torta növelésében látják a szegénység problémájának megoldását, figyelmen kívül hagynak egy fontos tényt. Hogy valaki hozzájut-e a fennmaradásához szükséges erőforrásokhoz, az inkább a relatív, mintsem az abszolút jövedelemtől függ. Egy szabadpiaci gazdaságban mindenki versenyben van a korlátozott környezeti élettérhez való hozzáférésért, és a legtöbb pénzzel rendelkező mindig nyer.

Miként azt már láttuk, a gazdasági növekedés gyakran gyorsabban növeli a gazdagok jövedelmét, mint a szegényekét. Még ha minden jövedelem azonos arányban emelkedne is, a következmény ugyanez lenne: a gazdagok és a szegények közötti különbség nőne. Ez egyszerű számolással belátható. Tételezzünk fel egységesen évi 3 százalékos egy főre jutó jövedelem-növekedést az egész világon. Ezt javasolta a Brundtland Bizottság a szegénység és a környezeti problémák megoldására. Az első évben ez az Egyesült Államokban az egy főre eső jövedelmet 633 dollárral növelné, Etiópiában 3,60 dollárral, Bangladesben 5,40 dollárral, Nigériában 7,50 dollárral, Kínában 10,80 dollárral és Indiában 10,50 dollárral. A tizedik év végére az ilyen mértékű növekedés 41 dollárral növelné Etiópia egy főre jutó jövedelmét — aligha enyhítené a szegénységet — míg az Egyesült Államok egy főre jutó jövedelme 7257 dollárral növekedne.[23] A vásárlóerő egy főre jutó *növekedése* az Egyesült Államok esetében százhetvenhétszerese lenne Etiópiáénak.

Egy növekvő torta újraelosztás nélkül sokkal több hasznot hozna a már gazdagoknak, mint a szegényeknek, növelve a gazdagok és szegények közötti különbséget és tovább növelve az előbbiek hatalmi előnyét az utóbbiakkal szemben. Ez az előny élet-halál kérdéssé válik egy erőforrás-hiányos világban, amelyben a gazdagok és szegények halálos versenyben vannak összezárva a kimerülő erőforrásokért.

Ha az illúzió prófétái, akik a növekedést ajánlják a szegénység leküzdésére, valóban törődnének a szegények helyzetével, akkor nem a gazdagok adójának csökkentését, hanem olyan intézkedéseket javasolnának, melyek közvetlenül növelnék a szegények lehetőségeit alapvető szükségleteik kielégítésére.

3.4 Növekedés a fejlesztés nevében

Számos fejlesztéssel foglalkozó közgazdász vallja, hogy egy ország iparosítása a mezőgazdasági munkaerőnek a városokba való kényszerítését igényli, s ezáltal a mezőgazdaság modernizálható és városi ipari munkaerő-állomány hozható létre. Szembeötlő az angliai elkerítési folyamattal való párhuzam. Costa Rica szolgáltatja erre a különösen kirívó jelenkori példát.

Mielőtt a Nemzetközi Valutaalap (IMF) és a Világbank Costa Rica gazdaságpolitikájának átalakításába fogott volna külföldi adósságproblémájának enyhítése nevében, Costa Rica széles körben olyan társadalomként volt ismert, amely szomszédainál jobban törekedett az egyenlőségre. Szilárd kisbirtokosi gazdálkodásra épült és a többi latin-amerikai ország nagybirtokos sajátságainak kevés jellemzőjét tükrözte. Az IMF és a Világbank olyan gazdaságpolitikát kényszerített ki, amely a gazdasági ösztönzést a Costa Rica fogyasztására szolgáló kisbirtokosi termeléstől a nagybirtokok exportirányultságú termelése felé terelte. Ennek következtében kisgazdálkodók ezrei vándoroltak el, földjeiket exportra termelő mezőgazdasági nagyüzemekké vonták össze, és Costa Rica jövedelmi szerkezete a többi latin-amerikai országéhoz hasonlóvá vált. A bűnözés és az erőszak növekedése a közbiztonságra és rendőrségre fordítandó közpénzek meredek növelését követelte meg. Az ország ma alapvető élelmiszerigényeinek kielégítésére behozatalra szorul, és a külföldi adósság — melynek csökkentése volt a szerkezeti átalakítás célja — megduplázódott. A vérlázító következmények ellenére az IMF és a Világbank Costa Rica szerkezeti átalakítását sikertörténetként emeli ki, mivel gazdasági növekedés következett be és az ország képes eleget tenni növekvő adósságszolgálati kötelezettségeinek.[24]

Brazíliában a hazai fogyasztásra élelmet termelő kistermelői mezőgazdaság átalakítása tőkeigényes exporttermelésre, 1960 és 1980 között 28,4 millió ember elvándorlásával járt. Nagyobb szám ez, mint Argentína teljes lakossága.[25] Indiában a nagyméretű fejlesztési programok negyven év alatt 20 millió embert kényszerítettek elvándorlásra.[26] 1989-ben a folyó Világbank-programok 1,5 millió embert szorítottak ki, és a készülő programok újabb 1,5 milliót fenyegetnek. A Világbank vezetői egyetlen olyan projektet sem tudnak felmutatni, melynek nyomán a kitelepített emberek visszatelepültek volna és a rehabilitálással a kitelepítésük előtti életszínvonalukat elérték volna.[27] Az ázsiai nem-kormányzati szer-

vezetek által támogatott ázsiai fejlesztési konferencia, alapvető környezeti és szegénységi problémákkal foglalkozva feltárta az ázsiai fejlesztési tapasztalatok egyik olyan vetületét, melyről sosem tesznek említést a Világbank ömlengő jelentései és az üzleti folyóiratok:

> Thaiföldön tízmillió falusi ember néz szembe azzal, hogy elűzik földjéről kereskedelmi célú faültetvények létesítése miatt. Az export-irányultságú ráktenyésztő farmok elhasználják a felszíni vizeket és folyamatosan irtják a mangrove-fákat. Kelet-Malájföldön és Indonéziában bennszülött törzsek harcolnak ősi erdőjogaik elismeréséért. A Fülöp-szigeteken a kormányzat földreformprogramját rendszeresen meghiúsítja a mezőgazdasági művelésre alkalmas földterületek ipari létesítményekhez vagy más nem mezőgazdasági célokra való felhasználása — noha az ország szűkös devizaállományát kénytelen rizsimportra költeni. Mezőgazdasági vegyszerek és mérgező ipari hulladékok, köztük azok is, melyeket nemzetközi segélyek örve alatt külföldi nagyvállalatok és kirendeltségek hoztak be az országba, mérgeznek bennünket folyamatosan. Gátépítések és geotermikus erőművek létesítése kényszeríti elvándorlásra az embereket és teszi tönkre a mezőgazdasági földterületeket és erdőket, hogy kielégítsék az export-orientált iparágak energiaigényét. A nyomornegyedek lakóit elűzik, hogy mások számára hasznot hozó ipari létesítményeknek és bevásárló központoknak adjanak helyet. A pusztító halászati gyakorlat, általában a külföldi piaci érdekek szolgálatában álló társaságok támogatásával, megfosztja halászainkat megélhetésüktől és tengereink regeneratív képességét fenyegeti.[28]

Bangkokban a városfejlesztési tervek, közutak építése és más városfejlesztési projektek megvalósítása, háromszázezer ember kitelepítését igényli. Az ellenállást tanúsító szegény családok villany- és vízvezetékeit átvágják. A további ellenállás valószínűleg otthonaik felgyújtásával vagy legyalulásával jár.[29] Egymillió mexikói család lesz kénytelen elhagyni gazdaságát az Észak-amerikai Szabadkereskedelmi Egyezmény (NAFTA) következményeként. A gazdasági növekedés mechanizmusa eredményesebbnek bizonyult a fejlesztési menekültek létrehozásában, mintsem ama ígéretének valóra váltásában, hogy a világ alacsony jövedelmű országaiban megszünteti az emberek nélkülözését.

Ha figyelmünket valóban minden ember fenntartható jólétére fordítjuk, akkor túl kell lépnünk az illúzió prófétái által kultúránkba beágyazott gazdasági mítoszon — megszabadítva magunkat a növekedés rögeszméjétől — és a gazdasági viszonylatokat gyökeresen át kell alakítanunk két lényeges kérdés központba állításával:

1. A környezet ember általi használatát egyensúlyba kell hozni az ökoszisztémák megújulási képességével.
2. A rendelkezésre álló természeti tőkét olyan módon kell elosztani (allokálni), hogy minden embernek lehetősége legyen fizikai szükségleteinek megfelelő kielégítésére és teljes társadalmi, kulturális, intellektuális és lelki fejlődésének biztosítására.

Eme átalakítás megvalósításának akadályai között kell szembenéznünk az intézményi programok mögött meghúzódó hatalmas érdekszövetségekkel, melyek teljesen más irányba visznek el bennünket. Ezek azok a tőkés társasági érdekeltségek, melyek hasznot húznak abból, hogy a társadalmak a gazdasági növekedésre való törekvést teszik a társadalompolitika szervező elvévé.

HARC A KORLÁTLAN URALOMÉRT

4. TŐKÉS TÁRSASÁGOK KELETKEZÉSE ÉS FEJLŐDÉSE AMERIKÁBAN

Bejegyzett kiváltságok terhe alatt nyomorban nyögnek Britannia és más európai nemzetek népei.
— Thomas Earle, pamfletíró, 1823

A mai gazdasági társaság mesterséges alkotás, amely nemcsak tulajdonosait és vezetőit, hanem önnön létét és kiváltságait is óvja. Akárhogy is legyen, a társaságoknak több törvényes joguk van, mint az embereknek — s ezen jogaikat a kormány fegyverekkel is szavatolja.
— Richard L. Grossman és Frank T. Adams[1]

Az a tény, hogy a tőkés társaságok és a gazdagok érdekei szorosan összefonódnak, gyakran elfedi ezek jelentőségét. A társasági alapítólevél olyan társadalmi találmány, amelyet azért alkottak, hogy magánszemélyek pénzügyi forrásait egyesítse valamely közcél érdekében. Emellett lehetővé teszi, hogy magánszemélyek jelentős gazdasági és politikai erőforrásokat sorakoztassanak fel céljaik elérésére, ugyanakkor felmenti őket tevékenységük jogi felelőssége alól.

Ennél sokkal kevésbé ismert, hogy a társaságok amint nőnek és erősödnek, hajlamosak kifejleszteni a saját természetük által diktált programjaikat, s ezeket még a társaságok vezetői és tulajdonosai sem képesek teljes mértékben uralni. Ezek a programok a saját nyereség növelésére és a piac bizonytalanságaival szembeni önvédelemre irányulnak. A programok a piaci verseny, a pénzpiacok igényei és az egyéni jövedelem növelésére irányuló törekvések kombinációjából jönnek létre. A tőkés társasági szektor tagjai emellett hajlamosak közös politikai és gazdasági programok kialakítására is. Az Egyesült Államokban például a társaságok már több mint 150 éve arra törekszenek, hogy a kormányzás szabályait és intézményeit saját érdekeiknek megfelelően alakítsák. Bizonyára többeknek feltűnt, hogy a tőkés társaságot antropomorfizálom, de ezt minden esetben teljesen szándékosan teszem.

Mára a tőkés társaságok váltak Földünk domináns kormányzó intézményeivé. Legnagyobbjaik gyakorlatilag minden országban jelen vannak, méretük és hatalmuk a legtöbb kormányén túltesz. Egyre növekvő mértékben a tőkés társaságok, nem pedig az emberek érdekei határozzák meg az államok és nemzetközi testületek politikáját. Így van ez még akkor is, ha e tény és annak következményei általában nem kapnak elég figyelmet.

Ebben a fejezetben megvizsgáljuk az emberek és tőkés társaságok hosszú, s máig is tartó hatalmi harcát Amerikában, miközben megpróbáljuk történelmi távlatból bemutatni, hogy mi a tét, és ez miért olyan fontos. Bár voltak hasonló küzdelmek más nyugati demokráciákban is, az amerikai eseményeknek mégis különös jelentőségük van, mert az első világháború utáni időkben ennek az országnak volt döntő szerepe a világgazdaság intézményeinek megformálásában. Miután az Egyesült Államok a második világháborúból a világ legerősebb hatalmaként került ki, az egész világra kiterjedő szerepe tovább erősödött, öntudatosabb lett. Manapság is, amikor gazdasági ereje mind Japánnal, mind Európával szemben csökken, még mindig az ő szava dönt az olyan nemzetközi intézmények létrehozásában és átalakításában, mint a GATT és az új Világkereskedelmi Szervezet (World Trade Organization), az IMF, a Világbank, vagy az ENSZ. Ahogyan azt a későbbi fejezetekben látni fogjuk, a tőkés társasági érdekeknek jelentős szerepük volt abban, hogy az Egyesült Államok hogyan határozta meg nemzeti érdekeit az említett és más világszervezetekkel való viszonylatában. Ezért a tőkés társaságok hatalmának története az Egyesült Államokban nem csupán az ország szempontjából jelentős.

A részvénytársasági alapítólevél tulajdonképpen egy privilégium elismerése, melyet az állam bizonyos közcélok szolgálata fejében nyújt a befektetőknek. Az ilyen okiratok legalább a XVI. századig nyúlnak vissza. Akkoriban még az egyéni adósságok apáról fiúra szálltak, s a fiút könnyen le is csukhatták apja adósságai miatt. Azoknak, akik Angliában hajóra szálltak, hogy a kelet-indiai szigetvilágból fűszereket hozzanak, nemcsak a tengeri út veszélyeivel, hanem azzal a lehetőséggel is szembe kellett nézniük, hogy családjaikkal együtt tönkremehetnek — akár nemzedékekre is —, ha a rakomány, rossz idő vagy akár kalóztámadás következtében odaveszne.[2] A tőkés részvénytársaság jelentette azt az intézményes újítást, amely a nemzetközi kereskedelem ilyenfajta kerékkötőit megszüntette. Mint megannyi más találmány, a társaságok létrejötte is óriási lehetőségeket teremtett az emberi társadalmak érdekeinek érvényesítésére, de csak addig, amíg a civil társadalom kézben tartotta a hatalomkoncentráció kínálta visszaélési lehetőségeket.

A befektetőknek a társaság veszteségeiért való felelősségét a királyi hatalom az egyéni befektetések értékére korlátozta — ezt a jogot magánszemélyek soha nem kapták meg. Az alapítólevelekben rendre rögzítették a társaságok jogait és kötelességeit — ideértve a privilégiumok fejében az uralkodónak juttatandó nyereségrész nagyságát is. Az ilyen okiratokat a király kénye-kedve szerint adhatta és vonhatta vissza bármikor. Nem meglepő, hogy a társaságok és a kormány közötti kapcsolat lényege azóta is a társasági érdekek folyamatos nyomásgyakorlása, amely a társaságok jogkörének bővítésére, illetve kötelességeinek korlátozására irányul.

4.1 A tőkés társaságok kordában tartása

Amerika az angol királyok hatalmi visszaélései ellen kitört forradalomból született. Ezeknek a visszaéléseknek voltak jelentős eszközei a királyi szabadalomlevéllel alapított társaságok, melyeket Anglia a gyarmatok gazdaságának ellenőrzésére használt. Az olyan jól ismert társaságok, mint a Kelet-Indiai vagy a Hudson-Öböl Társaság mellett számos amerikai kolóniát is társaságként jegyeztek be. Az akkori társaságokat a király alapította, s ennek megfelelően a Korona hatalmának kiterjesztései voltak. A társaságoknak általában olyan területek vagy iparágak fö-

lött biztosítottak monopóliumokat, melyeknek az angol állam szempontából kritikus jelentőséget tulajdonítottak.[3]

Az angol parlament, amely a XVII-XVIII. században gazdag földbirtokosokból, kereskedőkből és manufaktúrák tulajdonosaiból állt, számos olyan törvényt hozott, melyek célja a monopóliumok védelme és kiterjesztése volt. Egyik ilyen törvény például megkívánta, hogy az Európából vagy Ázsiából a kolóniákba irányuló importáruk először Anglián menjenek keresztül. Hasonló módon, a kolóniákból származó bizonyos termékeket szintén csak Anglia érintésével lehetett exportálni. A Tengerészeti Törvény előírta, hogy a gyarmatok tengeri kereskedelmét csakis angol vagy amerikai hajók, angol vagy amerikai legénységgel bonyolíthatják. Ezen túlmenően — bár a nyersanyagok rendelkezésre álltak — az amerikai kolóniák nem állíthattak elő pl. sapkákat, kalapokat, gyapjú, vagy vas alapanyagú javakat. A nyersanyagokat először Angliába szállították feldolgozásra, ahonnan aztán a késztermékeket visszavitték a kolóniákba.[4]

Adam Smith *A nemzetek gazdagsága* című művében élesen elítélte ezt a gyakorlatot. Smith a társaságokat, miként a kormányokat is, a piac versenyhatásait elnyomó tényezőként látta, ezért megalkuvás nélkül mindvégig támadta őket. Klasszikus művében tizenkétszer említi a társaságokat (testületeket, céheket, korporációkat), és egyszer sem pozitív értelemben. Igen jellemző a következő észrevétele: „A céheket és céhtörvényeket jórészt éppen azért hívták életre, hogy az ilyen árcsökkenéseket és a nyomukban fellépő bér- és profitcsökkenéseket megakadályozzák, éspedig azáltal, hogy korlátok közé szorítják azt a szabad versenyt, amely okvetlenül előidézné ezeket a csökkenéseket."[5]

Érdemes megjegyezni, hogy *A nemzetek gazdagságá*-nak megjelenése és az amerikai Függetlenségi Nyilatkozat aláírása egyazon évben, 1776-ban történt. A maga módján mindkettő forradalmi kiáltvány volt az állam és a korporatív hatalom azon szövetsége ellen, melynek célja piacok kézben tartása, eredménye pedig jogosulatlan profitok learatása és a helyi vállalkozások megakadályozása volt. Mind Smith, mind az amerikai polgárok mély gyanakvással tekintettek az államra és a társaságokra. Az amerikai alkotmány azért vezette be a hatalmi ágak szétválasztását, hogy azok egymást — az egyensúly fönntartása mellett — ellenőrizhessék, így előzve meg az államhatalommal való esetleges visszaéléseket. Ugyanakkor az alkotmány nem rendelkezik a társaságokról, ami azt sugallja, hogy megalkotói vagy nem

látták előre, vagy nem akarták, hogy a társaságok döntő szerepet játsszanak az új nemzet életében.

A fiatal amerikai köztársaságban nem hitték, hogy a társaságok léte elkerülhetetlen vagy mindig előnyös volna. A családi farmok és vállalkozások a gazdaság fő hajtóerejei voltak ugyan (Adam Smith ideáljával meglehetős összhangban), bár a körzeti boltok (neighborhood shops), a szövetkezetek és a munkás-tulajdonú vállalkozások sem voltak ritkák. Ez összhangban is volt avval az akkoriban uralkodó elvvel, hogy a beruházást és a termelési döntéseket helyben és demokratikusan kell megoldani.[6]

A bejegyzett társaságok szoros állampolgári és kormányzati ellenőrzésnek voltak alávetve. A társaságalapítás engedélyezésének jogát nem a szövetségi kormány, hanem az egyes államok gyakorolhatták. Ennek célja az volt, hogy ezt a hatalmat a lehető legszorosabb állampolgári ellenőrzés alatt tartsák. Rengeteg olyan cikkelyt iktattak a társasági alapszabályokba és a vonatkozó törvényekbe, amelyek gátat szabtak annak, hogy a korporatív eszközök túlzott személyes hatalomszerzéshez legyenek felhasználhatók.[7] Kezdetben az alapítólevelek meghatározott évre szóltak, és kimondták, hogy fel kell oszlatni, hacsak az alapítólevelet nem újítják meg. Általában korlátozták a társaság által felvehető hitelek, a földtulajdon és néha még a profit nagyságát is. A társaság tagjai teljes személyükkel feleltek a tagságuk ideje alatt a társaság által felhalmozott adósságokért. A kis- és nagybefektetők egyenlő szavazati jogokkal rendelkeztek, és az igazgatótanácsi összefonódásokat törvénytelennek minősítették. Továbbá, a társaság csak az alapszabályában rögzített üzleti tevékenységeket folytathatott. Az alapszabályok gyakran tartalmaztak visszavonhatósági záradékot. Az állami törvényhozók fönntartották maguknak azt a jogot, hogy bármely társaság alapító okiratát visszavonják, ha az szerintük nem szolgálja a közjót, és a korporatív ügyeket egyébként is szoros megfigyelés alatt tartották. 1800-ig az észak-amerikai államok mindössze körülbelül 200 társaság bejegyzését engedélyezték.[8]

A XIX. század a társaságok és a civil társadalom közötti aktív és nyílt jogi küzdelem jegyében kezdődött. Ez a harc arról szólt, hogy vajon van-e joguk a polgároknak ahhoz, hogy — az állami kormányzatokon keresztül — visszavonják vagy módosítsák a társaságok alapító okiratait. Az ilyen módosító, visszavonó vagy a megújítást megakadályozó akciók az állami törvényhozók részéről meglehetősen gyakoriak voltak a század első felében. Ennek ellenére az alkotmánybíróság 1819-ben New Hampshire állam ellen ítélt egy olyan ügyben, ahol a new hampshire-i törvényhozás meg-

próbálta visszavonni a még a függetlenség előtt III. György király által adományozott Dartmouth College alapítólevelét. Az alkotmánybíróság azzal az indoklással semmisítette meg a visszavonást, hogy az oklevél nem tartalmazott feltételeket vagy visszavonhatósági záradékot.

A haragos állampolgárok a döntésben az államok szuverenitása elleni támadást látták. Azzal érveltek, hogy különbséget kell tenni a társaság és az egyén tulajdonjogai között. Hiszen a társaságok nem születnek, hanem — a közjó érdekében — az állami törvényhozó testületek hívják őket életre. Épp ezért a társaságok köz- és nem magántestületek, miáltal a választott állami törvényhozóknak tökéletesen jogukban áll módosítani vagy visszavonni azok alapítólevelét. A közfelháborodás jelentősen megerősítette az államok társasági ügyekben gyakorolt ellenőrző hatáskörét.[9]

Még 1855-ben is, a *Dodge kontra Woolsey* ügyben az alkotmánybíróság megerősítette, hogy az alkotmány nem biztosít elidegeníthetetlen jogokat a társaságoknak, és hogy az államok lakossága

> nem vesztette el hatalmát azon mesterséges testületek felett, melyek az ő képviselőik törvényeinek szülöttei.... A társadalmi osztályok összefogása...a korporatív szellem jegyében... nyilvánvalóan korlátozza az emberek szuverenitását.... De az alkotmány megalkotóinak nem állt... szándékában ilyen összefogások életre hívása.[10]

4.2 A polgárháború hatásai

Az amerikai polgárháború (1861-65) fordulópontot jelentett a korporatív jogok ügyében. Erőszakos sorozásellenes zavargások rázták meg a városokat és az egész politikai rendszert. A katonai beszerzési szerződésekből befolyó óriási profitnak köszönhetően az ipari érdekcsoportok ki tudták használni a fejetlenséget és az elburjánzott politikai korrupciót: gyakorlatilag megvásárolták a törvényhozó testületeket, amelyek azután óriási pénzeket és földterületet biztosítottak a nyugati vasúti hálózat kiterjesztéséhez. Minél nagyobb lett az erősödő nagyipar nyeresége, annál szorosabban fonódott a kormányzatra, hogy további előnyöket szerezhessen magának.[11] A történéseket látva Lincoln elnök nem sokkal halála előtt megjegyezte:

A tőkés társaságokat trónra emelték.... Az előkelő körökben a korrupció korszaka köszönt be és a pénzhatalom arra törekszik majd, hogy az emberek előítéleteire építve meghosszabbítsa uralkodását...egészen addig, amíg a gazdagság néhány kézben lesz felhalmozva...és tönkreteszi a köztársaságot.[12]

A nemzetet a háború önmaga ellenében osztotta meg. A kormányt meggyengítette Lincoln halála és az iszákos háborús hős, Ulysses S. Grant elnökké választása is. Az egész ország a zűrzavar állapotába került. A háborút követő gazdasági válság amerikaiak millióit tette munkanélkülivé, és az 1876-os meghamisított elnökválasztást titkos tárgyalásokkal rendezték el.[13] Elburjánzott a korrupció és a bennfentes üzletkötések. Rutherford B. Hayes elnök, az említett — és tőkés társaságok által uralt — tárgyalások végső győztese, utólag így panaszkodott: „A nép által a néppel a népért elve többé már nem igaz. Ez már a tőkés társaságok kormánya."[14] *The Robber Barons (A rablólovagok)* című klasszikusában Matthew Josephson azt írja, hogy az 1880-as és 90-es években „a törvényhozás termei piactérré változtak, ahol a szavazatok árán alkudoztak, és a megrendelésre készített törvényeket pedig adták és vették."[15]

Ez volt az olyan emberek ideje, mint John D. Rockefeller, J. Pierpont Morgan, Andrew Carnegie, James Mellon, Cornelius Vanderbilt, Philip Armour és Jay Gould.** A pénz pénzt fialt, ahogy a társaságok kihasználták a zűrzavart és sorra megvették a különböző vám-, bank-, vasúti, munkaügyi és földtörvényeket, amelyek azután még tovább gazdagították őket.[16] A tőkés társaságok elszámoltathatóságának megőrzéséért küzdő állampolgári csoportok is folytatták harcukat a visszaélések ellen az államok szintjén, és mind a bíróságok, mind az állami törvényhozó testületek szüntettek meg társaságokat.[17]

Ennek ellenére a tőkés társaságok a legfontosabb állami törvényhozó testületekben fokozatosan akkora befolyásra tettek szert, hogy gyakorlatilag újraírhatták a saját létesítésükre vonatkozó rendelkezéseket. New Jersey és Delaware törvényalkotói jártak az élen a korporatív ügyekbe való állampolgári beleszólás jogának megszüntetésében. Szűkebbre szabták a társaságok tulajdonosainak és vezetőinek felelősségi körét, valamint örök időkre szóló alapító okiratokat hagytak jóvá. A társaságok hamarosan bármilyen formában működhettek, amelyet a törvény közvetlenül nem tiltott.[18]

A tőkés társaságok ügyvédeinek érvelését a konzervatív bíróságok következetesen kedvezően fogadták és folyamatosan szüntették meg azo-

kat a megkötéseket, amelyeket régebben az állampolgárok a társaságok túlzott hatalma ellen hoztak. A bíróságok lépésről lépésre olyan precedenseket teremtettek, amelyek a társaságok és azok tulajdonának védelmét az alkotmányos jog középpontjába helyezték.*** Ugyanezek a precedensek aztán szükségtelenné tették az esküdtszék alkalmazását, amikor a társaságok által okozott károk esetében felelősséget kellett megállapítani vagy kárfelmérést végezni, valamint megszüntették a társaságok bevételeinek és árainak állami ellenőrzését. A tőkés érdekekhez húzó bírók rendre úgy ítélkeztek, hogy a munkaköri balesetek felelőssége magát a munkást terheli, korlátozták a társaságok felelősségét az általuk okozható károk vonatkozásában, és alkotmányellenesnek nyilvánították a minimálbért és a maximális munkaórákat előíró törvényeket. Az ő értelmezésükben a köz java egyenlő volt a maximális termeléssel — teljesen mindegy volt, mit termeltek és ez kinek ártott.[19] Ezek fontos tényezők voltak az ipari szektor számára, amelyben 1888 és 1908 között 700 000 amerikai munkás halt meg ipari balesetek következtében, vagyis naponta mintegy százan.[20]

1886-ban a korporatív szuverenitás képviselői óriási győzelmet könyvelhettek el, amikor a *Santa Clara megye kontra Southern Pacific Railroad* ügyben az alkotmánybíróság úgy döntött, hogy az amerikai alkotmány szerint a magántársaság természetes személynek minősül — bár ahogy korábban láthattuk, az alkotmány nem tesz említést társaságokról — és így megilleti a Bill of Rights-ban lefektetett védettség, ideértve a szólásszabadságot és egyéb, az egyének rendelkezésére álló alkotmányos jogokat.[21]

Ezzel a tőkés társaságok szert tettek mindazon jogokra, amelyek az egyes állampolgárokat megilletik, míg számos állampolgári kötelezettség alól mentesek maradtak. Ezen túlmenően a szólásszabadság jogának elismerésével, Paul Hawken szavaival élve, a társaságok „pont azt érték el, amit a Bill of Rights meg akart gátolni: a közgondolkodás és a viták egyirányú befolyásolását."[22] A társaságok azon állítása pedig, hogy nekik is ugyanannyi joguk van a kormányzat befolyásolására, mint bármely egyénnek, csak a magányos állampolgárt állítja szembe a társaságok hatalmas pénz- és kommunikációs forrásaival, gúnyt űzve abból az alkotmányos szándékból, miszerint az állampolgárok azonos súllyal szólhatnak bele a fontos kérdéseket övező politikai vitákba.

Ezek voltak az erőszak és a társadalmi bizonytalanság évei, amit a Marx által olyan hatásosan leírt kapitalista túlkapások okoztak. A munkakörülmények borzasztóak voltak és a bérek alig-alig fedezték a meg-

élhetést. A gyermekmunka is elterjedt volt. Egy becslés szerint 1890-ben a 12,5 millió amerikai családból 11 millió élt átlagosan évi 380 dollárból, és a megélhetéshez gyakran kosztosokat kellett tartson.[23] Mind a szervezett, mind a nem hivatalos sztrájkok gyakoriak voltak, éppúgy, mint az ipari szabotázs. A munkaadók pedig minden rendelkezésükre álló eszközt igénybe vettek a sztrájkok letörésére, ideértve a magán biztonsági erőket, valamint a szövetségi és állami katonaságot. Az erőszak pedig csak újabb erőszakot szült és sokan lelték halálukat a kor ipari harcaiban.

Ezek az állapotok azonban lendületet is adtak a formálódó munkásmozgalomnak. 1897 és 1904 között 447 000-ről 2 073 000-re nőtt a szakszervezetek taglétszáma.[24] A szakszervezetek jó táptalajnak bizonyultak a virágzó szocialista mozgalmak számára, amelyek ekkoriban eresztettek gyökeret Amerikában, és amelyek célként a termelési eszközök, a természeti erőforrások és a szabadalmak köztulajdonba vételét és demokratikus felügyeletét tűzték ki. Ez a nyílt osztályharc időszaka volt, amikor a nincstelenek hadát napról napra egyre több harcra és áldozatra kész lelkes csatlakozó gyarapította. Eközben azok a szocialisták, akik a munkásokat az osztálytagozódás alapján akarták megszervezni, versenyben voltak azokkal a társaikkal, akik a hagyományos, egy foglalkozás- vagy iparágbeli szervezést részesítették előnyben.[25]

Ezek a mozgalmak etnikai csoportokat is egyesítettek. A fekete büszkeség (black pride) és kultúra létrejöttével megkezdődött a feketék egységesítése. A nőmozgalom is szárnyra kapott: a nők saját szakszervezeteket alakítottak, sztrájkokat vezettek és aktív szerepet vállaltak a különböző populista és szocialista mozgalmakban.[26] 1920-ban alkotmányba iktatták a nők szavazati jogát.

Végül is azonban az erőteljes szabadpiaci expanziót övező káosz és erőszak sem a nagyiparosoknak, sem a munkásoknak nem kedvezett. A nagyiparosok között zajló verseny érzékenyen érintette profitjukat, miközben attól is tartaniuk kellett, hogy a szocialista és egyéb tömegmozgalmak növekvő politikai ereje olyan alapvető változásokat idézhet elő, ami megszüntetheti kivételes helyzetüket.

Ezek a körülmények teremtették meg az alkalmat a társadalmi és intézményi kapcsolatokat átalakító konszolidációra és kompromisszumra. A nagyiparosok egyéni birodalmaikat nagyobb egységekké egyesítették, ami egyszerre megszilárdította hatalmukat és korlátozta a közöttük zajló versenyt. A korábbi vetélytársak, J. P. Morgan és John D. Rockefeller

1901-ben 112 igazgatóságot egyesített Northern Securities Corporation of New Jersey néven, 22,2 milliárd dollár értékben. Ez akkoriban hatalmas összeg volt: tizenhárom déli államban fellelhető összes tulajdon becsült értékének kétszerese. Az eredmény:

> Az amerikai gazdaság színe-javát immár egy tető alá hozták: a bankoktól és az acélipartól a vasútakig mindent, a városi közlekedést, a kommunikációt, a kereskedelmi flottát, a biztosítókat, az áramszolgáltatókat, a gumi-, papír-, cukor- és rézipart és az ipari infrastruktúra egyéb erősségeit.[27]

Végül a nagyiparosok rájöttek arra, hogy ha jobb fizetéseket, munkakörülményeket és kiegészítő juttatásokat biztosítanak, egyszerre vehetik elejét a szocialista eszmék térhódításának és növelhetik a munkások lojalitását és motivációját. Ezzel párhuzamosan úgy akarták újjászervezni az egyes iparágak termelési folyamatait, hogy az ipari tervezés és a tömeggyártás előnyei jobban kihasználhatók legyenek. Ez azt jelentette, hogy strukturáltabb, szabályközpontú termelési folyamatokra kellett áttérni, ez azonban stabil és fegyelmezett dolgozókat követelt meg.

A nagyipar előnyösnek találta a nagy, mérsékelt (nem szocialista) szakszervezetekkel való együttműködést, amelyekkel egy egész iparágon belül egységes bérekben állapodtak meg, és az elfogadott szabályok alapján tagjaiktól fegyelmet követeltek. Ezek a megállapodások úgy tudták növelni a rendszer stabilitását és megbízhatóságát, hogy közben a gyárosok és a piaci rendszer uralma érintetlen maradt.[28]

E reformok a folytatódó küzdelem előterében születtek. A nagyiparral szimpatizáló igazságszolgáltatás, amely rendre a dolgozók ellen ítélt, a politika felé terelte a munkásmozgalmat. Ez pedig egy törvényhozói programcsomagban és a Demokrata Párttal való szövetségben csúcsosodott ki. A helyi, állami és szövetségi szinten megjelenő újfajta törvények új társadalmi alapkívánalmakat állítottak fel és újrafogalmazták a munkaadók és munkavállalók kapcsolatait. Különösen fontos volt ebben a Clayton-féle Trösztellenes Törvény, amely megtiltotta a sztrájkoló munkások elleni bírói végzéseket.[29]

És még így is, a „dübörgő 20-as évek"-ben a korporatív monopóliumok szabadon létezhettek a lazán szabályozott amerikai gazdaságban. A kölcsönpénzektől hajtott tőzsde a korlátlan gazdagság motorjának látszott. A szabadpiac és a csúcson lévő nagyipar erejében bízó Hoover

elnök lelkesen jelentette ki: „Isten segítségével rövidesen közel leszünk ahhoz a naphoz, amikor a szegénység száműzetik az országból." Irving Fisher, aki valószínűleg korának vezető amerikai közgazdásza volt, kijelentette, hogy a gazdasági ciklus problémája megoldódott és az ország az örök virágzás útjára lépett.[30]

Az nyilvánvaló volt, hogy az átlagos amerikai család többet evett, jobban öltözködött és az élet javaiból több jutott neki, mint bármely addigi átlagcsaládnak a történelem folyamán.[31] E kétségtelenül valós tény mögött bújt meg Amerika óriási egyenlőtlensége: a családok 1%-a uralta az összes vagyon 59%-át.[32] 1929 októberében, néhány hónappal Fisher említett kijelentése után, a magas tőkeáttételekkel operáló pénzügyi rendszer teljesen összeomlott. Mesés vagyonok lettek semmivé szinte egyik napról a másikra. A második világháborúnak kellett eljönnie ahhoz, hogy lendületet adjon egy olyan új, keynes-i alapokon álló társadalmi szerződésnek a kormányzat, a munkáltatók és a munkavállalók között, amely végül is visszaállította a világgazdaságot a fellendülés útjára.

4.3 A pluralizmus tündöklése és bukása

Amikor 1933-ban Franklin Delano Roosevelt elnök lett, a 20-as évek túltermelése, a gazdasági válság és az ebből eredő, különösen a farmereket, a munkásokat, az időseket, a feketéket és a nőket sújtó helyzet az Egyesült Államok egész területén politikai és kulturális radikalizmust szült. Roosevelt attól félt, hogy mélyreható intézkedések nélkül ez a radikalizmus veszélyeztetheti az egész kormányzati struktúrát. Elhatározta, hogy olyan szociális és szabályozási reformokat visz keresztül, amelyek megmenthetik a rendszert a bukástól. A Nemzeti Ipari Fellendülési Törvény (National Industrial Recovery Act=NIRA) elfogadása a Kongresszusban kulcsfontosságú volt, mert ez a törvény aktív szerepet biztosított a kormánynak a gazdaság talpraállításában, amit a piac önmaga — úgy látszott — képtelen elérni.

1935. május 27-én az Alkotmánybíróság érvénytelenítette a NIRA-t, és kimondta, hogy az államok nem szabhatnak meg minimálbért. Ez a döntés csak folytatása volt annak a százéves hagyománynak, amelyben az Alkotmánybíróság rendre a gazdasági elit mellett és az állampolgári és emberi jogok ellen ítélt. Néhány megfigyelő szerint Rooseveltet na-

gyon feldühítették az említett döntések, és ez késztette az amerikai intézmények még átfogóbb reformjára. Feloszlatta a trösztöket, megszigorította többek között a pénzpiacok szabályozását, és a munkavállalói jogokat jobban biztosító törvényeket vitt keresztül a Kongresszuson. Közmunkaprogramok indultak és létrejött a szociális háló.

Roosevelt élesen támadta az Alkotmánybíróságot és megpróbálta azt saját jelöltjeivel kibővíteni. Bár e kísérlete meghiúsult, támadásai figyelemreméltó hatást váltottak ki a bírákból, és többségük ezek után jobban támogatta a haladó kezdeményezéseket. Végül is Roosevelt hosszú elnöksége alatt elérte, hogy az Alkotmánybíróság kilenc székéből hétbe saját jelöltjeit ültesse, s ezzel a bíróságot egy olyan liberális pályára állította, amely egészen a 70-es évekig működött. Ekkor a republikánus Nixon elnök elkezdte az Alkotmánybíróságot annak korábbi, a gazdasági elit oldalán álló képére újraalkotni.[33]

A második világháború a kormányt a gazdasági ügyek intézését illetően még inkább központi és politikailag elfogadott helyzetbe hozta. A kormány korlátozta a fogyasztást, korlátozta az ipari termelést, és ő döntött arról is, hogy az ország erőforrásait hogyan osszák fel — a háborús erőfeszítéseket támogatandó. A hasonló céllal megalkotott, erősen progresszív adókulcs, a teljes foglalkoztatás, a jó bérek és az erős szociális háló kombinációja nagyban hozzájárult egy lényegesen egyenletesebb vagyoneloszlás kialakulásához. 1929-ben 20 000 milliomos és 2 milliárdos élt az USA-ban, 1944-ben már csak 13 000 milliomos, és milliárdos egy sem. Az amerikai háztartások legfelső fél százalékának vagyonrészesedése az 1929-es 32,4%-ról 1949-re 19,3%-ra esett vissza.[34] Ez az egyre szélesebbé váló középosztály és a soraikba felemelkedő munkások nagy győzelme volt.

A pluralizmus virágzása az USA-ban még a hatvanas években, a kulturális forradalom időszakában is tartott. Egy új generáció — a hippik — hangosan megkérdőjelezték az akkor elfogadott életstílust, a hadiipar, a külföldi katonai beavatkozások és a környezetszennyezés létjogosultságát. Küzdöttek a nők jogaiért, a polgárjogokért, az egyenlőségért és a szegénység ellen. Az amerikai gazdasági elitet erősen megrázta az értékei és érdekei ellen irányuló látványos támadás. A dolog legveszélyesebb része persze az volt, hogy a fiatal generáció kivált a fogyasztói társadalomból. Ez a nemzedék nem is annyira a szegénység és a kizsákmányolás hatásai, mint inkább a túlzott jólét ellen lázadt. Az amerikaiak új nemzedékének ez a materializmust elutasító magatartása bizonyos értelemben súlyosabb fenyegetést jelen-

tett a rendszer számára, mint az egykoron magasabb bérekért és jobb munkakörülményekért küzdő haragos munkások.

Ralph Nader fogyasztói aktivista és Rachel Carson környezetvédő neve fogalommá vált. A liberális demokraták uralták a Kongresszust, és olyan törvényeket hoztak, amelyek kiterjesztették az állami szabályozást a környezetvédelemre és a termék- és dolgozói biztonságra. A kormányzat kemény trösztellenes politikát folytatott a monopóliumok megtörésére és a piaci verseny megőrzésére.

Az amerikai tőkés társaságok külföldön két fronton is tűz alatt voltak. Japán és az ázsiai kistigrisek — Tajvan, Dél-Korea, Szingapúr és Hong Kong — nagyon sikeresen hatoltak be az amerikai piacra. Ugyanakkor az amerikai cégek nem tudtak bejutni a déli félteke piacaira az ottani kormányok agresszív, hazai ipart védő protekcionizmusa és a külföldi befektetéseket korlátozó politikája miatt. E politika volt az ellenpontja az amerikaiak által pártfogolt egyenlő esélyes megoldásnak. Másfelől az Egyesült Államokbeli magas társasági és befektetői adók és a környezetvédelmi és munkavállalói rendelkezések szigorú végrehajtatása kettős hátrányba hozta az amerikai cégeket a világméretű versenyben.[35]

Ez kritikus időszak volt, és a gazdasági elit sietett is megvédeni érdekeit — ahogyan ezt majd a III. részben részletesebben meg fogjuk vizsgálni. Ronald Reagan 1980-as megválasztása megnyitotta a társadalmi és gazdasági reformoktól való visszalépések összehangolt és rendkívül sikeres sorozatát, amely reformok lehetővé tették volna a széles alapokon nyugvó, Amerikát a világ legirigyeltebb országává tevő gazdasági fellendülést. Most egy olyan világgazdaság megteremtése volt a cél, amely kedvezőbben válaszol az amerikai tőkés érdekekre.

Dark Victory (Sötét Győzelem) című éleslátó könyvében Walden Bello Fülöp-szigeteki közgazdász a Reagan-programot déli megvilágításba helyezi:

> Az erősen ideologikus washingtoni republikánus vezetés külföldön felhagyott a „visszafogott liberalizmus" régi stratégiájával, otthon pedig a New Deal modus vivendijével.**** A kommunizmus legyőzésén kívül a reaganizmust három stratégiai érdek vezérelte. Az első a déli félteke újra leigázása volt egy Egyesült Államok által dominált világgazdaság keretein belül. A második az Egyesült Államok gazdasági érdekeinek érvényesítése a kistigrisekkel és Japánnal szemben. A harmadik pedig a nagytőke, a munkavállalók és

a kormányzat között a New Deal-lel létrejött „társadalmi szerződés" felmondása volt, amelyet mind Washington, mind a Wall Street a Délkelet-Ázsiával folytatott verseny fő kerékkötőjének tekintett.[36]

Az 1982-es adósságválság megfelelő lehetőséget biztosított az esetleges újabb tigrisek veszélyének kezelésére. Az Egyesült Államok által dominált Világbank és Nemzetközi Valutaalap átalakította az eladósodott déli országok gazdaságát, hogy azok megnyíljanak a külföldi tőkés társaságok előtt. E „szerkezeti átalakítás" visszaszorította a a hazai vállalkozásokat támogató kormány szerepét a gazdasági életben, megszüntette az északi áruk elleni védővámokat, lebontotta a külföldi beruházások korlátait és a déli gazdaságokat szorosabban integrálta az északi dominanciájú világgazdaságba. A hasonló „reformok" kistigrisekre való ráerőszakolásának választott fegyvere a kereskedelmi politika lett.[37]

A tőkés Amerika teljes politikai befolyását latba vetve készült visszaszerezni a politikai programok és az igazságügyi rendszer feletti ellenőrzését. Ennek megfelelően igen fontos helyre kerültek a politikai tervezetekben azok a belső reformok, amelyek az Egyesült Államok globális versenyképességét célozták — mondván, az állam hagyja békén az üzletet. A gazdagok adóit drasztikusan csökkentették. A vállalat-összevonásokat és felvásárlásokat illető korlátozásokat megszüntették. A környezetvédelmi és munkaügyi törvények betartása is gyengült. A kormányzat az agresszív amerikai tőkés társaságok mellé állt, amelyek úgy próbálták magukat versenyképesebbé tenni, hogy megtörték a szakszervezetek erejét, csökkentették a béreket és juttatásokat, leépítéseket eszközöltek, valamint külföldre telepítették a termelést, hogy kihasználhassák az olcsó munkaerő és a laza szabályozás előnyeit.[38]

Ezen intézkedések következtében az Egyesült Államokban a munkanélküliség krónikussá vált, a szakszervezetek veszítettek tagságukból és politikai erejükből. A bérek, csakúgy mint a legszegényebb háztartások jövedelmei, csökkenni kezdtek. A szerencsés kevesek azonban szépen profitáltak. A nagybefektetőknek, a felsővezetőknek, a szórakoztatóipar hírességeinek, a sportcsillagoknak és a befektetési ügynököknek a jövedelme az egekbe szökött. 1978-ban még csak egy milliárdosa volt az USA-nak, 1994-ben már 120.[39] A deregulált bankipar felelőtlen hitelpolitikája 500 milliárd dolláros számlát akasztott az állampolgárok nyakába. Nehéz idők jártak az egyszerű emberekre. Diadalát ülte a kapzsiság.

Amint a Reagan-intézkedések külföldön is éreztették hatásukat — amit mellesleg más nyugati államokban is hasonló, konzervatív feléledés kí-

sért —, hanyatlásnak indultak ezek az országok is, miként az eladósodott déli államok. Nőtt az egyenlőtlenség mind az országokon belül, mind az országok között. A munkanélküliség ijesztő méreteket öltött, és sok olyan társadalmi mutató, amely a megelőző három évtizedben folyamatos javulást mutatott, stagnálni vagy éppenséggel romlani kezdett. Az eladósodott országok közül sokan még tovább süllyedtek az eladósodásban. A világ milliárdosainak száma az 1987-es 145-ről 1994-re 358-ra emelkedett.[40]

A Reagan-kormányzat megígérte, hogy megállítja a hanyatlást. Ennek ellenére olyan stratégiai hibákat követett el, amelyek — bár rövid távon növelték az Egyesült Államok katonai hatalmát és gazdasági növekedését — hosszú távon Amerika világgazdasági pozíciójának gyengüléséhez vezettek. Először is, a hadsereg jelentős deficitfinanszírozása az Egyesült Államokat a világ legnagyobb adósává tette. Ezen adósság legnagyobb hitelezője az USA legfőbb vetélytársa, Japán volt. Másodszor, visszautasítva bármiféle állami beavatkozást a gazdaság tervezése és annak prioritásai vonatkozásában, a Reagan-adminisztráció az ország jövőjét egyedül a tőkés társaságok kezébe rakta le. Ezek pedig — a tőkepiacok nyomásának kényszerében — kizárólag a rövidtávú haszonra koncentráltak. Harmadszor, mivel szabad utat adott a nagyvállalatok dolgozóellenes stratégiájának, ezért az Egyesült Államok eltékozolta a világpiacon kulcsfontosságú erőforrását — az emberi tőkét.[41] Az általános eredmény Amerika gazdasági erejének csökkenése Japánnal és Nyugat-Európával szemben. A következmények nyilvánvalóan ártottak az átlagos amerikai polgárnak, de lehet, hogy végsősoron az amerikai vállalatoknak is.

Ez azonban nem összeesküvés eredménye volt. Az országos politikai vezérelvek főbb változásai nem úgy történnek, hogy a gazdasági és a politikai elit képviselői összeülnek és megbeszélik, mi legyen a stratégiájuk érdekeik globális kierőszakolásában. Ezek ugyanis túl független gondolkodásúak és az ellentétes érdekeknek túl széles körét képviselik. Ahogy Bello írja:

> Ami rendszerint történik, az általában egy sokkal bonyolultabb társadalmi folyamat, ahol az ideológia közvetít az érdekek és a stratégia között. Az *ideológia* olyan hiedelemrendszer — elméletek, meggyőződések és viszonylagos belső koherenciával bíró mítoszok rendszere —, amely megpróbálja egy társadalmi csoport érdekeit az egész közösség számára egyetemessé tenni. A piaci ideológia sze-

rint például a piacok állami megkötések alóli felszabadítása nemcsak a gazdasági élet, hanem az egész közösség javára szolgál. A társadalmi intézmények — egyetemek, testületek, egyházak vagy pártok — által közvetített ideológiát sokan, de különösen azon társadalmi csoportok tagjai teszik magukévá, akiknek érdekeit az ideológia elsődlegesen kifejezi. Az ideológia így egyének és csoportok tevékenységéről tudósít, de csak akkor válik jelentékeny erővé, ha bizonyos feltételek teljesülnek.... A piaci ideológia csak akkor vált uralkodó erővé, amikor az azt felkaroló politikai elit az egyre konzervatívabbá váló középosztály segítségével megszerezte az államhatalmat. Ezzel egyidejűleg a nemzetközi gazdasági verseny változása miatt a gazdasági elit is odahagyta a liberális keynes-i konszenzust az új ideológiáért.[42]

4.4 A kormányzás kérdése

A szabadpiacról és -kereskedelemről szóló politikai eszemcserékbe beleszőve mindig ott találunk egy makacs üzenetet: a szabad piacok fejlődése a demokrácia fejlődése is. A szabadpiac hívei szeretnék elhitetni velünk, hogy a piacgazdaság hatékonyabb és gyorsabb mechanizmusa a politikai önkifejezésnek, mint akár a szavazás, mert az üzlet hatékonyabban és gyorsabban reagál az emberek igényeire, mint a nemtörődöm politikusok és bürokraták. Ez a logika egyszerű: a szabadpiacon az emberek pénzük elköltésével közvetlenül gyakorolják befolyásukat. Az, hogy mit vesznek a saját pénzükön, jobban kifejezi azt, hogy mit szeretnének, mint az, ha szavazócédulákat töltenek ki. Ezért a piac a leghatékonyabb és legdemokratikusabb módja a közakarat kifejezésének.

A kormány iránti növekvő bizalmatlanságot tekintve a fenti gondolatmenet igen meggyőző érvként hat. Emellett egy fontos igazságot is tartalmaz, mégpedig azt, hogy a piacok és a politika is a kormányzásról, a hatalomról és a társadalom erőforrásainak elosztásáról szól. Ugyanakkor félrevezető is a bemutatott érvelés, hiszen egy lényeges politikai realitást figyelmen kívül hagy. Egy politikai demokráciában ugyanis minden polgár egy szavazattal rendelkezik. A piacon viszont egy dollár jelent egy szavazatot és mindenki annyi szavazattal bír, ahány dollárja van.

Ha nincs dollár, nincs szavazat. Ezért a piac jellegénél fogva a gazdagoknak kedvez. Mai világunkban még ennél is fontosabb — bár sokszor elhallgatják — ,hogy a piac leginkább a vállalatóriásoknak kedvez, amelyek még a leggazdagabb embereknél is lényegesen több pénzt tudnak megmozgatni. Ahogy a piacok egyre szabadabbá és globálisabbá válnak, a kormányzati hatalom a nemzeti kormányok kezéből fokozatosan a világcégek kezébe csúszik át. E cégek érdekei pedig — ahogyan azt majd a III. és IV. részben látni fogjuk — még távolabb esnek az emberiség egyetemes érdekeitől.

Minden embernek — még a legmohóbbaknak és legkegyetlenebbeknek is — van pénzben nem kifejezhető igénye és értéke. Például szükségünk van levegőre, vízre, élelemre, s legtöbbünknek családjuk is van. A valódi eszementeket leszámítva mindannyiunkat megérintenek és lelkesítenek a szép dolgok — legyen az egy természeti táj vagy egy újszülött csecsemő. Testünk hús és ereinkben valódi vér folyik.

A tőkés társaságok teste az alapítólevél, egy jogi dokumentum, vérük pedig a pénz. Ez még akkor is így van, ha egyébként csupa becsületes embert alkalmaznak, és a propagandaosztályok is csak szépet és jót terjesztenek róluk. Leglényegét tekintve a tőkés társaság idegen test, amelynek csak egy célja van: pénzt termelni, hogy táplálja és megsokszorozza önmagát. Az embert nem tiszteli, ő csupán fogyóeszköz. Csak egyvalakinek tartozik feltétlen hűséggel: a pénzpiacnak, amely méginkább tisztán a pénz szüleménye, mint a tőkés társaságok.

A probléma a társaságok működését szabályozó rendszer mélyén rejlik. A tőkés társaság, mint társadalmi találmány csodája éppen az, hogy képes emberek ezreit egyetlen rendszeren belül összehozni és arra kényszeríteni, hogy egységesen szolgálják a társaság érdekeit, még ha ez nem is feltétlenül esik egybe személyes érdekükkel. Akik pedig erre nem hajlandók, azoktól megszabadul és helyükre szófogadóbbak kerülnek.[43]

William Greider washingtoni újságíró jegyzi meg a *Who Will Tell the People? (Ki mondja meg az embereknek?)* című írásában:

> A társaságok...hatalmas pénzügyi forrásai, érdekeik sokszínűsége, a tehetséges profik hada — mindezen erőforrások és mások is, most könyörtelenül a politikai mesterkedésekre irányulnak.
> Ez az intézményes valóság áll a mai demokrácia csődjének központjában. A társaságok ugyanis saját hasznuk maximalizálására, nem pedig a társadalom kollektív céljainak elérésére törekednek.

Nem a társadalom kollektív céljai, hanem a menedzserek hierarchiája vezényli őket.[44]

Az emberi társadalmak ősi kérdése, hogy a hatalom a gazdagok vagy a szegények kezében legyen-e. Mi most egy másik, még nyugtalanítóbb kérdéssel nézünk szembe. Egy olyan kérdéssel, amely — ha következményeit fölmérjük — gazdagokat és szegényeket egy zászló alatt kellene, hogy egyesítsen. Ez pedig a következő: emberek kezében lesz-e a hatalom, pénzügyi helyzetüktől függetlenül, vagy annak a mesterséges teremtménynek a kezében, amelyet úgy hívunk, hogy tőkés társaság?

Ebben a történelmi pillanatban, amikor az emberiségre váró egyik legnagyobb kihívás az élet értelmének és egységének újrafelfedezése, el kell döntenünk, hogy a hatalom élő emberek kezében vagy egy más program által vezérelt testületben összpontosuljon-e. Hogy ismét mi magunk alakíthassuk saját jövőnket és az emberi társadalmakat összehangoljuk bolygónkkal, ahhoz vissza kell vennünk a társaságoknak átengedett hatalmat. Ennek egyik fontos lépése, hogy megszabaduljunk attól az ideológiai illúziótól, amely a tőkés társaságok mint intézmények emberi felelősség alóli felmentését törvényesíti.

5. A TŐKÉS LIBERTARIÁNUSOK ROHAMA

Ha létezne Közgazdász Hitvallás, minden bizonnyal tartalmazná a következőket: „Hiszek a Komparatív Előnyök Elméletében", és „Hiszek a Szabadkereskedelemben."

— Paul Krugman, MIT-közgazdász[1]

Egy átlagember élettapasztalatai szerint sokkal nagyobb a különbség a General Motors és az Exxon által uralt rendszer és az amerikai történelem régebbi időszakát jellemző, az egyéni mezőgazdasági kistermelőkre és kis üzletemberekre alapozódó rendszer között, mint az Egyesült Államok nagy, egyéni irányításra épülő rendszere és a szocialista országok állami irányításra épülő rendszere között.

— Gal Alperovitz[2]

A gazdasági növekedés lehetőségeinek keresése során a szabad piac ideológiája egyfajta, a fundamentalista vallásos meggyőződésre jellemző szenvedéllyel fonta át az egész világot. Ezen elképzelés szerint az érték mérésének egyetlen eszköze a pénz; a gyakorlati alkalmazása pedig olyan intézkedéseket eredményez,

ami a társadalmi és környezeti szétesés elmélyüléséhez vezet. A közgazdász szakma mégis papságként szolgálja ezt az ideológiát, amely az emberi szellemet lealacsonyító értékeket helyezi előtérbe, a valóságtól elrugaszkodott, képzelt világot tételez valóságként, és úgy alakítja át a kormányzati intézményrendszert, hogy megnehezíti legalapvetőbb problémáink megoldását. Az alapvető tételek megkérdőjelezése azonban mégis sokáig eretnekségnek számított, s aki mégis erre ragadtatta magát, annak számolnia kellett azzal a kockázattal, hogy a szakma el fogja ítélni, s a legtöbb gazdasági, kormányzati és felsőoktatási intézményben karrierjét veszélyezteti. Egy ausztrál szociológus, Michael Pusey szavaival élve ezzel a közgazdaságtan „ideológiai szemellenzővé alacsonyodott az intelligens önvizsgálat és polgári felelősségvállalás helyett"[3], és a tanított közgazdaságtan oktatását is a legtöbb egyetemen feltöltötte ideológiai elemekkel.

5.1 A pénzsóvárság szentesítése

A szabadpiac ideológusai által vallott nézetek ismerősek lehetnek bárkinek, aki jártas a kortárs közgazdasági eszmecserék nyelvezetében:

- A *folyamatos gazdasági növekedés* — melyet a GDP nagyságával mérnek — jelenti az emberi fejlődés útját.
- A *szabad piacok* nem állnak kormányzati befolyás alatt, s minden esetben a leghatékonyabb, és társadalmi szempontból is optimális erőforrás-allokációt eredményeznek.
- *Gazdasági globalizáció*, amely a fizikai határok eltörlésével lehetővé teszi az áruk és a pénz szabad áramlását bárhová a világon, ösztönzi a versenyt, növeli a gazdasági hatékonyságot, munkahelyeket teremt, csökkenti a fogyasztói árakat, növeli a fogyasztók választási lehetőségeit, hozzájárul a gazdasági növekedéshez, és általában véve csaknem mindenki számára előnyös.
- *Privatizáció*, amely bizonyos funkciókat, illetve vagyontárgyakat áthelyez az állami szférából a magánszférába, ezzel növelve a hatékonyságot.
- A kormány elsődleges feladata a kereskedelem fejlesztéséhez szükséges infrastruktúra kialakítása, valamint megfelelő jogszabályok

hatályba léptetése — különös tekintettel a *tulajdonjogokra és a szerződésekre.*

Eme nézetek számos, a neoklasszikus közgazdaságtan elméleteibe ágyazotan, nyílt előfeltevésen nyugszanak:

- az embereket önérdekük vezérli, amelynek elsődleges kifejeződése a pénzügyi előnyök keresése;
- társadalmi szempontból az a magatartás a legelőnyösebb, amely a legnagyobb hasznot biztosítja az egyénnek vagy a vállalatnak;
- a verseny, mint magatartásforma racionálisabbnak tekinthető mind az egyén, mind a vállalat szempontjából, mint az együttműködés, következésképpen a társadalmakat a verseny motívuma alapján kell kiépíteni;
- az emberi fejlődés legjobban a társadalom tagjai által elfogyasztott javak értékének növekedésével mérhető; s a fogyasztás mind magasabb szintje az, amely elvezet a társadalom jólétéhez azzal, hogy nagyobb gazdasági eredmények elérésére serkent.

Durvábban fogalmazva ezek a ideológiai tantételek a következőket feltételezik:

- az embereket —természetüknél fogva — a kapzsiság vezérli;
- a birtoklási vágy a legfőbb kifejeződése annak, hogy mit is jelent embernek lenni;
- a kapzsiság vezérelte vagyongyűjtés és állandó birtoklási vágy vezet a társadalmilag optimális eredményekhez;
- az emberi társadalmak legfőbb érdeke tehát, hogy ösztönözze, megbecsülje és jutalmazza a fenti értékeket.

Számos helytálló gondolat és elképzelés fonódott össze olyan szélsőséges ideológiává, amely az emberi természet hitványabb kifejeződéseit emeli önigazoló eszményképpé. Bár ez az ideológia lealacsonyítja a legalapvetőbb emberi értékeket és ideálokat, mégis olyannyira részévé vált az értékrendszerünknek, intézményeinknek és kultúránknak, hogy feltétel nélkül elfogadjuk. Teljesen körülvesz bennünket, és meghatározó szerepet játszik a társadalompolitika majd minden vetületének kialakításában. Szerepe van a gazdasági jólét hanyatlásában, és az erős állammal szembeni jogos általános bizalmatlanság felkeltésében, hogy olyan népszerű politikának szerezzen híveket, amelynek következményei kifejezetten népszerűtlenek.

Ennek a szélsőséges ideológiának, a színről mára már letűnt marxista ideológusokra emlékeztető támogatói is valószínűleg azzal fogják rövidre zárni a vitát, hogy kijelentik: a történelem szükségszerűen igazolni fogja őket. Azzal érvelnek, hogy elkerülhetetlen a szabadpiac globalizálódása, amely hatalmas tőkés társaságok kezébe adja az erőforrások hovafordítására vonatkozó döntések jogát, s a legjobb, amit tehetünk, hogy arra összpontosítunk, miként tudunk alkalmazkodni az új játékszabályokhoz. Figyelmeztetnek, hogy azok, akik tétovázna k, és „nem jutnak fel a fedélzetre", félre lesznek söpörve, és elesnek a hasznoktól, amelyek így csupán azok számára lesznek elérhetőek, akik hajlandóak elfogadni az előbbiekben említetteket.

Pozíciójuk szélsőséges volta azzal válik nyilvánvalóvá, hogy mereven elhatárolják egymástól a kormányzati beavatkozásoktól mentes „szabad" piaci, és a központi tervezésen alapuló, állami irányítás mellett működő — a korábbi szovjet modell alapelvein nyugvó — gazdaságokat. Ugyancsak erre utal, hogy a nemzeti határoknak pénz és áru korlátlan áramlása előtti robbanásszerű megnyitásával szemben az egyetlen lehetséges alternatívát olyan áthatolhatatlan falak építésében látják, amelyek elválasztanak bennünket a világ többi részétől, és megfosztanak a nemzetközi kereskedelemben való részvétel nyújtotta előnyöktől. Ez úgy is értelmezhető, hogy ha nem vagy a szabad kereskedelem híve, akkor protekcionista vagy. Középút nincs.

Fittyet hányva a történelemre és a logikára, nem látnak helyet a nyilvános vitákban azok számára, akik elutasítják a szabadpiac gondolatát egy olyan piaci berendezkedés ellenében, amely közösségi felelősség alá tartozó intézményként működik. Ugyanígy annak a lehetőségét sem fogják elismerni, hogy a pénz és a javak cseréje az országok között tisztességes és kiegyensúlyozott módon is megvalósítható, kölcsönös előnyöket biztosítva ezzel állampolgáraiknak.

Ezt az ideológiát különböző megjelenési formáiban más-más neveken említik: nevezik neoklasszikus, neoliberális vagy libertariánus közgazdaságtannak, neoliberalizmusnak, piaci kapitalizmusnak vagy piaci liberalizmusnak. Ausztráliában és Új-Zélandon Michael Pusey könyve az *Economic Rationalism in Canberra* (Gazdasági racionalizmus Canberrában) a gazdasági racionalizmus kifejezést terjesztette el és vitte át a szóhasználatba.[4] A latin-amerikaiak a neoliberalizmus kifejezést használják. A legtöbb országban egyébként — beleértve az Egyesült Államokat is — nincs általánosan elfogadott elnevezése. Azonban elnevezés nélkül is minden vitán felül áll, senki nem kérdőjelezi meg az alapvető feltevéseit.

5.2 Tőkés társaságok libertariánus szövetsége

Legalább három jelentős kör — a közgazdasági racionalisták, a piaci liberálisok és a tőkés társaságok képviselői — léptek jelentős hatalommal bíró politikai szövetségre, és elkötelezték magukat egy mindannyiuk által elfogadott ideológia támogatása mellett, olyan dogmatikus hevülettel, amely normális esetben a vallásháborúk sajátossága.

Közgazdasági racionalisták. A közgazdasági racionalisták elsősorban a neoklasszikus iskolát képviselő hivatásos közgazdászok. A racionalizmus, vagyis a szótárban található meghatározás szerint az „elmélet, mely szerint a tudás forrása kizárólag az értelem, az érzelmek ráhatása nélkül" adja a kortárs közgazdaságtan főáramlatának alapfilozófiáját. Ennek képviselői elkötelezték magukat a legfőbb alapelvekből deduktív módon következő elemzés racionális építményei mellett. Ez a racionalizmus melletti elkötelezettség hitelesítette azt az állítást, hogy a közgazdaságtudomány az egyetlen igazán objektív, értéksemleges társadalomtudomány. A neoklasszikus közgazdaságtan logikai szerkezetének legfontosabb alappillére az a feltételezés, hogy az embereket az önérdek mozgatja, és ha a lehető legnagyobb döntési szabadságot adjuk nekik, akkor önérdekérvényesítő döntéseik sorozatán keresztül elérhető a társadalmi szempontból is optimális végeredmény. A közgazdasági racionalizmus tehát intellektuálisan igazolja a szabadpiac ideológiájának jogosságát, és az eköré épülő szövetségek a közgazdászok számára jelentős hatalommal bíró politikai bázist teremtenek.

Piaci liberálisok. A piaci liberálisok egyfajta, a személyi jogokra alapozó erkölcsfilozófiával gazdagítják a szövetséget, s ez komoly vonzerőt jelent azok számára, akik természetükből adódóan bizalmatlansággal viszonyulnak az erős és széles hatáskörrel bíró kormányzathoz. Amint azt Roger Pilon, a Washington állambeli Cato Intézet, a piaci liberalizmus előmozdítására hivatott agytröszt egyik tagja kifejtette: a piaci liberálisok az „erkölcsi egyenlőség feltételezéséből" indulnak ki, amit a „jogok, és nem az értékek alapján határoznak meg".[5] Hisznek abban, hogy minden embernek joga van ahhoz, hogy olyan értékeket kövessen, amilyet akar, mindaddig, amíg tiszteletben tartja mások ugyanezen jogait. Mindez „arra utal, hogy egyedül mi vagyunk felelősek saját magunkért, s azt teszünk az életünkkel, amit csak szeretnénk vagy tudunk". A piaci liberálisok hisznek abban is, hogy a „jogok és a tulajdon elválaszthatatlanul összekapcsolódnak...Tágan értelmezve... valamennyi természetes jogunk

alapja a tulajdon. Ezen jogok gyakorlásával — persze mások jogaival összhangban — úgy kereshetjük saját boldogságunkat, ahogyan jónak látjuk". Ide kell érteni azt az esetet is, amikor másokkal együtt szerződéses formában önkéntes társulást hozunk létre.[6] E jogok gyakorlása mindössze azzal a felelősséggel jár, hogy mások ugyanilyen jogait tiszteletben tartsuk, a törvényeket és a szerződésben foglaltakat betartsuk. A piaci liberalizmus adja az uralkodó ideológia erkölcsi igazolását. A piaci liberalizmus jelentős támogatói, mint pl. a Cato Intézet, viszonzásul jelentős pénzügyi támogatást és politikai befolyást kapnak az érdekeinek érvényesítését elősegítő nagy tőkés társaságoktól.

A tőkés társaságok képviselői. Ez a csoport olyan emberekből áll, mint a vállalati menedzserek, ügyvédek, tanácsadók, PR-szakértők, brókerek és olyan tehetős befektetők, akik minden valószínűség szerint nyernek azzal, ha támogatják a tőkés társaságoknak mint jogi személyeknek jogait és függetlenségét. Vannak, akik saját érdekükben állnak ki a társasági libertariánizmus mellett, mások erkölcsi meggyőződésből teszik, és sokan csupán azért, mert ez a feladatuk. Ezek általában erősen támogatják a piac szabadságát és a tulajdonjogok érvényesülését, amennyiben ez a társaságra mint jogi személyre is kiterjed. Bár nem szükségképpen érdeklik őket a tudományos elméletek vagy morálfilozófiák részletei, szolidaritást vállalnak azzal az intellektuális hagyománnyal, amely legitimálja a piaci intézmények felszabadítását az állam korlátozó hatalma alól, és azzal a filozófiával is, amely feloldozza a tőkés társaságokat cselekedeteik társadalmi és környezeti következményeivel kapcsolatos felelősségük alól. És ők azok, akik rendelkeznek arról, hogy a társaság hatalmas erőforrásai azokhoz kerüljenek, akik az érdekeit szolgálják.

E három csoport jelentős befolyással bíró politikai szövetséget alkot, amely intellektuális hagyományokat és morálfilozófiát kombinál politikai érdekekkel. Miként az a politikai szövetségeknél gyakran előfordul, így itt is összeférhetetlen alakzatok kerülnek egymás mellé. Ráadásul a látszattal ellentétben a szövetségben való részvétel a tagokat is csak igen kevéssé szolgálja. A gazdasági racionalisták számára a szövetség komolyan sérti a közgazdaságtan integritását és társadalmi hasznosságát azzal, hogy olyan ideológiai betanítási rendszerré redukálja, amely saját elméleti alapjaival és a valósággal mély ellentmondásban van. Hasonlóképpen a személyes szabadságot támogató morálfilozófusokat is belerángatta egy olyan dologba, ami növeli a tőkés társaságok lehetőségeit arra, hogy az emberek tulaj-

donjogait azok megkérdezése nélkül átvegye, és a társadalom leggazdagabb tagjai kivételével személyes szabadságukat elnyomhassa. A szövetség hatalmas sikerei a gazdasági intézményrendszernek a tőkés társasági érdekeknek megfelelő átalakításában egy olyan szörny létrehozását eredményezik, amelyet még az üzleti szféra tagjai sem képesek már ellenőrzésük alatt tartani. Így pedig egy olyan világ jön létre, amelyet még ők sem szeretnének gyermekeik számára örökül hagyni.

Az egyéni szabadság nevében a szövetség egy olyan ideológiai tant támogat, amely a legpontosabban a tőkés társasági libertariánizmus kifejezéssel jellemezhető, mivel az egyéni szabadsággal és egyéni jogokkal szemben elsőbbségük van a tőkés társaságok jogainak és szabadságának. Ez a gazdasági kérdésként bemutatott probléma valójában hatalmi kérdés. Kié lesz az irányítás hatalma, és milyen célból?

A mai tőkés társaságok egyre inkább önálló létezőként működnek, függetlenül az őket alkotó emberektől is. Az üzleti szféra bármely tagja — tekintet nélkül arra, hogy milyen erős a pozíciója a társaságon belül — feláldozhatóvá válik, miként ezt mind több felsővezető is megtapasztalja. Ahogy a tőkés társaságok autonóm intézményi hatalma egyre nő, és egyre függetlenebbé válnak az emberektől és a helytől, az emberi és társasági érdekek is egyre inkább eltérnek egymástól. Majdnem olyan a helyzet, mintha idegen lények szállnák meg bolygónkat azzal a szándékkal, hogy gyarmatosítsák, bennünket pedig jobbágyokká tegyenek, majd sokunktól megszabaduljanak.

Ezeket a határozott állításokat nem kezelem felszínesen, hanem e fejezet hátralévő részét és a következő fejezeteket ezek dokumentálására szentelem.

5.3 Adam Smith és David Ricardo elárulása

A tőkés társasági libertariánizmus védelmezői állandóan tisztelettel adóznak Adam Smithnek, mint szellemi védőszentjüknek. Az ő műve az a szellemi alap, amelyre aztán a közgazdasági racionalizmus teljes deduktív érvelési rendszere felépült. Szomorúan ironikus, hogy bár a gazdasági racionalisták most ehhez a rendszerhez fordulnak a tőkés társasági libertariánizmus ideológiájának szellemi alátámasztásáért, Smith terjedelmes műve, a *The Wealth of Nations* (A nemzetek gazdagsága), ame-

lyet először 1776-ban adtak ki, valójában az állami segédlettel fenntartott és állam által védett gazdasági monopóliumok radikális elutasítása. Adam Smith eszményképe a kizárólag kis vevőkből és kis eladókból álló piac. Bemutatja, hogy egy ilyen piac működése hogyan vezet olyan ár kialakulásához, amely a föld, a munka és a tőke megfelelő, tisztes hozamát biztosítja; mind a vevők, mind az eladók számára kielégítő eredményeket produkál; valamint az erőforrások elosztása szempontjából társadalmi értelemben is optimális helyzetet teremt. Azt is világossá tette, hogy mindez csak akkor valósulhat meg, ha nincs olyan vevő vagy eladó, amelyik elég nagy ahhoz, hogy befolyásolja a piaci árat. Az ilyen piac hallgatólagosan feltételezi, hogy a gazdasági erőviszonyok meglehetősen kiegyenlítettek.

Smith határozottan ellenezte a monopolhatalom bármilyen formáját, amelyet úgy határozott meg, mint az eladó arra vonatkozó befolyását, hogy az árat meghatározatlan ideig a természetes ár felett tartsa. Továbbá azt állította, hogy az üzleti titkok hozzájárulnak a monopol előnyök kialakulásához és így ellentétesek a szabad piac alapelvével.[7] Smith minden bizonnyal erősen ellenezte volna a piaci libertariánusok jelenlegi erőfeszítéseit arra vonatkozóan, hogy a GATT (Általános Kereskedelmi és Vámtarifa Egyezmény) intézményén keresztül megerősítsék a szellemi tulajdonjogok feletti monopolista ellenőrzést. Az a gondolat például, hogy egy nagyvállalat kizárólagos ellenőrzéssel rendelkezzen egy életmentő gyógyszer vagy eszköz felett és olyan árat szabjon érte, amilyet csak elbír a piac, megvetését váltotta volna ki.

Ezenfelül Smith sohasem helyeselte a korlátlan pénzsóvárság védelmét szolgáló morálfilozófiát. Olyan kis farmerekről és kézművesekről szólt, akik arra törekedtek, hogy a lehető legjobb árat szabják termékeikért, maguk és családjuk ellátása érdekében. Ez valódi önérdek, nem pedig pénzsóvárság. Pénzsóvárságnak az tekinthető, ha egy magas fizetésű vállalati vezető elbocsát tízezer embert, majd nagy összegű prémiummal jutalmazza meg magát, amiért megtakarított a vállalatnak egy csomó pénzt. Vagyis az a kapzsiság, amit a gazdasági rendszer éppen létrehozni fáradozik a tőkés társasági libertariánusok ösztönzésével és jutalmazásával.

Smith határozottan nem kedvelte a kormányokat és a társaságokat (korporációkat). A kormányzatot elsősorban olyan eszköznek tekintette, amely adók kivetésén keresztül támogatja a kiválasztottakat, valamint a monopólium védelme érdekében beavatkozik a piac működésébe. Az ő szavaival: „Amennyiben a tulajdon biztonságának fenn-

tartására vezették be a polgári kormányzat intézményét, ez a valóságban a gazdagoknak a szegényektől való megvédésére, illetőleg azoknak megvédésére történt, akiknek van valamijük, azokkal szemben, akiknek semmijük sincs."[8*] Smith nem tesz említést kormányzati beavatkozásról — a közérdekű, minimális társadalmi, egészségügyi, munkavállalói biztonsági és környezeti normák felállítása és érvényesítése céljából —, hogy ez megvédje a szegényeket és a természetet a gazdagok ellenében. Elképzelhetjük, hogy az ő korában ez a lehetőség fel sem merülhetett.

A piacgazdaság elmélete ellentétben a szabadpiac ideológiájával, számos előfeltételt határoz meg, amelynek egy piacon teljesülnie kell ahhoz, hogy a köz érdekében hatékony árak alakuljanak ki. Minél jobban sérülnek ezek az előfeltételek, annál kevésbé lesz hatékony a piaci rendszer. A legfontosabb előfeltétel a tökéletes verseny. Hadd utaljak vissza egykori közgazdaságtan professzoromra, aki a tökéletes piaci verseny érzékeltetésére egy olyan piacot hozott példának, amely kis búzatermesztőkből és kis malomtulajdonosokból áll. Ma négy nagy társaság: a ConAgra, az ADM Milling, a Cargill és a Pillsbury őrli az Egyesült Államokban előállított liszt csaknem 60 százalékát, és ezek közül is kettő: a ConAgra és a Cargill ellenőrzi a gabonaexport 50 százalékát.[9]

A szabályozatlan piacok valós világában a sikeres szereplők egyre nőnek, és — ez számos példával alátámasztható — a megnövekedett gazdasági hatalmukat arra használják, hogy kizárják vagy kivásárolják a gyengébb szereplőket, s ezzel a piac mind nagyobb hányada felett szerezzenek ellenőrzést. Más példák arról szólnak, hogy a „versenytársak" összejátszanak és kartellbe tömörülnek vagy stratégiai szövetségeket hoznak létre a profit növelése érdekében. Ezt úgy valósítják meg, hogy az optimális hatékonyság szintjéhez képest magasabban tartják a piaci árakat. Minél nagyobbá válnak a piaci szereplők és minél inkább összejátszanak, annál nehezebb lesz az új belépőknek és a kisebb, független vállalatoknak életben maradniuk, annál monopolisztikusabb és kevésbé versenyző lesz a piac. Annál könnyebb lesz a legnagyobb vállalatoknak latba vetni politikai befolyásukat és koncessziókat nyerni a kormányzattól, s ezáltal lehetővé válik számukra, hogy költségeik még nagyobb hányadát externalizálják, vagyis terheljék át a közösségre.

Ha ez a valóságos helyzet, akkor azt várhatnánk a gazdasági racionalistáktól, hogy a versenypiacok alapfeltételeinek megőrzése érdeké-

ben őszintén kiálljanak az egyesülések és felvásárlások korlátozásáért és a monopolista vállalatok felbontásáért. Azonban gyakran pont az ellenkező oldalon érvelnek, és azt állítják, ahhoz, hogy a vállalatok a mai globális piacokon „versenyezni" tudjanak, nagyobb csoportokba kell szerveződniük. Más szóval kiállnak a kis vállalatokat feltételező elmélet mellett, de olyan intézkedéseket támogatnak, amelyek a monopóliumok megerősítését szolgálják.

A hatékony piaci allokáció egy másik alapvető feltétele, hogy a termelés összes költségét a termelőnek kell viselnie, és ennek meg kell jelennie az eladási árban. A közgazdaságtan ezt a költségek internalizálásának nevezi. Ez a piacelméletnek olyannyira alapvető feltétele, hogy a szabadpiac legmegrögzöttebb ideológusai is csak ritkán vitatják. Ha egy termék előállításának költségeiből egy részt olyan harmadik személyek viselnek, akik semmilyen módon nem résztvevői, illetve nem haszonélvezői a tranzakciónak, akkor a közgazdászok azt mondják: a költségeket externalizálták, a termék ára következésképpen torzított. Másképpen fogalmazva mindez azt jelenti, hogy ha a költségeket externalizálják, akkor a nyereség magánkézbe kerül, a költségeket pedig szocializálják, vagyis a közösségre terhelik.

Az externalizált költségek nem tűnnek el, csupán figyelmen kívül hagyják azok, akiknek haszna származik abból a döntésből, amely másoknak költségeket eredményez. Ha például egy erdészeti vállalat jogot szerez arra, hogy jó alacsony áron tarra vágjon egy állami erdőt és eközben elpusztított élőhelyeket hagy maga után, akkor a vállalat azonnal realizálja a profitot, azonban a hosszú távú költségeket a társadalom viseli. Amikor fakitermelő vállalatok szerződést kötöttek a Mitsubishi Corporation-nal a Sarawak-beli Penan törzs erdejének kitermelésére, a vállalatnak semmilyen költséget nem jelentett a bennszülött kultúra és életmód elpusztítása.[10]

Ugyanígy egy vegyipari vállalatóriás is externalizálja a költségeit, amikor megfelelő kezelés nélkül rakja le a hulladékait, és az ennek eredményeképpen kialakuló levegő-, víz- és talajszennyezés költségeit a társadalomra hárítja megnövekedő egészségügyi költségek, rossz közérzet, kimaradó munkanapok, palackozott ivóvíz vásárlásának szükségessége, valamint a szennyezett területek megtisztításának költségei formájában. Egy nagy viszonteladó például akkor externalizálja a költségeit, ha olyan kínai partnerektől szerzi be árukészletét, akik túl keveset fizetnek munkásaiknak ahhoz, hogy azok fenntartsák fizikai és szellemi egészségi állapotukat, vagy olyanoktól, akik egyálta-

lán nem törődnek a megfelelő munkavédelmi normákkal, és egyszerűen — végkielégítés nélkül — elküldik a balesetet szenvedett munkásokat.

Ha az eladó megtartja a költségek externalizálásából származó hasznot, akkor ez olyan nem megérdemelt profitot jelent, amely a piac hatástalanságának fontos forrása, mivel a költség-externalizáló magatartást jutalmazza. Ha azonban alacsonyabb árak formájában a vevőhöz kerül a haszon, akkor az megint csak a piac hatástalanságának egy újabb forrását jelenti, mivel a fogyasztás olyan formáit ösztönzi, amelyek a véges erőforrásokat nem hatékonyan használják fel. Például minél nagyobb részét externalizálják az autógyártás és autóközlekedés környezeti és társadalmi költségeinek, annál többen vásárolnak és vezetnek autót. A városok terjeszkedése tovább folytatódik, egyre több termőterületet aszfaltoznak le, egyre több szennyezőanyag jelenik meg, az olajkészletek gyorsabban merülnek ki, a szavazók pedig előnyben részesítik az autóutak építését a tömegközlekedés fejlesztésével, járdák és kerékpárutak építésével szemben.

Ugyanakkor a tőkés társasági libertariánusok ahelyett, hogy a költségek teljes internalizálását kívánnák, aktívan támogatják a kormányzati szabályozás megszüntetését, rámutatva a vásárlók érdekében történő költségcsökkentés lehetőségére, de figyelmen kívül hagyva a társadalmi és környezeti következményeket. Hasonlóképpen olyan helyeken, ahol a lakosság számára munkahelyekre volna szükség, ugyancsak azt tanácsolják, váljanak nemzetközi értelemben versenyképesebbé azzal, hogy a beruházók számára kedvezőbb feltételeket kínálnak, vagyis több lehetőséget arra, hogy a költségeiket externalizálhassák támogatások, alacsony munkabérköltségek, laza környezetvédelmi szabályozás, valamint ideiglenes adómentesség révén.

A piaci erők a gazdálkodó vállalatokra tartós nyomást gyakorolnak, hogy a hatékonyság növelésével csökkentsék a költségeket és növeljék a profitot. A vállalati racionalisták azonban elfelejtik megemlíteni azt, hogy a vállalatok hatékonyságnövelésének egyik lehetséges útja a költségek egy részének externalizálása is. Minél erősebb a vállalat, annál inkább képes ezt megvalósítani. Amint azt Neva Goodwin, egy környezetgazdász megfigyelte: „a hatalom jórészt az externáliákkal kapcsolatos. Mi az értelme a hatalomnak, ha nem tudod felhasználni arra, hogy költségeidet externalizáljad — vagyis valaki másra hárítsd át?"[11] Amikor tehát a vállalati libertariánusok olyan gyakorlatot támogatnak, amely lehetővé teszi, hogy a vállalatok és a tehetős befektetők költségeiket a

társadalomra hárítsák át, a hasznot viszont megtartsák maguknak, akkor elleplezik azt, hogy valójában nem közgazdasági alapelvekhez, hanem politikai érdekekhez kötődnek.

Egy harmadik feltétel, amely alapvető fontosságú Adam Smith piaci és David Ricardo kereskedelmi elmélete szempontjából — s amelyről csak ritkán szólnak a részvénytársasági libertariánusok —, hogy a tőkét helyi vagy nemzeti szinten kell rögzíteni, és tulajdonosait közvetlenül be kell vonni a kezelésébe. Adam Smith a *The Wealth of Nations* (A nemzetek gazdagsága) című művében egészen világosan megfogalmazta azt a feltételét, hogy a tőkének helyileg ahhoz a helységhez kell kötődnie, ahol a tulajdonosa is él, s hogy ez a feltétel fontos szerepet játszik abban, hogy a piac láthatatlan keze az önérdek követése révén a tőkét optimális közhaszonná fordíthassa.

> (A vállalkozó) csak saját biztonsága miatt támogatja a hazai tevékenységet inkább, mint az idegent és csak saját nyereségét keresi, mikor azt úgy irányítja, hogy annak termelése a legnagyobb értékű legyen. Ebben is, mint sok más esetben, láthatatlan kéz vezeti őt egy cél felé, melyet ő nem is keresett.[12]**

Adam Smith szerint az készteti a vállalkozókat helyi befektetésekre, hogy képtelenek tőkéjük lakóhelyüktől távoli felhasználását felügyeletük alatt tartani. A telefon, fax vagy számítógép általi azonnali kommunikáció korában, amikor repülővel huszonnégy óra alatt a világ bármely tájára el lehet jutni, már nem érvényes ez a megállapítás. Azonban a produktív beruházások helyi tulajdonlása továbbra is kívánatos marad a helyi közösségek és a társadalom szempontjából. A helyi beruházás rögzített helyi foglalkoztatást jelent, és sokkal könnyebben alkalmazkodik a helyi normákhoz.

Smith azt is egészen nyilvánvalóvá tette, hogy az optimális piaci hatékonyság nagyban függ attól, hogy a tőketulajdonosok közvetlenül részt vesznek-e tőkéjük hasznosításában, vagyis megvalósul-e a tulajdonos által menedzselt vállalkozás, mivel úgy gondolta, hogy a tulajdonosok nagyobb gondossággal járnak el az aktívák (vagyontárgyak) leghatékonyabb felhasználásában, mint azok a menedzserek, akik tulajdonosként nem érintettek.

> Minthogy azonban az ilyen részvénytársaságok igazgatói inkább mások pénzét kezelik, mint sajátjukat, nem is lehet tőlük azt kíván-

ni, hogy ugyanazzal az aggódó éberséggel őrködjenek efölött, mint az egyéni kereskedelmi társaság tagjai őrködnek a sajátjuk fölött.[13]***

Tehát az ő elképzelései szerint a hatékony piac kis tulajdonosok által igazgatott kis vállalkozásokból áll, amelyek a tulajdonos lakhelyének közösségében működnek. Az ilyen tulajdonosok osztják a közösség értékeit, és személyesen is érintettek annak jövőjében. Ez tehát olyan piac, amely kevéssé hasonlít ahhoz a globalizálódott, hatalmas társaságok által uralt gazdasághoz, ahol a vállalatokban, részvénytársaságokban nincs meg a helyi vagy nemzeti kötődés, s ahol olyan szakemberek igazgatnak, akiket befektetési intézmények és holding vállalatok jogászai választanak el a valódi tulajdonosoktól.

A komparatív előnyök elméletét — amelyet a szabad kereskedelem hívei gyakran felidéznek mint bizonyítékot arra a megállapításukra, hogy a szabad kereskedelem elősegíti a közjó kialakulását — eredetileg David Ricardo fogalmazta meg 1817-ben. Az ő teóriája nagyon tetszetősen mutatja be, hogy bizonyos feltételek mellett a két ország között létrejövő szabad kereskedelem mindkét ország lakóinak hasznot hoz. Ehhez azonban három alapvető feltételnek kell teljesülnie: a tőke nem lépheti át az országhatárokat és nem áramolhat a magasabb munkabér-színvonalú országból az alacsonyabba; a kereskedelemnek kiegyensúlyozottnak kell lennie a két fél között; és mind a két országban teljes foglalkoztatottságnak kell lennie.

Ricardo idejében a legtöbb kereskedelmi kapcsolatban a hazai vállalatok által előállított késztermékek cseréje valósult meg. Ma a termékeket számos különböző országban előállított részegységekből és alkatrészekből állítják össze. Inkább a globális nagyvállalatok, mintsem a nemzetgazdaságok számítanak koordinációs egységnek, ami azt eredményezi, hogy a nemzetközi kereskedelmi forgalom 3,3 billió dolláros összértékének közelítően egyharmadát 1990-ben az egy cégen belül megvalósuló tranzakciók adták.[14] A nemzetközi kereskedelem növekvő hányadát teszik ki az iparágon belüli tranzakciók, amelyek lényegében ugyanannak a terméknek országok közötti cseréjét jelentik, például amikor az Egyesült Államok és Japán autókat adnak el egymásnak. Ily módon nehéz azzal érvelni, hogy természetes komparatív előnyről van szó, és a kereskedelmi elmélet a költségek és hozamok becslése szempontjából jelentéktelenné válik.

A legtöbb tőkés társasági libertariánus nem csak egyszerűen figyelmen kívül hagyja Ricardo elméletének meghatározó előfeltevéseit. Egyenesen aktívan támogatják (a GATT és más kereskedelmi egyezmények létrehozásával) minden, a tőke szabad nemzetközi áramlását korlátozó intézkedés megszüntetését — megsértve ezáltal a kereskedelmi elmélet egyik szükséges feltételét. Valójában a „kereskedelmi egyezmények", amelyeket a libertariánusok támogatnak, nem a kereskedelmet szolgálják, hanem a gazdasági integrációt. A komparatív előnyök elmélete két, egyébként független nemzetgazdaság közötti kiegyensúlyozott kereskedelemre vonatkozik, és egy teljesen más elmélet —a lefelé irányuló kiegyenlítődés (downward leveling) — vonatkozik arra az esetre, amikor integrálódott gazdaságokról van szó.

Ha a tőke a kereskedelmi partnerek országhatárain belül marad, akkor azokba az iparágakba fog áramlani, ahol azon ország, ahonnan a tőke származik, komparatív előnyöket realizálhat. Ha a gazdaságok összeolvadnak, akkor a tőke bárhová eljuthat, ahol a legnagyobb lehetőség kínálkozik a költségek externalizálására. Ennek következményeként a jövedelem a munkásoktól a befektetők felé mozdul el, a költségek pedig a befektetőktől a közösség felé tolódnak.[15]

Neva Goodwin közgazdász, aki a Tuft University keretein belül működő Global Development and Environment Institute (Globális Fejlődés és Környezet Intézet) vezetője, azt vetette fel, hogy éppen a neoklasszikus közgazdaságtan diszciplináris határainak merev meghatározása ösztönöz a közgazdasági elméletek torzítására és téves alkalmazására. Megállapítása szerint a neoklasszikus közgazdasági iskola nagyjából úgy jellemezhető, mint Adam Smith politikai közgazdaságtana Marx Károly politikai elemzése nélkül:

> Adam Smith klasszikus politikai közgazdaságtana sokkal átfogóbb és emberibb tantárgy volt, mint az a közgazdaságtan, amit ma tanítunk az egyetemeken... Legalább egy évszázadon át gyakorlatilag tabunak számított gazdasági hatalomról beszélni kapitalista összefüggésben; ez kommunista (marxista) gondolatnak minősült. Az osztálykoncepció hasonlóképpen tiltott vitatéma volt.[16]

Adam Smith ugyanolyan pontosan tisztában volt a hatalom és az osztályok kérdéseivel, mint a versenyző piacok dinamikájával. Mindazonáltal a neoklasszikus és a neomarxista közgazdászok kettéválasztották politikai gazdaságtanának rendszerszemléletű (holisztikus) építményét.

Az egyik tábor az elemzés azon részét használta, amely a magántulajdonosokat részesíti előnyben, a másik pedig azt, amelyik a munkaerejüket áruba bocsátókat. Így a neoklasszikus közgazdaságtan képviselői elhagyták Smithnek a hatalom és az osztályok bomlasztó szerepére vonatkozó megfontolásait, a neomarxisták pedig kihagyták a piacok előnyeinek taglalását. Mindkét tábor támogatta azokat a súlyos társadalmi kísérleteket, amelyek a társadalom részleges látásmódján alapultak, s ez katasztrofális következményekkel járt.

5.4 Közgazdaságtan és demagógia

1994. december 1-én este az Egyesült Államok Szenátusa, kissé sikerületlen ülésén, hetvenhat—huszonnégy arányban jóváhagyta a GATT intézményét. A demokrata és republikánus szenátorokból álló koalíció támogatta az egyezmény elfogadását, annak ellenére, hogy egyre szélesebb körű és növekvő az ellenállás azok között az amerikaiak között, akik tisztában vannak az egyezmény tartalmával és annak veszélyeivel is, amit a munkahelyekre, környezetre és a demokráciára nézve jelent. Bill Clinton elnök és Albert Gore Jr. alelnök határozottan és egyértelműen támogatták az egyezményt, s ez tovább mélyítette a szakadékot közöttük és a munkaügyekben, valamint a környezeti ügyekben érdekelt választóik között.

A C-Span, egy kábeltelevíziós hírcsatorna a szavazás után egy ún. „betelefonálós" műsort rendezett. A meghívott vendég, akihez kérdéseket lehetett intézni, Doug Harbrecht, a *Business Week* kereskedelmi rovatának szerkesztője volt. A telefonálók sorra hangot adtak felháborodásuknak azokkal a politikusokkal szemben, akik az egyezmény mellett szavaztak, s ezzel a pénzeszsákok érdekeit támogatták, teljesen figyelmen kívül hagyva a népakaratot. Ezeket hallva Harbrecht azt a magyarázatot fűzte hozzá, hogy a GATT melletti állásfoglalás hibátlan gazdasági szemléletet tükrözött, de igen rossz politizálást. Sok más kollégájához hasonlóan, Harbrecht sem volt képes különbséget tenni a jó gazdasági koncepció és a politikai értelemben helyes szabadkereskedelmi ideológia között. A GATT segítségével megvalósuló globális gazdasági integráció olyan feltételeket teremt, amelyek ellentétben állnak a piaci közgazdaságtan alap-

vető elveivel és amelyek egy olyan gazdasági rendszer megvalósítását eredményezik, amely önmagát fogja elpusztítani, s mindezt hatalmas társadalmi költségekkel. Ez nem igazán tekinthető jó gazdasági szemléletnek.

Csak csodálkozhatunk azon, hogy a gazdasági racionalisták hogyan állhatnak ki a gazdasági integráció mellett, ha az olyan feltételeket teremt, amelyek ellentétben állnak a hatékony piaci működéshez szükségesekkel. A kérdésre adandó válasz jórészt abban a legendás képességükben gyökeredzik, ahogy a valóságot feltevésekkel helyettesítik. Ezt a képességet örökíti meg az a kitalált történet, amely három tudósról szól: egy fizikusról, egy kémikusról és egy közgazdászról, akik hajótörést szenvedve egy lakatlan szigetre vetődtek. A hajóroncsból kimentettek egy babkonzervet, ám nincs megfelelő eszközük a felnyitásához. Bizonyosak azonban abban, hogy miután együtt igen komoly tudást képviselnek, sikeresen megoldják ezt az egyszerű problémát. A fizikus rámutat egy közeli pálmafára, és azt mondja, hogy felmászik rá és a konzervet olyan szögben dobja le egy sziklára, hogy felnyíljon. A kémikus felhívja a figyelmet arra, hogy ezzel a konzerv tartalma a földre ömlene, és inkább azt javasolja, hogy használjanak sós vizet, hogy olyan kémiai reakciót idézzenek elő, amely kimarja a doboz tetejét. Ekkor a közgazdász azt mondja: „mindketten túlbonyolítjátok ezt az egyszerű feladatot. Először is tegyük fel, hogy van konzervnyitónk". A tréfás történetben szereplő közgazdászhoz hasonlóan, ha a valós világ nagyon eltér azoktól a körülményektől, amelyek a preferált gazdaságpolitikai intézkedéseik alátámasztásához szükségesek, a gazdasági racionalisták is hajlamosak arra, hogy azzal oldják meg a konfliktust, hogy feltételezik eme körülmények meglétét.

Vegyük azt az egyébként nyilvánvaló helyzetet, mely szerint a humán gazdaság a természeti környezetben, és attól nagymértékben függve működik. Thomas Malthus már 1798-ban utalt rá, hogy a népességnövekedés környezeti korlátai az emberiség jövője szempontjából problémát fognak jelenteni. A neoklasszikus közgazdászok úgy hidalták át ezt a nehézséget, hogy olyan modellel végeztek elemzéseket, amely azt feltételezi, hogy a gazdaságok egymástól elszigetelt, teljesen független, vállalatok és háztartások közötti csereérték (munka, tőke és javak) körforgásaiból állnak, a környezetre való tekintet nélkül. Más szóval az általuk választott modell eltekint a környezet létezésétől. Ezek után, fittyet hányva a logikának, arra használták fel ezt a modellt, hogy bebizonyítsák: a környezetnek a gazdaság működése szempontjából csak csekély jelentősége

van. Azok, akik kétségbe vonják, hogy lehetséges végtelen növekedés egy véges bolygón, azzal a csípős megjegyzéssel vannak félreállítva, hogy „neomalthusiánusok". A korlátlan növekedés lehetőségébe vetett hit a tőkés libertariánizmus ideológiai tantételének legfontosabb elméleti alapja, mivel a fizikai határok létezésének elfogadása a kapzsiság és a szerzés korlátozását igényelné a gazdasági igazságosság és mértékletesség érdekében. A növekedés helyett a természeti erőforrások újraelosztásának kellene állnia a gazdaságpolitika központjában.

A gazdasági racionalisták azon hajlama, hogy úgy válasszák meg a feltevéseiket, hogy azok megfeleljenek a következtetéseiknek, különösen világosan kitűnik abból, hogy milyen számítógépes szimulációt használnak a kereskedelmi korlátok csökkentéséből származó előnyök kimutatására. A NAFTA (Észak-Amerikai Szabadkereskedelmi Egyezmény) társadalmi vitája során az egyezmény támogatói erőszakosan mutogatták a számítógépes szimulációk eredményeit — amelyek általános egyensúlyi modellekként ismertek — mint annak bizonyítékát, hogy a NAFTA számos új munkahelyet teremt majd a tagországok mindegyikének: Kanadának, az Egyesült Államoknak és Mexikónak.[17] James Stanford közgazdász megvizsgálta azokat a modelleket, amelyek alapján ezekre a következtetésekre jutottak, és összeállította azoknak a feltevéseknek a listáját, amelyeket ezekbe előre beépítettek. Azt találta, hogy minden egyes beépített feltevés a klasszikus kereskedelmi elméletből származik, és kiáltó ellentétben állnak a NAFTA-országok gazdasági valóságával. Az ellentmondásokat egy közép-nyugat-államokbeli autószerelő és egy NAFTA-párti közgazdasági modellkészítő közötti képzeletbeli vita példáján érzékeltette. A szerelő a következő félelmeivel fordult a modellkészítőhöz:

> Ha a NAFTÁ-ra igent mondanak, a Ford minden bizonnyal Mexikóba fogja telepíteni a Taurus üzemét, ahol a fizetésem tizedrészéért fogadhat munkásokat — ráadásul olyanokat, akik nem rendelkeznek független szakszervezettel — és exportálni fogja az autókat az Egyesült Államokba. Tudván, hogy az országnak ebben a felében a munkaerőpiac úgyis elég nyomott, nincsenek különösebben jó kilátásaim, ha a mostani fizetésemhez hasonló állást szeretnék találni.

A közgazdasági modellkészítő — meglepettnek látszva — biztosítja a szerelőt arról, hogy ő szakértő a kereskedelem témájában, és a szerelő félelmei tökéletesen megalapozatlanok:

Ne aggódjon! Készítettem egy számítógépes szimulációt, amely megmutatja, hogy valójában hasznára válik majd a kereskedelmi egyezmény, mivel a NAFTA Amerikában új munkahelyeket fog teremteni. Lássuk hogyan működik! A modellemben felteszem, hogy *a tőke immobil.* Ezért a Ford nem telepítheti át az üzemét Mexikóba. Azonban nem is akarja, mivel feltételezem, hogy *a munkaerő költsége minden országban ugyanakkora,* s hogy *az amerikaiak előnyben részesítik az Amerikában készült termékeket, még akkor is, ha azok drágábbak.*
A modellem ezen felül feltételezi *a teljes foglalkoztatottságot,* valamint meghatározza azt is, *hogy bármilyen, Mexikóból származó importnak amerikai exporttal kell kiegyensúlyozódnia,* tehát az új exportképes iparágak szükségszerűen felvirágoznak és helyébe lépnek azon iparágaknak, amelyeket a mexikói import helyettesíthet. Ha most maga a Fordnál átlag feletti fizetést kap, akkor biztosan értékes szakismeretekkel rendelkezik. A teljes foglalkoztatás keretében egészen biztosan és hamarosan talál majd új állást ezekben az új exportképes iparágakban, s talán magasabb fizetésért, mint a jelenlegi munkahelyén. Tehát a NAFTA magának is hasznára válik.

Érthető, hogy a munkás egy ilyen magyarázattal találkozva azt a következtetést vonhatta le, hogy a közgazdasági modellkészítő egy idegen bolygóról jött, és a földi viszonyokról fölöttébb gyér ismeretekkel rendelkezik. Bár maga a vita képzeletbeli, a modellkészítő által megfogalmazott feltételezések (amelyek dőlt betűvel ki is vannak emelve a szövegben) nem azok. Ezek mindegyike megtalálható azon közgazdasági modellek nagy részében, amelyeket a kereskedelmi szakértők használtak annak alátámasztására, hogy a NAFTA a foglalkoztatás szempontjából hasznos az Egyesült Államok számára. Összehasonlítva a modelleket és az eredményeiket, Stanford azt találta, hogy közvetlen kapcsolat van a valóságtól elrugaszkodott feltevések és a kívánt foglalkoztatási előrejelzések között, mégpedig olyan, hogy minél kevésbé felelnek meg a feltevések a valóságnak, annál optimistábbak az előrejelzések. A valósághűbb modellek negatív, vagy jelentéktelen gazdasági következményeket jeleznek előre a partnerek közül legalább az egyik számára.[18]

Akik ezeket a modelleket használják fel elképzeléseik igazolására, nem említik az előfeltevéseket. A téves beállítás olyan gyakori és állandóan felmerülő probléma, hogy azt hihetjük: a polgárok félretájékoztatása

szándékos. Például a NAFTA vitája alatt a megrögzötten szabadkereskedelem-párti *New York Times* arra vetemedett, hogy a címlapon közölt kereskedelem-gazdaságtani alapismereteket. Ebben az ismertetésben adtak egy tankönyvízű magyarázatot a komparatív előnyök elméletéről, hogy ezzel is erősítsék a vezércikkben szereplő — a NAFTA támogatását célzó — állásfoglalást. Arról azonban nem szóltak, hogy mik voltak az elmélet kiinduló feltételezései, s ezek milyen mértékben térnek el a valóságtól. Azokat az általam és mások által a *New York Times* szerkesztőjének írott leveleket sem közölték, amelyekben erre a hiányosságra hívtuk fel a figyelmet.

Akik részt vesznek az ilyen torzításokban, azok a közjó szempontjából előnyösnek tüntetik fel és támogatják azokat a gazdaságpolitikai intézkedéseket, amelyek szilárdan intézményesítenek olyan gazdasági játékszabályokat, melyek csupán a legpénzsóvárabbak számára előnyösek, a többiek számára nem.

5.5 Az igazságtalanság erkölcsi igazolása

A piaci liberalizmus morálfilozófusai hasonló hibákat követnek el azzal, hogy nem veszik figyelembe a különbséget a pénz jogai és az emberek jogai között. Valójában azonosították a személy szabadságát és jogait a piac szabadságával és a tulajdonjogokkal. A piac szabadsága a pénz szabadságát jelenti, s ha a jogok sokkal inkább a tulajdonhoz, mint személyiséghez kötődő funkciók, akkor csak azoknak vannak jogaik, akiknek tulajdonuk is van. Továbbá, ha fenntartjuk azt, hogy az egyén egyetlen kötelessége a szerződések és mások tulajdonjogainak tiszteletben tartása, akkor a piaci liberalizmus „erkölcsfilozófiája" lényegében felszabadítja e kötelesség alól azokat, akik rendelkeznek tulajdonnal, azok kárára, akik nem. Nem veszi figyelembe azt sem, hogy a gyengék és erősek közötti szerződések nem nagyon tekinthetők egyenlőnek, valamint azt sem, hogy a szerződés intézménye hasonlóan a tulajdon intézményéhez, inkább erősíteni és növelni látszik az egyenlőtlen társadalmakban tapasztalható egyenlőtlenséget. Olyan rendszereket legitimál és erősít, amelyek intézményesítik a szegénységet, miközben fenntartja, hogy a szegénység a nemtörődömség következménye és a szegények öröklött, jellembeli hiányossága.

A demokrácia legfőbb alapelve az, hogy a törvény előtt minden ember egyenlő, és egyenlő szava van a politikai kérdésekben — egy ember egy szavazat. Így joggal tekinthetünk úgy a piacra, mint egy demokratikus döntőbíróra a jogok és preferenciák tekintetében — mint azt a piaci liberálisok hirdetik — ,ám csupán addig, amíg a tulajdonjogok egyenlően vannak elosztva. Noha a piac képes hatékony allokálásra (elosztásra) — még ha nem is teljes egyenlőséggel —, amíg 358 milliárdos összesen 760 milliárd dollárnyi nettó vagyont mondhat magáénak, ami megfelel a világon élő 2,5 milliárdnyi szegény összes vagyonának, addig nem feltételezhetjük azt, hogy a piac igazságosan és hatékonyan működik, és a piac mint intézmény valódi legitimációja is kérdéses lesz.[19]

Az olyan kiadványok, mint a *Fortune*, a *Business Week*, a *Forbes*, a *Wall Street Journal*, és a *The Economist* — valamennyien a tőkés libertariánizmus szenvedélyes hívei — nem valószínű, hogy valaha is dicsérnének egy olyan gazdaságot, amely arra törekszik, hogy megszüntesse a több mint egymilliárd ember abszolút nélkülözését jelentő szegénységet, vagy lépéseket tesz a nagyobb igazságosság felé. Sőt, rendszerint azzal mérik egy gazdaság teljesítményét, hogy hány milliomost és milliárdost termel, a menedzserek hozzáértését azzal, hogy milyen hideg megfontoltsággal bocsátanak el ezreket, az egyéni sikert azzal, hogy hány millió dollárt szereznek évente, a vállalatok sikerességét pedig hatalmuk világméretű hatósugarának növelésével, valamint világpiaci részesedésükkel.

Vegyük például a *Forbes* 1993. július 5-i számának címlapsztoriját, amely a „Meet the World's Newest Billionaires"(Találkozás a világ legújabb milliárdosaival) cím alatt kürtöli világgá a szabad piac teljesítményének csodálatos példáit:

> A szocializmusból és az állam által irányított gazdasági rendszerek más formáiból való kiábrándulással párhuzamosan, a magánjellegű, személyes kezdeményezések kapnak szárnyra rendeltetésüknek megfelelően, ami természetesen a gazdagság. Az évtized két nagy nyitása a vállalkozási szabadság felé Latin-Amerikában és a Távol-Keleten következett be. Nem meglepő, hogy a listánkon szereplő új milliárdosok legnagyobb csoportjai az említett két régió pezsdülő közegéből kerültek ki. Két év alatt tizenegy új mexikói, és hét újabb kínai etnikumú milliárdos került fel a listára. (87.o.)

Némileg népszerűbb hangvétellel a *Business Week* az 1993. november 29-i számában jelentetett meg egy különleges írást „A

Millionaire a Minute" (Milliomos percenként) címmel. Lelkes beszámolót tartalmazott arról, hogy mit ért el a szabad piac.

> Gazdagság. A legtöbb ázsiai számára egy nemzedékkel ezelőtt annyit jelentett, mint az Egyesült Államokba költözni, vagy természeti erőforrásokat eladni Japánnak. De most Kelet-Ázsia a saját gazdagságának megteremtésén fáradozik, méghozzá olyan sebességgel és olyan léptékben, ami talán példa nélkül áll a történelemben. A nem japán ázsiai multimilliomosok száma 1996-ra várhatóan megduplázódik, és eléri a 800 000-et... Kelet-Ázsia a vásárlóerejét tekintve egy évtizeden belül túl fogja szárnyalni Japánt. Sőt, az évi 550 milliárd dollárral növekvő megtakarításaival a világ legnagyobb likvid tőke forrásává válik majd. „Ázsiában — mondja Olan Chaipravat, a Siam Commercial Bank vezérigazgatója — mindenhol pénz van."... Mindennek van új piaca a Mercedes Benz autóktól a Motorola mobil telefonokig és a Fidelity önsegélyező kötvényekig... A legközelebbi hasonló példáért száz évvel kell visszaforgatni az Egyesült Államok történelmének kerekét, mégpedig azokig az időkig, amikor még nem voltak sem erős szakszervezetek, sem értékpapír felügyeletek, sem trösztellenes törvények. (100-102 o.)

Az ilyen történetek a pénzsóvárságot nem egyszerűen csak dicsőítik, hanem visszás módon szinte a személyes vallási küldetés szintjére emelik. Nem számít, hogy bár néhány ázsiai hatalmas vagyonokat szerzett, és az ázsiaiak egy csekély kisebbsége felkerült a túlfogyasztók osztályába, mégis változatlanul folytatódik annak a 675 millió ázsiainak a szenvedése, akik teljes szegénységben élnek. A *Business Week* egy 1994-es különszámában, amelynek címe 21th Century Capitalism (A huszonegyedik század kapitalizmusa), megerősítette, hogy a piacgazdaság osztálykérdés, és világosan látható, hogy a tőkés libertariánusok melyik osztály érdekeit szolgálják:

> A kommunizmus haláltusája nyilvánvalóan új korszakot szült, amely csak egyetlen választási lehetőséget hagyott a nemzetek túlnyomó többségének— csatlakozni... a piacgazdasághoz.... Majdnem 150 évvel a Kommunista Kiáltvány megjelenése és majd egy fél évszázaddal a totalitarianizmus tündöklése után, a burzsoázia győzött. (13., 16. o.)

A gazdasági racionalizmus önmagáról kinyilatkoztatott „értékmentes objektivitása" könnyen összekapcsolható a piaci liberalizmus elitista erkölcsfilozófiájával. Ritkán tárul fel ez világosabban, mint Lawrence Summers, a Világbank vezető közgazdásza által írt és széles körben publikált belső feljegyzésben. Summers azt állította, hogy a gazdag országok számára gazdaságilag az a leghatékonyabb megoldás, ha a szegény országokban rakják le mérgező hulladékaikat, mivel a szegények élettartama rövidebb, és a kereseti lehetőségeik is kisebbek mint a gazdagoké.[20] A *The Economist* egy későbbi, Summers feljegyzésére vonatkozó kommentárjában azt állította, hogy a gazdag országoknak egyenesen erkölcsi kötelessége hulladékaikat a szegény országokba exportálni, mivel azok így olyan gazdasági lehetőségekhez jutnak, amelyektől egyébként meg lennének fosztva.[21]

Az erkölcs logikájának egy másik önigazoló kicsavarásával a gazdasági racionalisták általában azzal érvelnek, hogy a gazdag országok leginkább azzal segítik a szegényebbeket, ha a saját fogyasztásukat növelik. Ezáltal növelik ugyanis a szegényebb országok exportja iránti keresletet, serkentve ezzel gazdasági növekedésüket és a szegénységből való kiemelkedésüket.[22] Tagadják vagy figyelmen kívül hagyják a környezeti korlátok létezését, és fenntartják azt, hogy nincs erkölcsi vagy gyakorlati alapja annak az elképzelésnek, mely szerint a gazdagok fogyasztását csökkenteni kellene, hogy ezáltal enyhítsenek a szegények nélkülözésén.[23] Pont ellenkezőleg: azt állítják, hogy a gazdagok erkölcsi kötelessége fogyasztásuk növelése, a gazdasági növekedés és ezáltal a szegények lehetőségeinek bővítése. Kényelmes magyarázata ez a befektetői adókedvezményeknek és a világ erőforrásai még nagyobb mérvű gyarmatosításának érdekében, hogy támogassák azok önmaguktól semmit meg nem tagadó fogyasztását, akik ezt megengedhetik maguknak. Aligha meglepő tehát, hogy a gazdasági racionalizmus és a piaci liberalizmus a vagyonos emberek körében arat sikert.

Ha a gazdasági racionalisták és a piaci liberálisok komolyan ragaszkodnának a piaci alapelvekhez és az emberi jogokhoz, akkor olyan gazdaságpolitikákat igényelnének, melyek célja olyan feltételek kialakítása, hogy a piacok demokratikus módon és a köz érdekében működjenek. Olyan beavatkozást szorgalmaznának, amely véget vetne a nagyvállalatok támogatásának és a kedvezményes elbírálásoknak, felbontatná a monopóliumokat, ösztönözné a tulajdon megosztását,

internalizálná a társadalmi és a környezeti költségeket, helyhez kötné a tőkét, biztosítaná hogy a munkások megkapják munkájuk gyümölcsének őket megillető részét, és korlátozná a valódi produktív hozzájárulásnál kiugróan magasabb egyéni jövedelmeket.

A tőkés libertariánizmus lényege nem az, hogy olyan feltételeket hozzon létre, amelyek a piacelmélet szerint a közérdek optimalizálását fogják eredményezni. Ez az ideológia egyáltalán nem a közérdeket tartja szem előtt. Sokkal inkább az a célja, hogy védje és intézményesítse a gazdasági hatalommal rendelkezők jogát arra, hogy azt tehessék, ami pillanatnyi érdekeiket a legjobban szolgálja, anélkül, hogy a következményekért nyilvános számadással tartoznának. Így a hatalom olyan intézmények kezébe kerül, melyek nem érzékelik az igazságosság és környezeti egyensúly problémáit.

Gondolkodó, intelligens emberek millióit — akik egyébként jogosan bizalmatlanok a nagyhatalmú állammal szemben, de hisznek a becsületes, kemény munkában, mélyen vallásos értékeket vallanak, és kötődnek a családhoz, a közösséghez — vezetik félre a tőkés ellenőrzés alatt álló médiában állandóan ismételgetett hamis információkkal és elferdített szellemi és erkölcsi gondolatvezetéssel. Olyan politika próbálja a saját oldalára állítani őket, amelyik értékeik és érdekeik ellen hat. Azok pedig, akik a jelentősebb vállalati, egyetemi, politikai, kormányzati és más intézményekben dolgoznak, úgy találják, hogy a kultúra és a jutalmazási rendszerek annyira összefonódtak a tőkés libertariánizmus ideológiájával, hogy nem nagyon mernek ellenkezni, félve attól, hogy ezzel kockára teszik az állásukat és karrierjüket. El kell oszlatnunk a bennünket önpusztító kulturális révületben tartó illúzió és megtévesztés homályát, és segítenünk kell a gazdasági rendszerek olyan átalakítását, hogy az az embereket és az életet szolgálja.

6. A DEMOKRATIKUS PLURALIZMUS HANYATLÁSA

Mily megdöbbentő látvány, amikor egy civilizáció önmagát pusztítja el azért, mert a gyökeresen megváltozott körülmények között képtelen átértékelni az általa követett gazdasági ideológiát.

— Sir James Goldsmith[1]

A tőkés társaságok szabadságjogait képviselő libertariánizmus bajnokai kitörő örömmel fogadták a szovjet birodalom 1989-es széthullását. Mindezt a szabad piac győzelmének tekintették, és mintegy a történelem részéről hozzájuk intézett fölszólításként értelmezték a saját ügyük előmozdítására. Francis Fukuyama kijelentette, hogy az emberiség hosszú evolúciós folyamata a csúcspontjához érkezett — ez pedig nem más, mint az egyetemes, globális fogyasztói társadalom megvalósulása. Állítása szerint ez jelenti a történelem végét.[2]

A Nyugat kormányai és tőkés társaságai azon nyomban sürgetni kezdték Kelet-Európát és a volt szovjet tagköztársaságokat, hogy szívleljék meg a nyugati sikerek példáját, azaz nyissák meg határaikat és hozzák létre otthon is a szabad piacgazdaságot. Egy sereg nyugati szakértőt állítottak csatasorba, hogy segítsék ezeket az államokat, illetve más „átmeneti országokat" a megfelelő törvények megalkotásában, amely törvények viszont majd lehetővé teszik a tőkés társaságoknak, hogy behatoljanak ezen országok gazdaságaiba.

Ezzel egy időben az iparosodott Nyugat fokozott erőfeszítéseket tett arra, hogy az Általános Kereskedelmi és Vámtarifa Egyezménnyel (GATT) egy egységes, világméretű gazdasági rendszert alakítson ki, egy erős Világkereskedelmi Szervezetet (WTO) hozzon létre, továbbá regionális piacokat teremtsen olyan kezdeményezések segítségével, mint az Észak-Amerikai Szabadkereskedelmi Egyezmény (NAFTA), Maastricht (az európai közös piac), illetve az Ázsiai–Csendes-óceáni Gazdasági Közösség (APEC). Bill Clinton, az Amerikai Egyesült Államok elnöke, abbeli igyekezetében, hogy megfeleljen a tőkés társaságok erőteljesen képviselt érdekeinek — no meg azért is, mert egyéb épkézláb ötlete nem akadt —, a gazdasági globalizációt tette foglalkoztatási programjává, illetve külpolitikájává.

Tény, hogy a marxizmusra épült szocializmus nemtelen halállal múlt ki. Mindazonáltal, ha a Nyugat gazdasági és politikai győzelmét a kötöttségek alól fölszabadított piacra vezetjük vissza, az semmivel sem jogosabb állítás, mint az, ha a Szovjetunió kudarcáért való felelősséget az „aktivista államra" kenjük. A tőkés libertariánusok melldöngető kijelentéseivel ellentétben a Nyugatnak nem azért ment jól a második világháborút követő időszakban, mert a Nyugat az állammal szemben a piacot részesítette előnyben. Sokkal inkább azért virágzott föl, mert visszautasította mind a jobb-, mind a baloldali szélsőséges ideológiákat, és helyettük a demokratikus pluralizmust választotta. Ez olyan kormányzási rendszert jelentett, amely a kormányzat, a piac, valamint a civil társadalom közötti pragmatikus, intézményi egyensúlyra épült.

A nagy gazdasági válságnak és a háború kényszerítő nyomásának következtében Amerika olyan országként került ki a második világháborúból, amelynek kormánya, piaca és civil társadalma az egymás között kialakított egyensúlynak olyan fokát érte el, amely — a polgárháború előtti éveket leszámítva — egészségesebb, dinamikusabb és alkotóbb együttműködést tett lehetővé, mint valaha. A viszonylag egyenlő jövedelemelosztás óriási tömegpiacot hozott létre, ami viszont agresszív terjeszkedésre ösztönözte az ipart. Egyértelműen állítható, hogy Amerika távolról sem volt szocialista, de nem volt igazán kapitalista sem. Talán pluralistának nevezhetnénk. Ez az az Amerika, amely azonnal ellenállt a szovjet birodalom kihívásainak, és végül győztesen került ki a hidegháborúból. A demokratikus pluralizmus és egyenlőség Amerikája volt a kommunizmus legyőzője, és nem a „szabad" piac Amerikája.

Habár a részletekben különböztek, a legtöbb nyugati ipari demokráciában ugyanezek a jellemzők érvényesültek. Néhányan ugyan jobban

elmozdultak az államosított ipar, a köztulajdon és a közös irányítás felé, de mindezt a sokszínűség megtartása mellett tették, egy olyan rendszerben, melyben a piac és a kormány egyaránt fontos szerephez jutott.

Ezzel szemben a szovjet rendszer egy olyan mértékben államosító, szélsőséges ideológiára épült, hogy a piac, valamint a magántulajdon mint olyan, gyakorlatilag megszűntek. Ugyanez az ideológia vezetett a civil társadalom kormányzó szerepének teljes fölszámolásához is, aminek az lett a vége, hogy az állam maradt a domináns szereplő, amely nem tartozott elszámolással senkinek. A sokféleség által biztosított egyensúly és a polgárok felé való elszámolási kötelezettség hiányában — mely tényezők egy egészséges társadalom elengedhetetlen alkotóelemei — a szovjet gazdaság sem a nép szükségleteivel nem törődött, sem a rendelkezésére álló erőforrásokat nem használta föl hatékonyan. A szovjet nép ebből eredő szenvedése nem az állam aktivista jellegéből fakadt. A szenvedésük oka az a szélsőséges ideológia volt, amely az államot kivéve mindenkit lesöpört a porondról.

A Nyugat most egy hasonló ideológia ösvényén masíroz lefelé. A különbség csak annyi, hogy mi nem egy elidegenedett és el nem számoltatható államtól válunk függővé, hanem a tőlünk eltávolodott és el nem számoltatható tőkés társaságoktól. A dolog iróniája, hogy minél jobban sikerül a tőkés libertariánusoknak elérniük, hogy elmozduljunk az ő ideológiájuk által hirdetett ideális szabadpiac felé, annál inkább kudarcot vall maga a piaci rendszer — mégpedig többnyire pont ugyanazon okokból, mint amelyek miatt a marxista rendszerek megbuktak. Ezek az okok a következők:

- Mindkét rendszer azt eredményezi, hogy a gazdasági hatalom összpontosul valamifajta el nem számoltatható, központosított intézmény(ek)ben: a marxizmus esetében ez az intézmény az állam, a kapitalizmus esetében pedig a multinacionális vállalat.
- Mindkét rendszer olyan gazdasági rendszereket hoz létre, amelyek a gazdasági haladás nevében elpusztítják a Föld élő rendszereit.
- Az emberek mindkét rendszerben óriás intézmények függőségébe kerülnek, ez a függőség elgyámoltalanítja és tehetetlenné teszi őket, továbbá tönkreteszi azt a társadalmi tőkét, amely a piac, a kormány és a társadalom hatékony működésének alapfeltétele volna.
- Mindkét rendszer szűken gazdasági jellegűnek tekinti az emberi igényeket. Ez aláássa az embernek azt a képességét, amellyel érzé-

keli a Földdel és az életközösségekkel fennálló spirituális kapcsolatát; pedig ez a képesség létfontosságú a társadalom erkölcsi rendszerének fönntartásához.

Egy gazdasági rendszer csak addig marad életképes, amíg a társadalom rendelkezik olyan mechanizmusokkal, amelyekkel eredményesen föl tud lépni mind az állami, mind a piaci hatalommal való visszaélések ellen, valamint a természeti, a társadalmi és az erkölcsi tőke szétmállasztása ellen, amit egyébként az ilyen hatalommal való visszaélések általában csak súlyosbítani szoktak. A demokratikus pluralizmus nem ad tökéletes választ a kormányzás problémájára, de úgy tűnik, tökéletlen világunkban ennél jobbat egyelőre még nem sikerült kitalálnunk.

6.1 A versenyző piacok megőrzése

Habár a gazdasági élet képviselői gyakran panaszolják, hogy a kormány jogtalanul beavatkozik az ügyeikbe, a piac fölszabadítását szorgalmazó kijelentések legtöbbje figyelmen kívül hagy egy alapvető tényt: nevezetesen azt, hogy a piacgazdaság hatékony működése azon múlik, hogy áll-e mögötte erős kormány. Ezt a szükségletet egyértelműen leírja a mai piacgazdasági elmélet, és a gyakorlat is alátámasztja. Herman E. Daly és John Cobb Jr. a tőkés libertariánizmusról írott jól megalapozott kritikai munkájukban, a *For the Common Good* (A közjóért) című könyvükben közölnek egy listát azokról a feltételekről, amelyeknek megléte szükséges a piac hatékony működéséhez, de amelyeket a piac önmagában nem képes megteremteni.[3]

Igazságos verseny. A verseny természetéből fakadóan azzal jár, hogy vannak nyertesek és vannak vesztesek. A nyertesek egyre erősebbekké válnak azáltal, hogy növekszenek. A vesztesek viszont eltűnnek a süllyesztőben. Minél nagyobbak lesznek a győztesek, annál nehezebb az újonnan jövőknek, hogy megvessék a lábukat a piacon, és a piac annál monopolisztikusabbá válik. Hogy mindez hogyan működik, az teljesen világos még azon gyerekek előtt is, akik játszották már a Capitaly nevű társasjátékot. A játék előrehaladtával a játékosok ingatlanokat szereznek, és ezekért a többiektől bérleti díjat szednek. Akiknek a játék elején sikerül ingatlant szerezni, a végén tönkreteszik a kevésbé szerencsése-

ket. A szabályok szerint a játéknak akkor van vége, ha egy kivételével minden játékos tönkrement. A tapasztalt játékosok tisztában vannak azzal, hogy esélye sincs a nyerésre annak, aki későn érkezik és azt követően csatlakozik a játékhoz, hogy a többiek már megszerezték a maguk kezdeti ingatlanjait. A legtöbb játékos kiszáll a játékból, mihelyst valaki számottevő előnyre tesz szert, mert ilyen esetben már nincs az az okos vagy szerencsés játékos, aki hátulról megindulva, meglepetésszerűen meg tudná nyerni a játékot.

A valós életben játszott Capitaly teljesen ugyanilyen, kivéve a nagy játékosoknak azt a pótlólagos előnyét, hogy a törvényhozóknál bevethetik a pénzügyi hatalmukat annak érdekében, hogy a játékszabályokat átírassák, ezzel még több előnyt biztosítva maguknak. Az eredmény egy föltartóztathatatlan monopolizálódási folyamat, amit egyedül egy keménykezű kormányzat tudna megzabolázni. A politikusok viszont csak ritkán hajlandók a kemény kéz politikáját alkalmazni, ha történetesen nincs válság, illetve ha nem szembesülnek egy aktív és jól szervezett civil társadalom követeléseivel.

Erkölcsi tőke. Jóllehet a piaci elmélet önérdekkövető egyéneket feltételez, továbbá a valós piacok valóban gyakran jutalmazzák a kapzsi, becstelen és erkölcstelen viselkedést, a hatékony piac mindennapos ügyletei mégiscsak a bizalmon alapulnak. Egy olyan piac, ahol a szereplőket csupán a kapzsiság és a pillanatnyi versenyelőny minden áron való megszerzésére való törekvés vezérli — vagyis ahol hiányzik a bizalom, az együttműködés, a könyörület és az egyéni integritás —, nemcsak azért volna kedvezőtlen, mert rossz lenne a közérzete a piaci szereplőknek, hanem azért is, mert egy ilyen piac nagyon gazdaságtalanul működne: rendkívül nagy összegeket kellene fordítanunk ügyvédekre, biztonsági őrökre és egyéb védelmi intézkedésekre. Nem létezik olyan társadalom vagy olyan piacgazdaság, amely erkölcsi alapok nélkül hatékonyan működni volna képes.

Közjavak. Sok olyan beruházás illetve szolgáltatás létezik, amelyek elengedhetetlenek a közjó szempontjából (például az alapkutatásokba történő befektetés; a közbiztonság, az igazságszolgáltatási rendszer és a közoktatás finanszírozása; az utak karbantartása; a honvédelem), és amelyek nem piaci kínálatként jelentkeznek, hiszen mihelyst előállították őket, onnantól kezdve bárki szabadon használhatja azokat. A legtöbb tőkés libertariánus is elismeri, hogy szükség van a kormány szerepvállalására e közjavak előállításában, különösen ama közösen birtokolt javak és szolgáltatások esetében, amelyek nélkülözhetetlenek a magánvállala-

tok nyereséges működéséhez. Lehet, hogy a tényleges munkát magánvállalatok végzik, de a számlát a kormánynak kell fizetnie, mégpedig az adóbevételeiből.

Teljes költségen alapuló árképzés. A piac csak akkor éri el az erőforrások optimális allokációját, ha az eladók és a vevők az általuk gyártott, vásárolt és fogyasztott termékekkel együtt járó összes költséget viselik. Egy szabályozatlan piacon a teljes költséget ritkán internalizálják (ha internalizálják egyáltalán), mivel a verseny nyomása megköveteli, hogy a költségeket, amikor csak lehet, külső költségként áthárítsák másokra. Az a termelő, aki sikeresen át tudja hárítani másokra a tevékenységével okozott társadalmi és környezeti költségeket, magasabb nyereséget fog elkönyvelni, még több befektetőt vonz magához, alacsonyabb áron fog kínálni, és nagyobb piaci részesedést tud megkaparintani. A gazdasági erejével párhuzamosan nő a politikai befolyása, amit általában további támogatás megszerzésére használ föl. Csodálatos dolog, ha egy vállalat ráébred arra, hogy gazdasági előnyök rejlenek abban, ha csökkenti a hulladékát és ha méltányos bért fizet a dolgozóinak, a tapasztalat azonban azt mutatja, hogy a piacnak önmagában semmi olyan tényezője nincs, ami — aktív kormányzati beavatkozás híján — biztosítaná a szereplők ilyen jellegű viselkedését.

Igazságos elosztás. Egy piaci rendszerben erős az a tendencia, különösen gazdasági növekedés idején, hogy a tőke tulajdonosai növelik a vagyonukat és jövedelmüket, míg azok, akik a munkájukat bocsátják áruba, lemaradnak vagy helyzetük egyenesen hanyatlásnak indul. Az olyan piacon viszont, ahol a gazdasági hatalom igazságtalanul oszlik el, az erőforrások is igazságtalanul és társadalmilag nem kielégítő módon oszlanak el. A piaci hatékonyság és az intézmények legitimációja azon múlik, hogy a kormányzati beavatkozás folyamatosan helyreállítja-e a méltányosságot, amit a piaci erők kérlelhetetlenül aláásnak.

Környezeti szempontú fenntarthatóság. Amint a gazdaság növekszik, és egyre inkább betölti a rendelkezésére álló ökológiai életteret, szükségessé válik a gazdasági alrendszer méretének korlátozása a természettel való optimális egyensúly fenntartásának és így a fajok túlélésének érdekében. A széndioxid-kibocsátás szintjét a természet széndioxid-elnyelő képességén belül kell tartani. A halászat folyamán csak a fenntartható hozamot szabad lehalászni. Sajnos a szabad piac számtalan ilyen követelménnyel szemben teljesen vak. A kormányzatnak meg kell szabnia a határokat, és biztosítania kell, hogy a piac megfelelő jelzéseket kapjon. Még a környezeti problémákra sokak által javasolt „piaci jellegű megol-

dásoknak" a megvalósulása is, mint például a szennyezési jogok bevezetése, a kormányzattól függ, hiszen a kormány állapítja meg a határokat, bocsátja ki az engedélyeket és ellenőrzi a szabályok betartását.

A piac kizárólag abban az esetben vezet társadalmilag optimális megoldásokhoz, ha a kormányzatnak és a civil társadalomnak megvan az ereje és a fölhatalmazása arra, hogy ezt a hat feltételt a piaci hatékonyság érdekében fönntartsa. Az olyan piac, amelyet a kormányzat nem korlátoz, eredendően fönntarthatatlan, mert saját intézményi alapjait ássa alá.

6.2 A globalizáció romboló hatása

A modern társadalmak piaci mechanizmusok hiányában működésképtelenek lennének. Meg kell tanulnunk oly módon használni e mechanizmusokat, hogy elismerjük az önérdeknek, mint fontos és tartós emberi motiváló tényezőnek a létjogosultságát, úgy állítva a szolgálatunkba, hogy a lehető legnagyobb előnyöket eredményezze. Ez legalább annyit jelent, hogy az üzleti világnak föl kell ismernie és el kell fogadnia azt a tényt, hogy szükség van a piacon kívüli szereplők — rendszerint a kormányzat — hatékony működésére annak érdekében, hogy létrejöjjön az a működési keret, amely fönntartja az említett és egyéb feltételeket, amelyek a hatékony piaci működéshez szükségesek. Azt is meg kell értenie mind az üzleti világnak, mind pedig a laikus közvéleménynek, hogy amikor a kormányzat e cél érdekében beavatkozik a gazdaságba, akkor ezzel csökkentheti a vállalati nyereséget, korlátozhatja a vállalat cselekvési szabadságát, illetve növelheti bizonyos fogyasztási javak árát. Mindez viszont megtérülhet azon a téren, hogy megfelelő munkahelyek jönnek létre, ahol a fizetésből meg is lehet élni, továbbá nem veszélyeztetik a dolgozók és a közösség egészségét és biztonságát. További előnyök lehetnek a tiszta környezet, a gazdasági stabilitás, az állások biztonságossága, az erős, stabil családok és közösségek.

Természetesen a kormányzati tevékenység is lehet gazdaságtalan, éppúgy, ahogy a vállalati tevékenység is. Célszerű lefaragni az ilyen gazdaságtalan gyakorlat költségeit mind az adófizetőknél, mind a vállalatoknál. Azt is meg kell akadályozni, hogy a fogyasztói árak növekedése nehezítse a szerény jövedelemmel rendelkező emberek alapvető szükség-

leteinek kielégítését. Másrészt viszont nem szabad nyugtalankodnunk, ha a közjó érdekét szolgáló kormányzati beavatkozás miatt megdrágulnak olyan dolgok, amelyeknek a fogyasztására talán igazából nincs is szükségünk, illetve ha a beavatkozás megnyírbálja a kiugró vállalati nyereségeket, továbbá ha kevesebb szabadságjogot ad a tőkés társaságoknak, mint maguknak az embereknek.

Ahhoz, hogy a kormányzat képes legyen a piaccal kapcsolatos nélkülözhetetlen feladata ellátására, képesnek kell lennie arra, hogy az ország határain belül döntsön a gazdaság alakulásáról. Képesnek kell lennie arra, hogy szabályokat állítson föl a nemzetgazdaság számára anélkül, hogy bizonygatnia kellene más kormányok és külföldi vállalatok előtt, hogy mindez nem gördít akadályt a nemzetközi kereskedelem és a befektetések elé. A kormánynak képesnek kell lennie arra, hogy adókat vessen ki, továbbá szabályozza a fennhatósága alatt működő vállalatokat anélkül, hogy ki lenne téve a tőkés társaságok azon fenyegetéseinek, miszerint visszatartják a létfontosságú technológiákat, vagy pedig átviszik az általuk kínált munkahelyeket külföldi telephelyekre. Ahhoz, hogy a kormány e döntési hatáskörét fönn tudja tartani, az szükséges, hogy a gazdasági és a politikai határok egybeessenek. Ha ez nem teljesül, akkor a kormányzat tehetetlenné, a demokrácia pedig üres szólammá válik. Amikor a gazdaság már globális szintűvé lett, a kormányok viszont csak nemzeti szintűek, akkor a világvállalatok és az egész világra kiterjedő pénzintézetek működése jóval túlnyúlik a nyilvános elszámoltathatóság határain, a kormányok sebezhetőbbekké válnak a nemkívánatos vállalati befolyással szemben, az állampolgár pedig egyszerű fogyasztóvá korcsosul, akinek annyi joga van, hogy választhat a tőkés társaságok által nyereségesnek ítélt és piacra vitt termékek közül.

A hazai tulajdonú vállalatokat előnyben részesítő nemzetgazdaságoknak, ahol e vállalatok oly módon szolgálják a közösségi érdekeket, ahogyan a külföldi termelők és a helyhez nem kötött befektetők nem képesek, nem szükséges elzárkózniuk az importált áruk és a külföldi befektetők elől. Amennyiben a külkereskedelem, illetve a külföldi befektetők tevékenysége az ország javát szolgálja, akkor mindenképpen üdvözöljék az ilyenfajta kezdeményezéseket. Ám az embereknek és az őket képviselő kormányoknak jogukban áll, és szükségük van rá, hogy a saját gazdaságuk életét maguk irányítsák. Ezen felül erkölcsileg teljes mértékben jogukban áll, hogy a gazdaságukba vezető útra lassító bukkanókat építsenek az országhatár mentén, ezáltal előnyösebb helyzetbe hozva a helyi kezdeményezésű befektetéseket. Ez a fajta stratégia jól működött a nyu-

gati országokban a második világháborút követő föllendülés idején, aminek eredményeképpen széles tömegek részesültek a gazdaság nyújtotta előnyökből. Ez a stratégia sokkal hasznosabb és helyénvalóbb, mint az, amit a tőkés libertariánizmus hirdet.

Tanulságos lehet, ha elgondoljuk, mi történhetett volna, ha a második világháborúból mint tőkés libertariánus (azaz szabad piacra épülő kapitalista) társadalom kerülünk ki, nem pedig mint pluralista demokrácia. Ebben az esetben nem építettünk volna ki egy széles, stabilizáló hatású középosztályt, amely a munkásosztály egyre nagyobb hányadát fogadta magába. Ezzel pedig mindenképpen elmélyült volna a roppant gazdag tőketulajdonosok és az elszegényedett munkásosztály között meglévő megosztottság — vagyis az a fajta megosztottság, amely korábban a szocialista mozgalmakat táplálta az Egyesült Államokban és más nyugati országokban.

Szerencsére a nyugati társadalmak sem a szocialista, sem a kapitalista szélsőséges ideológiáknak nem dőltek be — legalábbis az 1980-as évekig —, és ennek megfelelően fejlődtek is.

6.3 Svédország esete

Svédország arról ismeretes az iparosodott nyugati országok körében, hogy náluk sikerült biztosítani a gazdasági jólétet és a méltányosságot, mégpedig úgy, hogy keverten alkalmazták a kapitalista és a szocialista modellek bizonyos elemeit egy erős pluralista demokrácia keretei között. A svéd tapasztalat fontos tanulságokkal szolgál arról, hogyan változik a pluralizmus és hová vezet a globalizáció.

Kevesen tudják, hogy az iparosodás csak száz évvel később érte el Svédországot, mint Angliát. A második világháborút követő évekig Svédország rendkívül szegény volt. Vidéken sok ember élt apró gazdaságokban, amelyek — a kedvezőtlen talajadottságok és éghajlat miatt — alig nyújtottak megélhetést. Az éhhalál és a kivándorlás nem voltak ismeretlen fogalmak ebben az időben. Már jócskán a huszadik századot írtuk, amikor a svédek közül sokan még mindig nagybirtokokon éltek, jobbágykörülmények között. Nagyon nagy mértékű volt az írástudatlanság. A negyvenes évek második felében még mindig elég gyakori jelenség volt az olyan család, amelynek lakása egy szobából és egy konyhából állt

(az illemhelyiség közös volt más családokkal). Maga a svéd királyi ház is szegényebb volt, mint a legtöbb európai rokona.[4]

Svédország modern kori sikerének kovácsa a Svéd Szociáldemokrata Párt, amely képes volt a nemzeti összefogás megteremtésére és fönntartására; ennek segítségével maradt a párt hatalmon negyvennégy éven át, 1932-től 1976-ig.[5] A szociáldemokraták építették ki Svédország kifinomult szociális ellátási és biztonsági rendszerét. Az ország bérpolitikájának következményeképpen a munkásság a középosztályba kerülhetett, a bérek jelentős mértékben a kiegyenlítődés felé mozdultak. Ez utóbbi igaz volt többek között a férfiak és nők bérszintkülönbsége esetében is, ahol hasonló kiegyenlítődésre egyetlen más kapitalista országban sem volt példa.[6] A szociáldemokraták számára az egyik elsőrendű fontosságú cél a teljes foglalkoztatottság fönntartása volt. Azért, hogy a svéd eredetű transznacionális cégeket, például a Volvo-t, az Electroluxot, a Saabot vagy az Ericssont arra ösztönözzék, hogy működésüket Svédországon belül összpontosítsák, az országon belül termelt vállalati nyereség adókulcsát sokkal alacsonyabban állapították meg, mint a külföldön megtermelt nyereségét.[7]

A legfontosabb iparvállalatok és a munkás-szakszervezetek szövetsége a párt politikai bázisát nyújtotta, továbbá támogatta a nemzeti szakszervezet és a munkáltatók szervezetei között folyó, központosított, nyugodt légkörben zajló tárgyalásokat a bérekről és a munkakörülményekről. Ez a szövetség jelentős előnyökkel járt mind a munkások tömegei, mind pedig a nagytőke számára. Mindemellett azonban voltak a szövetségnek súlyos szerkezeti hibái is, amelyek végül a rendszer destabilizálódásához vezettek. Az egyik ilyen elhibázott elem volt az az adórendszer, amely támogatta a családi vállalkozások és kisvállalatok rovására terjeszkedő és befektető nagyobb vállalatokat. Ez a svéd gazdaságban a tulajdon egyre nagyobb mérvű koncentrálódásához és monopolizálódásához vezetett. Ámbár a bérpolitika céljai között szerepelt a munkásosztályon belüli egyenlőség fönntartása, a munkásosztály és a tőke urai közötti szakadék viszont egyre mélyült. Akkor úgy tekintettek erre a folyamatra, hogy ez az ára annak, hogy az ipar képviselői bennmaradjanak a szövetségben. Végül azonban pontosan ez verte szét a szövetséget.[8]

1973-74-ben, az első olajválság idején, a gazdaság lelassulása egyrészt költségvetési válságot okozott, másrészt általános ellenállást váltott ki mindenfajta adóemeléssel szemben. Ugyanebben az időszakban Svédország megnyitotta a gazdaságát, és egyre aktívabban lépett föl a nemzetközi gazdaság porondján. Emiatt viszont föllazultak a tőkét és a

helyi munkát összetartó kötelékek, és meggyengült a hazai szervezett munkásság ereje.

A globalizáció korai szakaszában a svéd vállalatok kifelé terjeszkedése új munkahelyeket teremtett otthon, így a szövetség két résztvevőjének érdekei nem nagyon ütköztek egymással. Ám abban a pillanatban, ahogy a svéd transznacionális vállalatok globális és nem országos célokban kezdtek gondolkodni, továbbá érdekeik is ennek megfelelően alakultak, a fizikai munkások** és a tőketulajdonosok közötti szövetség eresztékei meglazultak, és kezdetét vette a koalíció széthullása. Svédországban ekkorra már a magasan képzett értelmiségi dolgozók száma fölülmúlta a fizikai dolgozókét, a fiatalabb nemzedék pedig teljesen természetesnek vette a jóléti állam létét — mindez tovább gyöngítette a svéd szociáldemokraták politikai bázisát.[9]

A svéd transznacionális vállalatok globális terjeszkedését támogató kormányzati politika, illetve az otthoni munkahelyteremtés és reálbérnövelés kényszere között lévő egyre mélyülő ellentmondás miatt a helyzet egy idő után tarthatatlanná vált. Az 1976-os választás a szociáldemokraták vereségét hozta, és helyüket egy, a centrum és a jobboldal pártjaiból létrehozott hárompárti koalíciós kormány vette át.

Amikor a szociáldemokraták 1982-ben visszatértek a hatalomba, a párt már nem volt a régi: a visszatért csapat olyan volt, mint a meghunyászkodott eb. Olyan politikát kívánt folytatni, amely lehetővé teszi a svéd ipar tulajdonosai számára, hogy megfelelő nyereséghányadot érjenek el a hazai befektetések és beruházások révén. Ezáltal vélték elérni azt, hogy az iparosok továbbra is „higgyenek Svédországban", ahogy P.G. Gyllenhammar, a Volvo elnöke fogalmazott. A Svédországba vetett hit további életben tartása azt jelentette, hogy a nemzeti jövedelemnek egyre nagyobb részét fordították profittermelésre bértermelés helyett, a célból, hogy a svéd iparosok úgy gondolják, megéri otthon beruházni. Ez volt az ára annak, hogy az iparban fönntartsák a teljes foglalkoztatottságot abban az időben, amikor Európa többi részén a munkanélküliség 8-9 százalékra, vagy még annál is magasabbra szökött.[10]

A mindezek eredményeképpen létrejövő gazdaságpolitikának sikerült elérnie, hogy a vállalatok nyereségei azelőtt elképzelhetetlen magasságokba szökjenek. Olyan sok pénz volt már ekkor a svéd befektetők zsebében —amit a gazdaság termelő beruházások révén már képtelen volt fölszívni — ,hogy e befektetők spekulációkba kezdtek, fölverve ezzel az ingatlanok, műkincsek, bélyegek és egyéb spekulációs javak árát. A fölfelé tartó árspirál megállítása érdekében a kormány föllazította a mone-

táris politika korlátozásait, hogy a fölösleges pénz kiáramolhasson Európába. A pénz olyan ütemben áramlott kifelé, hogy a londoni és brüsszeli ingatlanárakat rekordmagasságba röpítette. Mivel a spekuláció óriási buboréka egyre csak önmagát táplálta, a spekuláció következtében villámgyorsan termelődő profitok Svédországban a termelő beruházások elől szívták el a forrásokat. Amikor a buborék végül a svéd ingatlanpiacon szétpattant, a svéd bankrendszer 18 milliárd dolláros veszteséget könyvelt el. A számlát előbb az állam állta, utóbb az egészet áthárította a svéd adófizetőkre.[11]

Ez idő alatt a legfontosabb svéd iparvállalatok vezetői aktív szerepet játszottak az úgynevezett „svéd modell" szétbomlasztásában, amit még annak idején a szociáldemokraták szövetsége épített ki. A Svéd Munkaadók Szövetsége visszautasította a központosított béralkut, ami a modell egyik sarkalatos eleme volt, és szövetségre lépett a Konzervatív Párttal. Ezen kívül olyan kutatóintézeteket pénzelt, amelyek magukévá tették a tőkés libertariánus gazdaság ideológiáját, továbbá fokozott reklámhadjáratba kezdett, amely magasztalta az individualizmust és a szabad piacot, miközben egyfolytában elnyomóként és a feladata ellátására képtelen társaságként emlegette a szociáldemokrata kormányt.[12] Mindez oda vezetett, hogy az államgépezet politikailag meggyöngült, és nem volt már igazán képes hosszú távú politika folytatására.

1983-ban a Volvo elnöke, P.G. Gyllenhammar lépett közbe, hogy az így támadt űrt kitöltse. E célból létrehozta a Roundtable of European Industrialists (Európai Ipari Vezetők Kerekasztala) elnevezésű fórumot, amely a vezető európai multinacionális vállalatok, köztük a Fiat, a Nestlé, a Philips, az Olivetti, a Renault és a Siemens fejeseiből tevődött össze. A Kerekasztal azzal a céllal jött létre, hogy hosszú távú politikákat fogalmazzon meg az állam számára, és ezek megvalósítását lobbyszervezetként szorgalmazza.[13]

1992 végén már a svéd háztartások leggazdagabb 2 százalékának kezében volt a stockholmi tőzsdén forgalmazott részvények értékének 62 százaléka, valamint az ország összvagyonának 23 százaléka. Míg az átlagos svéd háztartás 1978 és 1988 között szegényebb lett, a 450 leggazdagabb háztartás megkétszerezte a vagyonát.[14] A munkanélküliek aránya 3 százalék alatt volt, amikor a szociáldemokraták először távoztak a hatalomból.[15] Ez az arány 1992-ben 5 százalékra emelkedett, az előrejelzések pedig azt mutatták, hogy el fogja érni a 7 százalékot is, jóllehet a munkaerő további 7 százalékát már ekkor bevonták a gazdasági ciklus hatásait ellensúlyozni hivatott átképzési tanfolyamokba, illetve közmunkákba.

A svéd modell már a kezdet kezdetén magában hordozta saját bukásának csíráit. Létrehozott egy erős pénzügyi elitet, amelynek érdekei messze eltávolodtak a többségi középosztály érdekeitől. Táplálta a jóléttel együttjáró önelégültséget a svédekben. Nem ültette bele az ifjabb nemzedék tudatába, hogy a demokrácia csak úgy maradhat fönn, ha az állampolgárok állandó ébersége és politikai aktivitása folyamatosan újrateremti. Végül a gazdasági jólét Svédország természeti erőforrásainak, a fának, a vasércnek és a vízenergiának környezeti szempontból fenntarthatatlan fölhasználásán alapult.

Miután a kiváltságosok pénzügyi hatalma megnőtt, már ki tudták használni a társadalom erőforrásait saját érdekükben anélkül, hogy ennek fejében az újratermeléshez bármiféle módon hozzájárultak volna. Miután a nemzetgazdaság határai megnyíltak, a termelő munkát végzők megélhetését jelentő állások a tőke birtokosainak foglyaivá váltak. A kormány elkeseredetten küzdött, hogy a munkahelyeket az országon belül tartsa. Minél inkább behódolt ebbéli igyekezetében a pénzügyi elit követeléseinek, annál nagyobb pénzek vándoroltak ez utóbbiak zsebébe, annál inkább dirigálhatták a politikát a saját érdekükben, és annál nagyobb nyomás nehezedett a társadalom egészére. Megdöbbentőek a párhuzamok az egyesült államokbeli tapasztalatokkal, melyeket a III. részben veszünk szemügyre.

A svédek esete döntő fontosságú leckére hívja föl a figyelmünket: a demokratikus pluralizmus kiáltó egyenlőtlenségek közepette nem maradhat fönn sokáig.

6.4 Építő egyensúlyra van szükség

Mai bonyolult, modern világunkban az a társadalom, amelyet egyetlen szektor irányít, elkerülhetetlenül rosszul működik. A civil szférának, az állami, valamint a piaci szektor intézményeinek egyaránt megvan a maguk szerepe, mellyel az egészséges társadalmat szolgálják.

A civil szféra. A civil vagy polgári szféra az emberek között fönnálló szövetségek hatalmas, összefüggő rendszere, amelynek keretében a polgárok kifejezésre juttatják jogos követeléseiket, továbbá eleget tesznek állampolgári kötelezettségeiknek. E szövetségek közé tartoznak egyebek között a nagy számban létező, úgynevezett *képviseleti szervezetek,*

melyek személyes érdekek alapján szerveződött csoportok. Ilyenek például a szakszervezetek, melyek a munkások érdekeit képviselik, az orvosokat tömörítő egyesületek, illetve az NAACP, amely az amerikai feketéket képviseli. Idetartozik az a számtalan *önkéntes szervezet* is, amelyek közösen vallott értékek alapján szerveződnek, és amelyeknek célja az emberek elkötelezettségének erősítése valamely közérdekű kérdés iránt.

Ami a civil szervezetek politikai szerepét illeti, e szervezetek a politikai pártok kiegészítőinek tekinthetők: változatos és rugalmas fórumok, melyeken keresztül a polgárok sokféle érdeket megfogalmazhatnak, illetve hangoztathatnak, helyi igényeket elégíthetnek ki, valamint követeléseket támaszthatnak a kormányzattal szemben. Oktatási szerepkörükben pedig alapot teremtenek a demokráciát képviselő állampolgárok képzéséhez, fejlesztik a tagok politikai képességeit, új politikai vezetőket toboroznak és képeznek ki, ösztönzik a politikában való részvételt, továbbá mindenféle közérdekű kérdésben oktatják a szélesebb néprétegeket. További szerepük, hogy a sajtóval vállvetve őrködnek azon, nehogy túlságosan messzire mehessen az állam — Larry Diamond szavaival élve — a maga könyörtelen hatalomközpontosító törekvéseiben, és abbéli igyekezetében, hogy kicsússzon az állampolgári ellenőrzés és a polgárokkal szembeni elszámoltathatóság kötelezettsége alól".[16] A civil (vagy polgári) szféra a demokratikus társadalom alapköve. Mára az állampolgári szervezetek és hálózatok meglehetősen nagy mértékben átvették a közérdek őrének szerepét az egyre inkább a tőkés vállalatok uralma alá kerülő sajtótól.

Jóllehet a civil társadalom adja meg a hatalmat az államnak és a piac óriás-intézményeinek, maguk a civil szektor intézményei csak korlátozott mértékben képesek a politikai és gazdasági hatalom koncentrálására. Az állam, illetve a piac intézményeitől eltérően — melyek a hatalmukat önnön méretükből, valamint pénzügyi erőforrásaikból merítik —, a civil szektor ereje az őt alkotó szervezetek nagy számában és sokszínűségében rejlik, valamint abban, hogy e szervezetek a közös értékek és érdekek mentén nagyon gyorsan és rugalmasan képesek bonyolult szövetségek létrehozására, melyek tagjai szükség esetén könnyen cserélődnek. A civil szervezetek az effajta szövetségeken keresztül jelentős méreteket ölthetnek és nagy befolyásra tehetnek szert.

Egy aktív civil társadalomban az egymást túlharsogni igyekvő hangok bábeli zűrzavara könnyen fülsiketítővé válhat. Azonban az a tény, hogy a civil szervezetek képesek tisztán megfogalmazott, közérdekű programok mentén szövetségek létrehozására, megkülönböztetett sze-

rephez juttatja őket a társadalomban. Ezek a szervezetek az értékek alapján létrejövő társadalmi újítások katalizátorai, mégpedig azért, mert megfogalmaznak és kimondanak bizonyos álláspontokat, érvelnek mellettük és támogatókat szereznek a számukra, elősegítve ezáltal, hogy az említett álláspontok végül utat találjanak maguknak a politika fő áramához is.

Az állami szektor. Az állam az egyedüli olyan szektor, amelyet a társadalom fölhatalmaz arra, hogy a köz érdekében kényszert alkalmazzon a polgárokkal szemben. A társadalom fölhatalmazza az államot arra, hogy elkobozza mások vagyonát, továbbá megfosszon embereket fizikai szabadságuktól, sőt az életüktől is. A demokráciában ezt a hatalmat az állampolgárok szabadon — bár vonakodva — ruházzák át az államra, és tetszésük szerint bármikor vissza is vonhatják azt. A kényszerítő erő legitim módon történő fölhasználása teszi az államot képessé bizonyos alapvetően szükséges feladatok ellátására, úgymint a közrend fönntartása, a honvédelem, az adók behajtása, a társadalom erőforrásainak a közérdekű szükségletek szerinti átcsoportosítása. Ilyen igény például a megfelelő szintű társadalmi igazságosság, amely a társadalmi intézmények legitimitásának és életképességének előföltétele.

Természetesen a kormányzati tevékenységnek is megvannak a maga tökéletlenségei. Mivel a kormány irányíthatja az erőforrásokat, ezért elszigetelődik a piaci hatóerőktől, illetve azok fegyelmező hatásaitól. Emiatt van az, hogy az állami szektor általában kevésbé hatékony a javak és szolgáltatások előállításában, mint azok a szervezetek, amelyeknek a túlélése függ a piaci versenyben maradástól. Az állam nagyon fontos társadalmi feladata a vagyon átcsoportosítása, de nem feladata annak létrehozása.

A kormány politikai szervezet, és így a politikai hatalom megnyilvánulásaira reagál. Még a demokratikus kormányok is csak akkor szolgálják a köz javát, ha létezik egy erős, politikailag tevékeny civil társadalom, amelyben széles rétegek részesülnek a politikai hatalomból.

A piaci szektor. A piaci szektor jellegzetessége az, hogy megfelelően lebonyolítja a gazdasági cserével kapcsolatos folyamatokat — a piaci keresletnek megfelelő áruk és szolgáltatások eladásra való megtermelését. A piac megkülönböztetett jelentőségű tulajdonsága, hogy képes új érték teremtésére és az emberek gazdagítására azáltal, hogy hozzáadott értéket hoz létre. Emellett a piac a társadalom számára alapvető fontosságú gazdasági vállakozószellem és műszaki innováció elsődleges forrása.

Ám a piac nem hívja föl a nagy jövedelemmel rendelkezőket, hogy ne fogyasszanak többet a természeti környezet erőforrásaiból, mint amennyi valóban megilleti őket. Nem tartja vissza a fegyverkereskedőket attól, hogy fegyvert adjanak el gyerekek számára. Nem szólítja föl a termelőket, hogy hasznosítsák újra a hulladékaikat. A szűkös erőforrások elosztásakor nem ad elsőbbséget a kevés, vagy pénzzel egyálatalán nem rendelkezők alapvető szükségleteinek a nagyon gazdagok luxusigényeivel szemben. A helyzet az, hogy a piac általában homlokegyenest az ellenkezőjét teszi mindezeknek.

A piac pénzbeni jelzésekre és pénzügyi jellegű értékekre reagál. Nem tesz különbséget a gazdaságos termelésből származó jogos haszon, illetve az olyan meg nem érdemelt nyereség között, amelynek forrása monopólium, a társadalmi és környezeti externális költségeknek a közösségre való áthárítása, a köztulajdonban lévő erőforrások kisajátítása, vagy szükségtelen, sőt káros termékek iránti, marketingeszközökkel történő mesterséges kereslet teremtése. Más szóval, a piac vak arra, hogy fölismerjen az egészséges társadalomban jelenlévő számos emberi szükségletet, és gyakran az alapvető emberi érdekekkel, sőt magának a piacnak az érdekeivel is homlokegyenest ellenkező magatartásra ösztönöz.

Továbbmenve, amikor a piaci hatalom néhány nagyon nagy vállalat kezében összpontosul, akkor ezek akkora kényszerítő hatalomra tesznek szert, amit a civil társadalom soha nem akart a kezükbe adni: nevezetesen e vállalatok képesek megfosztani az embereket a saját megélhetésüket biztosító eszközöktől. E hatalom léte azt jelzi, hogy a társadalom valahol rendellenesen működik, és ezt a hibát csak egy demokratikus, a polgároknak elszámolással tartozó kormány tudja helyrehozni.

Egy összetett, modern társadalomban a piac a legtöbb ár meghatározásában, a termelő tevékenység ösztönzésében és a mindennapos gazdasági ügyletek lebonyolításában hatékony mechanizmusnak bizonyul, és mint ilyen, mással nem helyettesíthető. A piac viszont, noha a közösséget érintő politikák *megvalósításának* hatékony eszköze, a politikák meghatározására *alkalmatlan* intézmény.

A demokratikus pluralizmus egyesíti a piac, az állam és a civil társadalom erőit annak érdekében, hogy fönntartsa a dinamikus egyensúlyt az egymással gyakran versenyző társadalmi szükségletek— úgymint az alapvető rend és igazságosság, az áruk és szolgáltatások gaz-

daságos termelése, a hatalom elszámoltathatósága, az emberi szabadság védelme, és a folyamatos intézményi megújulás iránti igények — között. Ez az egyensúly a *szabályozott piac*, és *nem* a szabadpiac keretei között jut kifejezésre. Ezen felül olyan kereskedelempolitikát jelent, amely a nemzetgazdaságokat egy alkalmas szabályrendszerrel kapcsolja össze, melyre jellemző, hogy életben tartja a hazai versenyt és *támogatja* a hazai vállalatokat. Ezek ugyanis helyi munkásokat foglalkoztatnak, megfelelnek a helyi előírásoknak és helyben fizetnek adót. Mindennek pedig erőteljes, demokratikus kormányzási rendszerbe kell ágyazódnia.

A társadalom három elsődleges szektora közötti fontossági sorrend alapvető jelentőségű az egészséges és kiegyensúlyozott társadalom működése szempontjából. A civil szektor állam és szervezett piac nélkül nem más, mint anarchia. Ez az oka annak, hogy a civil társadalom államot hoz létre és megszervezi a piacot. Ez azonban nem változtat azon, hogy a civil társadalom az alapvető szektora a társadalomnak. Az összes többi emberi intézmény hatalma és legitimációja ettől a szektortól ered. Mivel az állam az, amelyen keresztül az állampolgárok létrehozzák és fönntartják azokat a szabályokat, amelyek az emberi érdekeket szolgáló piaci működést elérik, az állam tekinthető a második szektornak. Ebből következően a piaci intézmények alkotják a harmadik szektort.

A nemzetgazdaságok globalizálása és a tőkés társaságok uralmának szabadon eresztése a feje tetejére állítja ezt a sorrendet. Ily módon a piac válik elsődleges szektorrá, az állam alárendelődik a tőkés társaságok érdekeinek, a civil társadalomnak pedig az a képessége, hogy a kormányt a köz érdekében elszámoltassa, súlyosan sérül. Ahol a piac uralkodik, ott a tőkés társaság a király.

6.5 Mások a játékszabályok

A piacgazdaságok egyik legalapvetőbb szabálya, hogy a piaci ügyletek résztvevőinek viselniük kell a döntésükkel együtt járó valamennyi költséget — azután is, hogy már learatták az ügylet gyümölcseit. A valóságban azonban az a helyzet, hogy a piaci szereplők meglehetős erőfeszítéseket tesznek azért, hogy a hasznot zsebrevághassák, a költ-

ségeket viszont mások nyakába varrják. Ez feszültséget gerjeszt a hatékony piac követelményei, illetve az önérdekkövető piaci szereplők hajlandóságai között.

A piaci szereplők azért vonzódnak különösen a modern tőkés társasági formákhoz, mert e társaságok törvényi helyzete és belső szerkezete általában mind a társaságot, mind annak döntéshozóit mentesíti azon kötelezettség nagy része alól, mellyel a társaság a tevékenységével együttjáró költségek miatt tartozik. A részvényeseknek, azaz a voltaképpeni tulajdonosoknak nemigen van beleszólásuk a társaságot érintő döntésekbe, továbbá a felelősségük is csak a befektetéseik mértékéig terjed. Az igazgatókat a gondatlanságból vagy szándékosan elkövetett bűncselekményekért járó pénzbüntetésekkel szemben a társaságuk által fizetett biztosítások védik. A felsővezetők nagyvonalú fizetéseinek nem sok köze van a teljesítményhez, továbbá e vezetőket ritkán vonják felelősségre a társaság által elkövetett törvénytelenségekért. Olyan bűncselekmények, amelyekért egy hétköznapi embert kemény börtönbüntetésre, sőt halálra ítélnének, a legrosszabb esetben is csupán enyhe vállalati pénzbüntetést vonnak maguk után, melynek általában semmiféle következménye nincs a társasági vagyonra nézve.[17] A társasági törvényszegés elkövetői számára a legnagyobb veszélyt talán a polgárjogi felelősséggel kapcsolatos perek jelentik. Ám a társaságok még ebben az esetben is hatalmas ügyvédi és egyéb jogi segítség mozgósítására képesek a saját védelmük érdekében, sőt agresszívan arra törekszenek, hogy a törvényhozás még inkább csökkentse a felelősségüket. Amennyiben pert veszítenek, a számlát kifizetik a biztosítótársaságok. Nem alaptalanul nevezi William M. Dugger a tőkés nagyvállalatot „szervezett felelőtlenség"-nek.[18]

A valóságos személyekkel ellentétben, akik legalább halandó mivoltukban egyenlőek, és akiknek vagyonát az állam örökösödési adó címén lefoglalhatja, a tőkés társaságok korlátlan növekedésre és szaporodásra képesek, és végtelen „életük" folyamán végtelen mértékű hatalmat összpontosíthatnak a kezükben. Végül ez a hatalom túlnő az egyszerű emberi ellenőrzőképesség határain, és a tőkés társaság egy önmagában való, autonóm létezővé válik, amely a hatalmát arra használja, hogy „a karrier szemüvegét használva, a tagok látásmódját és a szervezet kultúráját kizárólag a profitra, valamint a szervezet nagyságára és hatalmára irányítsa".[19] Akik eredményesen szolgálják a tőkés társaság érdekeit, azokat jól megfizetik és megbecsülik, továbbá pozí-

ciójuk folytán jelentős személyes hatalomra is szert tesznek. Ám a hatalmukat végső soron mégiscsak a szervezettől kapják, ezért a tőkés társasági érdekeket kénytelenek olyan tánccal szolgálni, amilyen dallamot a társaság fütyül.

Nincs olyan természetes személy, aki egyáltalán rajthoz állhatna a tőkés társaságokkal a politikai, hatalmi erőforrások fölhalmozásáért folytatott versenyben. Meglehet, hogy a tőkés társaságoknak mint olyanoknak, nincs jogosultságuk a szavazóurnák elé járulni, de mindez csak apró kellemetlenség, ha tekintetbe vesszük, hogy az alkalmazottak, a beszállítók, a kereskedők, az ügyfelek, valamint a nagyközönség révén akár többszázezer szavazatot is mozgósíthatnak.

A társasági alapító okirat továbbra is hasznos társadalmi újítás marad, hiszen olyan szükségletek kielégítését teszi lehetővé, amely más szervezeti formákban nem volna lehetséges. Másrészt viszont ez is, mint a legtöbb módszer, kihasználható a rossz ügy érdekében, továbbá e forma arra is hajlamos, hogy önálló életre keljen, és meglehetősen eltávolodjon az ember érdekeinek szolgálatától. Ha a tőkés társaságokat a saját eszközeikkel a kezükben magukra hagyjuk, annak az a vége, hogy gyarmatosítják a piacot, és pontosan azokat a mechanizmusokat teszik tönkre, amelyekről az elmélet azt állítja, nekik köszönhető, hogy a piac az emberi érdekeket szolgálja. A tőkés társaságokat akár piacellenes intézményeknek is tekinthetjük. Éppen ezért teljesen jogos az, ha az állampolgárok ugyanazzal a kételkedéssel fogadják e szervezeteket, mint amivel azt a korai amerikai telepesek tették; ha kellő óvatossággal járnak el az alapító okiratba foglalandó jogok megadásakor; ha egyértelműen szabályozzák e társaságok működését; és ha elszámoltathatónak tartják őket a tevékenységeikért. A legfontosabb teendőnk pedig az, hogy ki kell emelnünk e szervezeteket a politikából, nem szabad megengednünk, hogy részt vegyenek benne.

A tőkés társaságok tulajdonosai és vezetői mint állampolgárok rendelkeznek minden állampolgári joggal, és így részt vehetnek a társadalom által követett politika alakításában. Azt azonban nem engedhetjük meg, hogy maguk a társaságok — e nem emberarcú jogi személyiségek, melyeket a közérdek szolgálatára hoztak létre — az erőforrásaik segítségével befolyásolják azokat a folyamatokat, amelyeknek során az állampolgárok meghatározzák a köz érdekeit, továbbá szabályozzák a társaság működését. A tőkés társaság nem ember. Idegen az emberi életmódtól és vak az emberi társadalom bonyolult, nem anyagi jellegű igényei iránt. A tőkés társaságokat teljesen el kéne zár-

ni a politikában való részvétel mindenféle formájától (erről részletesen a VI. részben lesz szó).

A társasági alapító okirat bizonyos adományozott jogoknak, nem pedig magától értetődő jogoknak a foglalata, melyeket annak fejében kap a társaság, hogy aláveti magát bizonyos kötelezettségeknek. Ezen jogok és kötelezettségek meghatározása az embereknek, vagyis a civil társadalom tagjainak, nem pedig a tőkés társaságnak mint névleges személynek a joga. A saját bőrünkön tapasztaljuk, hogy a demokrácia fönnmaradása azon múlik, mennyire tartjuk magunkat ehhez az alapelvhez.

Mélységes paradoxon, hogy a szélsőséges ideológiák mindig a bizonytalan időkben válnak népszerűvé, amikor a régi megoldások a gyors változások következtében elavulnak. Ilyen időkben az emberek — érthető módon — sóvárognak a demagóg népvezérek egyszerű, önigazoló receptjei nyújtotta biztonság után. Azonban a társadalom pontosan ilyen időkben engedheti meg magának a legkevésbé, hogy bemerevedjen, a hibákat önigazoló módon értelmezze, és hogy elnyomja a vitát és a kísérletezést, amely jellegzetességek viszont éppen az ideológiai szélsőségesség „védjegyei".

A demokratikus pluralizmus hasonló paradoxonnal szembesül. A társadalomnak pontosan az ilyen változékony időszakokban van a leginkább szüksége az állampolgárok teljes alkotóképességére és képzelőerejére, amit viszont csak a demokratikus pluralizmus rendszere képes felszínre hozni. Mégis pont ezekben a nehéz időkben tűnik úgy az embereknek, hogy a demokratikus pluralizmus a legkevésbé megfelelő, és ezért a legfogékonyabbak az ideológiai demagógok leegyszerűsítő szólamaiban hangoztatott biztonság ígéretére. A demokratikus pluralizmus ahelyett hogy kijelölné a követendő irányt, arra hívja föl az embereket, hogy ők maguk jelöljék ki az irányt saját maguknak, de úgy, hogy közben mindig legyenek tekintettel az egész közösség javára. Ahelyett, hogy biztonságot nyújtana, inkább a sokféleséget támogatja, egészen a látszólagos káoszig. Ez a hátránya, de egyben a különleges előnye is. A demokratikus pluralizmus olyan kereteket teremt, amelyek között minden egyes polgár a maga képességei szerint — a család, a tágabb közösség vagy a nemzet szintjén — részt vehet ama sokféle, változó igény kielégítésében, amelyek az összetett, gyorsan változó emberi társadalmak velejárói. Egy rendezetlen és kaotikus társadalmi tanulási folyamat során számtalan társadalmi újítás fokozatosan úgy csapódik le, hogy megváltoz-

nak a helyi, az országos és végül a globális intézmények és politikák.

A demokratikus pluralizmus olyan intézményi kereteket teremt, melyek között az emberek teljes alkotóképességüket latba vethetik, a közös problémákat megoldó újítások megtalálása érdekében, miközben olyan társadalmat teremtenek, amely fogékony az elkövetkező ökológiai korszak kihívásaira. Még sohasem volt annyira szükségünk erre az alkotóerőre, mint most.

7. A FELLEGJÁRÓK ILLÚZIÓI

E meggyotort bolygót a legélesebb ellentétek jellemzik Azok, akik a társadalom munkájának gyumolcseit élvezik, teljesen elkulonulnek azoktól, akik a terhek alatt görnyednek. Ez nem vall bolcs vezetésre

— Spock, az Űrszekerek című filmsorozat „A fellegjárók" című epizódjából[1]

Az információtechnológiának hála, elég, ha kiulok a floridai házam előtti tengerpartra, az olemben egy laptop-számítógéppel, a kezemben meg egy hordozható telefonnal, és az ohiói gyáramban mindenhová folszerelt kamerákon keresztul máris ellenőrizhetem, az embereim a helyukon vannak-e, és jól végzik-e a munkájukat

— A U S National Public Radio interjúja egy gyártulajdonossal, 1994 augusztus 31

Az *Űrszekerek* című népszerű, tudományos-fantasztikus tévésorozat 74. epizódja, „A fellegjárók" címmel, az Ardana nevű bolygón játszódott. A film, melyet először 1969. február 28-án sugároztak, egy bolygót mutatott be, amelynek vezetői Stratosban, a csodálatosan szép és békés városban éltek, a mű-

vészeteknek szentelvén magukat. Stratos magasan a bolygó sivár felszíne fölött függve helyezkedett el. Mélyen alatta, a bolygó felszínén éltek a trogliták, nyomorúságos körülmények és állandó erőszak közepette. Ezek a bolygó bányáiban dolgoztak azért, hogy a bolygóközi kereskedelemhez szükséges pénzt Ardana számára előteremtsék. Ebből a pénzből fedezték ugyanis a Stratoson lakó vezetők a luxuscikkek behozatalát más bolygókról. E modern allegória egy olyan bolygó képét tárta a néző szeme elé, amelyet az uralkodó réteg teljesen gyarmatosított, miközben önmagát sikeresen elszigetelte a bolygó felszínén élőktől és azok közösségeitől, jóllehet ezek robotolása tette lehetővé az uralkodók fényűző életmódját.

Az *Űrszekerek* című említett epizódjának képei mélyen az emlékezetembe vésődtek. Milyen szembeötlő a hasonlóságuk a mi világunkkal, melyben az igazán gazdagok és hatalmasok óriási, gyönyörű irodaépületekben dolgoznak; a gyűlésekre limuzinnal meg helikopterrel járnak; a kontinensek között sugárhajtású repülőgép röpíti őket magasan a felhők fölött, miközben a figyelmes utaskísérők a legfinomabb borokkal kínálják őket; védett birtokok falai mögött élnek, előkelő negyedekben meg felhőkarcolók tetején laknak, ahol műkincsek, szépség és védett környezet veszi körül őket! Ezek az emberek pont úgy elszigetelődnek bolygónk hétköznapi embereinek életétől, mint a Stratoson élők a troglitáktól. Őket is éppolyan álomvilág veszi körül, ugyanúgy a világ erőforrásainak elszívásából élnek, miközben olyannyira elszakadnak a valóságtól, hogy sem azt nem tudják, mit cselekszenek*, sem azt, hogyan kellene máshogy élniük.

7.1 A piac bűvös hatása

A gazdagok és hatalmasok elszigetelődését jól példázza a Világbank és a Nemzetközi Valutaalap (IMF) igazgatóinak éves találkozója. A következő idézet, amely egy ilyen találkozóról tudósít, Graham Hancock újságíró tollából származik:

Egyszerűen azért kellett eljönnöm Washingtonba, hogy részt vegyek a Világbank és a Nemzetközi Valutaalap Kormányzótanácsainak összevont éves gyűlésén. E két intézmény központi sze-

repet játszik az elszegényedett fejlődő országok számára juttatandó pénzek mozgósításában és megfelelelő helyre juttatásában. ... A küldöttek számára arra az egyetlen hétre mintegy 700 társasági eseményt terveztek, melyeknek becsült összköltsége 10 millió dollárra rúgott. ... Egyetlen hivatalos vacsora ára, melyről a Ridgewells gondoskodott, fejenként 200 dollár volt. A vendégek rákkal, kaviárral és *créme fraiche*-sel, továbbá füstölt lazaccal és Wellington marhasülttel kezdtek. Halételként homárt szolgáltak föl kukoricával, utána citrussörbet következett. Az előétel kacsa volt limemártásban apró répákkal töltött articsóka körettel. Volt még pálmasaláta portói öntettel és ezt követően zsályával ízesített rokfortfelfújt. A desszert német csokoládékúp volt málnaöntettel, továbbá fagylalt és lángoló *coffee royale*. ... A washingtoni limuzinkölcsönzők óriási forgalmat bonyolítottak le.[2]

Ugyanezen a találkozón, melyen a küldötteknek készült pazar ételekre és a megrendezett társasági eseményekre 10 millió dollárt költöttek, Barber Conable, az amerikai Kongresszus egykori képviselője, akkoriban a Világbank frissen kinevezett elnöke a következő felhívást intézte a jelenlévő 10 000 férfihoz és nőhöz:

> Intézményünk hatalmas erőforrásokkal és gazdag tapasztalatokkal rendelkezik, de minden munkája hiábavaló, ha nem képes arra, hogy világunkat a legelnyomottabbak és leginkább kizsákmányoltak szemével lássa, továbbá, ha nem vagyunk képesek arra, hogy osztozzunk az emberiség elnyomottjainak reményeiben és félelmeiben. Azért vagyunk most itt, hogy az ő érdekeiket szolgáljuk, hogy segítséget nyújtsunk nekik saját képességeik, lehetőségeik és vágyaik föltérképezéséhez. ... Célunk, hogy közösen lépjünk föl a világméretű szegénység ellen. E cél hozott ide ma mindnyájunkat. Erősítsük meg hát elkötelezettségünket e nagy és nemes cél mellett.[3]

Ha a küldöttek valóban megpróbálták volna a legelnyomottabbak és leginkább kizsákmányoltak szemével látni világunkat, több mint valószínű, hogy elment volna az étvágyuk. Elég egy pillantást vetnünk arra az egyszerű interjúra, amelyet Raymond Wheeler, a CBS televíziós társaság riportere a közeli Selma-ban, Alabama államban, az egyik mezőgazdasági részes bérlő gyerekével készített:

— Szoktál reggelizni, mielőtt elindulsz az iskolába?
— Néha, uram. Néha eszem egy kis borsót.
— És akkor szoktál enni, mikor beérsz az iskolába?
— Nem, uram.
— Miért, ott nem lehet ennivalót kapni?
— De lehet, uram.
— Akkor miért nem veszel magadnak valamit?
— Nincs rá 35 centem.
— Mit csinálsz, amíg a többi gyerek ebédel?
— Csak ülök, ott a szélen. (Elcsuklik a hangja.)
— Mit érzel, amikor látod, hogy a többiek esznek?
— Szégyellem magam. (Sír.)[4]

A Világbank és az IMF találkozóinak szervezői nem hogy nem ösztönzik a küldötteket arra, hogy a szegények szemével lássák a világot, hanem gondosan megóvják őket a szegénység kísértetének látványától.

A Világbank és az IMF a gazdasági racionalitás és a szabadpiacra épülő, exportorientált növekedési stratégia élharcosai. Évek óta dicshimnuszokat zengenek Dél-Koreáról, Tajvanról, Szingapúrról és Hong Kongról, mint a siker példáiról. Így nem csoda, hogy amikor e szervezetek igazgatóinak 1991 októberi találkozóját a thaiföldi Bangkokban rendezték, az összejövetel fő célja az volt, hogy megünnepeljék a szabadpiaci elvekre, illetve exportra épülő növekedés legújabb, ezúttal Thaiföldön aratott „sikerét".

A thaiföldi kormány pénzt és fáradságot nem kímélve készült, hogy a küldötteknek valóban az legyen a benyomásuk, Thaiföld az újonnan iparosodott országok (newly industrialized countries, NIC) elit klubjának teljes jogú tagjává vált. Azért hogy a küldöttekben valóban a megfelelő benyomást keltsék, gyorsan fölhúztak egy ragyogó kongresszusi palotát Bangkok belvárosában, amely otthont adott a konferenciának. Kétszáz családot lakoltattak ki azért, hogy a helyszínre odavisszavezető utakat kiszélesíthessék.[5] Egy közelben lévő, a szegények által jogcím nélkül használt épületet földig romboltak, hogy a küldöttek szemét nehogy esetleg bántsa Bangkok szegénységének látványa. Iskolákat és kormányhivatalokat zártak be, hogy csökkentsék a forgalmi torlódásokat, valamint a levegő szennyezettségét. Így a küldöttek a lehető legkényelmesebben, légzőszervi problémáktól mentesen suhanhattak légkondicionált autóikban a koktélpartik és hivatalos va-

csorák helyszínei között — olyan külön kijelölt és szükség esetén fallal elválasztott útvonalakon, amelyekről nem tűnhetett az ember szeme elé a bangkoki nyomornegyedek zavarbaejtő látványa. Angolul tudó mérnököket, orvosokat és jogászokat kényszerítettek arra, hogy a küldöttek sofőrjei legyenek; ápolónők és tanárok sorakoztak a konferencia-éttermek asztalainál, hogy a „személyzet" biztosan megértse a vendégek utasításait, és hogy az országba látogató előkelőségek egyetlen óhaja se maradjon kielégítetlenül.

Az effajta kozmetikázás csak részben volt képes elfedni a valóságot, nevezetesen azt, hogy Bangkokot, ezt az egykor gyönyörű várost a sikeres „fejlesztés" tönkretette. A fényes bevásárlóközpontok, hatalmas irodaépületek és luxusszállók körül szenny- és mocsoktenger mindenütt. Évente háromszázezer új jármű teszi még elviselhetetlenebbé az óriási bangkoki forgalmi dugókat, melyek következtében a forgalom mérhetetlenül lelassul és tíz kilométeresnél is kisebb óránkénti átlagsebességre kárhoztatja a járműveket. Bangkokban a levegő szennyezettségének mértéke az év folyamán több mint 200 napon keresztül meghaladja az Egészségügyi Világszervezet, a WHO által megállapított egészségügyi határértékeket, a légszennyező kibocsátások pedig évente 14%-kal nőnek.[6]

A thaiföldi Világbankos-IMF-es találkozó kitűnően példázta azt az illúziót, amelyben a világ hatalmasai élnek. Az illúziót egyrészt a kiváltságosok elszigetelt csoportjai számára megteremtett luxus életkörülmények tartják fönn, másrészt bizonyos önigazoló hiedelemrendszerek, mint amilyen a tőkés libertariánizmus, harmadrészt pedig a vagyon és vagyonosok talpát nyaló üzleti sajtó, továbbá a gazdasági kutatással foglalkozók és gazdasági tanácsadók özöne. Mindezeken túl azonban az illúziót elsősorban egy olyan gazdasági rendszer torzulásai tartják fönn, amely pazarló módon jutalmazza a hatalom birtokosait olyan döntések meghozataláért, amelyek borzalmas terheket raknak az emberiség többi tagjának vállára.

7.2 A nagy megosztottság

A világ gazdag és szegény országait, valamint az egyes országokon belül a gazdagokat és a szegényeket elválasztó szakadék óriási és egyre

növekszik. A United Nations Development Program (UNDP, az Egyesült Nemzetek Szervezetének Fejlesztési Programja) 1992-ben úgy próbálta érzékeltetni a világot jellemző egyenlőtlenséget, hogy a jövedelemeloszlást egy pezsgőspohár alakú grafikonon ábrázolta.[7]

A 7.1. ábra azt mutatja, hogy a világ népességének a leggazdagabb országában élő 20 százaléka jut hozzá a világ jövedelmének 82,7 százalékához, míg a jövedelemnek mindössze 1,4 százalékát birtokolja a népességnek a legszegényebb országokban lakó húsz százaléka.

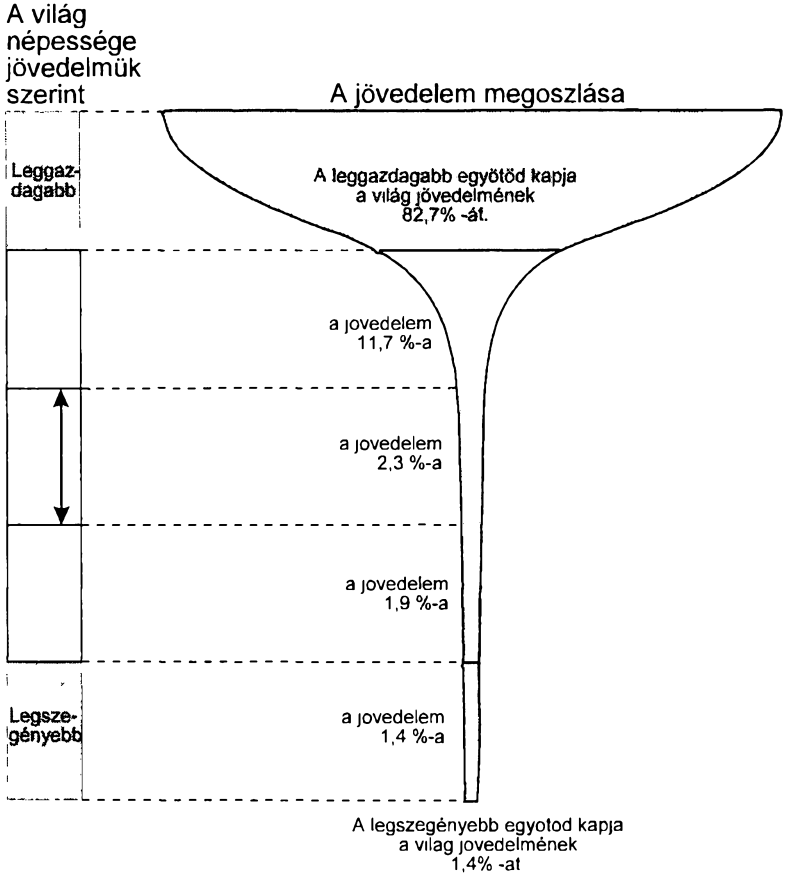

Forrás UNDP, *Human Development Report 1992* (Jelentés az emberiség fejlődéséről 1992), New York, Oxford University Press, 1992).

7.1. ábra A világ jövedelemeloszlása

1950-ben — nagyjából az idő tájt, amikor elhatároztatott, hogy a fejlődési folyamatot világméretűvé kell tenni — a népességnek a leggazdagabb országokban élő húsz százaléka akkora jövedelemmel rendelkezett, amely körülbelül harmincszorosa volt a legszegényebb országokban élő húsz százalék jövedelmének. 1989-re ez az arány megduplázódott, azaz a különbség hatvanszoros lett.

Ezek a számok országos átlagadatok, melyek jelzik ugyan az országok közötti különbségeket, jelentősen elfedik viszont az országokon belüli egyenlőtlenségeket. Példának okáért ez a beosztás az összes amerikait a létező legmagasabb jövedelmi kategóriába sorolja — egy kalap alá véve a gazdagokkal az összes hajléktalant, a vidéki szegényeket és a városok nyomornegyedeiben tengődőket. Amikor a UNDP a világ jövedelemeloszlását nem az országos átlagok, hanem az egyéni jövedelmek alapján becsülte meg, akkor derült ki, hogy a népességnek a piramis csúcsán elhelyezkedő 20 százaléka átlagosan 150-szer akkora jövedelemmel rendelkezik, mint a legalul elhelyezkedő 20 százalék.

Ám még ez az adat is elkendőzi azt a kiáltó egyenlőtlenséget, ami rögtön nyilvánvalóvá válik, ha a piramis tetején elhelyezkedő 20 százalékot nem különítjük el a többiektől. Bár nem rendelkezünk az egész világra kiterjedő adatokkal, az Egyesült Államokról készült számítások jól mutatják, miről is van szó. 1989-ben a piramis felső húsz százalékát adó amerikai háztartások átlagos évi jövedelme 109 424 dollár volt.[8] A nyolcvanadik és kilencvenedik percentilis között lévő háztartások viszont viszonylag szerény, 65 900 dollár összegű átlagjövedelemmel rendelkeztek. A leggazdagabb 1 százalék átlagjövedelme elérte az 559 795 dollárt — vagyis e csoport jövedelme nagyobb volt, mint az amerikai „piramis" aljának 40 százalékát kitevő népességé együttvéve.[9]

De még ez is csak aprópénz ahhoz képest, amit a Wall Street befektetési brókerei keresnek. Közéjük tartozik az elhíresült Michael Milken is, aki a Wall Streeten lebonyolított bóvlikötvény-eladásai után egy év alatt lazán bezsebelt félmilliárd dollárt. De ugyanez elmondható a főbb amerikai vállalatok vezérigazgatóiról vagy a legjobban kereső egyéb előkelőségekről is. 1992-ben Thomas F. Frist Jr., a Hospital Corporation of America vezérigazgatója 127 millió dollárral vezette a túlfizetett amerikai vállalatvezetők listáját. Ez megközelítőleg 780 000-szer akkora összeg, mint a világ népességének legszegényebb húsz százalékába tartozó emberek 163 dolláros egy főre jutó jövedelme! A *Business Week* fölmérése szerint 1992-ben az 1000 legnagyobb vállalat vezérigazgatói

átlagosan 3,8 millió dollárt kasszíroztak be — 42 százalékkal többet, mint az előző évben. Ezen túlmenően a legfelső vezetők és a beosztottjaik fizetése közötti szakadék gyors ütemben mélyül.[10] 1960-ban a nagyobb vállalatoknál az átlagos vezérigazgató fizetése negyvenszer akkora volt, mint egy átlagos munkásé. 1992-ben a szóban forgó vezérigazgató már 157-szer keresett többet, mint egy munkás.[11] (A *Business Week* fölmérésében szereplő 1000 legjobban kereső vezérigazgató között csak két nő volt.)

Ám ezek a jól fizetett vállalatvezetők a nyomába sem érhetnek azoknak a gazdagoknak, akik a befektetett portfóliójuk jövedelmeiből élnek. A *Forbes* „négyszáz leggazdagabb amerikai"-jának 1982 és 1993 közötti összesített nettó jövedelme 92 milliárd dollárral nőtt, ami összesen 328 milliárd dollárnyi növekedést jelentett[12] — ez több, mint az Indiában, Bangladeshben, Srí Lankán és Nepálban élő egymilliárd ember 1991. évi összesített bruttó nemzeti terméke (GNP).[13]

A *Forbes* vagyonos olvasói lelkiismeretét megnyugtatni kívánó buzgalmában, hogy a vagyonukat nem mások rovására szerezték, a következő figyelmeztetéssel állt elő a négyszáz leggazdagabb amerikai listáját tartalmazó könyve előszavában:

> Ahá! Ezek szerint igazuk van az újraelosztósdi híveinek. A gazdagok még gazdagabbak lettek. Hát, igen is, meg nem is. Az igazán gazdagok talán tényleg gazdagabbak lettek, de semmi sem bizonyítja, hogy a nemzet vagyonából való részesedésük aránya is nőtt volna. A *Forbes* négyszázas listájára való felkerülés értékhatára nagyjából ugyanannyival nőtt, mint az értékpapírpiac Dow Jones index szerinti értéke. Az értékpapírpiacon végbement óriási növekedés — ami jócskán hozott a szupergazdagoknak — az Amerikában élő összes nyugdíjasnak és részvényesnek is előnyös volt. ... Nem kell megsiratni a gazdagokat. De annak a butaságnak se dőljünk be, hogy a mi kárunkon gazdagodtak meg![14]

Biztos, hogy volt egy-két szerény körülmények között élő özvegy és nyugdíjas azok között, akik az értékpapírpiac nyereségeiből hasznot húztak. Mindazonáltal a *Forbes*-ban (ebben a Stratos-lakók által „honfitársaik" számára kiadott műben) olvasható tiltakozás, mely az igazságos elosztás változatlan fönnmaradását bizonygatja, ékesen bizonyítja a Stratos-lakók elszigeteltségét, illetve azt, hogy abban a hitben élnek, az ő világuk a valós világ. Talán igaz, hogy a 400 leggazdagabb amerikai

nem növelte az értékpapírok összértékében való részesedését, de — ha eltekintünk a nyugdíjalapok kezében lévő papíroktól — az amerikai háztartások értékpapírokban megtestesülő vagyonának 83,1 százaléka a leggazdagabb 10 százalék kezében van. Ezen felül az értékpapírpiac által megtestesített vagyon 37,4 százalékát a leggazdagabb 0,5 százalék birtokolja.[15]

1977 és 1989 között az Egyesült Államokban élő családok közül a leggazdagabb 1 százaléknak a reáljövedelme 78 százalékkal nőtt, míg a legalsó 20 százaléké 10,4 százalékkal *csökkent*.[16] Tehát a köztünk élő szegények nemcsak viszonylagos értelemben lettek szegényebbek, hanem abszolút értelemben is. Ami viszont e számokból nem derül ki, az a következő: ez az abszolút szegényedés annak ellenére következett be, hogy azok, akik 1989-ben állásban voltak, naponta hosszabb munkaidőben dolgoztak, mint 1977-ben; továbbá 1989-ben sokkal több családban volt két teljes munkaidőben dolgozó kereső, mivel több nő vállalt munkát. A piramis alsó 60 százalékát kitevő családok közül soknak még a hosszabb munkaidő és az újabb kereső családtag munkába állása sem volt elegendő ahhoz, hogy a bérekben bekövetkezett hanyatlást ellensúlyozni tudják.

Van egy egyszerű igazság, amiről a *Forbes* szerkesztői, meg a többi Stratos-lakó könnyűszerrel megfeledkezik: nevezetesen az, hogy valahányszor egy nagyobb tőkés vállalat bejelenti, hogy fölszámol többezer állást, a stratosi családok még gazdagabbá válnak, a többezer állását elveszítő munkás jövedelme pedig erősen visszaesik. Ez az egész annak a folyamatnak a részét képezi, amelynek során a vagyont és a gazdasági hatalmat átáramoltatják a valódi értékek létrehozóitól azokhoz, akik már eleve hatalmas pénzek fölött rendelkeznek, és akik abban a hitben élnek, hogy az ő joguk e pénzek korlátlan fölhalmozása, tekintet nélkül a saját szükségleteikre és arra, hogy ők vajon hogyan járultak hozzá a valódi értékteremtéshez.

Vajon valóban átérezheti-e a pezsgőspohár peremén át kortyolgató ember annak az irdatlan embertömegnek a sorsát, melynek tagjai számára csak a pohár szárában leülepedő seprő marad, abból is alig? Ha beismernék, hogy a saját jólétük az okozója az olyannyira elnyomottak nyomorúságának, el tudná-e közülük bárki is viselni ezt a borzalmas erkölcsi terhet? Ezeknek az embereknek az esetében tehát igencsak erős az arra irányuló ösztönzés, hogy az illúziókra épülő, lelkiismeretüket nyugtató stratosi kultúra fönntartásával elkerüljék az effajta erkölcsi ellentmondásokkal való szembesülést.

7.3 Egy másik világ

A *Forbes* a 400 leggazdagabb amerikai 1993. évi listájának előszavában a nagyon gazdagoknak azt a küzdelmét ecsetelte, melynek során megpróbálnak kijönni a jövedelmükből a mai gazdasági körülmények közepette. Az egykilogrammos beluga malossol kaviárkonzerv ára egy év leforgása alatt 28 százalékkal, 1408 dollárra nőtt. Egy minden tartozékkal fölszerelt Sikorsky S-780 típusú helikopter ára nyolc százalékkal, 7 millió dollárra nőtt. Egy elfogadható helyen eltöltött szállodai éjszaka ára New Yorkban 15 százalékkal, 750 dollárra ugrott.[17] Az ő világuk egy másik világ.

Amikor Henry Kissinger, aki hosszú időn át az Egyesült Államok külpolitikai köreinek egyik legbefolyásosabb személyisége volt, reggeli egészségügyi sétájára magával viszi Amelia nevezetű ebét, testőr követi őket a lapátolással kapcsolatos teendők elvégzése végett. Amikor Henry szabadságra megy, Amelia limuzinnal utazik Mrs. Peeperék marylandi, vidéki kutyaotthonába, ahol külön szobát bocsátanak a rendelkezésére, mint a ház vendégének.[18] Sok amerikai derült azon, amikor a sajtó rajtakapta George Bush-t, amint épp csodálkozva bámulta az egyik élelmiszerbolt kijáratánál elhelyezett ellenőrzőberendezést, és kiderült, hogy az elnök egyike azoknak az amerikaiaknak, akik utolsóként ismerkedtek meg a nap mint nap használt berendezés legújabb kiadásával.

Amikor Alexander Trotman 1993-ban elfoglalta a Ford Motor Company igazgatótanácsi elnöki és elnök-vezérigazgatói posztját, évente több mint 3 millió jármű előállításáért volt felelős. Mégse volt saját autója, és soha elő nem fordult, hogy autókereskedőtől vett volna egyet. A Fordnál, az autóipar hagyományainak megfelelően, valamennyi felsővezető új gépkocsit kap, biztosítva ezáltal, hogy a járműveik mindig tökéletes állapotban legyenek, továbbá megkímélve a vezetőket az autókereskedőkkel való alkudozás kellemetlenségeitől, valamint az autó nyilvántartásba vételével, biztosításával, javításával és fönntartásával kapcsolatos vesződségektől.[19]

1989-ben a Lone Star Industries 271 millió dolláros veszteséggel zárt. James E. Stewart, a vállalat vezérigazgatója elbocsátásokat rendelt el, 400 millió dollár értékű vállalati eszközt adott el, beszüntette az osztalékfizetést, továbbá utasította a vezetőket, hogy a repülőkön az olcsó helyeken utazzanak. Ezenközben saját magának fönntartott egy 2,9 millió dolláros reprezentációs alapot, és továbbra is a vállalat sugárhajtású

gépén ingázott floridai otthona és a vállalati központ között, mely a Connecticut állambeli Stamfordban található. F. Ross Johnson, az RJR Nabisco vezérigazgatójaként pazar hangárt építtetett Atlantában, hogy legyen hová elhelyezni a vállalat tíz repülőgépét és huszonhat pilótáját. Rögtön mellette fölhúztak egy háromemeletes, ragyogó fogadóépületet is a nagyon fontos személyiségek** számára. Az épületben mahagóni berakású falak, olasz márványból készült padló és japánkerttel büszkélkedő átrium veszi körül a látogatót.[20] Ivan Boesky, a „világbankár" arról volt nevezetes, hogy a rendkívül előkelő Café des Artistes-ben először megrendelt nyolc főfogást az étlapról, majd miután végigkóstolta őket, döntött, hogy végül is melyiket óhajtja elfogyasztani.[21]

1991 júniusában részt vettem az American Forum for Global Education (Világszintű Oktatás Amerikai Fóruma) Hartfordban, Connecticut államban megtartott éves konferenciáján. Ed Pratt, a Pfizer, Inc. elnevezésű — gyógyszerek és gyógyászati eszközök gyártásával foglalkozó, a világon évente 7 milliárd dolláros forgalmat lebonyolító — vállalat elnök-vezérigazgatója volt az egyik, nyitó beszédet mondó előadó. Először átvett egy díjat a világszintű oktatás terén végzett munkájáért, ezután nekilátott, hogy megossza a tapasztalatait a jelenlévőkkel arról, hogy mire van szükség az oktatásban. Többszáz amerikai nevelő előtt arról beszélt, hogy az ifjú amerikai nemzedék oktatásának központi feladata a fiatalok lehető legnagyobb mértékű versenyelőnyhöz juttatása kell legyen, az új, globális gazdaságban. Nézetei szerint nem szabad olyan hiábavalóságokra fecsérelni az időt, mint például a nyelvtanulás. Kijelentette, hogy a Pfizer-üzemeket végiglátogató világkörüli útjai során bárkivel kellett is szóbaállnia, az illető már beszélt angolul. Így azt javasolta, hogy azt az időt, amit más országok gyerekei az iskolában angol-tanulásra fordítanak, Amerikában azzal töltsék, hogy a diákoknak természettudományokat és közgazdaságtant tanítsanak.

A Nike nevezetű, híres cipőgyártó nagyvállalat önmagát „hálózatokból álló vállalat"-nak nevezi. Ez azt jelenti, hogy 8000 embert foglalkoztat a vezetés-szervezés, tervezés, eladás és reklám területein, a termelést pedig a független alvállalkozók által foglalkoztatott, mintegy 75 000 főből álló bérmunkástömegre bízza. A kihelyezett termelés legnagyobb része Indonéziában folyik, ahol egy pár Nike cipőt — aminek az ára Amerikában vagy Európában 73 és 135 dollár között mozog — körülbelül 5,6 dollárért állítanak elő olyan lányok és fiatal nők, akik

mindössze 15 centes órabérért dolgoznak. A munkások a vállalat barakkjaiban laknak, szakszervezetük nincs, a túlóra gyakran kötelező, és ha munkabeszüntetéssel próbálkoznak, a munkáltató igénybe veheti a hadsereg segítségét a sztrájk leverésére. Az a húszmillió dollár, amit a kosárlabdacsillag Michael Jordan 1992-ben a Nike-cipők reklámozásáért állítólag fölvett, meghaladta azon indonéziai gyárak dolgozóinak összesített évi fizetését, ahol e cipőket előállították.[22]

Amikor John Woodmant, a Nike indonéziai ügyekért felelős vezérigazgatóját a Nike-cipőket előállító üzemekben uralkodó viszonyokról kérdezték, a klasszikus Stratos-lakó válaszát adta. Jóllehet tudott arról, hogy a hat indonéziai Nike-gyárban korábban munkaügyi problémák voltak, arról halvány sejtelme sem volt, vajon miféle problémákról is volt szó. Ráadásul még ezt is hozzáfűzte: „Nincs tudomásom róla, hogy tudnom kéne erről. Ennek kivizsgálása nem a mi hatáskörünkbe tartozik."[23]

A Nike esete a gazdasági rendszer torzulásainak kirívó példája. E rendszerre az a jellemző, hogy elszívja a javakat azoktól, akik a valódi értékeket megteremtik, és másokhoz áramoltatja át. Ez utóbbiaknak az az elsődleges funkciója, hogy mindenféle marketinges ködösítéssel meg illúziógyártással rávegyék a fogyasztókat, vásároljanak olyan termékeket, amelyekre nincs is szükségük, és mindezt persze kellően fölpumpált árakon tegyék. Nem igazán meglepő tehát, hogy sok vállalatvezető — köztük a Nike említett menedzsere, aki került mindennemű kapcsolatot az indonéziai munkásokkal — igyekszik minimálisra szorítani azon emberek számát, akikkel — annak ellenére, hogy kívül esnek a kiválasztottak szűk körén — kénytelen mégis kapcsolatba kerülni.

Stílszerűnek mondható az is, hogy a vállalati vezetők számára évente megrendezett, fizetésicsomag-nyereményjáték 1993. évi győztese Michael Eisner, az illúziók nagymestere, a Walt Disney Company igazgatótanácsának elnöke lett — azé a Walt Disney-é, mely kitalált világok teremtésének szentelte magát. Eisner 203,1 milliós fizetési csomagja a vállalat abban az évben elért 299,8 millió dolláros össznyereségének a 68 százalékát tette ki — ebből bőven telik némi saját illúzió keltésére.[24]

Ez tehát az a fellegvilág, ahol a gazdasági világrend építészei élnek. Számukra, valamint tőkés társaságaik számára a helyi piac már túlságosan szűkké válik. A vagyonból és a hatalomból sosem lehet elég. A határokat folyvást ki kell tágítani, nem lehet megállni az új birodalmak építésében, az újabb és újabb piacok gyarmatosításában. Nem alaptalan te-

hát a következtetés, hogy az olyan emberek, akik az általuk uralt többi ember hétköznapi valóságától ennyire elszakadtak, nem igazán képesek fölismerni, hogy mit kíván a köz érdeke.

7.4 Az Észak-Dél viszony új meghatározása

A hatalmas vagyonok és illúziókból fölépülő világokba való bezárkózás nem csupán az úgynevezett „gazdag" országokat jellemzik. A *Forbes*-nak a világ leggazdagabb embereiről szóló 1993-as útmutatójában nyolcvannyolc olyan milliárdos szerepel, akik a világ alacsony vagy közepes jövedelemmel rendelkező országaiban éltek. Az ezt megelőző évben ezek száma még hatvankettő volt. A listát 1993-ban Mexikó vezette, ahol ebben az évben huszonnégy milliárdos élt, míg 1992-ben a számuk csak tizenhárom volt.[25]

Vegyük például a Fülöp-szigeteket, amely Kelet- illetve Délkelet-Ázsia mércéjével mérve gazdaságilag fejletlen országnak számít. Az egy főre jutó GNP 730 dollár, és becslések szerint a lakosság 60 százaléka nem rendelkezik megfelelő jövedelemmel ahhoz, hogy az egészséges élethez minimálisan szükséges étrendet saját maga és családja számára biztosítani tudja. A *Forbes* 1992-ben két Fülöp-szigeteki milliárdosról tudott, 1993-ban pedig ötről.

1988 és 1992 között Manilában, a Fülöp-szigetek fővárosának kereskedelmi és pénzügyi központjában, Makatiban dolgoztam. Az irodám egy felhőkarcoló tizenegyedik emeletén volt. Az ablakból Manila ötcsillagos szállodái közül kilátás nyílt háromra, továbbá látszott számos hatalmas banképület. A napnak szinte bármely szakában láttam egy vagy több magánhelikoptert, amelyek e felhőkarcolók tetején található irodákba vagy irodákból szállították éppen a manilai üzleti élet bennfenteseit, magasan szállva a legendás hírű, manilai forgalmi dugókban ragadt autók fölött, és messze ama ingázók fölött is, akik — autójuk nem lévén — kénytelenek voltak sorokban állva a tömegközlekedés kipufogó gázainak vastag felhőjében várakozni. Manila másik felében, a Smokey Mountain (Füstös-hegy) nevű gőzölgő szemétdomb tetején húzódtak a kevésbé szerencsés manilaiak ezrei által hulladékokból összeeszkábált putrik. Lakóik abból éltek, hogy a bűzlő szeméthegyből kiválogatták a palackokat, a műanyagdarabokat, meg az egyéb eladható dolgokat.

A Fülöp-szigeteki lakosság évente százezerszámra hagyja el az országot, és kétségbeesetten keres valami munkalehetőséget külföldön, amiből el tudnák tartani magukat és családjukat. A nők közül sokan Japánban kötnek ki, ahol „szórakoztató személyzet"-ként dolgoznak, vagy beállnak cselédnek valamelyik közép-keleti országban. Az ilyenek gyakran ráébrednek, hogy gyakorlatilag rabszolgasorba kerültek, és szexuálisan teljes mértékben kihasználják őket. A Fülöp-szigeteki kormány a tengerentúlon dolgozó munkásaira úgy tekint, mint alapvető devizaforrásra: ők teremtik elő a pénzt, amelyet többek között arra fordítanak, hogy a fényűző, légkondicionált óriásáruházak polcait föltöltsék importból származó, korszerű fogyasztói elektronikai cikkekkel, divatos ruhákkal. Az így előteremtett pénzt arra is használják, hogy fedezzék az ország több mint 32 milliárd dolláros külföldi adósságát.

A régebbi időkben, amikor az egyes gazdaságok még az országhatárok, sőt egyes helyi közösségek határai mentén különültek el egymástól, általában az volt a jellemző, hogy egy ország vagy város határain belül élők — gazdagok, szegények egyaránt — átérezték, hogy vannak olyan közös nemzeti és közösségi érdekek, melyek egybefűzik őket. Bármekkora viszályok dúltak is a szereplők között, a sorsuk mégis összefonódott. A gyáriparosoknak érdekükben állt, hogy legyen megfelelő oktatási rendszer, amely a munkásokat adja, továbbá megfelelő szállítási infrastruktúra, illetve egyéb közös létesítmények, amelyeknek meglététől függtek a saját termelővállalataik is. Bármennyire nem fűlt hozzá a foguk, mégiscsak belátták és elfogadták, hogy kötelesek adót fizetni a létfontosságú társadalmi és fizikai infrastruktúra fönntartása érdekében.

Az Egyesült Államokban az utóbbi években zajló egyik jellemző demográfiai folyamat, hogy az emberek egyre növekvő mértékben különülnek el földrajzi értelemben a jövedelmi különbségeik alapján. A felsőbb társadalmi osztályok előkelő, városi villanegyedekben tömörülnek, független politikai döntéseket hozó közösségeket alkotnak, melyek létesítményein kizárólag a saját, gazdag társadalmi osztályuk osztozik. Így minőségi iskolák és egyéb közös szolgáltatások fönntartására képesek anélkül, hogy adózniuk kellene az alacsonyabb jövedelmű családok hasonló létesítményekhez juttatása céljából. Ennek következtében az alacsonyabb jövedelmű családoknak is éppúgy létrejönnek a maguk alacsony jövedelmű önigazgatási szigetei. Az alacsony jövedelműek eme szigetei sokkal inkább rászorulnak a szociális jellegű szolgáltatásokra,

mint a jómódúakéi, a probléma viszont az, hogy a szegények nem rendelkeznek megfelelő adóképes jövedelemmel mindezek finanszírozására.[26]

Ennek a különállásnak a kedvezőtlen hatásait az Egyesült Államokban az 1980-as évek során tovább súlyosbította az, amikor a szövetségi kormány kezdte egyre inkább a helyi önigazgatási szintek feladatává tenni a helyi, szociális jellegű szolgáltatások finanszírozását. 1978-ban, amikor a szövetségi kormánytól a helyi kormányzatokhoz átutalt pénzek összege a legmagasabb volt, az államok, illetve a helyi önkormányzatok forrásainak 27 százaléka származott szövetségi alapokból. 1988-ra a szövetségi források aránya 17 százalékra esett vissza. Mindez része volt annak a nagyszabású erőfeszítésnek, amelynek során a Reagan-kormányzat arra törekedett, hogy lebontsa a korábbi kormányok által az amerikai demokratikus pluralizmus korszaka idején fölépített jövedelem-újraelosztó mechanizmusokat. Robert Reich ezt a folyamatot úgy emlegeti, mint a kevés kiváltságos kivonulását Amerika többi részéből. Ennek az eredménye az lett, hogy egyre mélyülő szakadék jött létre a gazdagok illetve a szegények által igénybevett oktatási és egyéb szociális jellegű szolgáltatások színvonala között, elmélyült az osztályok közötti megosztottság, amit általában még súlyosbít a rasszista alapon történő elkülönülés is, a vagyonosok pedig egyre inkább elkülönültek, és bezárkóztak a maguk illúziókból épült világába.[27]

Az összes általam bejárt ország közül Pakisztán példázza a legjobban azt, ahogyan az elit elszigetelt csoportjai elszakadnak a helyi gyökerektől. Az ország három modern városa — Karacsi, Lahore és Iszlamabad — ötcsillagos szállodákkal, korszerű bevásárlóközpontokkal büszkélkedik, gyönyörű lakónegyedekkel hivalkodik. Ezek szigetként ékelődnek a szegény és feudális viszonyok közepette élő vidékbe, melyet helyi kiskirályok uralnak, akik a magánhadseregeiket virágzó kábítószer- és fegyverkereskedelemből tartják fönn, és bármikor készek eltenni láb alól a központi kormányzatnak a birodalmukba bemerészkedő hivatalos embereit. Pakisztán vidéki területeinek egészségügyi és oktatási mutatói a legszegényebb afrikai országokéihoz hasonlók.

Pakisztáni látogatásaim közül két ízben a vendége voltam néhány, az ország legsikeresebbjei közé tartozó üzletembernek. Ezeknek az embereknek — akik rengeteget utaztak, és a legjobb brit és amerikai egyetemeken szereztek diplomát — a mozgására és beszédjére az a fajta magabiztosság, modor és vendéglátói viselkedés volt jellemző, amely azon

világpolgár arisztokraták sajátja, akik a társaságban, pénzük és pozíciójuk következtében, tökéletesen fesztelenül viselkednek. Vendéglátóim, kiterjedt üzleti érdekeik kézbentartása végett, rendszeresen utaztak a világban, könnyedén mozogtak a világ üzleti elitjeinek körében, és éppúgy otthon érezték magukat New Yorkban vagy Londonban, mint Karacsiban, Lahore-ban vagy Iszlamabadban.

Nagyon megdöbbentő volt azonban számomra, hogy — bár nagyon sokat tudtak a világ többi részéről, illetve érdeklődtek az ottani dolgok iránt —, mily kevés tudomásuk volt arról, s mennyire nem érdekelte őket, mi folyik saját hazájukban, a maguk „szigetvárosainak" határán túl. Úgy tűnt, mintha Pakisztán maradéka egy jelentéktelen, szót sem érdemlő külföldi ország tartozéka lenne. Ezek az emberek szinte tökéletesen elvesztették mindenfajta érzéküket bármiféle közös, nemzeti ügy iránt. Akkoriban viszont még nem ébredtem rá egy dologra: arra, hogy itt nem egyszerűen a fejletlenségből eredő torzulásról van szó, hanem sokkal inkább egy globális, társadalmi és politikai átalakulási folyamat első állomásáról. Ez pedig nem más, mint a világ pénzügyi elitjeinek egy állam nélküli közösségben való összeolvadása a fellegek birodalmában, mely elválik attól a világtól, ahol az óriási többségben élő földi halandók laknak.

Már régóta úgy gondoljuk, hogy a világ gazdag és szegény országokra oszlik. A gazdasági globalizáció előrehaladtával nagy vagyonnal rendelkező, növekvő szigeteket találunk a szegény országokban, és egyre növekvő szegénységtengert a gazdag országokban. Észak és Dél megkülönböztetésének manapság akkor van a legtöbb értelme, ha azt fejezi ki, hogy a világ jobban megoszlik a társadalmi osztályok szerint, mint földrajzi értelemben.

7.5 Önpusztító rendszer

A globális gazdasági rendszer nagy nyereséggel, bőkezű javadalmazással és vállalati kedvezményekkel jutalmazza a tőkés társaságokat és vezetőiket azért, mert a termelést munkásnyúzó bedolgozó üzemekre bízzák; mert letarolják az őserdőket; mert munkaerő-megtakarító technológiákat vezetnek be, melyek miatt többezer alkalmazott kerül az utcára; mert mérgező hulladékokat raknak le; valamint azért, mert úgy befolyá-

solják a politikai programokat, hogy azok a társasági érdekeket az emberi érdekek rovására szolgálják. A rendszer megvédi e tettek végrehajtóit a döntéseik következtében fölmerülő költségek viselésétől, melyek őhelyettük a rendszer gyöngébb tagjainak vállára nehezednek. A terhek viselői az utcára kitett munkások, a helyettesítőként fölvett dolgozók, akik nem kapnak annyi fizetést, hogy abból eltarthatnák a családjukat, az erdőben lakók, akiknek otthonait eltörölték a föld színéről, a mérgező hulladékhegyek tövében élő szegények, és az érdekképviselet nélküli adófizetők, akik végül a számlát kifizetik. Mivel a hasznok és a költségek viselői így elkülönülnek egymástól, a rendszer üzenete a világ leghatalmasabb döntéshozói felé az, hogy a döntéseik mindig újabb hasznot hoznak. Pedig valójában egyszerűen az történik, hogy még többet vonnak el a Föld meglévő gazdagságából a maguk számára, a többi ember és a bolygó rovására.

A rendszerelmélet tudósai, akik azzal foglalatoskodnak, hogy megértsék a bonyolult, önszabályozó rendszerek működését, ezt úgy hívják, hogy a gazdasági rendszer pozitív visszacsatolást küld e döntéshozók felé: olyan döntésekért jutalmazza őket, amelyek fölborítják a rendszer dinamikus egyensúlyát, kilengéseket okoznak, kezelhetetlenné teszik a rendszert, sőt végső soron az összeomlásához vezethetnek. A stabil rendszerek negatív visszacsatolási mechanizmusokon alapulnak, melyek a hibás viselkedés kijavítására ösztönöznek, továbbá a rendszert az egyensúly irányába mozdítják el.

Adam Smith-nek a piacgazdaságról szóló elmélete azért volt zseniális, mert — noha ő maga sosem használta a rendszerelmélet szakkifejezéseit — az elsők között ismerte föl egy bonyolult, önszabályozó emberi rendszer működési alapelveit. Ki nem mondottan, de ezen elvek alapján dolgozta ki az önszabályozó gazdasági rendszer eszményi modelljét, melyben megvalósul a társadalom erőforrásainak hatékony elosztása annak érdekében, hogy az emberek által leginkább kívánt javakat — egy erős központi szabályozó hatalom beavatkozása nélkül — előállítsák. Az elmélet ragyogó szellemi teljesítmény, és rendkívül vonzó volt az értelmiség számára, amelynek tetszettek az elegáns elméletek; vonzó volt a népérdekek képviselői számára is, akik mélységes bizalmatlansággal viseltettek mindennemű erős, központi szabályozó hatalom iránt — és persze a magántulajdonnal rendelkező elitcsoportok számára is, akik a kapzsiság erkölcsi igazolását látták benne.

Sajnos az ökonómiai racionalisták, Smith szellemi utódai, leszűkítették és mechanikusabbá tették a gazdasági rendszerekről alkotott szemlé-

letet, ideológiává tették a piac szabadságának elvét — mindezt anélkül, hogy tekintettel lettek volna bizonyos tényezőkre, melyeket Smith úgy jelölt meg, mint a piac önszabályozó egyensúlyának fenntartásához szükséges feltételeket. Ideológusból nem válik jó rendszertervező, mivel vonzódik az egyszerűsítő receptek alkalmazása felé, ahelyett, hogy kiegyensúlyozott, önszabályozó rendszereket hozna létre.

Mindezek következtében a társadalmi feszültségek egyre nőnek, a rendszer hibái pedig nyilvánvalóbbakká válnak, és így a korábbi, politikai erővonalak mentén létrejött társadalmi berendezkedésre egyre nagyobb nyomás nehezedik. Eljött a nagy nap a politikai demagógok és köpönyegforgatók számára, akik az emberek egyre növekvő bizonytalanságából és félelmeiből kovácsolnak tőkét maguknak. Ezek az Egyesült Államokban támadják a nagyra méretezett kormányzatot, és a környezetvédőket, miközben követelik, hogy csökkenjenek az adók, legyen kisebb a kormányzat, állítsák helyre a családi értékeket és az egyéni felelősséget, töröljék el a természeti erőforrások kiaknázását érintő korlátozásokat, növeljék a védelmi kiadásokat, lépjenek föl keményebben a bűnözés ellen, szabadítsák meg a piacot a szabályozásoktól és teremtsék meg a szabad kereskedelmet. A konzervatív követelések álcája mögé bújva hangoztatják, hogy a hétköznapi embert akarják megvédeni attól, hogy a nagy kormányzat kihasználja őket, így egyszerre muzsikálnak a fülébe mindazoknak, akik önállóak akarnak lenni, és nem bíznak a kormányban; azoknak, akik a gazdasági terhek alatt nyögnek és adómérséklés után áhítoznak; azoknak a munkásoknak, akik a természeti erőforrások kiaknázásán alapuló iparágakban dolgoznak és tartanak a környezetvédelmi korlátozásoktól; valamint a tőkés társaságoknak, amelyek ugrásra készen várják, hogy a nagyobb szabadság beköszöntével még nagyobb profitokra tegyenek szert a költségek másokra hárítása révén. Az indítványok, melyeket e változatos választói csoportok megnyerése érdekében hangoztatnak, hemzsegnek az ellentmondásoktól. Kevés az olyan indítvány, amely valóban segít helyreállítani a családi és a közösségi, valamint az önállósághoz kapcsolódó értékeket. Éppen ellenkezőleg, zöld utat adnak a világ legnagyobb tőkés társaságainak, hogy a világ piacaiból és erőforrásaiból még többet gyarmatosítsanak a már amúgy is gazdagok javára; az adóterheket még inkább átrakják azok válláról, akik leginkább képesek lennének fizetni őket, azokéra, akik erre a legkevésbé képesek; továbbá megerősítik az állam rendőri szerepét annak érdekében, hogy az így keletkező társadalmi nyugtalanságot elfojtsa.

A tőkés libertariánizmus köpönyegforgatói és demagógjai összekapcsolták a tőkés társaságok pénzét és hatalmát a populista érdekekkel, hogy ezáltal egy olyan program térnyerését segítsék elő, amely a tőkés társasági érdekeket az emberi érdekek fölébe helyezi. Ez az ellentmondás mindaddig fölismerhetetlen marad, amíg a tőkés libertariánusok úgy tudják beállítani ezeket a kérdéseket, mintha az adóztató-költekező, földuzzadt állam liberális hívei, illetve a családi értékekért küzdő, az egyéni szabadságért és felelősségért síkra szálló konzervatívok közötti küzdelemről volna szó. Ez az álca meglehetősen sikeressé tette azon támadásokat, melyeket a szegények javára indított szociális programok ellen intéztek, és amelyekkel elérték, hogy a gazdagok adókedvezményekben részesüljenek, a tőkés társaságok pedig nagyobb szabadsághoz jussanak. Az eredmény: még több hatalom és gazdagság a nagyoknak és a középpontban lévőknek — azaz a fellegjárók tőkés világának —, mindez a kicsik és helyiek rovására. Az egészben az a tragikomikus, hogy sok konzervatív érzelmű szavazó azt hiszi, az ügy, melyet szolgál, a hatalomnak a kicsik és a helyben lévők számára történő visszaszerzése.

Újra kell fogalmaznunk a politikai vitában használt kifejezéseinket, hogy világosan tükrözzék, miről van szó valójában: nevezetesen, hogy folyik a harc a hatalomért a nagy és középpontban lévő szereplők, illetve kicsik és helyiek között — azaz a tőkés társaságok és a hétköznapi emberek között. Megérett az idő a politikai szövetségek átrendezésére, ami valószínűleg csak akkor bontakozik majd ki teljesen, amikor a nép érdekeinek valódi képviselői rájönnek, hogy nem csupán a túlméretezett központi kormány az ellenségük, hanem a tőkés óriásvállalatok is, amelyek nem tartoznak hűséggel se helynek, se embernek, se emberi érdeknek.

A gazdasági globalizáció az az alap, amelyen az újfajta, tőkés gyarmatosító birodalmak fölépülnek. A tőkés libertariánizmus hívei azzal érvelnek, hogy a gazdasági globalizáció folyamata megváltoztathatatlan történelmi erők hatása nyomán halad előre, és hogy nem marad más választásunk, mint hogy alkalmazkodjuk a helyzethez, és megtanuljunk versenyezni felebarátainkkal. Ez szemérmetlen hazugság, amely szemrebbenés nélkül tagadja a fellegjárók jól szervezett, nagyvonalúan pénzelt és célratörő erőfeszítéseit, melyekkel a nemzetgazdaságok szétzüllesztésére és egy globális piac intézményeinek kiépítésére törekszenek. A III. részben megvizsgáljuk, mindezt hogyan képzelik el, és hogyan fogtak hozzá a megvalósításához.

III. GYARMATOSÍTÓ TŐKÉS TÁRSASÁGOK

8. VILÁGBIRODALMAK ÁLMAI

A világgazdaság egyre integráltabbá válik. Az utazás azonban nem egyenlő a megérkezéssel. A teljes integrációt csak akkor érjük el, ha megvalósul az áruk, a szolgáltatások, a tőke és a munkaerő szabad áramlása, és amikor a kormányzatok a vállalatokat nemzetiségüktől függetlenül, egyformán kezelik.

— The Economist[1]

Azok az emberek, akik világcégeket vezetnek, a történelemben elsőként rendelkeznek azzal a szervezettel, technikával, pénzzel és ideológiával, hogy reálisan próbálkozhatnak úgy irányítani a világot, mint egy integrált gazdasági egységet. ... Kívánalmaik lényege a nemzetállam meghaladásához való jog, és a folyamatot tekintve, annak átformálása.

— Richard J. Barnet és Ronald E. Muller[2]

Az elmúlt két évtizedben tanúi lehettünk az emberi történelem leggyorsabb és legelsöprőbb intézményi átalakulásának. Szándékos és tudatos átalakításról van szó egy olyan új világgazdasági rend kiépítése érdekében, amelyben a cégeknek nincs nemzetiségük és nem ismernek határokat. A hajtóerőt az óriás vállalat-birodalmaknak az egész világot befogó álmai, a szolgálatkész kor-

mányzatok, a globalizált fogyasztói monokultúra, valamint a tőkés libertariánizmus ideológiájának egyetemes elfogadása jelentik. Hogy ellensúlyozni tudjuk azt a gazdasági, társadalmi és környezeti pusztítást, amelyet e tőkés gyarmatosító jövőképnek a megvalósítása szinte mindenütt jelent, fel kell tudnunk ismerni terjesztésének üzenetét és módszereit.

8.1 A jövőkép

Az új gazdasági rend egyik legtekintélyesebb látnoka Akio Morita, a Sony Corporation alapítója és elnöke. Az 1993-as *Atlantic Monthly* jelentetett meg egy nyílt levelet Moritá-tól, melynek címzettjei a Hét Nagy (G7) 1993-as tokiói csúcsértekezletére készülő államok vezetői voltak. A következőkre hívta fel a figyelmüket:

> [Találják meg azon] eszközöket, melyek csökkentik az *összes* gazdasági korlátozást Észak-Amerika, Európa és Japán között a kereskedelem, a befektetések, a jogszabályok és a továbbiak terén. Tegyék mindezt annak érdekében, hogy elkezdődjön az új gazdasági rend magjának kialakulása, mely felöleli az országhatárokat átlépő, egyeztetett szabályok és eljárások alapján működő világvállalatok harmonikus rendszerét.[3]

Morita a továbbiakban világossá teszi, hogy véleménye szerint eljött az idő, amikor az összes helyi érdeknek, beleértve a helyi kultúrát és a helyi azonosságtudat más szimbólumait, elsőbbséget kell adnia a „nagyobb jónak", amelyet a szabadpiaci rendszer tesz lehetővé. Az ő eszményi világában:

> A japán rizstermesztők nem tarthatnák fenn zárt piacukat, a japán *keiretsu*-ban (japán minőségbiztosítási rendszer) sem lenne megengedett, hogy a külföldi szállítók ki legyenek zárva a termelésből, vagy az importált áruk az üzletek polcairól. Viszont az amerikaiak sem alkalmazhatnák esélyegyenlőtlenségeket fenntartó módszereiket, mint például az egyoldalú tarifák rendszerét. Az európaiak sem hozhatnának egyoldalú döntéseket arról, hogy melyik autó „európai" s melyik nem.

> Az idők folyamán olyan környezetet kell kialakítanunk, amelyben az áruk, a szolgáltatások, a tőke, a technológia és az emberek mozgása mindenfajta korlátozás nélkül, Észak-Amerikán, Európán és Japánon át teljesen szabad.[4]

Egy ilyen világrendben a külföldiek piaci korlátozásának panaszait gyorsan kivizsgálná és megoldaná egy nemzetek felett álló döntőbírói testület, amely „speciális javaslatokkal mozdítaná elő a külföldi belépést azokra a területekre, amelyek tisztességtelennek, vagy nem eléggé nyitottnak bizonyulnak".[5] A verseny fenntartását trösztellenes szabályokkal szorgalmazó kormányzati erőfeszítések felhígulnának azon vállalati igények elfogadásával, amelyek „közös kutatás és fejlesztés, közös gyártás vagy más gyümölcsöző kapcsolatok vagy szövetségek kialakítására irányulnak." A kormányzatok koordinálnák az árfolyamokat annak érdekében, hogy csökkentsék az árfolyam-ingadozásból eredő átváltási kockázatokat azoknál a világcégeknél, amelyek a legnagyobb hozamot keresve, tőkéjüket és javaikat szabadon mozgatják a világ különböző országai között.[6]

Az alapüzenet nyilvánvaló. A kormányuk által cselekvő helyi társadalmakat meg kell fosztani attól a joguktól, hogy maguk irányítsák gazdaságukat, hazai érdeküknek megfelelően. A kormányzatoknak ehelyett a világvállalatok szükségleteire kell figyelniük. Morita szavai tükrözik George W. Ball, az Egyesült Államok gazdasági ügyek államtitkárának szavait, aki 1967-ben a következőket mondotta a Nemzetközi Kereskedelmi Kamara Brit Nemzeti Bizottságának (British National Committee of the International Chamber of Commerce):

> A nemzetállamok politikai határai túl szűkek és lehatároltak ahhoz, hogy meghatározhassák a modern gazdaság mozgásterét és tevékenységét.... Egészében azok a vállalatok, melyek rendelkeznek a működésükre vonatkozóan globális jövőképpel, olyan világot választanának, melyben nemcsak a javak, hanem minden termelési tényező maximális szabadsággal mozgatható.[7]

A Nemzetközi Valutaalap 1991. július 15-i hivatalos hírlevelében, DeAnne Julius, a Shell International Petroleum Company vezető közgazdászának tanulmánya alapján hangsúlyozza azon kereskedelmi egyezmények fontosságát, melyek a tőkének is ugyanolyan mozgásszabadságot biztosítanak, mint az áruknak. Három elvet javasolt:

- Teljes döntési szabadságot kell biztosítani a külföldi cégeknek abban, hogy a helyi piacon importtal avagy helyi termelő-létesítmény létrehozásával vesznek-e részt.
- A külföldi cégeket a hazai vállalatokkal azonos jogszabályokkal kell szabályozni, és azonos jogokkal kell rendelkezniük.
- A külföldi cégek számára meg kell adni a lehetőséget, hogy bármely olyan tevékenységet szabadon végezhessenek, melyet hazai vállalat is törvényesen végezhet.

Carla Hills, az Egyesült Államok Bush-kormányzatának kereskedelmi képviselője kifejezte ragaszkodását ehhez a célhoz: „Azt akarjuk, hogy a vállalatoknak meglegyenek a tengerentúli befektetési lehetőségeik anélkül, hogy helyi partnert kellene keresniük vagy exportálniuk kelljen termelésük egy bizonyos százalékát; hogy helyi alkatrészeket kelljen használniuk, vagy hogy eleget kelljen tenniük a tucatnyi más megkötés bármelyikének."[8] Ezt a nézetet széles körben osztják vállalati körökben is. A vállalati felsővezetőkről a *Harvard Business Review* által 1990-ben készített nemzetközi felmérés azt mutatta, hogy 25 ország több mint 12 000 válaszadója viszonylag egybehangzóan a nemzetek közötti szabadkereskedelem és a hazai vállalkozások lehető legkisebb védelme mellett foglalt állást. Hasonló egyetértéssel vetették el azt az elvet, hogy a cégeknek anyaországukhoz kell kötődniük, vagy hogy korlátozni kellene a világ más részeibe való telepítéseket.[9]

A tőkés birodalomépítők gyorsan valóra váltják elképzeléseiket. 1965 és 1992 között a világ megtermelt javainak a nemzetközi kereskedelemben részt vevő 9 százalék alatti aránya majdnem 19 százalékra növekedett.[10] Általában elmondható, hogy a kereskedelem növekedési üteme közel kétszerese a gazdasági kibocsátás növekedési ütemének. 1983-tól 1990-ig a külföldi befektetések világszerte négyszer olyan gyorsan nőttek, mint a világtermelés, és háromszor olyan gyorsan, mint a világkereskedelem. Ez vezette a *The Economist*-ot arra a következtetésre, hogy a külföldi befektetések jelentik azt a területet, „amely a leggyorsabban fejlődött 1980 óta."[11] Mivel 500 vállalat uralja a világkereskedelem mintegy 70 százalékát,[12] és az összes multinacionális vállalat egy százalékának a tulajdonában van a közvetlen külföldi befektetések állományának a fele,[13] ezért úgy tűnik, a *The Economist* a fejlődést azzal méri, hogy néhány transznacionális és multinacionális tőkés társaság milyen mértékben uralja a világgazdaságot.

8.2 Tőkés társaságok a nemzeti érdekek felett

Elvi kérdéssé és a vállalati felsővezetők büszkeségének tárgyává vált annak hangoztatása, hogy cégük túlnőtt mindenfajta nemzeti érdeken. Jellemző Charles Exley, a National Cash Register vállalat vezérigazgatójának a *New York Times*-ban büszkén vallott kijelentése: „A National Cash Register nem amerikai vállalat. Ez egy világvállalat, melynek központja történetesen az Egyesült Államokban van."[14] C. Michael Armstrong, az IBM World Trade Corporation első elnökhelyettese szerint „az IBM egy bizonyos fokig sikeresen elvesztette amerikai azonosságát."[15]

Az ilyen kijelentések nemcsak merő pózolások. Az IBM japán leányvállalata 18 000 japán munkást alkalmaz, és egyike Japán legnagyobb, az Egyesült Államokba is szállító számítógépexportőreinek.[16] 1993-ban az amerikai General Motors Corporation bejelentett egy egyezményt a japán Toyota Motor Corporation-nel, amelyben évi 20 000 személygépkocsi Egyesült Államok-beli legyártását vállalta, mely autókat Japánban a Toyota márkanév alatt forgalmaznak.[17]

Igazság szerint egy termék összetevői nemzeti eredetének meghatározása olyan bonyolult, hogy bizonyosan megállapítani szinte lehetetlen. Az sem teljesen nyilvánvaló, hogy a kérdéses vállalatok tudják-e, vagy különösképpen törődnének vele, hogy termékeik összetevőinek milyen az országok szerinti százalékos megoszlása. A *Business Week* egy 1990-es címlapsztorijában jelentek meg a következők:

> Bár néhány vállalat teljességgel elválaszthatatlan anyaországától, a vállalatok „állam nélkülivé" válása félreérthetetlen folyamat. Az ilyen irányba mozduló európai, amerikai és japán óriások most tanulják, hogy hogyan kezeljék ezt a többszörös identitástudatot és többirányú lojalitást.... Ezek a világvállalatok most fejlesztik ki kaméleonszerű képességeiket, hogy alkalmazottaik hasonulni tudjanak, függetlenül attól, hol dolgoznak. Ugyanakkor gyárakat és laboratóriumokat mozgatnak „szerte a világban, mindenféle tekintet nélkül az országhatárokra", mondja W. Michael Blumenthal, a Unisys Corporation elnöke.[18]

Más szóval, mindennapi működésük során a világ eme legnagyobb vállalatai kizárólag profitjukkal törődnek. Mindazonáltal, ha adókedvez-

mények vagy kutatási támogatások megszerzéséről van szó, vagy ha globális marketingtevékenységük, befektetési érdekeik egyes tárgyalásokon kormányzati képviselet igényelnek, gyakran öltöznek nemzeti színekbe és hívnak segítségül „hazai" kormányzatokat az átfogó „nemzeti" versenyképesség előmozdítása nevében.

Folyamatos feszültség áll fenn a globális vállalatok multinacionális és transznacionális nézőpontja között. Egy *multinacionális vállalat* többféle nemzeti identitást vesz fel, relatív autonómiát tartva fenn a termelésben és a kereskedelmi szolgáltatásaiban a különböző országokban, helyi gyökereket eresztve és önmagát mindenütt úgy jelenítve meg, mint jó állampolgár. Világméretű műveletei kapcsolódnak ugyan egymáshoz, de mélyen beépülnek abba a helyi gazdaságba, ahol működnek, és egy bizonyos mértékig úgy működnek, mint a hazai szervezetek.

Az alapirányzat azonban a *transznacionalizmus* felé mutat, amely a cég globális működésének integrációját a vertikálisan integrált beszállítói hálózatok köré építi ki. Például amikor az Otis Elevator vállalat hozzálátott egy fejlett liftrendszer kiépítéséhez, a hajtómotorok megtervezésére egy japán, az ajtókra egy francia, az elektronikus berendezésekre egy német, a kisebb alkatrészekre pedig egy spanyol céggel kötött szerződést. A rendszer integrációját az Egyesült Államokból irányították.[19] Bár egy transznacionális vállalat is hivatkozhat helyi állampolgárságra, ha ez a póz megfelel érdekeinek, e helyi elkötelezettségek csak átmenetiek. A transznacionálisok aktívan igyekszenek kiküszöbölni a nemzeti megfontolásokat, hogy maximalizálják a központilag irányított, de az egész világra kiterjedő beszerzéseikből eredő lehetséges előnyöket.[20]

A *The Economist* azt tanácsolja, hogy azok számára, akiknek egy teljesen globalizált gazdaságban kizárólagos joguk van egyes termékekre vagy gyártási eljárásokra, az a megfelelő stratégia, ha nem termelnek semmit. Ehelyett egyszerűen csak licenc-jogokat kell adniuk a termékekre vagy a gyártási eljárásokra, akkora összegért, amely ugyanakkora profitot jelent, mintha saját maguk helyben termelték vagy exportálták volna.[21] Másképp megfogalmazva, mindazoktól, akik monopol jogokat gyakorolnak egyes szabadalmaztatott technológiák felett, nem kell elvárni, hogy bármit is termeljenek — ők egyszerűen csak bezsebelik a profitot. Mindez messze esik Adam Smith gondolataitól, ahol a versenypiac gazdaságában a profit a kistermelők zsebébe vándorol.

Minél inkább védettek az egyéni piacok, annál inkább rá van kényszerítve egy világcég arra, hogy multinacionálisként működjön — azaz min-

den célterületen helyileg termeljen a kívánt piac elérése érdekében, és hogy integrálódjon a hazai gazdaságba. Mivel a helyi célterületek nyitottak a világgazdaság előtt, lehetségessé válik és igen jövedelmező a cégeknek, hogy kihasználják a fizetésekben, piaci lehetőségekben, foglalkoztatási előírásokban, adókban, környezetvédelmi szabályozásban, helyi szolgáltatásokban és emberi erőforrásokban mutatkozó helyi különbségeket. Ez a globális műveletek oly módon történő elrendezését jelenti, hogy ott termelnek, ahol az a legkevésbé költséges, ott adják el az árukat, ahol az a legkifizetődőbb és oda terelik át a profitot, ahol az adókulcsok a legkevésbé jelentenek terheket. Az a lehetőség, hogy a termelést át lehet helyezni az egyik országból a másikba, gyengíti az adott hazai közösség tárgyalási pozícióját, és eltolja az erőegyensúlyt a hazai társadalom érdekeitől a globális tőkés érdekek felé.

Minél inkább kész egy vállalat arra, hogy az előbb felsorolt előnyök érdekében szabadon mozgassa tőkéjét, áruit, technológiáját és személyzetét a különböző helyszínek között, annál nagyobb a verseny nyomása a hazaiakon, hogy támogassák a befektetőket szociális, környezetvédelmi vagy más termelési költségeik átvállalásával. Minél nagyobbak és nyitottabbak a piacok, annál nagyobb profitszerzési lehetőséget jelentenek azon vállalatoknak, amelyek elég nagyok és fürgék ahhoz, hogy tőkésítsék, kövessék a piaci különbségeket, és annál nagyobb a versenyelőnyük a kisebb hazai vállalatokkal szemben, amelyek szervesen kötődnek az adott közösséghez és ennek szabályai szerint működnek.

Az Egyesült Államok Kongresszusa Technológia Értékelő Hivatalának (Office of Technology Assessment of the U. S. Congress) egy újabb keletű tanulmánya a következőket állapította meg:

> [Mivel] a multinacionális vállalatok átlépik az országhatárokat, így kevéssé törődnek a nemzeti célok támogatásával, és inkább a cég saját céljainak elérésére törekszenek, melyek lényegében a következők: növekedés, nyereség, kizárólagos technológiák, stratégiai szövetségek, a befektetések hozama és piaci előnyök.... Az Egyesült Államok gazdasága (vagy bármely más gazdaság ebből a szempontból) nem maradhat versenyképes, hacsak azon multinacionális vállalatok, akik itt kereskednek és irányítják üzleteiket, hozzá nem járulnak az ország kutatási és fejlesztési bázisához, foglalkoztatásához, feldolgozókapacitásához és tőkeforrásaihoz.(...)
> Valamennyi nemzet érdekeinek teljesen egyértelműnek kellene lennie: minőségi munkahelyek, növekvő életszínvonal, műszaki és ipari

fejlődés, a fogyasztók és munkások jogainak biztosítása, valamint minőségi környezet helyi és világméretekben. ... A nemzeti érdekekhez viszonyítva a multinacionális vállalatok érdekei sokkal inkább az adott helyzettől függőek és a lehetőségek kihasználásához kapcsolódnak [22]

Általában elmondható, hogy a japán vállalatok inkább kötődnek a japán nemzeti érdekekhez, mint az amerikai vállalatok, amelyek vezető szerepet játszottak a nemzeti érdekek elvetésében a sokkal szűkebbre szabott tőkés társasági érdekekkel szemben. Az európai cégek valahol a kettő között helyezkednek el. Az alapirányzat azonban világosan a tőkés transznacionalizmus felé mutat.

8.3 Kormányzatok a konzumerizmus szolgálatában

Kenichi Ohmae, a McKinsey and Company japán leányvállalatának ügyvezető igazgatója egy másik, jól ismert guruja az új gazdasági rendnek. Széles körökben olvasott könyvében, A The Borderless World-ben (Határtalan világ) Ohmae azt üzeni a nemzeti kormányzatoknak, hogy teljesen hiábavaló ragaszkodni hagyományos szerepükhöz, a nemzetgazdaságok irányításához, mivel nemzetgazdaságok már nem léteznek. Amikor például a kormányzatok a kamatláb és pénzkínálat hagyományos eszközeit próbálják használni nem létező nemzetgazdaságuk fellendítésére, a munkahelyek inkább más országokban teremtődnek meg, az exportjuk iránti növekvő kereslet eredőjeként. Ha egy kormányzat növeli a kamatlábakat, hogy ellenőrzése alatt tartsa az inflációt, ez a külföldi tőke beáramlását fogja eredményezni, értelmetlenné téve e gazdaságpolitika alkalmazását.[23]

A globalizálódás a kormányzatok számos politikai szerepkörét is idejétmúlttá tette. A világméretű hálózattal rendelkező cégek rutinosan és mindenfajta megerőltetés nélkül kerülik ki a hagyományos feltevésekre és külpolitikára épülő kormányzati megszorításokat. A Honda például úgy kerülte meg a japán autókra vonatkozó import-korlátozásokat Tajvan, Dél-Korea és Izrael esetében, hogy a Honda gépkocsikat ezekbe az országokba az amerikai Ohióban lévő gyárából szállította. Amikor Japán amerikai gyártók részére írt ki egy versenytárgyalást új telekommuniká-

ciós berendezésekre, a kanadai Northern Telecom Ltd. számos termelőüzemét az Egyesült Államokba költöztette, s így amerikai vállalatként nyerhette meg a pályázatot. Amikor Ronald Reagan amerikai elnök 1986 januárjában szankciókat rendelt el Líbia ellen, a Brown and Root Inc. — egy houstoni gépipari konszern — egyszerűen átadta a líbiai Great Man-Made River Project-re vonatkozó 100 millió dolláros szerződését brit leányvállalatának.[24]

Ohmae véleménye szerint az államhivatalok megfelelő reagálása az lenne — amely amúgy is elkerülhetetlen —, hogy elfogadják a valóságot, miszerint a kormányzatok idejétmúltakká váltak, eltakarodnak az útból, és a piaci erőknek megfelelően engedik a javak és a pénz szabad áramlását:

> Világszerte a multinacionális vállalatok a fogyasztói igények igazi szolgái... Amikor a kormányzatok vonakodva fogadják el azt a tényt, hogy népük és természeti erőforrásaik külső gazdasági fenyegetettség elleni védelmére vonatkozó feladatuk arra változott, hogy népüknek a földkerekség legjobb és legolcsóbb javai és szolgáltatásai közül a legteljesebb választás jogát biztosítsák — s amikor a kormányzatok még mindig úgy gondolkodnak és cselekszenek, mint az elmúlt századok kardcsörtető merkantilistái, akkor ezzel elbátortalanítják a befektetőket, és népüket a szegénységbe taszítják. Sőt mi több, elszigetelik népüket egy feltörő világgazdaságtól, miáltal a meghiúsult remények és az ipari stagnálás lefelé vivő spirálja taszítják őket... [Amint] azt Kelet-Európa legutóbbi eseményei is mutatják, az emberek — mint fogyasztók és mint állampolgárok — már nem tűrik tovább a kormányzat ezen régimódi szerepfelfogását.[25]

Ohmae azt tanácsolja a kormányzatoknak, hogy tevőlegesen csatlakozzanak a globális tőkés társaságokhoz a fogyasztó abbeli meggyőzésében, hogy nem kell törődniük azzal, hol gyártották a termékeket. Azzal támasztja alá érvelését, hogy a termelési költségek átlagosan a fogyasztói ár mindössze 25 százalékát teszik ki; a termék árát legnagyobb részben a marketing és a járulékos tevékenységek költségei alakítják. „Az olyan funkciók, mint az elosztás, raktározás, finanszírozás, kiskereskedelmi marketing, rendszerintegráció és szolgáltatások, szabályszerű részei a vállalati rendszernek, és legalább annyi, ha nem több munkahelyet biztosítanak, mint a gyártási feladatok ellátása."[26] Ohmae szerint gya-

korlatilag egy ország akkor is kielégítheti foglalkoztatási szükségleteit, ha csak a marketingra és a máshol gyártott javak fogyasztására összpontosít.

Az Egyesült Államok mostanra már nagyjából elfogadta Ohmae koncepcióját gazdaságának szervezőelveként. Az olajon kívüli javak 30 százalékát már külföldi termelők adják el az Egyesült Államok belföldi piacán, mely arány 15 százalék volt az 1980-as évek elején.[27] Ezen idő alatt az Egyesült Államok a világ egyik legnagyobb nemzetközi adósságát halmozta fel, miközben a növekvő munkanélküliségtől és a csökkenő bérektől szenved.

Ha az emberek valóban csak fogyasztók lennének, Ohmae érvelése több hitelt érdemelne. Azonban az embereknek más szerepeik és értékeik is vannak, így valósnak és jogosnak tekinthetőek azok az aggályok, amelyek a termékek előállítási helyére, illetve a helyi gazdaságok irányadó szabályaira vonatkoznak. Az emberek és a tőkés társaságok érdekei különböznek.

8.4 Közösségi és tőkés érdekek szembekerülése

A globális gazdaság olyan dinamizmust hozott létre, amelyben a helyi közösségek versenye legalább olyan valós, mint a vállalatok közötti verseny. A dél-karolinai Moore megye versenytárgyalást nyert a 1960-as és 70-es években, amikor az Egyesült Államok erős szakszervezetekkel rendelkező iparosított északnyugati régiójából számos nagy gyártót átcsábított az adócsökkentésre, lazább környezetvédelmi szabályozásra és az engedékeny munkaerőre vonatkozó ígéretekkel. A Proctor Silex egyike volt az átcsábított vállalatoknak. Később, amikor a Proctor Silex kibővítette helyi üzemét, Moore megye önkormányzati kötvényt bocsátott ki 5,5 millió dollár értékben, hogy finanszírozza a víz- és csatornahálózathoz való becsatlakozásokat — annak ellenére, hogy éltek a környéken állandó lakosok vezetékes ivóvíz és más közszolgáltatások nélkül. Aztán 1990-ben Mexikó versenyképesebb feltételeket biztosított, s a cég újra elköltözött. Hátrahagyott 800 munkanélküli Moore megyei alkalmazottat, mérgező hulladékok eltemetett tartályait és azt a köztartozást, amelyet a vállalat helyett a megye vállalt magára a közművek finanszírozására.[28]

Az amerikaiaknak nem kell tovább menniük a mexikói határnál, hogy képet kapjanak arról, mit is jelent a globális versenyképesség. A *maquiladorák* — összeszerelő üzemek — Mexikó és az Egyesült Államok határának a mexikói oldalon lévő szabadkereskedelmi övezetében vannak. Az övezet erős mágnesként vonz többek között olyan Egyesült Államok-beli cégeket is, mint a General Electric, Ford, General Motors, GTE Sylvania, RCA, Westinghouse és Honeywell, amelyek alacsony költségű helyeket keresnek, hogy az Egyesült Államok piaca számára termeljenek.[29] A növekedés robbanásszerű volt: 1980-ban 620 *maquiladora* üzem 119 500 munkást alkalmazott, míg 1992-ben 2200 üzem több mint 500 000 mexikói munkással működött. Sokukban a legmodernebb magas termelékenységű berendezéseket és technológiát alkalmazzák. Bár azon mexikói munkások termelékenysége, akik e modern gyárakban dolgoznak, hasonló az amerikai munkásokéhoz, az átlagos órabér a *maquiladora* gyárakban csak 1,64 dollár, szemben az átlagos 16,17 dolláros gyári órabérrel az Egyesült Államokban.

Hogy fenntartsa a transznacionális vállalatok által kedvelt feltételeket, a mexikói kormányzat megtagadta a munkásoktól azt a jogot, hogy független szakszervezeteket alakítsanak, és a bérek emelkedését messze a termelékenység növekedése alatt tartotta. 1992 nyarán a Volkswagen gyárában több mint 14 000 mexikói munkás elutasította azt a szerződést, amelyet a kormány befolyása alatt álló szakszervezetük kötött. A vállalat valamennyiüket elbocsátotta, a mexikói bíróság pedig jóváhagyta a vállalat döntését. 1987-ben Mexikóban, egy elkeseredett két hónapos sztrájk közepette a Ford Motor Company szakszervezeti szerződését felrúgva elbocsátott 3400 munkást és 45 százalékkal csökkentette a béreket. Amikor a munkások a hivatalos állásponttól eltérő véleményű szakszervezeti vezetők köré gyűltek, a kormányzat befolyása alatt álló hivatalos szakszervezet felbérelt fegyveresei a gyár területén vaktában a munkásokra lőttek.

További vonzóerőt jelent a környezetvédelmi rendeletek laza végrehajtása. Az Egyesült Államok Általános Számvevői Hivatalának (U. S. General Accounting Office) vizsgálóbizottsága jelentette a Kongresszusnak, hogy a Mexikóban ellenőrzött hat újonnan alapított amerikai gyár egyikének sincs meg az előírt környezetvédelmi jogosítványa. Más vizsgálatok nagy mennyiségű mérgező hulladék lerakására találtak bizonyítékokat a *maquiladora* övezetekben, szennyezve a folyókat, a talajvizet és a talajt, és súlyos egészségi problémákat okozva a munkások között és

elváltozásokat az övezetben dolgozó fiatal nők újszülöttjeinek körében. Mivel a beruházóknak gyáraik után nem kell vagyonadót fizetniük, ezért a lakossági infrastruktúra — utak, vízvezetékek, lakásépítés és szennyvízelvezetés — teljességgel elégtelen. A munkások mérföldekre szétterülő viskóvárosokban laknak. A lakások hulladék-anyagokból készülnek, nincs szennyvízelvezetés, és a legtöbbjükben nincs vezetékes ivóvíz. A munkáscsaládok rendszerint üres hordókban tárolják a vizet, mely hordók a rajtuk lévő jelek tanúsága szerint valaha mérgező anyagok tárolására szolgáltak.

Valdes-Villalva, a juarezi Colegio de la Frontera Norte professzora szerint:

> Egyre több kiskorút lehet látni a gyárakban. Az intenzív munka miatt állandóan kimerültek. Három vagy négy év itt eltöltött munka után a dolgozók munkaképessége jelentősen csökken. Romlik a látásuk. Allergiás tünetek és veseproblémák jelentkeznek. Már kevésbé produktívak.[30]

A mexikói munkások, beleértve a gyermekeket is, a tőkés társasági libertariánizmus szemében az új gazdasági rend hősei, akik feláldozzák egészségüket, életüket és jövőjüket a világméretű verseny oltárán.

Nem mindegyik globális vállalat települ Mexikóba. 1993-ban Dél-Karolina újra felmagasztaltatott az üzleti kiadványokban mindazon agresszív erőfeszítéseiért, melyeket a nemzetközi befektetők megnyerésének érdekében tett. A legnagyobb trófea a BMW új autógyárának sikeres megpályázása volt. A BMW három évet töltött tíz ország 250 helységéből beérkezett ajánlatok értékelésével, mielőtt a dél-karolinai 400 millió dolláros telephely mellett döntött volna. A *Business Week* szerint a vállalat vezetőit a mérsékelt éghajlat, az egész évben nyitva tartó golfpályák és a számos, elfogadható áron elérhető kúria vonzotta. További vonzerő volt a régióra jellemző olcsó munkaerő, az alacsony adók és a mérsékeltebb szakszervezeti aktivitás. Amikor a BMW jelezte, hogy előnyben részesítene egy ötszáz hektáros területet, amelyen már számos középosztálybeli családi ház volt található, az állam 36,6 millió dollárt költött arra, hogy megvásárolja az ott lévő 140 tulajdont. A területet később évi 1 dollárért bocsátotta a vállalat rendelkezésére. Az állam ugyancsak felvállalta az új gyár munkásai toborzásának, átvilágításának és kiképzésének költségeit. Magánforrásokból összegyűjtött további 2,8 millió dollárt, hogy az újonnan szerződtetett mérnökök továbbképzésre mehesse-

nek Németországba. A dél-karolinai adófizetők költségei mindezekre és egyéb támogatásokra, melyeknek célja a BMW megnyerése volt, mintegy harmincéves időszakra több mint 130 millió dollárra rúgnak.[31]

Ez túlságosan is jellemző példája annak, hogy az adófizetők miképpen támogatják a nagy világcégek termelési költségeit. Az Egyesült Államokban 1957-ben a vállalatok adták a helyi vagyonadóból származó bevételek 45 százalékát. 1987-re részesedésük 16 százalékra csökkent.[32] A Progressive Policy Institute of the Democratic Leadership Conference (A Demokratikus Vezetés Konferenciája Progresszív Közpolitika Intézete) egy 1994-es tanulmánya 111 milliárd dollárra becsülte az Egyesült Államokban öt év alatt a tőkés társaságoknak juttatott indokolatlan támogatások és adókedvezmények nagyságát.[33] Az alapirányzat nyilvánvaló. A legnagyobb tőkés társaságok egyre kevesebb adót fizetnek és egyre több támogatást kapnak.

Így működik a világméretekben versenyző piac, amely arra kényszeríti a helyi közösségeket, hogy átvállaljanak bizonyos magánköltségeket a magánprofitok növelése érdekében. A globális verseny tisztességtelen játszma. Szembeállítja az embereket a vállalatokkal egy olyan versenyben, ahol az emberek majdnem mindig veszítenek.

A pénzügyi sajtó írásainak értelmezése, valamint a globalizáció építészeinek tanulmányai alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy a világméretben ábrándozók eszményi világa így jellemezhető:

- A világ pénzállományát, technológiáját és piacait világméretű tőkés társaságok ellenőrzik és irányítják.
- Közös fogyasztói kultúra egyesíti az embereket az anyagi boldogulás közös keresésében.
- Tökéletes világméretű verseny van a munkások és települések között, hogy szolgálataikat a legelőnyösebb feltételekkel ajánlják fel a befektetőknek.
- A tőkés társaságok kizárólag a nyereségességet szem előtt tartva szabadon cselekedhetnek, a nemzeti, illetve helyi következmények figyelembe vétele nélkül.
- Mind az egyéni, mind a vállalati kapcsolatokat teljes mértékben csak a piac határozza meg.
- Nincs lojalitás sem helyhez, sem közösséghez.

A korlátlan és könnyen megszerezhető bőség ígéreteivel feldíszítve, a globális gazdaság jövőképének elbűvölő a vonzereje. A csábító felszín

alatt azonban csak a bűvölés modern formáját találhatjuk meg, a Madison Avenue gyakorlott image-gyártói által zengett szirén-éneket; a piac felszabadításának érdekében közösséget gyengítő, csábító társaságokat; az életfenntartás, megélhetés felszámolását a vagyon növelése érdekében; az életek pusztítását a szükségtelen és a gyakran kielégíthetelen fogyasztás növelésére. Ellentétben azzal, amit a tőkés libertariánusok akarnak elhitetni velünk, a csalogató édes melódiák nem az emberi befolyáson túli kérlelhetetlen történelmi erők szülöttei. A Stratos-lakók jól begyakorolt emberi hangjai ezek, akik a fellegekben lévő városukból szólítanak fel bennünket a nagy szakadékon való átkelésre, melyen az emberiség többsége soha nem kelhet át.

9. AZ ELITEK MEGEGYEZÉSE

A nemzeti külpolitika, de főleg a gazdaság- és a monetáris politika mindig is nagyon elit témának számítottak. A politikai alternatívákat egy széles körű kétpárti megegyezés keretében terjesztik elő, bírálják felül és hajtják végre, amelyet a közösségi és magán elitcsoportok egy nagyon szűk köre tart kézben nagy körültekintéssel ... Azokban a kérdésekben, ahol elkerülhetetlen, a kongresszus, illetve a parlament jóváhagyásával történik a megegyezés, ahol azonban lehetséges, a kormányzatok közötti megállapodások megkerülik a demokratikus folyamatot.

— Peter Thompson[1]

Erőteljes növekedésre lesz szükség a világ szegényebb részein, hogy a Nyugat fenntarthassa a megfelelő foglalkoztatási szinthez szükséges növekedést és kormányzatai képesek legyenek megbirkózni sürgető szociális problémáikkal.

— Felix Rohatyn[2]

Érdemes megismerni, hogy a gazdasági globalizáció kérdését hogyan vették — illetve mesterkedték — fel a politika napirend-

jére, a társadalmi párbeszéd szinte teljes mellőzésével. Nem egy szűk elit(csoport) titkos összejövetelére kell gondolnunk, akik összeügyeskedték a világ meghódításának tervét. Sokkal inkább valamilyen hálózat vagy közös kultúra kiépülésének folyamatához hasonlít, ahol egyének és csoportok közötti szövetségek kibontakozását figyelhetjük meg. Nincs semmiféle összeesküvés, bár gyakorlatilag a következmények olyanok, mintha lenne.

Ebben a fejezetben rövid áttekintést adunk arról a három nagy fórumról, melyek támogatták a gazdasági globalizációt elősegítő konszenzusépítő folyamatot. Ezek a Council on Foreign Relations (későbbiekben: Tanács), a Bilderberg és a Trilateral Commission (későbbiekben Trilaterális Bizottság). Nemcsak ezek a szervezetek játszottak fontos szerepet a folyamatban, azonban megkülönbözteti őket abbeli eredményességük, hogy összehozták a kulcsszereplőket a kormányzat, az üzleti élet, a média és az egyetemek köreiből. Egy olyan megegyezés létrehozása volt a céljuk, mely a gazdasági globalizáció programterve mögé sorakoztatja az ország legerősebb intézményeit.

9.1 Az amerikai hegemónia jövőképei

A gazdasági globalizáció jelenlegi hajtóerejének gyökerei a második világháborút megelőző gazdasági pangás által kiváltott megrázkódtatásig nyúlnak vissza. Az amerikai politikai eliteket erősen foglalkoztatta az, hogy többé semmi hasonló ne fordulhasson elő. Két elgondolás terjedt el arra vonatkozólag, hogy ez hogyan valósítható meg. Az egyik az Egyesült Államok gazdaságának jelentős reformját igényelte, mely a kormányzat részéről erőteljes piaci beavatkozással járt volna együtt. A másik megoldás attól függött, hogy mennyire biztosítható az Egyesült Államok hazai gazdaságának nyersanyagokkal való ellátása, valamint a külső piacokhoz való hozzáférése annak érdekében, hogy az elvárt teljes foglalkoztatás piaci reformok nélkül is fenntartható legyen. Ez utóbbi alternatíva jóval népszerűbb volt a hatalmon lévők körében, valamint a külpolitika tervezőinek azon szűk elitcsoportjánál, akik a Külügyi Kapcsolatok Tanácsa körébe tartoztak.

Szándékai szerint a Külügyi Kapcsolatok Tanácsa fórumként működik, mintegy vezetők és elgondolások inkubátoraként, amely ütköz-

teti a szemben álló véleményeket, s találkozóhely az Egyesült Államok üzleti és külpolitikai intézményeinek legjelentősebb tagjai számára. Tevékenysége fehér asztal melletti megbeszélések és a tagok vizsgálódási programjai köré szerveződik — gyakran befolyásos, világszerte ismert személyiségek és külpolitikai gondolkodók bevonásával — olyan helyszíneken, melyek kedveznek a nyílt, feljegyzés nélküli tárgyalásoknak. Hasonló stílusú a jelentős külpolitikai témák nyílt vitafórumaként szolgáló *Foreign Affairs* (Külügyek) című befolyásos folyóiratuk.[3]

A Tanács történetének az a része, mely vizsgálódásunk szempontjából különös jelentőséggel bír, 1939. szeptember 12-én kezdődött, alig két héttel a második világháború kitörése után. Walter Mallory, a Tanács ügyvezető igazgatója és Hamilton Armstrong, a *Külügyek* szerkesztője ezen a napon találkozott George Messersmith külügyi államtitkárral, aki mellesleg a Tanács tagja is volt. Egy hosszú távú tervezési programot körvonalaztak, melyet a Tanács a Külügyminisztérium közreműködésével szándékozott megvalósítani a hosszabb távú háborús problémák és a béketervek kérdéseinek megoldására. Külügyi szakértőkből álló, a háborút és a békét tanulmányozó több csoport szándékozott bizalmas szakértői javaslatokat készíteni Franklin D. Roosevelt elnök számára,[4] aki még mint New York kormányzója a Tanács központjának közvetlen szomszédságában lakott. A Tanács és Roosevelt kapcsolata a továbbiakban is szoros maradt. Az adott történelmi helyzetben a Külügyminisztériumnak nem álltak rendelkezésére sem az anyagi, sem a személyi feltételek ahhoz, hogy ilyen típusú vizsgálatokat végezzen, így vezetősége elfogadta a Tanács javaslatát. A háború végére e kapcsolat 682, a kormányzathoz benyújtott bizalmas memorandumot eredményezett, részben a Rockefeller Alapítvány pénzügyi támogatásával.[5]

A tervezők előre látták, hogy Németország és Japán veresége, valamint Európa háborús veszteségei az Egyesült Államokat vitathatatlanul olyan helyzetbe hozza, hogy uralhatja a háború utáni gazdaságot. Úgy gondolták, hogy a gazdaság minél nyitottabb a kereskedelemre és a külföldi befektetésekre, az Egyesült Államok annál inkább képes lesz uralni azt. Ezt a logikát követve a Külügyminisztérium és a Tanács által együttesen készített tervek jelentős hangsúlyt helyeztek egy nyitott gazdaság kialakulását elősegítő intézményi feltételrendszer kiépítésére.[6]

A Tanács Gazdasági és Pénzügyi Csoportja 1941 áprilisában a kormánynak küldött bizalmas memorandumában arra hívta fel a figyel-

met, hogy az Egyesült Államok háború alatti propagandacéljait milyen megfogalmazásban tárja a közvélemény elé:

> Ha a háborús célok úgy lennének kitűzve, mintha azok kizárólag csak az anglo-amerikai imperializmusra irányulnának, akkor ezek keveset nyújtanának a világ többi népeinek, s ezáltal teret engednének a nácik ígéreteinek és ellenpropagandájának. Az ilyen célok kitűzése továbbá az Egyesült Államok és a Brit Birodalom legreakciósabb elemeit erősítené. Más népek érdekeit kell hangsúlyozni, nemcsak Európa, hanem Ázsia, Afrika és Latin-Amerika népeinek érdekeit is. Ennek sokkal jobb propagandahatása lenne.[7]

A Tanács E-B34-es, 1941. július 24-i, az elnöknek és a Külügyminisztériumnak átadott memoranduma vázolta fel a „Nagy Térség" koncepcióját. Ez a világ azon térségeit jelölte meg, amelyet az Egyesült Államoknak gazdaságilag és katonailag uralnia kellene, hogy a „lehető legkisebb nyomással" biztosítsa a nyersanyagokat ipara számára.[8] A minimálisan szükséges „Nagy Térség" magába foglalná a nem német világ legnagyobb részét. Az előnyben részesített terület kiterjedne a nyugati féltekére, az Egyesült Királyságra, a Brit Nemzetközösség és Birodalom maradékára, a Holland Kelet-Indiára, Kínára és Japánra. A memorandumban körvonalazott elképzelésbe beletartozott, hogy a lehető legnagyobb területű „maggal" kell elkezdeni a gazdasági integrációt, majd ahogy a körülmények engedik, kifelé terjeszkedve további területeket kell bevonni.

Ugyanez a memorandum sürgette a világméretű pénzügyi intézmények létrehozását a valuták stabilizálására, valamint a hátrányos helyzetű és elmaradt régiók fejlesztésére szolgáló tőkebefektetési programok támogatása érdekében.[9] A javaslat más ajánlásokkal együtt — melyeket Harry White, az Egyesült Államok Pénzügyminisztériumából terjesztett elő — vezetett a Nemzetközi Valutaalap (IMF) és a Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank (IBRD), ismertebb nevén a Világbank megalapításához. A Nemzetközi Valutaalap felelős azért, hogy a valuták likvidek és stabilak legyenek a kereskedelem előmozdítása érdekében. A Világbank feladatköre a tőkebefektetések elősegítése a „fejletlen és elmaradt" területeken, hogy megnyissa előttük a fejlődés útját.[10]

A gazdasági globalizációra vonatkozó későbbi amerikai kezdeményezés két alapvető feltételezésből indult ki. Először is, a meglévő tőkés gazdasági rendszer fenntartásához az Egyesült Államoknak hozzá-

kell jutnia a világ erőforrásainak és piacainak többségéhez, annak érdekében, hogy a hazai teljes foglalkoztatás megőrzéséhez elegendő exporttöbbletet érhessen el. Másodszor egy globalizált gazdaságon belül az amerikai gazdasági modell elterjesztése az egész világon azt jelentené, hogy a világ békében és jólétben egyesülhetne. Láthatóan kevés figyelmet fordítottak arra a nyilvánvaló ellentmondásra, hogy ha az amerikai típusú gazdasági jólét fenntartása a világ erőforrásaihoz és piacaihoz való hozzáférést igényli, akkor a többi országnak lehetelen ezt megismételnie. Nyilvánvalóan arra az ellentmondásra sem fordítottak gondot, hogy az alacsony jövedelmű országok ipari exportjának támogatása nemzetközi fejlesztési hitelekkel azt jelenti, hogy ezek az országok a hitelt csak akkor tudják visszafizetni, ha exporttöbbletet érnek el azon országokkal szemben, akik kezdetben a hiteleket folyósították.

Ha ezek a kérdések fel is merültek, hamar háttérbe szorították őket a háborús erőfeszítések és a jövőkép által szolgált hatalmas érdekek. Ráadásul ahogy azt az amerikai külpolitika tervezői előre jelezték, a második világháborút követően az Egyesült Államok azonnal a kormánykerék mögé került. Az amerikai külpolitikai elitet magával ragadta Amerika újra megtalált hatalmának és a világért való felelősségének érzete. Valamilyen szintű önhittség talán elkerülhetetlen is volt.

9.2 Az Észak-atlanti Szövetség

Európa feltámadása a háború romjaiból, az európai politikai és gazdasági unióra vonatkozó döntés, valamint a Nyugat szembekerülése a szovjet kommunista birodalommal parancsolóan előírta a korábbi amerikai hegemonisztikus jövőkép kiterjesztését. Ez a kiterjesztés magában foglalta az Észak-atlanti Közösség gondolatát, mint amely biztosítaná a vezetést a Nyugat dominálta globális rendszerben. Ez nyilvánvalóan szükségessé tette olyan mechanizmusok létrehozását, amelyek révén összehangolható az Észak-atlanti országok politikája. Közismertek az olyan hivatalos szervezetek, mint az 1949-ben alakult Észak-atlanti Szerződés Szervezete (NATO) vagy az 1961-ben alakult Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (OECD).

Kevésbé ismert viszont az a befolyásos, de nem hivatalos és bejegyzett tagság nélküli csoport, melyet Bilderberg-csoportként ismernek. Nevét a Hotel de Bilderbergről kapta, mely Oosterbeekben, Hollandiában található, s ahol észak-amerikai és európai vezetők egy csoportja először találkozott 1954 májusában. A rákövetkező Bilderberg találkozók és a gondosan ápolt kapcsolatok jelentős szerepet játszottak az Európai Unió előmozdításában és az atlanti országok vezetői közötti konszenzus kialakításában.[11] A résztvevők között államfőket, vezető politikusokat, nagyiparosokat, pénzembereket, válogatott értelmiségieket, szakszervezeti vezetőket, diplomatákat és a sajtó befolyásos képviselőit találhatjuk, akik szimpatizáltak a kialakított nézetekkel. Egy Bilderberg-résztvevő jegyezte meg, hogy „manapság nagyon kevés olyan kormányzati személyiség van az Atlanti-óceán mindkét oldalán, aki ne vett volna részt legalább egy ilyen találkozón."[12]

Eisenhower amerikai elnök a Bilderberg-találkozókra rendszerint személyes képviselőjét, Gabriel Hauge-t küldte el, aki a Fehér Ház belpolitikai főnöke, korábban pedig a Külügyi Kapcsolatok Tanácsának igazgatója és gazdasági vezetője volt. Kennedy elnök Külügyminisztériumának lényegében minden vezető pozícióját bilderbergi résztvevőkkel töltötte be — mint Dean Rusk külügyminiszter, George W. Ball államtitkár, George McGhee, Walter Rostow, McGeorge Bundy és Arthur Dean.[13]

Joseph Retinger, aki a Bilderberg egyik alapítója és 1960-ban bekövetkezett haláláig állandó titkára, valamint az európai egyesülés vezető indítványozója volt, elmagyarázta, hogy a Bilderberg találkozók miért adtak lehetőséget olyan nehéz kérdések megtárgyalásához, amelyekhez a hivatalos fórumok kevésnek bizonyultak:

> Még ha egy résztvevő valamely kormány tagja, egy politikai párt vezetője, egy nemzetközi szervezet vagy kereskedelmi érdekeltség tisztségviselője is, semmiképp nem kötelezi el kormányzatát, pártját vagy szervezetét, bármit is mondjon .... A Bilderberg nem csinál politikát. Célja, hogy csökkentse a vélemények közötti különbségeket, feloldjon konfliktusokat, és elősegítse a megértést — ha nem is a megegyezés szintjén, hanem — a különböző nézőpontok meghallgatása és átgondolása révén. További célja még a főbb problémák közös kezelésmódjának megkeresése. Közvetlen cselekvés ezért sohasem kerül szóba, a cél az, hogy a felelős pozícióban lévő személyek figyelmét a Bilderberg megállapításaira irányítsuk.[14]

9.3 A Trilaterális Bizottság

Japán későbbi, a Nyugat érdekszférájában harmadik gazdasági nagyhatalomként való feltűnése vezetett egy trilaterális szövetség megalakításának gondolatához, amely ötvözné a három régió partnereinek gazdasági érdekeit: Észak-Amerikáét (az Egyesült Államok és Kanada tartozik ide), Nyugat-Európáét és Japánét. Ez a gondolat a Bilderberg találkozók megbeszéléseinek gyakori témája volt. Elhatározták, hogy egy, a japánokat is felölelő új fórumot hoznak létre, a Bilderbergnél formálisabb szervezettel.

1973-ban David Rockefeller, a Chase Manhattan Bank elnöke és Zbigniew Brzezinski megalakították a Trilaterális Bizottságot. Brzezinski 1977-ig a Bizottság igazgatója és koordinátora volt, amikor is Jimmy Carter amerikai elnök nemzetbiztonsági tanácsadója lett.[15] A Trilaterális Bizottság önmagát a következőképpen jellemzi:

> A Bizottság tagsága körülbelül 325 tekintélyes polgárból áll, akik a három régióban különböző vezetői tisztségeket töltenek be. Amikor 1973-ban a Trilaterális Bizottság első hároméves programja elindult, a legközvetlenebb célunk a lehető legmagasabb szintű nem hivatalos csoport összehívása volt — abban az időben meglehetős súrlódások voltak a kormányzatok között —, hogy együtt tekintsék át a három térséget érintő közös problémákat. Egy mélyebb szinten az volt érzékelhető, hogy az Egyesült Államok nincs már többé olyan kizárólagos vezetői helyzetben, mint ami jellemző volt a korábbi, második világháborút követő időszakra. A nemzetközi rendszernek egy arányosabban megosztott vezetésre lenne szüksége — beleértve Európát és különösen Japánt —, hogy az elkövetkező évek nagy problémáival sikeresen megbirkózhasson. Ezek a célok folyamatosan meghatározták a Bizottság munkáját.[16]

A Bilderberggel szemben, amely titoktartásáról volt ismert, a Trilaterális Bizottság egy sokkal átláthatóbb szervezet, amely tájékoztatást ad tagságáról és publikációiról bárkinek, aki felhívja nyilvános telefonszámán, és kiadványai is publikusak. Amíg a Bilderberghez kormányfők, magas beosztású kormánytisztviselők és királyi méltóságok is tartoztak, addig a Trilaterális Bizottság tagjai közül azok, akik magas hivatali pozíciókat fogadnak el a kormányzatokban, szolgálatuk idejére lemondanak bizottsági tagságukról.[17]

A Bizottság tagjai együttesen jelentős hatalommal rendelkeznek. Közéjük tartozik a világ öt legnagyobb, nem banki transznacionális tőkés társaságából négynek a vezetője (ITOCHU, Sumitomo, Mitsubishi és Mitsui and Co.). Tagok még a Sumitomo Bank, a Fuji Bank, a Sakura Bank, a Sanwa Bank és a Mitsubishi Bank felsővezetői, akik a hat legnagyobb nemzetközi bankból ötöt képviselnek, valamint a nagy médiaszervezetek főnökei (Japan Times Ltd; LePoit; Times Mirror Co.; Washington Post Co.; Cable News Network-CNN; Time Warner).

Jimmy Carter, George Bush és Bill Clinton amerikai elnökök is tagjai voltak a Trilaterális Bizottságnak, szintúgy Thomas Foley, az Egyesült Államok képviselőházának korábbi elnöke. A Carter-adminisztráció sok kulcsfigurája mindkét fórumnak, a Bilderbergnek és a Trilaterális Bizottságnak is tagja volt, például Mondale alelnök, Vance külügyminiszter, Brzezinski nemzetbiztonsági tanácsadó vagy Blumenthal pénzügyminiszter.[18] A Trilaterális Bizottság korábbi tagjai közül sokan kerültek a Clinton-adminisztráció kulcspozícióiba, így például Warren Christopher külügyminiszter, Bruce Babbitt belügyminiszter, Henry Cisneros területfejlesztési miniszter, Alan Greenspan, az U. S. Federal Reserve System elnöke, Joseph Nye Jr., a National Intelligence Council (Nemzeti Hírszerző Tanács) elnöke, Donna E. Shalala egészségügyi és népjóléti miniszter, Clifton Wharton Jr. külügyi államtitkár és Peter Tarnoff politikai államtitkár.[19]

Noha a Bizottság közzéteszi saját állásfoglalásait, nézeteiket ettől független csatornák is közvetítik. Akio Morita, a Sony elnökének az *Atlantic Monthly*-ban megjelent, s az előző fejezetben már idézett trilaterista jövőképe is példa erre. Abban az időben Morita volt a Trilaterális Bizottság japán elnöke.

Fontos megjegyezni, hogy a Külügyi Kapcsolatok Tanácsa, a Bilderberg és a Trilaterális Bizottság a nyilvánosság kizárásával hívja össze a versengő tőkés társaságok és politikai pártok vezetőit zárt megbeszélésekre és konszenzusépítő tanácskozásokra. Bár a résztvevők hihetik azt, hogy szektorokat átölelő, sőt nemzetközi nézőpontok széles skáláját képviselik, valójában ez egy zárt, a kiválasztott Stratoslakók számára fenntartott folyamat. A résztvevők túlnyomóan az északi iparosodott államok vagyonos férfiai, akik a Trilaterális Bizottság japán tagjai kivételével fehérek. A többiek ki vannak rekesztve a véleménynyilvánításból.

A látókör beszűkülése kitűnik a Trilaterális Bizottság kiadványaiból. Harcedzett és ravasz profik írják ezeket, és több nézőpontot is megjelentetnek. Ugyanakkor mindnyájan kételkedés nélkül elfogadják a tőkés libertariánizmus alapvető ideológiai előfeltevéseit. A gazdasági integráció előnyei és az adózás harmonizációja, a trilaterális országok — és végső soron minden ország — szabályozási és egyéb politikái hittételként kerülnek elfogadásra. A viták központjában a hogyan áll és nem a miért.

Senki sem veszi figyelembe azt a tényt, hogy a szabályok, normák harmonizációja — mely szükségképpen a szabályok, normák meghatározását is jelenti — csak nemzetközi tárgyalásokon keresztül valósulhat meg, amelyeket jellegüknél fogva a kormányok igazgatási ágazatainak csendes munkájával lehet létrehozni. Ezért egy választott nemzetközi parlament hiányában a jogszabályok harmonizációjára való felhívás nem más, mint felszólítás arra, hogy a szabályokra vonatkozó döntések jogát — amely szabályok alapján fognak működni a gazdasági élet szervezetei — vegyék ki a demokratikusan megválasztott nemzeti törvényhozó testületek hatásköréből, és ruházzák át a kormányokat a nemzetközi tárgyalásokon képviselő nem megválasztott bürokratákra. Az ilyen helyzet különösen alkalmas a bennfentesek kedélyes megegyezésére, különösen akkor, ha ezek a bürokraták azonos elitkörökből jöttek, mint például a Trilaterális Bizottság tagjai. Például az a Carla Hills is tagja volt a Trilaterális Bizottságnak, aki George Bush elnöksége idején, mint az Egyesült Államok kereskedelmi képviselője kulcsszerepet játszott az új Világkereskedelmi Szervezetet megalapító Általános Vámtarifa- és Kereskedelmi Egyezmény (GATT)-tárgyalásokon.

Az a tény, hogy George Bush és Bill Clinton is tagja volt a Trilaterális Bizottságnak, könnyen érthetővé teszi, miért volt olyan zökkenőmentes az átmenet a republikánus Bush-adminisztráció és a demokrata párti Clinton-adminisztráció között a Észak-Amerikai Szabadkereskedelmi Egyezmény (NAFTA) és a GATT amerikai elfogadtatását illetően. Clinton lépéseit — melyet számos haladó szellemű gondolkodó az egyezményekre vonatkozó Bush programtervvel azonosított — nagyon kedvezően minősítették a Trilaterális Bizottságban dolgozó kollégái, de elidegenítette központi szavazótáborának jelentős részét, akik Clintontól a kereskedelmi programtervnek kevésbé korporatista szellemű kezelését várták. Ezekben a legalapvetőbb kérdésekben az elektoros választási rendszer a szavazóknak csak a választás illúzióját adta meg.

Az elitista konszenzus kiépítésének érdekében tett politikai lépések egyre eredményesebb csapást mérnek a demokrácia intézményeire, ame-

lyeknek éppen annak megakadályozása a céljuk, hogy egy szűk elitcsoport ragadja magához a kormányzati eszközök ellenőrzését. A politikai vitákban való meghatározó szerepük eleve kizárja az uralkodó előfeltevések alternatíváinak felvetését.

A gazdaság globalizációja nem az emberiség érdeke, és nem is elkerülhetetlen. Alapvető tény, hogy a politikai hatalom a gazdasági hatalomhoz igazodik. Minél nagyobb a gazdasági egység, annál erősebbek a meghatározó szereplői és annál több politikai hatalom összpontosul a legnagyobb tőkés társaságok kezében. Minél nagyobb a tőkés társaságok és szövetségeseik politikai befolyása, annál gyengébb az emberek politikai hatalma, és annál inkább válik semmitmondóvá a demokrácia. Van azonban alternatíva: ha helyhez kötjük a gazdaságot, ha megosztjuk a gazdasági hatalmat, és ha a demokráciát közelebb visszük az emberekhez. A kizárólag Stratos-lakókból álló hálózatok és szövetségek azonban nem valószínű, hogy hangot adnának ennek, vagy követnének egy ilyen alternatívát. Éppen ellenkezőleg, ahogy azt a következő fejezetben látni fogjuk, Stratos-lakók mozgósítják a világ legnagyobb tőkés társaságainak teljes erőforrás-készletét annak érdekében, hogy érvényesítsék a globális tőkés társaságok játékszabályait.

10. A DEMOKRÁCIA MINT ÁRUCIKK

A vállalatoknak a náluk keletkező pénzforrásokból (amin a nyereséget, a vállalati alapítványi pénzeket és az üzletemberek személyes felajánlásait értem) sok millióval kell a szabadság segítségére sietni, mert égetően szükséges, hogy megfelelő pénzösszeg álljon azon kutatók, társadalomtudósok, írók és újságírók rendelkezésére, akik megértik a politikai és a gazdasági szabadság közötti kapcsolat lényegét.

— William Simon,
az USA Pénzügyminisztériumának
korábbi államtitkára[1]

A NAFTA megalakítása előtt azt hittük, hogy a vállalatok csak a déli kormányokat tudják megvásárolni. Most már látjuk azt, hogy az északi kormányokat is megvásárolják.

— Ignacio Peon Escalante,
a Szabadkereskedelem
Mexikói Akció Hálózatától

Ahogy az amerikai tőkés társaságok átlépték a hetvenes évek küszöbét, ostrom alá kerültek egyrészt a fiatalok fogyasztói társadalom eszméjét elvető kultúrája, másrészt a környezetvédelmi és a fogyasztóvédelmi szervezetek részéről, nem említve azt a

komoly gazdasági kihívást, amelyet Ázsia képviselt. Nemcsak világuralmi álmaik foszlottak cafatokra, de még annak kockázata is fennállt, hogy saját felségterületük felett is elveszítik az ellenőrzést. Válaszul összefogtak, és mozgósították politikai erőforrásaikat annak érdekében, hogy visszaszerezzék az ellenőrzést a politika és a kultúra felett. Módszerük ötvözetét alkotta a kifinomult marketingtechnikáknak, a szavazatok megvásárlása régi szokásának, pénzeltek velük ideológiai szövetségre lépő magánszemélyeket, jogi eszközökkel léptek fel, valamint felhasználták az alulról induló mozgalmak mozgósításának technikáját, amelyet éppen a környezetvédők és a fogyasztóvédelmi szervezetek alkalmaztak a hatvanas és hetvenes években a vállalatok ellen. Kampányukra a pénzbőség, a stratégia kidolgozottsága és a professzionális szervezés volt a jellemző. Fő céljaik közé tartozott a szabályozottság csökkentése, a gazdaság globalizációja és a társasági kötelezettségek szűkítése — vagyis tömören a társasági jogok kiterjesztése és felelősség csökkentése. Ez a kampány ma is teljes erővel folyik.

10.1 A politikai erők mozgósítása

1971-ben az Egyesült Államok Kereskedelmi Kamarája kikérte Virginia államügyészének, Lewis Powelnek a tanácsát (aki később a Legfelsőbb Bíróság bírája lett) azokkal a problémákkal kapcsolatban, amelyekkel az üzleti világ szembekerült. Powel emlékeztetőt állított össze „Támadás Amerika szabad vállalkozási rendszere ellen" címmel, amelyben figyelmeztetett a környezetvédők, fogyasztóvédelmi aktivisták és hasonlók rohamára, akik „propagandát fejtenek ki a rendszer ellen, valamint folyamatosan és alattomosan szabotálni próbálják azt." Kijelentette, itt az idő, hogy „az amerikai vállalatok bölcsességüket, leleményességüket és erőforrásaikat csatarendbe állítsák azok ellen, akik ezt a rendszert le szeretnék rombolni."[2] Ezzel lefektette az alapját annak, hogy az üzleti körök és a velük ideológiailag azonosuló alapítványok befolyásos koalíciója szervezett támadást indítson annak érdekében, hogy ideológiai nézeteik mellé állítsa az Egyesült Államok politikai és jogrendszerét.

Powel javaslatai között szerepelt az az előterjesztés is, hogy az üzleti körök közösen hozzanak létre egy — általuk szervezett és finanszírozott — jogi központot, amely általános érdekeiket hivatott képviselni az or-

ság bíróságai előtt. Ez vezetett a Pacific Legal Foundation (PLF — Pacific Jogi Alapítvány) megalapításához 1973-ban. A PLF a Sacramentói Kereskedelmi Kamara épületében kapott helyet, és ez volt az első a vállalatok által szponzorált „közérdekű" jogi cégek között, amelyek feladata, hogy az őket szponzoráló vállalatok érdekeit képviseljék.[3] A PLF arra szakosodott, hogy védje az üzleti érdekeket a „a levegő- és vízvédelmi jogalkotással szemben, az olaj- és gázkutatások megtiltása ellen a szövetségi természetvédelmi területeken, a munkások jogaival és vállalatokat terhelő adókkal szemben." Jövedelmének mintegy 80 százaléka származott a nagyvállalatoktól vagy nagyvállalati alapítványokból.[4]

Raymond Momboisse — a PLF megbízott intézője — az 1980-as években annyira elrugaszkodott a valóságtól, hogy megvádolta a környezetvédőket, miszerint „önző, énközpontú indítékaik vannak; ... a magasztosan hangzó közérdekű indítékok mögé tudják rejteni valódi céljaikat; közömbösek azokkal a károkkal szemben, amelyeket az emberiség tömegesen szenved el miattuk; manipulálják a törvényhozást és a médiát; és mindenekelőtt, hatalmuk van arra, hogy óriási kárt okozzanak a társadalomnak."[5]

Az üzleti körök jogi és közgazdasági programok indítását finanszírozták a vezető jogi egyetemeken, hogy ily módon támogassák a tudományos kutatásnak azon ágát, amely továbbfejleszteni hivatott a tételt, miszerint a szabályozatlan piac eredményezi a leghatékonyabb — és ezért a legigazságosabb — társadalmat. A vállalatok nagy tekintélyű egyetemeken, mint pl. a George Mason vagy a Yale, finanszírozták olyan szemináriumok minden költségét, amelyeken gyakorló bírókat ismertettek meg az előbb említett közgazdasági alapelvvel és annak a jogtudományban való alkalmazásával.[6]

Az 1970-es évek előtt az üzleti érdekeket a tőkés társaságok hagyományos lobbyszervezetei képviselték, amelyek ezt a célt nyíltan kifejező neveket viseltek: Sör Intézet, Nemzeti Szén Koalíció, Kereskedelmi Kamara vagy Amerikai Kőolaj Intézet. Ahogy azonban a rámenős közérdekű csoportoknak sikerült elérniük, hogy széleskörű állampolgári nyomás nehezedjen a kongresszusra, az üzleti körök úgy határoztak, hogy más taktikát kell alkalmazni.

A nagyvállalatok saját „állampolgári" szervezeteket kezdtek létrehozni — gondosan kialakított image-dzsel és nevekkel —, amelyek álcázták a vállalati szponzorok létét és valódi céljukat. A National Wetlands Coalition-t (Nemzeti Lápvidék Koalíciót) — amely szimbólumaként egy

mocsár fölött boldogan szálló kacsát választott — olaj- és földgázvállalatok, valamint területfejlesztési vállalkozók szponzorálták, és azért küzdött, hogy enyhítsék a korlátozásokat, amelyek akadályozták, hogy a lápvidékekből fúrási területeket és hatalmas bevásárlóközpontokat csináljanak. A vállalatok által szponzorált Consumer Alert (Fogyasztóvédelmi Készültség) a termékekre vonatkozó állami biztonsági előírások ellen harcol. A Keep America Beautiful (Őrizd meg Amerika Szépségét) kísérletet tesz arra, hogy szponzorai — a palackozó ipar — számára zöld image-t teremtsen, s e célból a szemetelés ellen felszólító kampányokat finanszíroz, miközben szponzorai aktívan küzdenek azon törvények ellen, amelyek kötelezővé tennék a palackok visszaforgatását. A stratégia lényege: meg kell győzni a nagyközönséget arról, hogy a szemétért a fogyasztók a felelősek — nem pedig a csomagolóipar.[7]

Ezeknek és az ehhez hasonló vállalati szponzorokkal rendelkező csoportok —melyek közül harminchatot dokumentál a *Masks of Deception: Corporate Front Groups in America* (A megtévesztés álarcai: vállalati érdekcsoportok Amerikában) — nézeteit rendszeresen úgy közli a sajtó, mint fogyasztói érdekeket képviselő csoportok véleményét. Létezésük egyetlen értelme a nagyközönség meggyőzése arról, hogy a vállalati érdek azonos a közérdekkel. Ezen csoportok legfőbb pénzügyi támogatói között szerepel a Dow Chemical, az Exxon, a Chevron USA, a Mobil, a Du Pont, a Ford, a Philip Morris, a Pfizer, az Anheuser-Busch, a Monsanto, a Procter&Gamble, a Phillips Petroleum, az AT&T és az Arco.[8]

Üzleti érdekből finanszírozták az új konzervatív politika olyan ideológiai nehézfegyvereinek létrehozását, mint pl. a Heritage Foundation (Örökség Alapítvány), és újraélesztettek korábban halódó ideológiai szervezeteket, mint pl. az American Enterprise Institute (Amerikai Vállalkozási Intézet), amely költségvetése ekkoriban megtízszereződött.[9] 1978-ban megalakították az Institute for Educational Affairs-t (Oktatási Ügyek Intézete), hogy a finanszírozó vállalatokat velük hasonló gondolkodású kutatókkal lássák el, akik a vállalatok nézeteit alátámasztó tanulmányokat írnak a gazdasági szabadság témakörében.[10]

1970-ben a *Fortune 500* vállalatok közül még csak néhánynak volt közügyekkel foglalkozó irodája Washingtonban, 1980-ban viszont már több mint 80 százalékuknak. 1974-ben a szakszervezetek még felét adták azoknak a politikai akcióbizottsági (PAC — political action committee) pénzeknek, amelyekkel bizonyos érdekeket képviselve támogatták a politikusok kampányát. 1980-ban a szakszervezetek már csak

ezen pénzösszeg kevesebb mint egynegyedével voltak kapcsolatba hozhatók.[11] Ronald Reagean elnök 1981-es beiktatásával a vállalati libertariánusok ideológiai szövetsége szilárdan magához ragadta a hatalom eszközeinek ellenőrzését.

Habár a kampányok résztvevői közül sokan valóban hisznek abban, hogy a köz érdekében cselekszenek, tevékenységük eredménye végső soron mégis frontális támadás a demokratikus pluralizmus ellen, és a nagyvállalati libertariánizmus ideológiai rendjének előrenyomulása.

10.2 Az üzleti lobbyk kiépítése

Az üzleti kerekasztalok a legnagyobb transznacionális társaságok ügyvezető igazgatóinak országos társulásai. Míg a nyitottabb üzleti szervezetek — mint pl. a kereskedelmi kamarák vagy az egyes iparágak országos egyesületei — nagy- és kisvállalatoknak is helyet adnak, így sok különböző érdeket és nézőpontot is képviselnek, az üzleti kerekasztalok tagjai mind nagy transznacionális társaságok, akik a gazdaság globalizációjának terve mellett sorakoztak fel.

Az első Üzleti Kerekasztalt 1972-ben alakították meg az Egyesült Államokban. 200 tagja között megtalálható amerika ötven legnagyobb *Fortune 500* iparvállalata közül negyvenkettőnek a vezetője, hét a nyolc legnagyobb kereskedelmi bank közül, hét a tíz legnagyobb biztosítótársasága közül, öt a hét nagy amerikai áruházlánc közül, hét a nyolc legnagyobb amerikai közlekedési vállalat közül, és végül a tizenegy legnagyobb közszolgáltatási vállalat közül kilenc. Ezen a fórumon egymás mellett ül a Du Pont vegyipari vállalat ügyvezető igazgatója és három legnagyobb versenytársának ügyvezető igazgatói: a Dowé, az Occidental Petroleumé és a Monsantoé. A General Motors vezetője leül a Ford és a Chrysler vezetőjével — és így tovább, minden iparágban. Ezen a fórumon a világ legnagyobb amerikai központú tőkés társaságainak vezetői félre tudják tenni versenytársi voltukból fakadó ellentéteiket, hogy megállapodás szülessen olyan kérdésekben, mint az amerikai társadalom- és gazdaságpolitika. Az USA Üzleti Kerekasztala a következő meghatározást adta saját magáról:

Az ügyvezető igazgatók egyesülete, amely a gazdaságot érintő közügyeket tanulmányozza és olyan álláspont kialakítására törekszik, amely helyes gazdasági és társadalmi alapelveket tükröz. Az 1972-ben alakult Kerekasztalt abban a meggyőződésben hoztuk létre, hogy a vállalatok vezetőinek nagyobb szerepet kell vállalniuk a társadalompolitikáról folyó vitákban.

A Kerekasztal meggyőződése, hogy az üzleti világ alapvető érdekei igen közel esnek az amerikai nép érdekeihez, akik közvetlenül is érintettek mint fogyasztók, munkavállalók, befektetők és beszállítók.

. . . A tagok kiválasztása tükrözi azt a célt, hogy megfelelő legyen a képviselet mind üzletágak, mind pedig földrajzi elhelyezkedés szerint. Így a tagok — mintegy 200 ügyvezető igazgató, a gazdasági élet minden területéről — a gazdasági szektorokon átívelő gondolkodást képviselnek az országos kérdésekben.[12]

A Kerekasztal — amely kétségkívül Amerika legzártabb körű és a legkevésbé változatos tagsággal bíró szervezete — szokatlanul szűk értelmezésű fogalmat alakított ki arra vonatkozóan, hogy mi alkotja a „gazdasági szektorokon átívelő" gondolkodást az országos kérdésekben. Néhány kivétellel — ha egyáltalán létezik kivétel — tagsága az ötven év feletti fehér férfiakra korlátozódik, akik éves átlagkeresete meghaladja az Egyesült Államok egy főre eső GDP-jének 170-szeresét.[13] Tagjai olyan részvénytársaságok vezetői, amelyek nem ismerik el a nemzeti érdekek szerinti elkötelezettséget, és jelentős nyereséget elkönyvelve állandó haszonélvezői a gazdaság globalizációjának. A Kerekasztal, miután kialakította a közös álláspontot, agresszív kampányokat szervez, hogy megnyerje az ehhez szükséges politikai támogatást, s ennek során az igazgatókból álló tagság személyes látogatásokat tesz egyes szenátoroknál és képviselőknél.

A Kerekasztal különösen aktív szerepet játszott az Észak-Amerikai Szabadkereskedelmi Megállapodás (North American Free Trade Agreement = NAFTA) melletti kampányban. A Kerekasztal tisztában volt azzal, hogy a szabadkereskedelem kérdését a közvélemény esetleg érdekcsoportok speciális érdekének tekintené, ha az ország 200 legnagyobb transznacionális vállalatának exkluzív klubja próbálná ráerőltetni, ezért létrehozta a maga fedőszervezetét, az USA*NAFTA-t, amely mintegy 2300 amerikai vállalatot és társulást toborzott tagként. Habár az USA*NAFTA állította, hogy szélesebb kört képvisel, minden egyes állami szintű vezetője egyben tagja

volt az Üzleti Kerekasztalnak is. Négy kivételével minden kerekasztal tagnak megvolt az előjoga, hogy az Egyesült Államok kereskedelmi képviseletének tanácsadó bizottságaiban való képviseleten keresztül bekapcsolódhatott a NAFTA-ról folyó tárgyalási folyamatba. A Kerekasztal tagjai az elérhető kommunikációs csatornák teljes skáláját felhasználták, vezércikkeken, olvasói leveleken, sajtóközleményeken, rádió- és tévékommentárokon át bombázták ígéreteikkel az amerikaiakat, miszerint a NAFTA jól fizetett állásokat hoz, megállítja a Mexikóból történő bevándorlást és fokozza a környezetvédelmi normák szigorúságát.

Az USA*NAFTA vállalatbirodalmai közül kilencen (Allied Signals, AT&T, General Electric, General Motors, Phelps Dodge, United Technologies, IBM, ITT és TRW) azok között a vállalatok között voltak, amelyek — az Inter-Hemispheric Resource Center (Hemiszférák Erőforrás Központja) szerint — már a NAFTA elfogadtatását megelőző tizenkét évben is mintegy 180 000 állást telepítettek Mexikóba. A NAFTA-parancsnokok közül néhány vállalatról már cikkeztek annak kapcsán, hogy megsértették a dolgozók jogait Mexikóban, és nem tartották be a munkavédelmi előírásokat. Sok vállalat az Egyesült Államok legnagyobb szennyezői közé tartozott, és olyan termékeket exportált vagy gyártott Mexikóban, amelyek be voltak tiltva az Egyesült Államokban.[14]

10.3 Bérelhető demokrácia

Washington legjobban növekvő ágazatai egyrészt a profitcélú public relations (PR-közönségkapcsolatok) cégek, másrészt az üzeti körök által szponzorált olyan politikai intézetek, amelyek adatokat, véleményeket, szakértői elemzéseket, közvéleménykutatásokat, levélbeni és telefonos kérelmeket és javaslatokat szolgáltatnak, amelyekkel megteremthetők mind az „állampolgári" támogatás, mind a vállalati ügyfelek igényeinek megfelelő, a nyilvánosság előtti „arculat" (imázs) kiépítését célzó kampányok. William Greider ezt nevezi „bérelhető demokráciának".[15] Burson Marsteller — a világ legnagyobb közönségkapcsolatokkal foglalkozó cége, 1992-ben tiszta 204 millió dollár nyereséggel— dolgozott az Exxonnak is az *Exxon Waldez* olajkatasztrófa és a Union Carbide-nak a bhopali katasztrófa idején. Az ötven vezető PR cég 1991-ben több mint 1,7 milliárd dollárt könyvelhetett el.[16]

Az Egyesült Államokban 170 000 közönségkapcsolatokkal foglalkozó alkalmazott feladata a híreknek, a közvéleménynek, és a nyilvános eljárásmódoknak a fizető ügyfelek érdekei szerinti manipulálása, amely szám 40 000-rel meghaladja a ténylegesen híreket közlő újságírók számát — és ez a különbség folyamatosan növekszik. Ezen cégek állampolgári levélíró kampányokat szerveznek, „háziasszonyként" beállított fizetett alkalmazottakat küldenek ki, hogy a nyilvános összejöveteleken a vállalatok véleményét képviseljék, és az ügyfelek számára kedvező híreket és olvasói leveleket helyeznek el a sajtóban. Egy 1990-es tanulmány megállapította, hogy a tipikus amerikai hírlapok híranyagának majd 40 százaléka származik a közönségkapcsolatokkal foglalkozó szakemberek által kiadott sajtóközleményekből, különböző eseményekről összeállított emlékeztetőiből, illetve azok sugalmazásaiból. A *Columbia Journalism Review* szerint a Wall Street Journal híranyagának több mint fele kizárólag sajtóközleményeken alapul.[17] Minden egyes nappal csökken a különbség a hirdetési oldalakon és az újságcikkek helyén megjelent anyagok között.

Míg a Republikánus Pártot már régóta a pénz pártjaként tartják számon, addig a Demokrata Párt történetileg az emberek pártja volt, melyben erős képviselettel rendelkezett a munkásosztály és a kisebbségiek. A demokraták valaha nagyon komolyan támaszkodtak az alulról induló, erős politikai szerveződésekre — mégpedig az emberekre és nem a pénzre—, hogy a választásokon ezzel biztosítsák maguk számára a szavazatokat. Ez a rendszer másfelől arra kényszerítette a politikusokat, hogy valamiféle kapcsolatot tartsanak fenn a közemberekkel, és bizonyos fokú helyi számonkérhetőséget is biztosított. A párthoz való kötődés erős volt. Ahogy a televíziónak nőtt az amerikaiak életében betöltött szerepe és gyengült az amerikai szakszervezeti mozgalom, úgy váltak a költséges televíziós kampányok egyre központibb jelentőségűvé a választások kimenetelének meghatározásában. Ennek következményeként szétzilálódott az az alulról építkező szervezeti forma, amely egykor alapját alkotta a Demokrata Párt szervezeti felépítésének. A párt ezzel elveszítette néppárti jellegét, és azzal az érzéssel hagyta magára azokat, akik egykor politikai bázisát alkották, hogy képviselet nélkül maradtak.

Az említett rendszer összeomlása után azok, akik a Demokrata Párt zászlaja alatt kívántak tisztséghez jutni, egyre inkább rászorultak arra,

hogy anyagi alapokat előteremtő saját szervezeteket hozzanak létre. Ez sebezhetőbbé tette őket a pénzügyi érdekeltségek befolyásával szemben, és jelentősen megerősítette az üzleti világot abban, hogy mindkét párt számára megírhassa a politikai forgatókönyveket. William Greider meg van győződve arról, hogy a Demokrata Párt politikai irányvonalát ma már nagymértékben meghatározza az a hat washingtoni ügyvédi iroda, amelyek arra szakosodtak, hogy politikai befolyást adjanak el a pénzes ügyfelek számára, és pénzt teremtsenek elő a demokrata párti politikusok részére. Ezen irodák a republikánusokkal is szoros munkakapcsolatot tartanak fenn, vagyis az üzletág, amiben tevékenykednek, nem más, mint a hatalom pénzért történő kiközvetítése bárki számára, aki meg tudja fizetni ennek díját.[18] Ennyit az amerikai demokrácia siralmas állapotáról.

A legügyesebben a Republikánus Párt alkalmazkodott az új körülményekhez, mesterien alkalmazva a tömegekre ható marketing kifinomult technikáit a választások megnyerésének feladatára. Ezen technikák segítsével sikerült véghezvinnie azt a valószínűtlen feladatot, hogy kiaknázza a kiszolgáltatott állampolgárok elidegenedettségét, és néppárti jellegű politikai bázist építsen ki elitista politikai törekvéseihez.

> Minthogy maguk is üzletemberek voltak, a republikánusok természetesen jobban értettek a marketinghez, mint a demokraták, és amit a termékek eladásáról tudtak, azt tétovázás és gátlások nélkül alkalmazták a politikában is, amely a régi vágású politikusokról nem volt elmondható. Ennek eredményeként a szavazópolgárokra most úgy tekintenek, mint „fogyasztók" passzív gyülekezetére, a potenciális vásárlók közönségéből álló tömegre. Kutatások során — a mintavételes eljárások tudományos módszerének segítségével — tárják fel, hogy ezen fogyasztók mit tudnak és mit gondolnak, és ami ennél is fontosabb, hogy mit éreznek, még akkor is, ha esetenként nincsenek tisztában saját „érzéseikkel". Ezek után tervezik meg a kampánystratégiát, hogy kapcsolatot teremtsenek a jelöltjeik és a feltárt fogyasztói attitűdök között. Olyan reklámcélú arculatot hoznak létre, amely pozitív reakciókat vált ki, és „eladja" a jelölteket.[19]

Az amerikai demokrácia nemcsak az amerikai transznacionális társaságok számára eladó. A mexikói kormány 25 millió dolláron felül köl-

tött, és szerződtetett sok vezető washingtoni lobbystát, hogy támogassák a NAFTA melletti kampányban. Az 1980-as évek végén a japán nagyvállalatok becslések szerint évi 300 millió dollárt költöttek politikai lobbyzásra az Egyesült Államokban, és további 300 milliót arra, hogy alulról építkező országos politikai hálózatot alakítsanak ki a közvélemény befolyásolására. Összességében véve a japán kormány és a japán vállalatok érdekeik képviseletére kilencvenkét washingtoni jogi, PR és lobbysta céget alkalmaztak. Összehasonlításul Kanada ötvenötöt, Nagy Britannia negyvenkettőt, Hollandia pedig hetet. Céljuk, hogy az Egyesült Államok jogszabályai átírásra kerüljenek oly módon, hogy az kedvező legyen a külföldi nagyvállalatok számára — és ez a módszer gyakran működik is.[20]

A tőkés libertariánizmus — egy olyan ideológia, amelynek állításai és ígéretei éppoly hamisak és öncélúak, mint a cigarettagyártók azon állításai, hogy a nikotin nem okoz függőséget, és hogy a cigarettafüst nem jelent egészségügyi kockázatot — politikai kultúránk és legbefolyásosabb intézményeink uralkodó filozófiájává vált. Ez kitartó kampány eredménye, amelyben az eddig kifejlesztett legrafináltabb technikákat alkalmazzák a tömegmarketing és médiamanipuláció mesterei. Ugyanakkor mindez csak egyetlen eleme annak a még nagyobb kampányhadjáratnak, mely célja a piacok globalizálása, és az, hogy a tőkés libertariánizmus és a fogyasztói filozófia beágyazódjon egy homogenizált globális kultúrába.

11. A VILÁGOT BEHÁLÓZÓ MARKETING

A legszilárdabb hatalma mind kozul annak van, akinek arra van hatalma, hogy a jó élet képét tárja elénk, és győzelemre vigye azt. Az amerikai uzleti világ 1890 után megszerezte ezt a hatalmat, és . szovetkezve a kulcsfontosságú intézményekkel megkezdték az amerikai társadalom átalakítását egy olyan társadalommá, amelyet teljesen lefoglal a fogyasztás, a kényelem és a testi jólét, a fényűzés, a koltekezés és a vagyonszerzés, amelyben idén tobbnek kell lennie, mint tavaly, és jovőre tobbnek kell lennie, mint idén.

— William Leach[1]

A tőkés társaságok vezetői egy olyan globális piacról álmodnak, amely egyontetű ízléssel és igényekkel rendelkező emberekből áll. ... Az uvegeken, dobozokon a szimbólumok és címkék globális jelzések, amelyre millιók ismernek rá azonnal, akik talán azt sem tudnák megmondani, hogy milyen színű az ENSZ zászlaja.

— Richard J. Barnet és John Cavanagh[2]

A modern társadalmakban a televízió vitathatatlanul a kulturális újratermelés legfontosabb intézményévé vált. Iskoláink van-

nak valószínűleg a második helyen. A televíziót már teljesen gyarmatosították a tőkés érdekeltségek, amelyek most igényt formálnak az iskolákra is. Céljuk nem egyszerűen a termékek eladása és a fogyasztói kultúra erősítése. Létre akarnak hozni egy olyan politikai kultúrát, amelyben a köztudatban egyenlőségjel kerül a tőkés társaságok érdekei és az emberi érdekek közé. Paul Hawken szavaival: „Elménket célba veszi a tőkés szponzorokat kiszolgáló, kábítószerként ható média, melynek célja olyan módon láttatni a tényeket, hogy a nézők megfeledkezzenek a körülöttük lévő tényleges világról."[3]

A tények átformálása azzal az állítással kezdődik, hogy a piacgazdaságban a fogyasztó határoz, a piac pedig reagál. A kis vásárlók és eladók világában ez lehet, hogy igaz. Ez esetben egyetlen eladó sem számíthat arra, hogy új kultúrát teremthet, amely előmozdítja terméke vásárlását. Mai világunkra azonban ez nem áll. Korunk nagyvállalatai előtt nincsenek korlátok, ha át akarják formálni akár egész társadalmak értékrendjét, abból a célból, hogy létrehozzák az élvezetek homogén kultúráját, amely a fogyasztási kiadások növelésére ösztönöz, és előmozdítja hosszú távú érdekeik érvényesítését. Ahogy nőtt a vállalatok kiegészítő szolgáltatások iránti igénye a reklámozás,a képi megjelenítés, a média, az alkotó termelés, a fogyasztókra vonatkozó kutatások, a marketing oktatás és számos hasonló területen, egész új ágazatok tűntek fel, hogy a vállalatok által eladásra kínált termékek iránti igények felkeltésével siessenek segítségükre, és hangsúlyozzák a vállalati érdekekkel összhangban álló politikai értékeket.

11.1 Először Amerika, azután az egész világ

Volt idő, amikor az uralkodó amerikai kultúra a tömegmarketing legszörnyűbb rémálma lett volna. A takarékosság és a mértékletesség központi szerepet töltött be a híres puritán etikában, amelyet kezdetben a puritán telepesek hoztak magukkal Amerikába. A puritánok hittek a kemény munkában, a közösségi életben, a mértéktartó életvitelben és az őszinte lelki életben. Alapszabályuk volt, hogy nem szabad többet kívánni az anyagi javakból, mint amennyit valóban felhasználunk. Gyermekeiknek ezt tanították: „Használd, nyűdd el, csináld meg, ha tudod, vagy légy meg nélküle."[4]

A kvékereknek szintén erős hatása volt a korai Amerikára. Bár a puritánoknál türelmesebbek és még inkább az egyenlőség hívei voltak, a kemény munkával és takarékossággal kapcsolatban osztották azok értékrendjét, s ezt fontosnak tartották az egyén lelki fejlődése szempontjából is. Ralph Waldo Emerson és Henry David Thoreau — a korai Amerika két jelentős írója — úgy tekintettek az egyszerűségre, mint az isteni megtapasztaláshoz vezető útra.[5]

A fogyasztói kultúra jórészt a tizenkilencedik és huszadik század végén, az akkori viszonteladó óriások koncentrált erőfeszítésének eredményeként alakult ki, célja az volt, hogy egyre növekvő keresletet támasszon az eladásra kínált áruk iránt. William Leach, amerikai történész *A vágyak birodalma: a kereskedők, a hatalom és az amerikai kultúra felemelkedése* című könyvében mutatta meg azt, ahogy ezek a kereskedők átváltoztatták a takarékosság és mértékletesség lelki kultúráját a saját vágyak kielégítésére orientált anyagias kultúrává. Leach úgy találja, hogy az az állítás, miszerint a piac egyszerűen a fogyasztói kívánalmakra reagál, nem más, mint azok öncélú koholmánya, akik abból élnek, hogy a valóságot addig manipulálják, amíg meggyőzik a fogyasztókat, hogy azt vásárolják, amit a vállalatok számára nyereséges eladni:

> Valójában a fogyasztói kapitalizmus talán minden valaha létrejött kultúra közül a legkevésbé közmegegyezésen alapuló kultúrák közé tartozik, és ez két okból is igaz. Először is nem a „nép" hozta létre, hanem bizonyos kereskedelmi csoportok, együttműködésben más olyan elitcsoportokkal, amelyek számára ez előnyös volt és amelyek a profittermelésnek, valamint az egyre növekvő mértékű tőkefelhalmozásnak voltak elkötelezettjei. Másodszor pedig azért sem alapulhatott közmegegyezésen, mivel pusztán egyik napról a másikra szóló életvitelével (az összeesküvést teljesen kizárva) a jó élet egyetlen jövőképét helyezte előtérbe és lesöpört minden mást. Ily módon teljesen beszűkítette a közéletet, megakadályozta, hogy az amerikai nép bepillantást nyerjen más életmódokba és életfelfogásokba, mely rálátás esetleg a valódi demokrácia képességével ruházta volna fel őket, hogy önkéntesen adják beleegyezésüket az uralkodó kultúrához (ha egyáltalán beleegyezésüket kellett volna adni).[6]

Azon népi kultúrák, amelyek az amerikai közemberek szívéből és törekvéseiből nőttek ki, hangsúlyozták a tulajdon demokratizálását, vala-

mint a köztársaság előnyeit, s azon alapultak, hogy az egyes családok birtokolták saját földjüket és eszközeiket. Ezekkel megtermelték az általuk fogyasztott javak nagyobb részét, és részt vettek az együttműködésen alapuló közösségekben. Modelljük az erős közösségi gazdaság modellje volt, melyet csak kiegészített, hogy mellékesen bekapcsolódtak a piacgazdaságba is.

Az elmozdulás a háztartási és közösségi termelés gazdaságából egy elsődlegesen monetizált gazdaságba az 1800-as évek közepén történt meg Amerikában, abban az időszakban, amikor uralomra kerültek a nagy tőkés társaságok. Azonban még 1870-ben is átlagosan tíznél kevesebb munkása volt egy vállalatnak. A piacok jellemzően helyi és regionális piacok maradtak és a legtöbb vállalkozás egyéni tulajdonban és egyéni irányítás alatt állt — vagyis a világ még mindig közel állt Adam Smith elképzeléséhez.

A nagy tőkés társaságok egyre nagyobb gyakorlatot szereztek abban, hogyan keltsék fel az igényeket termékeik iránt. Végül megszületett a marketing, mint a menedzsment egy szakterülete, és a korai menedzserképző iskolák kurzusokat kezdtek hirdetni, hogy kielégítsék az erre irányuló igényeket. Mivel a gyárakban egyre több ember vált függővé a bérmunkától, a kormányok érdekeltek lettek abban, hogy támogassák a fogyasztói kultúrát, mint a foglalkoztatás fenntartásának eszközét.

Az üzlet világában egyre rafináltabban használták a fényhatásokat, a színeket és az üveget, hogy az elegáns modellek és divatbemutatók által elénk tárt evilági paradicsom megragadó képét teremtsék meg. A múzeumok bemutatókat szerveztek, amelyek az új kultúra csodáit festették le. Az egyént fokozatosan körülvették olyan üzenetekkel, melyek tovább erősítették a vágyak kultúráját. A hirdetések, az áruházak kirakatai, a fényreklámok, a divatbemutatók, a legjobb szállodák fényűző környezete és a plakátok mind a jó élet mesterségesen megalkotott képét közvetítették. A hitelprogramok azt a benyomást keltették, hogy ez az élet könnyedén megvásárolható. Leach szerint:

> Az Egyesült Államok volt az első olyan ország, melynek gazdasága a tömegtermelésre állt rá, és az Egyesült Államok alkotta meg először a tömegfogyasztás intézményeit és a tömegfogyasztás kultúráját, amelyek közvetlenül a tömegesen előállított termékek piacra viteléhez és eladásához kapcsolódva jöttek létre. Amerika más nemzeteknél hatásosabban és erősebben alakította ki azt a közös köteléket a különböző intézmények között, amely az üzleti célok valóra váltását szolgálta.[7]

Ma a televízió az elsődleges közeg, amelyen keresztül a tőkés társaságok az amerikaiak kultúráját és magatartását formálják. A statisztika hátborzongató.[8] A kettő és öt év közötti amerikai gyerekek átlagosan napi három és fél órát nézik a TV-t; a felnőttek átlaga majdnem öt óra. Csak a munka és az alvás foglal le többet az átlagos felnőtt életéből — a televízió gyakorlatilag a közösségi és családi élet helyébe lépett, helyettesíti a kulturális tevékenységet és az olvasást. Ez azt jelenti, hogy az átlagos amerikai felnőtt körülbelül 21 000 reklámot lát évente, amelyek többsége ugyanazt az üzenetet hordozza: „Vedd meg — vedd meg most!" A 100 legnagyobb amerikai vállalat fizeti meg a kereskedelmi televíziók műsoridejének kb. 75 százalékát, és a közszolgálati televíziók idejének 50 százalékát. Minthogy a főműsoridőben egy félperces reklám 200 000-300 000 dollárba kerül, ezt csak a legnagyobb vállalatok engedhetik meg maguknak. Noha a műsorok tartalmát látszólag senki sem ellenőrzi, a televíziós producereket azért fizetik, hogy olyan televíziós műsorokat gyártsanak, amelyeket megvesznek a reklámok megrendelői, és ezért szükségszerűen folyamatosan tekintettel vannak a nagyvállalatokra és szemük előtt lebegnek azok megfelelő műsortartalomról vallott nézetei.

Jerry Mander megmagyarázza, hogy a televízió miért szinte ideális kommunikációs közeg ahhoz, hogy a vállalati célokat szolgálja:

> Annál a képességénél fogva, hogy egyszerre milliók fejébe tud azonos képzeteket betáplálni, a tévé egyöntetűvé tudja tenni a látásmódokat, az ismereteket, az ízlést és kívánságokat, hogy hasonlítsanak azok ízlésére és érdekeire, akiktől az elképzelések kiindulnak. A mi világunkban e képzetek közvetítői a nagyvállalatok, amelyek életideálja technológiai központú, árucikk központú, anyagias és természetidegen. A műholdas közvetítés pedig módszer arra, hogy az adásokat a világ azon részeire is eljuttassák, mely a legutóbbi időkig még megmenekült ettől a lerohanástól.[9]

Mivel a multinacionális vállalatok eljutnak a világ mind a négy sarkába, nemcsak a már bevált termékeiket és márkaneveiket hozzák magukkal, hanem kedvenc médiumukat és kifinomult marketing-módszereiket is, amelyekkel gyarmatosítanak minden kultúrát, amelyet csak elérnek.

A *The Economist* jelentése szerint 1989-ben a multinacionális vállalatok világszerte összesen több mint 240 milliárd dollárt költöttek reklámokra. Újabb 380 milliárd dollár ment el a csomagolásra, a formaterve-

zésre és a termékek vásárlásának egyéb ösztönzésére. Összességében véve ezek a kiadások fejenként 120 dollárra rúgtak minden egyes emberre a világon.[10] Habár e kiadások zöme egy-egy bizonyos termék iránti kereslet felkeltésére irányul, ugyanakkor ahhoz is hozzájárul, hogy létrehozzon egy általános világméretű fogyasztói kultúrát, és hogy a köztudatban kapcsolatot teremtsen a tőkés érdekek — különösen a nagyvállalatok érdekei — és a közérdek között.

Egészében véve a vállalatbarát fogyasztó megteremtésére a tőkés társaságok egy főre számítva több mint felét költik annak az összegnek, mint amit a világ a közoktatásra fordít, az utóbbi 207 dollár/fő (a déli országokban 33 dollár/fő).[11] A reklámkiadásokra fordított összeg sokkal gyorsabban nő, mint az oktatási kiadások. A reklámkiadások közel meghétszereződtek 1950 óta — a világgazdaság növekedési üteménél egyharmaddal gyorsabban.[12]

11.2 Az MTV teremtette világ pontosan tudja: „A Coca-Cola az igazi"

Az *Atlantic Monthly*-ban megjelent, a gazdasági integrációt dicsőítő cikkében Akio Morita kereskedelmi korlátnak tekintette a helyi kultúrák különbözőségét.[13] Nagy nehézséget jelenthet a világméretű marketingkampányok kivitelezésében, ha a fogyasztók megnyerésének feltétele a helyi ízlés és a kulturális különbözőségek tiszteletben tartása. A vállalati marketingszakemberek álma egy olyan globális fogyasztói kultúra, amelyet a márkanév-hűség köt egybe, és amely lehetőséget teremt a vállalatok számára arra, hogy termékeiket ugyanazzal a reklámszöveggel kínálják Bangkokban, mint Párizsban vagy akár New Yorkban. Pontosan ez az, ami ma végbemegy. A Coca-Cola elnökének, Robert C. Goizuetanak a szavaival élve: „Az embereket az egész világon ma már legalább annyira összeköti a fogyasztói termékek márkaneve, mint bármi más."[14] A Coca-Cola sikerének alapja az, hogy globális szimbólummá tudott válni, mindenütt ösztönzésül szolgált a nagyvállalati felsővezetők számára.

Alig van olyan közeg, amely nagyobb lehetőséget kínálna arra, hogy valóra váltsa a reklámkészítők álmát, mint az MTV, a rockzene tévé-

csatornája. Minthogy az MTV az egész világon szinte univerzálisan képes a tizenévesekhez fordulni, így ideális eszköze a fogyasztói kultúra globalizálásának. Az MTV népszerű rock and roll-műsora, amely rövid, független bejátszások tarka kuszasága, 1993-ban már hetvenegy ország 210 millió háztartásában volt mindennap fogható. Richard J. Barnet és John Cavanagh szerint az MTV szórakoztató hálózata — amely pop videoklipekre szakosodott, és a forgalomba kerülő termékek széles skáláját folyamatosan reklámozza — „öt földrész leghatásosabb ifjúságnevelője". Majd így folytatják:

> A műsorok és a reklámok együttesen hívják életre a vágyakozás hangulatát — hogy valakit megszeressünk, hogy történjen valami izgalmas, hogy véget érjen a magány, és hogy valamit vásároljunk — egy lemezt, egy koncertjegyet, egy pólóinget, vagy egy Thunderbird* -öt. A reklámozás annál is hatásosabb, minthogy egyáltalán nem látszik, hogy reklámról van szó. ... Az emberek ugyanazt az elektronikus berendezést használják az egész világon, hogy ugyanazokat a tömegesen előállított dalokat és történeteket hallhassák, illetve láthassák.[15]

Sarah Ferguson úgy hiszi, hogy a fiatalok kultúrájának — és különösen a zenéé, amely valaha a kamaszok lázadásnak elsődleges és erőteljes kifejezőeszköze volt — üzleti érdekek szolgálatába állítása megakadályozza azt, hogy a fiatalok saját lázadásuk fölött rendelkezzenek, és aktívan gátolja egy lehetséges ellenkultúra kialakulását. Ferguson szerint „az új zenei irányzat az avantgárdtól az uralkodó stílusig olyan zárt kört alkot, hogy nincs egy parányi helye sem a szabadságnak és a káosznak, ahol az ellenkultúra gyökeret verhetne".[16]

A fogyasztói kultúra egyetemesítésére tett legagresszívebb erőfeszítések közé tartozik az Avon kozmetikai vállalat próbálkozása. 1994 augusztus 2-án mutatta be a TV Nation című műsor az Avon kampányát, melynek célja az volt, hogy új vásárlókat nyerjen meg a brazíliai Amazonas medence nyomorgó vidéki lakosságának körében, ahol hetvenezer Avon-ügynök dolgozott azon, hogy eljuttassa az Avon üzenetét minden egyes falusi portára. Ademar Serodio — az Avon Brasil elnöke — elmagyarázta: „Ahelyett, hogy arra kérnénk az embereket, vásároljanak többet, most megpróbálunk olyan új rétegeket felfedezni, akik még soha nem vásároltak tőlünk." Mint kiderült abból a film-

ből, amely a távoli Santarem faluban történő, minden házat felkereső ügynöknőket mutatta, sok új vásárló sovány, korosodó, ráncos nő volt, akik mezítlábas gyerekeikkel laktak földpadlós viskóikban. Santarem sok lakója nem tud sem írni, sem olvasni, a háztartások átlagos jövedelme pedig napi 3 dollár.

Az Avon-ügynökök százai szálltak ki Santarembe, hogy nyomon kövessék a tévé-reklámok hatását, ahol romantikus képeket mutattak be, melyeken érzéki, fiatal, világos bőrű nők szerepeltek elegáns, jóképű férfiakkal. Elmondják a gyerekszülésektől és a napon végzett fárasztó munkától megtört, korosodó asszonyoknak, hogy szépek lesznek, ha az Avon termékeit használják. Az egyik legfontosabb termékreklám középpontjában a Renew elnevezésű bőrmegújító termék szerepelt — flakonja 40 dollár —, amely úgy működik, hogy leégeti a felső bőrréteget. A tévéreklám speciális hatások segítségével alkotja meg a nő képét, aki lehámozza arcáról az évek nyomát, hogy varázslatosan fiatallá váljon. Rosa Alegria — az Avon Brazil kommunikációs igazgatója — szerint „a nők bármit megtesznek, hogy megvásárolhassák. Inkább nem vesznek mást, lemondanak róla, hogy ruhát, cipőt vásároljanak. Ha jó érzést vált ki bőrük megváltozása, inkább ruhát sem vesznek, hanem olyasmit, amit a tévében láttak. Az emberek valóságos csodának tartják.[17]

11.3 Vállalatok az osztálytermekben

A tőkés társaságok most agresszíven haladnak abba az irányba, hogy a kulturális újratermelés második legfontosabb intézményét, az iskolákat is meghódítsák. A Consumers Union (Fogyasztók Szövetsége) szerint 1990-ben 20 millió amerikai tanuló használt valamilyen formában olyan oktatási anyagot az iskolában, amelyet vállalatok szponzoráltak. Néhányan egészen nyíltan reklámoznak silány ételeket, ruházati cikkeket, illetve személyi használatú árucikkeket. Például a National Potato Board (Országos Burgonya Bizottság) egyesítette erőit a Lifetime Learning Systemmel (Életreszóló Oktatási Rendszer), és közösen mutatták be a „Count Your Chips" (Számold meg a burgonyaszirmokat) elnevezésű matematikai programot a burgonyaszirom dicsőítésére a Burgonyakedvelők Hónapja alkalmából. A cukorpótló NutraSweet egy „tökéletes egészség"-programot szponzorált.[18]

A nagyvállalatok ráerőszakolják silány gyorsételeiket az iskolai ebédprogramokra, és teleletömik velük az ételautomatákat. Az iskolai étkezdék alkalmazottait célba vevő fizetett műsorok és folyóiratok tele vannak olyan felhívásokkal, mint pl. „Hozza be a Taco Bell termékeit az iskolába!", „A Pizza Hut élvezetessé teszi a menzai kosztot." A Coca-Cola lobbytámadást indított arra a jogszabályjavaslatra, amely betiltotta volna az üdítőitalok és egyéb „minimális tápértékű" cikkek árusítását a közoktatási intézményekben. Randal W. Donaldson, a Coca-Cola atlantai szóvivője jegyezte meg: „Stratégiánk lényege, hogy mindenütt jelen legyünk. El akarjuk érni, hogy az üdítőital mindenkinek karnyújtásnyi távolságra legyen, bárhol is kívánja meg. Széles körben hozzáférhetővé kívánjuk tenni üdítőitalainkat, és az iskolák jelentik az egyik olyan csatornát, ahol ezt meg akarjuk valósítani."[19]

Más üzenetek célja, hogy a tőkés libertariánizmusban való hitet és annak értékrendszerét beletáplálja a fiatalokba. Így a Mobil Corporation, amely híres arról, hogy rendszeresen helyet vásárol a *New York Times*-ban, ahol a közérdekről vallott nézeteit hangoztatja, egy — a Learning Enrichment Corporation (Oktatásfejlesztési Rt) által összeállított — oktatási modult ajánlott fel az iskolai oktatás számára, amelyről azt állították, hogy segíti a hallgatókat az Észak-Amerikai Szabadkereskedelmi Megállapodás (NAFTA) értékelésében, elsősorban persze annak előnyeit hangsúlyozva.

Ahogy a közvélemény környezettudatossága elkerülhetetlen tényként jelent meg, válaszul a nagyvállalatok elkezdtek zöld színben mutatkozni és megpróbálták oly módon átfogalmazni a problémákat és azok megoldásait, hogy az támogassa a vállalati célok megvalósulását. A Mobil a közoktatáshoz egy videóval is hozzájárult, amely kifejezetten iskolai használatra készült, és amely a műanyagokat dicséri, mint a legjobb olyan hulladékféleséget, amely a hulladéklerakókba kerülhet. Az Exxon „Energy Cube" (Energia Kocka) című modulja nem tárgyalja az energiahatékonyság kérdését, a fosszilis energiahordozók alternatíváit vagy a globális felmelegedés problémáját. Ehelyett arra tesz kísérletet, hogy a hallgatók fejében elmossa a különbséget a benzin és a napenergia között. Elmagyarázza, hogy a benzin „energiaértéke a napenergiából származik, annak szerves vegyületek formájában tárolt változata."

A Mobil és a hozzá hasonló vállalatok aktívan támogatják a National Council on Economic Education-t (Gazdasági Képzés Nemzeti Tanácsa), amely küldetése szerint a gazdaságtan oktatásának segítésére

hivatott az általános és középiskolákban. Egy fizetett Mobil-cikk a *New York Times*-ban azon kesergett, hogy a középiskolák felsőbb évesei a gazdasági tájékozottságra vonatkozó országos felmérésben csak a kérdések 35 százalékára válaszoltak helyesen. A Mobilnak persze saját elképzelése van arról, hogy mi is lett volna a helyes válasz. Az említett cikk megjegyzi:

> Ha belgazdasági kérdésekről van szó, segíthet, ha megértjük, milyen hatást gyakorol az adók emelése vagy csökkentése az állások biztonságára vagy az életszínvonalra. Ha pedig a környezetpolitikára vagy környezetszabályozásra terelődik a szó, akkor szükséges, hogy rendelkezzünk némi ismerettel az alapvető gazdasági fogalmakról, úgy mint kereslet és kínálat, költség és haszon, valamint arról, hogy a vállalatnak nyereséget kell termelnie.[20]

A General Motors levélben küldött ki egy videokazettát minden magán, állami és egyházi általános iskolába, mely video a következő címet viselte: „I Need the Earth and the Earth Needs Me" (Szükségem van a Földre és a Földnek is szüksége van rám). A gyöngyöző vízben úszkáló és festői tájon futkározó gyerekekkel a háttérben a GM videója olyan tevékenységekre ösztönöz, mint a faültetés és a hulladékvisszaforgatás. Szó sincs a tömegközlekedésről, sem pedig arról, hogy át kellene szervezni a városokat, hogy ezzel csökkenjen a közlekedés iránti igény. A GM azt ajánlja, hogy az autók jobb kihasználása érdekében alakítsunk csoportokat, amelyben a tagok felváltva szállítják saját autójukon a többieket a közös úticélhoz, valamint hogy forgassuk vissza a motorolajat. A video és az azt kísérő tanári útmutató minden egyes megállapítása önmagában igaz. A teljes kép mégis félrevezető, mert döntő fontosságú tényeket és elképzeléseket hagy említés nélkül.

A Channel One — egy reklámok által szponzorált iskolai program — a csokiszeletekkel, gyorsételekkel és edzőcipőkkel kapcsolatos híreit és reklámjait közvetlenül az osztálytermekbe sugározza, napi tizenkét percen keresztül több mint 12 000 iskolában. Cserébe azért, hogy minden egyes osztályterem parabolaantennát és videoberendezést kapjon, az iskolának el kellett fogadnia, hogy a Channell One-t az oktatási napok legalább 90 százalékán a gyerekek legalább 90 százalékának látnia kell. A tanároknak nem szabad félbeszakítani vagy kikapcsolni a tévét a műsor alatt. Egy felmérés szerint a tanulók többsége azt hitte, hogy —

mivel az iskolában vetítették — a Channell One által reklámozott termékek biztosan jók a diákoknak.[21]

Mark Evans — a Scholastic Inc. egyik magas rangú elnökhelyettese — egy, az *Advertising Age*-ben megjelent írásában az üzleti világ számára a következő kihívást festette le:

> Egyre több és több vállalat látja be, hogy az oktatáshoz kapcsolódó marketing a legfigyelemreméltóbb, legmaradandóbb és legkevésbé költséges módja annak, hogy biztosítsák helyüket a 21. század nézeteinek és piacainak formálásában. . . . [Az önborotváit a tizenévesek számára bemutató Gillette program] . . . az osztályokra összpontosító, a gyerekeket motiváló életstílus elterjesztésével alakítja ki a márka- és termékhűséget. . . . Tud-e javasolni olyan reklámmódszert, amely a diákokat az iskolákból egyenesen a szupermarketekbe viszi?[22]

Amennyiben nem, úgy a Scholastic Inc. — az egyik legnagyobb tananyagkészítő az USA-ban — feltehetően készen áll arra, hogy segítségére legyen.

Más nagyvállalatok azt javasolják, hogy az állami iskolákat profit alapon működtessék. Megdöbbentő és ijesztő az a lehetőség, hogy azzal lehet nyereségre szert tenni, ha az iskolákat az új tömegkommunikációs eszközök egyik részpiacává teszik a vállalatok marketingje, image-építése, a fiatal és fogékony agyakra irányuló ideológiai agymosása számára.

11.4 Az *1984* világa

A tőkés társaságok nem sajnálják a pénzt a reklámokra, a lobbyzásra, a pártfogás megszerzésére, a propagandára, és mindegy, hogy ez az iskolákban vagy a tömegkommunkációban zajlik-e, ha ezzel ösztönözhetik az érdekeik érvényesítését támogató és elősegítő egyéni vagy csoportos tevékenységeket, és bármilyen módszert felhasználnak, csak váltsa ki a kívánt fogyasztói reakciókat. Paul Hawken így írja le módszereiket:

> Életlen fókusszal felvett, lágy hatású fényképen szarvas sétál az érintetlen erdőségben, jelképes bizonyítékaként annak, hogy a

papíripari vállalat elkötelezetten szem előtt tartja a jövőt, bár ez nem akadálya annak, hogy folytassa a tarvágásokat, és küzdjön a Veszélyeztetett Fajok Törvényének kongresszusi módosítása ellen. Tősgyökeres amerikaiak helyeslően szemlélik, amint a szeméttől lepett vadvirágos rétet gyerekek tisztogatják, kezükben műanyag zacskót tartva, amely a reklám szerint biológiailag lebomló, holott valójában nem az. (A Mobil Oil-t az államügyészek ezért a reklámért több államban is beperelték és megbüntették.) A Simpson Paper Thoreau, Whitman és Leopold nevekkel dobta piacra „visszaforgatott anyagból készült" papírtermék sorozatát, amely azonban fogyasztási fázisban keletkezett hulladékot csak töredékében tartalmazott.** A brit atomenergia-vállalatok kijelentették, hogy az atomenergia zöld energia, minthogy nem szennyezi a levegőt.[23]

Dohánygyárak költenek milliókat arra, hogy meggyőzzék a közvéleményt, nincs semmiféle tudományos alapja annak az állításnak, hogy a dohányzás káros az egészségre; autógyárak támadják a légszennyezési határértékeket; fegyvergyárak küzdenek a fegyverviselés korlátozása ellen; vegyi üzemek illegális lerakókban helyezik el mérgező hulladékaikat; a gyógyszergyárak pedig ármegállapítási monopóliumot tartanak fenn. Ezek mindennapos esetek. A nagyvállalatok állításainak éppen az ellenkezője az igaz. Helyesen mondja maga a *Business Week*: „A modern multinacionális vállalatok nem szociális intézmények. Egymás ellen játsszák ki a kormányokat, úgy változtatják az árakat, hogy minél kisebb adót fizessenek, állandóan változtatják véleményüket, külföldre telepítenek munkahelyeket, új technológiákat süllyesztenek el, ha a versenyképesség megtartásához erre van szükség."[24]

A tőkés társaságok azon törekvései, hogy a televízió kézben tartásán keresztül átformálják kultúránkat és a politikát, George Orwell *1984* című művét és a tekintélyelvű társadalom képét juttatja eszünkbe, amelyet a mindig és mindenütt jelenlevő tévéképernyők uralnak, manipulálva az állampolgárok világlátását. Világunk ma szövevényesebb, az alkalmazott technikákban pedig több a körmönfont ravaszság, mint amit Orwell előrevetített. A szálakat most a tőkés társaságok mozgatják, nem pedig a kormányok. Ma nem az állam, hanem a piac zsarnoksága irányít bennünket.

Az alkalmazott technikák elegánsan egyszerűek. Azon kulturális jelképek manipulálására összpontosítanak, amelyekben személyes azo-

nosságtudatunk gyökerezik. A tömegkommunikációs korszak előtt ezek a jelképek az összetartozó emberek kollektív műveként keletkeztek, és a művészetek közvetítésén keresztül az emberek legbelsőbb érzésvilágát fejezték ki. Kifejeződései voltak annak a kollektív tudatnak, hogy kik vagyunk. Minél több időt töltünk elmerülve a tőkés társaságok által uralt és összeállított televíziós világban, annál kevesebb időnk jut a közvetlen emberi kapcsolatokra, amelyeken át a kulturális önazonosság és az értékek hagyományosan kifejezésre jutottak, megerősítést nyertek és megújultak. Egyre inkább igaz, hogy akik a tömegkommunikációs eszközöket a kezükben tartják, azok uralják a kultúrát is.

A tőkés társaságok megálmodta globális jövőkép építőmesterei olyan világot képzelnek el, amelyben a világ leghatalmasabb vállalatóriásai által teremtett és birtokolt egyetemes szimbólumok váltanák fel a különböző kulturális jelképeket, amelyek eddig az embereket bizonyos helyekhez, értékekhez és emberi közösségekhez kapcsolták. Kulturális jelképeink azonosságtudatunk és önértékelésünk fontos forrásait jelentik: megmondják, mennyit érünk és mi a helyünk a társadalomban. Megteremtik lojalitásunkat és felkeltik felelősségérzetünket a közösség és környezeti rendszerének egészségi állapota és jóléte iránt. Ha a kulturális jelképek feletti ellenőrzés átszáll a tőkés társaságokra, akkor átengedjük nekik a hatalmat is, hogy ők határozzák meg, kik vagyunk. Nem leszünk többé amerikaiak, norvégok, egyiptomiak, filippínók vagy mexikóiak, hanem egyszerűen csak a „Pepsi generáció" tagjai, elszakítva hazától, otthontól és megfosztva lényegünktől. Csak az marad, amit a tőkés társaságok szerint kifizetődő ránk ruházni. Meglehet, hogy a piac zsarnoksága álnokabban érvényesül, mint az állam zsarnoksága, de nem kevésbé eredményes, ha arról van szó, hogy kevesek érdekében tömegeket kell leigáznia.

12. A SZEGÉNY ORSZÁGOK ÁTALAKÍTÁSA

Már nem a golyó és kötél járja, hanem a Világbank és az IMF.

— Jesse Jackson[1]

Hogy hozzánk csábítsuk az Önéhez hasonló vállalatokat...elhordtuk a hegyeket, kiirtottuk a dzsungeleket, feltöltöttük a mocsarakat, eltereltük a folyókat, áthelyeztük a városokat...s mindezek megkönnyítik, hogy itt vállalkozzon.

— A Fülöp-szigetek kormányának hirdetése a Fortune-ban[2]

A globális intézmények kiépítésének második világháború utáni zaklatott időszakában a közfigyelem az Egyesült Nemzetek Szervezetére irányult, amely valamennyi országot magában foglaló szervezetként létesült, s legalábbis a Közgyűlésben minden tagnak egy szavazata van. Az ENSZ küldöttei közismert személyiségek, a viták nyilvánosak és gyakran hevesek. Ugyanakkor viszont a Közgyűlésnek kevés tényleges hatalma van. A tényleges cselekvés jogosultsága a Biztonsági Tanácsé, melyben a nagyhatalmak mindegyikének vétójoga van.* Az ENSZ

irányítási struktúrája alapján azt a következtetést kell levonnunk, hogy az ENSZ elsősorban vitafórumként jött létre.

Ezzel szemben három másik, több félre kiterjedő (multilaterális) intézmény viszonylag csendben, a nyilvánosság látókörén kívüli működéssel létesült — a Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank (Világbankként szokták emlegetni), a Nemzetközi Valutaalap (IMF) és az Általános Vámtarifa- és Kereskedelmi Egyezmény (GATT). E három szervezetre Bretton Woods-i intézmények néven szoktak hivatkozni, emlékeztetve arra, hogy negyvennégy nemzet képviselői 1944 július 1-22. között Bretton Woodsban (New Hampshire) gyűltek össze, hogy a második világháború utáni világgazdaság intézményi rendszeréről megállapodjanak. A Bretton Woods-i rendszerként ismertté vált intézményrendszer kinyilvánított alapvető célja az volt, hogy a gazdasági fellendülés és kölcsönös egymásrautaltság szövedékében egyesítse a világot, kizárva ezáltal, hogy a nemzetek egymás ellen fegyvert fogjanak. A rendszer megtervezőinek szeme előtt egy másik cél is lebegett, nevezetesen, hogy az Egyesült Államok vezetése alatt olyan nyitott világgazdaságot hozzanak létre, amely Amerika számára elvitathatatlanul biztosítaná a világpiacokhoz és a nyersanyagokhoz való hozzáférést.[3] A Bretton Woods-i intézmények közül kettőt — az IMF-et és a Világbankot — ténylegesen a Bretton Woods-i értekezleten hozták létre. A GATT viszont egy ezt követő nemzetközi értekezleten született.

Noha formálisan az ENSZ szakosított intézményeinek minősítették, a Bretton Woods-i intézmények mégis csaknem az ENSZ-től függetlenül működnek. Irányításuk és igazgatási folyamataik titkosak, a nyilvános felülvizsgálattól és a demokratikus vita elől gondosan elszigetelve. A Világbank belső működési folyamatai valójában olyannyira titkosak, hogy az egyes országokkal kapcsolatos tervekre, stratégiákra és elsőbbségekre vonatkozó legfontosabb dokumentumok még a saját végrehajtó igazgatóságuk tagjai számára sem hozzáférhetőek. A Világbankban és az IMF-ben a nagyhatalmaknak bizonyos döntések vonatkozásában vétójoguk van, továbbá tőkejegyzésük arányában van szavazati súlyuk, ily módon biztosítva befolyásukat az ügymenet és a programok megszabására és kézben tartására.[4]

Ebben a fejezetben megvizsgáljuk, hogy a Világbank és az IMF — túllépve szerepén — hogyan működött egymással összhangban az alacsony jövedelmű országok globális rendszertől való függésének elmélyítésén és azután hogyan nyitotta meg ezek gazdaságát a tőkés

társaságok gyarmatosítási törekvései előtt. A következő fejezetben azt nézzük meg, hogy a GATT-ot és utódát, a Világkereskedelmi Szervezetet (WTO) a világ legnagyobb vállalatai hogyan használták fel hatalmuk megszilárdítására és a köznek való számadási kötelezettségük alóli kibúvásra.

12.1 A hiteligény létrehozása

A Világbank elsődleges eredeti célja az európai újjáépítés finanszírozása volt. A Világbank kölcsönei iránt azonban az európai országok részéről nagyon kicsi kereslet mutatkozott. Európának a fizetési egyensúly támogatásához gyorsan szétosztott segélyekre és engedményes kölcsönökre volt szüksége, valamint behozatalra, hogy gazdaságának újjáépítése alatt átmenetileg kielégíthesse alapvető szükségleteit. Az Egyesült Államok Marshall-terve ilyen jellegű támogatást nyújtott, a Világbank nem. 1953-ra, kilenc évvel a megalapítása után, a Bank teljes kölcsönállománya 1,75 milliárd dollár volt és ebből csak 497 millió szolgált az európai újjáépítésre. Ez az összeg elhalványul a Marshall-terv során Európának juttatott 41,3 milliárd dollárral való összevetésben.[5]

A Bank 1947-48. évi jelentése elismerte, hogy a kölcsönei iránti kereslet hiánya nem korlátozódik Európára. Ahogy az alacsony jövedelmű országok között kezdett a Bank ügyfeleket keresni, hasonló problémával találkozott. Az országok egyszerűen nem nyújtottak be a Banknak elfogadható projekteket.[6] Két problémát tártak fel. Az első az volt, hogy a kölcsönök lehetséges felvevői nem rendelkeztek a kölcsönkérelem beterjesztéséhez szükséges tervezési és technikai jártassággal. A második probléma, melyet Robin Broad aprólékosan dokumentált a Világbank és az IMF Fülöp-szigeteki kapcsolatait tárgyaló tanulmányában, még alapvetőbb volt: az üzleti elit, amelyik rendszeresen váltogatta egymást a kormányzati kulcspozíciókban, a gazdasági nacionalistákra és a transznacionalistákra oszlott meg.

A gazdasági nacionalisták csoportja azokból az üzletemberekből állt, akik elsősorban a hazai piac kiszolgálásában voltak érdekeltek. Természetszerűen kerülték a nemzetközi gazdasági ügyekbe való belekeveredést, védték a hazai piacot és erőforrásaikat a nemzetközi gazdasági élet bizonytalanságaitól.[7] Többségük nem bízott a nem-

zetközi hitelezőkben és határozottan elutasították a Bank kezdeményezéseit. A Bank működése kezdetén az alacsony jövedelmű országok gazdaságpolitikáját a gazdasági nacionalisták erősen kézben tartották.

A transznacionalisták közelebb álltak a Bank ideológiájához és fogékonyabbak voltak arra, hogy a nemzetgazdaságot a világgazdaság hatókörébe vonják be. Ők voltak a Bank természetes szövetségesei.[8] A transznacionalisták két csoportból toborzódtak. Az első azokból az üzletemberekből állt, akik a transznacionális bankokhoz és nagyvállalatokhoz olyan vegyesvállalatok, licenc-szerződések, marketing-egyezmények és más kapcsolatok révén kötődtek, amelyek kialakult érdekei az áruk és a tőke szabad nemzetközi áramlását lehetővé tevő gazdaságpolitikákat igényeltek. A második csoport magas képzettségű technokratákból állt, akik közgazdaságtant tanultak, gyakran külföldön, s a külföldi és multilaterális intézményekkel rendszeres kapcsolatban álltak.[9]

Azokban az időkben a fejlesztési viták központjában a következő kulcskérdés állott: az újonnan iparosodó országok hol találhatnának piaci keresletet gazdaságuk s főként az ipari szektor növekedésének ösztönzésére? A vita első vonalbeli hangadói csak két lehetőséget láttak: vagy az ország jelenlegi importját helyettesítő javak hazai előállítását szolgáló iparosításra összpontosítanak (importhelyettesítő stratégia), vagy a hazai ipart elsősorban a külföldi export-piacok kiszolgálására építik (exportvezérelt stratégia). Az előző stratégia, melyet Raul Prebisch argentin közgazdász és az ENSZ Latin-amerikai Gazdasági Bizottsága támogatott, az önerőre támaszkodásra irányult és nyílt ellentmondásban volt a Világbank és az IMF azon törekvéseivel, hogy a hazai gazdaságokat meg kell nyitni a külkereskedelem és a külföldi beruházások expanziója előtt.[10] Az importhelyettesítő stratégia csökkentette az importigényt és így a külföldi valuta iránti igényt. Ez a stratégia a Világbank részéről kiközösítés alá esett, mivel a Bank elsődlegesen a külföldi valutában adott kölcsönügyletekből élt, melyekkel az északi félteke országaiból származó javak és szolgáltatások megvásárlását növelték. A gazdasági nacionalisták az importhelyettesítő stratégia előnyben részesítésére hajlottak, míg a transznacionalisták inkább az exportvezérelt stratégiát helyezték előtérbe.

Az 1950-es években a Bank mindkét korlát kezelésére alkalmas stratégiát dolgozott ki és követett. Elsőbbséget adott az „intézmény-

építő" projekteknek, amelyek olyan autonóm kormányzati intézmények létrehozását célozták, melyek a Világbank rendszeres kölcsönfelvevői lesznek a későbbiekben. A Bank vezérkara általában biztosítani kívánta, hogy ezek az intézmények viszonylag függetlenek legyenek kormányaiktól és elsősorban olyan transznacionális technokratákból álljon a vezetőségük, akik erős szakmai és pénzügyi szálakkal kötődnek a Bankhoz. 1956-ban a Bank létrehozta a Gazdasági Fejlesztés Intézetét. Kezdetben a kölcsönvevő országok vezető kormányzati tisztségviselői számára szemináriumokat szervezett, hogy elsajátíttassa velük a fejlesztés elméletének és gyakorlatának Világbankos koncepcióját. Az újonnan létesített intézmények alkalmazottai számára ugyancsak kiképzési kurzusokat szerveztek a kölcsönügyletek előkészítésének és megvalósításának Világbankos eljárásairól és módszereiről.[11]

A Bank állítása, hogy ő csak a kölcsönöket felvevő ország igényeire és kéréseire reagál, éppannyira hamis, mint a tőkés libertariánusok ama állítása, hogy a piac egyszerűen a fogyasztói keresletre válaszol. A Bank azt tette, amit az 1800-as években a nagy viszonteladók, amikor a megfelelő nagyságú fogyasztói réteg kialakulását meghiúsító mértékletességi kultúrával kerültek szembe. Az értékek és az intézmények olyan átalakításához fogtak hozzá, melyek termékeik számára fogyasztókat teremtettek. Az ilyen utat választó nagyvállalatokhoz hasonlóan a Bank is csekély figyelmet fordított az elsősorban saját igényeit kielégítő cselekvései távolabbi következményeire.

Ha egyszer a kereslet-támasztó stratégia már a helyére került, akkor a Bank saját irányítás alatt álló adomány-koordináló csoportokat létesített, és ezek felhasználásával a fontosabb kliens-országok vonatkozásában tőkeáttételének további növelésére törekedett.* Így például a Bank az 1950-es években elárasztotta Indiát kölcsönökkel ama sikertelen kísérlete során, hogy elegendő tőkeáttétellel eltérítse importhelyettesítő politikájától és az aktív állami gazdasági beavatkozástól. Tanácsait azonban India befolyásos pénzügyminisztere nem vette figyelembe. A Bank taktikát változtatott, adomány-csoportot alakított és jelentős segélyeket ígért, ha az ország az erőteljesebb szabadpiaci, exportorientált gazdaságpolitika felé mozdul el. 1971-re a Bank már tizenhat ilyen adomány-csoport elnöke volt.[12] Ez a Világbank vezetése alatt az adományozók közötti együttműködés új korszakát nyitotta meg és megnövelte a Bank politikai befolyását.[13]

12.2 Amikor kopogtat a díjbeszedő

1943-ban Wilbert Ward, a National City Bank of New York (New York-i Nemzeti Városi Bank) alelnöke a Világbank tervbe vett megalapításával kapcsolatban a következő prófétai kérdést tette fel:

> Ha felállítanak egy bankot, akkor olyan, tranzakciókat finanszírozó szervezetet hoznak létre, ahol végső soron a tranzakciók kiegyenlítik egymást. Másképpen nem bank... Hol kölcsönözhetünk az egész világon harminc-ötven milliárd dollárt a visszafizetés reményével?[14]

Mind a mai napig a kérdést nem válaszolták meg kielégítően. A Világbank közgazdászainak szokásos válasza az, hogy a világbanki kölcsönöket az általuk gerjesztett gazdasági növekedés hozamából fizetik vissza. A valóság viszont az, hogy az adós országok túlnyomó többsége adósságszolgálati kötelezettségeinek csak újabb hitelek felvételével és így adósságának növelésével képes eleget tenni. Minél több hitelt vesznek fel, annál inkább függnek a nemzetközi hitelezőktől és annál több figyelmet fordítanak saját fejlődésük helyett a további hitelek felvételére. Olyan ez, mint a drogfüggőség.

Az 1970-es években a Kőolajexportáló Országok Szervezete (OPEC) által keltett áremelkedés az alacsony jövedelmű kőolaj-importáló országokat kritikus devizahelyzetbe hozta. Ugyanekkor a kereskedelmi bankok, elárasztva az OPEC-országok által náluk elhelyezett olajdollárokkal, nyereséges kihelyezési lehetőségeket kerestek. Eszményi megfelelésnek tűnt ez a bankok igényei és az alacsony jövedelmű országok igényei között. Ekkorra már a Világbank ügyfelei közé tartozó országok hozzászoktak ahhoz, hogy az exportból származó devizabevételeiket kölcsönökkel egészítsék ki, és a megtérülő beruházásokra, illetve a folyó fogyasztásra fordított hitelek közötti választóvonal csúnyán elmosódott. Az abban az időszakban érvényes alacsony kamatlábakra tekintettel az OPEC-pénz a rendszerben visszaforgatásra került, a kereskedelmi bankok ajánlatai bombaüzletnek tűntek és az országok nyakló nélkül vették fel a hiteleket. A kölcsönzői-hitelfelvevői ügyletek mámorában mindkét oldalon csak kevesen vették észre, hogy az egész rendszer kártyavár, amely úgy marad állva, hogy — miközben még mindig nettó beáramlást eredményez — a kölcsönök felvevőinek egyre több hitelt kell felvenniük korábbi hiteleik adósságszolgálatának teljesítésére.

A Világbanktól és leányintézményeitől, a regionális bankoktól való hitelfelvétel az 1970-es évek végéig rendszeres gyakorlat volt, amikor is az olajárak OPEC-országok által kiváltott emelkedése a déli országok külső adósságállományát ugrásszerűen megemelte. 1970-től 1980-ig az alacsony jövedelmű országok hosszú távú külső adóssága 21 milliárd dollárról 110 milliárd dollárra nőtt. A közepes jövedelmű országoké pedig 40 milliárd dollárról 317 milliárd dollárra.[15] Mivel a reálkamatok magasra szöktek, nyilvánvalóvá vált, hogy a hitelfelvevő országok olyannyira túlköltekeztek, hogy fizetésképtelenségük a küszöbön állott — valószínűsítve ezzel a teljes globális pénzügyi rendszer összeomlását. A Világbank és az IMF a globális pénzügyi rendszer gondnokaiként eljárva — miként a csődök esetében a bíróilag kirendelt csődgondnokok — közbeléptek, hogy a gyakorlatilag csődbe jutott országok és a nemzetközi pénzügyi rendszer közötti pénzügyi problémákat megoldják.

Nemzetközi csődbiztosi minőségükben a Világbank és az IMF az eladósodott országoknak *szerkezeti átalakítás* címén gazdaságpolitikai előírások részletesen kidolgozott és kivitelezésre előkészített programját írták elő. A szerkezeti átalakítás programjainak mindegyike gyökeres gazdasági reformokat igényelt azzal a szándékkal, hogy az átalakított ország erőforrásaiból és termelő tevékenységéből többet fordíthassanak adósságtörlesztésre és a nemzetgazdaságokat egyre inkább megnyissák a világgazdaság előtt. Mind az importot, mind pedig az exportot érintő korlátozásokat és díjszabásokat csökkentették, és ösztönzőket léptettek életbe a külföldi befektetők becsalogatására.

A reformok némelyike — mint például a gazdagoknak juttatott támogatások csökkentése — már régóta esedékes volt. Mások azonban új támogatást adtak az exportőröknek és a külföldi befektetőknek. A szegények szociális intézményeire fordított állami kiadásokat csökkentették, hogy több maradjon hiteltörlesztésre. Afrika és Latin-Amerika átalakított országaiban az egy főre jutó összesített állami kiadásokat 1980 és 1987 között csökkentették. A teljes költségvetés kamatfizetésre fordított részarányát növelték, miközben más költségvetési kategóriák részarányát — beleértve a nemzetvédelmi ráfordításokat is — csökkentették. Latin-Amerikában az állami költségvetés kamatfizetésre fordított aránya 9 százalékról 19,3 százalékra nőtt. Afrikában 7,7 százalékról 12,5 százalékra emelkedett.[16]

Ezeknek a reformoknak két alapvető célja volt. Az első annak biztosítása, hogy mind a kereskedelmi, mind a multilaterális bankoktól felvett hitelek vissza legyenek fizetve. S hogy erre a célra külföldi devizát szerezhessenek, nagy hangsúlyt helyeztek az exportot támogató és a

külföldi befektetéseket vonzó gazdaságpolitikák érvényesítésére. A második cél az volt, hogy elősegítsék a hazai gazdaságok világgazdaságba való integrálását. Az importkorlátozásokat vagy csökkentették vagy megszüntették, azzal érvelve, erre azért van szükség, hogy könnyebb legyen hozzájutni az exportorientált iparágak által használt anyagokhoz, és fokozzák a versenyképességet a hazai cégek hatékonyságának növelésével, s így ezek a világpiacokon sikeresen versenyezhessenek.

A Világbank és az IMF szerkezetátalakítási programjaikat hangos sikerként hirdették és kijelentették, hogy megoldották az adósság-válságot. Rámutattak arra a tényre, hogy sok átalakított országban az átalakítási programokat követően magasabb lett a növekedés üteme, bővültek az exportszektorok, nőtt az export összértéke, növekedtek a külföldi beruházások és eleget tudtak tenni az adósságszolgálati kötelezettségeknek. Nem tudtak azonban azzal érvelni, hogy az átalakítási programok csökkentették a nemzetközi adósságállományt vagy a kereskedelmi deficitet, vagy hogy javították a szociális helyzetet.

A külföldi beruházók megnyerése érdekében a kormányok elnyomták a bérek, a kedvezmények és munkanormák megtartására irányuló szakszervezeti törekvéseket. Különleges adókedvezményeket és támogatásokat nyújtottak külföldi nagyvállalatoknak és a környezetvédelmi szabályozásokat sem vették komolyan. Az a tény, hogy országok tucatjai devizabevételeiket természeti erőforrásaik és mezőgazdasági termékeik exportjának fokozásával kívánták növelni, azt eredményezte, hogy a nemzetközi piacokon export-termékeik ára esett és ez viszont arra ösztönözte őket, hogy a devizabevételek megtartása érdekében még többet termeljenek ki és exportáljanak. Az export-termékek árcsökkenése, a külföldi befektetők nyereségének hazautalása és a vámtarifák csökkentése következtében a készárú-import iránti kereslet növekedése a legtöbb országban folyamatos kereskedelmi deficitet eredményezett. 1980-tól — a Világbank és az IMF szerkezetátalakítási évtizedének kezdete óta — 1992-ig az alacsony jövedelmű országok import-többlete 6,5 milliárd dollárról 34,7 milliárd dollárra nőtt. A Világbank és az IMF erre még több hitellel reagált, mintegy ezzel jutalmazva a szerkezeti átalakítás megvalósítását. Ennek eredményeképpen az alacsony jövedelmű országok nemzetközi eladósodása az 1980 évi 134 milliárd dollárról 1992-re 473 milliárd dollárra nőtt. A kamatfizetési kötelezettség 6,4 milliárd dollárról 18,3 milliárd dollárra nőtt.[17] Az önerőre támaszkodás növelése helyett a világ alacsony jövedelmű országai — a Világbank és az IMF útmutatása alapján — minden év-

ben tovább folytatták jövőjük elzálogosítását a nemzetközi rendszer felé.

Túlzott udvariasság ezt útmutatásnak nevezni. Nemzetközi adósságbehajtó szerepében a Világbank és az IMF egyre erőszakosabb lett az eladósodott országok gazdaságpolitikájának megszabásában és aláásta a demokratikus kormányzás és a nyilvános számadási kötelezettség irányába tartó fejlődést. Miként ezt Jonathan Cahn írja a *Harvard Human Rights Journal* hasábjain:

> A Világbankot hatalmi intézménynek kell tekinteni, amely pénzügyi befolyása révén gyakorolja hatalmát a teljes kormányzati rendszert megszabó törvényhozói folyamatban és még az adós nemzetek alkotmányos rendszerét is meg tudja változtatni. A Világbank kipróbált tanácsadói gyakran átdolgozzák az illető ország kereskedelem-politikáját, a pénzügyi politikákat, a közigazgatási követelményeket, a munkaügyi törvényeket, az egészségügyi rendelkezéseket, a környezetvédelmi szabályozókat, az energiapolitikát, a települési követelményeket, a beszerzési szabályokat és a költségvetési politikát.[18]

Kormányzati szerepkörében a Világbank — az egész világot behálózó hivatalos szervezet — embereket érintő döntéseket hoz, de nem tartozik nekik számadási kötelezettséggel, ami egyébként egy választott törvényhozói testületnek normális felelősségi körébe tartozik. Éppen az a hitelezési folyamat minősíthető a demokratikus számadási kötelezettség elvei elleni elképesztő merényletnek, amely az eladósodást létrehozta, s ezzel a Világbanknak és az IMF-nek hatalmat adott arra, hogy a hitelfelvevő országok politikáit befolyásolja. A Világbankkal, az IMF-fel, más hitelező intézményekkel vagy a kereskedelmi bankokkal kötött hitelezési megállapodások egyaránt rendszeresen titokban jönnek létre a banktisztviselők és néhány kormánytisztviselő között. Az utóbbiak sokszor nem választások révén kerültek pozícióikba és nem tartoznak számadási kötelezettséggel azoknak, akik nevében a külföldi hitelezőkkel szemben a nemzet vagyonáért felelősséggel tartoznak. Általában még a demokráciákban sem kerülnek a hitelfelvételi eljárások a demokratikusan választott törvényhozó testületek jóváhagyási folyamataiba. Ily módon az állami szervek növelni tudják saját költségvetésüket törvényhozói jóváhagyás nélkül, noha a törvényhozó testületnek kell foglalkozni a visszafi-

zetést fedező bevételek megteremtésével. A külföldi hitelek ugyancsak lehetővé teszik a kormányok számára, hogy növeljék a folyó kiadásokat anélkül, hogy szükség lenne adóemelésre, és ezt különösképpen szeretik a gazdag döntéshozók. Ugyanazok a tisztségviselők, akik jóváhagyják a hiteleket, gyakran közvetlenül hasznot húznak a szerződésekben való részvételből és a hálás vállalkozók „megbízásaiból". A rendszer hatalmas ösztönzést teremt a „túlkölcsönzéshez".

Valójában azok a tisztségviselők, akik a külföldi hitelszerződéseket aláírják és az ország népét ezáltal a jövőbeli pénzügyi kötelezettségek teljesítésére kötelezik, teljes mértékben kívül állnak a nyilvános felülvizsgálat és közmegegyezés mindennemű folyamatán. Ez különösképpen égbekiáltó olyan esetekben — miként az a Világbank ügyfél-országai lakosainak millióival már eddig is megtörtént —, mikor a kölcsönökre épülő projektek elűzik az embereket otthonaikból és földjeikről, szennyezik a vizüket, kiirtják erdeiket és tönkreteszik halászati vizeiket. Ráadásul megtetézve a jogtalan sérelmeket — amikor esedékessé válik a számla kiegyenlítése — azt mondják a szegényeknek, hogy csökkenteni kell a szociális juttatásokat és a béreket, hogy az ország eleget tudjon tenni fizetési kötelezettségeinek.

12.3 A nagyvállalati kapcsolatok

A Világbank, noha a szegények és a hitelfelvevő országok szolgálatának képét igyekszik magáról kialakítani, elsősorban mégis a transznacionális pénzügyi rendszer teremtménye. Ezideig túl kevés figyelmet kaptak a Világbanknak mind a hitelezői, mind a kölcsönfelvevői oldalon meglévő közvetlen kapcsolatai a multinacionális nagyvállalati szektorhoz. A Világbank technikailag tagállamainak tulajdonában van, melyek a befizetett tőkével járulnak hozzá; ez 1993-tól kezdve csak 10,53 milliárd dollár volt. Ezen kívül a tagországok 155 milliárd dollárra vállaltak kötelezettséget, amit a Bank lehívhat, ha pénzügyi kötelezettségeinek teljesítése ezt szükségessé teszi. A befizetett tőkét és a biztosítékokat ténylegesen nem kölcsönzik ki. Ezek biztosítják a Bank kiterjedt hitelműveleteit a nemzetközi pénzpiacokon, ahol növeli az alapokat, melyeket aztán a közvetlen felvételnél kedvezőbb kamatfeltételekkel újra kikölcsönöznek.

Noha a Világbank államoknak nyújt kölcsönt, projektjei azonban általában transznacionális építővállalatokkal, nagy tanácsadó cégekkel és beszállítókkal kötött szerződéseket is tartalmaznak. Ezek a cégek a Világbank legerősebb támogatói közé tartoznak. A beszerzési folyamat a Bank ügyvezető igazgatói — akik a részvényes államokat képviselik — által leginkább figyelemmel kísért bankműveleti terület. Mindegyik igazgató arra törekszik, hogy az általa képviselt ország a beszerzési, beszállítási szerződésekből legalábbis tisztes részt kapjon. Az USA Pénzügyminisztériuma élen jár a nagyvállalati érdekek támogatásában a Bank konszolidációs feltöltése során. A pénzügyminisztériumi tisztségviselők hangsúlyozzák, hogy az Egyesült Államok kormánya által a Világbanknak fizetett minden egyes dollár az amerikai exportőröknek beszállítói szerződésekből több mint két dollárt hoz vissza. Miként 1994-ben Lloyd Bentsen biztosította a Kongresszust: „Az a dollárösszeg, amit a fejlesztési bankok által külföldre juttatunk, az Egyesült Államok exportnövekedése és több hazai munkahely megteremtése révén visszakerül Amerikába."[19]

A Világbank egyik leágazásának, a Nemzetközi Pénzügyi Részvénytársaságnak (International Finance Corporation) egyedüli feladata az, hogy államilag szavatolt hiteleket nyújtson kedvező feltételekkel olyan magán-beruházóknak, kiknek üzleti tervei túl kockázatosak ahhoz, hogy ezeket a kereskedelmi bankok finanszírozzák. Az ilyen ügyletek a Világbank teljes hitelügyleteinek mintegy 10-12 százalékát teszik ki.[20] A visszaélés lehetősége ilyen esetekben még nagyobb, mint a Bank lényegi hitelezési programjainál. A Világbank mind a mai napig olyannyira távol tartotta a Nemzetközi Pénzügyi Részvénytársaságot a nyilvánosságtól, hogy még a Bank kritikusai is ritkán említik. Mindazonáltal a szabadpiaci erőkben való saját ideológiai hitét figyelembe véve a Világbank számára nehéznek tűnhet, hogy igazoljon olyan ügyleteket, amelyek során a köztulajdonú pénzalapokból olyan nagy magánvállalkozásokat finanszíroznak, melyek olyannyira kockázatosak, hogy a kereskedelmi bankok nem vállalják.

12.4 Ha a szegények számítanának

Amikor a Világbank megalakítását javasolták, a republikánus szenátor, Robert Taft annak félelmetes ellenzőjeként jelent meg. Az 1945-ben

kifejtett érvei mélyreható éleslátással tárják fel, hogy a nagy pénzáramlásokon alapuló külföldi segély miért alapvetően elhibázott gondolat:

> Úgy vélem, hogy túlbecsüljük az amerikai pénz és az amerikai segély értékét más nemzetek számára. Egy ember sem alakíthatja át a másik embert. Minden nemzetnek meg kell oldania saját problémáit és bármit is teszünk, az csupán csekély támogatás lehet ahhoz, hogy átsegítsük őket legsúlyosabb problémáikon... Egy nemzet, amely a másoktól származó adományokra és kölcsönökre hagyatkozik, nagyon valószínű, hogy csak elhalasztja a saját megváltásához szükséges lényeges és kemény intézkedések megtételét.[21]

Taftnak az volt a határozott véleménye, hogy mindebből leginkább a Wall Street befektető bankárjai húznak hasznot: „a befektető bankárok üzletkötései számára ez csaknem pénzsegélynek minősíthető és kétségtelenül növelni fogja a nagyobb bankokkal kötendő üzleteket is."[22] Taft érveit a későbbi események alapjában véve igazolták.

Helyes értelmezésben a fejlesztés olyan folyamat, melynek során az emberek növelik emberi, intézményi és technikai képességeiket olyan javak és szolgáltatások előállítására, melyek a rendelkezésükre álló erőforrások felhasználásával életminőségük fenntartható jobbításának megvalósításához szükségesek. Sokan az ilyen folyamatot emberközpontú fejlesztésnek nevezik, nemcsak azért, mert az emberek javára szolgál, hanem mert az emberek állnak a központban. Különösképpen fontos, hogy részt vegyenek benne a szegények és a kirekesztettek is, ezáltal lehetővé téve számukra, hogy saját igényeiket saját alkotó erőfeszítéseik révén elégítsék ki.[23] Szerény mértékű külföldi segítség nagyon hasznos lehet az emberközpontú fejlesztési folyamatban is, de túl sok külföldi pénzbeli támogatás akadályozhatja a tényleges fejlődést, sőt rombolja az emberek meglévő önfenntartó képességét is.

Az importhelyettesítő és exportvezérelt fejlesztés körüli viták során ritkán merül fel az emberközpontú alternatíva. Mindkettő felülről indul és olyan dolgokból kíván többet előállítani, amit a már jólétben élő emberek kívánnak megvásárolni. Szegény emberek ritkán vásárolnak importált árukat. Szükségleteiket a hazailag előállított termékek is kielégítik. Amikor egy ország azt keresi, hogy az importját a hazai termeléssel helyettesítse, akkor ez rendszerint azt jelenti, hogy többet termeljen azokból a termékekből, melyeket a viszonylag jómódúak külföldről vásárolnak meg. Amikor viszont egy ország ex-

portja növelésére törekszik, akkor ez általában azt jelenti, hogy a hazai termelési kapacitást viszonylag jómódú külföldiek számára szolgáló dolgok előállítására kívánja átállítani. Elméletileg mindegyik stratégia több munkahelyet teremt a szegények számára és így azok részt vehetnek a pénzgazdaságban. Rendszerint azonban eme stratégiák által teremtett munkahelyek száma túl kevés és túl csekély ellenszolgáltatás ahhoz, hogy kiküszöbölje a szegénységet. Mindkét stratégia kiszoríthatja, és többnyire ki is szorítja a szegény emberek által használt termékek helyi előállítását, hogy a gazdagabbak által igényelt dolgokból többet termelhessenek, sőt a szegényeket megfosztja alapvető megélhetési eszközeiktől, mint amikor a kisparasztok földjeit az exportra termelő nagybirtokok veszik kezelésbe.

Nézzünk a probléma mélyére! Nem a szegénység — amit általában az elegendő pénz hiányaként határoznak meg — az igazi kérdés. A pénz hiányához kapcsolódó nélkülözés az igazi probléma — a megfelelő táplálkozás, ruházkodás, lakás és a tisztes megélhetés más lényeges összetevőinek a hiánya. Ez az egyszerű tény kínálja fel az emberközpontú alternatívát mind az importhelyettesítő, mind pedig az exportvezérelt modellekkel szemben: olyan gazdaságpolitikák követését, melyek lehetőségeket teremtenek az emberek számára, akik nélkülözik az olyan dolgok előállítását, melyekre a jobb élethez szükségük lenne.

Számos tekintetben ezt tette Japán, Korea és Tajvan. Az analfabétizmus felszámolására és az alapfokú oktatás fejlesztésére mindegyikük jelentős beruházásokat fordított, gyökeres földreform megvalósításával kisgazdasági termelésen nyugvó virágzó falusi gazdaságokat teremtettek és támogatták a kisgazdálkodó családok szükségleteire termelő vidéki iparágak fejlesztését. Ezek lettek az alapjai a nagyobb iparágaknak. Ezen országok fejlesztése nem export-vezérelt, hanem méltányosság-vezérelt volt, ellentétben a tőkés libertariánusok történelmi revizionizmusával. Ezek az országok csak azután váltak a nemzetközi gazdaság jelentős exportőreivé, hogy széles alapokon álló hazai gazdasági ágazatokat fejlesztettek ki.

A transznacionális nagyvállalati tőke és a Világbank szempontjából az emberközpontú fejlesztés stratégiája komoly problémát jelent. Mivel csekély import-keresletet támaszt, ezért a külföldi hitelek iránti igényt is csökkenti. Továbbá előnyben részesíti az aktívák hazai tulajdonlását és így kevés profitlehetőséget nyújt a transznacionális nagyvállalatok számára.

Dél-Afrikában 1992 januárjában tett első látogatásom alatt ezt a kérdést egy feltételezett példán világítottam meg. Látogatásomkor az apartheid korszaka már véget ért, és az ország a fekete uralomhoz vezető átmenetre készült. Megdöbbentett az élettérnek a távoli körzetekben a fekete lakosságot elszigetelő éles határvonala.Noha ez nem volt meglepő, a gazdasági tevékenység jeleinek hiánya e körzetekben viszont az volt. Nem voltak sem modern kereskedelmi központok, sem boltok, elárusítóhelyek és utcai árusok miriádjai, melyek a világ legtöbb részén a szegény körzetekben mindenütt megtalálhatók. Ekkor ismertem fel teljes mértékben, hogy a gazdaságot úgy tervezték meg, hogy a feketék teljes függőségben maradjanak a fehér városi gazdaságtól. A fekete vállalkozások kifejlesztése a teljesen integrált társadalom létrehozása érdekében nyilvánvaló és szükséges célnak tűnt.

A Világbank különösen rámenős volt az országba özönlő, támogatási ajánlatokkal érkező külföldi segélynyújtók között. Az apartheid kevés áldásainak egyike volt, hogy a nemzetközi szankciók következtében Dél-Afrika nagyon kevés külföldi adósságot halmozott fel. A maga bőséges erőforrásaival, nemzetközi bankár szempontból tekintve „alulkölcsönzött" országnak minősült. A Világbank ezért úgy vonzódott Dél-Afrikához, mint a medve a mézhez. Más projektek között a Világbank egy nagy hitelt is megajánlott a fekete körzetekben való lakásépítési programokhoz. Abban mindenki egyetértett, hogy lakásépítésre mindenképpen szükség van. A kérdés az volt, hogy miképpen lehet ezt a legjobban megoldani. Tekintsünk három feltételezett alternatívát:

1. alternatíva. A Világbank jelentős külföldi devizahitelt nyújt lakásépítésre. A befolyó összeget külföldi építőanyagok és építési berendezések importjára, valamint külföldi építési vállalkozók megbízására fordítják, akik kulcsrakészen megépítik a lakásokat. A dél-afrikai feketék viszonylag rövid időn belül új lakásokhoz jutnak. Eltekintve az átmeneti foglalkoztatottságtól, kevés — ha egyáltalán helyi — kapacitás lesz fejlesztve és a hazai gazdaságra is csekély hatással lesz, amíg eljön az idő, hogy a hitel visszafizetésére devizát kell kitermelni. Ekkor az országnak exportját kell erőteljesen növelnie, s ez a feladat igazolja az olyan fehér cégeknek nyújtott kedvezményeket, amelyek helyzetükből adódóan könnyen kijuthatnak az exportpiacokra. A többieknek megszorításokkal kell szembenézniük, különösen a fekete szegényeknek, mert csökkenteni fogják a számukra nyújtott közszolgáltatásokat.

2. alternatíva. A Világbank jelentős hitelt nyújt lakásépítésre. A külföldi kölcsönből származó devizát Dél-Afrika Központi Bankjában átváltják randra és a randot használják fel a nagy, fehér tulajdonban lévő vállalatokkal való lakásépítési szerződések finanszírozására, helyi munkaerő és hazai gyártású építőanyagok alkalmazásával. A fekete közösségek lakáshoz és átmenetileg munkához jutnak, a fehér gazdaság fellendül, az ország egyszeri, átmeneti deviza-injekcióhoz jut, melyet luxuscikkek vagy fegyverek importálására, vagy a fehér dél-afrikaiak aktíváinak külföldi számlákon való elhelyezésére fordíthatnak. A fekete gazdaságnak a fehér gazdaságtól való függése érintetlen marad. Dél-Afrika nemzetközi gazdasági függősége növekszik. A hitelt devizában kell visszafizetni, s ennek ugyanazok a következményei mint az 1. alternatíva esetében.

3. alternatíva. Dél-Afrika udvariasan megköszöni a Világbank munkatársainak látogatásukat, köszönettel elhárítja ajánlatukat, és felteszi őket a legközelebbi Washingtonba indooooulló repülőre. A hazai bankrendszer a meglévő fölös likviditásaiból származó helyi pénzalapokat mobilizálja lakások építésére a feketék számára. Programokat indítanak fekete dél-afrikaiak különböző vállalkozói és technikai szakismeretekben való kiképzésére. Ösztönzik és támogatják az ajtókereteket, téglákat, alapvető vízvezeték- és villanyszerelési alkatrészeket gyártó kis fekete cégek alapítását és az építőipari szolgáltatásokat nyújtó vállalkozások létrehozását. Az olcsó lakások építéséhez szükséges technológiák és anyagok egészen egyszerűek és Dél-Afrikában bőségesen rendelkezésre állnak. Tulajdonképpen nincs semmi olyan, amiért devizára lenne szükség, következésképpen nincs kellő indoka a külföldi hitelfelvételnek sem. Ezzel az alternatívával a fekete lakosság lakáshoz, s ráadásul új szakismeretekhez, új gazdasági befolyáshoz, új megélhetési forrásokhoz jut és indulást jelent egy sikeres, a feketék irányítása alatt álló gazdaság felé. A rendszer alkalmas a szükséges lakások megépítésére és fenntartására. A fehér gazdaság számára is előnyös, mivel szükségképpen ez lenne bizonyos anyagok és szolgáltatások forrása. Nem lenne szükség új külföldi hitelek visszafizetésére.

A három alternatíva közül csak a harmadik teremt új lehetőségeket és gazdasági befolyást a feketék számára és csak ez erősíti a gazdasági önerőre támaszkodást. Ez az egyetlen alternatíva, amelyet valóban fejlesztő jellegűnek tekinthetünk. Minél nagyobb a külföldi intézmények, különösen a Világbank vagy a regionális fejlesztési bankok bevonása, an-

nál kisebb a harmadik alternatíva választásának valószínűsége, mert az a külföldi donornak csekély szerepet ad, ha egyáltalán ad.

Természetesen Dél-Afrika hazai erőforrásait és technikai lehetőségeit tekintve meglehetősen speciális eset. Mindazonáltal alig van a világon olyan ország, amelyik ne rendelkezne az alapvető szükségletek — élelmezés, ruházkodás, lakás, oktatás és egészségügyi ellátás — kielégítéséhez szükséges hazai erőforrásokkal és technikai lehetőségekkel — ha ezek az elsődlegesek.

A külföldi segítség, még a pénzsegély is, kifejezetten gátolja a fejlődést, ha arra használják, hogy az importált technológiáktól és szakértőktől való függőséget építse ki, ha az importfüggő fogyasztói életstílust, a tőke pazarlását és a korrupciót erősíti, ha a hazai gyártású termékeket importtal helyettesíti és emberek millióit kényszeríti elvándorlásra a megélhetésüket biztosító földjeikről és vizeikről. Mindezek a Világbank projektjeinek és szerkezeti átalakítási programjainak gyakori következményei.

Ráadásul bizonyítékaink vannak arra, hogy a Világbank projektjeinek többsége kudarccal végződik, még a Bank szűken értelmezett gazdasági kritériumai szerint is. 1992-ben a Willi Wapenhans által vezetett belső bankteam közzétette az „Eredményes megvalósítás: kulcs a fejlesztés hatásvizsgálatához" című jelentését, amely megállapította, hogy a Világbank által finanszírozott és 1991-ben befejezett projektek 37,5 százaléka kudarccal végződött.[24] A Bankműveleteket Értékelő Osztály utólagos, nyomon követő vizsgálatokat végzett azokkal a világbanki projektekkel kapcsolatban, amelyeket négy-tíz évvel korábban, a projektek befejezésekor sikeresnek minősítettek. Azt találták, hogy a befejezésekor sikeresnek minősített huszonöt projektből tizenkettő később kudarcot vallott.[25] Ha az 1991-ben befejezett és akkor sikeresnek értékelt projekteknek csak a fele éri el ténylegesen a várt hozamot (miként valószínűleg ez a helyzet), akkor a Világbank projektjeinek kevesebb mint egyharmada hozza meg azt a gazdasági eredményt, ami az eredeti beruházást igazolja. Ugyanakkor azonban akár siker, akár kudarc, a hitelt a szűkös devizakeretből vissza kell fizetni. A Világbank nem vállal felelősséget saját hibáiért.

Ha az emberek életkörülményeinek javításával vagy a demokratikus kormányzás intézményeinek erősítésével mérjük az eredményeket, akkor a Világbank és az IMF működése katasztrofális fiaskó — hatalmas terheket rakva a világ szegényeinek vállára és komolyan veszélyeztetve fejlődésüket. Ha azonban aszerint értékeljük működésüket, hogy teljesí-

tették-e az eredeti megbízatásukat — a gazdasági globalizáció elősegítése a gazdasági hatalmasok uralma alatt —, akkor mindkettőjük működése messzehangzó sikerként könyvelhető el. Ráadásul az IMF, legalábbis átmenetileg, sikeresen elhárította az északi félteke kereskedelmi bankjai számára kedvező módon, a világméretű pénzügyi válságot. A Világbank és az IMF együttesen segítették kiépíteni a tőkés libertariánizmus mellett felsorakozó befolyásos politikai támogatók táborát, meggyengítve ezzel a déli félteke kormányainak demokratikus számadási kötelezettségét, megnyírbálva a demokratikusan megválasztott tisztségviselők jogkörét és eltávolítva a déli gazdaságokat újra gyarmatosítani kívánó transznacionális tőke elől a legfontosabb jogi és intézményi akadályokat. Bizonyíthatóan többet ártottak több embernek, mint az emberi történelem bármilyen más nem katonai intézménypárosa.

Forduljunk most a Bretton Woods-i triumvirátus harmadik intézménye — a GATT–WTO — felé, hogy megvizsgáljuk a transznacionális tőkés társasági alapjogok létrehozásában és érvényesítésében játszott szerepét.

13. A NAGYVÁLLALATI ÉRDEKEK BIZTOSÍTÁSA

A kozmopolita globalizmus elmossa a nemzeti határokat és gyengíti a nemzeti és helyi közösségek erejét, erősíti viszont a transznacionális vállalatok relatív hatalmát.

— Herman E. Daly[1]

Napjaink nyugati tőkés gazdaságaiban a piac passzív szereplő. Az aktív intézmény a nagyvállalat (...), amely eredendően korlátolt és rövidlátó szervezet. (...) A nagyvállalat azért alakult ki, hogy az őket kézben tartók érdekeit szolgálja a kívülállók rovására.

— William M. Dugger[2]

A második világháború utáni, jórészt az Egyesült Államok és Nagy-Britannia által kidolgozott gazdasági rend három multilaterális intézmény létrehozását kívánta meg: a Világbankét, a Nemzetközi Valutaalapét (IMF) és egy nemzetközi kereskedelmi szervezetét. Az utóbbi szervezet gondolata az amerikai kongresszus aggályai miatt elvetélt, mert jogköre sérthette volna az Egyesült Államok szuverenitását. Helyette az Általános Vámtarifa- és Ke-

reskedelmi Egyezmény (GATT) némiképp kétértelmű státusú szervezetét hozták létre, amely többoldalú kereskedelmi egyezmények sorával alakult ki és lépett hatályba.

1995. január 1-jéig nem is alakult ki teljesen a triumvirátus. Az új globális szervezet, a World Trade Organization (Világkereskedelmi Szervezet; a továbbiakban WTO) a GATT uruguay-i fordulóján született meg szép csendben, a tőkés libertariánizmus diadalának egyik mérföldköveként. A kereskedelmi testület a Világbankhoz és az IMF-hez hasonlóan független jogi személyiségként és állandó személyzettel működik, a javak és a tőke szabad áramlását akadályozó korlátok megszüntetése érdekében. Most már egy törvényhozói és igazságszolgáltató hatalommal felruházott testület képviseli elkötelezetten a világ legnagyobb vállalatainak előjogait, a lakosságnak és a választóiknak számadással tartozó demokratikus kormányok beavatkozásaival szemben. Ahogy a Világbank és az IMF elvégezte a tőkés libertariánizmus dogmáinak intézményesítését az alacsony jövedelmű országokban, úgy van most a WTO-nak jogosítványa és érvényesítő ereje, hogy mindezt az ipari országokban is előmozdítsa.

13.1 A világ legfontosabb igazságszolgáltató és törvényhozó testülete

A WTO-t létrehozó, mintegy 2000 oldalas GATT-egyezmény kulcsrendelkezése a XVI. cikkely 4. paragrafusában lett elrejtve: „Minden tagnak biztosítania kell az összhangot a törvényei, jogszabályai és eljárási folyamatai, valamint a csatolt megállapodásokban rögzített kötelezettségei között." A „csatolt megállapodások" minden lényeges multilaterális egyezményt magukban foglalnak a javak, a szolgáltatások és a szellemi termékek kereskedelmével kapcsolatban. Ha a világ törvényhozó testületei egyszer már ratifikálták ezeket az egyezményeket, úgy a WTO-n keresztül bármely tagország kifogásolhatja egy másik tagország bármely törvényes gyakorlatát, ha úgy gondolja, hogy az megfosztja őt az új kereskedelmi szabályok várt hasznaitól. Jóformán minden olyan jogszabályt érint ez, amely a WTO által elfogadott nemzetközi standardoknál szigorúbb helyi vagy nemzeti egészségügyi, biztonsági, munkaügyi vagy környezeti követelményeket támaszt az importárukkal szemben. Ha a bepanaszolt kormányzat nem tudja a WTO-bizottságnak kielé-

gítően bizonyítani, hogy a WTO által aprólékosan előírt normák nem sérültek, akkor a saját törvényeit a kevésbé szigorú nemzetközi normákkal kell összhangba hoznia, különben örökös bírságok és kereskedelmi szankciók célpontjává válik. A WTO célja a nemzetközi normák „harmonizációja". Az importált termékekkel szemben megkövetelt olyan jellegű helyi szabványok, mint az újrafelhasználhatósággal kapcsolatos előírások (recycling laws), rákkeltő élelmiszer-adalékanyagok használata, gépjárműbiztonsági követelmények, tiltott mérgező anyagok, megfelelő feliratozás és húsellenőrzési gyakorlat, mind kifogás tárgyává válhatnak. A vétkes országnak bizonyítania kell, hogy kizárólag tudományos okok állnak eljárásának hátterében. Az a tény, hogy az ország polgárai egyszerűen nem hajlandók elfogadni az alacsonyabb WTO-szabványok következtében létrejövő nagyobb kockázatot, nem ismerhető el jogos indoklásként a WTO számára.

Az erőforrások megőrzését szolgáló olyan intézkedések, amelyek korlátozzák az ország saját erőforrásainak exportját — pl. erdészeti termékek, ásványi anyagok, halászati termékek esetén — tisztességtelen kereskedelmi tevékenységnek tekinthetők, miként azok is, amelyek megkövetelik, hogy a helyi kitermelésű fát vagy egyéb nyersanyagokat a helyi foglalkoztatottság védelme érdekében helyben dolgozzák fel. Eljárás indítható azon országokkal szemben is, amelyek kedvezőbb elbánást kísérelnek megvalósítani a helyi befektetők részére a külföldiekkel szemben, vagy amelyek a külföldi cégek szellemi tulajdonjogait (szabadalmak és szerzői jogok) nem védik kellőképpen. Az új WTO-rezsim alatt a helyi érdekek többé nem jelentenek érvényes kiindulási alapot a helyi törvények számára. A nemzetközi kereskedelem érdekei — amely elsősorban a transznacionális vállalatok érdekeit jelenti — élvezik az elsőbbséget.

Kifogás emelhető egy tagország fennhatósága alá tartozó tagállam vagy helyi önkormányzat törvényeivel szemben akkor is, ha ezek a kormányzatok nem is aláírói az új egyezménynek. A nemzeti kormányzatnak a hatáskörébe tartozó esetekben minden ésszerű intézkedést kötelező meghoznia, hogy az állami illetve az önkormányzati szintű közigazgatás összhangban legyen az egyezményben foglaltakkal. Az ilyen „ésszerű intézkedések" közé tartozik a megelőző törvénykezés, a pereskedés és a pénzügyi támogatások megvonása.

A helyi törvényeknek a WTO alapján való megtámadhatósága nem feltétlenül jelenti azt, hogy ez be is fog következni. Számos példa arra utal, hogy ugyanilyen jellegű törvényeket sikerrel torpedóztak meg a ko-

rábbi, kevésbé szigorú GATT-rendszabályok idején. Még mielőtt a GATT-WTO-t ratifikálták volna, az Egyesült Államok, Kanada, az Európai Közösség és Japán már terjedelmes listákat állítottak össze egymás törvényeiről, amelyekkel szemben az egyezmény életbe lépésekor kifogást kívántak emelni.

Noha a GATT-WTO országok közötti egyezmény, és a kifogásokat az egyik ország emeli egy másikkal szemben, normális körülmények között egy ilyen akció során a kezdő lökést egy transznacionális vállalat adja meg, amely egy bizonyos jogszabály miatt hátrányos helyzetben érzi magát. Ez a vállalat egy olyan kormányt keres, amelyik felbátorítható a kifogás megtételére. Nem szükséges, hogy ez a cégbejegyzés szerinti ország kormánya legyen; a kifogást bármely olyan ország kormánya benyújthatja, amely megfelelően alá tudja támasztani, hogy gazdasági érdekei csorbultak. Pl. egy amerikai cég úgy termeszt gyümölcsöt Mexikóban, hogy a visszamaradó mérgező növényvédőszer-maradvány mennyisége megfelel a nemzetközi szabványoknak, de magasabb, mint a Kaliforniában megengedett érték. A cég ráveheti a mexikói kormányt, hogy indítson eljárást a WTO keretében a kaliforniai szabvánnyal szemben. Kaliforniának nem lenne joga fellebbezni a kedvezőtlen WTO-döntéssel szemben sem kaliforniai, sem USA-beli bíróságon.

Másutt a világon a dohányipari cégek a kereskedelmi egyezményeket többször felhasználták a dohányzás káros hatásainak csökkentésére irányuló egészségügyi reformokkal szembeni harcukban. Amikor Tajvan olyan törvényen dolgozott, amely megtiltotta volna az utcai automatákból történő árusítást, csökkentette volna a közterületi dohányzóhelyek számát, megtiltotta volna a dohányreklámok és a hírverés minden formáját, továbbá felvilágosító kampányt kívánt indítani, hogy az embereket rábírja a dohányzás abbahagyására, akkor válaszként a transznacionális dohányipari vállalatok panaszaira az Egyesült Államok kereskedelmi megbízottja Tajvannal szembeni kereskedelmi szankciókkal fenyegetőzött, noha ezek a rendszabályok a tajvani dohánycégekre és az amerikai importra azonos mértékben hatottak volna. Miután hasonló nyomásgyakorlás következtében hatályon kívül helyezték a külföldi dohánycégeket Koreából kitiltó intézkedéseket, a tizenéves férfi népességen belül a dohányzó tizenévesek aránya 1,6%-ról 8,7%-ra növekedett.[3]

Ha egy országos vagy helyi törvénnyel kapcsolatos kifogás a WTO elé kerül, akkor a peres felek egy zárt meghallgatáson előadják az álláspont-

jukat egy háromfős, kereskedelmi szakértőkből álló bizottság előtt, amelynek többnyire jogász tagjai nagyvállalati ügyfeleik kereskedelmi ügyeinek képviseletével alapozták meg karrierjüket. Alternatív nézőpontok — mint pl. nem kormányzati szervezetek független jelentései — előterjesztésére nincs mód, csak akkor, ha a szóban forgó bizottság ezt kifejezetten igényli. A bizottsághoz beterjesztett dokumentumok titkosak, hacsak a kormányzat a saját iratait nyilvánosságra nem hozza. Egy bizonyos álláspontot vagy döntést támogató bizottsági tagok azonosítása kimondottan tilos. A bizonyítási kötelezettség az alperest terheli: bizonyítania kell, hogy a kérdéses törvény nem jelent a GATT meghatározása szerinti kereskedelmi korlátozást.

Ha a bizottság úgy dönt, hogy a hazai jogszabály sérti a WTO-szabályokat, akkor az illető ország számára ajánlatos ezen jogszabályát megváltoztatni. Azon országok, amelyek az ajánlott változtatásokat egy megszabott időtartamon belül nem hajtják végre, pénzbüntetéssel és/vagy kereskedelmi szankciókkal kényszerülnek szembenézni.

A tervezett szabályok között van az az eljárás is, miszerint a bizottság javaslatai a kihirdetéstől számított 60 napon belül automatikusan a WTO által elfogadottá válnak, kivéve ha a WTO-tagok *egyhangúan* ellene nem szavaznak. Ez azt jelenti, hogy a döntés kedvezményezettjét is beleértve több, mint 100 országnak kell a bizottság döntése ellen szavaznia, hogy érvénytelenítsék azt. Mindez gyakorlatilag értelmetlenné teszi a fellebbezési eljárást.

A GATT-hoz hasonlóan a WTO is kereskedelmi szervezet, és jogosítványa a nemzetközi kereskedelem és befektetések útjában álló akadályok elhárítására szól. A WTO-üléseken szavazó nemzeti képviselők valójában kereskedelmi szakértők, akiknek elsődleges küldetése az, hogy saját országuk exporttermékei számára más piacokat nyissanak meg. A külkereskedelmi mérleg egyensúlya iránti felelősség, a teljes foglalkoztatottság, az egészségügyi, biztonsági és környezeti előírások és a polgárok demokratikus jogainak védelme már más szervezetek illetékességi körébe tartoznak. Józan ésszel is megjósolható, hogy a WTO követni fogja a GATT által kialakított gyakorlatot a kereskedelmi célok minden más társadalmi-politikai megfontolással szembeni előnyben részesítésére.

A WTO-nak mind törvényhozó, mind igazságszolgáltató hatalma van. A GATT lehetővé teszi a WTO számára, hogy képviselőinek kétharmados többségi szavazatával megváltoztasson bizonyos kereskedelmi szabályokat. Az új szabályok minden tagországra nézve kötelező erejűvé

válnak. A WTO gyakorlatilag egy nem választott tisztségviselőkből álló világparlament, amely a nemzeti törvényhozó testületek megkérdezése nélkül saját alapszabályát is módosíthatja.

Mivel a gazdasági tevékenység a modern társadalmakban olyannyira jelentős tényezővé vált, ezért a gazdasági játékszabályok ellenőrzése az egyik legfontosabb hatalom a mai világban. A WTO keretei között a nem választott kereskedelmi megbízottak egy csoportja a világ legfelsőbb szintű bíróságává és legfontosabb törvényhozó testületévé fog válni, amelynek alá fog rendelődni minden más bíróság és törvényhozó testület állásfoglalása és hatásköre.

13.2 A nagyvállalati érdekek uralma

A világ nagy transznacionális vállalatainak igen jelentős belső befolyása volt a GATT-tárgyalások folyamatára, és hasonlóan aktívak lesznek a WTO esetében. Különösen erős a befolyásuk az Egyesült Államok-beli küldöttségekben, amelyeknek döntő szerepük volt a GATT-egyezmények kialakításában. Ez a vállalati befolyás az 1974-es U.S. Trade Act-re (Az Egyesült Államok Kereskedelmi Törvénye) vezethető vissza, amely kereskedelmi tanácsadó bizottságok rendszerében gondolkodik, az amerikai kereskedelmi tárgyalások nyilvánosságát biztosítandó.[4] Ezen bizottságoknak meg kell felelniük az 1972-es Federal Advisory Committee Act-nek (Szövetségi Tanácsadó Bizottságokról szóló törvény), amely minden ilyen szövetségi tanácsadó bizottság összetételére vonatkozóan meghatározza a irányelveket. A nyilvánosság képviseletét „a képviselt szempontoknak és a bizottság feladatainak figyelembevételével a megfelelő arányban kell biztosítani." A tanácsadó bizottság működésének a nyilvánosság által is felülvizsgálhatónak kell lennie.

Az USA kereskedelmi képviselete ezt a követelményt úgy értelmezte, hogy a tanácsadó bizottság tagságának csak az üzleti körök képviselőiből kell állnia, figyelembe véve a „szektorok, árufajták, kis és nagy cégek, földrajzi területek és demográfiai csoportok közötti egyensúlyt."[5] Az 1991 decemberében közzétett Public Citizen's Congress Watch (Állampolgári kongresszus-figyelő) jelentés úgy találta, hogy a három fő kereskedelmi tanácsadó bizottság 111 tagjából csupán csak kettő képviselt szakszervezeteket. A környezeti szempontokat képviselő szervezet

számára fenntartott egyetlen helyet nem töltötték be, és a fogyasztók képviseletében sem volt senki. A kereskedelmi bizottságok ritkán jelentették be üléseik időpontját, és az ülések soha nem voltak nyilvánosak. A nagyvállalati érdekek — a közérdekekkel ellentétben — igen jól voltak képviselve. A jelentés szerint a három bizottságból 92 tag önálló cégeket, és további 16 tag kereskedelmi egyesületeket (melyekből 10 vegyipari volt) képviselt. A bizottságok legfontosabbikának, az Advisory Committee for Trade Policy and Negotiations-nak (Kereskedelempolitikai és Kereskedelmi Tárgyalások Bizottsága) tagjai között olyan vállalatóriások szerepelnek, mint az IBM, AT&T, Bethlehem Steel, Time Warner, 3M, Corning, BankAmerica, American Express, Scott Paper, Dow Chemical, Boeing, Eastman Kodak, Mobil, Amoco, Pfizer, Hewlett Packard, Weyerhaeuser és a General Motors — akik mindannyian tagjai a U.S. Business Roundtable-nek (Amerikai Üzleti Kerekasztal) is. A vállalatok — a General Motors kivételével — többnyire vagy igazgatótanácsuk elnökével vagy a vállalat elnökével képviseltették magukat, de a többiek is mind felsővezetőként (chief executive officer=CEO) működtek. A Public Citizen's Congress Watch szerint:

> A tanácsadó testületek olyannyira összefonódnak a kormányzat kereskedelmi tisztségviselőivel, hogy szükség van a bizottsági tagok megbízhatósági ellenőrzésére is. A tagsággal járó egyik el nem hanyagolható előny a titkos dokumentumokkal teli speciális olvasóterem, ahol a nem kormányzati tanácsadók tanulmányozhatják az anyagokat. Az aktuális GATT-eseményekkel kapcsolatos tanácsadói álláspontok gyorsabb megismertetése végett létrehoztak egy olyan adatbázist, amely a tárgyaláson résztvevő személy egyetlen gombnyomására azonnal megjeleníti a tanácsadó bizottság bármelyik tagjának véleményét. A kereskedelmi tanácsadói rendszer kormányzati támogatói hatalmas erőfeszítéseket tesznek, hogy a tanácsadókat a tárgyalási folyamat minden kis fordulatáról részletesen tájékoztassák. Rendkívüli befolyásuk ellenére a nagyvállalati kereskedelmi tanácsadók szinte a teljes ismeretlenségben dolgoznak.[6]

Egy 1989-es Department of Commerce (Kereskedelmi Minisztérium) dokumentum leírja, miként működtek közre a tanácsadó bizottsági tagok a GATT 1979-es tokiói fordulóján:

> A tanácsnokok Washingtonban órákig közvetlenül tárgyaltak a kormányzati tisztségviselőkkel, megvitatva a legfontosabb témákat és

áttekintve a tervezett megállapodások aktuális szövegét. A kormányzati tárgyalódelegáció a legtöbb esetben követte a tanácsadók ajánlásait. (...) Valahányszor egy ajánlás nem került elfogadásra, a kormány tájékoztatta a tanácsadó bizottságokat arról, hogy javaslataikat miért nem használhatták fel.[7]

A három kereskedelmi tanácsadó bizottságban képviselt 92 vállalat közül 27 cégre, illetve azok valamely leányvállalatára több mint 12,1 millió dolláros bírságot vetett ki az U.S. Environmental Protection Agency (EPA, az USA Környezetvédelmi Hivatala) 1980 és 1990 között, az érvényes környezeti szabályok áthágása miatt. Közülük öt (DuPont, Monsanto, 3M, General Motors, Eastman Kodak) szerepel az EPA által vezetett tíz legnagyobb veszélyeshulladék-lerakó listáján. A képviselt vállalatok, illetve azok leányvállalatai közül huszonkilenc több mint 800 000 dollárt áldozott egy elvetélt közös kísérletre, amellyel a Kalifornia Állam Ivóvízbiztosításról és Toxikus Anyagokról szóló végrehajtási törvényét (California's Safe Drinking Water and Toxics Enforcement Act) próbálták megtorpedózni. Ez az egész államra vonatkozó kezdeményezés volt a potenciálisan rákkeltő termékek megfelelő feliratozására és az ivóvízbe kerülő mérgező szennyezéskibocsátás korlátozására. Huszonkilenc cég több mint 2,1 millió dollárral vett részt egy olyan akcióban, amellyel sikeresen megtorpedózták Kalifornia egy másik, ún. Big Green kezdeményezését, amely egyéb intézkedések mellett szigorúbb határértékeket állapított volna meg a mérgező vegyszerek kibocsátására.[8]

Clayton Yeutter, George Bush mezőgazdasági minisztere nyilvánosan kijelentette, hogy az egyik legfőbb célja a GATT segítségével megtörni a szigorú helyi és állami élelmiszerbiztonsági szabályokat. A következőképpen érvelt: „Ha a világ többi része meg tud állapodni abban, hogy egy adott terméknek milyen előírásokat kell kielégítenie, úgy talán az Egyesült Államoknak és az Európai Közösségnek is be kellene látnia, hogy téves politika a saját előírásaikat ettől eltérően megállapítani."[9]

A WTO-nak az egész világra kiterjedő élelmiszerekre vonatkozó egészségügyi és biztonsági előírásait és szabványait az ún. Codex Alimentarius Commission (Élelmezésügyi Bizottság Kódexe = Kódex) alapján határozzák meg. Ez egy 1963-ban létrehozott kormányközi testület, amelyet együttesen irányít az ENSZ Élelmezési és Mezőgazdasági Szervezete (UN Food and Agriculture Organization = FAO) és az Egészségügyi Világszervezet (World Health Organization=WHO), hogy meghatározzák a nemzetközi előírásokat és határértékeket például a növényvédőszer-

maradványokra, adalékanyagokra, állatorvosi gyógyszer-maradványok mennyiségére és a feliratozásra. A Kódex kritikusai rámutatnak arra, hogy tevékenységét igen erősen befolyásolta az ipari szektor, és harmonizációs gyakorlata az előírások enyhítésére irányult. Példának okáért egy Greenpeace-vizsgálat kimutatta, hogy legalább nyolc, széleskörűen alkalmazott növényvédőszer esetében a Kódex által meghatározott biztonsági szintek legalább huszonötszörös biztonsági tényezővel alacsonyabbak voltak a jelenlegi amerikai szabványoknál.[10] A Kódex-szabványok ötvenszer magasabb DDT-maradványt engednek meg, mint az egyesült államokbeli törvény.[11]

A Kódex kormányzati delegációiban rendszeresen részt vesznek ugyan nem kormányzati képviselők is, de ezeket szinte kizárólag az iparból választják. A világ legnagyobb multinacionális élelmiszeripari és agrokémiai vállalatai közül száznegyven vett részt a Kódex 1989 és 1991 között tartott ülésein. Az összesen 2587 egyéni résztvevő közül csak huszonhat volt közérdeket képviselő csoportok küldötte.[12] A világ legnagyobb élelmiszeripari vállalata, a Nestlé harmincnyolc fővel képviseltette magát. A Nestlé szóvivője szerint: „Számomra úgy tűnik, hogy a kormányok sokkal inkább a vállalatoknál találnak szakképzett embereket, mint az élelmiszer-szektor önjelölt császárai között."[13]

13.3 Az információs monopóliumok védelme

Számos GATT-WTO intézkedést nélkülözhetetlennek kiáltottak ki, mondván, hogy ezekre a versenyző piacok hatékony működésének biztosítására van szükség. Ugyanakkor azonban a GATT-WTO semmit sem tesz a transznacionális vállalatok azon lehetőségének korlátozására, hogy gazdasági erőfölényükkel visszaélve, versenytársaikat tisztességtelen eszközökkel szorítsák ki a piacról vagy a konkurenciával stratégiai szövetségeket kötve megosszák egymás között a technológiát, a termelési lehetőségeket és a piacokat. Valójában épp a szellemi tulajdonjogokkal kapcsolatos megállapodás az egyik olyan terület, amellyel kapcsolatban a GATT a kormányzati szabályozás szigorítását sürgeti — itt szabadalmakról, szerzői jogokról és védjegyekről van szó. A sürgetés tárgya a szigorú kormányzati beavatkozás követelése a vállalatok információs és technológiai monopoljogainak védelme érdekében.

Különösen nyugtalanító a nemzetközi szabadalmi jogvédelem GATT-WTO általi kiterjesztése a genetikai anyagokra, beleértve a vetőmagokat és a gyógyhatású természetes készítményeket. Az USA vállalatai agresszíven követelték a vetőmagokra és genetikai anyagokra vonatkozó szabadalmi jogvédelmet az Egyesült Államokban, meggyőzve az amerikai kormányzatot arról, hogy a szabadalmi oltalmat ki kell terjeszteni minden genetikailag manipulált organizmusra, a mikroorganizmusoktól kezdve a növényekig és az állatokig bezárólag — ebből a körből pusztán csak a génmanipulált embereket kizárva. Egy vetőmagfajtába való génbeültetés eljárásának szabadalmaztatásával egyes vállalatok valójában monopoljogokra tettek szert az egész növényfajtára vonatkozó genetikai kutatásra és a kutatásból származó minden hasznos termékre. Ezek a vállalatok erőteljes nyomást gyakoroltak a GATT-WTO-ra, hogy az ilyen szabadalmakat világméretű monopóliumokká bővítsék. 1992-ben a W.R. Grace leányvállalatának, az Agracetus Inc.-nek jegyezték be a szabadalmát minden génmanipulált, illetve „transzgenetikus" gyapotfajtára az USA-ban, és más országokban is folyik a megfelelő szabadalmaztatási eljárás, amely a világ teljes gyapottermelésének hatvan százalékát érinti, beleértve Indiát, Kínát, Brazíliát és Európát is. 1994 márciusában megkapták a minden transzgenetikus szójababra vonatkozó európai szabadalmat, és folyik a megfelelő bejegyzési eljárás az Egyesült Államokban is.

A farmerek már az ősidőktől kezdve vetőmagnak tették félre a termés egy részét a következő vetés számára. A jelenlegi amerikai szabadalmi törvény értelmében az a farmer, aki félreteszi és újra elveti a szabadalmaztatott magot, megsérti a szabadalmi törvényt.[14] A vetőmagokra és más fajtákra vonatkozó szabadalmak világméretű kiterjesztése ellen az indiai földművesek tömegtüntetéseken tiltakoztak, mivel rájöttek arra, hogy a GATT-WTO megállapodások megakadályozhatják őket abban, hogy valamely transznacionális vállalatnak történő jogdíj megfizetése nélkül elvethessék saját vetőmagkészleteiket.[15]

Hans Leenders, a vetőmagkereskedők és -termesztők ipari egyesületének főtitkára világosan kifejtette az üzletág véleményét arról, hogy mi a jogos és helyes az emberek saját létfenntartási jogaival kapcsolatban:

> Az igaz, hogy a legtöbb országban kialakult hagyomány szerint egy földműves félreteheti saját termésének egy részét vetőmagnak. A változó körülmények között az viszont már nem magától értetődő, hogy ezt fel is használhatja jogdíjfizetés nélkül kereskedelmi ter-

melő-tevékenység keretében. (...) A vetőmag-üzletágnak keményen harcolnia kell egy hatékonyabb védelmi forma kialakítása érdekében.[16]

A genetikai anyagok szabadalmi védelmét kiterjesztő intézkedéseket azzal az indokkal támogatják, hogy azok meg fogják gyorsítani a mezőgazdasági kutatások fejlődését és világszerte szavatolni fogják az élelmiszerek minőségét. A kritikusai viszont azzal érvelnek, hogy az ilyen szabadalmak megfojtják a kutatást, mivel megakadályozzák a genetikai anyagok és technikák felhasználását minden olyan kutató számára, akik nem rendelkeznek a szabadalom tulajdonosának különleges engedélyével. Vandana Shiva, a növényi életformák szabadalmaztatását ellenző déli ellenállás vezetőjének szavai szerint: „Mindez csupán más megfogalmazása annak a törekvésnek, miszerint a mezőgazdasági és élelmiszertermelő rendszerek globális monopóliumát jogként kellene átadni a multinacionális vállalatoknak."[17] Aminek szemtanúi vagyunk, az néhány óriásvállalat teljesen nyilvánvaló törekvése arra, hogy megszerezze a föld közös biológiai öröksége fölötti uralom monopóliumát.[18]

A három Bretton-Woods-i intézmény teljesítményének áttekintése élesen kirajzolja tényleges tevékenységük jellemzőit. A Világbank az északi nagyvállalatok, tőkés társaságok export-finanszírozásának szolgálatában áll. Az IMF az északi pénzügyi intézmények adósságbehajtójaként funkcionál. A GATT létrehozta és érvényre juttatta a tőkés társaságok előjogainak sorozatát, védelmezve a világ legnagyobb vállalatainak érdekeit az emberek, közösségek és a demokratikusan választott kormányok ráhatásaival szemben.

A Világbank és az IMF 1994-ben ünnepelte fennállásának ötvenedik évfordulóját. Civil szervezetek világszerte az „Ötven év elég volt" téma köré szervezett világméretű kampányokkal jegyezték az eseményt. Bretton Woods-ból ötven év valóban messze több, mint elegendő. Az emberiség és a környezet aligha engedhet meg magának többet.

A második világháború nem szüntette meg az erős államok globális uralmát a gyengék felett. A gyarmatosítást egyszerűen csak egy kevésbé nyilvánvaló, sokkal megtévesztőbb formában álcázta. Az új tőkés gyarmatosítás többé már nem az állandósult történelmi erőviszonyok követ-

kezménye, mint ahogy az a régi állami gyarmatosítás idején volt, hanem az elitérdekek érvényesítésére épülő tudatos döntések eredménye. Az elitérdekek a tőkés társasági érdekekkel szoros szövetségben indulnak harcba a dereguláció és a gazdasági globalizáció előmozdításáért. Mindennek következményeként az önérdekükért folytatott hajszában a legnagyobb transznacionális és multinacionális vállalatok és a globális pénzügyi rendszer egyre nagyobb hatalmat követelnek az emberi tevékenységek irányításában, és ezen folyamat egyre kevésbé van köszönőviszonyban a humán érdekekkel. Lehetetlen egészséges, méltányos és demokratikus társadalmakat létrehozni, ha a politikai és a gazdasági hatalom néhány gigantikus tőkés társaság és nagyvállalat kezében összpontosul. Olyan rendszert hoztunk létre, amelynek ellenőrzése és szabályozása már a létrehozói kezéből is kicsúszott, de őket busásan megjutalmazza céljainak szolgálatáért. Valójában a rendszer most már kezd ellenük is fordulni. A IV. részben e rendszer természetét és dinamikáját vizsgáljuk meg.

IV. AZ ELFAJZOTT PÉNZÜGYI RENDSZER

14. A PÉNZJÁTSZMA

Ezen az új piacon ... másodpercek alatt milliárdok áramolnak a gazdaság vérkeringésébe. A pénznek ez a hatalma mára már olyannyira meghatározóvá vált, hogy egyes megfigyelők szerint a működésben lévő pénz mintegy világméretű árnyékkormánnyá vált — olyanná, amelyik visszafordíthatatlanul csorbítja a nemzetállamok szuverenitását.

— Business Week[1]

Minden egyes nap, ahogy megvirrad, mintegy félmillió-egymillió ember kel fel, kapcsolja be számítógépét, és elhagyva az emberek, a dolgok és a természet valódi világát, beleveti magát a világ legjövedelmezőbb számítógépes játékába: a pénzjátszmába.[2] Amint számítógépük működni kezd, ezek az emberek belépnek egy csupa számokból álló világba, amelyben a számok pénzt és olyan bonyolult játékszabályokat képviselnek, amelyekkel a pénz szinte végtelen változatosságú, saját kockázattal és reprodukciós tulajdonságokkal jellemezhető formába alakítható át. Azáltal, hogy a játékosok interaktív kapcsolatban állnak egymással, olyan versenyen alapuló tranzakciókban vesznek részt, amelyeknek a célja az, hogy a résztvevők a saját számlájukra vigyék át azt a pénzt, amelyet a többiek birtokolnak. A játszma résztvevői azzal is pénzpiramist építhetnek, hogy egymástól is kölcsönvesznek és felverik az árakat. Ezen kívül különleges pénzügyi eszközök széles

skálája is rendelkezésükre áll, amelyek lehetővé teszik számukra, hogy tőkeáttételt valósítsanak meg saját pénzükből, anélkül hogy ténylegesen kölcsönt kellene felvenniük. A játszmát igazi játékként játsszák. A következmények viszont valóságosak.

A gazdaság globalizálásának története csak részben a Stratos-lakók fantáziavilágában megalkotott és az egységes világbirodalom megvalósítói által megálmodott mese. Olyan személytelen erők beavatkozásának története is, amely mélyen beépült intézményi rendszereinkbe — a pénz története, és azé a folyamaté, amelynek során a pénz intézményi tényezőként való fejlődése olyan irányba alakította át az emberi társadalmat, amilyet senki sem kívánt, és amely az emberiség érdekeivel szöges ellentétben áll. Ez az a történet, amely a piac láthatatlan kezének veszélyes és káros oldaláról szól: a korlátlan piac azon irányultságáról, hogy a vagyon hatékony *megteremtésétől* a vagyon *kivonása* és *koncentrációja* felé mozduljon el. Tragikus története ez annak, hogy jószándékú és megfontolt emberek miként estek egy olyan rendszer szolgálatának, sőt megteremtésének csapdájába, amely rendszer a korlátlan pénzsóvárság szolgálatában áll és olyan eredményeket produkál, melyeket az emberek nem kerestek és nem is fogadnak el.

Habár a következmények globálisak, mégis elsősorban, az előző fejezetekhez hasonlóan az Egyesült Államokat állítjuk a középpontba, mivel a második világháború óta ez az az ország, amely meghatározó szerepet játszott a világgazdaság és intézményeinek kialakításában. A globális gazdasági rendszer erősségeinek és gyengéinek vizsgálata azt mutatja, hogy ezek először az Egyesült Államokban válnak nyilvánvalóvá, majd csak később gyűrűződnek tovább az átfogóbb rendszerbe.

14.1 A pénz és az érték szétválása

Ahhoz, hogy megértsük, mi is történt a nemzetközi pénzügyi rendszerrel, először is azt kell megértenünk, hogy mi is maga a pénz. A pénz az emberiség egyik legjelentősebb találmánya, amelyet egy fontos igény kielégítésére találtak ki.

Kezdetben a piaci ügyletek egyenlő értéket képviselő dolgok közvetlen cseréjéből álltak, és ez azt jelentette, hogy a tranzakciók csakis akkor valósulhattak meg, ha két olyan személy találkozott, akik azt a

dolgot birtokolták, amelyet a másik meg akart szerezni. A kereskedelem fejlődése így erősen korlátozott volt. Ezek a korlátok részben akkor szűntek meg, amikor az emberek olyan tárgyakat kezdtek használni, amelyek saját belső értéke lehetővé tette csereeszközként való használatukat — ilyen tárgyak voltak a díszkagylók, a sótömbök, nemesfémek vagy drágakövek. Később a fémpénzek a csereeszközöknek már szabványosabb formáját jelentették, mivel értékük attól függött, hogy milyen mennyiségű nemesfémet — általában ezüstöt vagy aranyat — tartalmaztak. Később felmerült annak a gondolata, hogy sokkal jobban megfelel a célnak az, ha a nemesfémet egy páncélteremben elhelyezve olyan papírpénzt bocsátanának ki, amelyet kérésre át lehet váltani nemesfémre. Bizonyos értelemben tehát a papírpénz egy olyan elismervénynek felelt meg, amely igazolta, hogy birtokosa rendelkezik egy bizonyos mennyiségű nemesfémmel, de a papír kényelmesebb és könnyebben mozgatható.

Ugyanakkor azonban eme újítások mindegyike egy újabb lépés volt a pénznek a valódi értéktől való leválasztása felé. További lépést jelentett ebbe az irányba a történelmi jelentőségű Bretton Woods-i konferencia 1944-ben, ahol is létrehozták a Világbank és a Nemzetközi Valutaalap intézményeit. Azok az országok, amelyek ezen a találkozón képviseltették magukat, megegyeztek abban, hogy olyan új nemzetközi pénzügyi rendszert hoznak létre, amelyben minden egyes résztvevő kormány szavatolja, hogy felszólításra bármikor — rögzített árfolyamon — beváltja saját valutáját amerikai dollárra. Az amerikai kormány pedig vállalta azt, hogy felszólításra bármikor beváltja a dollárt aranyra egy előre meghatározott, unciánkénti 35 dolláros átváltási áron. Ez tehát ténylegesen a világ összes valutáját aranyalapra helyezte, és ennek biztosítéka a Fort Knox-ban készletezett amerikai arany volt. Így a legtöbb kormány végül is az amerikai dollárt mint az aranyletét bizonylatát fogadta el, és inkább dollárban, mintsem aranyban tartották nemzetközi devizatartalékaikat.

Ez a rendszer viszonylag jól működött több, mint húsz évig, mígnem mindenki előtt nyilvánvalóvá vált, hogy az Egyesült Államok jóval több dollárt bocsátott ki nemzetközi katonai és kereskedelmi terjeszkedésének finanszírozására, mintsem azt teljes mértékben arannyal fedezni képes lett volna. Ha a dollárral rendelkező országok mindegyike úgy határozott volna, hogy dollárkészletét aranyra váltja át, a rendelkezésre álló aranykészlet hamar kimerült volna, és azok, akik teljes bizalmukat a dollárba helyezték, csupán értéktelen papírdarabokat tartottak volna a kezükben.

Egy ilyen helyzet bekövetkezését megelőzendő, 1971. augusztus 15-én Richard Nixon amerikai elnök bejelentette, hogy az Egyesült Államok többé nem váltja be a dollárt aranyra. Ezek után a dollár már nem volt több az amerikai kormány által kibocsátott, számmal ellátott igényes kivitelezésű, jó minőségű papírdarabnál. A valuták többé már nem kötődtek semmiféle értékhez, ama kölcsönös várakozáson kívül, hogy a többiek elfogadják ezeket valódi termékek és szolgáltatások ellenértékeként.

A számítógépek széles körű elterjedésével a következő lépés már viszonylag nyilvánvaló volt: kiküszöbölni a papírt is és egyszerűen csak a számítógépben tárolni a számokat. Habár a fémpénz és a papírpénz továbbra is forgalomban van, egyre több a világ olyan pénzügyi tranzakcióinak száma, amelyek számítógépek segítségével valósulnak meg. A pénz már csaknem tiszta absztrakcióvá vált. A pénz létrehozása pedig elvált az érték létrehozásának folyamatától.

Négy fejlődési szakasz jellemzi a pénzügyi rendszer átalakulását:

1. Az Egyesült Államok dollárban finanszírozta világméretű terjeszkedését, és ez ma többnyire a külföldi bankok és az amerikai bankok külföldi fiókjainak mérlegkimutatásaiban jelenik meg. Ez a dollár nincs alávetve az Egyesült Államok jegybankja által felállított szabályozásoknak és tartalék-előírásoknak.
2. A számítógépek térhódítása és a globalizáció a világ pénzpiacait egyetlen globális rendszerré ötvözte, amelyben egy számítógép-terminálnál lévő egyén folyamatosan figyelemmel kísérheti az összes jelentős piac ármozgásait, illetve ezen piacok bármelyikén vagy mindegyikén majdnem azonnal több üzletet is megkötheti. Egy számítógép arra is beprogramozható, hogy mindezt bármiféle emberi beavatkozás nélkül is megtegye, másodpercek töredéke alatt automatikusan lebonyolítva dollármilliárdos üzleteket.
3. Az egykor több személy által hozott befektetési döntések ma már viszonylag kevés számú hivatásos befektetési menedzser kezében összpontosulnak. A befektetési alapok által irányított, befektetésre szánt pénzösszeg mértéke az elmúlt három évben megduplázódott, elérve ezzel 1994. június végére a 2 billió dollárt. Ez legfőképp annak köszönhető, hogy az egyéni befektetők mindinkább a szakmai hozzáértéssel irányított befektetési alapokba helyezik el megtakarításaikat, az egyénileg vásárolt és kezelt részvények helyett.[3] Ugyanakkor a bankiparban tömeges konszoli-

dációnak lehetünk a tanúi — egyedül 1992 szeptembere és 1993 szeptembere között több mint 500 amerikai bank fuzionált vagy zárt be[4] —, amely folyamat lehetővé tette, hogy a legnagyobb pénzalapok ellenőrzése a jelentősebb nemzetközi „pénzügyi központként" funkcionáló bankoknál koncentrálódjon. A nyugdíjalapok többségét — amelyek értékét közel 4 billió dollárra becsülik — ezen bankok pénzalapokat kezelő osztályai irányítják, ez pedig még tovább növeli pénzügyi hatalmukat. Csak a nyugdíjpénztári alapokat figyelembe véve, ez utóbbiak birtokolják a vállalati törzsrészvények csaknem egyharmadát és a vállalati kötvények csaknem 40 százalékát.[5]

4. A befektetési időtávok drámaian lerövidültek. A szóban forgó pénzügyi befektetési alapok vezetői a befektetők pénzéért azon az alapon versengenek egymással, hogy milyen megtérülést tudnak biztosítani. A világ legismertebb napilapjaiban naponta jelennek meg a befektetési alapok eredményei, és számtalan szolgáltatás készít havi és éves összehasonlítást az alapok által elért teljesítményről. Az egyéni befektetők, az alapok által elért eredményekből kiindulva, egy telefongomb-nyomásra vagy a számítógépük segítségével áthelyezhetik pénzüket az egyik befektetési alapból a másikba. A befektetési alap menedzsere számára a rövid táv egy napot vagy még kevesebbet, a hosszú táv talán egy hónapot jelent. A nyugdíjalapok menedzsereinek értékelési időtávja valamivel hosszabb.

Az egyéni megtakarítások tehát óriási befektetési pénzalapokban koncentrálódtak, a csaknem azonnali pénzügyi nyereség elérésére kényszerítő erős verseny nyomásának kitett szakemberek kezelésében. A szóban forgó időtávok túlságosan rövidek egy termelő beruházás jövedelmezővé válásához, a „befektetendő" pénz mennyisége jócskán meghaladja a termelő beruházások lehetőségeinek számát, és a piac által elvárt hozamok jóval meghaladják azt az értéket, amelyet a legtöbb termelő beruházás akár évek alatt is hozni tudna. Ebből következik, hogy a pénzpiacok egészében előnyben részesítik a kivonó jellegű befektetéseket a termelő beruházásokkal szemben, és mintegy automatikus vezérléssel működve figyelmen kívül hagyják az embereket érintő következményeket.

A pénzügyi rendszer egyre inkább egy olyan külön világként működik, amely nagyságrendekkel meghaladja a világgazdaság termelő szek-

torát, mely szektor maga is egyre inkább a pénzhullámzás önkénye szerint működik, amit viszont a pénzjátszma játékosainak a másodpercek töredékei alatt világszerte megtett húzásai határoznak meg.

Joel Kurtzman, a *New York Times* gazdasági rovatának korábbi, a *Harvard Business Review*-nak jelenlegi szerkesztője szerint a termelő világgazdaságban forgásban lévő minden egyes dollárra a tiszta pénzgazdaságban forgó 20 és 50 dollár közötti összeg jut — bár a tényleges arányokat biztosan senki sem ismeri. Egyedül a nemzetközi valutapiacokon 800 milliárd és 1 billió dollár közötti összeg cserél naponta gazdát,[6] messze meghaladva azt a 20 és 25 milliárd dollár közötti összeget, amely a javak és szolgáltatások napi kereskedelmének lebonyolításához szükséges. Kurtzman szerint:

> A 800 milliárd dollárnyi valutakereskedelem legnagyobb része ... a nagyon rövid távú — néhány órától néhány napig, legfeljebb néhány hétig terjedő — spekulációs befektetésekre irányul.... Ez a pénz leginkább újabb pénz létrehozásában vesz részt.... Ennyi pénz elegendő lenne a kilenc legnagyobb japán társaság megvásárlásához — akármennyire túl is vannak értékelve —, beleértve a Nippon Telegraph & Telephone vállalatot, Japán hét legnagyobb bankját és a Toyota Motors-t.... Az opciókkal való kereskedelem, a részvény-spekuláció és a kamatlábakkal való üzletelés is ezzel a pénzzel történik. Ugyancsak ez a pénz fordítódik a rövid távú pénzügyi arbitrázs ügyletekre is, vagyis amikor egy befektető meghatározott árfolyamon például kötvényeket vagy valutát vásárol, annak reményében, hogy egy másik árfolyamon — az elektronika segítségével olykor egyidejűleg — nyereséggel tudja eladni.[7]

Ez a pénz nem kapcsolódik semmiféle valódi értékhez. Mégis a pénzmenedzserek, akik nagyon gyors, rövid távú tranzakciók millióit végzik, arra építik hírnevüket és karrierjüket, hogy az érvényes kamat mértékénél nagyobb mértékben növelik a pénz mennyiségét. Ez a növekedés attól függ, hogy a rendszer képes-e vég nélkül növelni a pénzgazdaság vérkeringésébe kerülő pénz mennyiségét, függetlenül attól, hogy a tényleges javak és szolgáltatások mennyisége növekedett-e vagy sem. Ha ez a pénznövekedés ténylegesen megvalósul, akkor megnő azoknak a pénzügyi vagy vásárlóereje, akik birtokolják az újonnan megteremtett pénzt, azokkal szemben, akik ugyan valóságos értéket

teremtenek, de tényleges és relatív kompenzációjuk egyaránt csökken.[8]

14.2 A nagy pénzteremtő gépezet

Az értékteremtés nélküli pénzteremtésnek két közismert módszere van. Az egyik az adósság létrehozása, a másik pedig a vagyontárgyak felértékelése. A globális pénzügyi rendszer képes arra, hogy a két módszer bármelyikét alkalmazza értékteremtéstől elszakadt pénz teremtésére.

Tartozás

Akik valaha is részt vettek már alapfokú közgazdasági kurzuson, azok számára ismerős az a módszer, ahogyan a bankrendszer a tartozások felhalmozásával pénzt teremt. Tegyük fel, hogy A személy, egy búzatermelő, elad búzát 1000 dollár értékben és a pénzt beteszi az M bankba. Tartalékként visszatartva ennek a pénznek a 10 %-át, az M bank ki tud kölcsönözni 900 dollárt B személynek, aki ugyancsak elhelyezi ezt az összeget az N bankban lévő számláján. Ekkor A személynek 1000 dollár készpénz tőkéje van M bankban, B személynek pedig 900 dollár készpénz tőkéje N bankban. Visszatartva a 10% tartalékot, N bank kölcsönt tud nyújtani C személynek 810 dollár erejéig, aki ezt az O bankban helyezi el, amely ebből 729 dollárt kölcsönöz D személynek, és így tovább. Az eredeti 1000 dollár banki elhelyezése, amely összeg tényleges emberek fogyasztására szánt tényleges termék megtermeléséből származott, végül is lehetővé tette a bankrendszer számára, hogy további 9000 dollárnyi új betétet teremtsen azáltal, hogy ugyanakkor 9000 dollár összegű új tartozást hoz létre — új pénzt teremtett tehát anélkül, hogy egyetlen értékkel bíró dolgot előállított volna.*

Az ezekben a tranzakciókban részt vevő bankok most már 9000 dollár kintlevőséggel és az ezekből létrehozott 10 000 dollár összértékű új betétekkel rendelkeznek, amelyek kizárólag a búzaeladásból eredő eredeti 1000 dollár betétből származnak. A bankok arra számítanak, hogy meg-

kapják a megfelelő kamatot is, tegyük fel 6 százalékot. Ez azt jelenti, hogy a bankrendszer éves szinten minimum 540 dollár hasznot vár abból a pénzből, amelyet ez a rendszer tulajdonképpen a semmiből hozott létre. Ez is része annak, ami a banki szférát olyan hatalmas és jövedelmező üzletággá teszi.

A fenti történet klasszikus iskolapéldája annak, hogy a bankok hogyan teremtenek pénzt, figyelembe véve azt a 10 százalék tartalékot (a tényleges átlag ennél valamivel kisebb), amelyet a jelenlegi törvény alapján a bankoknak el kell helyezni az USA jegybankjában.[9] A kötelező tartalékképzésre vonatkozó előírás nélkül a bankrendszer elméletileg képes lenne arra, hogy egyetlenegy kölcsönből ugyanazt az összeget a végtelenségig újratermelje.

Mivel az Egyesült Államok többet költ, mint azt lehetőségei megengednék, ezért a világban forgalomban lévő teljes dollárkínálat egyre nagyobb része külföldi bankokban és az amerikai bankok külföldi fiókjaiban halmozódik fel. Ez a pénz eurodollár néven ismert, és jellemzője, hogy nem vonatkoznak rá az USA jegybankjának a tartalékképzésre vonatkozó előírásai. Amikor azok a kormányok, melyeknek a hatáskörébe az ilyen számlákat kezelő bankok tartoznak, nem írnak elő semmiféle kötelező tartalékképzést, az érintett bankok — ha úgy akarják — ki tudják kölcsönözni a betétek teljes összegét, megteremtve ezáltal a világ bankrendszere számára azt a lehetőséget, hogy a dollárkínálatot korlátlanul növelje.

Ahogy a globális pénzügyi rendszer bővült, a bankokon kívül sok más pénzügyi intézmény is kezdett részt venni nagy összegű hitelügyletek lebonyolításában. Mindegyikük a bankrendszerhez hasonlóan járul hozzá a pénzteremtés folyamatához, de gyakran kevésbé szigorú felügyeleti és kötelező tartalékképzési előírásoknak vannak kitéve, mint az Egyesült Államok területén működő bankok.

Vagyontárgyak értékelése

Egy részvény vagy egy anyagi jószág — mint például a föld vagy egy műtárgy — árát piaci kereslete határozza meg. Egy olyan gazdaságban, amely bővelkedik pénzben és amelyben a befektetők gyors megtérülést várnak el, a keresletet jelentősen befolyásolja az, hogy a spekulálók arra számítanak, hogy a többi spekuláló folyamatosan felfelé nyomja az árat. Nicholas F. Brady — a George Bush elnöksége alatti pénzügyminiszter

— állapította meg: „Ha aranyról vagy olajról volna szó, akkor ezt a jelenséget inflációnak hívnák. Részvények esetében ezt vagyongyarapításnak nevezik."[10] Ez a folyamat mintegy saját magát táplálja. Ahogy egy vagyontárgy ára nő, egyre több spekuláns érdeklődik iránta, és így tovább nő az ára, még több spekulánst vonzva — mígnem a buborék szétpattan, ahogy például a túlinflálódott mexikói részvénypiac összeomlása az 1995-ös peso-válságot eredményezte. .

Az ilyen vagyontárgyakat birtokló egyének vásárlóereje nagyon rövid időn belül jelentősen megváltozhat anélkül, hogy megváltozna a vagyontárgy által képviselt érték vagy a társadalom képessége arra, hogy valódi termékeket és szolgáltatásokat termeljen. Olyannyira általánossá vált már az a nézet, mely szerint a vásárlóerőben bekövetkező változás szorosan összefügg a tényleges vagyonban bekövetkező változással, hogy még akik ismerik a különbséget, azok is gyakran megfeledkeznek róla. Nézzük a következő idézetet Joel Kurtzman *A pénz halála (The Death of Money)* című könyvéből, mely könyv pontosan arról szól, hogy miként szakadt meg a közvetlen kapcsolat a pénzteremtés és az értékteremtés között. Kurtzman leírja, hogy mi történt 1987. október 19-én, amikor a New York-i tőzsde Dow Jones Ipari törzsrészvény átlaga 22,6 százalékkal esett egy nap alatt:

> Ha az egész piac 1987. augusztusi csúcshelyzetétől számítjuk, akkor a New York-i tőzsdén alig több mint két hónap alatt a befektetők csaknem egybillió dollárt vesztettek. Ez a veszteség megfelel az Egyesült Államokban ember által előállított javak értéke egynyolcadának, beleértve a lakásokat, gyárakat, irodákat, utakat és a felújított ingatlanokat. Ez szinte elképzelhetetlen mértékű veszteség. Egybillió dollár két éven keresztül biztosíthatná az egész Föld népességének táplálékigényét, felemelné a harmadik világot a legmélyebb szegénységből a középosztály szintjére. Elég lenne ezer atommeghajtású repülőgép-anyahajó megvásárlásához.[11]

Azok, akik az értéktőzsdén befektettek, egyéni vásárlóerejükből tényleg veszítettek. Ugyanakkor a lakások, a gyárak, az irodák, az utak és a felújított ingatlanok, amelyekre Kurtzman utal, semmilyen módon nem változtak. Tulajdonképpen ez az egybillió dollár nem tudta volna a világot öt percig sem táplálni, azon egyszerű oknál fogva, hogy az emberek nem tudnak pénzt enni. Élelmiszert esznek, és az értéktőzsdei értékek

összeomlása önmagában egy rizsszemmel sem növelte vagy csökkentette a világ tényleges élelmiszerellátását. Csak egyes vállalatok részvényeinek vételi illetve eladási árai változtak meg. Nem történt változás ezeknek a vállalatoknak a termelő kapacitásában, mint ahogy a saját bankszámláikon rendelkezésükre álló készpénz összegében sem.

Ezen kívül, habár a részvények értéke jellemzi az egyéni befektetők potenciális vásárlóerejét, nem mutatja pontosan az egész piacon jelen levő összes befektető összesített vásárlóerejét, egyszerűen azért, mert részvénypapírokkal nemigen lehet vásárolni. Például nem tudunk fizetni velük a fűszeresnél a megvásárolt áruért. Először a részvény eladásával át kell váltani a részvényt készpénzre. Mármost bárki el tudja adni ugyan a részvényét a megfelelő áron és el tudja költeni a pénzt a fűszeresnél, de ha mindenki, aki az értéktőzsdén pénzt fektetett be, úgy döntene, hogy vásárlás céljából átváltja részvényeit készpénzre, akkor majdnem ugyanaz történne, mint 1987. október 19-én. A részvényeik összesített értéke leeresztene, mint egy kilyukasztott léggömb. A „pénz" — a vásárlóerő — azonnal elszállna. Arról van most itt szó, hogy a piaci spekuláció a vagyon látszatát kelti. Tényleges hatalmat kölcsönöz azoknak, akik birtokolják — de csak addig, amíg a léggömb fel van fújva.

Az óriási összegekkel való ilyen üzletkötések jellege a nemzetközi pénzpiacokon manapság drámaian változik. A tendencia az, hogy a pénzügyi elemzőket és kereskedőket matematikusokkal helyettesítik, a „számosokkal", akik matematikai egyenletek segítségével a valószínűségi elemzést és a káosz-elméletet használják fel a portfoliók struktúrálására. Mivel az emberek képtelenek arra, hogy a számításokat és a döntéseket az új portfolió-menedzsment stratégiák által elvárt optimális sebességgel végezzék el, illetve hozzák meg, ezért a nemzetközi pénzpiacokon közvetlenül a számítógépek segítségével kötnek üzleteket, olyan elvont folyamatok keretében, amelyeknek már semmi közük sincs magához az üzlethez. Kurtzman szerint:

> Ezek a számítógépes programok nem részvényekkel kereskednek, legalábbis a régi értelemben, mivel nincsenek tekintettel az értékpapírt kibocsátó vállalatra. És ugyancsak nem kötvényekkel kereskednek, mert a programnak teljesen mindegy, hogy Washingtonnak, Londonnak vagy Párizsnak kölcsönöz-e. Ugyancsak nem valutával kereskednek, mivel az a valuta, amelyet a program vesz és

elad, egyszerűen csak pénz, amelyet meghatározott hozam céljából forgalmaznak. És nem kereskednek határidős ügyletekkel sem. A határidős ügyletek piacai csak megfelelő vásárlási lehetőségeknek számítanak. E számítógépek egyszerűen pénzügyi termékek (részvények, valuták, kötvények, opciók, határidős ügyletek) matematikailag pontos leírásaival kereskednek. Hogy pontosan melyik termék felel meg a leírásnak, az nem sokat számít mindaddig, amíg minden paraméter pontosan megegyezik a számítógépprogramban tárolt leírással. A részvények esetében bármelyik megfelel, ha a volatilitása, az ára, az átváltására vonatkozó szabályok, a hozama és a bétája (rizikó faktor) megfelel a számítógép leírásának. A számítógép nem foglalkozik azzal, hogy IBM, Disney vagy MCI részvényekről van-e szó. A számítógépet nem érdekli, hogy a vállalat atombombát, reaktorokat vagy orvosságokat gyárt-e. Nem érdekli, hogy a gyárai Észak-Karolinában vagy Dél-Afrikában vannak-e.[12]

A pénzügyi rendszer döntéseit egyre inkább, bonyolult matematikai képletek segítségével, a számítógépek hozzák meg, azzal az egyedüli céllal, hogy a pénzt mint tiszta absztrakciót szaporítsák. Messze vagyunk már a piac láthatatlan kezétől, amelyre Adam Smith gondolt, amikor *A nemzetek gazdagsága* című könyvét 1776-ban kiadták. Ez ma a „szabadpiaci" erők által uralt világ 1990-es éveinek valósága. A globális pénzügyi rendszer élősködő ragadozóvá vált, amely gazdájának — a termelő gazdaságnak — a húsán élősködik.

15. KARVALYTŐKE

Ezzel a módszerrel nem juthatsz pénzhez. A dollár stabil, az ingadozás túl kicsi... A dollárban vagy más pénznemben történő spekuláción, illetve üzletelésen sem nyerni, sem veszteni nem lehet. Lehetetlen helyzet. Rémálom.

— Carmine Rotondo,
a Security Pacific Bank devizakereskedője

A tőkés libertarianizmus egyik ideológiai alaptétele szerint a beruházás természeténél fogva *termelő (produktív)* abban az értelemben, hogy megnöveli a feloszthatő torta méretét egy gazdaságban és növeli a társadalom tiszta jólétét, ami mindenki számára potenciális nyereséget jelent. Egy egészséges gazdaságban a beruházások többsége produktív. A világgazdaság viszont nem egészséges. Túlságosan is sok esetben jutalmazza azokat a *forráskivonó* befektetőket, akik nem hoznak létre nagyobb jólétet, hanem egyszerűen csak kivonják és koncentrálják a meglévőt. A forráskivonó befektető haszna költséget jelent mások, illetve általában a társadalom számára.

A legrosszabb esetben egy forráskivonó befektetés még csökkenti is az általános társadalmi jólétet, noha ez az egyén számára akár tisztes hasznot is hozhat. Ez történik akkor, ha egy befektető olyan termelő vagyontárgyak vagy erőforrások, mint például földterület, erdő — vagy akár egy társaság — ellenőrzését az eszköz termelőképességének fenntartásában érdekelt csoport-

tól magához ragadja és azonnali nyereség kisajtolása céljából elsorvasztja. A befektető ekkor értéket rabol és nem létrehoz. Olykor, mint például egy őserdő esetében, a vagyontárgy pótolhatatlan lehet. Ha egy befektetés például egy földterület vagy részvény hamis felértékelésével pusztán pénzt vagy vásárlóerőt hoz létre, anélkül hogy bármilyen ennek megfelelő értéket teremtene, akkor szintén a forráskivonó befektetés egyik formájával állunk szemben. A befektető semmit sem hoz létre, még ha az össztársadalmi vásárlóerőből nagyobb részt szakít is ki magának.

A spekuláció a forráskivonó befektetés egy másik formája. A pénzügyi spekuláns bizonyos árak emelkedésére és csökkenésére fölöttébb körmönfont módszerek segítségével hazardírozik. Ha a spekuláns nyer, egyszerűen vagyont ragad el. Ha veszít, akkor fontos pénzügyi intézmények léte kerülhet veszélybe — s ekkor a pénzügyi rendszer épségének megóvása érdekében külső társadalmi erőforrásbevonás szükségessége merül fel. Mindkét esetben a társadalom a vesztes. A spekulációs tevékenység ritkán vezet új érték létrehozásához.

Noha néhány esetben érvényes lehet a spekulánsok azon állítása, hogy tevékenységükkel növelik a piac likviditását és stabilitását, azonban mindennek hamis csengése van az egyre inkább ingatag globális pénzügyi piacokon, ahol a spekulatív tőkemozgások jelentik a destabilizáció és a gazdasági összeomlás fő forrásait. Továbbá bárhogy is járuljanak hozzá a spekulánsok a pénzpiacok hatékonyságának javulásához, jelentős összegekért teszik ezt, melyet profitok és jutalékok formájában zsebelnek be. A származékos értékpapír néven ismeretes rafinált pénzügyi eszközök okozta kockázatnövekedés és gazdasági torzulások a problémák különösen jelentős forrásai.

A származékos értékpapírokkal kapcsolatos megállapodások jelenleg kedvelt témái a pénzügyi sajtónak, beleértve a részvényárfolyamokra, valutaárfolyamokra, kamatlábakra vagy akár az összes értéktőzsdei indexre vonatkozó kötéseket is. Kamatlábra vonatkozó határidős ügyletek a 70-es évek végéig nem léteztek. Ma a nyitott kamatlábügyletek az Egyesült Államok bruttó nemzeti termékének több mint a felét teszik ki.[2] Az összes nyitott származékos értékpapír ügylet értékét kb. 12 billió dollárra becsülték 1994 közepén — 1999-re kivetítve a növekedést 18 billió dollárral számolhatunk.[3] 1993-ban a *The Economist* a világ összes termelő befektetésének értékét 20 billió dollár körülire becsülte.[4]

Ami a származékos értékpapírokat különösen kockázatossá teszi, az az a tény, hogy általában alacsony összegű óvadék ellenében hozzájuk lehet jutni, azaz a vevő kiindulásképp csak egy kis összegű letétet helyez el a potenciális pénzügyi hatással szemben. A legnagyobb játékosoktól esetleg egyetlen dollár letétbe helyezését sem kívánják meg — még ha az ügylet esetleges pénzügyi hatása dollárszázmilliókra is rúg.[5]

Az egyre rafináltabb származékos értékpapírok rendkívül bonyolultak és gyakran nehezen áttekinthetők, még azok számára is, akik kereskednek velük. Ahogyan a *Fortune* magazin fogalmaz:

> Ha okosan használják, akkor a származékos értékpapírok leegyszerűsítik a problémákat, mert képessé teszik vásárlójukat a kockázat kezelésére és áthárítására. De spekulánsok, kétbalkezesek és lelkiismeretlen üzletelők kezében a kockázat *létrehozásának* jelentős eszközei.[6]

15.1 Bizonytalanság és kockázat teremtése

A valós javak és szolgáltatások előállítására szakosodott vállalatok nyugodt és kiszámítható pénzügyi környezetet kívánnak, amely stabil árfolyamok és kamatlábak mellett biztos feltételeket nyújt a befektetési alapok számára. Számukra a pénzpiacok ingatagsága olyan kockázatforrást jelent, amely váratlanul megbéníthatja működésüket és felboríthatja mérlegeiket. A világcégek számára a különböző devizák közötti időnként jelentős árfolyamingadozások komoly problémát jelenthetnek — meglehet, hogy ezek nagyobb szerepet játszanak az eredmény alakulásában, mint a termelékenység vagy a piaci részesedés. A termelő beruházásokkal foglalkozók számára nagy gondot okoz ez a szeszélyesség: mindez nem kívánt kockázat forrása. A helyzet pontosan fordított a spekulánsok szempontjából, akik a gyorsan kiaknázható megtérülést keresik. A spekulánsok gazdagodnak a zűrzavarban — ez az életterük.

Noha a stratégiák jellemzői rendkívül összetettek lehetnek, a bizonytalanságból hasznot húzni próbálók háromféleképp járhatnak el:

1. *Arbitrázstevékenység*, amit ugyanolyan, vagy hasonló árucikkek, illetve pénzügyi eszközök két különböző piacon fennálló átmeneti

árkülönbsége tesz lehetővé. Az arbitrazsőr vásárol azon a piacon, ahol az ár alacsonyabb, és ezzel egyidejűleg elad a magasabb árú piacon. Az árkülönbözetek szűk keretek között mozognak, de az ügylet lényegében kockázatmentes, és ha nagy pénzösszegekről van szó, akkor a stratégia meglehetősen jövedelmező. Kulcsfontosságú az elsőként való cselekvés, azaz mielőtt még bárki más észrevenné ugyanazt a lehetőséget. A gyorsaság olyannyira fontos, hogy egy cég nemrég 35 millió dollárt költött egy szuperszámítógép megvásárlására — pusztán csak azért, hogy a tokiói határidős részvényarbitrázsban két másodperces előnyre tegyen szert.[7]

2. *Spekuláció* közszükségleti javak árváltozásával, valutaárfolyamokkal, kamatlábakkal, részvényekkel, kötvényekkel és különböző származékos értékpapírokkal, mint pénzügyi eszközökkel. A spekulációt a rövid távú árváltozásokra történő fogadás jelenti. Ezek a fogadások jelentős kockázatot testesíthetnek meg, különösen ha kölcsönök közvetítésével vagy letéti számlák alkalmazásával valósulnak meg.

3. *Mások biztosítása* a jövőbeli árváltozások kockázatával szemben. Azok, akik származékos értékpapír-konstrukciót adnak el, azokat kockázat-biztosítás jelleggel alakítják ki. A népszerűvé vált egyre körmönfontabb származékos értékpapírcsomagok a spekuláció, a biztosítás és az arbitrázs elemeinek összetett keverékét tartalmazhatják.

Ezen profitforrások egyike sem létezhetne egy tökéletesen stabil pénzügyi piacon. Mindhárom esetben a forráskivonó befektető hasznot húz az áringadozásokból, igényt formálva a termelő beruházók és a ténylegesen dolgozók által létrehozott érték egy részére. A spekuláns a pénzügyi rendszerben egy sajátos adónemet testesít meg, ami azonban semmilyen hasznos végcél elérésében nem segít. Például nehéz belátni, hogy az elektronikusan összekötött piacokon az arbitrázs miként szolgál két másodperces árkiigazítás csökkentésével bármiféle közcélt. Minél szeszélyesebbek a pénzügyi piacok, annál nagyobbak az efféle nyerészkedési lehetőségek.

A forráskivonó befektetések kockázatosabb és egyre inkább destabilizáló formái nagyon elszaporodtak a befektetési — ún. fedezeti — alapokból kialakult új formációk közvetítésével, melyek magas kockázatú, rövid távú spekulációra szakosodtak, és kezdeti befektetésként minimum 1 millió dollárt igényelnek. A legnagyobb ezek közül a

Soros György vezette Quantum Fund, amely több mint 11 milliárd dollárnyi befektetői tőke fölött rendelkezik. Mivel az agresszív fedezeti alapok minden egyes befektetett dollárra további mintegy 10 dollárnyi idegen forrást vonhatnak be, ezért a Quantum Fund számára 110 milliárd dollár potenciális kezelése válik lehetővé. A legnagyobb fedezeti alapok többsége több mint 50%-os megtérülést produkált a részvényesei számára 1993-ban. Persze a bukás kockázata is jelentős. Egy kis fedezeti alap a jelzálogpiacokon két hónap alatt 600 millió dollárt vesztett és tönkrement.[8]

A fedezeti alapok általánosan nagy idegentőke-aránya jelentősen növeli mind az elérhető nyereséget, mind a lehetséges kockázatokat. A bankrendszer tőkéjét is olyan tevékenységekbe forgatják, amelyeknek társadalmi hasznossága kérdéses, ha a lakásvásárlók, a farmerek és a termelő ágazatok hiteligényei kielégítetlenek maradnak.

Azt az illúziót, miszerint a spekulánsok elősegítik az árstabilitást a piacok sokkal gyorsabb egyensúlyi állapot felé terelésével, nemrég maga Soros György rombolta le a Banking Committee of the U.S. House of Representatives (Egyesült Államok Alsóházának Bankfelügyelete) előtt tett tanúvallomásával. Soros szerint, ha egy spekuláns az árak emelkedésére számít és ehhez képest csökkenés következik be, akkor arra kényszerül, hogy eladással védje magát — erősítve az árzuhanást és növelve a piaci bizonytalanságot. De Soros szerint az áringadozás nem probléma, kivéve ha mindenki egyszerre rohan eladni, olyan felfordulást okozva ezzel, amelyben nem találhatók vevők. Ilyen esetben a résztvevők képtelenek kiugrani és katasztrofális veszteségeket szenvedhetnek.[9] Vallomása világosan felfedte a profi spekuláns szemléletmódját, akinek a bizonytalanság a nyereség forrása. Ha termelő befektetésekben lenne érdekelt, bizonyára más lenne a hozzáállása.

Soros tapasztalatból beszél, amikor azt állítja, hogy a spekulánsok képesek destabilizálni, illetve meghatározni a piaci ártendenciákat. Olyan legendás hírnevet alakított ki magáról a pénzpiacok alakítójaként, amelyet a *New York Times* egyik cikke a „Ha Soros szól, fülelnek a világpiacok" címmel jellemzett, felruházva őt azzal a képességgel, hogy pusztán tervei nyilvánosságra hozatalával képes felverni befektetéseinek értékét. A német márka gyengülésére számító kötései után a következőt mondta a londoni *Times*-nak: „A márka gyengülésére számítok az összes jelentős valutával szemben." A *New York Times* megállapításának megfelelően azonnal minden úgy alakult, „mintha az Egyesült Államok és Európa kereskedői egy Soros-piacon volnának."[10] 1993. november 5-én

a *New York Times* üzleti melléklete „A Soros vásárlásairól szóló pletykák megdobták az aranyárakat" című hírrel jelent meg.

1992 szeptemberében Soros 10 milliárd dollár értékű angol fontot adott el, John Major brit miniszterelnök a font értékének megőrzésére tett erőfeszítéseinek kudarcára spekulálva.[11] Ezzel a tettével nagy szerepet tulajdonítottak neki a font leértékelésének kikényszerítésében, ami hozzájárult az Európai Unió kormányai által megvalósítani próbált rögzített árfolyamrendszer feladásához. A rögzített árfolyam csapás a spekulánsok számára, mert megszünteti a spekulációhoz szükséges bizonytalanságot. Soros befektetési alapját a spekulatív profitlehetőségek védelmében játszott szerepéért kb. 1 milliárd dollár nyereséggel jutalmazta a pénzügyi rendszer.[12] Az ezt követő viharok a pénzpiacokon 11 hónap alatt az angol font 41%-os értékvesztését okozták a japán jennel szemben. Az efféle zűrzavart tekintik a spekulánsok a lehetőségek forrásának.[13]

Igaz és egyre inkább érvényes Felix Rohatyn, a Lazard Fréres & Co. fő üzlettársának megállapítása:

> A fedezeti alapok többsége — és általában a spekulációs tevékenység — valószínűleg most sokkal inkább felelős a devizaárfolyamok és a kamatszintek alakulásáért, mint a központi bankok beavatkozásai.
> (...) A származékos értékpapírok (...) kockázatok láncolatát hozzák létre, pénzügyi intézményeket és vállalatokat összekötve szerte a világon; a láncolat legkisebb meggyengülése vagy megszakadása komoly problémát okozhat a nemzetközi pénzügyi rendszer számára.[14]

A másodlagos piacokon nyereségduzzasztás céljából aktívan résztvevő nagyvállalatok, bankok, sőt helyi önkormányzatok számossága 1994-ben felkeltette a gazdasági sajtó figyelmét. Noha a kockázatok jelentősek lehetnek, általában még a nagyban játszó pénzintézetek sem tárják fel származékos értékpapírügyleteiket nyilvános mérlegbeszámolóikban, előszeretettel „mérlegen kívüli" minősítve őket. Ez lehetetlenné teszi a befektetők és a nyilvánosság számára a tényleges kockázatok helyes megbecslését.

A valóság csak a nagy veszteségekről szóló jelentések révén válik ismertté, mint amikor a Procter & Gamble 102 millió dolláros, származékos értékpapírokon elszenvedett veszteséget tett közzé, mert a kamatszintek a vártnál gyorsabban emelkedtek[15], vagy amikor a rosszul fel-

mért kölcsönök után a Bank of New England-nek szövetségi mentőövre volt szüksége. A bank mérlege szerint aktívái összesen kb. 33 milliárd dollárt tettek ki. A hatóságok viszont megállapították, hogy 36 milliárd dollárnyi mérlegen kívüli kötelezettségvállalás történt különböző származékos értékpapírok formájában.[16] A Pain Webber csoport 1994 júliusában bejelentette, hogy az egyik pénzpiaci alapjának rendezésére 268 millió dollárt költ, amit biztonságos és veszélytelen befektetésnek tekintett — amíg bele nem bukott a másodlagos értékpapír-spekulációkba. 1994-ben a BankAmerica és a PiperJaffray Companies hasonló műveletekre kényszerült.[17]

1994 legismertebb származékos értékpapírbotránya decemberben robbant ki, amikor a kaliforniai Orange megye) 187 körzeti iskola, szállítmányozási hatóságok és városok közpénzeiből álló 7,4 milliárd dolláros befektetési alapjának 1,5 milliárdos veszteséggel kellett szembesülnie. Az alap 14 milliárd dollárnyi kölcsönpénzt fektetett kamatérzékeny származékos értékpapírokba és rajtavesztett, amint a kamatráták felfelé indultak. Aztán elkezdtek szivárogni a további hírek a származékos értékpapírtartás elterjedtségéről és más önkormányzatok veszteségeiről, és december 7-én az egyébként stabil, 1,2 billió dolláros városi kötvények piaca több mint 1 ponttal esett. Fölmerült a kérdés, hogy az Orange megye spekulációit 14 milliárd dollárral finanszírozó befektetőházak tájékoztatták-e a saját részvényeseiket arról, hogy mire költik a pénzüket. Orange megye, az iskoláit is beleértve, számos közszolgáltatásának csökkentésével és az adóterhek jelentős növekedésével kényszerült szembenézni.[18]

További nagy botrányok következtek, beleértve az 1995. február 25-én nyilvánosságra hozott hírt, miszerint a Barings Bank szingapúri fiókjának egyik 28 éves üzletkötője, mintegy négy hét alatt, a cég 29 milliárd dollárját forgatta a japán Nikkei határidős-részvényindextől és a japán kamatlábtól függő származékos papírokba, amivel 1,3 millárd dolláros veszteséget hozott össze. A veszteség felemésztette a 233 éves múltra visszatekintő bank 900 milliós tőkéjét, és csődbejelentésre kényszerítette.[19] A bejelentést követően az üzletkötések első négy órájában a tokiói Nikkei-index 4,6%-kal esett.[20] Hogy egyetlen, nem különösebben gazdag vagy hírneves üzletkötő tevékenysége ilyesmire vezethet, csak egyike a globalizálódott pénzügyi rendszer ingatagságának egyre növekvő számú tünetei közül, amely rendszerben dollárok százmilliárdjai várnak ugrásra készen, hogy azonnal a legújabban kiszivárgott hírek szerint mozogjanak.

15.2 Nyereség a bizonytalanságból

A világ pénzpiacain a magánkézben lévő pénzügyi intézmények által bevethető tőkeforrások mellett ma már a legerősebb kormányzatok ezirányú lehetőségei is eltörpülnek. Ez az erő nevetség tárgyává teszi a kamatlábak és devizaárfolyamok kézbentartásával gazdasági stabilitást és növekedést fenntartani kívánó kormányzati erőfeszítéseket. Allen Metzler becslése szerint — aki a világ egyik vezető tekintélye a központi bankok és a monetáris politika területén — ha a világ központi bankjai kötelezettséget vállalnának egymás között a valuták spekulációs támadásoktól történő megvédésére, legjobb esetben is napi 14 milliárd dollárt lennének képesek a cél érdekében felsorakoztatni. Ez csupán csepp a tengerben a valutaspekulánsok által forgatott több mint 800 milliárd dolláros napi pénzösszeghez képest.[21]

Az amerikai dollár 1994 első felében megközelítőleg 10%-ot vesztett a japán jennel és a német márkával szemben. 1994. június 24-én a U.S. jegybankja és tizenhat másik központi bank összehangolt közbelépésre szánta el magát, és a becslések szerint 3-5 milliárd amerikai dollárt vásároltak az árfolyamesés fékezése érdekében. A piac mindebből alig érzékelt valamit.

Elérkeztünk arra a pontra, ahol az ilyen beavatkozások már nemigen képesek csökkenteni a bizonytalanságot. Egyszerűen csak az adófizetők dollárjait irányítják a spekulánsok zsebébe.

A mexikói peso-válság 1994 decemberi kitörése új oldalról világította meg, hogy mennyire költségessé vált a pénzügyi rendszer rendellenes működése. Noha a gazdasági sajtó alig tárgyalta, a mexikói pénzügyi válság háttere nagyon különbözik annak a gazdasági csodának a képétől, amit a magas üzleti körök és a Clinton-adminisztráció festett le a nagyközönség számára az Észak-amerikai Szabadkereskedelmi Egyezmény (NAFTA)* elfogadtatása érdekében folytatott kampányuk során.

Mexikó külföldi adósságai — és így kötelezettségei — éveken át növekedtek a fogyasztást szolgáló import, a tőkemenekülés és az adósságszolgálat fedezése érdekében. Ezek a kölcsönök sokféle formában testesültek meg, beleértve a nagy kockázatú, magas kamatozású kötvények külföldre történő eladását, közszolgáltató vállalatok privatizálását külföldi magánérdekeltségek részére és a külföldi tőke becsalogatását spekulációs hisztériával, ami a mexikói értéktőzsdét a csillagos egekig röpí-

tette. Az elmúlt öt évben Mexikóba áramlott, nagyjából 70 milliárd dollárnyi külföldi „befektetés" alig 10%-át fordították a visszafizetés lehetőségét biztosító termelő beruházásokra. A külföldi tulajdonba került vagyontárgyak árát többnyire mesterségesen feltupírozott mérlegek alapján határozták meg. A tervezett adósságszolgálati teljesítések már önmagukban is meghaladták az ország kalkulált exportbevételeit. A mexikói „gazdasági csoda" alig volt több, mint egy hatalmas Ponzi-rendszer.[22]

Kinek használt ez a beáramló pénztömeg? Néhány mexikói óriási vagyonra tett szert ez idő alatt. A *Forbes* magazinnak világ milliárdosait számba vevő 1993-as jelentésében 14 mexikói milliárdost mutatott ki. Ugyanez a szám az 1994-es jelentésben már 24.[23]

A buborék 1994 decemberében kipukkant. A mexikói értéktőzsde több mint 30%-ot vesztett a pesoban kifejezett értékéből, amint a spekulánsok igyekeztek kimenekíteni a pénzüket. A túlértékelt pesora nehezedő nyomás, a Mexikóból menekülő tőkének köszönhetően, a kormányt mély pénzügyi válságba sodorta, és az erősen felértékelt peso devalválására kényszerítette. Ez drámai fordulatot hozott az Egyesült Államok és Mexikó közötti kereskedelmi viszonyban, és az amerikai importtermékek nagyrésze elérhetetlenné vált a mexikói piac számára. Amikor úgy tűnt, hogy a mexikói kormány a külföldi fizetési kötelezettségeinek esetleg nem tud eleget tenni, a Wall Street mexikói kötvényeket birtokló befektetői elárasztották az amerikai kormányt sirámaikkal: ha az amerikai adófizetők nem finanszíroznak meg egy segélycsomagot, akkor itt a világvége. Clinton elnök válaszként, a vonakodó kongresszus megkerülésével, egy összességében több mint 50 milliárd dolláros, az adófizetők pénzéből álló segélytervet állított össze, biztosítandó a Wall Street bankjai és befektetőházai számára pénzük visszaszerzését. A mentőakció kritikusai rámutattak arra, hogy ebből a pénzből egyetlen cent sem kerül a válság által leginkább sújtott mexikói szegények és középosztálybeliek millióihoz.[24]

Sem a segély, sem a mexikói államkötvényekre fizetett mintegy 92%-os kamat nem tudta feltartóztatni a peso 1995 március közepétől tartó folyamatos romlását.[25] A mexikói kormány által meghozott szigorú intézkedések hatására 1995 első négy hónapjában 750 000 dolgozó utcára kerülésére és a jelzálogkölcsönökre, hitelkártyákra és autókölcsönökre fizetendő 90%-os vagy még ennél is magasabb kamatra lehetett számítani, családok sokaságát végveszélybe sodorva.[26] A Mexikóba irányuló exportkiesés miatt az USA-ban mintegy 500 000 munkahely megszűnésével számolnak.[27]

A mexikói válság hullámai végiggyűrűztek a világ egymásba fonódott pénzügyi piacain, amint a spekulánsok biztosabb helyre igyekeztek menekíteni a pénzüket. Amint a mexikói értékpapírpiac összeomlott, a többi latin-amerikai ország spekuláns befektetői megijedtek, és hirtelen kivonták pénzüket, ezzel egy hónap alatt a vezető latin-amerikai tőzsdealapok részvényeinek több mint 30%-os értékvesztését okozva.[28] Amikor a segély a dollárt a zuhanó pesohoz kapcsolta, a gyanakvó valutaspekulánsok dollárt adtak el, hogy német márkát és japán jent vegyenek — tovább gyengítve a dollárt a nemzetközi valutapiacokon.[29]

Mit láttak mindebből a Stratos-lakók a magasból? A peso-válság kellős közepén épp New Yorkból San Franciscóba repültem. A United Airlines (az egyik amerikai légitársaság) *Hemispheres* (Féltekék) című folyóiratának minden ülészsebben elhelyezett 1995 márciusi száma az egyik cikkében a NAFTA sikeréről áradozott, propagálva az egyezmény kiterjesztését a nyugati félteke egészére.[30]

Nem a spekulatív tőkemenekülés globális rendszere hozta létre a mexikói válságot. Viszont növelte kialakulásának esélyét, valamint jelentősen elmélyítette és kiterjesztette az összeomlás következményeit.

A hatalmas pénztömegek piacok közötti hirtelen megmozgatásának lehetősége olyan fegyvert adott a spekulánsok kezébe, amellyel a kormányzati politikát túszként tarthatják saját érdekeik szolgálatában, és ennek egyre nyíltabban hangot is adnak. Paul Craig Roberts, a tőkés libertariánizmus propagálására létrejött Cato Intézet (Washington, D. C.) közgazdásza a *Business Week* egyik cikkében ekként leckéztette Clinton elnököt:

> A dollár is nyomás alatt van, mert a befektetők ráébredtek, hogy Clinton a nagy kormányzati beavatkozások híve, míg a világ más részein, különösen Ázsiában és Latin-Amerikában, az állam visszaszorítása és az ennek következtében megvalósuló gyors növekedés tapasztalható. A törzsrészvényekbe fektetők globális szemléletmódot alakítottak ki: a csökkenő állami beavatkozást és a jó növekedési esélyeket felmutató piacokat részesítik előnyben (...) Tehát jó szolgálatot tenne, ha a Kongresszus hatályon kívül helyezné az általános gazdasági teljesítmény rovására meghozott, sajátos céloknak kedvező, átgondolatlan törvények

százait, és a Code of Federal Regulations-ból (Szövetségi Jogszabályok Gyűjteménye) eltávolítaná a gazdaságtalan jogszabályok ezreit.[31]

A folyamat egyszerű. Ha a világszerte dollárszázmilliárdokkal zsonglőrködő spekulánsok úgy döntenek, hogy a kormányzati politikák a spekulatív érdekekkel szemben olyan csoportok sajátos érdekeit részesítik előnyben, mint például a környezetvédőkét, a dolgozókét vagy a szegényekét, akkor máshová viszik a pénzüket, gazdasági válságfolyamatot beindítva. Szerintük a kialakuló gazdasági összeomlás csak azt az elképzelésüket igazolja, miszerint a bűnös kormányzat intézkedései hibásak voltak. Tipikusnak tekinthető az egyik New York-i devizaszakértőnek a *Washigton Post*-ban kifejtett véleménye: „Sok központi bank szeret a spekulánsokra mutogatni. Azt hiszem, sokkal inkább a monetáris politika terén érzékelhető óriási hozzá nem értésükről, mint spekulációs támadásról van szó."[32]

Az a tény, hogy a legtöbb ilyen pénzügyi művelet egy globalizált, számítógépes hálózaton belül zajlik, rendkívül megnehezíti bármely kormányzat részére az áttekintést és a szabályozást, és azok, akik alaposan megszedik magukat a nyilvános számonkérhetőség hiányosságain, nem restek a törvényhozók és a nép számára a rendszer közérdeket szolgáló mivoltát bizonygatni. Azt az álláspontot hangoztatják, miszerint a közjó egyetlen ellensége maga a szabályozás. Tipikusnak tekinthető az egyik nagy befektetőház, a Lehman Brothers Inc. ügyvezető igazgatója és vezető jogásza, Thomas A. Russo által a *New York Times*-ban kifejtett álláspont:

A származékos értékpapírok kulcsszerepet játszanak a tőkeképződésben és a kockázat kezelésében, segítve a kormányokat, gyáriparosokat, kórházakat, közműveket és a gyorséttermi láncokat, hogy a legjobb termékeket és szolgáltatásokat nyújtsák a legalacsonyabb áron (...) A pénzügyi innovációt nem követte a szabályozás fejlődése, és a disszonancia nehézségeket okozott (...) A rendszer mesterséges jellege jogbizonytalanságot okoz, akadályozza és eltorzítja az új megoldások fejlődését és bátorítja az öncélú kontárkodást a pénzügyi termékek meghatározása során. A gyorsan fejlődő származékos értékpapírok terén ezek a hiányosságok nagy károkat okoznak, beleértve az amerikai származékos értékpapírüzlet külföldre üldözését is.

A másodlagos értékpapírok természetétől idegen szabályok további erőltetése csak növelheti ezeket a problémákat. Másrészről viszont a mechanizmus teljes áttekintése irreális politikai elképzelés. Egyetlen orvosság marad: a másodlagos értékpapírkereskedőknek és a hatóságoknak együttesen kellene kidolgozniuk a tisztességes tevékenység etikai kódexét az üzletág számára.
(...) az újfajta értékpapírok kockázatainak felmérését nem csak az őket kifejlesztőknek és a velük kereskedőknek kellene elvégezniük, hanem egy, a vállalaton belül kialakított független csoportnak is. Egy másik ajánlható alapelv a kockázatkezelés első védvonalát jelentő üzletkötők sürgetése a hibák gyors beismerésére, illetve elbocsátásuk, ha eltitkolják a hibákat.[33]

Helytálló Russo megfigyelése, hogy a pénzügyi rendszer a reformját gyakorlatilag lehetetlenné tevő politikai hatalomra tett szert. A szabályozást méginkább megnehezíti az a tény, hogy — James Grant, a *Grant's Interest Rate Observer* (Grant-féle kamatlábfigyelő) című kiadvány szerkesztőjének szavaival élve — „A piacok globálisak és éberek, és az erőforrások mindig a legkisebb szabályozás irányába áramlanak."[34] Russo azon érvéről, hogy a származékos értékpapírok és más spekulatív eszközök erősítik a gazdaság teljesítőképességét és hogy a rendszer képes az önszabályozásra, az elmondható legudvariasabb vélemény az, hogy mindez jól mutatja, mennyire elszakadtak a Stratoslakók a valóságtól.

Russo publikációjával csaknem egyidejűleg ízelítőt kaphattunk az önszabályozás hatékonyságáról. A feddhetetlenségével és szigorú rendszabályaival büszkélkedő Kidder, Peabody & Company befektetőház bejelentette, hogy az egyik vezető üzletkötője valamivel több mint két év alatt 1,76 *billió* dolláros forgalmat bonyolított le egyedül — ez közel 10%-a a világ egy évi teljes gazdasági teljesítményének —, és ezeken az ügyleteken 349,7 millió dollár nyereséget ért el. Ugyanakkor a cégnél senki sem vette észre, hogy ezen ügyletekből összesen csak 79 milliárd került ténylegesen megkötésre és mindez a cégnek 85,4 millió dolláros veszteséget okozott. A vezetőség az üzletkötőnek — jelentését elfogadva — 11 millió dolláros jutalmat, előléptetést és elnöki kitüntetést adományozott, és a hamis nyereséget valósként jelentette a cég anyavállalatának, a General Electricnek. Több mint két évébe telt a főnökségének, a számviteli rendszernek és a belső ellenőrzésnek, amíg rájött a turpisságra.

Edward A. Cerullo, a szélhámosság által érintett Kidder, Peabody részleg évi 20 millió dollárt kereső vezetője a probléma késői feltárásával kapcsolatban a következő magyarázatot adta: „Valahogyan teljesen irreális egyetlen ellenőrt egy személyben felelőssé tenni egy 700-800 főt foglalkoztató, 100 milliárd dollárnyi tőkével, 20 milliárdos napi forgalommal és 1 milliárdos bértömeggel rendelkező osztály munkájáért."[35] Egy annyira ellenőrizhetetlen rendszerrel kapcsolatban, amelynek még a legjobb és legtökéletesebb intézményei sem képesek megvédeni magukat saját dolgozóik botrányos csalásaitól és visszaéléseitől, szinte vakhit kell annak feltételezéséhez, hogy képes a köz érdekét szem előtt tartó önszabályozásra.[36]

Érdemes mellékesen megjegyezni, hogy ezenközben a Kidder, Peabody főhivatalnokai Connecticut, New Jersey és New York City összeugrasztásával voltak elfoglalva, a cég székhelyének megszerzéséért folytatott licitálási háborúban. Michael A. Carpenter, a Kidder, Peabody elnökének közlése alapján New York városának kedvezményes áramellátásra, berendezésekre és szolgáltatásokra vonatkozó forgalmi adómentességek és vagyonadókedvezmények formájában megtestesülő, összesen 31 millió dollár értékű ajánlata „lehetővé teszi a Kidder, Peabody számára, hogy tevékenységét versenyképes költségszint mellett Manhattanben folytassa."[37]

A pénzügyi sajtó továbbra is úgy tárgyalja a globális befektetők és a nemzetközi tőkeáramlás háza táján történteket, mintha még mindig abban a világban élnénk, ahol a megtakarítók a pénzüket stabil, hosszú távú megtérülés reményében a társadalom javának szolgálatába akarják állítani. Ha a rendszer rakoncátlankodik, akkor az elégtelen vezetői felügyeletre és a kormányzati hiányosságokra kenik az egészet, propagálva a piaci mechanizmus hasznosságát a befektetői bizalom fenntartása érdekében.

A valóság, amelyet a Stratos-lakók vonakodnak elismerni, azonban az, hogy a tőkés társaságok elszakadtak a humán érdekektől, a pénzügyi intézmények pedig mind a humán, mind a társasági érdekek szolgálatától. Az eredetileg az erőforrások termelő beruházásokba terelésére létrejött pénzügyi intézményrendszer most az adófizetők és a termelő gazdaság kirablására felesküdött, kizsákmányoló, kockázatgerjesztő és spekuláció uralta globális pénzügyi rendszerré vedlett át.

Ez a rendszer eredendően ingatag, kicsúszik az ellenőrzés alól — gyorsítja a gazdasági, társadalmi és környezeti rombolást és Földünk minden emberének jólétét veszélyezteti. Az átvedlett pénzügyi rendszer sokkal konkrétabb bűnei közé tartozik az egykor jó lokálpatriótaként működő cégek felzabálása: lehetetlenné téve a társadalmilag felelős menedzsment kialakítását és arra kényszerítve a termelő szférát, hogy szabaduljon meg az emberektől, mint a gazdaságosság költséges akadályaitól.

16. TŐKÉS KANNIBALIZMUS

A vállalati összevonások, felvásárlások és hitellel történő kivásárlások értéke 1988-ban elérte az elképesztő 266 milliárd dolláros értéket.. Ezek kozul egyik sem ért annyit ... mint egy csavar egy új gépben ... vagy mint egy gramm műtrágya vagy egyetlen szem vetőmag az új termés érdekében.... Az a vállalat, mely nemcsak rovid távon akarja profitját novelni, és amely tágabb értelemben vállalja társadalmi felelősségét, azt kockáztatja, hogy egy olyan befektető csoport vásárolja fel, amely pénzugyi nyereséget konyvel el az átvételen és amely az azonnali profit novelésére készteti a vállalatot

— William M. Dugger[1]

Az értékteremtés új módjait megtalálni a rafinált modern gazdaságban ritkán egyszerű. Majdnem lehetetlen azonban olyan lehetőségeket felfedezni, amelyek a termelő gazdaságnál jóval kiterjedtebb, a telhetetlen pénzügyi rendszer által követelt nagyságú nyereséget biztosítanak az elvárt rövid idő alatt.[2] A leggyorsabb módja a rendszer által megkívánt profitszerzésnek a gyengébb piaci szereplők által birtokolt értékek megszerzése és „felfalása". Szabad piacon a „gyengébb" szereplő gyakran a hosszú távú befektetések iránt elkötelezett, alkalmazottainak biztos, jól fizető munkahelyeket biztosító vállalat, amely megfizeti a helyi adókat, befizet a valóban tőkeerős nyugdíjalapokba, felelősség-

teljesen bánik a környezeti erőforrásokkal, és másként is gondoskodik az emberek hosszú távú érdekeiről. Az ilyen vállalatok a közösség értékes részei, amelyek egy egészséges gazdaságban részvényeseiknek biztos, szolid — de nem kiugró — osztalékot fizetnek hosszú távon. Ezzel szemben nem biztosítják a részvénytulajdonosoknak azt az azonnali hasznát, amit a számítógépesített kereskedelmi portfoliók megkívánnak.

Mint Joel Kurtzman kiemeli, a jelenlegi piaci logika alapján az ilyen vállalatok kötelessége az, hogy vagyontárgyaikat eladják és a hasznot kifizessék a részvényeseknek.

> Az önmagukat kiárusító vállalatok megfelelőnek tűnnek a „jó szimatú" befektetők számítógépes térképén. Gazdagon fizetnek, részvényáraik magasak maradnak és a jövőben egy fillért sem kell befektetniük a kutatásba és fejlesztésbe. Az ilyenfajta vállalatok igazán kifizetődőek, így a számítógépek egymásra licitálnak megszerzésükért.[1]

Azokban az esetekben, amikor a felelős vállalati vezetők nem hajlandók felfalni saját vállalataikat, a pénzügyi rendszer ugrásra készen áll arra, hogy megtalálja ezek kivásárlóit. Ezért tehát a telhetetlen pénzügyi rendszer hajlandó lesz összefogni a piac „ragadozóival", hogy a felelős vállalati vezetőket „gyengének" bélyegezzék és száműzzék a rendszerből. Ez a folyamat helyezi a társadalmi felelősséget érző vállalatot a veszélyeztetett fajok listájára.

16.1 A „gazdaságtalan" vállalatok kifosztása

A kiszipolyozó befektetők egy speciális fajtáját alkotják a „vállalatfosztogatók", amelyek a már bevezetett vállalatok megkaparintásából élnek. Az általuk folytatott alapvető gyakorlat elegánsan egyszerű és kifizetődő, bár a részletek nagyon összetettek lehetnek és gyakran undorító küzdelmek kísérik. A fosztogató kiszemel egy, a nyilvános részvénypiacon forgalmazott vállalatot, amelynek értéke nagyobb részvényeinek jelenlegi piaci árfolyamánál. Ezek néha nehéz helyzetben lévő vállalatok. Rendszerint azonban jól irányított, pénzügyileg megalapozott, „tisztességes állampolgároknak minősülő" és hosszú távra előre tekintő vál-

lalatokról van szó. Akár jelentős pénzügyi tartalékokkal is rendelkezhetnek egy nehezebb gazdasági időszak esetére, és olyan természeti erőforrás-tartalékokkal, amelyeket fenntartható hozam alapján termelnek ki. A fosztogató gyakran éppen ezeket a nagyobb tartalékokkal rendelkező, könnyen értékesíthető, hosszú távú aktívákkal rendelkező vállalatokat szemeli ki, amelyeknek a közösségre terhelhető („externalizálható") költségei vannak.

Amint egy ilyen vállalatot kiszemelt, a leendő fosztogató egy új vállalatot szervezhet, mely bekebelezi a megszerezni kívánt vállalatot. Ezt a befogadó vállalatot nagyon gyakran csaknem teljes egészében kölcsönökből finanszírozzák, kevés saját tőke bevonásával. A kölcsönvett alapokat arra használják, hogy a kiválasztott vállalat részvényeit a nyilvános tőzsdei ügyletek során, a kialakult árfolyamon a törvényekben meghatározott maximumig terjedően csöndben felvásárolják. Ezek után a vállalat igazgatótanácsa felé benyújtanak egy olyan ajánlatot, amelyben felajánlják a részvények döntő részének a felvásárlását a folyó részvényárfolyam felett, de a többletérték alatt. Ha az átvételi ajánlat sikeres, a befogadó cég magába olvasztja a megvásárolt vállalatot — s a kölcsönt, amit a vásárlásra fordítottak, a beolvasztott cégre hárítják át. Az ilyen pénzügyi bűvészmutatványon keresztül a beolvasztott céget úgy vásárolták fel, hogy a felvásárlás során saját aktíváit használták fel a hitel biztosítékaként.

Azok, akik az ügyletet megszervezték, gyakorlatilag kockázatmentes hasznot biztosítanak maguk számára azáltal, hogy jelentős díjakat számítanak fel az ügylet összehozásában nyújtott fontos szolgáltatásaikért. Mivel az ügyleteket főleg bankoktól és befektetési alapoktól származó pénzzel finanszírozzák, a kockázatot nagyrészt mások viselik, beleértve a társadalmat, amely biztosítja a bankbetéteket. A társadalom — azokkal a kisbefektetőkkel és a nyugdíjasokkal együtt, akiknek a pénze forog kockán — lényegében feláldozza az adóbevételek egy részét annak érdekében, hogy támogassa azon hitelek kamatfizetéseit, amelyekből részben ezeket az ügyleteket finanszírozzák.

Az „új" társaság adóssága most már elég tekintélyesre növekedett. A hitelek visszafizetésének érdekében az új igazgatóság csökkentheti a pénztartalékokat és nyugdíjalapokat, a gyors pénzbevételek érdekében kiárusíthatja a nyereséges részegységeket, bércsökkentő tárgyalásokat kezdeményezhet, külföldre telepítheti a termelőeszközöket, jobban megterhelheti természeti erőforráskészleteit, valamint a rövid távú nyereség növelése érdekében minimálisra csökkentheti a fenntartásra és kutatás-

fordított kiadásokat — általában a hosszú távú életképesség rovására. Majdnem 2000 olyan esetet tártak fel, amelyekben az új tulajdonosok összességében 21 milliárd dollárt loptak ki a vállalatok nyugdíjalapjából, amit ők gyakran „túlzott" befizetésnek nyilvánítottak, annak érdekében, hogy visszafizessék a hiteleket.[4]

Miután a hiteleket visszafizették, és a vállalat az éves profitjának gyors növekedését jelentheti — amely eszközeinek eladásából és a kamatfizetések nyereség felé történő átcsoportosításából származik —, a céget újra eladhatják a tőzsdén keresztül, természetesen jelentős prémiumot ígérő árfolyamon. A „zsákmányoló" gratulálhat magának, hogy „növelte a gazdasági hatékonyságot" és „a hozzáadott értéket", majd hozzáláthat egy másik áldozat kereséséhez. Mindezek lényegi elemei a hitellel történő kivásárlásnak, amely a tőkés kannibalizmus egyik jellemző formája.

A hitellel történő vállalati kivásárlás kulcsa az ehhez szükséges pénzügyi csomag összeállításának lehetősége. Azt gondolhatnánk, hogy felelősen gondolkodó bankárok és befektetési brókerek menekülnek egy ilyenfajta ügylet elől, amely hatalmas, biztosíték nélküli hitel nyújtását jelenti egy újonnan alapított, saját tőke nélküli társaság számára. Ennek éppen az ellenkezője játszódik le, mivel az ügylet összehozói a biztosíték hiányának ellensúlyozására olyan szokatlanul magas kamatbevételeket ígérnek, hogy a bankok és befektetési társaságok gyakran egymással is versenyeznek a részvétel lehetőségéért. Az 1980-as évek alatt néhány nagybank, az olajdollárok bőségében — amelyeket az 1970-es években az eladósodott déli országokra pazaroltak — az első lehetséges vállalatátvételről elejtett hírre kész volt az ügylet létrehozóit elárasztani finanszírozási ajánlataival. A végső pénzügyi csomag általában bankkölcsönök és alapok kombinációjából áll, amelyeket magas kamatozású — úgynevezett bóvli kötvények (junk bonds — azért nevezték így, mivel tárgyi eszközökkel nem rendelkező vállalatokra bocsátották ki őket) — kibocsátásából fedeztek.

Az egész ügyletet az erkölcsi megfontolások vérfagyasztó hiánya jellemzi. Dennis Levine, egy Wall Street-i nagyravágyó szavaival élve — akit mellesleg belső információval való visszaélés miatt bebörtönöztek — ez a következőképpen írható le:

> Ragyogó vállalkozásunk volt a Wall Streeten, és nagyon egyszerű volt elfelejtkezni arról, hogy annak a néhány milliárd dollárnak, amivel játszadoztunk, milyen alapvető hatása van a munkahelyekre, és ezáltal amerikaiak millióinak a mindennapos életére. Túlsá-

gosan is gyakran tűnt a Wall Street úgy, mint egy hatalmas Capitaly-játék, és ez a „játékos" hozzáállás nyelvhasználatunkban is megjelent. Amikor egy céget kiválasztottunk, mint amely alkalmas a felvásárlásra, azt mondtuk, hogy „benne van a játékban". A játék figuráit és stratégiáját is hóbortos kifejezésekkel illettük: a „fehér lovag"*, a célpont, a cápaűző, a Pac-Man védekezés** , a méregpohár, a „greenmail"*** és a „golden parachute"**** . Az eredménytábla vezetése könnyű volt — az volt a nyerő, aki a legtöbb ügyletet hozta össze és aki a legtöbb pénzt vitte haza.[5]

Hogy leggyakrabban mi történik a kivásárlás befejezése után, az a Pacific Lumber Company és a kezelésében lévő, a kalifornia partvidéken található ősi vörösfenyő-erdő felvásárlásának a példájával szemléltethető, amely Charles Hurwitz vállalat-zsákmányoló nevéhez fűződik. Mielőtt még Charles Hurwitz egy meglehetősen goromba átvétel során a céget megszerezte volna, a Pacific Lumber Company családi vállalkozást az Egyesült Államok egyik gazdaságilag és környezetvédelmileg leghozzáértőbb módon működtetett faipari társaságaként ismerték. Példaszerű volt a fenntartható fakitermelési módszerek kifejlesztésében és alkalmazásában, az ősi vörösfenyő- állomány fenntartásában, nagyvonalú volt az alkalmazottaiknak szánt juttatásokban, szilárdan megalapozta a vállalat nyugdíjalapját annak érdekében, hogy biztosan teljesíteni tudja kötelezettségvállalásait. Még a fűrészáruk piacán beállt nehéz piaci helyzetben sem bocsátotta el dolgozóit.[6] Ezek következtében a cég első osztályú átvételi célponttá vált.

Miután átvette az ellenőrzést a vállalat felett, Hurwitz azonnal megduplázta a cég ezeréves faállományának vágási rátáját. A *Time* szerint „1990-ben a vállalat a Headwaters erdő közepében egy széles, másfél mérföld hosszú folyosót vágatott, és összekacsintva-kuncogva a többiekkel „a mi kis természetvédelmi-biológiai tanösvényünk"-nek nevezte el.[7] A Pacific Scotiában lévő fűrészüzemében tett látogatása során Hurwitz a következőket mondta az alkalmazottainak: „ Van egy történet az aranyszabályról. Az szabályoz, akié az arany." Ezt kijelentve a vállalat 93 millió dolláros nyugdíjalapját 55 millióval megcsapolta.[8] A maradék 38 millió dollárt az Executive Life Insurance Company (Életbiztosítási Társaság) örökjáradékaiba fektette, mely társaság bóvli kötvényekkel fedezte a felvásárlást — amely végül is tönkrement.[9]

Néhány vállalat-zsákmányoló álszentsége még kirívóbb, mint az akcióik. Igazolandó a tömeges elbocsátásokat és bércsökkentéseket, ame-

lyek a Safeway áruház-lánc felvásárlását követték, a befektető Georg Roberts azt nyilatkozta a *Wall Street Journal*-nak, hogy az áruház-lánc alkalmazottai „most már szigorú elszámolás alatt vannak.... Terv szerint kell dolgozniuk, ha a világ többi részével versenyképesek akarnak maradni. Ideje volt már ezt megtenni".[10]

Roberts és partnere, akik egyenként több mint 450 millió dollár magánvagyonnal rendelkeznek, három másik társukkal együtt vették át a Safeway-t. A csoport együttesen személyes vagyonából csak mintegy 2 millió dollárt áldozott az üzletre. A *Forbes* magazin főcímben kürtölte szét a világnak, hogy a „Kivásárlás, amely megmentette a Safeway-t" azáltal, hogy „megszabadította a versenyképtelen áruházak és a kellemetlen szakszervezetek béklyóitól".[11] A denveri Safeway-dolgozók bére 15%-kal csökkent, és a teherautósofőrök arról panaszkodtak, hogy napi 16 órás váltásokra kényszerítették őket. Körülbelül 500 millió dollár ment el adófizetés helyett a kamatok megfizetésére, és további százmilliókkal csökkent az adóbevétel, amelyet a Safeway korábbi alkalmazottai a továbbiakban már nem fizetnek be. Amerika még versenyképesebbé tételéhez való hozzájárulásukért, amit a Safeway részvénykezelő tisztségviselőinek pénzéhes döntései tettek lehetővé, az öt partner több mint 200 millió dollár profitot zsebelt be.[12]

Mindezt a kamatfizetések adóból történő levonása teszi lehetővé. Azáltal, hogy a működésből eredő profitot, amely adóköteles lenne, adóból levonható kamatfizetéssé konvertálják át, végeredményben a társadalom támogatja az ország termelőeszközeinek bekebelezését. Az amerikai adófizetőkre gyakorolt hatást semmiképpen nem nevezhetjük jelentéktelennek. Az ötvenes években az amerikai vállalatok minden egyes kamatként fizetett dollárjára 4 dollár adóbefizetés jutott. A nyolcvanas évekre a hitelből történő finanszírozás megfordította ezt az arányt, a vállalatok egy adódollárjára három dollár kamatfizetés jutott. Egy tanulmány megállapítása szerint minden egyes évben 92 milliárd dollár adóbevétel változott kamatfizetéssé. Amíg az ötvenes években az Egyesült Államok összes adóbevételének 39 százalékát vállalatok fizették be, addig ez a nyolcvanas évekre mindössze 17 százalékra csökkent. Az állampolgárok által befizetett részarány 61 százalékról 83 százalékra növekedett. Sok vállalat még adóvisszatérítést is kapott az átvételt megelőző években.[13]

Szép kis summát vághattak zsebre mindazok, akiknek bírta a gyomra a vállalat-zsákmányolás és a ragadozó kiszipolyozás befektetői gyakorla-

tának más formáit. 1982-ben 100 millió dollárra volt valakinek szüksége ahhoz, hogy felkerülhessen a *Forbes* magazin 400 leggazdagabb amerikai állampolgárának a listájára. Ezek közül mindössze tizenkilenc csinálta meg a szerencséjét pénzügyekkel. Mindössze öt év kellett hozzá, hogy 1987-ben a listára kerüléshez legalább 225 milliót kelljen valakinek összehoznia, és a négyszázból már 69 volt olyan, aki pénzügyi tranzakciókból kasszírozott — s akik közül a legtöbb a vállalati átvétel hullámán lovagolva söpörte be millióit.[14]

E vállalat-zsákmányolók merészen hajtogatják, hogy fontos szolgáltatást nyújtanak az amerikai gazdaságnak azáltal, hogy kiküszöbölik gazdaságtalanságát és visszaállítják versenyképességét a világgazdaságban. A szolgálatkész sajtó kötelességtudóan visszhangozza állításaikat, s csak minimális kritikával él. „A Reagan-korszak rablólovagjainak kifacsart logikája az oka annak, hogy az amerikai középosztály létminimuma megtizedelte gazdaságunkat" írja Jonathan Greenberg, pénzügyi újságíró. Greenberg így következtet: „A vállalati átvételek világának nem sok köze van a gazdasági versenyképességhez. A dolog nagyon egyszerű: ki vagyunk rabolva."[15]

16.2 A társadalmi felelősség kiirtása

A tőkés libertariánusoktól ismételten azt halljuk, hogy a menedzsment „zölddé" válása egy világméretűvé váló szabadpiacon megoldja a világ társadalmi és környezeti problémáit. A pénzpiacok maximális rövid távú hozamkövetelményei és az ugrásra kész vállalat-zsákmányoló miatt — akik azonnal lecsapnak minden olyan társaságra, amely nem hárítja át minden lehetséges költségét a közösségre — tévúton járnak azok, akik a vezetők társadalmi felelősségtudatában látják a problémák gyökerét. Az igazi probléma a rablógazdaság, mely megnehezíti túlélésüket. Szörnyű dilemmák elé állítja azokat a menedzsereket, akiknek igazi társadalmi jövőképük van vállalatuknak a társadalomban betöltött szerepéről. Vagy jövőképüket illetően kényszerülnek kompromisszumokra, vagy annak a kockázatát vállalják, hogy kiveti őket a rendszer.

A *Stride Rite Corporation* cipőipari vállalat jó példa erre.[16] Amellett, hogy nagylelkű támogatást nyújtott jótékonysági célokra, arról a vállalatpolitikájáról volt ismert, hogy Amerika gazdaságilag leginkább elma-

radott városaiba és vidéki közösségeihez telepítette üzemeit és elosztási központjait. Mindezt azzal a céllal, hogy újra életet leheljen beléjük, és biztos, jól fizető munkával lássa el a kisebbségeket. Ez a politika Arnold Hiatt, a Stride Rite vállalat vezérigazgatójának személyes elkötelezettségéből adódott, aki hitt abban, hogy egy vállalkozás többel járulhat hozzá, és kell is hozzájáruljon a közösség életéhez annál, hogy csak a részvényeseinek termel nyereséget. A vállalat felsővezetőjeként Hiatt képes volt ezen politika mögé felsorakoztatni igazgatótanácsát is, egészen 1984-ig.

Abban az évben azonban, tizenhárom év után először, 68 százalékkal esett a vállalat árbevétele, ami arról győzte meg a vállalat vezetőségét, hogy túlélésük a termelés külföldre telepítésétől függ. Többek között meg voltak győződve arról, hogy ha nem tették volna meg ezt a lépést, a vállalat átvétel célpontjává vált volna. Hiatt addig harcolt politikájáért a vállalat igazgatótanácsával, amíg csak lehetett, míg végül felmondott. Myles Slosberg, a vállalat igazgatója és korábbi vezérigazgató-helyettese szerint az alacsony munkaerő-költségre való törekvés azóta szinte Szent Grállá vált a vállalat számára. A rendszerből eredően a Stride Rite-ra hatalmas nyomás nehezedett. Amerikai munkásai átlagosan 1200 és 1400 dollár között kerestek havonta, és ehhez jöttek még a járulékos jövedelmek. A Stride Rite cipők készítésével, a szerződéses partnerei által Kínában foglalkoztatott szakmunkások 100-150 dollárt keresnek havonta, heti 50-60 órás munkával. Amellett, hogy üzemeiket külföldre telepítették, a Stride Rite átköltöztette amerikai elosztási központját Massachusettsből Louisville-be, Kentucky államba, hogy kihasználják az ottani olcsóbb munkaerő jelentette előnyöket, és bezsebeljék az állam által felajánlott tízéves 24 millió dollárnyi adókedvezményt.

1986 óta a Stride Rite eladásai megduplázódtak, részvényeik értéke meghatszorozódott, ami a New York-i tőzsde kedvencévé tette — még azon szociálisan érzékeny befektetők körében is, akiket továbbra is elbűvöltek a vállalati adakozás korábbi példái. Ervin Shames, a Stride Rite jelenlegi elnöke szerint „a munkahelyek olyan helyre telepítése, ahol az gazdaságilag értelmetlen, nem más, mint a vállalati és közösségi jólét felhigítása".[17]

A Stride Rite gyakorlata dermesztő példája a globális rablógazdaság működésének. A közösségi adóterhek alóli kibúvók keresésének és az olcsóbb munkaerőre való átváltásnak kombinációjával a Stride Rite menedzsmentje részt vett a jólét igen erőteljes átcsoportosításában. Ez az

átcsoportosítás a szegény közösségek és szerényebb jövedelmű emberek felől a részvényesek felé zajlik — azoktól, akik képzettségük és fizikai munkájuk árán termelnek értéket, azok felé, akik csak felesleges pénzük használatával járulnak hozzá a termeléshez. Természetesen a Stride Rite vezetése nem vádolható ezért a lépésért.

Ha Hiatt, mint a Stride Rite vezérigazgatója a helyén maradva s ragaszkodva elképzeléseihez visszautasította volna a termelés külföldre telepítését, csaknem bizonyos, hogy a befektetési bankárok egy esélyleső csoportja ezt a vállalat részvényesei iránti „bizalmi felelősség megsértésének" tekintette volna. A vállalatot egy agresszív és ravasz átvétellel megszerezve kirúgták volna a vállalat szociálisan elkötelezett vezetőit és a termelés sokkal gyorsabb külföldre való áthelyezésével a dolgozók és a közösség még rosszabbul járt volna.

Néhány befektetési alap kifejezetten olyan munkaigényes vállalatok adásvételére specializálódott, melyek ellenálltak annak, hogy alacsony bérköltségű országokba helyezzék át termelésüket. Az amerikai és mexikói befektetők egy csoportjából álló AmeriMex Maquiladora Alap, amelyet kezdetben a Nafinsa, Mexikó legnagyobb bankja támogatott, csak azért jött létre, hogy olyan amerikai vállalatokat célozzon meg, melyek ellenálltak a külföldre településnek. Kiadványuk szerint:

> Az Alap olyan amerikai vállalatokat szándékozik vásárolni, melyek alkalmasak maquiladora alapításra (*lásd még a 9. fejezetet), melynek során a gyártó egységek egy része vagy egésze Mexikóba kerül áttelepítésre, a bérköltségekből eredő előnyök kihasználása érdekében. Az Alap olyan vállalatokat kíván átvenni, ahol a munkabér a vállalat által eladott termékek költségeinek jelentős részét alkotja. Az Alap által történő átvételt követő 6-18 hónapon belül várható, hogy a vállalat gyártási műveleteinek meghatározott része Mexikóba kerül áttelepítésre, az ottani kisebb bérköltségek előnyeinek kihasználása érdekében.
>
> Azt várjuk, hogy azok a gyártó és feldolgozó vállalatok, melyekben az Egyesült Államokban a bruttó órabér 7-10 dollár körül mozog, képesek lesznek a mexikói maquiladorákban 1,15-1,5 dolláros bruttó órabérrel dolgozó munkaerőt foglalkoztatni. Bár helyzetenként változhat, úgy becsüljük, hogy az áttelepített gyáregységben munkásonként 10-17 ezer dollár éves megtakarítást lehet elérni. Várakozásaink szerint a legtöbb befektetés 3-8 éves időszak alatt megtérül.[18]

Az ilyen áttelepített vállalatok eladásából várható nyereség igen jelentős. 17 000 dollár alkalmazottankénti megtakarítással számolva 1000 munkahely áttelepítése az Egyesült Államokból Mexikóba az éves nyereség 17 millió dolláros várható növekedését jelenti. Feltéve, hogy a vállalatok eladási értéke normális esetben éves jövedelmének tízszeresét teszi ki, ez a vállalat részvényeinek piaci értékét 170 millió dollárral növeli meg.[19] Ebből elég világosan kitűnik, hogy mindazok, akik ilyen tervekbe fektetnek, nem azért teszik ezt, hogy a szükséget szenvedő mexikói munkásoknak biztos és jól fizető munkahelyeket teremtsenek.

Az elfajzott pénzügyi rendszer igen aktívan bekebelezi a termelő szektort. A gazdasági hatékonyság nevében még nehezebbé teszi a felelős vállalatvezetést. Azok, akik azt igénylik, hogy a vállalati vezetők nagyobb társadalmi felelősséggel dolgozzanak, figyelmen kívül hagyják ezt az alapvető tényt. A vállalati vezetők olyan világban élnek és dolgoznak, amely lényegében a társadalmi felelősségen élősködik. A rendszer kétszintűvé alakítja át önmagát, olyan világot teremtve, melyben mély szakadék támad a kiváltságosok és nincstelenek között, valamint azok között, akiknek megvan a hatalmuk ahhoz, hogy túltegyék magukat a mindenkori piaci erőkön, illetve azok között, akik áldozati báránnyá válnak a világméretű verseny oltárán.

17. AZ IRÁNYÍTOTT VERSENY

A gazdasági rendszer egyre inkább egy minden feleslegétől megszabadult, kulcsvállalatokból álló rendszer formáját ölti... amely hálózatokká kapcsol össze más, kisebb és nagyobb szervezeteket, köztük cégeket, kormányzatokat és közösségeket... Az ipari szervezetek ezen hálózatos formája.... egy olyan tendenciára utal, mely megerősíti vagy esetleg rontja a munkahelyek és fizetések kialakult rétegződését.

— Bennett Harrison[1]

1993. szeptember 14.-én az E. I. Du Pont de Nemours and Company bejelentette, hogy költségcsökkentés céljából 1994 közepéig 4500 alkalmazottat bocsájt el egyesült államokbeli vegyipari vállalatától. Míg 4500 család igyekezett elfogadni a tényt, hogy a kenyérkeresőjüket fölösleges tehernek bélyegezte a gazdaság, a pénzügyi piac tapsolt. Az amerikai alkalmazottak elbocsátása része volt egy nagyobb, a Du Pont 133 ezer alkalmazottja közül 9000 embert érintő karcsúsításnak, amelynek célja a költségek évi hárommilliárd dolláros csökkentése.[2] A bejelentés napján a Du Pont részvényeinek árfolyama 1,75 dollárral szökött fel. Az ilyen bejelentések mindennaposság váltak a gazdasági sajtóban. Világos, hogy a fontos változások megmutatkoznak az ipar szerkezetében is.

„A legjelentősebb megfigyelhető változás a gazdaság világában, hogy a vállalatok egyre kisebbek lesznek. Egy évszázados trend változik az ellenkezőjére... Most a nagyobb vállalatok zsugorodnak, és a kicsik erősödnek. A folyamat félreérthetetlen, és az üzletemberek és politikusok sem hagyhatják figyelmen kívül." *(The Economist)*[3]

Elterjedt nézet, hogy a vállalatóriások túl bürokratikussá és nagygyá váltak ahhoz, hogy versenyezhessenek a sokkal fürgébb és innovatívabb kisebb vállalatokkal, amelyek úgymond gyorsan kihasználják az előnyöket egy erősen versenyző világgazdaságban. E nézet hirdetői rámutatnak arra a tényre, hogy a nagyvállalatok alkalmazottak ezreitől próbálnak megszabadulni, és olyan statisztikai adatokra hivatkoznak, amelyek azt mutatják, hogy a technológiai újítások és új alkalmazottak felvétele elsősorban a sokkal versenyképesebb kis- és középvállalatokra jellemző. Kétségtelenül megnyugtató ez a feltételezés. de ez is csak a tőkés libertariánusok további ábrándképe, amely elfedi, hogy valójában mi is történik.

17.1 Munkahelyek megszüntetése és hatalomkoncentráció

Bár előfordulhatnak régióbeli különbségek, a világ legsikeresebb nemzetközi vállalatai — legyenek akár Japánban, Európában vagy az Egyesült Államokban — olyan átalakításokat kezdeményeznek, amellyel átformálják magukat és a világkapitalizmus szerkezetét, tovább koncentrálják erőiket összetett hálózatos felépítésű szervezetek formájában. Bennett Harrison, a *Húzd meg — ereszd meg: a vállalati hatalom világa a rugalmasság korában* című könyv szerzője a jelenséget „centralizáció nélküli koncentrációként" jellemzi. Az átmenetnek számunkra négy különösen fontos eleme van.[4]

Méretcsökkentés (karcsúsítás). Ennek a stratégiának a leginkább látható része az alkalmazottak számának drasztikus csökkentése, de ez a legtöbb esetben csak egy átfogó vállalati stratégia része. A valódi cél a vállalat belső működésének leszűkítése a legszükségesebb területekre — ezek általában a pénzügyek kezelését, a marketinget és a tulajdonosi funk-

ciók gyakorlását jelentik —, amelyek a vállalat gazdasági erejének elsődleges forrásai. Ezen funkciók ellátására a vállalati vezérkarokon belül csak egy minimális létszámú személyzetet alkalmaznak.

A nem létfontosságú funkciók — beleértve a gyártás jelentős részét is — ellátása a viszonylag kis külső cégekből álló hálózatra marad, amelyek gyakran az alacsonyabb jövedelemszintű országokban működnek. A folyamat magával hozza a foglalkoztatás elmozdulását a karcsúsított vállalattól a termelési hálózat részeit alkotó külső cégekhez, amelyek függnek a karcsúsított kulcsvállalat által ellenőrzött piactól és technológiától. Azok a nem létfontosságú tevékenységek, amelyeket nem külső cégek végeznek el, és nem is automatizálhatók, a vállalati központoktól messze helyezhetők el. Ilyenek például a nagy biztosítótársaságok és bankok „háttérirodái", ahol rendszerint rosszul fizetett női hivatalnokok dolgoznak.

Számítógépesítés és automatizálás. A karcsúsított vállalat kihasználja a számítógépesítés és automatizáció kínálta lehetőségeket, annak érdekében, hogy a megmaradt termelési funkcióit ellássa és olyan vezetési információs rendszert hozzon létre, amellyel rugalmasan koordinálhatók a gyártás szerteágazó tevékenységei. Az automatizációnak két fő célja van. Az egyik, hogy a foglalkoztatottak létszámát az abszolút minimumra szorítsák le, melyre példa a AT&T terve, hogy telefonközpontosok ezreit helyettesítsék számítógépes hangfelismerő rendszerekkel.[5] A másik cél a felhalmozódó készletek minimálisra csökkentése azáltal, hogy a szerteszét lévő beszállítókat összekapcsolja az eladási egységekkel, az alkatrészek és készletek „just in time" (éppen a megfelelő időben) beszállítási rendszerén keresztül.

Beolvadások (fúziók), felvásárlások és stratégiai szovetségek. A nagyobb hálózatok központjában álló vállalatok különféle stratégiákat követhetnek az egymás közötti, potenciálisan romboló hatású verseny kezelésére. Az egyik a beolvadások és felvásárlások révén való egyesülés. A másik, hogy olyan stratégiai szövetségeket kössenek, amelyek révén meg tudják osztani a technológiát, termelőeszközöket, piacokat és közös kutatás-fejlesztési tevékenységet folytassanak.

Vezérkari csapatmunka és morál. Jelentős figyelmet fordítanak azon feltételek fenntartására, amelyek a kulcspozícióban lévők között a jó szellemet és az eredményes csapatmunkát biztosítják.

Ez az átalakulási folyamat egy kétszintű vagy duális foglalkoztatási rendszert hoz létre. Jól meg vannak fizetve, teljes körű kiegészítő jára-

dékot kapnak és előnyös munkahelyi körülmények között dolgoznak azok az alkalmazottak, akik a kulcsvállalatok vezérkarában tevékenykednek. A perifériás feladatok ellátására viszont — akár a vállalaton belüli alárendelt egységekben, akár a cég profiljától függő külső beszállítóknál — alacsony fizetésű, gyakran időszaki vagy részidős ún. „esetenkénti" munkaerőt alkalmaznak, akik a kiegészítő járadékokból kevesebbel vagy egyáltalán nem részesednek és a vállalatnak nincs irántuk kötelezettsége.

A két szint jelentősen különbözhet a verseny erősségétől függően is. Jelentős, bár nehézkes együttműködést tartanak fent azok a vállalatok, amelyek a piacok és technológia feletti közös monopolhatalmuk fenntartása érdekében a nagy hálózatok központjait ellenőrzik. A perifériás egységek — még azok is, melyek a vállalaton belül vannak — kis, független szerződő felekként működnek, s egymással folytatott erős versenyre kényszerülnek, hogy továbbra is részt vehessenek az anyacég üzleteiben. Kénytelenek ezért költségeiket a végsőkig lefaragni. E duális rendszer igen fontos szerepet tölt be annak magyarázatában, hogy az Egyesült Államokban és más országokban miért nőnek a jövedelmi különbségek.

Harrison szerint „a gazdasági szervezetek jelenlegi átlagos nagyságának csökkenése a nagy cégek stratégiai leépítésének tulajdonítható, s nem pedig önmagában a kis cégek szektora látványos növekedésének."[6] Amerika 1000 legnagyobb vállalata a bruttó nemzeti termék (GNP) több mint 60 százalékát állítja elő, a maradékot a 11 millió kis cégre hagyva.[7] E szerződéses viszonyokkal teletűzdelt folyamat újabb lehetőségeket teremt a kisebb vállalatok számára, de a hatalom továbbra is ott marad, ahol addig is volt — a vállalatóriásoknál. A piachoz való független hozzáférés hiányában a kisebb cégek, melyek a központi kulcsvállalatok körül helyezkednek el, inkább ezek függvényeként, mintsem független vállalatokként működnek.

A központi és perifériális vállalatok közötti hatalmi kapcsolatok feltűnően hasonlóak azokhoz, melyek a gyarmatbirodalmak idején a központi és perifériális országok között álltak fenn. Mindkét rendszer domináns szereplője magához ragadja a perifériára szorult szereplők erőforrásait és fölöslegét, hogy fenntartsa a központ gazdagságát. A központ bekebelezheti vagy beolvaszthatja a perifériára szorult szereplőket. Ilyen például az, amikor a kulcsvállalatok felvásárolják az ígéretes technológiákkal vagy hasznot hajtó piacokkal rendelkező kisebb cégeket. A gyarmatosító államok is kötöttek szövetségeket az egymás közötti, gyakran pusztító

hatású versengés kézben tartására — éppúgy mint manapság a kulcsvállalatok stratégiai szövetségeinek esetében. Az állami gyarmatosítás zsarnoki rendszere nagyon jól működött a világ népességének viszonylag kis százaléka érdekében. Katasztrofális volt viszont a többiek számára. A modern tőkés gyarmatosítás ettől nem sokban különbözik.

Ekképpen tanúi lehetünk annak a látszólagos ellentmondásnak, hogy amíg a világ legnagyobb vállalatai minden teketória nélkül bocsátják el jól képzett, lojális és keményen dolgozó alkalmazottaikat, eközben gazdasági hatalmuk csak növekszik. 1980-tól 1993-ig a *Fortune* által rangsorolt 500 legnagyobb iparvállat 4,4 millió munkahelyet szüntetett meg, több mint a negyedét annak, amivel korábban rendelkezett. Ugyanezen időszak alatt értékesítésük 1,4-szeresére növekedett, tőkéjük pedig 2,3-szorosára. Az átlagos évi vezérigazgatói fizetések a legnagyobb vállalatoknál 6,1-szeresére, 3,8 millió dollárra növekedtek.[8]

Bár a leépítés egyes vállalatoknál a gyenge piacokra vagy a erőtlen vállalati vezetésre adott elkerülhetetlen válaszlépés volt, másoknál a leépítés éppen ellenkezőleg, meglehetősen szilárd pozícióból történt. A GTE 1994. január 13-án jelentette be 17 000 alkalmazott elbocsátására vonatkozó terveit, amikor piaci helyzete erős volt és bevétele állandóan nőtt. Más vállalatok, melyek piaca és profitja szintén nőtt, jelentős elbocsátásokat jelentettek be 1993 végén és 1994 elején, mint például a Gillette (2000 alkalmazott), Arco (1300), Pacific Telesis (10 000) és a Xerox (10 000). Néhányan a valódi feleslegtől szabadultak meg. Másoknál a csökkentések külső munkaerőre való átállás eredményeként valósultak meg, sok helyen pedig az új technológia tette ezt lehetővé. A munkahelyek számának jelentős csökkentése gyakran követi az olyan fúziókat és felvásárlásokat, melyeknek célja a piaci részesedés megerősítése, illetve biztosítása a bérköltség csökkentése révén. Miután a Chevron 1984-ben fuzionált a Gulf-fal, az egyesített dolgozói létszámot majdnem a felére, 50 000 emberre csökkentették. 1992-93-ban újabb 6500 embert bocsátottak el.[9]

A General Electric (GE) tizenegy év alatt 100 000 embertől szabadult meg, hogy 1992-re a teljes dolgozói létszámát 268 000-re csökkentse. Ugyanezen idő alatt értékesítése 27 milliárd dollárról 62 milliárdra, nettó jövedelme pedig 1,5 milliárdról 4,7 milliárdra nőtt.[10] A GE csak azon dolgozói számát tekintve lett kisebb, akik részesültek a profitja és piaci részesedése növekedésének előnyeiből. Feladta viszont azon kötelezett-

ségét, hogy 100 000 embernek és családjuknak eredményes és jól fizető foglalkoztatást biztosítson. A technikai, pénzügyi és piaci erejét viszont megtartotta.

Ezen átszervezési drámán belül egy második dráma körvonalait is kibontakozni látjuk, melyben heves verseny zajlik a termelő és viszonteladó óriások között a meghatározó hálózati pozíciók ellenőrzéséért. A viszonteladó óriások növekvő sikerét az Egyesült Államok csődbe ment kiskereskedőinek növekvő aránya tükrözi. 1991 óta a viszonteladó cégek közül több mint 17 000 megy tönkre évente, míg ez a szám 1989-ben csak mintegy 11 000 volt. Legtöbbjüket az óriás kereskedelmi cégek tették „pályán kívülre".[11] A *Business Week* szerint:

> Az Egyesült Államok kereskedelmének jelentős megszilárdulása olyan hatalmas kereskedelmi óriások kialakulásához vezetett, amelyek jól beállított választékkal rafinált készletezési rendszereket használnak, mindezek felett versenyképes árakkal, melyekkel a gyengébb szereplőket kiszorítják a piacról és a vásárlók egyre több pénzét vonzzák magukhoz. ... Még a leghatalmasabb gyártóknak is megmondják, hogy milyen termékeket állítsanak elő, milyen méretben és színben, mennyit és mikor szállítsanak. ... A csapatot természetesen a Wal-Mart Stores (áruházlánc) vezeti. A nemzet első számú kereskedelmi cége az idén 25%-os növekedést könyvelhet el, körülbelül 55 milliárd dolláros értékesítéssel, míg a többi kereskedő átlagosan jó, ha 4%-os növekedést könyvelhet el.[12]

Amikor a Wal-Mart 25%-os növekedést tud felmutatni egy 4%-nál nem nagyobb növekedésű ágazatban, ez világosan mutatja, hogy növekedése csak az átütőerőt nélkülöző versenytársak rovására történhet. A kisebb kereskedőket — akik korábban a legtöbb városban és nagyvárosban a kereskedelem magját alkották, s a legfőbb munkaadók voltak — érte a legnagyobb csapás. Az előrejelzések szerint az Egyesült Államokban az 1992-es értékesítéseket végző kereskedelmi egységek fele 2000-re el fog tűnni. A rendszerelemző és szakíró Donella Meadows a következőképpen írja le azt, hogy mi történik, amikor a Wal-Mart meghódít egy várost:

> Iowa-ban egy átlagos Wal-Mart bruttó árbevételének növekedése 13 millió dollár, miközben a teljes értékesítésének növekedése csak 4 millió dollár. Ez azt jelenti, hogy 9 millió dollár értékű piacot a

már meglevő kereskedőktől hódít el. Három vagy négy évvel a Wal-Mart behatolása után a kereskedők eladásai 30 kilométeres körzeten belül 25%-kal, a 30-75 kilométeres sávban pedig 10%-kal csökkentek.
Egy Massachusettsben készült tanulmány szerint egy tipikusnak tekinthető Wal-Mart áruház 140 munkahelyet teremt, tönkretesz viszont 230 jobban fizetett állást... A belvárosi üzletnegyedek felújítására fordított hivatalos beruházások hiábavalóak, a kiadó üzlethelyiségek száma növekszik. A bérleti díjak zuhannak, s a megmaradó vállalkozások alacsonyabb bért és kevesebb adót fizetnek. A sétálóutcákból eltűnnek a versenyző boltfiókok és helyettük nem jelennek meg mások.[13]

A kereskedelmi nagyhatalmak — mint például a Wal-Mart, Kmart, Toys 'R' Us, Home Depot, Circuit City Stores, Target Stores és Costo, hogy csak a legnagyobbakat említsük — a fogyasztási javak óriási piacán egyre inkább kulcstényezőkké válnak. Ezek a „mega-kereskedők" hírhedtek arról, hogy szállítóikat kijátsszák egymás ellen, és habozás nélkül cserélik le hazai ellátóikat olcsóbb munkaerővel rendelkező országok, mint pl. Kína és Banglades vállalataira. Számos kis gyár jutott hirtelen csődbe, amikor piacaik jelentős része köddé vált. Még az olyan gyártóóriásokra is, mint például a Procter and Gamble — amelyek nem rendelkeznek saját értékesítő hálózattal — igen intenzív nyomás nehezedik e kereskedelmi óriások részéről, hogy csökkentsék áraikat és árréseiket.

Ahogy e nagy viszonteladók növekednek, egyre inkább hajlanak arra, hogy a nagyobb beszállítókat részesítsék előnyben, mivel ezek rendelkeznek azokkal az erőforrásokkal és módszerekkel, melyekkel képesek kielégíteni az általuk igényelt termékekre és csomagolásra, a számítógépes összeköttetésre és a speciális szállítási menetrendekre vonatkozó igényeiket. Ez hozzájárul a gyártási oldal további megszilárdulásához. Még egy évtizede is, egyetlen játékgyártó sem részesedett a piacból öt százaléknál nagyobb mértékben.[14] Mostanra a játékgyártók piacát a Toys 'R' Us és más diszkont-óriások, mint pl. a Wal-Mart, Kmart és Target Stores uralják, a gyártási oldalt pedig hat vállalat tartja kezében.

Míg alapjában véve e folyamatot a nagyobb hatékonyság érdekében tett lépésként üdvözli, még a *Business Week* is tesz egy figyelmeztető megjegyzést: „mi lesz, ha a nagyhatalmú kereskedők túl sok kisvállalatot fojtanak meg, és túl sok nagyot kényszerítenek kockázat-kerülésre?

A viszonteladók és a túlélő beszállítók közötti szoros kapcsolat végül a fogyasztói árak növekedését és az innovációk csökkenését eredményezheti.[15]

17.2 A központilag vezérelt gazdaságok növekedése

A gazdasági hatalom koncentrálódásának mértéke jól megfigyelhető a statisztikákban: a világ 100 legnagyobb gazdaságából 50 tőkés társaság,[16] és a tíz legnagyobb tőkés társaság összesített kereskedelmi forgalma 1991-ben meghaladta a világ száz legkisebb országának összesített GNP-jét.[17] A General Motors 1992-es árbevétele (133 milliárd dollár) nagyjából megegyezik Tanzánia, Etiópia, Nepál, Banglades, Zaire, Uganda, Nigéria, Kenya és Pakisztán együttes GNP-jével. 500 millió ember él ezekben az országokban, a világ népességének tizede.

A világ 500 legnagyobb iparvállalata, amely a világ népességének egy százalékából mindössze öt század részt foglalkoztat, uralja a világ gazdasági teljesítményének 25%-át.[18] A legnagyobb 300 multinacionális társaság — a pénzügyi intézményektől most eltekintve — tulajdonában van a világ termelőtőkéjének negyede.[19] A világ ötven legnagyobb kereskedelmi bankjának és diverzifikált pénzügyi vállalatának összevont tőkéje 20 billió dollárra rúg, ami a *The Economist* becslése szerint a világ termelőtőke-állományának 60%-át teszi ki.[20] A világméretű alapirányzat világosan mutatja, hogy a termelőtőke és a piacok egyre inkább néhány olyan cég kezében koncentrálódnak, amelyek csak minimálisan járulnak hozzá a teljes globális foglalkoztatáshoz. Az óriások lemondanak az emberekről, de a pénz, piacok vagy a technológia feletti ellenőrzésről soha.

A gazdasági hatalomnak néhány tőkés társaságba való koncentrálódása érdekes ellentmondást vet fel. A tőkés libertariánusok gyakran hangoztatják, hogy a központosított gazdasági tervezés nem működik és ellentmond a szélesebb értelemben vett közérdeknek. Most e sikeres tőkés társaságok nagyobb ellenőrzést gyakorolnak a termelési hálózatuk által lefedett gazdaság felett, mint amit Moszkva központi tervezése valaha is elért a szovjet gazdaság felett. Ezen új típusú központi vezetés tetszése szerint veszi meg, adja el, szerelteti le vagy zárja be a részegységeket, dönti el, milyen bevételeket kell az alárendelt egységeknek átadni az anyavállalat számára, kinevez és elbocsát leányvállalati vezetőket, meg-

határozza a vállalat alszervezetei közötti tranzakciók lebonyolításának átutalási árfolyamait és más feltételeit. Mindezen felül eldönti, hogy az adott részegység vásárolhat vagy eladhat-e a nyitott piacon, vagy csak a cég más egységeivel köthet üzletet. Hacsak a felsővezetés nem határoz úgy, hogy meghívja az eltérő véleményt képviselőket is, döntéseik ezekben a dolgokban nagyon ritkán kérdőjelezhetők meg vagy vizsgálhatók felül az alárendelt személyek vagy egységek részéről.

Bár ma még egyetlen világméretű tőkés társaság sem irányít egy tervgazdaságot a volt szovjet gazdaságnak megfelelő méretben, azért közelítenek hozzá. 1991-ben a világ öt legnagyobb diverzifikált szolgáltató vállalata (ezek mindegyike japán volt) értékesítéseinek összege nagyjából megegyezett a volt Szovjetunió 1988-as teljes bruttó hazai termékével (GDP-jével). Kuba a maga 26,1 milliárd dolláros GDP-jével hetvenkettedik a világ központilag tervezett gazdaságai között; az első hetvenegy mindegyike multinacionális tőkés társaság. A kicsi Észak-Korea be sem kerülne a világ 500 legnagyobb központilag irányított gazdasága közé.

Az sem mellékes, hogy belső igazgatási rendszerüket tekintve a tőkés társaságok a leginkább tekintélyelvű szervezetek közé tartoznak, s mint ilyenek legalább olyan elnyomóak lehetnek, mint bármelyik totalitáriánus állam. Akik e vállalatoknak dolgoznak, ébrenléti idejük nagyobbik részét olyan tekintélyelvű szabályoknak megfelelően töltik, melyek megmondják, hogyan öltözködjenek, hogyan beszéljenek, megszabják értékeiket, viselkedésüket és jövedelmük nagyságát — mindezt az ellentmondás csekélyke lehetőségével. Néhány kivételtől eltekintve a beosztottak elbocsáthatók mindennemű indoklás nélkül. A tőkés társaságok eme „húzd meg — ereszd meg" (utalás Bennett Harrison művének címére) jellegű átalakulása a társaságok hatalmi szabályainak saját határaikon túli kiterjesztését jelenti a szervezetek egy nagyobb hálózatára is. Mindezt oly módon, amely lehetővé teszi a központ számára, hogy a szervezetek feletti uralmát megszilárdítsa, miközben a hálózat tagjainak jólétére vonatkozó felelősségét minimálisra csökkenti.

Amikor a piaci rendszert a szabadsággal azonosítják, ritkán teszik fel azt a kérdést, hogy vajon ez a szabadság összhangban van-e a bérmunkások szabadságával egy olyan világban, ahol a legtöbb munkahelyet az óriási tőkés társaságok uralják. A társadalmi reformerek többsége elfogadta a tőkés társaságok uralta jövedelmi rendszert, ugyanakkor olyan szociálpolitika követését választotta, amely a munkahelyek biztonságát, az elfogadható munkakörülményeket, az egyenlő bérezést és a szakszer-

vezetek alakításához való jogot ezen a rendszeren belül kívánja biztosítani.[21] Ha komolyan vesszük az emberi szabadság és demokrácia ügyét, újra fel kell tennünk azt a kérdést, hogy az ilyen kiegyenlítésre való törekvés megfelelő, avagy egyáltalán lehetséges-e a gazdaság világának jelenlegi rendszerében.

17.3 Együttműködés kulcspozícióban

A szabad piaci versenyért elzengett minden dicséretük ellenére, a legtöbb tőkés társaság minden eshetőséget megragad arra, hogy elnyomja a versenyt. Ahogy Adam Smith 1776-ban megfigyelte: „Az azonos árukkal kereskedők ritkán találkoznak, még mulatság vagy szórakozás alkalmával sem, vagy ha mégis, a társalgás vége a közösség elleni konspiráció vagy az árak növelésének terve lesz."[22] Az ilyenfajta együttműködést nem kell, hogy az ördög motiválja. A verseny zavart szül. A zavar pedig lehetőséget teremt a spekulánsok számára, de azok számára, akik termelő vállalkozásokat irányítanak, a keletkező bizonytalanság a beruházási tervek készítését eleve megnehezíti, megzavarja a vállalat normális működését és a gazdaságosság komoly csökkenését eredményezheti. Az ellenőrzés és a kiszámíthatóság növelésére vonatkozó elképzelések elérése érdekében csökkentett verseny megfontolást érdemel. A piac egyik természetes törvényének tekinthető az az igény, amelyik a verseny csökkentésével az ellenőrzést, a szabályozást és a kiszámíthatóságot kívánja növelni.

A cégek ugyanazokkal az eszközökkel próbálják meg csökkenteni a versenyt, mint tették korábban, vagyis azáltal, hogy növelik ellenőrzésüket a tőke, a piacok és a technológiák felett. Az új elem a globalizált gazdaság és a modern információtechnológia kombinálásából származik, amely lehetővé teszi, hogy olyan mértékben szilárdítsák meg hatalmukat, ami korábban lehetetlen volt. A versenystratégiák szintén ismerősek. A gyengébb versenytársakat letiporják, gyarmatosítják vagy elnyelik. Az erősebb versenytársakhoz való alkalmazkodásnak viszont sokféle formája ismert, mint például a stratégiai szövetségek, fúziók, vállalatok megszerzése és az igazgatótanácsok összefonódása.

A tőkés libertariánizmus egyik kedvenc érve a globalizáció mellett az, hogy a nemzeti piacok megnyitása növeli a versenyt és a hatékonyságot.

Bár ez elméletileg érdekes érv, figyelmen kívül hagyja az egyszerű valóságot. Amikor ugyanis a piacok globálisak, a monopóliumok átlépik az országhatárokat és globális szinten állandósulnak. Először a verseny növelése érdekében a határok megnyitásával hozakodnak elő. Azután a fúziók még erőteljesebb formáinak engedélyezését igénylik, arra hivatkozva, hogy a világpiacon is kialakulhasson a versenyképesség. Amikor a Philip Morris a 80-as években megszerezte a Kraft és a General Foods vállalatokat, hogy létrehozza az Egyesült Államok legnagyobb élelmiszeripari cégét, ezt nem azért tette, hogy az amerikai piacokat még versenyképesebbé tegye, hanem azért, hogy sáncait megerősítve megteremtse és kiterjessze világméretű monopolhatalmát.

A közgazdászok hüvelykujj-szabálya szerint monopol jellegű a hazai piac, ha négy vezető vállalaté az értékesítés legalább 40%-a. Konszolidációk és fúziók sorozatán keresztül az Egyesült Államok készülék- és szerelvénygyártói közül a négy legnagyobb (a Whirlpool, a General Electric, az Electrolux/WCI és a Maytag) kezében volt 1990-ben a készülékek és szerelvények piacának 92%-a, és négy légitársaságé (a United, az American, a Delta és a Northwest) az utaskilométer-bevételek 66%-a. Négy számítógépes szoftvergyártó cég (a Microsoft, Lotus, Novell/Digital és a WordPerfect) uralta 1990-ben Amerika szoftverpiacának 55 százalékát, melyek közül kettő (a Novell és a WordPerfect) 1994. június 27-én fuzionált.[23]

Amikor öt cég uralja egy világpiac több mint felét, akkor az adott piacot *erősen* monopolisztikusnak tartjuk. A *The Economist* nemrégiben jelentette meg az öt-céges koncentrációra vonatkozó arányszámait tizenkét világgazdasági ágazat esetében. A legnagyobb koncentráció a tartós fogyasztási cikkek piacán volt, ahol öt cég a világpiac ezen szektorának mintegy 70%-át uralta. Az autógyártás, légitársaságok, repülőgépgyártás, elektronikai alkatrészek, elektromos eszközök és az acélipar területén az öt legnagyobb cég részesedik a világpiac több mint feléből, ami egyértelműen az erősen monopolisztikus kategóriába helyezi őket. Az olajipar, a személyi számítógépek és a média esetében az öt legnagyobb több mint 40 százalékot ellenőriz, ami monopolisztikus tendenciákat mutat.[24]

Az az érvelés, hogy a globalizáció növeli a versenyt, egyszerűen hamis. Éppen ellenkezőleg, a világméretű monopolizáció folyamatait erősíti.

A mezőgazdaság egy igen lényeges eleme volt a kereskedelmi tárgyalásoknak, melyek során az egyesült államokbeli kereskedelmi megbízottak nyomatékosan felhívták a figyelmet a mezőgazdasági termékek sza-

bad kereskedelmét akadályozó korlátozások csökkentésére, és az európai és japán kistermelők védelmének megszüntetésére. Az Egyesült Államok mezőgazdaságának története megvilágítja, hogy az amerikai agrárgazdaság vállalatai miért lelkesednek annyira a mezőgazdasági piacok „felszabadításáért". Ez is része az agrárgazdaság világméretű átalakítását célzó folyamatnak, mely az agrárgazdasági óriások által uralt kétszintű rendszer létrehozására irányul.

1935-től 1989-ig a kis farmok száma az Egyesült Államokban 6,8 millióról 2,1 millióra csökkent; ugyanezen időszakban az Egyesült Államok népessége hozzávetőleg megduplázódott. Ahogy a farmerek elmentek az ágazatból, ugyanúgy eltűntek a helyi beszállítók, a kereskedők és más kisebb cégek is, melyek valamikor a farmereket támogatták. Egész vidéki közösségek tűntek el. Ezalatt a nagy amerikai agrárgazdasági tőkés társaságok növekedésnek indultak és megszilárdították hatalmukat. Az Egyesült Államok tíz legnagyobb „farmja" ma már nemzetközi agrárgazdasági tőkés társaság, mint például a Tyson Food, a ConAgra, a Gold Kist, a Continental Grain, a Perdue Farm, a Pilgrims Pride és a Cargill — s termékeik értékesítése mindegyikük esetében évente 310 millió és 1,7 milliárd dollár között mozog.

Két gabonavállalat — a Cargill és a ConAgra — uralja az Egyesült Államok gabonaexportjának felét. Három vállalat — az Iowa Beef Processors (IBP), a Cargill és a ConAgra — kezében van az Egyesült Államok marhahúspiacának 80 százaléka. Egy vállalat — a Campbell's — uralja az Egyesült Államok levespiacának majdnem 70 százalékát. Négy vállalat — a Kellogg, a General Mills, a Philip Morris és a Quaker Oats — birtokolja az Egyesült Államok cereália-piacának 85 százalékát. Ugyancsak négy cég — a ConAgra, az ADM Milling, a Cargill és a Pillsbury — őrli az Egyesült Államok lisztjének majdnem 60 százalékát. Ez a koncentráció részben annak a 4100 élelmiszeripari vállalatot érintő fuzionálási és kivásárlási hullámnak az eredményeképpen jött létre, mely 1982 és 1990 között zajlott le — és ez a konszolidáció csak tovább folytatódik.[25]

A kulcspozícióban lévő cégek gyakran döntenek úgy, hogy a legnyereségesebb és a legkevésbé kockázatos számukra az, ha a tényleges termelést szerződéses alapon a kisebb termelőkkel végeztetik. Ezen kisebb termelők hajtják végre a tőkebefektetéseket és viselik a mezőgazdasági termeléssel együtt járó kockázatokat. A „nagyok" pedig ellenőrzik a piacot és diktálják a feltételeket, amelyekkel a termelőknek dolgozniuk kell. A kulcspozícióban lévő cégek bevett szokása, hogy arra kényszerí-

tik a farmereket, tőlük vásárolják a szükséges anyagokat, mint pl. a műtrágyát és a takarmányt, előírják a termelési módszereket és az általuk megállapított feltételekkel vásárolják fel a terményeket és állatokat. Egyetlen döntési lehetőség marad a farmerek számára: vagy elfogadják e feltételeket vagy feladják gazdaságukat, esetleg olyan új terményt találnak, amelynek piacát még nem uralják a kulcsvállalatok. A mezőgazdaság ilyen átalakulása következtében a farmerek részesedése az élelmiszerfogyasztásra költött dollárokból 41 százalékról 9 százalékra esett 1910-től 1990-ig.[26]

Az Egyesült Államok Mezőgazdasági Minisztériuma által 1980-ban összeállított adatsor alapján kimutatható, hogy a termelési és eladási szerződések a cukorrépa-termesztés 98 százalékát, a tejtermelés 95 százalékát, a brojler-csirkék 89 százalékát, a feldolgozott zöldségek 85 százalékát és a szemes termények 80 százalékát fedik le. Ha a szerződtető cégek uralják a piacot, a termelők ki vannak nekik szolgáltatva. Amikor például a Del Monte elhatározta, hogy őszibarack-beszerzéseinek nagy részét Észak-Kaliforniából Olaszországba és Dél-Afrikába helyezi át, a szerződtetett farmerek olyan okokból látták eltűnni piacukat, aminek semmi köze nem volt az őszibarack helyi keresletéhez.[27]

Az ilyen körülmények Adam Smith sok kis vevőből és eladóból álló versenypiaci elgondolásainak kigúnyolásaként hatnak. A farmer kevesebbet kap, a vevő többet fizet, mint amennyi valódi versenykörülmények között fennállna.[28] Ez az a rendszer, melyet a meghatározó agrárgazdasági társaságok kiterjeszteni remélnek az egész világra.

A globalizálódó piacon Japán, Észak-Amerika és Európa tőkés társasági titánjainak egyik célja, hogy a nemzetközi piacokon általános ismertséget verekedjenek ki maguknak. Ez az elképzelés egyre inkább olyan fikcióvá válik, amely elfedi azt a tényt, hogy néhány kulcspozícióban lévő tőkés társaság a legnagyobb vetélytársaikkal kialakított közös vállalkozások és stratégiai szövetségek révén megerősíti kollektív piaci monopóliumát. Az ilyen megoldásokkal a cégek megosztoznak a speciális ismeretekhez, technológiához, termelési eszközökhöz és piacokhoz való hozzáférési lehetőségeken; megosztják a kutatás és a termékfejlesztés költségeit és kockázatait, illetve irányítják a legnagyobb potenciális vetélytársaikkal való versenykapcsolataikat.

Ilyen volt például az, amikor az amerikai számítógép nagyhatalmak, az IBM, az Apple Computer és a Motorola létrehoztak egy vállalatközi szövetséget, hogy kifejlesszék a következő generációs számítógépek ope-

rációs rendszerét és mikroprocesszorát.[29] 1991-ben az Apple Computer a Sonyhoz fordult, hogy közösen gyártsák a PowerBook notebook számítógép legolcsóbb verzióját.[30]

A GM most az Isuzunak, egy japán autógyártónak a 37,5 százalékát birtokolja, amely most a GM és Opel márkanevei alatt gyártja eladásra autóit. A Chrysler tulajdonosi részesedéssel bír a Mitsubishi, a Maserati és a Fiat autógyártóknál.[31] A Ford Motor Company 25 százalékában tulajdonosa a Mazdának, melynek igazgatóságába három külső igazgatót delegál. A Ford és a Mazda együttesen birtokolnak egy értékesítési hálózatot Japánban, együttműködnek új termékek tervezésében és megosztják termelési módszereiket.[32] A *The Economist* legutóbb a következő feladat elvégzését javasolta:

> Végy egy igazán nagy iparágat, mint az autógyártás, ahol a termékek bonyolultak és meglehetősen drágák. Azután írd fel a gyártók neveit (több mint 20 nagy gyártó van a gépkocsiiparban) egy négyzet négy oldalára. Kösd össze vonallal azokat a gyártókat, amelyek közös vállalatot vagy szövetséget hoztak létre egymással a tervezés, a kutatás, az alkatrészek, az összeszerelés, az elosztás vagy a marketing területén, egy vagy több termékre bárhol a világon. Hamarosan a rajz olyannyira áttekinthetetlenül zavarossá válik, hogy úgy tűnik, mindenki mindenkivel szövetségre lépett. Az autógyártás nem tekinthető kivételnek. Hasonló a történet a számítógépgyártásban, a számítógépes szoftverek, a repülőgépek, a gyógyszerek, a telekommunikáció, a hadiipar területén.[33]

Cyrus Friedheim, a Booz, Allen and Hamilton vezetési tanácsadó cég elnökhelyettese a gazdaság jövőjét úgy látja, hogy azt az úgynevezett „kapcsolati-vállalkozások" fogják uralni, amelyek a csaknem egyetlen cégként tevékenykedő, a különböző iparágakra és országokra kiterjedő stratégiai szövetségek hálózatai. Példaként hozza fel a Boeing, az Airbus konzorcium tagjai, a McDonnell Douglas, a Mitsubishi, a Kawasaki és a Fuji közötti tárgyalásokat, akik együtt kívánnak működni egy új szuperjumbo repülőgép közös kifejlesztésében. Másik példája a világ legnagyobb telekommunikációs cégei között formálódó csoport, melynek célja egy üvegszáloptikás víz alatti kábelekkel működő világméretű hálózat létrehozása. Friedheim szerint ezen multinacionális monstrumok mellett a mai világméretű vállalatóriások eltörpülnek, hiszen ezen kapcsolati-vállalkozások éves bevételei a következő évszázad elejére elérik az egy-

billió dollár is, nagyobbá válva, mint a hat legnagyobb nemzetgazdaság kivételével az összes többi.[34]

A tőkés óriások világa az irányított verseny egy olyan rendszerét teremti meg, amelyben a közöttük folyó verseny aktívan korlátozva van, míg a perifériájukat alkotó kisebb cégeket és közösségeket erős versenyre késztetik. Ez mind annak a folyamatnak a része, melyben arra kényszerítik a perifériát, hogy mind nagyobb részét viselje az „értékteremtő" folyamat költségeinek, hogy a kulcspozícióban lévők is nagyobb profitot termeljenek saját telhetetlen mesterüknek, a globális pénzügyi rendszernek.

A gazdasági globalizáció által létrejövő intézményi átalakulás alapvető jellege rendületlenül azt mutatja, hogy a hatalom az emberektől és közösségektől elmozdulva, óriási méretű globális intézményekbe koncentrálódik, amelyek teljesen elszakadtak az emberek érdekeitől. Egy elfajult rendszer zsarnokságának csapdájába estünk, amely már az emberi irányítástól függetlenül működik. Saját parancsait követve e rendszer életünk legfontosabb dolgai felett vette át az uralmat, azt követelve tőlünk, hogy álljunk alapvető céljának, a pénzszerzésnek és pénzteremtésnek szolgálatába. Most még baljóslatúbb kilátásokkal állunk szemben. Megtalálva saját irányítását és ellenőrzést szerezve azon intézmények felett, melyek valaha a mi érdekeinket szolgálták, a bennünket fogva tartó rendszer most úgy találja, hogy nemigen van szüksége az emberekre.

V. A KÍVÜLREKEDTEK

18. VERSENY A VÉGEKEN

A szabadabb piacok és szabadabb kereskedelem az új globális gazdasági rendszerben azok a tényezők, melyek végső soron véget vetnek a lassú növekedésnek és magas munkanélkuliségnek az iparosodott világban...ez az, amiről az új gazdasági rend szól.

— Business Week[1]

A transznacionális vállalatoknak óriási mértékben megnőtt az a képességük, hogy eszközeiket áthelyezzék a világ más tájaira, és ez tulajdonképpen azt eredményezi, hogy minden munkavállaló, közösség és ország egymás versenytársává válik ezen vállalatok kegyeinek elnyeréséért. Ennek következménye, hogy a verseny az alsóbb szintekre kerul, mely folyamat során a bérek és a szociális viszonyok a legkétségbeejtőbb szintre esnek vissza.

— Jeremy Brecher[2]

Míg a központok közelében a verseny egyre gyengül, addig a kisebb vállalkozások, az alkalmazottak és a periférián található közösségek között mind intenzívebbé válik, ahogy a túlélésért folytatott küzdelemben egymás ellen ugranak. Amit a tőkés libertariánusok

„globális versenyképességnek" hívnak, valójában a verseny eltolódását jelenti a végek felé. Minden nappal nehezebb lesz szerződéseket kötni az óriási viszonteladó cégekkel anélkül, hogy gyermekmunkát alkalmazzanak, hogy becsapják a munkásokat a túlóra kifizetésénél, hogy könyörtelen munkanormákat állapítsanak meg és rossz biztonságú üzemeket működtessenek. Ha az egyik szerződő fél nem alkalmaz ilyen módszereket, akkor árai magasabbak lesznek azokénál, akik így járnak el. Mivel emberek százmilliói keresnek elkeseredetten bármilyen munkalehetőséget, mindig lesz jelentkező versenytárs. Saját kényszereiktől vezérelve a transznacionális vállalati központok sem tehetnek sokkal többet, mint hogy szemet hunynak a törvénysértések előtt és kitartanak amellett, hogy nem vállalhatnak felelősséget a szerződéses partnereik által nyújtott feltételekért.

18.1 Újkori rabszolgaság

Milliók munkafeltételeit megfigyelve, még a „modern és bőséggel megáldott" Északon is, úgy tűnik, hogy visszaléptünk az ipari forradalom korai szakaszának körülményeihez. Vegyük szemügyre a modern és gazdag San Francisco szerződéses ruhakészítő üzemeinek következő leírását:

> Sokuk sötét, szűk és ablaktalan...Nem ritkák a tizenkét órás munkanapok, szabadnapok nélkül és gyakran csak az ebéd idejére jár a pihenő. És ebben a gazdag, világpolgári városban sok üzem a XIX. századra emlékeztető drákói rendszabályokat tartat be. „A munkások nem beszélhettek egymással és nem használhattuk a mellékhelyiséget", mondja egy ázsiai származású ruházati dolgozó. ... A gyártók árharcának tudatában a Bay Area 600 varrásra szerződött vállalkozása vérre menő versenyben áll egymással - gyakran a darwini szabályoknak megfelelően...
> A gyártóknak van egy másik eszközük is az árak alacsonyan tartására. Katie Quan, a San Francisco-i International Ladies Garment Workers Union (a Nőiruha-gyártók Dolgozóinak Nemzetközi Szakszervezete) vezetője szerint „azt mondják: ha nem fogadjátok el [a feltételeket], akkor a tengerentúlra települünk át és nem lesz munkátok és a munkatársaitok éhezni fognak."

1992-ben a Department of Labour (Munkaügyi Minisztérium) ruházati üzemekben végzett vizsgálatai szerint az USA protektorátusa alatt álló Saipanon a szerződéses szolgasághoz hasonló állapotokat találtak: kínai munkásokat, akiknek az útlevelét elkobozták és nyolcvannégy órás munkahetekben dolgoztak a minimálisnál is alacsonyabb bérért.[3]

A feltételek földrajzi megkülönböztetése Dél és Észak között egyre inkább elmosódik. Dorka Diaz, egy húszéves textilipari dolgozó, aki korábban a Leslie Fay amerikai transznacionális vállalat számára készített ruhákat Hondurasban, az USA képviselőházának a dolgozók és a vezetés kapcsolatával foglalkozó albizottsága előtt tanúsította, hogy Hondurasban a Leslie Fay-nél 12-13 éves lányokkal dolgozott együtt egy olyan üzemhelyiségben, ahol a hőmérséklet gyakran elérte a 40 Celsius fokot és nem volt tiszta ivóvíz. Az ötvennégy órás heti munkájáért alig kapott többet 20 dollárnál. Ő és hároméves fia az éhhalál küszöbén éltek. 1994 áprilisában elbocsátották állásából, mivel megpróbált szakszervezetet szervezni.[4]

Amikor egy tajvani tulajdonban lévő pulóvergyárban óránként 50 centért a kötőgépek fölé görnyedve robotoló fekete nők kifejtették, hogy Nelson Mandela megválasztásától olyan „üzemet vártak, melyben szervezett munkások dolgoznak és ahol jobb béreket és egy kevés megbecsülést is kapnak", a tajvani tulajdonosok hét dél-afrikai gyáruk gyors bezárásával és 1000 munkahely megszüntetésével válaszoltak. Az alacsony bérek ellenére a bérköltség a Dél-afrikai Köztársaságban kétszerese a brazíliainak és mexikóinak és többszöröse a kínainak vagy thaiföldinek.[5] Megállapítva, hogy Dél-Afrika jövőbeli külföldi befektetői bizalmatlanokká váltak, a *New York Times* azt állítja, hogy „kétségek merülnek fel a kormány hosszú távú elkötelezettségét illetően a kapitalizmus mellett, akörül, hogy vajon Mandela úr ellent tud-e állni az elszegényedett tömegek várakozásainak."[6] A nagy pénzek és több milliós kompenzációs csomagok világában a munkások igénye a megélhetést biztosító bérekre kapzsiságnak számít.

A Dél számos országában alig-alig túlzás azt állítani, hogy a feltételek a rabszolgaság határát súrolják. Kína a külföldi befektetők és tőkés társaságok kedvenc országává vált, akiket az olcsó munkaerő és a gazdasági segítség fejében történő nagyon alacsony árakon lebonyolított vásárlások vonzanak. A *Business Week* a következőképpen írta le a gyári munkások Kínában uralkodó munkakörülményeit:

A külföldi alapítású vállalkozásoknál, melyek mintegy 6 millió kínait foglalkoztatnak a partmenti tartományokban, a balesetek nagyon gyakoriak. Néhány üzemben a munkások testi fenyítésnek, ütlegelésnek, motozásnak vannak kitéve és a munkaidő alatt még az illemhelyiségeket sem használhatják. Egy külföldi tulajdonban lévő vállalatnál Ziamen városában, Fujian tartományban 40 munkás — vagyis az alkalmazottak 10%-a — zúzta össze a kezét az elavult gépekkel. Hivatalos kimutatások szerint Guangdongban 45 000 munkahelyi baleset történt a megelőző évben, mely több mint 8700 emberéletet követelt... A múlt hónapban ... 76 munkás halt meg Guangdongban egyetlen üzemi baleset során.[7]

Bár a kínai kormány a jelentések szerint megpróbálja megszigorítani az előírásokat, az óriási munkanélküliség problémájával kell küszködjön, mióta döntött a piaci erők felszabadításáról. Vidéki munkások tízmilliói áramlanak a városokba. 1994 közepén a városi munkanélküliek száma 5 millió főt tett ki, amely az előző évinél 25 százalékkal nagyobb érték. Egyedül Heilongjiang tartományban kétmillióan veszítették el állásukat az 1993-as év során. A városi munkások további milliói fizetésük csökkentésével kell szembenézzenek és az állami tulajdonú vállalatok fele, mely a városi munkaerő mintegy felét alkalmazza, veszteségesen működik, ami tömeges elbocsátásokat és üzem bezárásokat vetít előre.[8] A kormányzat szigorító erőfeszítéseit az egekbe szökő bűnözés és korrupció is akadályozza ebben a „szabadpiaci csodában".[9]

Bangladeshben becslések szerint 80 000 tizennégy év alatti gyerek, javarészt leány, legalább hatvan órát dolgozik hetente ruházati üzemekben. Hibás számolásért vagy más tévedésekért férfi felügyelőik ütik őket vagy arra kényszerítik, hogy a padlón térdeljenek, vagy fejen álljanak tíz perctől akár fél óráig is.[10]

De ez nemcsak a ruházati iparban van így. Indiában becslések szerint 55 millió gyermek dolgozik a szolgaság különböző formáiban — tulajdonképpen rabszolgaként —, a lehető legrosszabb körülmények között. Minden gyereknek megvan a saját története. Néhány hónappal a kényszermunkából való megszökése után Devanandan elmesélte egy újságírónak, azzal az ígérettel csalogatták el otthonából, hogy havonta akár 100 dollárt is megkereshet egy szövőüzemben napi két órai munkával, miközben iskolába jár. Amikor elfogadta az ajánlatot, egy szobába zárva találta magát, ott evett, aludt és fillérekért szőnyegeket kellett csomóznia reggel négy órától késő estig.[11]

Az indiai legfelsőbb bíróság korábbi elnöke, P. M. Bhagwati nyilvánosan is tanúvallomást tett arról, hogy sok gyermeket napi tizennégy-húsz órán át dolgoztatnak: „Verik, [izzó vassal] megjelölik és fejjel lefelé fákról lógatják le őket." Az indiai szőnyegipar évente 300 millió dolláros kivitelt bonyolít le elsősorban az Egyesült Államok és Németország felé. A szőnyegeket több mint 300 000 gyerekmunkás állítja elő napi tizennégy-tizenhat órát dolgozva, heti hét napon, évi 52 héten át. Sokukat a szüleik által felvett kölcsönök visszafizetésének a kötelezettsége köti meg; eladták vagy elrabolták őket alacsony kasztba tartozó szüleiktől. A szerencsések minimálbért kapnak munkájukért. A szerencsétlenebbek egyáltalán nem kapnak fizetést. A szőnyeggyártók azzal védekeznek, hogy a szőnyegiparnak gyermekmunkát kell alkalmaznia, ha versenyben akar maradni Pakisztán, Nepál, Marokkó és más országok szőnyegiparával, melyek szintén dolgoztatnak gyermekeket.[12]

Amint egy világméretű versenyben álló világban belevetjük magunkat a végek versenyébe, kijózanító, ha nem feledjük el, hogy milyen mélységek felé rohanunk.

18.2 A szociális felelősség korlátai

A ruházati iparban néhány szociálisan érzékeny cég, mint a Levi Strauss, az Esprit és a The Gap megkísérelnek saját értékeik szerint működni. Létük azt bizonyítja, hogy egy felelős, jól vezetett vállalatnak nem kell eltűrnie az előzőekben leírt legrosszabb körülményeket, bár azonos versenyfeltételek között működnek, mint iparáguk más vállalkozásai. Az ilyen vállalatok majdnem mindig tudathasadásos állapotba kerülnek. Végtére is ezek a vállalkozások abból finanszírozzák alkalmazottaik jó fizetési és munkafeltételeit, hogy az általuk forgalmazott termékek legnagyobb részét olyan partnerektől szerzik be, melyek alacsony bérekkel és az elvárhatónál rosszabb munkakörülményekkel dolgoznak.

Vizsgáljuk meg közelebbről a szociális érzékenységéről közismert Levi Strauss esetét. 1994 áprilisában a Council on Economic Priorities (a Gazdasági Prioritások Tanácsa) a Levi Strauss-nak ítélt egy díjat „a fejlődő országokban folytatott kizsákmányolástól mentes foglalkoztatás iránti páratlan elkötelezettségéért."[13] 1984-ben a vállalat felkerült azoknak a vállalatoknak a százas listájára, melyek a legkedvezőbb munkafeltétele-

ket biztosítják dolgozóik számára. 1992 júniusában a *Money* című magazin az alkalmazottaknak nyújtott juttatások területén az USA-beli vállalatok között a céget első helyre sorolta.[14] A *Business Week* 1994. augusztus 1-i száma Bob Haast, a Levi Strauss ügyvezető igazgatóját mutatta be vezércikkében, melynek címe „Az értékek alapján való vezetés" volt és melyben kifejtette ama meggyőződését, hogy a szociális felelősség és az etikus gyakorlat jó üzlet.

1985-ben Bob Haas vezette a vállalat 1,6 milliárd dolláros kivásárlását, mint ügyvezető igazgató és a Levi Strauss család tagja. A tranzakció célja egy külső átvételi szándék meghiúsítása volt. Az a tény, hogy a részvények 94%-a a Haas-család kezében van, a barátságtalan átvételek időszakában nagyobb rugalmasságot biztosít a vállalat számára szociális kötelezettségeinek teljesítésében.

Haas vezetése alatt a Levi Strauss szigorú normákat állított fel a munkakörülményekkel kapcsolatban. Annak bizonyítékául, hogy ezeket komolyan is veszik, a Levi Strauss igazgatótanácsa egyhangúlag egy 40 millió dolláros kínai szerződés megkötése ellen szavazott, hogy ezzel is tiltakozzon az emberi jogok kínai megsértése ellen. Amikor a vállalat megtudta, hogy egyik partnere a bangladeshi Dhaka-ban tizenegy éves leánygyermekeket foglalkoztat főállású varrónőként, olyan szerződést dolgoztak ki, mely szerint a Levi Strauss tovább fizeti ezeknek a lányoknak a bérét, amíg iskolába járnak és biztosítja egyenruhájukat, tankönyveiket és tandíjukat. Amikor elérik a tizennégy éves kort, a munkaképességnek az International Labor Organisation (Nemzetközi Munkaügyi Szervezet) normái szerinti minimális határát, akkor visszatérnek munkájukhoz.[15] A szokásos ipari gyakorlathoz viszonyítva a Levi Strauss-nak jó esélyei vannak a szentté avatásra. De kiábrándító látni, hogy milyen korlátozottak még a Levi Strauss lehetőségei is.

Bár Haas állítása szerint a Levi Strauss mindent megtett annak érdekében, hogy termelő munkahelyeinek minél nagyobb részét az Egyesült Államokban tartsa, az 1980-as években ötvennyolc USA-beli üzemet zárt be és 10 400 alkalmazottját bocsátotta el. Haas szerint, ha a vállalat döntéseit tisztán gazdasági szempontok figyelembevételével hozták volna meg, akkor a vállalat maradék harmincnégy üzemét is bezárták volna a termelés tengerentúlra telepítésének érdekében.

Még amerikai vállalatoknál is megfigyelhető a központ-periféria jelenség. Amikor a *The 100 Best Companies to Work for in America* (A legjobb munkafeltételeket kínáló 100 vállalat Amerikában) című könyv

szerzői meglátogatták a Levi Strauss El Paso-i üzemét Texasban, úgy találták, hogy a *Money* című folyóirat a vállalatot azért sorolta első helyre, mert a központban dolgozók munkakörülményeit vette figyelembe, nem pedig az egyes üzemek alkalmazottaiét. Az El Paso-i termelésben alkalmazottak juttatásai alig különböztek a más helyi textilüzem által nyújtottaktól. A szerzők úgy döntöttek, hogy a könyv javított kiadásában nem szerepeltetik a vállalatot a 100 legjobb között.[16]

18.3 Terjedő rákos daganat

Az előzőek során Egyesült Államokban lévő multinacionális vállalatokra koncentráltunk, mivel ezek rendellenes működése rákos daganatként terjed világszerte. Európában 1994 májusára az amerikaihoz hasonló vállalati átszervezések következtében az európai munkanélküliségi ráta 10,9 százalékra nőtt.[17] Akármilyen magasak is azonban ezek a százalékok, elfedhetik a működés sokkal mélyebb hibáit. Belgiumban a munkanélküliség 1992-ben 8,5% volt, de a munkaerő 25%-a állami segélyből élt.[18] A tartós munkanélküliség növekvő társadalmi nyugtalanságot eredményez, mely elmérgesíti a faji megkülönböztetésből eredő feszültségeket és ártalmas következményekkel jár a bevándorlók számára. A munkanélküliség különösen égető probléma a fiatalok esetében, akik között a munkanélküliség aránya kétszerese a teljes lakosság munkanélküliségi rátájának és egyre növekszik. 1994 március 25-én ötvenezer diák vonult fel egy párizsi sétányon „a rendőröket gúnyolva és munkahelyeket követelve". Háromezer tizenéves körében végzett felmérés szerint a fiatalok „zavarodottak, sérülékenyek és megszállottan foglalkoznak gazdasági jövőjükkel."[19]

Megállapítva, hogy Európában a munkanélküliségi ráta átlagosan 3 százalékkal meghaladja az USA-beli értéket, a *The Economist* című folyóirat figyelmeztet, hogy „nincs olyan kereskedelmi korlátozás, mely feltartóztatja a gazdag országokban a munkát forradalmasító technikai fejlődést; és egy kereskedelmi háború biztosan több munkahelyet pusztít el, mint amennyit megment."[20] Azt tanácsolja Európának, kövesse az Egyesült Államok példáját és csökkentse a szociális biztonsági háló juttatásait, melyek „nem ösztönzik a munkanélkülit munkahely keresésére", ne szabjon meg minimálbéreket, melyek „a fiatalok

állásába kerülnek", csökkentse a munkaadók társadalombiztosítási kiadásait, amelyek a csökkentik a munkaerő iránti keresletet és enyhítse „a munkavállalókat védő szigorú szabályokat", mert ezek elveszik a vállalatok kedvét a munkaerő alkalmazásától, azzal hogy „az egyszer már felvett alkalmazottat majdnem lehetetlen elbocsátani" A *The Economist*-nak azok számára is van válasza, akik megállapítják, hogy az ilyen politika hatására romlott a munkahelyek minősége az Egyesült Államokban:

> [Az Amerikában teremtett állások közül] túl sok a részidős, az átmeneti és a rosszul fizetett. Az utolsó évtizedben csökkent az alacsonyan képzett munkások reálbére. Mégis, Európával összevetve ezt a siker jeleként kell elkönyvelni, a jól működő munkaerőpiac példájaként, nem pedig kudarcként. Ahogy csökkent a termelés, Amerika és Európa egyaránt szűkülő kereslettel találták magukat szemben az alacsonyan képzett munkaerő piacán. Amerikában megengedték, hogy ezeknek a munkásoknak csökkenjen a relatív bére, ezért kevesebb állás veszett el. Ezzel szemben az európai munkások ellenálltak az elkerülhetetlennek és a túl magas bérek következtében elvesztették munkájukat.[21]

Röviden, az európai munkanélküliség a szegények túlfizetésének, a gazdagok megadóztatásának és az elbocsátást megnehezítő szabályozásnak köszönhető. A *The Economist* vezércikke rámutatott, hogy különböző európai országok a minimálbérek és járulékok csökkentésének és az alkalmazottakat védő törvények enyhítésének irányába mozdultak el, ami reménységet adhat Európának.[22] A *Business Week* is hasonló tanáccsal szolgál:

> Ahhoz, hogy Európa biztosítani tudja versenyképességét a recesszió utáni időkben, kész kell legyen az alacsony hozzáadott értéket előállító munkahelyek Kelet-Európába vagy máshová telepítésére... És csökkentenie kell a mezőgazdasági termelés támogatását, miközben harcol a magas bérek és vállalati adók, a rövid munkaidő, a munkaerő immobilitása és a luxusszámba menő szociális programok ellen. Ha az európaiak nem teljesítik ezeket az előírásokat, akkor a recesszió nem csak ciklikus marad.... A kereskedelmi korlátok felállítása csak a szükséges fegyelemtől szigeteli el az európaiakat.[23]

Bár egy kicsit le vannak maradva az Egyesült Államoktól, a jelek szerint az európai vállalatok és kormányok egyre inkább odafigyelnek erre a tanácsra, ami azt jelenti, hogy a jelenleg Európát sújtó munkanélküliség, faji feszültség és társadalmi nyugtalanság csaknem bizonyosan szakadatlanul növekedni fog. Feltételezhetjük, hogy ekkor a *The Economist* az elért sikerekért Európát dicsérni fogja.

Bár Japán 3 százalék alatti munkanélküliségi rátájával az iparosodott világban továbbra is a teljes foglalkoztatás bajnoka, bizonyítékok vannak arra, hogy csökken az élethossziglani foglalkoztatás iránti elkötelezettség és egyre több japán tapasztalja meg a munkanélküliség szorongató problémáját.[24] Gazdasági válságok sora arra vezette a japán vezetőket, hogy a hatékonyság növelésének mikéntjét illetően az Egyesült Államoktól tanuljanak. Michael Armacost, az Amerikai Egyesült Államok japán nagykövete szerint:

> A japán gazdasági vezetők — akik néhány évvel ezelőtt még úgy gondolták, hogy semmi újat sem tanulhatnak tőlünk — megújult érdeklődéssel tanulmányozzák az amerikai gazdasági élet gyakorlatát és némelyeket figyelemre méltó eredménnyel utánoznak....A Daiei, az ország egyik legnagyobb kereskedelmi hálózata azt állítja, hogy a következő három évben kiskereskedelmi árainak 50 százalékos csökkentésére fog törekedni...az [USA-beli - a ford.] Wal-Mart áruházak újabban felvették a kapcsolatot két japán szupermarket-lánccal.... Japán vezetők az amerikaiak vállalat-leépítési, jutalmazási tapasztalatait és befektetési gyakorlatát tanulmányozzák.[25]

Armacost továbbmegy és sürgeti az amerikai kereskedőket, gyakoroljanak nyomást a szabályozás megújításának érdekében, hogy felgyorsítsák ezeket a folyamatokat.

Amerikai gyámkodással vagy anélkül, a változások már megindultak. A Domy Co., egy diszkont kereskedő, Safeway [USA-beli olcsó áruházlánc — a ford.] üdítőket importál Japánba dobozonként 49 centért, amivel a helyi árakat 55 centtel alulmúlja. Nagy lehetőségeket lát a Safeway citromos üdítőinek, süteményeinek és palackozott vizének importálásában is. A japán kormány enyhített az új kereskedelmi egységek nagyságára és a nyitvatartási időre vonatkozó szabályokon. Ez azzal a követ-

kezménnyel járt, hogy a kiskereskedők a külvárosok szabadtéri piacaira települnek és az országban gomba módra szaporodnak a bevásárlóközpontok. A viszonteladók az olcsó importtermékek — például a kínai áruk — felé fordultak. A fejlődésnek induló diszkontkereskedők a japán tőzsde kedvenceivé váltak. Az olcsó importra támaszkodó árcsökkentések hatására a japán vállalatok a hatékonyság növelése érdekében átszervezéseket hajtanak végre.[26]

1995 januárjában bejelentették az Amerikai Egyesült Államok és Japán között létrejött megállapodást, mely szerint amerikai befektetési intézetek jogot kapnak arra, hogy részt vegyenek japán nyugdíjalapok kezelésében.[27] A Wall Street befektetési szakértői a japánoknak hamarosan saját hazájukban adhatnak órákat a pénzjátszmáról, a karvalytőkéről, a tőkés kannibalizmusról és az irányított versenyről.

A viszonteladói szektor koncentrálódása gyorsan terjed más országokban is, aminek egyik oka a kereskedelmi szabályok változásaiban keresendő, melyek megnyitják a hazai piacokat a nagy viszonteladói hálózatok előtt. 1994 január 14-én, mindössze két héttel azután, hogy a North American Free Trade Agreement (NAFTA, Észak-amerikai Szabadkereskedelmi Egyezmény) életbe lépett, a Wal-Mart bejelentette, hogy belép a kanadai piacra. Kezdetnek 120 Woolco diszkont áruházat vásárolt meg a kanadai Woolworth-től. A *Business Week* a lépést „a kanadai piac teljes inváziójának" minősítette. A befektetők megpróbáltak gyorsan túladni a nagyobb kanadai kereskedelmi hálózatokban lévő részesedéseiken, melyekről úgy gondolták, hogy nincsenek megfelelően felfegyverkezve a Wal-Mart-tal várható árháborúhoz.[28] Egy kanadai kereskedelmi tanácsadó, John Winter azt jósolta, hogy az 1990-es évek végére „a jelenlegi kanadai kiskereskedők fele tönkremehet."[29]

A NAFTA aláírása után az amerikai viszonteladó óriások Mexikóban is a „kereskedelem meghódítására" készültek, de a *Business Week* véleménye szerint „a protekcionista szokásokkal átitatott mexikói bürokraták hadserege papírmunkák hegyeivel, állandóan változó szabályokkal, késlekedő vámeljárással és a diszkontkereskedők által kedvelt kínai árukra kivetett 300%-os vámokkal sújtja őket."[30] Amikor Mexikó aláírta a szabadkereskedelmi megállapodást az Egyesült Államokkal, úgy vélte, hogy az amerikai piac legfontosabb alacsony bérű ellátója lesz. Úgy tűnik azonban, hogy Mexikónak csalódnia kell, amikor szembesül a valósággal: az

Egyesült Államok kereskedői ugyanis a NAFTÁ-t arra akarták használni, hogy megnyissák a mexikói piacot a még alacsonyabb bérekért dolgozó kínai munkások termékei előtt.

Eltekintve az USA viszonteladó óriásainak panaszaitól, azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a mexikói kormány részéről értelmesebb lépés volt néhány akadályt rakni a viszonteladó óriások útjába, mint korábban milliókat befektetni a NAFTA támogatására.

A tőkés vállalatbirodalmak építőinek álma napjainkban valósul meg. A globális rendszer mind több országban hangolja össze az irányadó előírásokat — a legkisebb közös nevező irányába. Bár néhány szociálisan érzékeny vállalkozás több-kevesebb sikerrel képes megállni az árral szemben, nem könnyű a küzdelmük. Nem áltathatjuk magunkat hiú reményekkel. A szociális felelősség nem gazdaságos a globális szabadpiacon és a piac nem tűri meg sokáig azokat, akik nem a gazdaságosság útját választják. Tisztán kell látnunk a gazdaságosság tényleges jelentését. A globális gazdaság számára az emberek nemcsak egyre kevésbé fontosak, hanem megélhetést biztosító fizetés iránti igényük a gazdaságtalanság fő forrása. A globális tőkés társaságok lerázzák magukról ezt a nem kívánt terhet. Olyan rendszert hozunk létre, melyben az embereknek kisebb az élettere.

19. BEKÖSZÖNT A GAZDASÁGOSSÁG

Az emberiség történelmének új szakaszába lépünk — egy olyan szakaszba, amelyben egyre kevesebb és kevesebb dolgozóra lesz szükség ahhoz, hogy a világ népessége számára a javakat és szolgáltatásokat előállítsa.

— Jeremy Rifkin[1]

Az előző fejezetek során azt láttuk, hogy a társadalom minden szintjén és a világ minden szegletében ugyanaz a modell ismétlődik — emberek százmillióit veti ki a világgazdaság, amelynek nincs szüksége rájuk. Mexikóban a kis farmereket elvándorlásra kényszerítik, hogy utat adjanak a gépesített mezőgazdaságnak. Indiában a hatalmas új gátak űzik el őket, amelyekre azért van szükség, hogy elektromos áramot termeljenek, és a gyári munkásokat hatékonyabb gépekkel lehessen helyettesíteni. A Wall Streeten azokat a kereskedőket, akik úgy bonyolítják a világ pénzpiacain az üzleteket, hogy a döntéseket számítógépterminálokba írják, hatékonyabb számítógépprogramokkal helyettesítik. A kisvárosi kereskedőket kiszorítják az óriási viszonteladó hálózatok hatalmas áruházai, az ő pozíciójukat viszont a kábeltévéknek az otthonról leadott telefonrendelésekre épülő bevásárló-hálózatai fenyegetik. Beszédfelismerő szerkezetek és automatizált hívásfogadó berendezések helyet-

tesítik a telefonkezelőket. A tanárokat a multimédia oktatás váltja fel. A vállalatok karcsúsítása a felesleges dolgozók és a középvezetők elbocsátásával jár. A vállalati összevonások és vállalat konszolidációk közép-, sőt felsővezetői állásokat szüntetnek meg.

19.1 Előbb az izom, most az ész

A második ipari forradalom küszöbére érkeztünk. Az első ipari forradalom az embernek az energia fölött újonnan megteremtett uralmát aknázta ki azáltal, hogy a gépeket hatalmas izomerővel ruházta fel az emberi fizikai munka iránti igény csökkentése érdekében. A gépek azonban nem tudtak számolni, gondolkodni, nem tudtak vizuális ábrákat megkülönböztetni, vagy nem tudták az emberi beszédet felismerni és értelmezni. Ezért minden gép mellé szükség volt egy gépkezelő emberre, aki a géphez az eszét adta, és egy emberi közvetítőre, aki a gép szemeként és füleként működött. Minél több gép volt, annál több emberre volt szükség a kezelésükhöz. Minél fejlettebbek voltak a gépek, annál képzettebb gépkezelőkre volt szükség, s annál magasabb béreket követelhettek a képzett gépkezelők.

A második ipari forradalom az információs technológia terén elért jelentős haladást aknázza ki, azokat a felfedezéseket, amelyek eredményeképpen számítógépeket és elektromos érzékelőket használnak a gépek szemeként, füleként és eszeként, hogy a gépek lássanak, halljanak, értelmezzenek és cselekedjenek. Ezek a technológiák ma még gyerekcipőben járnak, és nem tudjuk, idővel mivé fejlődhetnek.

Vezető egyetemek megbecsült közgazdász professzorai biztosítanak bennünket arról, hogy nincs miért aggódnunk. A termelékenység növekedése serkenti a gazdasági növekedést, a növekedés pedig több állást jelent, mondják, éppúgy, mint az első ipari forradalom idején történt. Nem veszik észre, hogy amikor a brit textilipart az első ipari forradalom idején gépesítették, a gépesítés nyomában támadt munkanélküliség nagy részét Anglia Indiára hárította. Megfizethetetlen vámokat vetettek ki az Indiából Angliába importált textiliákra, míg India angol gyarmati közigazgatása lényegében eltörölte az Angliából Indiába importált textiláru vámját, és megadóztatta az indiai kelméket, amelyeket Indiában állítottak elő a hazai piac számára, továbbá meg-

adóztatta a háztartási rokkákat.[2] A gyarmatok ugyanakkor sok olyan kivándorlót is felszívtak, akik feleslegessé váltak az európai gazdaság számára. A gyarmatokra kerülvén ezek a kivándorlók megszerezték a legjobb földeket, hogy azokon az anyaország ipara számára olyan exporttermékeket termeljenek, mint például a gyapot.

A második ipari forradalom sokkal inkább az osztályszempontból, mint a földrajzi szempontból definiálható gyarmatosításra épül, és a világ népességének egyre nagyobb hányadát szorítja gyarmati sorba.

A gazdaságosság azt jelenti, hogy kevesebb ráfordítással nagyobb kibocsátást érünk el. Amikor növeljük az élőmunka egy órára jutó kibocsátását, növekvő termelékenységről beszélünk. A közgazdasági szöveggyűjtemények által kedvelt leegyszerűsített példákban mindez egészen jó dolognak tűnik.

A farmer, aki egy kis traktort vásárol, több földet képes megművelni, ezáltal több élelmiszert termel a családja számára és magasabb jövedelemre tesz szert, vagy kevesebbet gürcöl a földeken. A farmer így is, úgy is jól jár, ugyanakkor senki sem jár rosszul, a társadalom pedig több tekintetben is gazdagodik.

Sajnos, a valós világ nem hasonlít az ilyen, tankönyvbe illő, leegyszerűsített példákra. Vegyük észre, hogy a mi példánkban a termelés vezetője, a tulajdonos és a dolgozó egy és ugyanaz a személy, ő hozza a döntést, ő fizeti a költségeket, és ő dönti el, hogy a magasabb termelékenység haszna a növekvő termelésben jelentkezzék vagy a rövidebb munkaidőben. A valóságban a döntést valószínűleg egy mezőgazdasági nagyvállalat hozza meg, kizárólag nyereségességi szempontok alapján. Néhány kivételezett dolgozótól elvárják, hogy növelje a termelést, a többiek elveszítik az állásukat, és kevés megélhetési alternatíva vár rájuk.

Úgy tűnik, hogy a termelékenység növekedésének egy szakszervezetek nélküli, munkaerő-túlkínálattal rendelkező gazdaságban a tőke tulajdonosai az egyedüli biztos haszonélvezői. Mégis, ahogy a vezetési módszerek szakértője, William Dugger állítja, lehet, hogy előbb-utóbb őket is eltávolítjuk majd:

> A tőkés részvénytársaság egy igazi frankensteini szörnyeteg — egy mesterséges ámokfutó, aki csakis saját lélektelen személyének felelős. Ebből néhány megdöbbentő lehetőség adódik. A részvénytársaságok már elkezdték felvásárolni saját részvényeiket, s ezeket most

a vagyonuk részeként kezelik. Ha eljutunk a logikus végkifejletig, amikor a részvények száz százaléka a részvénytársaság vagyonának a része, akkor a részvénytársaság saját magát birtokolja. Ekkor már teljesen megszabadul a homo sapiens fajhoz tartozó részvényeseitől. Kinek vagy minek fog akkor felelősséggel tartozni? Lépjünk egy kicsit tovább e szervezett felelőtlenségről folytatott elmélkedéssel ... Elképzelhető-e, hogy egy társaság teljesen megszabadul nemcsak az emberek általi tulajdonlástól, hanem a dolgozó és vezető emberektől is? ... Mivé válna akkor? ... Fizikai értelemben gépek hálózata lenne, amely árukat vesz, feldolgoz és elad, s amelyben ezt az egész folyamatot egy számítógéphálózat felügyelné. A célja az lenne, hogy még több gép megszerzésével egyre nagyobbá váljon, és hogy az új gépeket felügyelő további számítógépek megszerzése révén még hatalmasabb legyen. Ebben a hatalomért és a profitért folytatott gépies igyekezetében senki mást nem képviselne, csak saját magát. A kapitalizmust képviselné a legtisztább formájában, amelyet semmi más nem érdekel, csak a profit és a hatalom.[3]

Talán egy napon, ha eléggé szabad lesz ahhoz, hogy saját megzabolázatlan tendenciáit kövesse, egy világcég eljut a termelékenység legvégső határáig, s olyan egységgé alakul, amely kizárólag számítógépekből és más, a pénz megsokszorozásán fáradozó gépekből áll. Ezt a szervezetet a tökéletesen gazdaságos vállalatnak is hívhatjuk. Bár ez nyilván nem az, amire bárki is törekednék, úgy cselekszünk, mintha egy ilyen világot szeretnénk létrehozni.

19.2 Fájdalom legfelül

Ennek az önfelszámolás előrehaladott stádiumában levő gazdasági rendszernek a nyilvánosság előtti elszánt védelme mögött mind több az olyan jelentés, amely azt a bizonytalanságot és aggodalmat tükrözi, amely a Stratos-lakók legfelső elitjét is áthatja. 1980-82-ben még a menedzserek 79 százaléka úgy érezte, hogy az állása „biztos" vagy „nagyon biztos". 1992-94-re ez a szám 55 százalékra esett vissza.[4] Nemcsak egyszerűen arról van szó, hogy a saját pozíciójuk egyre inkább veszélyben forog. Egy olyan érzésről van inkább szó, hogy valami nincs rendben, és a gyerekeik-

re egy nagyon súlyos problémákkal küszködő világot hagynak. Sokaknak közülük szembe kell nézniük azzal, hogy egyre mélyül a konfliktus személyes értékeik és a vállalaton belüli pozíciójukból eredő elvárások között.

A vállalati felsővezetők botrányosan magas fizetéseit a sajtó általában azzal igazolja, hogy ilyen javadalmazásra azért van szükség, hogy a vállalati vezetőket a legjobb, legnagyobb erőfeszítésekre ösztönözzék. Amikor William A. Anders, a General Dynamics Corporation elnöke 1,6 millió dolláros jutalmat kapott azért, mert sikerült a vállalat részvényeinek az árfolyamát tíz napon keresztül 45 dollár fölött tartania, a vállalat szóvivője azt mondta a *Washington Postnak*, hogy a jutalmazási tervre azért volt szükség, hogy a legfelső vezetőket a vállalati üzletpolitika megújítására és a részvények után járó osztalék maximálására ösztönözze.[5] Különös állítás, hogy milliós jutalmakra van szükség ahhoz, hogy a világ legkivételezettebb és legjobban fizetett szakemberei elvégezzék a munkájukat.

Derek Bok, a Harvard Egyetem korábbi elnöke a következő hatásos magyarázattal szolgál. Azt állítja, hogy a legfelső vállalati vezetőknek azért kell ilyen botrányosan nagy pénzeket fizetni, hogy ilymódon biztos legyen, hogy ezek a felsővezetők a részvényesek rövidtávú profit érdekeit minden más olyan érdek fölé helyezik, amelyeket máskülönben talán figyelembe vennének. Ilyen érdekek például az alkalmazottak vagy a közösség érdekei, sőt, magának a vállalatnak a hosszútávú érdekei is.[6] Vagyis a felsővezetőknek felháborítóan nagy fizetéseket kell adni, hogy kellően motiváltak legyenek, s hogy ne engedjenek a társadalom iránt érzett ösztönös felelősségüknek. Ilyen szemszögből nézve a fizetéseket mutatószámoknak tekinthetjük, amelyek jelzik, hogy a vállalati felsővezetők munkája mennyire undorító vagy kellemetlen a vállalati karcsúsítások korszakában.

S mivel ennek a kivéreztetésnek a vége még nem látható, egyre többen vesztik el a munkájuk iránti lelkesedésüket, ahogy azt a *Fortune* 1994. július 25-i Kiégett főnökök (Burned-Out Bosses) című címlap-sztorija is mutatta:

> Az igazgatókat, akiket arra tanítottak, hogy építsenek, most azért fizetik, hogy romboljanak. Nem vesznek fel új embereket, hanem elbocsátanak. Nem szeretik ezt az új megbízatást, de meg kellett érteniük, hogy ezen nem változtathatnak. A megbízás végrehajtása megváltoztatja a mindennapokat: a munka nem felvillanyoz, hanem lehangol.

Ilyen körülmények között majdhogynem erkölcstelen lenne élvezni a munkát. Így aztán rosszkedvűek és óvatosak, aggódnak, hogy a következő elbocsátási hullám elsöpri őket. Mindeközben többet és keményebben dolgoznak, hogy pótolják a már elbocsátottak kiesett munkáját. Fáradtság és sértettség kezd felgyülemleni.[7]

Az emberi valóságtól elszakított számítógépterminálokon keresztül világszerte dollármilliárdokat mozgató pénzügyi spekulánsoktól eltérően, a valódi termékeket előállító vállalatok vezetőinek napról napra hús-vér emberekkel van dolguk. Ők azok, akiknek teljesíteniük kell a pénzzel foglalkozó vezetők nagyobb „gazdaságosság" iránti követeléseit, s akiknek ezért korábbi barátaikat és kollégáikat olyan helyzetbe kell hozniuk, amely pusztító hatásában egy szeretett lény elvesztéséhez hasonlítható. Ahogy azt az egyik vállalati első ember a *Fortune*-nek elmondta: „Az első alkalommal az ember úgy érzi, hogy az elbocsátás az üzleti tevékenység része. A második alkalommal elkezdtem töprengeni azon, hogy vajon hány emberi tragédiát, hány válást vagy öngyilkosságot vált ez ki? Keményebben dolgoztam, hogy ne kelljen gondolkoznom ezen."[8]

Egy vezető-kiválasztó beszámolt egy olyan vállalati vezetőnél tett látogatásáról, akinek nem sokkal korábban, saját közvetlen beosztottjait kellett több menetben elbocsátania. Ez a nehézségeket korábban jól viselő vezető elkezdett dohányozni, lefogyott, nem tudott a vezető-kiválasztó szemébe nézni, és roppant idegesnek látszott. Egy másik vezető, aki korábban állások ezreit számolta fel, amikor további több ezer kollágáját kényszerült az utcára tenni, elvesztette az étvágyát és alvászavarok léptek fel nála. Sírógörcsöket kapott, s egy napon nem tudott felkelni az ágyából.

Azok, akik a pénzügyi és szakmai karrier csúcsára jutnak Amerikában, általában nem nélkülözik a fizikai kényelmet. De megtanulják, hogy nincs annyi pénz, amellyel a lélek nyugalmát, az erős és szerető családot, a figyelmes barátokat vagy azt az érzést, hogy az ember értelmes és fontos munkát végez, meg lehetne vásárolni.

A világ még az iparágon belüli hatalom és presztízs csúcsán álló vezetők számára is változik. Richard E. Snyder, a könyvkiadás egyik legismertebb és legbefolyásosabb személyisége harminchárom éves pályafutása során kulcsszerepet játszott abban, hogy a Simon and Schuster az

Egyesült Államok egyik legfontosabb kommunikációs vállalatává vált, amely évi bruttó bevétele eléri a 2 milliárd dollárt. Ezt az embert 1994. június 14-én, amikor a Viacom átvette a Simon and Schuster anyavállalatát, a Paramount Pictures-t, egy, a Viacom Inc. vezérigazgatójával lezajlott öt perces találkozás során hirtelen és rövid úton elbocsátották elnöki és ügyvezető vezérigazgatói állásából. Az indok egyszerűen az volt, hogy most „más a stílus".[9]

Kay R. Whitmore elnök irányítása alatt az Eastman Kodak 1992. évi nyeresége 1,14 milliárd dollár volt, ami durván az árbevétel 5%-ának felelt meg. 1993. augusztus 6-án az elnököt a vállalat külső igazgatói elbocsátották, mert túl lassan haladt a költségcsökkentés. 1992-ben a Kodak 132 000 dolgozója közül csupán 3000 főt bocsátottak el. Az intézményi részvényesek legalább 20 000 fő elbocsátását követelték. Pénzügyi elemzők szerint az elnök elbocsátása világos bizonyíték volt arra, hogy a külső igazgatók elkötelezték magukat, hogy a befektetők érdekeit a vállalatvezetés és a dolgozók érdekei fölé helyezik. A Kodak részvényei aznap 3,25 dolláros árfolyammal zártak. A. G. Monks befektetési igazgató azt nyilatkozta, hogy „nagy nap ez az amerikai részvényes számára."[10]

Senki sincs védve. A hierarchia egyetlen szintjén sincs ma már biztonság. A *The Economist* nemrégiben megjegyezte:

> Valaha egy nagy amerikai cég főnökének lenni az egyik legbiztosabb és legjobban fizetett állás volt a világon. Ez egész mostanáig így volt. A múlt héten az IBM, a Westinghouse és az American Express vezetői elvesztették az állásukat. Néhány hónappal korábban Robert Stempelt rövid úton eltávolították a General Motors elnöki székéből ... Most azok, akik a nagyvállalatok élén állnak, töprengenek, hogy ki lesz a következő.[11]

A *The Economist* a jelenséget annak tulajdonítja, hogy a részvényesi hatalom az egyéni befektetőktől a teljesítmény-orientált befektetési alapokhoz került, akik hozzáláttak, hogy kirúgják azokat a vállalati vezetőket, akiknek a teljesítményét nem tartják megfelelőnek. Nincs szükség az átvétellel kapcsolatos csatára, mivel a befektetési alapok vezetői felismerték, hogy közvetlenül is követelhetik, hogy az általuk kézben tartott vállalatok jelenlegi vezetése akár erőszakkal is teremtse elő a számukra azt a rövidtávú hasznot, amit a kizsákmányoló pénzügyi rendszer elvár.

19.3 A kötődés korlátozása

A vállalati átalakítás nem csupán a munkahelyek drasztikus felszámolását jelenti, hanem a megmaradó állások leértékelését is. Az értelmiségi munkaerőpiac egyre inkább a fizikai munkások piacához kezd hasonlítani, ahol az állástalan dolgozók azért gyűlnek össze, hogy legalább egy napra munkát kapjanak. Az „éppen a megfelelő időben"készletezési koncepció ma már az emberekre is vonatkozik.

Az ideiglenes munkát közvetítő ügynökségek által foglalkoztatott dolgozók száma tíz év alatt 240 százalékkal nőtt. A Manpower, az Egyesült Államok 7000 ilyen ügynöksége közül a legnagyobb, az általa fizetett 600 000 időszaki dolgozóval ma Amerika legnagyobb magán munkaadója. Bár vannak olyan dolgozók, akik saját elhatározásukból vállalnak rész- vagy ideiglenes foglalkoztatást, 1993-ban a 21 millió egyesült államokbeli részfoglalkoztatású dolgozó egyharmada úgy nyilatkozott, hogy jobb szeretne teljes állásban dolgozni. Sok elbocsátott dolgozó vállalkozásba kezd, s egyéni alapon vállal időszaki munkát. Sokuknak a jövedelme jelentős mértékben csökkent. Bár az információ főképp az érintettek szóbeli beszámolóján alapul, a Statisztikai Hivatal adatai szerint 1989 és 1992 között a saját vállalatuk által foglalkoztatott amerikaiak tényleges átlagos jövedelme 12,6%-kal csökkent, s az időszak végén 18 544 dollárt tett ki. Az újonnan alakult kisvállalkozásokban dolgozó tulajdonosok nagy részének a jövedelme jelentősen elmarad az évi 18 000 dollártól, attól a szinttől, amely mellett a mai amerikai gazdaságban a családfenntartás igen nehéz, csaknem lehetetlen.[12]

A fiatal értelmiségieknek azt tanácsolják, hogy a munkahelyüktől függetlenül tervezzék szakmai karrierjüket, hogy úgy alakítsák szakmai életrajzukat és külső szakmai kapcsolataikat, hogy azonnal mozdulhassanak, ha új lehetőségekre bukkannak vagy ha a vállalatuk megszabadul tőlük. A fiatal pályakezdő szakembereknek azt a tanácsot adják, hogy minden állást úgy kezeljenek, mintha független vállalkozók lennének.[13]

Nem sokkal ezelőtt a cég, amelynek az egyén dolgozott, csaknem olyan volt, mint egy család. Az elsődleges támasz volt egy egyébként gyakran személytelen és átmeneti világban. A jó állás sokkal többet jelentett, mint jövedelmet. Az identitás, a megbecsült és tartós kapcsolatok forrása volt. Ez az időszak azonban véget ért, ami egyre több feszültséget eredményez magában a családban is. A mai munkaerőpiacon a szellemi és a

fizikai dolgozók közötti különbség kevésbé lényeges, mint az állandó munkahellyel rendelkező és az állandó munkahellyel nem rendelkező dolgozók közötti különbség. A rendszer annak a magatartásnak kedvez, amely szerint „szerezd meg, amit megszerezhetsz a rendszertől, addig, amíg teheted. Törődj magaddal, mert senki más nem törődik veled."

19.4 Alkalmazkodás a beszűkült lehetőségekhez

Azok, akik elveszítik az állásukat, ritkán találnak hasonlóan fizető újat. A United Airlines hatszáz új helyfoglaló alkalmazottja, akiket a cég 1994 júliusában vett fel, hosszabb távon is csak évi maximum 18 000 dolláros fizetésre számíthat, míg az azonos munkakörben dolgozó, de hat hónappal korábban felvett ügynökök tíz év elteltével évi 34 000 dolláros fizetést is elérhetnek.[14] Azok a munkások, akiknek sikerül megőrizniük az állásukat, gyakran kerülnek olyan helyzetbe, hogy kénytelenek lemondani a fizetésükről és egyéb javadalmazásukról, vagy a munkahelyük teljesen megszűnik. Az Egyesült Államokban a termelésben és a nem művezetői beosztásban dolgozó munkások átlagos órabére az 1973. évi 11,37 dollárról 1991-re 10,34 dollárra esett (állandó 1991-es dollárban számolva), miközben az évi ledolgozott munkaórák száma 1973 és 1990 között 1683-ról 1781-re növekedett.[15]

A teljes munkaidőben foglalkoztatottak béreinek egyre kisebb hányada haladja meg a minimálbért. Az Egyesült Államok Statisztikai Hivatalának jelentése szerint 1992-ben az Egyesült Államokban a teljes munkaidőben foglalkoztatottak 18 százalékának a bére nem volt elégséges egy négytagú családnak a hivatalos 13091 dolláros szegénységi küszöb feletti színvonalon való eltartásához. Ez az arány 1979-ben még 12 százalék volt. A jelentés szerint a tizennyolc és huszonnégy év közötti korosztályok teljes munkaidőben foglalkoztatott tagjai között 47 százalék volt a szegénységi küszöb alatti fizetéssel rendelkezők aránya az 1979. évi 23 százalékkal szemben. A túlzásoktól általában tartózkodó Statisztikai Hivatal ezt a gyors és drámai változást „megdöbbentőnek" nevezte.[16] Egyes szakértők ugyanakkor azt állítják, hogy a statisztikai felmérésekben szereplő számok jelentősen aláértékelik az amerikai dolgozó szegények számát, mivel jelenleg legalább évi 20 000 dolláros jövedelemre van szükség egy négytagú család alapvető szükségleteinek kielégítéséhez.[17]

Még a felső középosztálybeli szellemi dolgozók vagyonában is kedvezőtlen irányú tendenciák mutatkoznak az 1990-es években. A *Business Week* szerint „míg az elmúlt évtizedet a „yuppie"-k (az önálló, felelős beosztásban dolgozó, jól kereső fiatal szellemi dolgozók) és az ő költekező gazdagságuk jellemezte, az 1990-es évek könnyen a „dumpie" -k (az eldobottak) - a lecsúszó szellemi dolgozók korszaka lehet."[18] Az Egyesült Államok Munkaügyi Minisztériumának jelentése szerint az 1984-90 közötti időszakban az Egyesült Államok-beli egyetemeken végzett hallgatók 20 százaléka olyan munkát vállalt, amelyben a képzettségét nem tudta megfelelően hasznosítani. Ugyanez a jelentés azt jósolja, hogy az 1994 és 2005 között végző hallgatók 30 százaléka állástalan lesz, vagy a képzettségénél alacsonyabb szintű munkát fog végezni.[19] Mindennapos a tudományos fokozattal (B. A.) rendelkező szállodai londiner esete. A *Time* egyetlen biztató jelet lát a horizonton: ez a jel a börtönőrök előtt megnyíló új lehetőségek.[20]

Még a két-keresős háztartásokban is, ahol a házaspár úgynevezett jó középosztálybeli szellemi foglalkozást űz, gondot okoz, hogy hogyan tudnak kijönni a jövedelmükből. Vegyük Paul és Jane Lambert esetét. Mindketten teljes munkaidőben dolgoznak. A feleség irodavezető, a férj a Searsnél telefon-rendeléseket vesz fel. Kettőjük együttes jövedelme nem elég ahhoz, hogy új ruhákat vásároljanak, vagy fizessenek az egészségbiztosításért, vagy a fogászati ellátásért, még kevésbé elég mozira, gépkocsijavításra, vagy arra, hogy étterembe járjanak. Csak azért tudják a családjuk rendszeres étkezését biztosítani, mert pénzt kapnak Jane szüleitől.[21]

Craig Miller valamikor a TWA lemezüzemében dolgozott és szakszervezeti tag volt. 15,65 dolláros órabéréből évente 36 000 dollár jött össze a családnak. Két autójuk volt a garázsban és hinta a kertben, biztos anyagi alapokkal rendelkező, az amerikai álomnak megfelelő középosztálybeli család voltak. Millert 1992 nyarán elbocsátották. Most hamburger-rendeléseket szolgál ki a McDonald's-nál, iskolabuszt vezet, és egy, a ventillátorok szűrőjének cseréjével foglalkozó kisvállalkozásba fogott. Az iskolabusszal kapcsolatos teendői után délután ötkor ér haza. A sietős vacsora végeztével a felesége elmegy otthonról, hogy a Toys 'R' Us-nál, ahol dolgozik, a délután hattól éjfélig tartó műszakban, feltöltse a polcokat, míg férje otthon a gyerekekre vigyáz. Hetente egyszer ő is annál a McDonald's-nál dolgozik, ahol a férje. Kettőjüknek együttes évi jövedelme kb. 18 000 dollár. Szomorú jövőnek néznek elébe.

Miller egyik barátja, akit ugyancsak elbocsátottak a TWA-tól, nem talált olyan állást, amelyben 6 dollárnál nagyobb órabére lett volna, ezért harminckilenc évesen visszaköltözött a szüleihez, s feladta a reményt, hogy megnősüljön és gyerekei legyenek. Egy másik korábbi kollégája most portásként dolgozik. Házasságok mentek tönkre, s az alkoholizmus is szedte az áldozatait. A szakszervezeti vezetők azt mondják, hogy a TWA által elbocsátott pár száz munkásból talán egy tucat is öngyilkos lett.[22] A történések a nagy gazdasági válság történeteit idézik. Ezek a történetek azonban egy olyan gazdaságban születtek, amely a hagyományos mutatók szerint mindmáig egy erőteljes gazdaság.

Egy olyan gazdaságban, amely a teljesítményt a pénzteremtéssel méri, az emberek a gazdaságtalanság legfőbb forrásai — és a gazdaság bosszút áll rajtuk. Ha a pénzintézetek uralják a világot, talán nem is kerülhető el, hogy a pénz világának érdekei az emberek érdekei fölé helyeződjenek. A jelenséget, amit most tapasztalunk, leginkább úgy jellemezhetjük, hogy a pénz gyarmatosítja az életet. Az emberi intézmények és célok eme abszurd eltorzulásának elfogadása, nem más, mint kollektív, öngyilkos elmebaj. Mindazonáltal mégsem teljesen új jelenség. A gyarmatosítás hagyományos tapasztalatai bepillantást engednek ennek a jelenségnek a természetébe és következményeibe.

20. EMBEREK ÉLETTÉR NÉLKÜL

Új területeket kell találnunk, ahonnan könnyen nyerhetünk nyersanyagokat és ugyanakkor kihasználhatjuk az olcsó rabszolgamunkát. A gyarmatok további előnye, hogy felveszik a gyárainkból kikerülő többlettermékeket.

— Cecil Rhodes, Rhodesia „megalapítója"[1]

Akik olyan társadalmakban nevelkedtek, ahol a létezés a pénztől függ, könnyen elfogadják ezt a függőséget, mint az emberi lét természetes velejáróját. Hogy világosan érzékeljük, e viszonyok milyen mértékben mesterségesek, vissza kell nyúljunk olyan korábbi társadalmakhoz, amelyekben az emberi kapcsolatokat a családi és közösségi kötelékek határozták meg. Habár manapság gyakran úgy vélekedünk a pénz előtti (premonetizált) társadalmakról, hogy azok alacsony kulturális szinten és nehéz életkörülmények között éltek, több ilyen társadalom magas fokú kultúrával rendelkezett és tagjainak mind társadalmilag mind szellemileg biztonságot és tartalmas életet biztosított.

Bár ezekben a társadalmakban is voltak idők, mikor az emberek komoly nehézségeket szenvedtek el, tapasztalták meg a nélkülözés, a bizonytalanság és az elszigeteltség érzését, ami naponta jut osztályrészül a pénzteleneknek egy pénzközpontú (monetizált) világban. Ezen túlmenően, valószínű hogy napjaink pénzközpontú világában 2-3 milliárd ember él bizonytalanabb, kilátástalanabb életet, mint a nem monetizált körülmények között élt ősei.

20.1 A fejlődés nevében

A világ nagy része mára részévé vált a globalizált pénzgazdaságnak, és közülünk csak keveseknek adatott meg a lehetőség, hogy megtapasztaljunk valami másfajta életet. Az antropológus Helene Norberg-Hodge ilyen kivétel. Neki megvolt az a kiváltsága, hogy megismerhette, milyen az élet az ősi ladak falvakban, az indiai Kashmir tartomány Himaláján túli területén, amikor azt körülbelül húsz évvel ezelőtt megnyitották a kívülállók számára. Megindító beszámolói olyan emberi lehetőségekről szólnak, melyeket mi már teljesen elfeledtünk.

> Az ősi Ladakban a boldogság pénzhez vagy hatalomhoz kötése elképzelhetetlen lett volna. A mélyen gyökerező tisztelet egymás alapvető emberi igényei iránt és a környezet természetes korlátainak elfogadása megóvta a ladaki embereket attól, hogy rossz helyen keressék az értékeiket. A boldogságot egyszerűen megélték. Bár a nyugati normák szerint életük nem volt könnyű, alapvető fizikai, társadalmi, lelki és szellemi igényeiket kielégítette a gondoskodó, mindent megosztó közösség és a virágzó agrár-naturális gazdaság rendszere és így természetes boldogságban éltek.

Nornberg-Hodge rendszeresen ellátogatott a térségbe, megfigyelte és dokumentálta a nyugati típusú fejlesztés benyomulása nyomán bekövetkező későbbi változásokat, „mely hiányérzetet keltett az emberekben, kisebbrendűségi érzéseket okozott önértékelésükben és az anyagi javak hajszolására késztette őket." Ladak XX. század végi gyarmatosítása a nyugati turisták, a média, az oktatási modellek és a technológiák együttes ráhatásának eredménye.

> Egy nyugati turista többet költhet egy nap alatt, mint egy ladak család egész évben. Látva ezt, a ladakiak hirtelen szegénynek érezték magukat. Ez az új viszonyítási alap egy korábban nem létező szakadékot teremtett, mert az ősi Ladakban az embereknek nem volt szükségük pénzre ahhoz, hogy gazdag, teljes életet éljenek. A ladak társadalom a kölcsönös segítségen és együttműködésen alapult; senkinek nem volt szüksége pénzre ahhoz, hogy munkát, élelmet, ruhát vagy hajlékot szerezzen.
> A hagyományos gazdaságban a ladakiak tudták, hogy a többiektől függenek és azok is függnek tőlük. Az új gazdasági rendszerben a

helyi kölcsönös függések felbomlottak, csakúgy mint a hagyományos tolerancia. Az igényeket kielégítő együttműködő rendszer helyébe olyan rendszer lépett, melyben a verseny és a szűkösség határozza meg a túlélést. Nőtt a passzivitás, ahogy egyre nőtt a távoli kormányhivataloktól való függés. Ahogy egyre több kormányhivatal irányította a falu életét a „fejlődés" kedvéért, úgy egyre kevesebb falusi érezte magát felelősnek a saját sorsukát.

Az indiai kormány azon törekvése, hogy iparosítsa a ladak térséget, azt jelentette, hogy a férfiak a vidéket elhagyva a városokban néztek kereső foglalkozás után. És mivel a modern világ csak a keresőket tekinti a társadalom „produktív" tagjainak, a háztartásbeliek, a hagyományos parasztok és az öregek hirtelen „nem produktívként" lettek besorolva – teljesen ellentétben ősi ladaki szerepükkel. A családi és közösségi szálak gyengülése növelte az egyéni bizonytalanság érzését, amely viszont hozzájárult az anyagi státusszimbólumok iránti mohó vágyakozáshoz.[2]

Nagyon sokat tanulhatunk az ilyen kulturálisan fejlett premonetizált társadalmak — mint Ladak — történetéből arról, milyen tágak is az emberi lehetőségek, anélkül hogy feltételeznénk, hogy mai válságunk megoldható a premodern múltba való visszatéréssel. Átalakulásuk tanulmányozása hasznos, bár néha zavaró betekintést enged a modernizáció természetébe és jelentésébe.

Azután, hogy már több mint 30 éve a fejlesztés kutatásának szenteltem életem, csak most döbbentem rá, hogy a nyugati fejlesztési programok milyen óriási mértékben szakítják ki az embereket hagyományos értékrendjükből és rombolják szét a családi és közösségi kötelékek által nyújtott biztonságot azáltal, hogy függővé tesznek a modern nagyvállalatok munkalehetőségeitől és az általuk gyártott termékektől. Ez annak a folyamatnak a kiterjesztése, amely Angliában kezdődött az elkerítéssel, a közösségi földek privatizálásával, amit azért csináltak, hogy a termelés haszna inkább csak néhány kézben összpontosuljon, ne pedig sokban.[3] A gyarmati korszakban ezt a folyamatot kiterjesztették a nem ipari területekre is. A második világháború utáni fejlesztések és befektetések alapvetően ugyanezt a folyamatot folytatták — bár sokkal körmönfontabban és a barátság álöltözetében —, monetizálták a szociális gazdaság termelési és szolgáltatási feladatait, felváltva ezzel a helyi mezőgazdasági, irányítási, egészségügyi, oktatási és kölcsönös önsegélyezési rendszereket a központilag könnyebben irányítható megoldásokkal.

Nagyon tanulságos a modern fejlesztés korát a pénzgazdaság számára nélkülözhetetlen foglalkozást űzők lehetőségeinek növekedésével jellemezni: vállalatvezető, befektetési tanácsadó, marketinges, ügyvéd, könyvelő és mások. Ezek a „pénzmunkások" semmilyen valódi értéket nem állítanak elő, mégis szép összegeket keresnek azzal, hogy olyan funkciókat látnak el, melynek nem is léteztek a premonetizált társadalmakban. Egyértelműen ők, a tőkés gyarmatosítás gyarmatosító elitje a fejlesztés fő haszonélvezői.

A globalizáció korábban már említett guruja, Kenichi Ohenae becslése szerint a modern világgazdaságban a termelés csak 25 százalékkal részesedik egy tipikus termék árából. Más szóval 75 százaléka annak az értéknek, amit a tényleges termelő és szolgáltató foglalkozásokban dolgozók előállítanak, egyszerűen azokhoz vándorol, akik csak a pénzzel foglalkoznak.

A gyarmati közigazgatás egyik legnagyobb problémája az volt, hogyan kényszerítsék azokat, akiknek a saját és közösségi földjeik biztosították a megélhetésüket, földjeiknek és munkájuknak az ültetvényes fejlesztés érdekében való feláldozására és így a pénzgazdaságtól való függésre. Ezután erőforrásaik, munkaerejük és fogyasztásuk a gyarmatosítók profitját termelik. Az első lépés általában az volt, hogy minden „műveletlen" földet — jellemzően a közös földeket — a gyarmati adminisztráció tulajdonába vettek. „A helyi közösségektől egycsapásra elvették azokat a területeket, melyeket hagyományosan parlagon tartottak, az erdőket, legelőket és folyókat, ahol vadásztak, gyűjtögettek, halásztak és legeltettek."[4] Óriási erdőterületeket „tartalék erdőnek" nyilvánítottak. A hagyományos használati jogokat megnyírbálták, ahogy a földeket eladták európai telepeseknek vagy bérbe adták kereskedelmi konszerneknek, akik viszont ültevényeket, bányákat létesítettek és fakitermelési tevékenységet folytattak. A búr telepesek Dél-Afrikában azzal indokolták a naturális gazdálkodók előzését törzsi földjeikről, hogy azok a mezőgazdaság egyik ágával sem foglalkoznak rendszeresen, így azok tulajdonképpen alig tekinthetők többnek, mint betolakodóknak.[5] A kényszermunkát kegyesen hasznosnak tekintették a leigázottak fejlődése szempontjából. Amint a francia kereskedelmi miniszter 1901-ben kijelentette:

> A fekete nem szeret dolgozni és teljesen ismeretlen számára a megtakarítás gondolata; nem ismeri fel, hogy a lustaság a teljes gazdasági kiszolgáltatottság állapotában tartja. Ezért elkerülhetetlen a rabszolgaság felhasználása annak érdekében, hogy javítani lehessen életkörülményeit, ami majd elvezeti a szabadság tanulóéveihez.[6]

Számos gyarmati országban a csak készpénzzel fizethető adókat használták fel arra, hogy az embereket a pénzgazdaságba kényszerítsék. Azáltal, hogy a falu véneivel gyűjtették össze az adókat, a falu hagyományos vezetésének tekintélye és legitimitása megingott. Az adókat olyan dolgokra vetették ki, ami nélkül a falusiak a legkevésbé élhettek meg. Vietnamban a franciák a sóra, az ópiumra és az alkoholra vetették ki az adót. A britek Szudánban a gabona, az állatok, a házak és háztartások után szedtek adót. Nyugat-afrikai gyarmataikon a franciák az adócsalást a feleségek és a gyerekek túszként való fogvatartásával büntették, a férfiakat megkorbácsolták, a kunyhókat felégették vagy az embereket élelem nélkül néhány napra kikötve tartották? A fejlesztést azokban a régi időkben elég nehéz volt „eladni".

A hagyományos gyarmatosítás a második világháború után befejeződött, és az új tőkés gyarmatosítás — külföldi segélyek, befektetések és a kereskedelem felhasználásával — váltotta fel. A gyarmatosítottak lelkéért folyó csatában a gazdasági térítés váltotta fel a vallási térítést. A gazdasági növekedés misztikus jelentést kapott, a felszabadítás elixírjének tekintették. Ez sokkal körmönfontabb, sokkal bonyolultabb és sokkal vonzóbb volt, mint a hagyományos gyarmatosítás, de a következményei nagyrészt ugyanazok: minden korábbinál nagyobb függőség a pénzgazdaságtól és annak intézményeitől, melyeket kevesek tartanak ellenőrzésük alatt. A fejlődéskutató közgazdászok, a növekedés prófétái az ismerős evangéliumot hirdették. Korszerűvé válni azt jelenti, hogy az embereket a földjeik elhagyására kell ösztönözni, hogy a városi munkaerőt gyarapítsák, olyan nagyüzemekben dolgozzanak, amit külföldi kölcsönökből hoznak létre, ezáltal a földjeiken ültetvények hozhatóak létre, amelyek kiszolgálják a külföldi piacok szükségleteit. Mezőgazdaságukat a gigantikus méretű vállalatok által termelt és értékesített vetőmagvak, műtrágyák és növényvédő szerek felhasználóivá kell tenni. Külföldi tanácsadókat kell alkalmazniuk különlegesen magas fizetésekkel és a kulcspozíciókat betöltők luxus jövedelmeivel, és külföldi technológiákat és termékeket kell importálniuk.

A multilaterális bankok és segélyszervezetek határozták meg, hogy a fejlődő országoknak milyen gazdaságpolitikát kell követniük. Katonai tanácsadó missziók és titkos politikai tanácsnokok alakították a politikájukat, multinacionális vállalatok használták erőforrásaikat és foglalták el piacaikat.[8] A pénz volt a csábító — pénzsegély, hitelpénz, kereskedelmi pénz, befektetési pénz. Bármely igényre vagy válságra a pénz jelentette a megoldást, még pontosabban a külföldi pénz, amin külföldi árut vettek külföldi vállalatoktól.

Ezen az úton minden lépéssel gyengült a társadalom szociális hálója és erősödött a pénzgazdaságtól, pontosabban a *külföldi* pénzvilágtól való füg-

gősége. A kormányokat meggyőzték és abban támogatták, hogy a hagyományos oktatási, egészségügyi és jóléti rendszert hatalmas állami bürokráciával váltsák fel. Azután következett a szerkezeti átalakítás, és a szegényeknek, akik függővé váltak ezektől a szolgáltatásoktól, elmondták, hogy a szolgáltatások igen megdrágultak és elszívó hatást gyakorolnak a gazdaságra. Nehézségeket jelent a külföldi bankok követeléseinek teljesítése a kedvezőtlen nemzetközi fizetési mérleg miatt. Az embereknek meg kell lenniük enélkül a pazarlás nélkül. Sőt, mezőgazdasági földjeikből még többet kell fordítani export termékekre, importtal kiegészítve saját élelmiszerszükségletüket, és adókedvezményekkel, a fakitermeléshez, a termőföldhöz, az ásványkincsekhez és az olcsó munkaerőhöz való kedvezményes hozzájutással kell becsalogatni a külföldi befektetőket. Ártámogatott elektromos energiát és a még több külföldi hitelből létrehozott infrastruktúrát kell felajánlaniuk.

A gyarmatosítástól a fejlesztésen és szerkezeti átalakításon át a Dél országainak társadalma megbicsakló lépésekkel integrálódott a globális gazdaságba. A Dél elitjének szerencsés kiválasztottjai a gyarmatosítási folyamatban hatalmas vagyont halmoztak fel. Néhány déli államban elegendően jutottak a középosztály tagjai közé ahhoz, hogy létrejöjjön a növekvő konzumerizmus derékhada. A déli lakosság többsége azonban elveszítette megélhetését, amit korábban a most szétrombolt szociális gazdaságuk biztosított és a létrejött pénzgazdaságban sem életterük, sem életlehetőségük nem maradt.

20.2 Szabad piacok, nyitott határok

Azoknak a társadalmaknak a sorsát, amelyekben a hagyományos vagy az új gyarmatosítás folyamatai kizárólagossá váltak és eljutottak a végkifejlet állapotába, színesen dokumentálja Robert Kaplannak az *Atlantic Monthly* című lapban „A közelgő anarchia" címmel megjelent cikke. A helyszín Nyugat- Afrika, és Kaplan az ott kialakult gyakorlatban az emberiség jövőjét látja — „a betegségek, a túlnépesedés, az öncélú bűnözés, a szűkös erőforrások, a menekültek, a nemzetállamok és nemzetközi határok növekvő eróziójának, valamint a magánhadseregeknek, a biztonsági szolgálatoknak és a kábítószerkartellek megerősödésének" térségét.[9] Ez röviden a határtalan szabadpiaci gazdaság.

Kaplan beszámolója szerint a Sierra Leone-i kormány, amit egy tizenhétéves kapitány vezet, egy viszálykodó csürhe, amelyik nappal ellenőr-

zése alatta tartja a fővárost és a vidék egyes részeit. A kormányzat jelenlétét leginkább azok az utazók érzik, akiket a hadsereg az ellenőrzési pontokon megsarcol. Éjszakánként aztán egy ellenzéki hadsereg az úr, amikor a kormány hadserege eltűnik. A renegát kormány katonai parancsnokai az elégedetlen falusi elöljárókat tudhatják maguk mögött. A libériai háború két különálló egysége tart fenn katonai bázist Sierra Leone határain belül.

> Ennek következményeként mintegy 400 000 Sierra Leone-i lakos vesztette el lakóhelyét, további 280 000 menekült a szomszédos Guineába, másik 100 000 Libériába menekült, ami ugyanannyi, mint ahány libériai menekült Sierra Leonéba. Sierra Leone harmadik legnagyobb városa Gondama, egy menekülttábor. További 600 000 libériai Guineában és 250 000 az Elefántcsontparton a négy országot elválasztó határokat teljesen értelmetlenné teszi. Az elefántcsontpartit leszámítva, a kormányok még a békés zónákban sem működtetik az iskolákat, a hidakat, az utakat és a rendőrséget a szuverenitás követelményeinek megfelelő módon.[10]

Az erdőpusztítás hihetetlen sebességgel folyik, aminek egyenes következménye a talajerózió, az árvizek, és a moszkitók. A malária csaknem általános. Az erőszak, a bizonytalanság, a betegségek mintegy elválasztják a vidéki területeket a városiaktól. Elefántcsontpart hajdan virágzó kakaógazdasága mágnesként vonzotta Nyugat-Afrika más országainak vendégmunkásait. Jelenleg az ország lakosságának a fele nem elefántcsontparti, Abidjan lakóinak több mint 75 százaléka külföldi. A viskótelepek alkotják a „Nyugat-Afrika Párizsának" látszatát fenntartó felhőkarcolók között a város egyre nagyobb részét. E viskónegyedek lakói hulladékokból készült viskókban élnek, szeméttel, ürülékkel teli csatornák szomszédságában, a nők ugyanabban a vízben mosnak, melyben a disznók fürdenek, maláriaszúnyogok rajai közepette. A fiatal férfiak nappal sört, pálmabort és gint vedelnek, miközben szerencsejátékokat játszanak, éjjel pedig a gazdagabb negyedekben rabolnak.

A hagyományos Ladak népének meglehetősen kemény életkörülményeket kellett vállalniuk, amit a nyugati társadalmak polgárai közül önként kevesen vállalnának. Ezzel együtt a hagyományos ladak társadalmon belül az élet paradicsomi volt összehasonlítva azzal az élettel, amit Nyugat-Afrika számos helyén tapasztalhatunk, ahol a társadalom hagyományos szerkezetét a gyarmatosítás egymást követő hullámai szétzúzták.

Kaplan szerint a nyugat-afrikai gyakorlat terjedő jelenség. Martin van Creveldre, a Hebrew Egyetem hadtörténészére hivatkozik, aki a következő

képet festi az eljövendő, hihetetlenül egyenlőtlen, hiánnyal küzdő és gyenge államokról, amelyek elveszítik a polgári rend fenntartásának képességét:

> Ha egyszer a fegyveres erő legális monopóliuma, amely hagyományosan az államé, kicsúszik az állam kezei közül, a meglévő különbség a háború és a bűnözés között olyan mértékben csökken, mint ahogy már ma is tapasztalhatjuk...Libanon, Srí Lanka, El Salvador, Peru vagy Kolumbia esetében. (A városi bűnözés), a rasszizmussal, vallási, társadalmi és politikai erőkkel összefonódva átalakulhat kis intenzitású fegyveres konfliktussá.[11]

A fentiek valósághűen ábrázolják azt az erőszakot, amely számos amerikai gettót alakított át tulajdonképpeni háborús övezetté. Kaplan apokaliptikus víziója riasztóan hihető kivetítése a jelenlegi alapirányzatok mélyén lévő dinamikának. Világszerte az emberek egyre növekvő hányada — különösen a fiatalok, a kisebbségek és a nők — nem álmodhat már a szebb és biztosabb jövőről, hanem csak a kirekesztettség, a megkülönböztetés, a nélkülözés, a szégyen és a brutális erőszak sivárságáról.

Az Egyesült Nemzetek menekültügyi statisztikája szolgáltatja a legijesztőbb adatokat a növekvő, világméretű társadalmi bomlásra és kirekesztettségre vonatkozóan. 1960-ban az Egyesült Nemzetek 1,4 millió nemzetközi menekültet tartott számon. 1970-re ez a szám 2,5 millióra, 1980-ra 8,2 millióra, míg 1992-re 18,2 millióra nőtt. Nagy részük Ázsia és Afrika menekülttáboraiban él és számuk átlagosan napi 10 000 emberrel nő.[12] 1994-ben negyvennyolc óra leforgása alatt a véres összecsapások következtében több mint egymillió ruandai menekült a szomszédos Zairéba, elhagyva letarolt hazáját, mintegy 2,1 millióra növelve ezzel a ruandai menekültek számát.[13]

Az Egyesült Nemzetek statisztikája szerint további több mint 24 millió embert üldöztek el lakóhelyéről a saját hazája határain belül. Ez azt jelenti, hogy a Földön minden százharmincadik ember él — nem saját jószántából — távol attól a helytől, amit otthonának tekint. Sadako Ogatának, az Egyesült Nemzetek menekültügyi főbiztosának a szavai szinte visszhangozzák Kaplan véleményét:

> A menekülés, inkább mint bármikor, a szörnyű belső konfliktusok eredménye. Nacionalista, etnikai és társadalmi feszültségek váltak a világ menekültáradatának meghatározó tényezőjévé, akár Afrika szarváról és Szudánról, a korábbi Szovjetunióról és a Balkánról vagy a

Közel Keletről és az ázsiai szubkontinens egyes részeiről legyen szó. Az autoritárius rendszerek meglazulása és a polgárháborúk romboló hatása túlságosan megterheli a gyönge kormányzati rendszereket. Ez vezetett például Szomália vagy Bosznia-Hercegovina esetében a dezintegrálódáshoz, az államoknak olyan térségekre való felbomlásához, amelyeket egymással szemben álló erők tartanak ellenőrzésük alatt.[14]

Milliók kényszerülnek elhagyni otthonukat természeti vagy ember okozta katasztrófák miatt is, amelyek lakhatatlanná teszik földjeiket vagy csökkentik a terület eltartóképességét. A környezeti feszültségek hozzájárulhatnak viszont a belső fegyveres konfliktusok okozta feszültségekhez, ami rendszerint együttjár a romló gazdasági helyzettel, az erős képviseleti politikai intézményrendszer hiányával, és a közvetítés hagyományos folyamatainak felbomlásával. Ilyen körülmények között a politikai konfliktusok könnyen anarchiába torkollanak, az államot a hatalmi pozíciókért folytatott verseny egyik szereplőjévé degradálva, a lakosságot a nemzeti biztonság minden formájától megfosztva. A konfliktusok szétzüllesztik az élelmiszertermelést és elosztást, amit bizonyítanak azok az adatok, melyek szerint konfliktus-helyzetben az éhezés és a járványok áldozatainak a száma meghaladja magából a konfliktusból származó áldozatok számát. Ez az állapot mind a lakosság, mind a vállalatok szempontjából kedvezőtlen, mégis a tőkés társaságok gyarmatosító tevékenysége következtében a világ elkerülhetetlenül ebbe az irányba sodródik.

20.3 A kirekesztettek választási lehetőségei

A kirekesztettek, akiket a globális pénzgazdaság kevéssel kecsegtet, három lehetőség közül választhatnak: (1) elfogadják az elkerülhetetlent és a segélyszervezetek által összegyűjtött hulladékon élnek, vagy ezt elutasítva lassan kiszenvednek vagy öngyilkosságot követnek el; (2) bűnbandákba tömörülnek és bűnözésből, rablásból biztosítják megélhetésüket; (3) a globális gazdaságtól független emberi közösségek újjáépítésére szövetkeznek. Az első változat nem szorul magyarázatra. A két utóbbi, az emberiség jövőjének egymással versengő jövőképei: az első a végzeté, a második a reményé.

Kaplan elborzasztó és félelmetes igazságra mutat rá. Azok számára, akik brutalitásban és nélkülözésben nőnek fel, a szervezett bűnözés a felszabadultság érzetét kelti:

> Földünk számtalan lakója számára, akiknek a középosztálybeli lét kényelme és biztonsága teljesen ismeretlen, a háborúk és a laktanyák életformája inkább egy lépés előre, mint hátra...Ahol a tömeges nyomor a jellemző, ott az emberek a bűnözésben találják meg a szabadságot.[15]

Azt tapasztaljuk, hogy nagyrészt ugyanezek jellemzőek a gettó-bandák tagjaira is. Igénylik a közösséget és az összetartozás érzését, amit egyébként elutasítanak. A szervezett erőszak betölti az űrt azáltal, hogy lehetőséget teremt arra, hogy részei legyenek egy nagyobb emberi közösségnek és közösségi támogatottságot biztosító társakat találjanak, feljogosítva őket arra, hogy kitöltsék haragjukat az egyébként közömbös, érzéketlen világon. Az erőszak egyesek számára csaknem vallási élmény, mivel az itt és most jelentőségére összpontosítva megszabadítja az egyént a nélkülözés nyugtalanító érzésétől. Ameddig a fizikai, társadalmi és spirituális nélkülözés hatja át társadalmunkat, az erőszak szinte elkerülhetetlen következmény.

Szerencsére a kirekesztettek számára egy harmadik lehetőség is létezik, a globális gazdaságtól független emberi közösségek újjáépítése. A nyugat-afrikai nyomornegyedekre jellemző elborzasztó anarchia ellenpontjaként Robert Kaplan a török főváros, Ankara viskónegyedei társadalmának közösségi erejét is megmutatja. A pénzügyileg szegény és az anyagi javakat nélkülöző lakosok megőrizték erős kulturális hagyományaikat, értékrendjüket és a közösségi összetartást. A személyek elleni erőszak és az alkoholizmus igen ritka. A viskók belülről makulátlanok, a gyerekek iskolába járnak.

Mármost világos tehát, hogy a nyomor ellenszerét nem fogjuk, nem tudjuk a globalizált szabadpiac gazdasági növekedésében megtalálni, amely legyengíti és elpusztítja a kulturális és közösségi kötelékeket a globális tőkés társaságok hasznára. A szükséges gyógymód éppen ezeknek a kötelékeknek a létrehozásában és megerősítésében lelhető meg. Kollektív túlélésünk, nemcsak a szegényeké és a kirekesztetteké, de a viszonylagos jólétben és a még nem kirekesztettségben élőké is, ezen újjáépítést támogató intézményi és értékrendi feltételek létrejöttén múlik.

VI. HATALMUNK VISSZASZERZÉSE

21. AZ ÖKOLÓGIAI FORRADALOM

A világról bennünk élő kép megváltoztatásával képesek vagyunk arra, hogy megváltoztassuk magát a világot.

— Willis Harman[1]

Azt hiszem, a világ az egységesülés felé halad, és egyre több ember látja a másikat egynek saját magával... . Lehetőségünk van arra, hogy új eszméket és új közös értékeket találjunk az emberiség és az élet minden más formációja számára.

— Wangari Maathai,
a Kenyai Zöld Öv Mozgalom koordinátora[2]

Nincs épelméjű ember, aki olyan világban akarna élni, amely két részre oszlik: sok milliárd kirekesztett, teljes nélkülözésben élő emberre és egy piciny elitre, amely luxuserődítményekben elsáncolva élvezi vagyonát. Senkit nem tölt el örömmel egy olyan világ perspektívája, amelyben összeomlottak a társadalmi és ökológiai rendszerek. Mindezek ellenére továbbra sem hagyunk fel azzal, hogy kockára tegyük az emberi civilizációt, sőt magát az emberi faj életben maradását, főként azért, hogy egy legfeljebb egymillió emberből álló csoport minden belátható szükségleten

túl halmozhassa a pénzét. Vígan masírozunk oda, ahová senki se akar eljutni.

Most kezdjük észrevenni, mekkora árat kell fizetnünk a gazdaság globalizálásáért. A modernitás nevében rendellenes működésű társadalmakat teremtünk, amelyek mindenütt kóros viselkedésformákat termelnek ki: erőszakot, szélsőséges versengést, öngyilkosságot, kábítószerezést, kapzsiságot és környezetpusztítást.[3] Elkerülhetetlenül ilyen magatartásformákhoz vezet, ha egy társadalom nem nyújtja tagjainak azt, amire azoknak szüksége van: közösségi kötődéseket, bizalmat, szeretetet és az élet szent közös értelmét. A háromszoros válság, azaz az elmélyülő szegénység, a környezet pusztítása és a társadalmi bomlás mind-mind ennek a rendellenes működésnek a megnyilvánulásai.

Kollektív elmebajként konokul kitartunk a rendellenességet elmélyítő politikáink mellett: abból a téveszméből indulunk ki, hogy kényszerítő történelmi erők és eredendő emberi tökéletlenségeink szorításában vergődünk, és az egyetlen amit tehetünk, hogy ezekhez alkalmazkodunk. A gazdasági globalizáció tudatos döntések eredményeként tör előre; e döntéseket olyanok hozzák, akik a világot az üzleti érdekek szemüvegén át látják. Léteznek azonban emberhez méltó alternatívák, és azoknak, akik a világot az emberi érdekek szemszögéből látják, joguk és hatalmuk is van ahhoz, hogy ezen alternatívák mögött sorakozzanak föl.

Az egészséges társadalmak egészséges, erős helyi közösségeken alapulnak, amelyek gondoskodnak tagjaikról és összefűzik az embereket az élő Földnek azzal a darabjával, amely lakóhelyükként szolgál. Ilyen társadalmakat csak helyi szintű akciókkal, háztartásról háztartásra, közösségről közösségre haladva lehet kiépíteni. Ezzel szemben mi olyan intézményi és társadalmi összefüggésrendszert alakítottunk ki, amely elveszi a hatalmat a helyi közösségektől és megnehezíti, ha épp nem teszi lehetetlenné, az ilyenfajta kezdeményezéseket.

Ahhoz, hogy megszüntessük ezt a súlyos rendellenességet, le kellráznunk magunkról a kollektív kulturális bódulatot, vissza kell szereznünk a rosszul működő intézményeknek átengedett hatalmat, saját kezünkbe kell vennünk életünk irányítását és újra kell szőnünk a család és közösség gondoskodásának szőttesét. E célok megvalósíthatók, de elérésük érdekében meg kell változtatnunk társadalmaink uralkodó hiedelemrendszereit, értékrendjeit és intézményeit. Ökológiai forradalomra van szükség, amely a tudományos-ipari korszakot megnyitó kopernikuszi forradalomhoz hasonlatos. A hasonlóságok tanulságosak.

21.1 Versengő valóságképek

A kopernikuszi forradalom lényege az volt, hogy gyökeresen megváltoztatta a valóságról alkotott uralkodó felfogást. Érdemes megvizsgálni a főbb pontjait, hogy lehatoljunk a jelenlegi válság gyökereihez és hogy meghatározzuk, milyen kihívásokkal kell az ökológiai forradalomnak szembenéznie.[4]

A transzcendentális monizmus (az a nézet, amely szerint a tudat vagy a lélek teremti az anyagot) alkotta sok keleti kultúra filozófiai alapját — legalábbis addig, amíg a Nyugat nemrégiben le nem rohanta tudományával, iparával, globális versenyével és fogyasztói értékrendjével. E hagyomány követői azt vallják, hogy a tudat az elsődleges valóság, és hogy az anyag a tudatnak, illetve egyfajta spirituális energiának a teremtménye. A transzcendentális monizmus — ami abból indul ki, hogy minden tudat, illetve a tudat anyagi megnyilvánulásai is ugyanabból az egységből származnak —, a végtelennel való lelki kapcsolatunkon keresztül elérhető belső bölcsességet ismeri el a valódi tudás elsődleges forrásaként. Ez a hagyomány rendszerint az anyagi dolgok tagadásával, az ember anyagi körülményeinek fatalista elfogadásával, erős közösségi érzésekkel és a természet mély tiszteletével kapcsolódik össze.

Nyugaton a zsidó-keresztény hagyomány teljesen más úton haladt: olyan lényként személyesítette meg Istent, aki egy távoli, külön birodalomban él és akinek figyelme a Föld és az azt benépesítő emberek felé összpontosul. E hagyomány szerint Isten a maga akaratát és bölcsességét prófétákon, például Mózesen, illetve megtestesülésén, Jézuson keresztül nyilatkoztatta ki. A Föld a világegyetem központja, s körülötte kering a Nap, a csillagok, illetve a többi bolygó. Európában még 500 évvel ezelőtt is ez a hit volt a tudományos gondolkodás valamint az erkölcsi és politikai hatalom alapja.

Kopernikusz 1543-ban jelentette meg *De revolutionibus orbium coelestium (Az égitestek forgása)* című művét, amelyben kifejtette, hogy a Föld csak egyike a Nap körül keringő bolygóknak, ami maga is csak egy a kozmosz számtalan hasonló csillaga közt. E tézis kapcsán történelmi méretű összeütközés kerekedett a tudomány és az egyház között, ama kérdést illetően, hogy vajon a tudományos megfigyelés avagy az isteni kinyilatkoztatása az emberi tudás megbízhatóbb forrása. A tudomány a materialista monizmust (ami szerint az anyag teremti a tudatot vagy a lelket) fogadta el a valóság képeként, ez pedig elindította azt a folyama-

tot, amit a történészek kopernikuszi forradalomnak neveznek. E hagyomány követői azt vallják, hogy az anyag az elsődleges valóság, a fizikai mérés a tudás egyetlen érvényes forrása, és az a tapasztalat, hogy van tudatunk, csupán anyagi természetű agyunk bonyolultságára utal. E nézet szerint elképzelhetetlen, hogy létezzen bármiféle olyan tudat, amely nem kapcsolódik hozzá semmilyen fizikai létezőhöz. A materialista monizmus lett a nyugati tudományos képzés és kultúra alapja a tudományos-ipari korszak java részében. Általában a lelki természetű létezők tagadásával, a materializmus hangsúlyozásával, az individualista szemléletmóddal, valamint a természet kizsákmányolásával kapcsolják össze.

Edward McNall Burns történész szerint a kopernikuszi forradalom jelentősége abban áll, hogy „a filozófusnak nem kellett többé fejet hajtania a kinyilatkoztatás, mint az igazság forrása előtt; ezentúl az értelmet tekintették a tudás egyetlen kútfejének, és a világegyetem spirituális rétegeit, mint elnyűtt ruhát, mindenestül félrehajították".[5] Az egyház szellemi és erkölcsi hatalma nagyon meggyöngült.

Az a nézet, mely szerint csak a mérhető dolgok lehetnek megfelelő tárgyai a tudományos vizsgálódásnak és csak ezek fogadhatóak el az okszági magyarázat alapjaként, lehetővé tette a tudomány számára, hogy megkülönböztesse a „tudományos magyarázatot az olyan tudomány előtti magyarázatoktól, mint az istenek szeszélye, vagy az isteni kegyelem beavatkozása".[6] Ám ez egyben azt is jelentette, hogy a tudat, az értékek, az esztétika és az emberi tapasztalat más vetületei kirekedtek a tudományos vizsgálódás köréből. A szabad akaratnak és az erkölcsi választásnak mint a viselkedés lehetséges magyarázatainak elutasításával a tudomány sikeresen felmentette önmagát a tudományos ismeretek alkalmazásának erkölcsi felelőssége alól.

Thomas Hobbes tizenhetedik századi filozófus a végletekig vitte a materialista monizmust. Azt tartotta, hogy az anyagon kívül semmi más nem létezik. Ha van Isten, akkor kell, hogy legyen fizikailag létező teste. Hobbes nézete szerint a jó pusztán az, ami élvezetet, rossz pedig az, ami fájdalmat okoz, az élet egyetlen értelmes célja pedig az élvezet keresése.[7] Ez az értékrendszer lett végül a gazdasági racionalizmus ki nem mondott erkölcsi előfeltevése.

A vallás és a tudomány intézményei — eltérő valóságképükkel — harcoltak tehát a nyugati társadalmak lelkéért. A dualizmus (ami szerint az anyag és a lélek a valóság két különböző, egymástól független vetülete) szentesítette filozófiailag ezt a szakadást. Míg az egyház egy leszűkült spirituális életvitel igényeit elégítette ki, a világi társadalom az anyagi

világot tekintette az elsődleges valóságnak, a materializmust a meghatározó értékrendszernek, s végső soron a gazdasági növekedést az ember elsődleges céljának.

A materialista monizmus mint tudományfilozófia lehetővé tette a tudományos-ipari korszak tudományos és technikai eredményeit. Mint a modern kultúrába mélyen beágyazódott életfilozófia viszont az önmegsemmisítés peremére sodort bennünket, mert természetszerűleg vezet a Hobbes-i értékek elsajátításához. Ez pedig megnehezíti számunkra, hogy bármiféle, a fizikai vágyaink kielégítésén túlmutató, magasabbrendű jelentésre vagy célra leljünk az életben. Ha legfőbb célunkká az élvezetek halmozását tesszük, akkor minden olyan felhívást, amely — a gazdasági igazságosság vagy az eljövendő nemzedékek nevében — az élvezetek utáni hajsza korlátozását szorgalmazza, úgy fognak értelmezni az emberek, hogy ezzel arra szólítják fel őket, mondjanak le az élet egyetlen értelméről. Ebből következik az, amit időnként a tőkés libertariánusok szájából hallani lehet: azok számára, akik győzik pénzzel, az a legésszerűbb, ha egész a végéig kiélvezik a mulatságot. Ha lemondunk az élvezetekről, és a végén kiderül, hogy a környezetvédők tévedtek, fölöslegesen áldoztuk fel az életünk értelmét. Ha a környezetvédőknek mégis igazuk lesz, és a mulatság önmagunk megsemmisítésével végződik, akkor legalább az utolsó pillanatig kiélveztük az egészet.

A materialista monizmus kikövezte az utat egy olyan közgazdaságtan előtt is, amely valódi tudományos státuszt akarván elérni, a megfigyelhető és mérhető piaci árakat fogadta el az emberi értékek egyetlen mércéjeként. Gyakorlatilag lehetetlen megérteni vagy megmagyarázni a pusztán mechanikus emberi viselkedésnél többet anélkül, hogy foglalkoznánk az olyan értékekkel, mint például lojalitás, vágyak, szeretet, pszichológiai konfliktusok, altruizmus, spirituális tényezők, tudat, sőt metafizikai hitek, amelyek a viselkedést irányítják — és amelyeket nagyon nehéz megfigyelni és mérni. Tehát a tudomány öndefiníciója szerint a *társadalomtudomány* elnevezés önellentmondás.

A társadalomtudósoknak vagy újra kell definiálniuk a tudomány alapföltevéseit, vagy újra kell definiálniuk az embert, hogy az ember összhangba kerüljön a föltevésekkel. A közgazdászok az utóbbit választották: egy olyan feltételezett, mechanikus gazdasági embert tételeztek föl, aki csak saját élvezeteit keresi, melyeket következésképpen tisztán pénzügyi fogalmakkal határoznak meg. Ha a modellben, nemre való tekintet nélkül, döntéshozó emberre van szükség, akkor a közgazdász behelyettesíti a kitalált, kifejezetten nem hús-vér ember formájú gazdasági em-

berrel, aki minden választást az elérhető gazdasági megtérülés alapján értékel.

Az emberi jellegzetességek kiküszöbölése után a közgazdászok kiküszöbölték a viselkedést is. Mivel az emberek közötti kölcsönhatásokat reménytelenül bonyolultnak és nehezen mérhetőnek találták, az emberek magatartása helyett inkább a piac viselkedését kezdték figyelni. A piaci viselkedés árakból és pénzforgalomból áll, amit könnyű megfigyelni és mérni.

Mivel egy tudománynak objektívnek és értékmentesnek kell lennie, a közgazdászok úgy döntöttek, hogy minden értéket piaci értékre redukálnak, melynek nagyságát a piaci árak fejezik ki. Így a levegőt, a vizet és más, az élet szempontjából létfontosságú tényezőket, amelyeket a természet ingyen ad, értéktelennek tekintenek — amíg a szükösségük és magánkézbe kerülésük következtében piaci természetűvé nem válnak. Ezzel szemben az aranyat és a gyémántot, amiknek az élet fenntartása szempontjából szinte semmi hasznuk sincs, nagyra értékelik. Az emberélet értékét úgy számítják ki, hogy azt nézik, élete során mekkora egy személy keresőképessége, avagy „gazdasági hozzájárulása". Ahogy valaki egyszer cinikusan megjegyezte, „a közgazdászok mindennek tudják az árát, de semminek sem ismerik az értékét".

A materialista monizmus részleges és materialista természetszemlélete segít megmagyarázni azt az alapvető képtelenséget, miért jutottak odáig a modern társadalmak, hogy a sikert pénzben mérik — pénzben, ami nem több egy darab papíron, érmén vagy egy számítógépben tárolt számnál. Miért? Ez a modern társadalom egyik legnagyobb rejtélye. Jacob Needleman mai filozófus helyesen fogalmaz, amikor a következőt állítja *A pénz és az élet értelme* című könyvében:

> Más korokban és helyeken nem mindenki akart *pénzt* mindenek fölött; az emberek üdvösségre, szépségre, hatalomra, erőre, gyönyörre, tulajdonra, magyarázatokra, élelemre, kalandra, hódításra, kényelemre vágytak. De most és itt a pénz — még csak nem is a pénzen vásárolható dolgok, hanem a *pénz* — az, amire mindenki vágyik. Az emberiség energiájának kifelé történő felhasználása manapság pénzben és a pénzen keresztül történik.... Ezért, ha valaki meg akarja érteni az életet, meg *kell* értenie, mi a szerepe a pénznek a történelem és a civilizáció jelenlegi szakaszában.[8]

Mi az a forrás, ahonnan a pénz — ez a puszta szám — az energiáját nyeri? A kulcsot Needleman adja meg: „Az emberiség energiájának kifelé történő felhasználása manapság pénzben és a pénzen keresztül történik." A pénz az energiáját tőlünk szerzi. Az ő energiája a mi energiánk.

Joe Dominguez és Vicki Robin a *New York Times* gondozásában megjelent *Pénzt vagy életet* című bestsellerükben a következőket írják: „a pénz ... valami olyan, ami nekünk igen gyakran nincs, aminek a megszerzéséért küzdenünk kell, és amihez hozzákötjük a hatalomhoz, boldogsághoz, biztonsághoz, elfogadottsághoz, a sikerhez, az önmegvalósításhoz, az eredményekhez és személyes érdemeinkhez fűzött reményeinket".[9] A pénztől várjuk, hogy létfenntartási szükségleteink kielégítésén túl megadja mindezeket a kézzel nem fogható javakat, miközben megfeledkezünk arról az egyszerű igazságról, hogy a valódi dolgoknak csak a hamisítványai vásárolhatóak meg pénzért. A valódi dolgokra úgy szolgálhatunk rá, ha egymást iránt szeretettel, az erkölcsi alapelvek betartásával, jó barátokként és szomszédokként élünk, ha úgy fejlesztjük és használjuk képességeinket, hogy az javítsa a közösség életét.

A marketingszakértők azonban más üzenetekkel bombáznak bennünket. Nem mosószappant adnak el, hanem elfogadtatást, teljesítményt és személyes értéket. Nem autót árulnak, hanem hatalmat, szabadságot és sikert — annak lehetőségét, hogy életnek érezzük azt, ami történik velünk; hogy úgy érezzük, tartozunk valahová; hogy szabadnak higgyük magunkat — olyasmiket, amikre valójában vágyunk. Ahhoz, hogy az ügynökök által nyújtott kínálatából vásárolni tudjunk, pénzre van szükségünk. Dominguez és Robin leírása szerint:

> A pénz olyan valami, amiért cserébe életenergiánkat adjuk.... Az evilágon nekünk jutott időt, értékes életünk óráit. Ha munkába megyünk, pénzre váltjuk életenergiánkat. Ez egyszerű, ám mély értelmű igazság.[10]

A pénz végül is nem egy közönséges szám, hanem jogosítványunk azokra a dolgokra, amiket az emberek más korokban és más helyeken is akartak. Annak mértéke, hogy mennyit költöttünk az életenergiánkból a pénz megszerzésére. A „Mennyit érek?" című kérdésünkre adott válasszá vált, sőt ez lett még a nemzetek értékének és eredményeinek a fokmérője is. A hivatásos jótékonysági szervezetek már az együttérzésünket is pénzben mérik: „Segítsen a rászorulókon! Küldjön egy csekket még ma!" Ha pénz-

ben mérjük önmagunkat, foglyul ejt bennünket az a lefelé tartó spirál, amelynek hatására egyre inkább elidegenedünk az élettől, tulajdon spirituális valónktól (lásd a 21.1 ábrát).

Az üzlet uralta média nem arra tanít bennünket, hogy úgy juthatunk el a beteljesüléshez, ha a családdal, a közösséggel, a természettel és az élő világegyetemmel való kapcsolatokon keresztül a legteljesebb mértékben megtapasztaljuk az élet gazdagságát. Ehelyett azt a hamis igéretet sulykolja a fejekbe, hogy bármi legyen is a vágyunk, a piac az a hely, amin keresztül e vágy azonnal kielégíthető. A célunk a fogyasztás — vásárlásra születtünk. A piac szirénhangjai elbűvölnek bennünket, és következetesen alábecsüljük azt az életenergiát, amit a pénz megszerzésére fordítunk és túlbecsüljük azt az életenergiát, amelyet pénz elköltéséből nyerhetünk. Minél inkább átadjuk életenergiánkat a pénznek, annál több hatalmat engedünk át azoknak az intézményeknek, amelyek ellenőrzésük alatt tartják a pénzhez és a pénzen vehető dolgokhoz való hozzájutásunkat. A hatalom átengedése jól szolgálja a tőkés társasági érdekeket, mivel a társaságokat a pénz szülte. Nem igazán szolgálja viszont a mi emberi érdekeinket, mert mi a természet és a lélek teremtményei vagyunk.

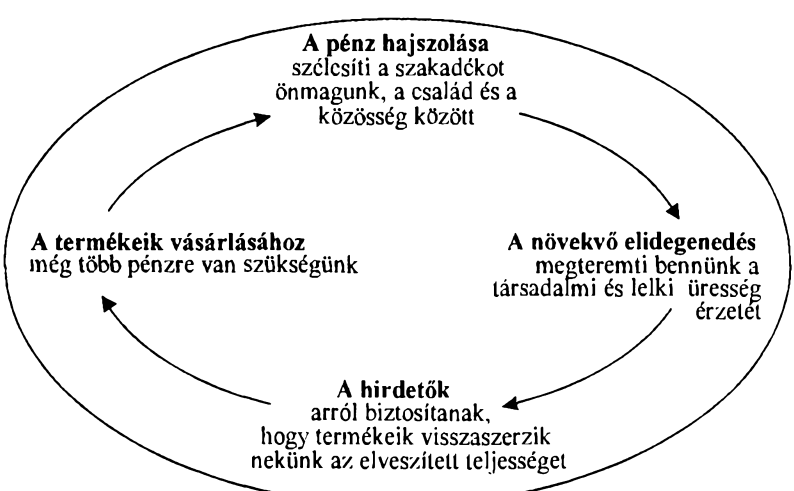

21.1 ábra.
A növekvő elidegenedés lefelé tartó spirálja

A Föld csak korlátozottan tudja mohóságunkat kielégíteni, s ez arra kényszerít bennünket, hogy újra megvizsgáljuk, kik is vagyunk valójában. E vizsgálat során egy gyönyörű igazsággal szembesülünk: míg az anyagi bőség hajszolása anyagi szűkösséget teremtett, az élet keresése új társadalmi, lelki, sőt anyagi gazdagságot hozhat.

Azok az emberek, akiknek bőségesen jutott a szeretetből, ritkán keresnek vigaszt a kényszeres, másokat kirekesztő személyes szerzésben. Az érzelmileg szegények számára semmilyen mérvű anyagi élvezet nem nyújt kielégülést, és anyagi világunk elégtelenné válik számukra. A szeretetre kiéhezett világ anyagiakban szűkölködő világgá válik. Ezzel szemben a szeretetben gazdag világ egyfajta anyagi bőséget is élvez. Ha spirituális értelemben személyiségünk kiteljesedett és ha gondoskodó közösség vesz körül, akkor a takarékosság természetes részévé válik a teljes és önfegyelemben megélt életnek. Úgy tudjuk szükségleteinket kielégíteni, hogy közben megelégedéssel töltenek el a természet bőséges adományai.

Mindebből mélyreható következtetések adódnak. Látszólag kielégíthetetlen pénzéhségünkkel és anyagi fogyasztásunkkal valójában a társadalmunkban keletkezett űrt próbáljuk mindenáron betölteni; az űrt az okozza, hogy kulturális értékeink és kapcsolataink alapját többé már nem a spirituális és érzelmi kapcsolódások jelentik — hanem a pénz. Ez annak a következménye, hogy a rendellenes társadalmakban a pénz váltotta fel a kulturális értékeink és kapcsolataink alapjául szolgáló szellemi-lelki kötődéseket. Ennek eredménye egy anyagi javakban szűkölködő világ, ahol óriási egyenlőtlenségek uralkodnak, túlterheltek a környezeti rendszerek, és széthullik a társadalom. Mindaddig, amíg a pénzszerzést tekintjük közös célunknak és oly módon szervezzük meg intézményeinket, hogy ezt a célt helyezzék minden más fölébe, az életünkben tátongó űr egyre nőni, az emberiséget sújtó válság pedig egyre mélyülni fog. Létezik egy nyilvánvaló megoldás: alkossunk olyan társadalmakat, amelyek többre értékelik a szeretet ápolását mint a pénzszerzést.

Bármilyen idealistán hangzik is mindez, a megvalósításához minden eszköz a kezünkben van. A kulcsot a tudatunk megváltoztatása jelenti, ami már meg is kezdődött a tudományos és vallásos tudás egyfajta szintézisének kialakulásával, amely elfogadja a valóság anyagi és spirituális dimenzióinak szerves kapcsolatát.[11] Éppúgy, ahogy a kopernikuszi forradalom a tudományos-ipari korszakhoz vezetett azáltal, hogy megszabadított bennünket a magunkról és a valóság természetéről alkotott tévképzetektől, ugyanúgy egy ökológiai forradalom, amely a lelkiek-szellemiek és az anyagiak holisztikus (egészlátó) össze-

kapcsolásán alapszik, bevezetheti az ökológiai kort, amely társadalmi és lelki-szellemi fejlődésünk ma még elképzelhetetlen lehetőségeit hozhatja felszínre. Ahhoz, azonban, hogy ezt a célt megvalósítsuk, vissza kell szerezzük hatalmunkat a pénz és üzlet uralta globális gazdaságtól.

21.2 Lokális gazdaságokat, globális tudatot!

Fajunk egyedülálló a többi faj között annyiban, hogy képes előlegezni a jövőt és tudatosan cselekszik, hogy megváltoztassa viselkedését az észlelt korlátoknak és lehetőségeknek megfelelően. Arra is képesek vagyunk, hogy észrevegyük az evolúciós folyamatok ismétlődő mintáit és ezekből a mintákból leszűrjük, hogyan tudjuk maximalizálni tulajdon evolúciós képességünket. Az egyik rendszeresen ismétlődő minta a kristályok, biológiai organizmusok, társadalmi szerveződések és a tudat önszerveződő növekedésében és fejlődésében az egyre magasabb szintű összetettség felé törekvés.[12] Az ebből a szempontból legnagyobb evolúciós potenciállal rendelkező rendszerek azok, amelyek egy összefüggő egyesítő rendszeren belül nagy változatosság fenntartására képesek. Minél nagyobb a változatosság, annál nagyobb az evolúciós potenciál — mindaddig, amíg az egyesítő rendszer fennáll.

Arnold Toynbee tárta fel ezt a törvényszerűséget a világ nagy civilizációinak fölemelkedését és hanyatlását leíró művében. A hanyatló civilizációkat következetesen „szabványosító és uniformizáló irányultság jellemzi". Ez a minta szöges ellentétben áll a civilizáció virágzási szakaszának „differenciálódási és a változatosságot bővítő irányultságával".[13] Majdhogynem egyetemes igazságnak tűnik, hogy a változatosság képezi a komplex rendszerek fejlődési folyamatának alapját, míg az uniformizálódás a stagnálását és a romlását.

Az egységesítés és uniformizálódás szinte elkerülhetetlen velejárója a globalizált gazdaságnak, amelyet hatalmas, az egész Földet behálózó, a tömegtermelésre és a kulturálisan egyneműsített világ részére történő eladásra berendezkedő vállalatóriások uralnak. Nehéz elképzelni olyan civilizációt, amely tökéletesebben haladna a standardizálódás és uniformizálódás felé, mint az, amelyet a Coca-Cola és az MTV egységesít. A gazdasági globalizációs folyamatok nemcsak a tömeges szegénységet, a

környezetpusztulást és a társadalom széthullásának kórját terjesztik, hanem csökkentik azon képességünket is, hogy építően megújítsuk társadalmainkat és kultúráinkat; holott ma pontosan olyan korban élünk, melyben újításokra nagyobb szükség lenne, mint valaha. Ennek következtében szélsebesen evolúciós zsákutcába rohanunk.

Ezzel szemben az olyan gazdasági rendszerek, amelyek helyben gyökerező, önfenntartó gazdaságokból állnak, mindenhol képesek megteremteni azokat a politikai, gazdasági és kulturális élettereket, amelyekben az emberek képesek rátalálni azokra a jövőbe vezető utakra, melyek összhangban állnak a saját eltérő törekvéseikkel, történelmükkel, kultúrájukkal és ökoszisztémáikkal. A lokálissá (helyivé) tett gazdaságokból álló globális rendszer elérheti azt, amire az egységes világgazdaság nem képes: elősegíti az életerős helyi kultúrák gazdag és virágzó változatosságát és a teljes rendszer gazdagodásához nélkülözhetetlen sokféle tapasztalat és tudás megteremtését.

A gazdaság globalizálása elmélyíti a helyi közösségek függését a tőlük elszakadt globális szintű intézményektől, amelyek összpontosítják a hatalmat, gyarmatosítják a helyi erőforrásokat és kevés közük van a helyi sikerhez vagy bukáshoz. Minél nagyobb a függés, annál kevésbé képes a helyi közösség saját keretein belül a problémáira kielégítő megoldást találni. Jóllehet a gazdasági globalizálás szószólói általában azzal érvelnek, hogy a globalizálás kölcsönös függést és közös érdekeket teremt, ez téves értelmezés. Valójában az történik, hogy az emberek és helyi közösségek egyre inkább függésbe kerülnek a globális multinacionális társaságoktól és pénzügyi piacoktól, aminek következménye, hogy az emberek és helyi közösségek egymás ellen fordulnak a gazdasági túlélésért dúló önpusztító versengésben, amivel még több hatalmat adnak a központ kezébe. (lásd a 21.2 ábrát).

A központ hatalma több, egymással összefüggésben lévő forrásból fakad: pénzteremtő erejéből, a termelési eszközök birtoklásából, amelyektől a helyi gazdaságok függnek, valamint a helyi gazdaságok kapcsolatait irányító intézményi mechanizmusok feletti ellenőrzésükből. Ez a hatalom egyre inkább a globális pénzügyi piacok és tőkés társaságok markába kerül, amelyek ténylegesen bolygónk kormányzó intézményeivé tették magukat. Minél globalizáltabb a gazdaság, annál nagyobb a helyiek függősége és annál nagyobb a központi intézmények hatalma.

A globalizált gazdasági rendszer eredendően kedvez a nagynak, a globálisnak, a versengőnek, az erőforrás-elhasználónak és a rövidtávúnak. A mi nagy feladatunk egy olyan globális rendszer megteremté-

se, amely a kicsi, a helyi, az együttműködő, az erőforrás-takarékos és a hosszú távlatú felé hajlik — amely lehetővé teszi, hogy az emberek jó életet teremtsenek maguknak, megtartva az egyensúlyt a természettel. Nem az a cél, hogy az egyes közösségeket elzárjuk a világtól, hanem hogy olyan helyi felelősségi és elszámoltathatósági zónákat alakítsunk ki, amelyeken belül az emberek visszaszerezhetik az őket megillető hatalmat, mellyel gazdaságaikat a közös érdekeknek megfelelően irányíthatják. Korunk alapvető ellentmondása, hogy a piaci verseny nevében olyan rendszert teremtettünk, amely egyesíti a tőkés társaságokat, az embereket viszont megosztja és világméretű versenybe kényszeríti a tőkés társaságok kegyeinek elnyeréséért. Az emberi célokat jobban szolgálná egy olyan rendszer, amely megosztja a tőkés társaságokat és versenyre kényszeríti őket az emberek kegyeiért — ahogy annak lennie kellene a versenyző piac szellemében. Versenyezzenek a vállalatok, részvénytársaságok, ha nyereséget akarnak! Az emberek és közösségek pedig hadd fogjanak össze és teremtsenek mindenki számára jó életet!

A modern világ embereit nem a globális gazdaság egyesíti, hanem az a világméretű tudatosság, hogy közös bolygón élünk és közös a sorsunk. Ennek a már kialakulóban lévő tudatosságnak három eleme van, melyek egyedülállóak az emberi történelemben. Először, a tudatformáló eszmék az elit hatalmi berkein kívül élő és dolgozó egyszerű emberek millióit felölelő populáris mozgalmak szellemi termékei. Másodszor, a részvétel valóban világméretű, mivel gyakorlatilag nemzetre, kultúrára és nyelvre való tekintet nélkül hozza össze az embereket. Harmadszor, az új tudat(osság) gyorsan fejlődik, alkalmazkodik és kristályosodik, ahogy a helyi csoportok világméretű szövetségekbe szerveződnek, megosztják egymással elképzeléseiket és egyetértésre jutnak találkozók, fax- és telefonkapcsolatok, illetve számítógépes kommunikáció útján.

Ez a folyamat teremti meg az egymás megértésének, a közös érdekeknek és a kölcsönös együttérzésnek azt a bővülő hálózatát, amely az emberek világméretű közösségének igazi alapja. A hálózat életereje abból fakad, hogy tagjai — ellentétben a Stratos-lakókkal, akik előkelő elszigeteltségben, a vagyon világában élnek — a valós, földi világ helyi közösségeiben gyökereznek. Ők közvetlenül élik meg a terjedő válság következményeit. A tapasztalataik valóságosak, és természetes érzékükből fakadóan hajlanak inkább az ember, mintsem a tőkés társaságok érdekei felé.

Mind több polgár vesz részt a ökológiai forradalom hajtómotorját jelentő társadalmi mozgalmakban, és veti bele magát a munkába, hogy újjáépítse helyi közösségét. Ezek az emberek hozzájárulnak ahhoz, hogy a többiek fölismerjék, együtt és önként kell cselekedni a globális emberi érdekek érvényesítéséért. Mindez óriási társadalmi energiát szabadít föl anélkül, hogy hatalomkoncentrációhoz vezetne, amivel pedig oly könnyű visszaélni.

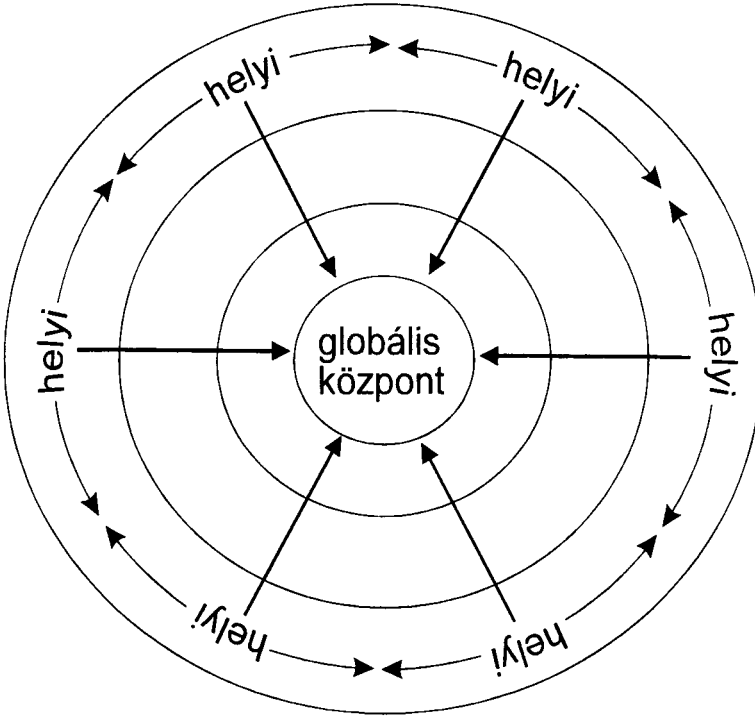

21.2 ábra
A helyi közösségek megfosztása a hatalomtól

Ezek az erőfeszítések teremtik meg az ökológiai kor új társadalmainak alapját. Ahogy a „Gondolkodj globálisan — cselekedj lokálisan!"(Think globally. Act locally.) jelmondatát politikai programtervvé emelik, úgy válik az ökológiai forradalom csatakiáltásává a „Globalizáld a tudatosságodat — Lokalizáld a gazdaságodat!" (Globalize consciousness! Localize economies!) felhívás.

21.3 Vezérelvek

A kopernikuszi forradalom tudatformáló gondolatai a fizikai testek tudományos megfigyelésének, egy maroknyi kitűnő természettudós munkájának termékei voltak. Ezzel ellentétben az ökológiai forradalom tudatformáló gondolatai a kollektív emberi tapasztalatból, valamint az élő és élettelen rendszerek tanulmányozásából erednek. Ezek a gondolatok elméleti alapjukat különféle tudományokból nyerték, melyek között megtalálható a történettudomány, a szociológia, az ökológia, a közgazdaságtan, a biológia, a fizika, az általános rendszerelmélet és az ökológiai közgazdaságtan. E gondolatok fellelhetők a polgári mozgalmak számlálhatatlanul sok, egyetértést tükröző dokumentumában és deklarációjában. Ezen eszmék néhány vezérelvvé sűríthetőek, melyek a XXI. századi egészséges társadalmak létrehozásához nyújthatnak segítséget.

A környezeti fenntarthatóság elve. Az egészséges társadalmak környezetileg fenntarthatóak, ami azt jelenti, hogy gazdaságaik három feltételnek tesznek eleget.[14]

1. A megújuló erőforrások felhasználásának üteme nem haladja meg azt az ütemet, amellyel az ökoszisztéma képes újratermelni őket.

2. A nem megújuló erőforrások fogyasztásának vagy újra nem hasznosítható hulladékká alakításának üteme nem haladja meg annak ütemét, ahogy az ember helyettük megújuló erőforrásokat fejleszt ki és vesz fokozatosan használatba.

3. A környezetszennyezés kibocsátási üteme nem haladja meg az ökoszisztéma feldolgozókapacitását.

A környezeti erőforrásoknak vagy a természet szennyezésfeldolgozó kapacitásának ezeknél nagyobb ütemű kihasználása a definíció szerint fenntarthatatlan és csökkenti a jövő nemzedékek lehetőségeit. Ez az elv a jövőbeli generációk kollektív tulajdonjogát fogalmazza meg, amely természetesen magasabb rendű, mint az egyéni tulajdonjogok.

A gazdasági igazságosság elve. Az egészséges társadalmak minden tagjuknak — jelenleginek és jövőbelinek — megadják azokat a dolgokat, amelyek nélkülözhetetlenek az egészséges, biztonságos, alkotó és teljes élethez. Teljesen rendjén van, hogy aki többet ad a társadalomnak, az többet is kapjon vissza, ha már mindenkinek az alapvető szükségleteit kielégítették, ha a jövendő nemzedékek választási lehetőségei nem szenvednek csorbát és a gazdasági hatalom elosztása nem válik destabilizáló hatásúvá.

A biológiai és kulturális változatosság (diverzitás) elve. Az egészséges társadalmak elősegítik a föld biológiai és kulturális változatosságát. A változatosság az evolúciós potenciál alapja. A biológiai és kulturális változatosság fenntartása alapvetően fontos ahhoz, hogy építő módon vegyünk részt az evolúciós folyamatban.

*Az emberek szuverenitásának elve (más néven a szubszidiaritás elve).*** Az egészséges társadalmakban a szuverenitás a civil társadalomban gyökerezik. Az emberi gazdaság célja, hogy az emberek igényeit elégítse ki — nem a pénzvilágét, a vállalatokét vagy a kormányokét. Az emberek elidegeníthetetlen, szuverén joga, hogy az előző három elv korlátain belül eldöntsék, hogy Földünk milyen használata válik leginkább testük és lelkük javára. Az emberek akkor gyakorolhatják legmegfelelőbben e jogukat amikor:

- A termelőeszközök tulajdonosai türelmesek és az eszközök feletti rendelkezés helyi szintű, ami biztosítja, hogy azok hozzák a döntéseket, akiket majd a következmények érinteni fognak.
- A kormányzási hatalom és felelősség a lehető legalacsonyabb szintű és legkisebb helyi egységé, azért, hogy maximális lehetőség nyíljon a közvetlen, részvételi elvű demokrácia gyakorlására.
- A rendszer magasabb szintjeinek szerepe az, hogy kiszolgálják és támogassák a helyi szintet kitűzött céljai elérésében.

A belső felelősség elve. Az egészséges társadalmak azokra hárítják az erőforrások elosztását meghatározó döntések teljes költségét, akik e döntéseket hozzák — ez alapvető követelmény az önszabályozó gazdasági rendszerek hatékony működéséhez. Ez az elv egyaránt érvényes az egyénekre, a vállalkozásokra és politikai közösségekre. Semmilyen egységnek nincs joga más egységre hárítani, azaz externalizálni fogyasztásának költségeit. A cél olyan gazdasági kapcsolatrendszer kialakítása, amely arra ösztönzi az egyes helyi gazdaságokat, hogy fenntartható környezeti eszközeik nyújtotta határokon belül éljenek. Miként a *globalizált* gazdasági rendszer maximális teret biztosít a gazdasági nyereség magánkézbe kerítésének és a költségek externalizálásának, a *helyi gazdaságok* rendszere, amely helyi önfenntartó gazdaságokból áll, a költségek *internalizálását* ösztönzi, mert mind a költségek externalizálásának következményei, mind a költségek internalizálását kikényszerítő hatalom helyben találhatók.

A kozos orokség elve. Az egészséges társadalmak felismerik, hogy a Föld környezeti erőforrásai és a fajok felhalmozott tudása közös erőfor-

rás-örökségünket alkotják és minden embernek joga, hogy részesüljön a hasznukból. A közös örökség monopolizálása vagy olyan módon való felhasználása, amely ellenkezik a mostani és a jövendő nemzedékek tágabb értelemben vett érdekeivel, egyaránt jogtalan. Valójában a környezeti erőforrások birtokosainak kötelessége, hogy a jövő nemzedékek érdekeit képviselvén sáfárkodjanak a javakkal, továbbá a speciális tudás birtokosainak kötelességük, hogy e tudást megosszák mindazokkal, akik ennek hasznát láthatják.

A társadalom akkor működik egészségesen, ha az ezen elvek által megfogalmazott jogoknak és feladatoknak elsőbbséget adunk minden más joggal szemben — beleértve az egyén, a vállalat és a kormányok tulajdonjogait is. Mivel ezeknek az elveknek a középpontjában az ember és az élet áll, és nem a tőkés társaságok, világos alternatívát kínálnak a társadalom rendellenességei ellen, az üzletközpontú tőkés libertariánizmus által javasolt receptekhez képest.

Az egészséges társadalmak mindenben egyensúlyra törekszenek. Elismerik a kormány és a helyi számadási kötelezettséggel tartozó gazdálkodó szervezetek szerepét, de elutasítják, hogy nagyhatalmú, távoli kormányok és tőkés társaságok uralkodjanak. Hasonlóképpen, helyi önfenntartásra törekszenek, ugyanakkor fönntartják a szabad információ- és technológiacserét, hogy elkerüljék mind a külső függést, mind a helyi elszigetelődést.

Az ökológiai kor megfelelő szervezeti formája leginkább egy sokszintű, egymásba ágyazott gazdaságokból álló rendszer lehet, amelynek gazdasági alapegysége a háztartás, majd következnek az egyre tágabb térbeli csoportosulások: a helyi, kerületi, országos és regionális gazdaságok (lásd a 21.3.ábrát).[15] A belső felelősség elvének megtestesítőiként minden szint arra fog törekedni, hogy — az ésszerűség határain belül — integrált, önfenntartó, önirányító politikai, gazdasági, ökológiai közösségként működjön. Az alapegységtől kezdve minden rendszerszint megpróbálja elérni az optimálisan megvalósítható ökológiai önellátást, elsősorban az alapvető szükségletek kielégítése terén.

A környezeti erőforrások eloszlásának egyenlőtlenségét úgy lehet kiegyenlíteni, hogy mindegyik szint csereviszonyba lép bizonyos más egységekkel saját csoportján belül — a cseréknek, amennyire lehet, kiegyensúlyozottaknak kell lenniük. A háztartások a közösség más háztartásaival cserélnének, a helyi közösségek más helyi közösségekkel a kerületen belül és így tovább. A rendszer minél kisebb egységéről van

szó, annál inkább szükség van cserére. Tehát a háztartások gazdasági tevékenységének jelentős része szükségszerűen külső cserét jelentene. Noha sok háztartás meg tudná termelni saját élelmének egy részét, csak ritkán lennének önellátóak. A helyi ökogazdaságok már valamivel önfenntartóbbak lennének, és így tovább, a már csaknem teljesen önfenntartó régiókig.

Ha a gazdasági szükségletek kielégítését a helyi szinthez lehető legközelebb szerveznénk, akkor alkalmazható lenne a szubszidiaritás elve, amely azt mondja ki, hogy a kormányzási hatáskör és a felelősség a legkisebb, leghelyibb egységé kell legyen. Ezzel lehetővé válna egy olyan piaci rendszer fenntartása, amelyben a piaci hatalom mindegyik szinten egyensúlyban lenne a politikai hatalommal. A helyi vállalatok természetes előnyhöz jutnának, és kevesebbet fuvaroznánk embereket és árukat nagy távolságokra.

A kereskedelmi tevékenység csökkenése és a helyi önfenntartás megnövekedése talán a fogyasztók kisebb választási szabadságához vezet. Az északi éghajlatokon téli vagy tartósított zöldséget ennénk, és a reggeli müzlinkbe inkább alma kerülne banán helyett. Az erdős vidékek lakói fából építenék házukat, a forró, száraz éghajlaton pedig földből előállított anyagokból. Egyes dolgok talán többe kerülnének. Ám mindent egybevetve, az áldozatok kicsik lennének ahhoz képest, hogy nagyobb gazdasági biztonságot, gondoskodó közösséget kapnánk cserébe, ahol az utcákon rettegés nélkül lehetne éjszaka sétálni, jobb lenne a környezetminőség, a fajok életben maradnának és új evolúciós lehetőségek teremtődnének.

Ahogy többszintű rendszerbe szervezzük magunkat, valószínűleg tovább folyna az országhatárok újrarajzolása. Azok a nagy országok, amelyek nagyobbakká és bonyolultabbakká váltak ahhoz, hogy kézben lehessen tartani őket, kisebb országokra szakadhatnak, miként az például a Szovjetunióval történt, vagy amiről most folyik a vita Kanadában. Az Egyesült Államok jelenlegi politikai mozgalma, melynek célja a nagyobb helyi hatalom és autonómia elérése, részben arra válasz, hogy az Egyesült Államok kezelhetetlen méretűre és bonyolultságúra dagadt — még a NAFTA (Észak-amerikai Szabadkereskedelmi Megállapodás), az APEC (Ázsiai-csendes-óceáni Gazdasági Közösség) és a GATT (Általános Vámtarifa és Kereskedelmi Egyezmény) nélkül is. Ésszerű az országos szövetségi szintről (USA) több jogkört átruházni az egyes államokra, beleértve a bel- és külkereskedelem szabályozásának jogkörét is. Másfelől azonban sok kisebb ország úgy vélheti, hogy egyedül túl kicsi, és dönt-

het valamiféle egyesülés mellett. Megeshet, hogy a nem is túl távoli jövőben úgy tekintünk majd vissza mostani, szinte eszement abbeli igyekezetünkre, hogy regionális kereskedelmi egyezményekkel és a GATT segítségével egyre nagyobb gazdasági tömböket hozzunk létre, mint egy haldokló korszak kétségbeesett végvonaglására.

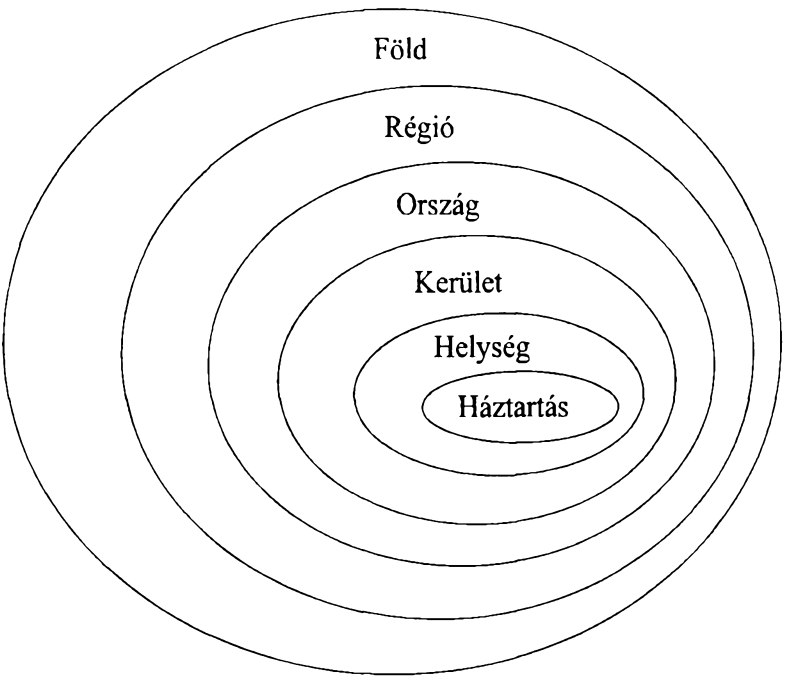

21.3. ábra.
Egymásba ágyazott gazdaságok

Az ökológiai forradalom elvei egy helyi gazdaságokból álló globális rendszer felé mutatnak, amely megosztja mind a hatalmat, mind a felelősséget, helyet teremt az emberek számára, ösztönzi az élet teljes változatosságának megőrzését, és korlátozza annak lehetőségét, hogy vala-

mely csoport a saját fogyasztásának társadalmi és környezeti költségeit más csoportokra hárítsa. Ahelyett, hogy az életben maradásért nemzetközi versenybe kényszerítené a helyi gazdaságokat, a helyi gazdaságokból álló globális rendszer a helyi szükségletek önálló kielégítését szorgalmazza. Ahelyett, hogy monopolizálná a tudást a magánhaszon elérése céljából, a tudás és az információk cseréjét ösztönzi. Ahelyett, hogy az egynemű, globalizált fogyasztói kultúrát támogatná, a kulturális változatosságot segíti elő. Ahelyett, hogy a sikert a megszerzett pénz mennyiségével mérné, arra ösztönöz, hogy a sikert társadalom egészséges működésével mérjük.

21.4 Az ember érdekében

Jóllehet az ökológiai forradalom programterve kiemelten foglalkozik az osztályok és a politikai hatalom kérdéseivel, e forradalom nem annyira osztályharc, mint inkább az emberek harca egy, az ellenőrzésük alól kicsúszó gazdasági rendszer ellen. Minden ember messzemenő érdeke, beleértve a Stratos-lakókét is, hogy ezt a rendszert átalakítsuk. Amikor e célok érdekében szerveződünk, akkor négy pontot kell szem előtt tartanunk:

1. *A szuverenitás csakis az ember sajátja— minden* emberé, a *húsvér* embereké, akiknek szükségük van arra, hogy friss levegőt szívjanak, tiszta vizet igyanak, szennyezéstől mentes élelmiszert egyenek, és hogy valahogyan megéljenek. Sem a kormányok, sem a tőkés társaságok nem bitorolhatják el ezt a szuverenitást, hacsak mi magunk oda nem adjuk.
2. *A tőkés társaságok nem rendelkeznek természetes vagy elidegeníthetetlen jogokkal.* A társaság olyan köztestület, amelyet közhatározattal alapítottak, bejegyzett alapítólevél kibocsátásával, közcél szolgálatára. Nekünk, szuverén embereknek elidegeníthetetlen jogunk, hogy eldöntsük, szolgálja-e a társaság a kijelölt közcélt, továbbá jogunk, hogy bármikor jogi lépéseket tegyünk az alapítólevél módosítására vagy visszavonására. Csak döntenünk kell.
3. *A probléma maga a rendszer.* Az egyes társaságokon vagy politikai intézményeken belüli fokozatos változtatások nem nyújtanak

megfelelő megoldást. Az intézményi hatalom egész rendszerét át kell alakítani.

4. *Az ökológiai forradalom eszmék és nem fegyverek forradalma.* Az ökológiai forradalom nyitott, bárki részt vehet benne, aki egészséges társadalmakat, virágzó életet szeretne. Az emberi érdek nem a tőkés társasági érdekkel egyenlő, hanem az összes ember érdekével.

22. A JÓ MINŐSÉGŰ ÉLET

Virágzott a falunk. . Jólétunk valódi alapját . az a mély és állandó kozosségérzet adta, amely képessé tett minket arra, hogy a lehető legjobban használjuk föl kozosségi erőforrásainkat... Mindenunk megvolt, ami kellett: jól megmunkált, gyonyörű, tartós holmik — de nem volt nálunk sok „fogyasztás".

— Eknath Easwaran[1]

Azáltal, hogy az anyagi örömök hajszolása köré szervezzük társadalmunkat, erényt kovácsolunk annak rendellenes működéséből, és rontjuk életünk minőségét. Az ember bonyolult teremtmény. Megtapasztalhattuk már, hogy képesek vagyunk a gyűlöletre, az erőszakra, a versengésre és a mohóságra. Ezzel együtt az is bebizonyosodott, hogy tudunk szeretni, gyöngédek lenni, együttműködni, együttérezni. Az egészséges társadalom az utóbbiak meglétét segíti elő, megteremtve ezzel az életminőség szempontjából legfontosabb javak bőségét. A rosszul működő társadalmak viszont az előbbiekre nevelnek, és ezzel hiányt és nélkülözést teremtenek. Egy egészséges társadalomban könnyű békében élni a természettel, egy beteg társadalomban viszont ez szinte lehetetlen.

Rajtunk múlik, hogy a társadalmat a szociális és környezeti egészség követelményeinek megfelelően rendezzük-e be, vagy pedig elrontjuk. Jórészt arról van szó, hogy az emberek vagy a tőkés társaságok érdekei szerint rendezzük be a társadalmat. Kezdünk

rájönni, hogy olyan társadalmak létrehozásával, amelyek az *élet minőségét* a *fogyasztás mennyisége* fölé helyezik, egyszerre haladhatunk a fenntarthatóság irányába *és* teremthetünk jobb életet jóformán mindenkinek. Ebben a fejezetben ennek lehetőségeit vizsgáljuk.

22.1 Gondoskodó családok és közösségek

Noha a versenyösztön fontos összetevője természetünknek, számos bizonyítékunk van arra, hogy alárendelt szerepet játszik erősebb hajlamainkkal, a kötődéssel, a gondoskodással és az együttműködéssel szemben. Mint minden faj, amelynek fennmaradása a társas kötődésektől függ, az emberek is úgy fejlődtek ki, hogy *tartozzanak valahová* és hogy *együttműködjenek* — amellett, hogy *versengenek*. Mary Clark kultúrantropológus erről így ír:

> Az ősemberi csoportok nem maradhattak volna fenn a szülők és utódaik közötti kötődést meghaladó közösségi kötelékek nélkül, amire szükség van a magatehetetlen csecsemők megvédése érdekében — az anyák ezt a feladatot önmagukban képtelenek ellátni. A csoporthoz való kötődés biológiai szükségszerűség volt — a felnőtteknek és a gyermekeknek egyaránt.[2]

Ez igazából azóta nem változott olyan sokat. Alapvető, bár sokszor figyelmen kívül hagyott tény, hogy a társas létezés éppolyan elengedhetetlen feltétele a modern társadalom egészséges működésének, mint a hagyományosabb vagy a törzsi társadalmakénak. Robert Putnam, a Harvard Egyetem politológusa az életerős civil társadalomra jellemző kötődést „szociális tőkének" hívja, s kimutatta ennek fontosságát az olasz helyi önkormányzatok eredményességét vizsgáló tanulmányában.

1970-től kezdődően Olaszországban húsz regionális önkormányzatot állítottak fel. Formálisan mind ugyanolyanok voltak, azonban óriási különbségek voltak a tekintetben, hogy milyen szociális, gazdasági, politikai és kulturális viszonyok közé telepítették ezeket a szervezeteket. A helyszínek jellege a „preindusztriálistól a posztindusztriálisig, az áhítatos katolikustól a harcias kommunistáig, a renyhe feudá-

listól a hipermodernig terjedt". Egyes helyeken az új önkormányzatok „tehetetlenek, fásultak és korruptak" voltak, máshol dinamikusak és eredményesek, „újszerű napközi programokat indítottak, állásképző központokat hoztak létre, segítették a beruházásokat és a gazdasági fejlődést, élenjártak a környezetvédelmi előírások kidolgozásában és családi rendelőintézeteket létesítettek."[3]

Putnam egyetlenegy jelzőszám-csoportot talált, amely következetesen elkülönítette a hatékony önkormányzattal rendelkező helyeket a működésképtelenektől. E jelzőszámok mind egy életerős és tevékeny civil társadalom jelenlétét mutatták. A mutatók a következők voltak: „a szavazók aktivitása, a napilapok olvasottsága, kórusokban, irodalmi klubokban, Lions Club-okban és futballcsapatokban való részvétel". Az ezen mutatók szerint magas pontszámot elért települések — Putnam kifejezésével élve — fejlett „szociális tőkével" rendelkeztek. A nem piaci jellegű kapcsolatok gazdag hálózata megteremtette az általános bizalom és kölcsönösség légkörét, ami fokozta az emberi kapcsolatok hatékonyságát.[4]

Mostanáig túl kevés figyelmet szenteltünk annak, hogy mennyire fontos a szociális tőke a társadalom egészséges működéséhez, s aligalig vesszük figyelembe, hogy a gazdasági szerkezet és politika milyen hatással van e tőke kialakulására vagy leépülésére. Az összefüggés jellegét jól megmutatják az alábbi kérdések. Vajon az emberek a kicsi, helyben lévő üzletekben szeretnek-e vásárolni, olyan kereskedőknél, akiket név szerint is ismernek, vagy pedig az óriási bevásárlóközpontokat és a viszonteladó hálózat üzleteit részesítik előnyben? Az olyan piacot kedvelik-e jobban, ahol maguk a termelők árulják portékáikat, vagy inkább az önkiszolgáló élelmiszerboltba mennek? Kisméretűek-e, magántulajdonúak-e, családi vállalkozásban működnek-e a mezőgazdasági termelést folytató birtokok és üzemek, vagy pedig hatalmas társaságok irányítása alatt állnak, amelyek javarészt földnélküli idénymunkásokat dolgoztatnak? Mivel töltik az emberek a szabadidejüket: vajon helyi baseball-bajnokságokra járnak, a városi parkokban sétálnak, a helybeli színházba, kórusba, közösségi házakba, az iskolák szülői munkaközösségeibe járnak-e, avagy a kereskedelmi tévéadók műsorait bámulják? Vannak-e olyan hitelszövetkezetek, helyi bankok, amelyek elkötelezik magukat a helyi vállalkozások támogatására, vagy csak nagy, városi bankok kihelyezett fiókjai, amelyek elsősorban a nemzetközi pénzpiacot kísérik figyelemmel? Állan-

dó otthonuknak tekintik-e az ott élők a települést, vagy a dolgozók és szakemberek nagyrészt ideiglenesen tartózkodnak ott? Helyi tulajdonban vannak-e a termelőeszközök, vagy távoli vállalatok birtokában? A helyi vállalatok fenntarthatóan és szelektálva folytatnak-e fakitermelést, hogy faanyaggal lássák el a helyi üzemeket, vagy negyvenhatvan évenként tarra vágják az erdőket az óriási multinacionális vállalatok, s a farönköket egyenesen elszállítják onnét, jó messzire?

A válaszokból remekül megállapítható, milyen az ott élők méltóság-, szabadság- és felelősségérzete, mennyire érzik magukat jólétben és biztonságban, s mennyire jellemző az emberi kapcsolatokra a bizalom, a részvétel és az együttműködés.

22.2 A fenntarthatóan élők visszafejlesztése

Gyakran hallani, hogy a környezeti károk mintegy 80 százalékát 1,1 milliárd olyan ember okozza, akik túlzásba viszik a fogyasztást. Miként arra Alan Durning rámutat *Mennyi az elég?* című könyvében, ez a csoport a világnépességnek mintegy 20 százalékát teszi ki; tagjai azok, akik az autóra, a húsalapú étrendre, az előre csomagolt és egyszeri használat után eldobandó árucikkekre építik az életüket.[5] Közben pedig az emberek másik 20 százaléka abszolút szegénységben tengődik. Durning ugyanakkor még egy fontos megállapítást tesz, amelyről általában megfeledkeznek: a világ népességének nagyjából 60 százaléka alapvető szükségleteit még ma is viszonylag fenntartható módon elégíti ki (lásd a 22.1 táblázatot). A világ fenntartó osztályába tartozók kerékpárral és felszíni tömegközlekedési eszközökkel utaznak egyik helyről a másikra; egészségesen táplálkoznak, kevés húst, inkább gabonaneműeket és zöldségeket fogyasztanak; kevés előre csomagolt árut vesznek; a hulladékok zömét újrahasznosítják. Jóllehet életmódjuk nem felel meg a fogyasztói dúskálásról alkotott képünknek, ám távol áll a nélkülözéstől is, és egy helyesen megszervezett társadalomban magas szintű és kielégítő életminőséget jelenthet.

A gyaloglásra, kerékpározásra és tömegközlekedésre berendezkedett társadalom magasabb életminőséget nyújthat, mint egy olyan, amelyben a közterületeket gépkocsik és autópályák uralják. A kevés húst és zsírt tartalmazó, természetes alapú étrend jobb egészségi álla-

pothoz, nagyobb szellemi és fizikai teljesítőképességhez vezethet, mint az állati zsírokban gazdag étrend. Ha életünk mentes a divathóbortok majmolásától, ha nem veszünk a reklámok hatására értéktelen élelmiszereket és haszontalan szerkentyűket, és ha nem töltünk hosszú munkaórákat azzal, hogy a rájuk való pénzt megkeressük, akkor rengeteg olyan dologtól megszabadulunk, ami elidegenít bennünket a család és a közösség életétől, valamint a természettől.

Itt válik nyilvánvalóvá az a tragédia, amelyet a közel ötven esztendeje erőltetett gazdasági növekedés és országos fejlesztési törekvéseink okoznak. Ahelyett, hogy olyan társadalmakat hoztunk volna létre, amelyek jó minőségű életet teremtenek a fenntartható módon élőknek (vagy fenntartóknak), a nélkülözőket pedig felemeltük volna erre a szintre, arra ösztökéltük a túlfogyasztókat, hogy fogyasszanak még többet, túlfogyasztókat csináltunk a fenntartókból, s ez utóbbiakból sokakat kiszorítottuk a kisemmizettek közé. Ezenközben sok szempontból megnehezítettük a fenntartók osztályába tartozók életét, mert felszámoltuk a szükségleteiket egykor kielégítő termelési rendszereket, s előnyben részesítettük az olyan közlétesítményeket, amelyek inkább a túlfogyasztókat szolgálják, és nem a fenntartó réteget; az előbbi csoportba tartoznak például az autópályák és a bevásárlóközpontok, az utóbbiba pedig a tömegközlekedés és a nyilvános piacok.

22.3 A túlfogyasztástól a fenntartható közösségig

A túlfogyasztásról hallva általában arra gondolunk, hogy önfegyelmet gyakorolva le kellene mondanunk sok mindenről, ami kényelmessé és kellemessé teszi az életet. Van egy másik, vonzóbb lehetőség is: úgy rendezzük be életterünket és a termelő rendszereket, hogy azzal javuljon az életünk minősége, egyszersmind kiküszöböljük a környezet jelenlegi óriási mértékű terhelését. Amikor 1992-ben Frannel (a feleségemmel) New Yorkba költöztünk, megtapasztaltam ennek lehetőségeit.

Bár New Yorkban nagy gondot jelent a bűnözés, a szegénység és a modern gazdaság egyenlőtlenségeinek egyéb megnyilvánulásai, mégsem azt a rideg, személytelen várost találtuk, amire számítottunk. Ehelyett találtunk egy várost, amely egy sereg, különböző nemzetiségű

negyedből és apró családi üzletekből áll, és olyan energia és élet pezseg benne, amilyet máshol nemigen tapasztaltunk. New York messze nem mondható a fenntarthatóság példaképének, és sok minden van, ami rontja az ott lakók életminőségét, de az, hogy New Yorkban lakunk, észrevétette velünk a kihasználatlan lehetőségeket.

Azzal együtt, hogy nagy a népsűrűsége — átlagosan 5000 fő egy négy utca által határolt területen, többlakásos épületekben — van működő metróhálózata, s a legtöbb lakástól pár percnyi gyalogúttal elérhetők a boltok, New York egy főre jutó energiafogyasztása fele az Egyesült Államok-beli átlagnak. Negyven év óta először fordul elő Fran-nel, meg velem, hogy nincs kocsink. A lakásom egyben az irodám, s Fran metróval jár dolgozni. Bevásárlásainknak több, mint 90 százalékát a lakásunk bejáratától mérve egy háromutcányi sugarú körben el tudjuk intézni: itt van a gyógyszertár, a számítógépes és az elekt-

22.1 táblázat. A Föld három szocioökológiai osztálya

Túlfogyasztók *1,1 milliárd fő 7500 USD/fő folott (Autó, hús, egyszer használatos áruk)*	**Fenntartók** *3,3 milliárd fő 700-7500 USD/fő (Nem terhelik meg onmaguk életét és a kornyezetet)*	**Kisemmizettek** *1,1 milliárd fő 700 USD/fő alatt (Abszolút szegénység)*
Közlekedés autóval és repülővel	Közlekedés kerékpárral és felszíni tömegközlekedéssel	Közlekedés gyalog vagy szamárháton
Zsíros, kalóriadús, húsalapú étrend	Gabonaneműekből, zöldségekből és kevés húsból álló egészséges étrend	Táplálkozástanilag hiányos étrend
Palackozott víz és üdítők fogyasztása	Tiszta víz, kevés tea és kávé fogyasztása	Szennyezett víz ivása
Eldobható termékek használata, rengeteg hulladék termelése	Csomagolatlan áruk használata, hulladék újrafelhasználása	Helyi biomassza felhasználása, elhanyagolható hulladéktermelés
Tágas, légkondicionált, egy családot befogadó házak	Szerény, természetes szellőzésű otthonok, a nagycsalád vagy több család él együtt	Viskókban vagy szabad ég alatt laknak; általában nincs biztonságos fedél a fejük fölött
Imázs-központú öltözködés	Célszerű öltözködés	Másodkézből kapott ruhákat vagy rongyokat viselnek

Alan Durning: "Asking How Much Is Enough" című írásának adatai alapján. (Lester R. Brown et al., *The State of the World* 1991, New York: W.W. Norton, 1991, 153-169. o.)

ronikai szaküzlet, a könyvesbolt, az élelmiszerbolt, a ruházati üzlet, a háztartási bolt — és mindegyikből bőséges a választék. Ami az irodám szükségleteit illeti, pont szemben, az utca túloldalán van egy környezetbarát módon működő, nyomtatással foglalkozó üzlet, egy szoftverüzlet a sarkon és ötpercnyi sétaútra található két irodai fölszereléseket árusító üzlet.

Hasonlóképpen egy sereg, a legkülönfélébb nemzeti konyhájú és árszintű étterem található a környéken, dzsesszklubok, színház, opera, tánctermek, művészeti galériák, múzeumok, ingyenes nyilvános koncertek és egészségklubok — mindezeket gyalog vagy metróval könnyedén el lehet érni. A parkok és botanikus kertek rendkívül gazdag választéka még a természetet is elérhetővé teszi a városon belül. Ha elkívánkozunk a városból, vonatra szállunk, vagy autót bérelünk egy környékbeli autókölcsönzőnél. Nemcsak hogy nem érezzük megfosztva magunkat valamitől amiatt, hogy nincs kocsink, de egyenesen felszabadultunk — hiszen nem kell araszolnunk a csúcsforgalomban, nincs parkolási gondunk, nem kell vesződnünk a biztosítóval, nem ver át bennünket a szerelő. Az évente így megtakarított többezer dollárnak köszönhetően végre olyan dolgoknak szentelhetem az életem, amilyeneknek akarom, például megírhatom ezt a könyvet.

Különösen a Union tér mezőgazdasági termelőinek piacát kedveljük, ami csupán fél utcányira van a lakásunk bejáratától. Hetente négy napon jönnek fel ide olyan emberek, akik a környékbeli kis farmjaikon gazdálkodnak, tejtermékeket készítenek, borászatuk vagy házi pékségük van, hogy eladják áruikat — szabadban nevelt csirkét, friss tojást, növekedési hormon nélkül tenyésztett tehenek tejét, biogyümölcsöt és biozöldséget, adalékanyagokat és mesterséges hormonokat nem tartalmazó friss húst és halat árulnak. Az év nagy részében jórészt abból készítem az ételünket, amit a piacon kapunk. Mivel tápláló, ízletes, nem földolgozott, vegyszermentes ételeket eszünk, egészségesebbnek és erősebbnek érezzük magunkat, jobban alszunk, és tisztább a fejünk. Örülünk annak, hogy megismerkedhetünk a gazdákkal, s jó érzéssel tölt el az a tudat, hogy ételünk környezetbarát módon készül.

Mivel a saját bevásárlószatyrunkban visszük haza a piacról a friss, csomagolatlan élelmiszert, kevés nálunk a csomagolóanyag-hulladék. A városban újrafeldolgozzák az üdítőitalos konzervdobozokat, az üveget, a műanyagot és az újságokat. A szerdai és szombati piacnapon egy helyi önkéntes szervezet begyűjti a szerves hulladékot komposztálásra. Egészen kevés hulladékot küldünk csak a szeméttelepre.

Összességében véve egészségesebb, boldogabb és környezettudatosabb az életünk, mint valaha — és nem azért, mert olyan hősiesen megtartóztatjuk magunkat, hanem mert a lakóhelyünk — egy sor okból kifolyólag — történetesen úgy van megszervezve, hogy ezt viszonylag könnyen és természetesen megtehetjük. Ez a tapasztalat segített fölismerünk, hogy a társadalommal és a környezetünkkel való kapcsolatainknak, és ezáltal az életünk minőségének alakításában milyen fontos az, hogyan szervezzük meg az életünket. Rengeteget lehetne még tenni, hogy elviselhetőbb és fenntarthatóbb legyen az élet New Yorkban — kezdve azon, hogy ki kéne tiltani a személyautókat Manhattanből —, de ami már megvan, az rámutat néhány komoly lehetőségre.

Gondoljuk csak végig, milyen következtetések adódnak abból, hogy az általunk, túlfogyasztók által a bolygóknak okozott terhelések zöme abból ered, hogy autón és repülőn utazunk, egészségtelen ételeket eszünk, amiket úgy termelnek, hogy közben tönkreteszik a földet, s mérgezőanyag-maradványokat hagynak ennivalóinkban, hogy fölösleges csomagolású, használat után eldobandó termékeket használunk. Igazán olyan nehéz lenne felhagynunk azzal, hogy órákat töltsünk a zsúfolt utakon az otthonunk és a munkahelyünk között, megszabadulnunk az állandó zajtól, attól, hogy bizonytalan az állásunk, a sohasem használt szerkentyűinktől, a csak ritkán fölvett ruháinktól, az egészségtelen, zsíros koszttól, a vegyi anyagokkal szennyezett gyümölcsöktől és zöldségektől, a semeddig sem tartó termékektől, a haszontalan csomagolástól, a fárasztó üzleti utaktól, s az energiapazarló lakásoktól és épületektől? Vagy mit mondjunk a katonai tevékenységekről, amelyek körülbelül 30 százalékban felelősek globális értelemben a környezeti pusztulásért?[6] Olyan nagy tragédia lenne, ha nem harcászati úton rendeznénk vitáinkat?

Arra van szükségünk, hogy fenntartható, jó életet biztosító társadalmat építsünk fel. Sokszor elfelejtett, fontos szempont, hogy egy sor megteendő lépés a Földünkkel való egyensúly eléréséhez inkább kollektív döntéseken alapul, mintsem egyénin. Ha jól döntünk, akkor az életminőség javulása bőven kárpótol bennünket a meghozott áldozatért. Hadd illusztráljam néhány javaslattal, hogy mit kellene tennünk három nagy rendszer — a városi térség és a közlekedés, a mezőgazdaság és az élelmiszer-termelés, valamint az anyagfelhasználás — fenntarthatóvá tételéért. Mindhárom esetben úgy tűnik, hogy a jelenlegi rendszer kialakulását inkább a tőkés társaságok és nem az emberek érdekei befolyásolták. Az egészséges társadalom megteremtéséhez

szükséges változások nehéz napokat hozhatnak ugyan legnagyobb vállalatainkra, de nagyban javítják majd az élet minőségét.

A városi térség és a közlekedés

Városaink visszaszerzése című könyvében David Engwicht arra emlékeztet, hogy az emberek eredetileg azért találták föl a városokat, hogy azok az emberi kapcsolatok színhelyei legyenek. A városoknak az a céljuk, hogy „megkönnyítsék az információk és az áruk cseréjét, a barátkozást, a kultúrák találkozását, a tudás, a különböző meglátások [és] mesterségek átadását" anélkül, hogy az embereknek mindezért sokat kelljen utazniuk.[7] A hajdani városok mindenekelőtt a különféle cseréket szolgáló színhelyekből — boltokból, iskolákból, kollégiumokból és középületekből — álltak. A csere helyszíneit összekötő utakon is lehetett találkozni egymással, és fel lehetett frissíteni a szomszédi kapcsolatokat.

Az autók alapjaiban változtatták meg városainkat. Egyre több olyan helyet sajátítottak ki, ahol korábban a társas érintkezés bonyolódott, s e helyeket autóutakkal összekötött parkolók hálózatává alakították. Így sok olyan terület, ami azelőtt összehozott minket, mára zajos, túlzsúfolt, szennyező hely lett, ami elválaszt bennünket egymástól, s tönkreteszi a városi életet. Minél sűrűbben és gyorsabban zajlik körülöttünk a forgalom, annál kevésbé érezzük magunkat otthon, s annál kevésbé akarunk találkozni és összebarátkozni a szomszédainkkal.[8]

Az autó nemcsak egyike a leginkább energiapazarló közlekedési eszközöknek, hanem a legrosszabb térkihasználásúak közé is tartozik. Ha belegondolunk, hogy mennyi parkolóhely kell egyetlen autónak otthon, a munkahelynél, a bevásárlóközpont előtt, a templomnál, a szabadidőközpontok és iskolák körül, s hogy mekkora útfelület kell a mozgásához, akkor kiderül, hogy egy családi autó tipikusan háromszor akkora területet foglal el, mint egy átlagos családi otthon.[9]

Az elővárosokba menekülés egyik oka az, hogy az emberek meg akarnak szabadulni annak környezeti és társadalmi következményeitől, hogy a városokat egyre inkább átadjuk az autóknak. Miután a termékeny mezőgazdasági földeket leaszfaltozták, még nagyobb távolságok választanak el bennüket egymástól és a természettől, egyre inkább függővé válunk az autótól, s egekbe szökik az egy főre jutó energiafogyasztás — amit a

helyváltoztatás emészt föl, s a különálló elővárosi házak fűtése és hűtése. Reális alapja van annak a következtetésnek, amelyre William Rees és Mark Roseland városökológusok jutottak: „az elterpeszkedő elővárosok gazdaságossági, környezeti és társadalmi szempontból kétségkívül a legdrágább városfejlesztési módszert jelentik, amelyet az ember valaha is követett".[10]

Az autógyárak úgy árulják gyártmányaikat, mint belépőjegyet a szabadságba. Ez sok reklámban úgy jelenik meg, hogy az autóval elmenekülhetünk a szűz természetbe. Ez nevetséges, hiszen az autók talán a legfőbb okai annak, hogy nem lehet élni a városokban, hogy a tájat elővárosok és bevásárlóközpontok hosszú sorai foglalják el, és egyre inkább a gépkocsi kiszolgáltatottjai leszünk, ha túl akarjuk élni ennek az istencsapással fölérő változásnak a következményeit.

1950-ben egy átlagos amerikai mintegy 3800 kilométert (2356 mérföldet) vezetett. Ez 9700 kilométerre (6014 mérföldre) nőtt 1990-re. Mindez a nagyobb szabadság jele? A megtett kilométereknek durván a fele a munkába járásból adódik, mely zsúfolt utakon bonyolódik. 1969 és 1990 között egy átlagos amerikai háztartásban 16 százalékkal nőtt a munkába járás miatt megtett út. Az autók használatának második leggyakoribb oka a vásárlás. Az ennek érdekében megtett út átlagosan 88 százalékkal nőtt. A gépkocsihasználat harmadik okaként olyan dolgok jelölhetők meg, mint az üzleti utak, a gyermekek iskolába vitele és hazahozatala, orvoshoz és templomba járás — ez 135 százalékkal lett több. A társasági összejövetelek és üdülés céljából megtett utak részaránya 1 százalékkal visszaesett, talán mert kevesebb időnk jut rájuk. A becslések szerint Amerika legnagyobb városaiban évente 1-2 milliárd órát vesztegetnek el az emberek forgalmi torlódás miatt. Egy bangkoki átlagdolgozó évi negyvennégy munkanapnak megfelelő időt veszteget el a zsúfolt forgalomba.[11]

Nem nehéz kitalálni, ki húz hasznot abból, hogy az életünk így elromlik. Az üzleti forgalom alapján rangsorolva a három legnagyobb vállalat amerikában a General Motors Corporation (autógyártás), az Exxon Corporation (olajipar) és a Ford Motor Company (autógyártás). A Mobil Corporation (olajipar) a hetedik helyen áll.

1992-ben Groningenben, egy 170 000 lakosú holland városban felbontották a belvárosi autóutat, s egy sor intézkedéssel elérték, hogy a kerékpár legyen a fő közlekedési eszköz. Ennek köszönhetően megnőtt az üzleti forgalom, felmentek a bérleti díjak és az emberek kiáramlása a városból az ellenkezőjére fordult. A helybeli vállalatok, melyek egykor til-

takoztak az autóhasználat bárminemű korlátozása ellen, most a még szigorúbb korlátozásokért lármáznak.[12]

Ezt az intézkedést sokkal több városban be kellene vezetni. Kevés olyan intézkedés van, amivel többet tehetnénk az életminőségünk és a környezet egészségének javulásáért, mint azzal, ha életterünket úgy alakítjuk ki, minél kisebb mértékben függjünk az autótól. Ebből a szempontból az is hasznos lenne, ha úgy terveznék meg és szabályoznák a városi területek használatát, hogy sűrűn és közel legyenek egymáshoz a munkahelyek, a lakások és a szabadidőközpontok, ha korlátoznák a parkolást, ha nagyobb adót vetnének ki az üzemanyagra, s ha pénzt fektetnének a tömegközlekedésbe, továbbá a gyalogosok és kerékpárosok közlekedését segítő létesítményekbe.

„Álljunk csak meg egy pillanatra!" — mondja erre a tőkés libertariánizmus híve. „És mi a helyzet mindezeknek a gazdaságra gyakorolt hatásával? Az Egyesült Államokban minden hatodik munkahely az autógyártáshoz kötődik. Ausztráliában pedig minden tizedik.[13] A munkanélküliség ugrásszerűen emelkedne, a részvények ára viszont lezuhanna, ha úgy építenénk át a városokat, hogy megszabaduljunk az autóktól. Ez gazdasági katasztrófa lenne."

Ez valóban fontos kérdés, amelyre legjobban egy másik kérdéssel felelhetünk meg. Van-e értelme egy olyan gazdasági rendszernek, ahol a befektetők és beruházók a társadalmilag káros tevékenységekből húznak hasznot, s az emberek csak olyan munkát vállalhatnak, amellyel rontják az élet minőségét? Egy intelligens faj minden bizonnyal jobb módot is tud arra találni, hogy megélhetéshez juttassa az embereket. Rövidesen visszatérünk erre a kérdésre.

Élelmiszer-termelés és mezőgazdaság

Élelmiszertermelő és mezőgazdasági rendszerünk a fentiekhez hasonló módon úgy szerveződik, hogy a vegyipari és mezőgazdasági óriásvállalatok számára termelje a nyereséget, s ne nagyon legyen tekintettel az emberek és ökoszisztémák állapotára. Ezt a rendszert a vegyszerigényes, gépesített termelés, a hosszú szállítási útvonalak, a kiszolgáltatott, szerződéses termelők, az éppen csak a megélhetésükre elegendő bért kapó, vándorló munkások és az óriásvállalatoknak kifizetett hatalmas állami

támogatások jellemzik. A rendszer jól igazodik a szabványosított élelmiszerek nyereséges tömegtermeléséhez. Ennek ára a talaj és a vízkészletek kimerítése, a vegyszerek bemosódása miatt a vizek elszennyeződése, valamint a családi földek felszámolása, melyek hosszú időn át az életerős vidéki közösségek gerincét alkották. Amit ez a rendszer nyújt a fogyasztóknak, az jórészt magas fokon földolgozott, pazarlóan csomagolt élelmiszer (a csomagolóanyag utána a hulladékhegyeket növeli), aminek kétséges a tápértéke és vegyszermaradványokkal szennyezett. Jóllehet ez a rendszer állandó bőséges kínálattal tölti fel az ABC-áruházakat, félrevezető állításokat közöl az ételek összetételéről: keményen ellenáll minden olyan próbálkozásnak, melyeknek célja a fogyasztók fölvilágosítása az adalékanyagokat, a szintetikus hormonokat és méregmaradványokat illetően, amik bizony bekerülhetnek a szervezetünkbe; s nem sok esélyt ad a vásárlóknak, hogy természetesen előállított, feldolgozatlan élelmiszert vehessenek a helyi termelőktől. Hogy mit vehetünk egyáltalán, az jórészt arra korlátozódik, mit találnak nyereségesnek a nagyvállalatok.

Még ha felnőttek lévén igyekszünk is egészségesen és felelősséggel választani, akkor is csak ritkán van módunk megtudni, hogy a halat, amelyet kiválasztottunk maguknak, egy nagy, külországbeli, vonóhálós halászhajó fogta-e ki, üresre söpörve az óceánt a finomlyukú hálójával, vagy pedig egy helyi halász, aki környezetkímélő felszerelést használ. Nincs lehetőségünk arra, hogy megtudjuk, az a bizonyos húsdarab vajon olyan állatból származik-e, amelyet helyes módszerekkel gondozott, természetes legelőn neveltek föl, vagy egy olyanból, amelyet nemrég tarra vágott trópusi erdők sérülékeny talaján neveltek, és karámokban olyan gabonával hízlaltak, mellyel különben éhező emberek élelmezési gondjait enyhíthették volna. Egyszerűen nem tudjuk megállapítani, hogy a tejünket adó teheneket vajon kezelték-e mesterséges hormonokkal, mivel a Monsanto vállalat nyomására a kormány nem engedi meg a termék olyan feliratozását, amiből mindez kiderülne.

Ha az a cél, hogy jó életet teremtsünk az embereknek, ugyanúgy át kell alakítanunk az élelmiszertermelő és mezőgazdasági rendszerünket, mint ahogy a lakhelyünket és a közlekedési rendszerünket. Az legyen a célunk, hogy optimálissá tegyük a földhasználatot és a vízi erőforrások a használatát, hogy ezáltal kielégíthessük az egyre szaporodó népesség tápanyagok és rostanyagok, továbbá megélhetés iránti igényét. Mindezt persze környezeti szempontból fenntartható módon kell tennünk.

Egy egészséges rendszerben minden valószínűség szerint jóval nagyobb szerephez jutnának az intenzív gazdálkodást folytató, kis, családi birto-

kok, ahol különféle élelmiszereket és rostanyagokat termelnek, állatokat tenyésztenek, s energiahordozókat állítanak elő a helyi piacok számára. A mezőgazdasági gyakorlatban biodinamikai eljárásokat alkalmaznának a talaj termékenységének fönntartására, a víz megtartására és a kártevők elleni védekezésre. Az élelmiszer-ellátó rendszer úgy lenne megtervezve, hogy korlátozza, felfogja és visszaforgassa a szennyezőanyagokat — az emberi eredetű hulladékokat is —, s elsősorban a megújuló, a nap által létrehozott energiaforrásokra támaszkodjék — beleértve az állati erőt és a biogázt is — a termelés előkészítésében, a termelésben, a feldolgozásban, a tárolásban és a szállításban egyaránt.[14] Egy ilyen rendszer irányába mutató lépések között lennének a következők: ha agrárreformmal felbontanánk a nagy mezőgazdasági holdingokat, megfelelő hiteleket biztosítanánk a kistermelőknek, biodinamikai módszerekre irányuló termelő-központú kutatásokat és oktatási rendszereket hoznánk létre, megkövetelnénk az élelmiszerek pontos és teljes körű feliratozását, megszüntetnénk a mezőgazdasági vegyszerek pénzügyi és környezetvédelmi támogatását, növelnénk az élelmiszer fuvarozási költségeit azáltal, hogy kiküszöbölnénk az energia és egyéb fuvartényezők állami támogatását, s helyileg elszámoltatható vízgazdálkodási hatóságokat állítanánk fel a talaj- és vízvédelmi feladatok összehangolására.

Bár a lokalizáltabb élelmiszer-termelő és mezőgazdasági rendszerek és az egészséges, zsírszegényebb táplálkozás irányába történő elmozduláshoz változtatnunk kellene táplálkozási szokásainkon, ez nem jelent áldozatot és nélkülözést. Szemünk előtt inkább a termékeny föld képe lebeghet, s a biztonságos közösségeké, ahol pezseg az élet, és amelyek ép testű és ép lelkű emberekből állnak, akik teljes értékű, szennyezéstől mentes élelemmel táplálkoznak. E kép összetevői technikai és társadalmi értelemben egyaránt megteremthetőek. Egyszerűen csak át kell alakítani a szóban forgó rendszereket, hogy azok ne a tőkés társaságok, hanem inkább az emberek érdekeinek feleljenek meg.

Anyagfelhasználás

A valóban fenntartható földi lét eléréséhez közel nullára kell csökkentenünk a „hulladékindexünket", vagyis azt a szemétmennyiséget, amit állandóan kidobunk a környezetbe, és amit a természet nem dolgoz

fel újrahasznosítás céljából. A termelő tevékenységeket zárt rendszerben kell megszervezni. A föld alól kitermelt ásványi nyersanyagoknak és más, biológiailag el nem bomló erőforrásoknak a társadalom állandó tőkéjévé kell válniuk, amit állandóan vissza kell forgatni. Szerves anyagokat ki lehet helyezni a természeti ökoszisztémákba, de csak úgy, hogy a természetes termelőfolyamat vissza tudja fogadni.

A fogyasztókat általában arra ösztönzik, hogy válogassák szét és forgassák vissza a hulladékaikat. Ez fontos lépés, de nem elegendő. A legfontosabb döntések nagy része nincs a kezünkben, és az egyéni fogyasztásunkkal járó hulladéknak nagy része jóval azelőtt keletkezik és jut a környezetbe, hogy a termék hozzánk kerülne. A piac ritkán ad esélyt nekünk, hogy olyan napilapot vásároljunk, amit nem mérgező és biológiailag lebomló festékkel, újrahasznosított papírra nyomtattak. Arról sem tudunk gondoskodni, hogy az engedelmesen összekötegelt, és begyűjtéshez a járdára kirakott újságainkat valóban újrafeldolgozzák. Ezek a döntések a kiadók, a papírgyárak, a politikusok és állami hivatalnokok kezében vannak.

Vegyük például az újságot. Húsz év múlva, a jelenlegi újrafeldolgozási szintet feltételezve, egy tipikus amerikai háztartás durván 100 fát „fogyaszt" el újság formájában. E lapok 60-65 százaléka reklámokat tartalmaz.[15] Lehet ugyan, hogy sohasem olvassuk ezeket, mert nem érdekelnek bennünket a hirdetések, még sincs lehetőségünk olyan lapokra előfizetni, amelyekben nincs hirdetés.

A Worldwatch Institute szerint „a jelenleg használt legtöbb anyagot egyetlen használat után eldobjuk az alumíniumnak durván kétharmadát, az összes acél és papír háromnegyedét, s a műanyagnak még ennél is nagyobb hányadát".[16] A szóban forgó anyagok létrehozásakor szétromboljuk a fizikai környezetet, továbbá hatalmas hulladékhegyeket termelünk; külön munkaórákba kerül megkeresni a pénzt ahhoz, hogy állandóan pótolni tudjuk a kidobott holmikat; s igavonó barmokká válunk, mert szünet nélkül hurcoljuk a boltból a lakásunkba a kidobott dolgok helyett az újakat, amiket aztán végül megint kicipelünk a kukába. Ez lehet, hogy jót tesz a gazdaságnak, illetve a vállalati nyereségnek meg az igazgatói fizetéseknek, de az életünket, azt tönkreteszi.

Az újrafeldolgozás nemcsak az erőforrások kitermelésének környezeti költségeit csökkenti, hanem energiát is megtakarít. Ha ócskavasból állítunk elő acélt, ahhoz harmadannyi energia kell, mint ha ércből gyártanánk, 85 százalékkal kevesebb a légszennyezés, 76 százalékkal csökken a vízszennyezés, és nincs bányászati meddőanyag. Ha

újrafeldolgozott papírból készítjük az újságot, az 25-60 százalékkal kevesebb energiába kerül, mint ha fából előállított pépből gyártanánk, s közben 74 százalékkal csökken a légszennyezők és 35 százalékkal a vízszennyezők kibocsátása. Az újrahasznosítással még ennél is meghökkentőbb nyereségre lehet szert tenni. A termékek újrahasználata még nagyobb nyereséghez vezet. A palackokban lévő üveg újrafeldolgozása harmadával csökkenti az energiafogyasztást, viszont ha újrahasználjuk a palackot, azaz kimossuk és újratöltjük, akár 90 százalékát is megtakaríthatjuk annak az energiának, ami egy új palack előállításához szükséges.[17]

Németország úttörő a termékek életciklusa alapján történő tervezés és felelősségvállalás ösztönzésében. Kormányprogramok ösztönzik az autógyárakat és a háztartási készülékek gyártóit, hogy vállaljanak felelősséget termékeik szétszereléséért, ismételt használatáért és újrafeldolgozásáért. Amellett, hogy ez jó a környezetnek, mentesíti a fogyasztót attól a gondtól, hogyan szabaduljon meg e termékektől azok hasznos élettartamának lejárta után.[18] Az úgynevezett életciklus-kezelés megvalósulhat például lízingkonstrukcióban, amikor is a termék tulajdonjoga a gyártónál marad, s ő lesz a felelős a karbantartásért és a belőle keletkezett hulladék sorsáért; emiatt érdekében áll, hogy maximálisan tartós és könnyen újrafeldolgozható termékeket tervezzen.

A kormányok a hulladéklerakás lehető legalacsonyabb szintre szorítása érdekében ösztönözhetik a termelőket, hogy ennek megfelelően tervezzék meg termékeiket és azok csomagolását. Ezt elérhetik úgy, hogy olyan díjat vetnek ki a termelőkre, amelynek célja, hogy fedezze a végül lerakóba kerülő anyagok a közösségre háruló becsült költségeit. A kormányok azt is megkövetelhetik, hogy a sokféle méretű és formájú palackok és egyéb tartályok helyett szabványos méretű, tartós használatra alkalmas üvegeket alkalmazzanak, amelyek sokszor felhasználhatók, ha egyszerűen kimossák és újracímkézik őket.[19]

Az egyéni döntéseken sok múlik. Megtehetjük, hogy kevesebb húst eszünk. Vehetünk vízszűrőt, hogy ne függjünk annyira a palackozott víztől és az üdítőitaloktól. Vehetünk kevesebb ruhát vagy kisebb fogyasztású kocsit. Számtalan hasonló lépést tehetünk. Mindazonáltal több figyelmet kell szentelnünk annak, hogy a fenntarthatóság követelményei szerint szervezzük meg társadalmunkat, hogy könnyebb és olcsóbb legyen felelősségteljesen döntenünk.

22.4 Fenntartható megélhetés

A gazdasági növekedés szükségessége nem csekély mértékben abból a gondosan ápolt mítoszból ered, hogy csak akkor tudunk munkát adni az embereknek, ha úgy növeljük az összfogyasztást, hogy ezzel gyorsabban teremtünk új munkahelyeket, mint amilyen ütemben a vállalatok befektetnek a munkaerőt megtakarító technológiákba, hogy kiküszöböljék az emberi munkát. Figyelmen kívül hagyunk azonban egy nagyon lényeges másik lehetőséget, nevezetesen, hogy újrafogalmazzuk a kérdést, s munkahelyek biztosítása helyett inkább a megélhetés biztosítására törekedjünk.

A *Webster új értelmező szótár* szerint a munkahely, állás (eredetiben: job): „egy bizonyos munkafeladat, például valaki tevékenységében, vagy amit valaki megállapodás szerint, fizetés ellenében végez; bármi, amit meg kell tenni; feladat; teendő; kötelesség".[20] A megélhetést így definiálja: „az élethez szükséges vagy az életet fenntartó dolog, eszköz".[21] A munka(hely) pénzszerzési forrás. A megélhetés az élethez szükséges eszköz. Állásokról beszélve olyan emberek képe lebeg előttünk, akik a világ legnagyobb részvénytársaságainak gyáraiban és gyorsétkeztetőiben dolgoznak. A fenntartható megélhetés emlegetésekor olyan embereket és közösségeket látunk magunk előtt, akik/amelyek azzal vannak elfoglalva, hogy környezeti szempontból felelősségteljes módon kielégítsék egyéni és közösségi szükségleteiket — ez az önmagukat irányító közösségek helyi rendszerének képe.

Felhasználhatnánk a technikai haladás vívmányait, hogy mindenkinek több lehetőséget biztosítsunk a jó és fenntartható élethez. Ha így teszünk — ahelyett, hogy azt követelnénk mindazon szerencsésektől, akiknek van állásuk, hogy családi és közösségi életüket áldozzák föl a verseny oltárán, mások meg sínylődjenek a munkanélküliek táborában —, akkor bevezethetnénk a húsz-harmincórás munkahetet, és biztonságos, kellően megfizetett munkahelyhez juttatnánk szinte minden felnőttet, aki dolgozni akar. Az ily módon felszabadult időt a közösségi munkálkodásra lehetne fordítani, olyan tevékenységek formájában, amelyek kielégítik az addig teljesületlen igényeket, és újjászövik a társadalom meglehetősen szakadozott szövetét.

Óriásiak a lehetőségek, különösen ha elismerjük, hogy számos jelenlegi munkahely nemcsak nem tölti el megelégedéssel az ott dolgozókat, hanem olyan termékek és szolgáltatások előállításához járul hozzá, ame-

lyek vagy szükségtelenek, vagy nagy károkat okoznak a társadalomnak és a környezetnek. Ide tartozik az autógyári, vegyipari, csomagoló- és kőolajipari munkahelyek nagy többsége; a legtöbb reklámmal és marketinggel foglalkozó állás; a befektetés spekulatív és egyéb forráskivonó jellegű formáival foglalkozó tőzsdei alkuszok és pénzügyi portfólió-menedzserek; az egészségügyi kártérítési perekre szakosodott ügyvédek; a világ 14 millió hadiipari dolgozója és hadseregekben foglalkoztatott 30 millió ember.[22]

Mindezek alapján egy meglepő kijelentést tehetünk. A társadalom jobban járna, ha ahelyett, hogy emberek százmillióinak fizetne nem egyszer vérlázító összegeket azért, hogy elrontsák az életünket, inkább megadná nekik ugyanezt a pénzt, csak maradjanak otthon, és ne csináljanak semmit. Ez persze messze nem a legjobb megoldás, mégis több értelme lenne, mint annak a teljességgel értelmetlen társadalmi berendezkedésnek, hogy még fizetünk is olyan tevékenységekért, amelyek összességükben csökkentik az igazi gazdagságot és jólétet. Miért nem úgy szervezzük meg inkább társadalmunkat, hogy az emberek a társadalmilag hasznos és környezetbarát munka elvégzésében kapjanak támogatást? Például segíthetnénk, hogy szerető gondoskodással ügyeljenek a gyermekekre és az idősekre, működtessenek helyi piacokat, tartsanak fönn otthonokat az idősek számára, tanítsák a fiatalokat, tanácsadással segítsék a kábítószereseket, megfelelően gondozzák az elmebetegeket, tartsák rendben a parkokat és köztereket, polgárőrökként lépjenek föl a bűnözés ellen, szervezzenek a közösség számára társasági és kulturális rendezvényeket, vezessék a szavazók nyilvántartását, tisztogassák a környezetet, telepítsenek erdőt, hallassák hangjukat közérdekű politikai kérdésekben, ápolják a közkerteket, szervezzenek közösségi újrafeldolgozási programokat, alakítsák át energiatakarékossá az otthonokat. Hasonlóképpen sokunk több időt tölthetne felüdüléssel, békés magányban vagy a családdal; foglalkozhatnánk különféle tudományokkal és hobbikkal, amelyek fizikailag, szellemileg, pszichológiailag és lelki értelemben karbantartanak bennünket.

Nem az a baj, hogy túl kevés a munkahely, hanem az, hogy a jelenlegi gazdasági rendszer túlságosan is függővé tesz a fizetett munkahelyektől, majd a károkozó munkáért ad fizetséget, miközben semmibe vesz számos, az egészséges társadalomban létfontosságú tevékenységet. Jó, ha emlékezünk rá: még tíz-húsz évvel ezelőtt is számos közösségi rendszerben a legtöbb ember fizetség nélküli munkákkal is jól szolgálta a társadalmat. Ezekben a közösségi rendszerekben sok esetben erősebb volt a

szociális kötődés vagy háló, s az akkori rendszer az embereknek nagyobb személyes biztonságérzetet és elégedettséget nyújtott, mint a mai.

A fenntartható megélhetést biztosító gazdaság megteremtésére irányuló kezdeményezések több irányban is haladhatnak, az eltérő körülményektől és törekvésektől függően. Néhány közös vonásuk azonban kikövetkeztethető a fenti elvekből és példákból. A városi környezetben például többnyire a helyi agglomerációk vagy telepek körül szerveződnének, amelyek a fenntartható termelés köré csoportosítják a lakó- és munkahelyeket, szolgáltatásokat és üzleteket, hogy kielégítsék a helyi szükségletet, főként önellátó alapon. Sok zöldterület és az intenzív emberi kapcsolatok jellemeznék ezeket, valamint az energia, a biomassza és az anyagok önellátó előállítására való határozott törekvés.

Az emberi és a környezeti produktív tevékenységek helyi, zárt rendszerű közös tevékenységi folyamattá olvadnának össze, ahol újra feldolgozzák a szennyvizet, a szilárd hulladékot, s halastavak, kertek és zöldterületek létesítése révén még a levegőt is tisztítják, hogy állandóan regenerálják saját forrásaikat. A városi mezőgazdaság és vízgazdálkodás, karbantartás, a javítás és újrafelhasználás, az intenzív újrafeldolgozás bőséges alkalmat kínálna a megélhetésre olyan foglalkozások formájában, amelyek fenntarthatóbbá teszik az életet. Ha mindezt olyan telepeken valósítanánk meg, amelyek a szociális szolgáltatások tekintetében zömében önellátók, akkor megújulnának a családi és közösségi kötelékek, decentralizálttá válna a közigazgatás, s a férfiak és a nők közötti családi munkamegosztás és felelősség növekedne. Kevesebbet kellene közlekedni és fuvarozni. A helyben termelt élelmiszer friss lenne és csomagolatlan, vagy újra felhasználható tartályokban lenne tartósítva.

Seregnyi hagyományos és modern háziipari foglalkozást találhatnánk, s közülük számosan különféle újrafeldolgozó tevékenységet folytatnának a városi mezőgazdasági tevékenységek mellett. A családgondozó szolgáltatások, mint például a közösségi működtetésű napközik, a családi tanácsadás, iskolák, családi egészséggondozó szolgálat és a sokfunkciós közösségi központok a közvetlen környezet szerves részévé válhatnának, hasznos és értelmes munkaalkalmat teremtve a lakások közelében. Sok település saját pénzt bocsáthatna ki a helyi tranzakciók megkönnyítésére és a közösségből való pénzkiáramlás korlátozására. A legtöbb felnőtt ideje megoszlana a pénzgazdaság és a közösségi (szociális) gazdaság között. Megint láthatnánk többfunkciós, a családi és a közösségi élet központjául szolgáló otthonokat, és erőteljesen csökkenne az autótól és

a közlekedés más energiaigényes formáitól való függés. Az utakat fákkal szegélyezhetnénk reklámtáblák helyett. A hirdetéseket a termékről szóló adatokra korlátozhatnánk, amelyet kérésre adnának meg, és csak akkor, amikor akarjuk.

Az igazi társadalmi hatékonysághoz vezető úton bőven maradna időnk az élet többi oldalára is, például az üdülésre, a kulturális tevékenységekre, a szellemi és lelki fejlődésre és a politikai részvételre. Utazhatnánk is kulturális tapasztalatcserére. Videofonon tarthatnánk fenn barátsági és kollegiális kapcsolatokat a világ már részein lakókkal. Vagy konferenciákat tarthatnánk számítógépes hálózatokon, hogy a megszokottól eltérő recepteket, ötleteket cseréljünk, hogyan lehet megszervezni a helyi élelmiszer-termelő szövetkezeteket, vagy kicserélhetnénk tapasztalatainkat, hogyan érdemes kampányt folytatni a tömegközlekedés jobbításáért. Nemzetközi kapcsolatban állhatnánk egymással civil képviseleti ügyekben az új kereskedelmi szabályzatról szóló vitákban. Vagy akár ráállhatnánk az orosz, indiai és chilei adásokra, s megnézhetnénk, hogyan reagálnak az ottaniak a dél-afrikai választások eredményére.

Megvan a lehetőségünk, hogy egészséges társadalmat teremtsünk, amelyben teljes életet élhetünk. Itt az ideje, hogy visszaszerezzük hatalmunkat, s nekikezdjünk, ahogy azt már több milliónyian teszik.

23. AZ ÖNTUDATRA ÉBREDT CIVIL TÁRSADALOM

Történelmi feladatunk az, hogy összeálljunk, magunkat megrostáljuk, megkavarjuk, ízesítsük, meggyúrjuk, hogy idővel hiteles emberekből álló politikai erővé váljunk.

— James Hightower[1]

Mi, a világ polgárai, a nemzetközi civil társadalom erőit egy olyan széles körben elfogadott program mögé sorakoztatjuk fel, amely társadalmi mozgalmainkat az igazságos, fenntartható és a részvételre alapozott emberi társadalmak megvalósítására mozgósítja. Ennek során kimunkáljuk saját eszközeinket és módszereinket az emberi haladás természetének és jelentésének újra értelmezésére és a szükségleteinket nem szolgáló intézmények átalakítására.

— Az Emberek Földje Kiáltvány, UNCED NGO Fórum

1994. január elseje volt az Észak-Amerikai Szabadkereskedelmi Egyezmény (NAFTA: North American Free Trade Agreement)

hatályba lépésének napja, azé az egyezményé, amellyel Mexikó, Kanada és az Egyesült Államok gazdasági integrációjának teljessé tételére tettek kísérletet. A gazdasági élet vezetői Amerika-szerte üdvözölték, hogy az egyesülés a társasági terjeszkedés új lehetőségeit nyitotta meg számukra. Mexikó egyik délkeleti államának, Chiapasnak őslakói azonban gyökeresen ellentétes álláspontot képviseltek. Nemzedékeken át hasonló gazdasági „haladást" viseltek el, melynek következményeképpen földjeik egyre nagyobb részét veszítették el és megélhetési lehetőségeik is egyre korlátozottabbá váltak. A NAFTA-t a chiapasi emberek halálra ítélésének minősítve, mintegy 4000 indián fegyveres felkelést indított a mexikói kormány ellen.

Gustavo Esteva, mexikói politikai elemző a Chiapas-felkelést „a huszonegyedik század első forradalmának" nevezte. Amíg ugyanis a huszadik század forradalmai mind az államhatalomért való versenynek tekinthetők, addig a chiapasiak harca a saját közösségükön belüli szélesebb helyi autonómiáért, gazdasági igazságosságért és politikai jogok biztosításáért folyt. Mexikói társaikat nem az állam ellen szólították fegyverbe, hanem egy széles társadalmi mozgalomba akarták őket bevonni, melynek célja a helyi területek felszabadítása volt az idegen politikai és gazdasági erők gyarmatosítása alól.[2] A „Basta!" (Elég!) harci kiáltást Mexikó-szerte kezdték használni a társadalmi mozgalmak, majd e jelszó visszhangra talált az egész világon.

Minden nap újabb emberek emelik fel tiltakozó szavukat a tőkés gyarmatosítás ellen, követelik vissza lakóhelyeiket, akarják sorsukat ismét saját kezükbe venni, és próbálnak meg a gazdasági gyarmatosítás mítoszai és illúziói helyett valós alternatívákat felmutatni.

23.1 Mondjunk nemet!

Dai Quing bátor és szókimondó újságírónő ellenzi a kínai Three Gorges (Három Torkolat) vízierőmű felépítését, amely projekt miatt 1,2 millió embert kellene kitelepíteni, mintegy 100 000 hektárt árasztanának el az ország legtermékenyebb mezőgazdasági területéből, csodálatos kanyonok vonulata kerülne víz alá és veszélyeztetett állatfajok élőhelyei pusztulnának el. Az ő szavaival élve:„Az emberi méltóság legerőteljesebb kifejezése egy szóban foglalható össze: Nem!"[3]

Azon intézmények demokratikus legitimációja, amelyre a hatalmat átruházzuk, három pilléren nyugszik: 1) annak rendje és módja szerint szabad emberek alapítják, akiknek az intézmények vezetői felelősséggel tartoznak, 2) elfogadható erkölcsi és etikai szabályoknak megfelelően működnek, 3) működésük az egész közösség számára előnyös.[4] A legtöbb intézménynél mindhárom feltétel hiányzik, nemcsak azért, mert az élükön álló személyek korruptak, hanem azért is, mert ezek az intézmények túl naggyá és távolivá váltak, és túlságosan fogékonyak a külön érdekekre. Az államhatalom megszerzése, történjék az választás vagy forradalom útján, ezen a tényen nem változtat. Azok a reformok sem hozzák meg a változást, amelyek csak lefaragnak a jelenlegi rendszer visszásságaiból. Ez az oka annak, hogy a választások értelmetlenné váltak. A rendszert magát kell megváltoztatnunk olyan módon, hogy visszakövetelje azt a hatalmat, amelyet a korrupt intézményekre ruháztunk, és saját kezünkbe vesszük életünket — éppen azt kell tennünk tehát, amit ebben a pillanatban is emberek egyre növekvő milliói tesznek a világ különböző részein.[5] A folyamat előrehaladtával újra meghatározhatjuk a globális, országos és helyi szintek közötti hatalmi kapcsolatokat, és akkor a valamikor legyőzhetetlennek tűnő intézmények hatalma köddé válik.

1986-ban a Fülöp-szigeteki emberek ellepték az utcákat, hogy nemet mondjanak a gyűlöletes és korrupt Marcos önkényuralmának. A hadsereg az emberek oldalára állt, Marcos kegyvesztettként menekült az országból és a demokrácia alig néhány puskadörrenéssel helyreállt. Ennek az igazságnak még drámaibb megnyilvánulásait láthatta a világ 1989-ben Kelet-Európában és 1991-ben a volt Szovjetunióban.

Indiában, Tasmániában, Kanadában, Thaiföldön, Franciaországban, Magyarországon és máshol, az emberek Dai Quinghez hasonlóan ellenzik a vízierőművek építését, amelyek otthonukat, megélhetésüket, és a vadonokat veszélyeztetik. Az indiai chipko mozgalom asszonyai magukat a kivágásra ítélt fákhoz kötözik, így próbálják azokat a favágóktól megvédeni. A malaysiai Sarawak Penan törzsének lakói testükkel torlaszolják el a farönkök szállítására használt utakat, az 1 millió tagot számláló kanadai Future Forest Alliance szervezet (A Jövő Erdeinek Szövetsége) felvonulásokat és médiakampányt szervez.

Az emberek megmozdulásokban vesznek részt, az Elefántcsontparton a gyertyafa (mangrove) védelmére, Belize-ben tengeri szirtek, zátonyok megőrzésére, Namíbiában a vadvilág fenntartására. Az Egyesült Államokban ellenzik a mérgező hulladékok lerakását, és kampányt szervez-

nek az Antarktisz — mint természetvédelmi terület — védelmére. Japán polgárok nyomást gyakorolnak a japán fakitermelő vállalatokra, hogy változtassák meg külföldi fakitermelési gyakorlatukat. A németek az őserdők pusztulását okozó külföldi segélyek beszüntetését szorgalmazzák. A Fülöp-szigeteken őslakos kisipari bányászok, földművesek és halászok támadják néhány nagy bányatársaság jogait, amiért emberek ezreinek megélhetési lehetőségeit teszik tönkre.

A tőkés libertariánizmus ideológusai azt mondják nekünk, hogy a környezetvédelem a közép- és felsőbb osztályok ügye — luxus, amelyet a szegények nem engedhetnek meg maguknak. Ennek ellenére egyre nagyobb gyakorisággal tapasztaljuk, hogy a legnagyobb környezetvédelmi hőstetteket szegények hajtják végre, akik tisztában vannak azzal, mi az ára a létfeltételeiket biztosító természeti erőforrások kizsákmányolásának.

Az őslakosok sokszor állnak a frontvonalban. Ecuadorban visszaigénylik a földjeiket, megkísérlik a külföldi olajtársaságoktól megmenteni az ecuadori őserdőt, megakadályozzák a kormányzat mezőgazdasági modernizációs programjának bevezetését, amely miatt el kellene hagyniuk földjeiket. Peruban 300 000 tagból álló szövetséget hoztak létre azzal a céllal, hogy a környezetvédelmi szempontokat és a helyi földigényeket összeegyeztető programokat alakítsanak ki. Peru, Bolívia, Ecuador, Brazília, Kolumbia hazai indián szervezetei több mint egymillió embert képviselő nemzetközi szövetséget hozta létre az indián földjogok érvényesítésére. Az amerikai őslakosok megakadályozták, hogy a Honeywell Vállalat atomfegyvereket tesztelő bázist alakíthasson ki a déldakotai, szentnek tartott Black Hill-en (Fekete Domb), és visszautasították az AMCOR vállalat azon ajánlatát, hogy 5000 hektáros hulladéklerakóhelyet és hulladékégetőt építsen a törzsi földeken. Panama déli részén az őslakosok szervezkedni kezdtek a pánamerikai autóút befejezésének megakadályozására, amely trópusi erdeiken át vezet. Tisztában voltak ugyanis azzal, hogy ez az út erdeik kipusztítását, földjeik kisajátítását és kultúrájuk tönkretételét jelentené.

A Fülöp-szigeteken és Kolumbiában sok ember tiltakozik az erőszak ellen, békeövezetnek kiáltják ki falvaikat, és mind a kormányzattal, mind pedig a függetlenségi harcosokkal közlik, hogy háborúikat máshol vívják meg. A fundamentalista iszlám Pakisztánban a Nők Akció Fóruma (Women's Action Forum) nőket hozott ki lakásuk és fátylaik zárt világából, hogy csatlakozzanak a nők jogainak megnyírbálása elleni tömeges megmozduláshoz.

Nemet mondani azonban költséges. Az Ökológiai Forradalom számos erőszakmentességet hirdető harcosa lett köznevetség tárgya, szenvedett a fenyegetésektől, vesztette el állását, ment csődbe, esetleg bebörtönzés, kínzás vagy halál várta azok részéről, akik nem osztották az életközpontú társadalomról vallott nézeteit. Ők viselik a politikai és szellemi öntudatra ébredés terheit, amelynek meg kell előznie a közös jövőnk alapjául szolgáló gyökeres átalakítást.

Az egészséges társadalmak építőköveit jelentő alternatívák kimunkálása a tagadás egyik fontos eleme. Kenya Zöld Öv mozgalmának asszonyai 1500 bölcsődét állítottak fel és több mint 10 millió fát ültettek. Más afrikai asszonyok is követik példájukat. Az indiai Kerala állam halászai a parti halászati vizeik megvédésére kezdtek el szervezkedni. Az Egyesült Államokban a Washington állam nyugati partján élő Quinalt indiánok hektárról hektárra vásárolják vissza rezervátumuk földjét azzal a céllal, hogy fenntartható módon gazdálkodhassanak rajta. A közeli Villapa öbölben, ahol jelentős lazac- és osztriga-halászat folyik, környezetvédők, fakitermelők, helyi üzletemberek, a kormány, halászok, földtulajdonosok és a Shoalwater indián törzs környezetvédelmi szövetséget hoztak létre. Ezzel a szövetséggel az egykori dinamikus és sokszínű élőhelyet akarják helyreállítani, hogy az majd alapját képezhesse a fejlődő, változatos és fenntartható helyi gazdaságnak. A Washington állambeli Seattle-ben a város vezetőiből álló csoport megalapította a Sustainable Seattle (Fenntartható Seattle) szervezetét, hogy a fenntarthatóság irányába mutató fejlődést segítse.

Japán asszonyok egy 200 000 háztartást felölelő fogyasztási szövetkezetet működtetnek, a Seikatsu Club Consumer's Cooperative-t, amely csak a biztonságos és egészséges termékeket kínáló, a munkásait és a természetet megfelelően kezelő beszállítókkal dolgozik együtt. A 23 000 tagot számláló Spanyol Mondragon Szövetkezet bruttó 3 milliárd dollár forgalmat bonyolított le 1991-ben, és olyan modellt mutatott a világnak, amelyben bizonyította a dinamikus munkás-tulajdonú, közösségalapú vállalkozásokban rejlő lehetőségeket. Kanadában, Argentínában, Ausztráliában, Új Zélandon, az Egyesült Államokban és másutt közösségek százaiban alakították ki az emberek saját — LET-ként, zöldpénzként, idődollárként ismert — pénznemüket abból a célból, hogy a globális pénzügyi rendszer gyarmatosítása alól függetlenítsék magukat, közösségeiket újraélesszék, és gazdaságilag önellátók legyenek.[6] Európa és Észak-Amerika 13 országában több mint 7500 — mintegy 20 000 embert képviselő — háztartás tagja a Global Action Plan International (Globális

Akcióterv) nevű szervezetnek. E szervezetben a tagok egymást segítik és figyelemmel kísérik a fenntartható életvitel felé tett egyéni és közös haladásukat. Az Egyesült Államokban diákok szervezkednek arra, hogy iskolájukat reklámmentes övezetnek nyilvánítsák. Ötszáz Fülöp-szigeteki polgári szervezet megalapította a Nemzeti Béke Konferenciát (National Peace Conference), hogy az országukban már hosszú ideje tartó fegyveres konfliktus befejezésére nemzeti béketervet dolgozzanak ki. Izraelben a Re'ut Sadaka nevű zsidó-arab ifjúsági mozgalom arab és zsidó diákokat arra ösztönöz, hogy együtt éljenek és tanuljanak.

Minden ilyen kezdeményezés korábban gyarmatosított élettereket követel vissza, elősegíti az emberi és természeti közösségek visszaállítását, valamint mások számára is követendő példaként szolgál.

23.2 A civil hálózatok ereje

Amikor civil önkéntesek olyan erős intézményekkel szállnak szembe, amelyek dollármilliókkal rendelkeznek és a politikai hatalom legkiváltságosabb belső köreibe is bejárásuk van, akkor ez erősen egyenlőtlen küzdelemnek tűnik. A nemzetközi tőke intézményei felettébb jól láthatóak, hatalmuk jól azonosítható tőkés társasági magban koncentrálódik, és hatalmas mennyiségű pénzzel rendelkeznek. Ennek ellenére az a képességük, hogy uralkodjanak az emberek élete felett, gyorsan eltűnik, amint pénzáramlásaikat korlátozzák. A polgári aktivisták a vállalatoknak e gyenge pontját próbálják kihasználni.

A civil társadalom ereje abban a hatalmas kapacitásában rejlik, hogy képes önkéntes vállalásokra, kész különböző és szétszórtan élő embereket és szervezeteket gyorsan, rugalmasan hálózatba szervezni. Az eredményes civil hálózatoknak sok vezetője van, s mindegyik a többiektől függetlenül is működik. A tagság sokfélesége és függetlensége lehetővé teszi, hogy a problémákat különböző szempontok alapján járják körül és kihasználják a csoportban rejlő különféle képességeket.[7] Ugyanannak az elektronikus kommunikációs technikának az alkalmazása — telefon, fax és számítógép —, amelyet a tőkés társaságok globális terjeszkedéseikre használtak fel, számukra azt biztosítja, hogy a közös akciók során helyi, országos és globális szinteken gyorsan és rugalmasan mozogjanak.

A formális szervezeti struktúra hiánya a civil hálózatok akcióit következetlenné és nehezen fenntarthatóvá teheti, de éppen emiatt az a képességük is megvan, hogy körülzárják a legnagyobb hatalommal rendelkező intézményeket, beférkőzzenek közéjük és megbénítsák működésüket. Ezen tulajdonságuk ugyanakkor valósággal megközelíthetetlenné is teszi őket a központosítottabb, pénzfüggő globális üzleti és pénzügyi intézmények támadásaival szemben. A hálózat minden egyes csomópontja kikapcsolható és elszigetelhető — a kulcsszereplőket akár meg is ölhetik —, de egy jól működő hálózat majdnem folyamatosan képes az új helyzetekhez alkalmazkodni. Olyan, mint egy hologram, amely bármelyik részéből helyreállítható. Egyébként a civil hálózatokat ért támadások felszínre hozzák az elkövetők gonosz szándékait, erkölcsi szempontból érzékeny pontokat sértenek, növelik a hálózat ismertségét, új híveket szereznek a hálózatnak, és erősítik a tagok elszántságát.

Sok mai példa mutatja, hogy a hálózatok mind országos, mind globális szinteken képesek változásokat elérni. A volt Szovjetunióban a környezetvédők felelősségre vonták a kormányt a kiterjedt környezeti pusztításért, és elindítottak egy mozgalmat, amely hozzájárult a régió demokratikus átalakulási folyamatainak felgyorsításához. Ezek a csoportok most a politikailag jelentős erővel bíró Szocio-Ökológiai Unió égisze alatt egyesültek annak érdekében, hogy egy, a környezetvédelmi és emberi jogokat figyelembe vévő programtervet dolgozzanak ki. Dél-Koreában az Állampolgári Koalíció a Gazdasági Igazságosságért (Citizen Coalition for Economic Justice) részt vett a demokratikus kormányzat létrehozásában, és jelenleg a gazdasági igazságosság és a környezeti fenntarthatóság érdekében tevékenykedik. Finnországban a Falu Akció Mozgalom (Village Action Movement) mintegy 500 000 ember életére volt hatással, és elérte, hogy a falu visszanyerje központi jelentőségét az ország életében.

Svédországban a Természetes Lépés (Natural Step) nevű társadalmi mozgalom nemzeti egyetértést próbál létrehozni abból a célból, hogy Svédország a fenntarthatóság modelljévé váljon. Ez azt jelenti, hogy a fémek csaknem 100 százalékát újrahasznosítják, a lebonthatatlan anyagok kibocsátását megszüntetik, fenntartják a biológiai sokféleséget, és csak annyi energiát használnak fel, amennyi napenergia a földre jut. Tízezer körülire tehető azoknak a szakembereknek, gazdasági vezetőknek, földműves gazdáknak, étteremtulajdonosoknak, diákoknak és kormányzati hivatalnokoknak a száma, akik tizenhat szakosodott hálózatban cselekvési terveket dolgoznak ki és ültetik át azokat a gyakorlatba. A

Svéd Földművesszövetség kötelékeibe tartozó negyvenkilenc helyi önkormányzat és huszonkét svéd nagyvállalat most éppen e szigorú célok megvalósítására dolgoz ki együttműködési javaslatot.

A széles bázissal rendelkező amerikai állampolgári szövetség, amelynek tagjai között farmer, fogyasztóvédelmi aktivista, környezetvédő, állatvédő, vallási, munkaadói és más közérdeket képviselő szervezet szerepel, jelenleg éppen egy széleskörű program kidolgozásán munkálkodik, amelynek célja az amerikai mezőgazdaság átalakítása a kis farmok visszaállításával, a mérgező anyagok használatának kiiktatása és a földhasználat fenntarthatóvá tétele.[8] Az Egyesült Államok munkásmozgalmának új kezdeményezései — amelyek főleg női és kisebbségi csoportoktól származnak — a közösségorientált, részvételen alapuló és nyitott mozgalmat részesítik előnyben a hagyományos, hierarchikus felépítésű kereskedelmi és ipari szakszervezetekkel szemben. E csoportok olyan kisgazdákkal és kisvállalkozókkal keresik a szövetséget, akik az erős helyi gazdaságok mozgatórugói lehetnek.[9] Helyi fekete csoportok hatalmat követelnek vissza, és újra kezükbe veszik közösségeik irányítását, hogy a fiatalokat a fegyver és a kábítószer használatáról leszoktassák, és az afro-amerikaiak számára jobb gazdasági lehetőségeket teremtsenek.[10]

Az egyik legdrámaibb országos szintű polgári kezdeményezés az Állampolgári Akció a Nyomor Ellen és az Életért (Citizen Action against Misery and for Life) nevű brazil éhezés elleni társadalmi mozgalom, Herbert „Betinho" de Souza, a Brazil Társadalmi és Gazdasági Intézet (IBASE) munkatársának vezetésével. Ez a mozgalom abból a széles bázissal rendelkező brazil társadalmi mozgalomból fejlődött ki, amely 1993-ban Fernando Collor brazil elnök vád alá helyezéséhez is vezetett. Collor ugyanis olyannyira korrupt volt, hogy az már az eltompult brazil közép- és felső osztály türelmi szintjét is meghaladta.

Ahogy megalakult az új kormány, de Souza felhasználta személyes tekintélyét, melyet mint a vád alá helyezési mozgalom vezetője szerzett, s mivel társadalmi támogatást élvezett, képes volt a brazilokat országos összefogásra késztetni a nemzeti szégyen megszüntetésére: ugyanis Brazília 156 millió lakosa közül 32 millió, kevesebb mint 120 dollár évi jövedelméből nyomorogva, állandóan éhezik, a világ egyik legmodernebb és legdinamikusabb gazdaságában.[11] Egy 1994-es felmérés becslése szerint 2,8 millió brazil ember, a 16 éven felüli lakosság mintegy 10 százaléka vett aktívan részt a körzetükben felállított éhezés elleni bizottságok munkájában. Ezekben a bizottságokban munkások, diákok, háziasszonyok, üzletemberek, művészek és mások te-

vékenykedtek. A brazil felnőtt társadalom mintegy egyharmada járult hozzá valamilyen módon személyesen is a kampányhoz.[12]

A brazil éhezés elleni mozgalmat három kulcselem teszi megkülönböztetetté:

1. *A problémát kezelhető egységekre bontják.* A közép- és felsőbb osztályok tagjait arra ösztönözték, hogy közvetlen lakókörzetükben keressenek egy éhező embert és tegyenek érte valamit. Az ember nyomasztónak és reménytelennek érzi 32 millió ember éhezését, de egy vagy két, a közelében lakó ember éhezésének megszüntetéséért már tud valamit tenni, és ez jó érzést kelt benne. Ezáltal minden ember részesül abban az élményben, hogy maga is képes változást előidézni. Ha emberek milliói jutnak ugyanehhez az élményhez, akkor új civil társadalom jöhet létre.

2. *Kozvetlen emberi részvétellel jár.* Nem azt kérik az emberektől, hogy valamilyen segélyszervezet részére utaljanak át pénzt, amiből hivatásos szociális munkások etetni tudják az éhezőket, valamilyen biztonságos távolságban lévő helyen. A saját lakókörzetükben kell emberi kapcsolatokat kialakítaniuk, hogy megérinthesse őket a rendszer által kirekesztett szegény és éhes ember élete. Ennek az embernek a történetét meg kell hallgatniuk, osztozniuk kell a szenvedésében, és hídként kell szolgálniuk egy teljesebb társadalom újrateremtéséhez.

3. *Újfajta politikai és szellemi-lelki tudatosságot épít.* Az embereket arra ösztönzi, hogy elgondolkodjanak azon, mit jelent, hogy egy éhező ember sorsán javítanak, vele barátságot kötnek, s ez egyaránt nyújt politikai és spirituális élményt, valamint betekintést a brazil társadalom működési zavarainak forrásaiba. A médiában való megjelentetés és a helyi találkozók révén az állampolgárokat rávezetik arra, hogy érzékeljék az egyenlőtlenség és a kirekesztés növekvő súlyát, ami annak következménye, hogy a gazdasági hatalom néhány óriási tőkés társaságnál koncentrálódik.

A nemzetközi állampolgári érdekvédelem az elmúlt húsz-harminc évben lendült fel. Világszövetségek, mint például az Amnesty International is, állnak már régóta az alapvető emberi jogokért folytatott nemzetközi küzdelem első vonalában. Az 1960-as évek végén és az 1970-es évek elején az International Planned Parenthood Federation (Nemzetközi Családtervezési Föderáció) vezette a családtervezéssel és a nők születésszabályozási jogával kapcsolatos hozzáállások világméretű megváltoztatását.

Az 1980-as években, miközben Ronald Reagan, az Egyesült Államok elnöke a Szovjetuniót a gonosz birodalmának festette le, a szovjet vezetők pedig az amerikaiakat kiáltották ki barbár szörnyeknek, amerikai és szovjet polgárok ezrei csatlakoztak olyan csoportokhoz, mint az Institute for Soviet-American Relations (A Szovjet-Amerikai Kapcsolatokért Intézet), az Esalan Institute, a Natural Resources Defence Council (Természeti Erőforrások Védelmezéséért Bizottság) és a Context Institute. Céljuk az volt, hogy megvessék a béke, a kölcsönös megértés és a demokrácia alapjait.[13] A Philippine Development Forum (Fülöp-szigeteki Fejlesztési Fórum) washingtoni és manilai irodáival segítette megakadályozni a pusztító hatású energiaprojektek többoldalú finanszírozását, valamint azt, hogy az amerikai katonai támaszpontokon mérgező hulladékokat helyezzenek el. Ezen kívül ösztönözte a Fülöp-szigeteken a fenntartható fejlődést segítő új kreatív finanszírozási módok elterjesztését. Kanadai, mexikói és amerikai csoportok koalíciót hoztak létre a NAFTA ellen, és ez hangolja össze az észak-amerikai országok emberközpontú gazdasági együttműködésére vonatkozó javaslatokat. Amikor a Honeywell és a General Electric szakszervezeti vezetőket bocsátott el a mexikói juárezi és chichuahuai gyáraiból, akkor Amerikában és Kanadában e két multinacionális vállalat dolgozóit képviselő szakszervezetek, mexikói társaik támogatására, összefogtak eme vállalatok ellen.[14]

1979-ben Malajziában, Anwar Fazal fogyasztóvédelmi aktivista, később az International Organization of Consumer Unions (IOCU Fogyasztói Szakszervezetek Nemzetközi Szervezete) elnöke, meggyőzte az International Baby Food Action Network-öt (IBFAN Nemzetközi Bébiétel Akció-hálózat), az állampolgári érdekvédő csoportok egyik nemzetközi szövetségét, hogy bojkottálja a Nestlé termékeit. Bizonyítékként hozta fel, hogy az üvegből történő etetés a szegény országokban évente újszülöttek ezreinek halálát okozta. A bojkottálók azt követelték, hogy a Nestlé szüntesse be a bébiételek agresszív reklámozását, ugyanis e bébitápokról a cég azt állította, hogy a szoptatás modern és magas tápértékű helyettesítő termékei. A Nestlé komoly ellentámadásba lendült, de ezzel csak azt érte el, hogy az IBFAN-nek egyre több hívet szerzett, és végül az 70 országban működő, 140 lakossági csoportból álló koalícióvá szélesedett. Az IBFAN erőfeszítéseinek köszönhetően az Egészségügyi Világszervezet (World Health Organization = WHO) a bébitápok reklámozását szabályozó magatartási kódexet adott ki 1981-ben, és a Nestlé ígéretet tett arra — a későbbiek során ezt többször megszegve —, hogy betartja a kódex előírásait.

Az IBFAN esetén felbuzdulva a maláj-félszigeti Penang városban székelő IOCU regionális iroda új civil hálózatokat szervezett egyes transznacionális társaságoknak az emberek egészségét, biztonságát és pénztárcáját fenyegető tevékenységei ellen. Konkrétabban azokról a transznacionális vállalatokról van szó, amelyek gyógyszerekkel, dohánnyal, mérgező hulladékokkal, agrokémiai termékekkel, biotechnológiával és élemiszerek sugárzásos tartósításával foglalkoznak. Egy fontos déli polgári érdekvédő csoport, a Third World Network (Harmadik Világ Hálózat), amelyet egy volt egyetemi professzor, Mohammed Idris vezet, szintén Penangban alakult meg. Ezzel a tengerparti város az új gyarmatosítás elleni küzdelem globális gyújtópontjává vált.[15]

Azt, hogy a civil hálózatok szerény erőforrásaikkal miképpen tudják sarokba szorítani a legerősebb nemzetközi intézményeket, jól mutatja az „Ötven év elég volt" elnevezésű kampány, amelyet polgári csoportok szerveztek a Világbank és Nemzetközi Valutaalap (IMF) fennállásának ötvenedik évfordulója alkalmából. A Világbank és az IMF hatalmas pénzügyi forrásokkal rendelkezik, befolyással bír a világ legnagyobb pénzpiacaira és tulajdonképpen számos kormány politikáját diktálja. Nagy fizetésű alkalmazottak ezreit képes a két szervezet mozgósítani annak érdekében, hogy álláspontjaiknak megfelelő statisztikákat és stratégiai terveket állítsanak össze, a világ legismertebb PR cégei révén megvásárolják a médiát is. Támogatások felajánlásával, szerződésekkel és külföldi utaztatással befolyásos NGO-kat (nem kormányzati szervezetek) is megnyernek a maguk számára.

Majdnem minden olyan országban, ahol e két intézmény működik, civil szerveződések beszálltak eme nagyon egyenlőtlen küzdelembe, s még szimpatizáló együttműködőket is megnyertek e titkolódzó intézmények alkalmazottai közül. A Bank és az IMF már nem lehet többé biztos abban, hogy milyen titkos belső dokumentumok fognak az állampolgárok kezébe jutni, vagy kiadványokban megjelenni, és hol fognak ellenző tiltakozások, tömegfelvonulások szerveződni, olvasói levelek, hirdetések és hírlevelek olyan különszámai napvilágot látni, amelyek eredményességüket kérdőjelezik meg, és pénzügyi támogatásuk csökkentését követelik. Még három évvel ezelőtt is az a javaslat, hogy a Világbankot zárják be, naívnak és némileg komolytalannak tűnt. Most veszélyben forog a Bank pénzügyi forrásainak feltöltése, és komoly tárgyalások folynak a bezárását szorgalmazó javaslatról.

Ez csak egy kis jellemző válogatás a megszámlálhatatlan kezdeményezés közül arra vonatkozóan, hogy a hétköznapi emberek mit vállalnak fel szerte a világon. Összességükben az öntudatra ébredő civil társadalmat és az Ökológiai Forradalom társadalmi és politikai erőinek előretörését képviselik.

23.3 A tudatosság globalizálása

A világméretű társadalmi hálózatok kiépülése az egyik kulcseleme az új globalizált emberi tudatosság létrehozási folyamatának. A világ minden sarkából érkezett emberek számtalan fórumon találkoznak, hogy megosszák a tévútra került, elhibázott világrendszerrel kapcsolatos tapasztalataikat és együttműködésen alapuló programtervet dolgozzanak ki.[16] Az ENSZ Környezet és Fejlődés Konferenciája (UNCED: United Nations Conference on Environment and Development), vagy más néven Világértekezlet (Earth Summit), amelyet Rio de Janeiróban tartottak 1992 júniusában, a globális állampolgári szintű párbeszéd döntő állomása volt. Amíg a hivatalos megbeszéléseket a nagyszerű és erősen őrzött Rio Centro kongresszusi központban tartották, addig mintegy 18 000 magánszemély mindenféle rassz, vallás, társadalmi osztály és nemzetiség képviseletében sátrakban gyülekezett a város másik végén elterülő párás levegőjű partszakaszon. A gyülekezés a nem kormányzati szervezetek (NGO-k) Globális Fórumára történt, amelynek célja az együttműködésen alapuló önkéntes akciók programtervére vonatkozó megállapodások megfogalmazása volt.

A két találkozó alig lehetett volna különbözőbb. A hivatalos találkozók sűrű programmal tűzdelt, fárasztóan formális megbeszélések voltak; egészében megerősítették a status quo-t, és óvatosan elkerülték a legalapvetőbb kérdéseket, így a gazdasági növekedés földi korlátainak problémáját, a felelőtlen tőkés hatalom és a gazdasági globalizáció következményeinek kérdéseit. A civil tanácskozások kaotikusak, kötetlenek és vitatkozó jellegűek voltak. Közvetlenül tárgyalták az alapvető kérdéseket és a gyökeresen átalakító változásokért szálltak síkra. Végezetül nyilvánvaló lett, hogy a hangok zűrzavarából egy új globális politikai, környezeti és sprituális tudatosságot tanúsító konszenzus fontos elemei születnek meg.

Az UNCED-en a társadalmi szervezetek nagyrészt a hivatalos tárgyalások perifériáján működtek, de a civil társadalmi egyezmény létrehozásának folyamata nagyban hozzájárult ahhoz, hogy lerakják a civil társadalmi egyetértés alapjait. Ezen kívül utat nyitott ahhoz, hogy a jövőbeni világkonferenciákon a civil társadalmi szervezetek nagyobb szerepet játszhassanak. A Konszenzus főbb pontjait a „The People's Earth Declaration: Proactive Agenda for the Future"-ben (Az Emberek Földje Kiáltvány: Cselekvési Programterv a Jövőért) fogalmazták meg (lásd a Függelékben). Az azóta megrendezésre került hivatalos nemzetközi konferenciákon a civil társadalmi csoportok kezdték megismerni és elsajátítani az ENSZ hivatalos eljárásait — különösen a nőmozgalomhoz kapcsolódó néhány kulcsszervezet, így például a Development Alternatives for Women in a New Era (DAWN-Fejlődési Lehetőségek a Nők Számára az Új Korszakban) és Women's Environment and Development Organization (Nők Környezet és Fejlődés Szervezete-WEDA). 1994-ben a Kairóban megrendezésre került Népesség és Fejlődés Konferencia (Conference on Population and Development) idejére a nőmozgalom bizonyította, hogy a társadalmi mozgalmak közül elsőként igazán mesteri módon képes kezelni az ENSZ folyamatokat. A nőmozgalom csoportjai az egyes országok kormányai segítségével és rajtuk keresztül, valamint az ENSZ titkársággal együttműködve dolgozták ki a hivatalos konferenciaanyag alapszövegét. Ezt megküldték a kormányoknak és a katolikus egyháznak azzal a céllal, hogy módosítsák az általuk kifogásolt megfogalmazásokat. A világméretű emberi válság terheinek aránytalanul nagy részét viselő nők kezükbe vették egy új — a nemek szerint kiegyensúlyozottabb és minden ember javát egyaránt szolgáló — emberi fejlesztés programtervének kimunkálását.[17] A nőmozgalom tehát az ökológiai forradalom politikai élcsapataként jelenik meg és fejlődik.

23.4 Megtenni a lehetségest

Olyan korszakban élünk, amikor a globális szintű gyors változások lehetősége jóval meghaladja az emberi történelem előző szakaszaiban megtapasztalható bármilyen más változását. Egyetlenegy éven belül, 1988-ban, a környezetvédelem, amely korábban csak a legvadabb környezetvédők szívügye volt, világszerte az érdeklődés homlokterébe ke-

rült. A környezetügyi megfontolások fontos kérdéssé váltak az amerikai elnökválasztásnál, s a *Time* magazin a veszélyeztetett földet tette meg az év médiaeseményévé. Négy évvel később, 1992-ben a világtörténelem legnagyobb találkozója volt Rio de Janeiróban, ahol az államok vezetői, más politikai vezetők, vállalatok és társadalmi szervezetek vettek részt, hogy a globális környezet védelmére egyezményeket dolgozzanak ki.

Gondoljuk meg, milyen nevetséges képtelenségnek tűnt volna, ha egy jövőbe látó próféta akár csak 1988-ban azzal a jóslattal állt volna elő, hogy 1991-ben a Szovjetunió békésen feloszlik, Németország újraegyesül, a berlini fal eltűnik és a korábbi „sátáni hatalom" felkéri az Egyesült Államokat, hogy segítsen a nukleáris arzenál leépítésében. És mi lett volna, ha ugyanez a próféta megjósolta volna, hogy 1993-ban az izraeliek és palesztinok békemegállapodást írnak alá? És hogy 1994-ben nyílt választáson, ahol már feketék is indulhattak és szavazhattak, Nelson Mandelát választják meg a Dél-Afrikai Köztársaság elnökévé?[18] Talán annál, hogy ezek az események egyáltalán bekövetkeztek, még jelentősebb az a tény, hogy a legtöbbjüket ma már természetesnek tartjuk, és gyorsan elfeledjük, hogy milyen különleges eseményeknek számítottak. Elfeledjük azt is, hogy milyen hirtelen válnak befejezett ténnyé a lehetetlen álmok.

Most vegyük sorra az Ökológiai Forradalom programtervével összhangban lévő néhány lehetséges mai jövendölést. Ezekkel kapcsolatban legtöbbünk arra gondolna, hogy elvesztette az eszét bárki, aki az elkövetkezendő öt évben valamelyik bekövetkezését jövendöli. Ennek ellenére minden esetben, mielőtt erre a következtetésre jutunk, tegyük fel magunknak egy kérdést: nem tűnt volna-e nevetségesnek bármelyik előbb említett esemény előrevetítése, csak három évvel is a megtörténte előtt?

- A nemzetközi fegyverkereskedelmet betiltják, a világ legnagyobb hadseregeit leszerelik és helyükbe a kis létszámú ENSZ békefenntartó erők lépnek.

- Japán, az Egyesült Államok, Kanada, Németország, és számos más európai ország 50%-os adót vet ki a reklámozásra. Ebből finanszírozzák a fogyasztók mértékletességre nevelő oktatását, illetve azokat a kutatásokat, hogy miképpen lehet a nemzetgazdaságból kiküszöbölni a növekedés kényszerét.

• A jelenlegi, gazdasági teljesítményt mérő nemzeti számbavételi rendszerek helyébe olyan rendszert állítanak, amely az emberi szükségletek kielégítésének mértékét vizsgálja, és az ország emberi, társadalmi és természeti tőkeállományának növelését vagy pusztítását is számításba veszi.

• A világ országai szigorú nemzetközi trösztellenes megállapodást fognak aláírni és az előírásokat következetesen betartatják. Ez közösségi és dolgozói kivásárlási akciókkal kombinálva azt eredményezi majd, hogy a világ legnagyobb transznacionális vállalatait részekre bontják és részeit közösségi és dolgozói tulajdonlású vállalkozásokká alakítják, amelyek elsősorban a helyi piacokra termelnek.

• Tömeges agrárreform-kezdeményezések hatására majdnem mindenhol feldarabolják a részvénytársasági és más kézben levő mezőgazdasági holdingokat, helyi igényeket kielégítő családi gazdaságokká alakítják át ezeket, biointenzív mezőgazdasági módszereket alkalmaznak és visszaforgatják a szerves hulladékot.

• Az alacsony jövedelmű országok adósságainak kilencven százalékát elengedik és a hosszútávú nemzetközi hiteleket erősen korlátozzák.

• Az erősen karcsúsított Világbank, az ENSZ Fejlesztési Programjába beolvadva, technikai segítségnyújtó szervezetté alakul, és az ENSZ irányítása alatt tanácsadó szervezetként működik majd közre, az országoknak abban nyújtva segítséget, hogy milyen módon váljanak kevésbé kereskedelemfüggővé és hogyan építsék ki a helyi gazdaságokat.

• Az IMF-et és a GATT-WTO-t az ENSZ Gazdasági és Társadalmi Tanácsa alatt működő ENSZ-szervezetek váltják fel, amelyek a nemzetközi pénzügyi és vámpolitikai irányelveket úgy dolgozzák majd át, hogy a globális együttműködés keretein belül a helyi gazdaságok fejlődését támogassák.

• Számtalan, már a kihalás szélén álló őshonos kultúra újra feltámad és virágzásnak indul.

• Az ipari országok az egy főre jutó energiafelhasználásukat 50 százalékkal csökkentik, a benzinnel hajtott új gépkocsik eladása ezekben az országokban 75 százalékkal csökken, és váltás következik be a napenenergia használata felé. A városi közterületeket úgy alakítják át, hogy azok a gyalogos-közlekedésnek, a kerékpározásnak és a tömegközlekedésnek kedvezzenek.

• Kis családi halászvállalkozásokból álló szövetkezetek újítják fel a világ legfontosabb halászhelyeit, ahol fenntartható halgazdálkodást fognak folytatni.

• Nemzetközi egyezmény nyilvánítja illegálissá a fajtavédelem szabadalmaztatását, és nemzetközi hatóságot fognak létrehozni, amely a nemzetközi tőkemozgás adóztatásából megvásárolja és köztulajdonba adja a társadalmilag és környezetileg legkedvezőbb technológiákat, és hozzáférhetővé teszik bárki számára, aki jó cél érdekében kívánja ezeket felhasználni.

• A világ legnagyobb vállalatait képviselő országos és nemzetközi szervezetek önkéntesen elfogadják azt az etikai kódexet, amely a vezetők fizetését a cég bármelyik termelőegységében dolgozó legalacsonyabb bérű munkás bérének húszszorosában maximalizálja. A nem megújuló energiaforrások használatát 2010-re az 1995-ös szint 25 százalékára csökkentik, és ugyanekkorra a termékek életciklusa alatt 90 százalékos újrahasznosítási arányt érnek el.

• A legtöbb országban eltörlik a jövedelmi adót, és a fogyasztási adót a tisztes megélhetést nyújtó szintig csökkentik. Ehelyett megadóztatják az erőforrások kivonását, a nemzetközi pénzáramlást, a luxusfogyasztást, a magas kategóriájú fizetéseket és az örökséget.

• A világ országainak több mint a felében a gépesítésből és az automatizálásból származó előnyök alapján húszórás munkahetet alakítanak ki, és garantált alapjövedelmet biztosítanak.

• A kirekesztő fundamentalista szekták, amelyek rettegést és türelmetlenséget hirdetnek, az ismeretlenségbe hullnak, és helyüket egy

ökumenikus mozgalom veszi át, amely az élet egységének felismeréséből és széles körű belső szellemi-lelki öntudatra ébredésből táplálkozik.

• A nők és a férfiak többsége egyenlően veszi ki részét az otthoni és a közösségi munkából.

• A világon 500 000 ember kivételével minden menekültet békésen letelepítenek, többségüket szülőhazájukban.

• A világ nagy részén a katolikus egyház és más nagyobb vallások jóváhagyásával a kétgyermekes családmodellt valósítják meg.

• A politikai pártok felépítése a legtöbb országban megváltozik, és az alulról jövő társadalmi-politikai mozgalmak a demokratikus felelősség, a társadalmi igazságosság és a környezet fenntarthatóságának jegyében felvirágoznak. Sok hétköznapi ember fog a helyi és országos választásokon indulni és nyerni.

Képtelenül irreális? Igen, de nem jobban, mint az elmúlt néhány év számos valószínűtlen eseménye. Előrejelzésként terjesztem elő ezeket? Nem, de ezek is azok közé a lehetőségek közé tartoznak, amelyek szeretnénk, ha szerepelnének a változás érdekében kimunkált programtervünkben.

24. A VÁLTOZÁS PROGRAMTERVE

A politikai közösség nem lehet egészséges, ha nem tudja gazdasági életét megfelelő eszközökkel szabályozni.

— Herman Daly és ifj. John Cobb[1]

Azokkal szimpatizálok, akik minimalizálnák, s nem azokkal, akik maximalizálnák a nemzetek közötti gazdasági összefonódásokat. Eszmék, tudás, művészet, vendégszeretet, utazás — ezek azok a dolgok, amelyeknek természetük szerint nemzetközieknek kell lenniük. De a javakat hazai keretek között állítsák elő, amikor az úgy természetes és ésszerű. És mindenek fölött a pénzügy legyen elsődlegesen nemzeti jellegű.

— John Maynard Keynes[2]

Kevés jog létezik, amely alapvetőbbnek tekinthető, mint az emberek joga ahhoz, hogy gondoskodó, fenntartható közösséget hozzanak létre, ellenőrizzék erőforrásaikat, gazdaságaikat és megélhetésük eszközeit. Ezek a jogok viszont azon jogaikon alapulnak, hogy megválaszthassák kulturális értékeiket és azokat az értékeket, amelyekre gyermekeiket az iskolákban oktatni fogják, valamint meghatározhassák, hogy kivel akarnak kereskedni. A globalizált gazdaság nem veszi figyelembe ezeket a jogokat, ugyan-

is a lényeges döntések jogát a globális tőkés társaságoknak és pénzügyi intézményeknek engedi át. A gazdasági globalizáció a tőkés társaságok érdeke, nem pedig emberi érdek. Az Ökológiai Forradalom egyik sarkalatos pontja, hogy ki rendelkezik e döntési hatalommal.

Az Ökológiai Forradalom irányelvei vállalkozás- és piacbarát jellegűek, de a helyi vállalkozásokat és piacokat a globális elé helyezik. Felismerik ezek fontosságát abban, hogy a helyi lakosságnak munkalehetőséget teremtenek, és adófizetéssel hozzájárulnak a helyi infrastruktúra és a szociális szolgáltatások finanszírozásához. Ezen kívül a helyi társadalmi és környezeti normáknak megfelelően működnek, részt vesznek a közösség életében, igazságosan versenyeznek hasonló vállalkozásokkal olyan piacon, ahol nincsenek domináns szereplők. Ha a globális vállalatok olyat tudnak nyújtani a helybélieknek, amelyre a helyi vállalatok nem képesek, akkor az ottani emberekre kell bízni, hogy megítéljék az ajánlat helyességét. Ha a demokrácia, valamint az emberi értékek és a megélhetés védelme protekcionizmusnak minősíthető, akkor hadd nevezzem mindannyiunkat büszkén protekcionistának.

Ez a fejezet olyan speciális intézkedésekkel foglalkozik, amelyek a kormányzás átalakítására vonatkoznak annak érdekében, hogy visszaszerezzük gyarmatosított politikai és gazdasági élettereinket, és visszaállítsuk az emberi jogokat. Az a cél, hogy határt szabjunk a legnagyobb tőkés társaságok hatalmának és szabadságának a demokrácia, az emberek és közösségek jogainak és szabadságának visszaállítása érdekében. Ehhez azonban többre van szükség, mint egyszerű reformokra.

24.1 Politikai élettereink visszaszerzése

A politikai jogok emberekhez tartoznak, nem mesterséges jogi személyekhez. A tőkés társaságoknak, amelyek a társadalompolitika eszközeinek tekinthetők, az állampolgárok által alkotott törvényeket betartaniuk kellene, nem pedig megalkotniuk. A tőkés társaságoknak a természetes személyek jogaihoz hasonló alkotmányos jogokat követelni e jogok lényegének torzítását jelenti. Különösen veszedelmes a szólásszabadságra vonatkozó társasági igény, amelyre a tőkés társaságok a lobbyzáshoz való jogukat alapozzák, illetve amelyre hivatkozva politikai ügyekben nyilvános kampányokat indítanak. Paul Hawken megfigyelései szerint e jogra

való hivatkozással a vállalatok éppen azt érik el, amit az Emberi Jogok Nyilatkozata el akar kerülni: a közgondolkodás és a társadalmi viták befolyásolását.[3]

Kiemelkedő fontosságot kell tulajdonítani azon jogi alapelvek lefektetését célzó jogalkotó és bírói tevékenységnek, melyek szerint a tőkés társaságok közösségi igények kielégítésére létrehozott testületek, és csak azokkal a jogosítványokkal rendelkeznek, amelyeket kimondottan rájuk ruháztak vagy amelyek a törvényben szerepelnek. Ezeket a jogosítványokat bármikor visszavonhatják, illetve népszavazással vagy törvényi intézkedéssel módosíthatják. Ha a társaság a jogosítványainak állandó túllépésére törekszik, például tudatosan hibás termékeket értékesít, vagy nem teljesíti a törvény előírásait, például folyamatosan megszegi a veszélyes anyagok lerakásával kapcsolatos törvényt, akkor a felelős állampolgárok joga és kötelessége, hogy kormányuk révén az ilyen társaságokat feloszlassák. Ez semmiben sem különbözik ezen állampolgárok azon jogától, hogy bármelyik közintézményt felszámolják, amely megítélésük szerint már nem szolgálja a közérdeket, vagy bebörtönözzék, esetleg ki is végezzék azokat a személyeket, akik szándékosan megszegik a törvényt és másoknak kárt okoznak.[4]

A részvényeseknek, menedzsereknek, alkalmazottaknak, fogyasztóknak és másoknak megvan a joguk arra, hogy mint magánszemélyek politikai véleményüknek hangot adjanak, akár a társasági érdekek mellett vagy az ellen. Ahhoz is megvan a joguk, hogy nonprofit szervezeteket alapítsanak, vagy hozzanak létre, bármilyen általuk választott cél érdekében, felhasználva személyes képességeiket és anyagi alapjaikat. A társaságoknak nincs ilyen természetes joguk. Egész egyszerűen nem tartoznak az emberek politikai életterébe.

A tőkés társaságok politikai szférából való kirekesztésének első lépése az lenne, hogy megszüntetjük az összes társasági adómentességet minden olyan kiadásra, amely lobbyzással, „közoktatással", jótékonysággal vagy bármilyen politikai szervezettel kapcsolatos. A végső cél tulajdonképpen az kell legyen, hogy a profitorientált vállalatok minden olyan tevékenységét betiltsák, ami a politikai folyamatok befolyásolására irányul, vagy a társadalom „nevelését" célozza meg politikai kérdésekkel vagy közérdekű témákkal kapcsolatban. Ezen túl a társasági tisztviselőknek törvényileg meg kell tiltani, hogy hivatalos minőségükben a tár-

saság dolgozóitól, beszállítóitól és ügyfeleitől politikai hozzájárulást vagy pártfogást várjanak el.

Az, hogy a tőkés társaságok egyre agresszívabban használják fel a nonprofit szervezeteket mint fiktív állampolgári fedőszervezeteket saját érdekükben való politikai lobbyzás céljára, mutatja, hogy milyen vékony a határvonal a közoktatásban és jótékonysági akciókban való társasági részvétel és a nyílt politikai beavatkozás között. Még a vállalati támogatásnak azon formái is, amelyek valódi jótékonysági szervezetek segítésére és a művészetek támogatására irányultak, egyre gyanúsabbá váltak az elmúlt időszakban. Amikor például New York városa 1994 őszén indítványozta, hogy teljes dohányzási tilalmat rendeljenek el a város közterületein, a Philip Morris Corporation több általa alapított művészeti szervezet tudomására hozta azon elvárását, hogy támogassák őt a tilalom ellenzésében. Az csak természetes, hogy a profitorientált vállalatok a saját érdekeiknek megfelelően költenek jótékony célokra. Alig van ugyanis más olyan indoklás, amellyel igazolni tudnák, hogy miért használják jótékony célokra a részvényesek nyereségét.

Ha a tőkés társaságok igazán törődnének azzal a közösséggel, amelyben működnek, akkor ezt azzal fejezhetnék ki, hogy jó és biztos munkalehetőséget teremtenek, megbízható és veszélytelen termékeket gyártanak, óvják a környezetüket, betartják a törvényt és tisztességesen fizetik adójukat. A menedzserek, részvényesek, alkalmazottak saját döntésük szerint, a társaságtól kapott jövedelmükből, fizetésükből, vagy a társaság nyereségéből áldozhatnak jótékonysági vagy oktatási célokra.

Hasonlóképpen, bármelyik nonprofit szervezet, ahol a kuratóriumnak több mint a fele egymilliárd dollárnál nagyobb tőkével rendelkező társaság felsővezetőiből áll, nem lehet jogosult adómentességre, mégpedig azon az alapon, hogy az ilyen nonprofit szervezetről feltételezhető: valójában csak a társaság érdekében működő fedőszervezet. Ha társasági igazgatótanáccsal rendelkező nonprofit szervezetek közpénzekért pályáznak, közérdekű kijelentéseket tesznek, vagy köztestületek előtt tartanak beszámolót, akkor magukat társasági érdekeltségű szervezetként kellene feltüntetniük.

A tőkés társaságoknak a politikából való kizárása alapvető lépésnek tekinthető a politikai élettér visszaszerzésében. Ez azonban nem elégséges. Russel Baker, a *New York Times* egyik rovatvezetője nagyon pontosan úgy jellemezte az 1994-es amerikai kongresszusi választásokat, mint

egyfajta árverést vagy licit-háborút, amelyben inkább az volt a cél, hogy a versenytársaknál többet költsenek a negatív kampányhirdetésekre, mintsem a programok, jövőképek és a hozzáértés versenyeztetésére.[5] Ez csak megerősítette azt az irányzatot, hogy az amerikai szavazópolgárok egyre inkább elvesztik a demokráciával kapcsolatos illúzióikat, és felháborodnak a nagy pénz érdekei által vezérelt kormányzaton.

A demokrácia túléléséhez a reformoknak nemcsak a tőkés társaságokat kell a politikából kiszorítaniuk, hanem a nagy pénzek hatalmát is csökkenteniük kell, hogy az ne befolyásolhassa az átlagos állampolgár szavazási magatartását. A választások megnyerésének ez ideig kulcsfontosságú feltétele volt, hogy dollármilliókat költhessenek az elektronikus médiának, különösen a televíziónak, az ellenfélről negatív üzeneteket közvetítő telítésére. Amíg a választások megnyerése ilyen drága mulatság, és a megfelelő finanszírozási források mögött hatalmas pénzügyi érdekek húzódnak meg, addig a politikai irányelvekben a pénzügyi érdekeket fogják a közérdek elé helyezni. Időbeli korlátozásokkal vagy szavazóbiztosok kinevezésével nagyon kevés eredményt érhetünk el. Három mélyreható és alapos kampányreform szükséges:

1. *A politikai célú televízió-hirdetéseket be kell tiltani.* Ez ugyanis rendkívül költséges, gyakran félrevezető és ritkán informatív. Eltörlése drasztikusan csökkentené a sikeres kampány költségeit, és a speciális érdekeket szolgáló finanszírozástól való függőséget is. Ez még a politikai vita minőségére is kedvező hatással lehet.
2. *A kampány összköltségét korlátozni kell.* A jelöltek inkább olyan versenyre összpontosítsanak, amelyben egy adott költségvetési korlát mellett kell üzeneteiket a lehető legeredményesebben eljuttatniuk a szavazókhoz. Ez jobban mutatná azt is, hogy mennyire képesek felelősségteljesen gazdálkodni a közpénzekkel.
3. *A kampányköltségeket közalapok és kis összegű, a jövedelemadóból levonható egyéni hozzájárulások kombinációjából kellene fedezni.* A politikai akcióbizottságokat meg kellene szüntetni, és meg kellene tiltani, hogy a társaságok bármilyen politikai célú hozzájárulást tehessenek, vagy a politikai kampány során a társasági erőforrásokat valamely jelölt támogatására használják fel.

Azon jogukért cserébe, hogy az állami légiforgalmi társaságokat igénybe vehetik, a televízió- és rádióállomásoknak a köztisztségekre pályázók számára azonos időtartamú helyet kellene biztosítaniuk a témába vágó

interjúprogramokban és vitákban. Az írott sajtót ösztönözni kellene arra, hogy azonos terjedelemben adjon helyet a jelöltek lényeges témához kapcsolódó cikkeinek és az olvasói hozzászólásoknak. A nyilvánosság tájékoztatása a tisztségre pályázó jelölt álláspontjáról és képzettségéről a demokráciában a hírmédia egyik legalapvetőbb feladata, és felelőssé tehető ennek teljesítéséért.

A tőkés társaságok uralják a tömegmédiát, bejutnak az iskolákba is, és ezáltal növekvő mértékben ellenőrzik és alakítják a kulturális újratermelődést biztosító alapintézményeinket. Emellett folyamatosan erősítik az elidegenedett fogyasztói társadalom értékeit és a tőkés libertariánizmus tanait, a tőkés érdekekhez igazítva a kultúra főáramát. Hogy visszaszerezzük gyarmatosított politikai életterünket, vissza kell szereznünk gyarmatosított kulturális élettereinket is. Három intézkedés érdemel komoly megfontolást:

1. *Trösztellenes törvénykezés.* A médiára vonatkozóan speciális trösztellenes törvénykezés szükséges, amelyik minden további nélkül monopolista szándéknak minősíti, ha egy társaság egynél több jelentősebb közszolgálati médiumban rendelkezik megnyilvánulási lehetőséggel, legyen az újság, rádióállomás, tévéállomás vagy kábelcsatorna. Továbbá a médiumban való megnyilvánulás működtetését elsősorban a megnyilvánulási lehetőség tulajdonosa végezze. Ez biztosítaná azt, hogy a megnyilvánulási lehetőséget ne lehessen felhasználni más társasági érdekek eszközeként. Egyetlen személy sem rendelkezhet egynél több médiumtársaságban többségi vagyonrésszel. Ez megnövelné a nyilvánosság megszólalási lehetőségeit azáltal, hogy korlátozná néhány befolyásos személy vagy társaság dominanciáját a közszolgálati tömegkommunikációban.
2. *Hirdetés, reklám.* A klasszikus piacgazdaságban a gazdasági szervezetek szerepe az, hogy válaszoljanak a piaci keresletre, és nem az, hogy e keresletet megteremtsék. A reklámoknál érvényesíthető adócsökkentés a vállalatok reklámtevékenységének többszáz milliárdos évenkénti támogatását jelenti. A reklámozás célja, hogy az embereket rávegye olyan dolgok megvásárlására, amit nem akarnak, illetve amire nincs szükségük. Olyan fogyasztói kultúrát hoznak ezzel létre, amely idegen az egészséges társadalom igényeitől. Nem szolgálja a köz érdekét a reklámnak az a fajtája, amelyik nem

kizárólag bizonyított tényeken alapuló informatív célú reklám. Ideális esetben az ilyen reklámozást be kellene tiltani. Minimális követelményként nem szabadna költségként elszámolni és legalább 50 százalékos adót kellene rá kivetni. Az ilyen adóbevételek egy részét az egészséges, megelégedést nyújtó és fenntartható életformára való nevelésre kellene költeni. A mozi- és videofilmekben alkalmazott „reklámbetéteket" be kellene tiltani. A rádiót és a tévét részben a használók előfizetései és hozzájárulásai arányában kellene adóbevételekből finanszírozni. A termékekről használati díj alapján a termékkatalógusok szolgáltathatnának információkat, beleértve olyan típusokat is, amelyekhez számítógépes szolgáltatásokon és interaktív televízión keresztül lehet azonnali hozzáférést biztosítani.

3. *Iskolák.* Az iskolákat reklámmentes övezetté kell nyilvánítani, az iskolák irányítását közszolgálati feladatnak kell megtartani és a vállalatok által szponzorált oktatási modulokat szintén meg kell szüntetni az iskolán belüli reklámozással együtt.

Politikai életterünk visszanyerése együtt jár gazdasági élettereink visszaszerzésével.

24.2 Gazdasági élettereink visszaszerzése

Mind a kapitalizmus, mind a kommunizmus elmélete elismeri a következő mondás által kifejezett „aranyszabály" alapvető igazságát: „Akié az arany, az szabályoz." A kommunista elmélet kifejezetten a termelési eszközök munkástulajdonát követeli. Adam Smith burkoltan ugyanezzel a feltevéssel élt a kis földtulajdonosokat és kézműveseket magába foglaló ideális piacgazdaságról alkotott elképzelésében, vagyis olyan körülményeket képzelt el, ahol tulajdonos, menedzser és munkás egy és ugyanaz a személy. A kapitalizmus és a kommunizmus sem tudta ideális elképzeléseit a gyakorlatban megvalósítani. A kommunizmus a tulajdonosi jogokat a távoli államra ruházta, és az embereknek megtiltotta, hogy bármilyen eszközzel felelősségre vonhassák az államot e jog gyakorlását illetően. A kapitalizmus pedig olyan óriási tőkés társaságok és pénzügyi

intézmények kezébe engedi át folyamatosan a tulajdonosi jogokat, amelyek a felelősség teljes hiányát mutatják még, saját tulajdonosaik felé is.

Létezik egy fontos strukturális alternatíva: olyan piacgazdaság, amely elsődlegesen, de nem kizárólagosan, kis családi vállalkozásokból, szövetkezetekből, munkástulajdonú vállalatokból, és szomszédsági vagy helyhatósági társaságokból áll. Bishan Singh malaysiai fogyasztóvédelmi aktivista ezt a közösségi vállalkozások gazdaságának nevezi, mivel ez a forma egybeolvasztja a pénzgazdaság piaci erőit és a szociális gazdaság közösségi erőit.[6] Gar Alperovitz történész és politikai közgazdász amellett érvel, hogy az amerikai gazdaság már éppen egy ilyen irányú átalakulás útján van:

> .... közösségi szellemű vállalkozók, innovatív munkásszakszervezetek és hatékony helyi önkormányzatok irányítják. Már 10 000-re tehető azoknak a munkástulajdonosi kísérlet alatt álló cégeknek a száma, amelyek mintegy 12 millió embert foglalkoztatnak, csaknem többet, mint a magánszektor szakszervezeteinek egész tagsága. Több mint 30 000 szövetkezet van, köztük 4000 fogyasztási szövetkezet, 13 000 hitelszövetkezet és 100 szövetkezeti bank, több mint 100 szövetkezeti biztosító társaság működik. Ehhez még hozzájön 1200 ipari közszolgáltató vállalat és 5000 építőszövetkezet, valamint 115 telekommunikációs és kábeltévés szövetkezet.[7]

Ezeknek az új kezdeményezéseknek közös eleme, hogy a termelőeszközök helyi kézbentartását olyan intézményeken keresztül valósítják meg, amelyek a közösség keretein belül működnek, illetve annak tartoznak felelősséggel.[8] Ez azt vonja maga után, hogy a tőke konszolidálódik és gyökeret ereszt, amely a stabil és egészséges közösségek alapfeltétele. Az effajta kezdeményezések alapvető fontossággal bírnak az egészséges közösségek alapjainak lerakásánál, de komoly hátrányokat szenvednek olyan gazdaságpolitikák és intézmények részéről, amelyek a nagy, globális, kizsákmányoló intézményeket támogatják. A gazdasági élettereink visszaszerzéséhez ezeket a politikákat és intézményeket olyan módon kell átalakítanunk, hogy a kis és helyi közösségnek felelős szervezeteket juttassuk előnyhöz. Ahhoz, hogy ezt megtegyük, helyre kell állítanunk pénzügyi intézményeink és rendszereink helyes működését és egységét. A termelés társadalmi és környezeti költségeit a termelőkre és a termékek használóira kell hárítanunk, be kell szüntetnünk a nagyvállalatoknak nyújtott támogatásokat, a piacokat helyivé kell tennünk, a tőke-

tulajdonlást decentralizálni kell, társasági számonkérhetőséget kell kialakítani és helyre kell állítani a piaci versenyt. Az átalakítás kifejezést érdemes mindezekre használni. Ha ezek az intézkedések szemben állnak a nagyot és globálist támogató jelenlegi irányvonallal, akkor azt mondhatjuk, hogy az átalakítást pontosan ez a szándék vezérli.

A pénzügyi tranzakciókra kivetett 0,5 százalékos adó. A pénzügyi eszközök adására és vételére — mint például részvények, kötvények, külföldi valuták és származatott pénzügyi eszközök (derivatívák) — kivetett kismérvű adó nem tenné kifizetődővé a nagyon rövid távú spekulációkat és arbitrázsokat és megszüntetné a meg nem érdemelt pénzügyi nyereség egyik jelentős forrását.

A rovidtávú tőkenyereségre kivetett degresszív pótadó. A tőkenyereségre kivetett pótadó a spekuláció több formáját tenné veszteségessé, stabilizálná a pénzügyi piacokat, meghosszabbítaná a beruházási időtávlatokat anélkül, hogy hátrányosan érintené a hosszú távú termelő beruházásokat. Az egy hétnél rövidebb ideig birtokolt vagyontárgy eladására kivetett pótadó akár 80 százalékos is lehet, az egy hét és hat hónap között birtokolt vagyontárgy eladásából származó jövedelem esetén 50 százalékra csökkenne, hat hónap és három év között 35 százalék lenne, és 10 százalék lenne a három éven túl tartott vagyontárgyra.[9] Ez az adó akár több éven keresztül is kivethető. Ezt az adót a jövedelemre kivetett bármilyen más adón túlmenően kell kivetni pótadóként, és a pénzügyi intézmények, valamint a befektetési alapok nyereségeire is alkalmazni kellene, illetve azokra a jövedelmekre, amelyek közvetlenül egyéni befektetőkhöz áramlanak. Ez az adóform kedvező lenne a munkából származó jövedelmek esetén, szemben azokkal a jövedelmekkel, amelyeket a pénz forgatásával szereztek.

100 százalékos tartalékolási kotelezettség a rovid lejáratú vagy azonnali visszafizetésre felmondható betétekre. Már 1948-ban Henry C. Simmon, a chicagói konzervatív monetarista közgazdaságtani iskola megalapítója 100 százalékos tartalékolási kötelezettségért szállt síkra a rövid lejáratú betétekkel kapcsolatban, hogy korlátozza a bankok pénzteremtő képességét, és a pénzkínálatot illetően a kormányzat számára nagyobb ellenőrzési-szabályozási lehetőséget biztosítson. Sok közgazdász ajánlotta azóta is hasonló intézkedés bevezetését.[10] Az Egyesült Államokban a tartalék előírások jelenleg átlagban 10 százaléknál is kevesebbet kívánnak meg. Ha a pénzügyi rendszernek több évet hagyunk az alkalmazkodásra, akkor ez az intézkedés a kölcsönpiramist ellaposítaná, és segítene helyreállítani a pénzteremtés és a vagyon teremtése közötti kapcsolatot.

Pénzugyi derivatívák (származtatott pénzugyi eszkozok) szigorú szabályozása. A derivatívák legnagyobb része nagy kockázatú szerencsejátéknak tekinthető, amelyek célja, hogy az ezeket összeállító és értékesítő befektetőházaknak jutalékot biztosítson. A hazárdjátékok bármely más formájához hasonlóan a derivatívák bevezetését, vételét és eladását is szigorúan kellene szabályozni, és erősen megadóztatni. A nyugdíjalapoknak és más közalapoknak meg kellene tiltani, hogy az ebbe a kategóriába sorolt eszközökkel kereskedjenek, vagy ezekkel kereskedő vállalatokba fektessenek be. A derivatívákkal kereskedő összes közkézen levő társaságnak, erről a tevékenységéről teljes beszámolót kellene negyedévenként összeállítania, ki kellene mutatni a lehetséges piaci nyereségüket, és megjelölni kereskedelmi tevékenységüknek azt a részét, amely a kockázatos elemet tartalmazza.

A kozosségi bankok kedvező elbírálása Az amerikai bankrendszer valamikor kollektív vagy közösségi bankokból épült fel, amelyek helyi takarékbetéteket gyűjtöttek, helybéli vállalkozásoknak adtak hitelt, és jelzáloghiteleket nyújtottak a helyi családi tulajdonok lehetőségeinek kiszélesítésére. A banki szabályozás egymást követő változásai lehetővé tették, hogy a közösségi bankokat bekebelezzék a hatalmas pénzállománnyal rendelkező bankok, amelyek a helyi betéteket a globális pénzrendszerbe irányítják. Ha a bankrendszer feladata a helyi gazdaság kiszolgálása, akkor a közösségi bankok rendszerét helyre kell állítani azzal, hogy a központosított bankokról leválasztják fióküzleteiket és megszigorítják a közösségi befektetési törvényeket olyan módon, hogy bármelyik bank szövetségi betét-biztosítással vedett befektetési portfóliójának nagyobb részét saját szolgáltatásainak területén fektesse be, továbbá az összes befektetés feleljen meg a szövetségi előírásoknak. A nagy, globális pénzközpontosító bankoknak, amelyek szerte a világon betéttulajdonosaik pénzét kockázatos ügyletekben kívánják felhasználni, nem szabadna élvezni a szövetségi biztosítás védelmével járó előnyöket.[11]

A trosztellenes torvények szigorú betartatása Komoly jogi tevékenységre van szükség, hogy a tőkés társaságok hatalmi koncentrációját megtörjük. A kivásárlási és egyesülési előterjesztéseket alapos és szigorú kormányzati felülvizsgálatnak kell alávetni, amelynél a benyújtó kötelessége megmutatni, hogy az előterjesztés emberi és nem tőkés társasági érdekeket szolgál.

Dolgozói és kozosségi kivásárlási lehetőségek Az esetek többségében az emberi érdekeket legjobban a konszolidált és megállapodott tőke szolgálja, ezért a társasági tulajdon dolgozói és közösségi kivásárlásait a gaz-

daságpolitikának támogatnia kell. Mielőtt például egy jelentős társaság számára engedélyezik, hogy üzemet zárjon be, adjon el avagy fuzionáljon, az elővásárlás jogát a vállalati vagyon kivásárlására az érintett dolgozóknak és közösségnek kell megadni kedvező feltételek mellett. A feltételeknek tükrözniük kell, hogy a dolgozók munkájuk révén milyen mértékben járultak hozzá a vállalat sikeres működéséhez, illetve a helyi közösség a közlétesítmények biztosításával mennyiben segítette elő a vállalat működését. A legtöbb vállalkozásban a hivatalos részvénytulajdonosokon kívül számos befektető vesz részt, és ezeknek a befektetéseknek meg kellene jelenniük a törvényi szabályozásban is. A csődszabályozást is úgy kellene kialakítani, hogy a dolgozóknak és a közösségnek lehetősége legyen kedvező feltételek mellett a csődeljárás miatt átalakuló vállalati vagyon megszerzésére. Ehhez hasonlóan, amikor a trösztellenes törvények következtében egy vállalat kénytelen lemondani egyes tevékenységeiről, akkor az alkalmazottaknak vagy a közösségnek elővásárlási joggal kellene rendelkezniük a szóban forgó részre. A vállalat nyugdíjalapjára vonatkozó szabályok megengedhetik, hogy a dolgozók az alapot felhasználják a cég vagyonára irányuló szavazati ellenőrzés megvásárlására. A kormányzati felügyeletnek biztosítania kell, hogy a dolgozói és közösségi kivásárlásokat úgy alakítsák, hogy a dolgozóknak illetve közösségeknek tényleges ellenőrzésre legyen lehetőségük.

Adóátcsoportosítás. Az adópolitika egyik legalapvetőbb, bár sokszor megsértett alapelve, hogy olyan tevékenységekre kell kivetni, amelyek károsak a társadalomra vagy a környezetre. Éppen ezért a társasági adótörvény felülvizsgálatra szorul, és az adókat a társadalmilag hasznos tevékenységekről mint például a foglalkoztatás — beleértve a munkaadó hozzájárulását a társadalombiztosításhoz, egészségügyhöz, a munkások bérezéséhez —, olyan tevékenységekre kellene áttenni, amelyek a társadalom és környezet működési zavarainak okozói, mint például az erőforrás-kivonás, csomagolás, környezetszennyezés, import, társasági lobbyzás és reklámozás. Ezek az adók a rendszerbe bekerülve elvennék a kedvet a társadalomra és környezetre káros termékek használatától. Például a szénre, kőolajra, földgázra és atomenergiaforrásokra kivetett adó megnövelné a végső felhasználói árakat, és takarékosságra ösztönözne, valamint kedvezőbbé tenné a napenergia-források, mint a napelemes fűtés, a szél, víz, galvánelem és biomassza felhasználását energiaforrásként. A szállítási költségek ebből következő emelkedése mintegy diszkriminációmentes természetes díjszabással ösztönözné a piacok helyivé válását. Az autós ingázás többletköltségei ösztönöznének a tö-

megközlekedésre illetve a munkahelyhez közelebbi költözésre irányuló befektetésekre. A szennyezési kibocsátásokra kivetett adó elősegítené a környezetszennyezés szabályozását. Az alapanyagokra kivetett adó a kevésbé szennyező, kisebb anyagigényű termékek kifejlesztésére ösztönözne, és a termelési eljárásokat az újrahasznosított anyagok használata felé tolná el. Ha a termelőkre akkora adót vetnének ki, amely fedezi a csomagolási hulladék becsült elhelyezési költségeit, akkor ez csökkentené a felesleges csomagolást. Az importvámok kivetése egy erős, önerőre támaszkodó gazdaságot támogatna.

Éves nyereség-fizetés. A társasági nyereségadókat el kell törölni, és ezzel párhuzamosan azt a kötelezettséget kell bevezetni, miszerint a társaságoknak minden évben ki kell fizetniük a nyereséget a részvényeseknek. A nyereséget így mint a részvénytulajdonos jövedelmét adóztatnák meg a szokásos adóráták alapján. Az értékcsökkenési leírást a jelenlegi pótlási áron kellene figyelembe venni, hogy a jövedelmek elegendő részét tartsák vissza az elhasználódott eszközállomány pótlására. A kutatási költségeket az adott évre kellene terhelni. A társasági nyereség kétszeres megadóztatása — egyszer nyereségadóval, másodszor a személyi jövedelemadó által — ezáltal megszűnne, és ezzel együtt a részvénytulajdonosok későbbi adóbefizetése és sok egyéb más olyan torzulás is, amely a társasági nyereségadóval kerül be a társasági döntéshozatali mechanizmusba. Az általános bevezetés esetén a társaságoknak nem állna érdekében, hogy a nyereségüket a világ azon országaiba vigyék át, ahol a legalacsonyabb az adó. A hitelkamatok fizetése közvetlenül a nyereségből történne, és nem adókból, ami a hitelfelvételekre való támaszkodást kedvezőtlenné tenné, és inkább a törzsalaptőkével való finanszírozásra ösztönözne. Sok tőkeáttételes kivásárlás, amely a kamatok adóból való levonhatósága miatt válik nyereségessé, így már nem lenne az. A vállalatok olyan tevékenységeit adóztatnák meg, amelyek a társadalom számára kedvezőtlenek, mint pl. a fosszilis üzemanyagok használata, erőforrás-kivonás és a spekulatív pénzügyi ügyletek. Az ilyen adókat nehéz lenne kikerülni. A társaság növekedése is egyre nehezebbé válna, amely egy lépést jelentene afelé, hogy a piac versenyképességét megtartsák. A vállalat ugyanis nem tudna egyszerűen azáltal növekedni, hogy vezetői döntéssel a nyereséget újra befektetik ahelyett, hogy kiosztanák a részvényeseknek. Ha a vállalatnak pénzre lenne szüksége a növekedés megfinanszírozásához, akkor azt a pénzügyi piacon kellene előteremtenie és ennek megfelelően kellene átgondolnia a döntést. A részvénytulajdonosoknak természetesen lenne lehetősége arra, hogy az osztalékaikat újabb

részvények vásárlására költsék, az értékpapír-beruházó intézetekből származó jövedelmek adóztatásának amerikai gyakorlata szerint.

Társaságok állami támogatása. A jóléti reformokban fontos helyet kap, hogy az önállóságra nem képes társaságokat levegyék a jóléti listákról. A társaságok állami támogatása az erőforrás-kinyerés engedélyezéstől kezdve a legeltetésre nyújtott támogatásig, export támogatásokig és adókedvezményekig terjed. Az ilyen támogatásokat módszeresen fel kell tárni és meg kell szüntetni, s csak azokat kellene meghagyni, amelyek a helyi tulajdonú, közösségi alapú vállalkozások megerősítését szolgálják.

Szellemi tulajdon. Az információ a rendelkezésünkre álló erőforrások közül az egyetlen, amely kimeríthetetlen és szabadon megosztható másokkal anélkül, hogy ezzel bárkit is kizárjunk a használatából. Minden jelenkori emberi találmány szükségszerűen az emberi tudás közös örökségére épít, amelyet az emberiség sok ezer éven és megszámlálhatatlan generáción keresztül halmozott fel. Ez a fajok információs köztulajdona. A szellemi tulajdonjogok védelmének megindokolható célja az, hogy a kutatás és a kreatív szellemi alkotások számára valamiféle ösztönző erőt nyújtson és nem az, hogy védett információs monopóliumokat hozzon létre. A szellemi tulajdonosi jogokra vonatkozó törvényeket ezen elv szerint kell megreformálni. E jogok körét szűken kell meghatározni és értelmezni, és csak arra a minimálisan szükséges időtartamra szabad odaítélni, ami alatt a nyereségorientált kutatásba korábban beruházók költségei megtérülnek, és valamilyen elfogadható profithoz is jutnak. Az új fajták, valamint a közpénzekből finanszírozott genetikai kísérletek és felfedezések szabadalmaztatását, vagy az olyan folyamatokat vagy technológiákat, amelyek birtokosaik számára tényleges monopóliumot biztosítanak valamilyen fajta kutatás vagy termékcsoport felett, törvényileg meg kellene gátolni. Bármilyen közös örökségbe tartozó erőforrás esetében, amikor konfliktus támad az önérdek és a közérdek között, a közérdeknek kell elsőbbséget adni.

Ahogy a vállalkozások helyi jelleget öltenek, lehetőség van arra, hogy a kormányzást is helyivé alakítsuk. Paul Hawken észrevétele szerint az üzleti körök vonakodása a kormányzati szabályozás alapvető szerepét illetően hozza létre az erős kormányzat szükségességét. Ehhez hasonlóan, az üzleti körök kormányzásba való beavatkozása okozza a kormányzati munka rossz hatékonyságát. Hawken a következőképpen írja le ezt a folyamatot:

A vállalat azt képzeli, hogy egyfajta gyámsági feladatot kell ellátnia az ökorendszereket illetően, de ezt a feladatát rettenetesen rosszul végzi el. A kormányzat belép a folyamatba, hogy a kárt enyhítse, a vállalat viszont szabotálni próbálja ezt a szabályozó folyamatot. és gyorsan kikerüli az írásban is rögzített szabályokat. A kormányzat ezt megpróbálja megelőzni, és végül egy vízfejű bürokratikus szörnnyé válik, amely a gazdasági fejlődés kerékkötője lesz, mialatt pénzt zabál. Erre a vállalat „a piaci folyamatokba" való beavatkozással vádolja a kormányzatot, és nekifog, hogy orvosolja sérelmeit, tovább züllesztve a törvényhozó és szabályozó folyamatokat azzal a céllal, hogy végül de facto (ténylegesen) ő váljon meghatározóvá, sőt de jure (jogilag) is.[12]

Minél nagyobbak a vállalataink, annál nagyobb a hatalmuk arra, hogy költségeiket másokra terheljék, és annál inkább szükség van a közérdek védelmében, valamint a társadalmi és környezeti káros következmények felszámolásában az erős kormányzatra. Minél jobban emberléptékűvé csökkentjük óriásvállalatainkat, annál jobban csökkenthetjük a kormányzati beavatkozások körét is.

A gazdasági hatalommegosztásban jelentkező szélsőséges egyenlőtlenségek kezelése is fontos ahhoz, hogy felszabadítsuk gazdasági életterünket a gyarmatosítás alól. Jelenlegi tapasztalataink szerint az igazságosságot és a fenntarthatóságot gyakorlatilag lehetetlen megvalósítani egy egyenlőtlen világban. A szélsőséges egyenlőtlenség lehetővé teszi a gazdaságilag erősek számára, hogy gyarmatosítsák a gyengék környezeti erőforrásait, és ezáltal a rendelkezésükre álló környezeti lehetőségeket túllépő fogyasztásukat. Ez általában megfosztja a gazdaságilag gyengéket alapvető megélhetési eszközeiktől, a gazdaságilag erőseket viszont elszigeteli cselekvéseik környezeti hatásaitól. A kirekesztett szegények erre a veszélyeztetettségre sok gyermek vállalásával válaszolnak — ez az egyetlen, amit saját magukénak tudhatnak, és amely a szükség óráiban a gondoskodás egyedüli forrása. Ahogyan a gazdagok növelik fogyasztásukat, a szegények pedig egyre több gyermeket vállalnak, úgy nő bolygónk terhelése.

Egy igazságosabb és biztonságosabb társadalom korlátozza a túlfogyasztás egyéni lehetőségeit, és csökkenti az ösztönzést arra, hogy kizárólag nagy család építésével törekedjenek az emberek a biztonságra. Egy

biztonságosabb és igazságosabb társadalom megteremtéséhez még a további intézkedések is szükségesek:

Garantált jövedelem. A konzervatív és a liberális közgazdászok között hosszú idő óta egyaránt népszerű ötlet a garantált jövedelem, amely komoly megfontolást érdemel. Ez minden személy számára biztosítaná az alapvető szükségletei kielégítéséhez szükséges jövedelmet. Összege gyermekek számára kisebb lenne, mint felnőttek számára, de független lenne az egyén más jövedelmeitől, gazdagságától, munkájától, nemétől és családi helyzetétől. Ez váltaná fel a társadalombiztosítást és a meglévő jóléti programokat. Mivel a megkeresett jövedelem nem csökkentené a garantált jövedelem összegét, ezért nem riasztana el a pénzért való munkától. Még ha néhány ember úgy döntene is, hogy egyáltalán nem dolgozik, ez sem jelentene súlyos problémát a munkaerő felesleggel rendelkező társadalmakban. Noha a bérek egy része kétségtelenül csökkenne, a munkaadóknak többet kellene ajánlaniuk ahhoz, hogy embereket toborozzanak a kellemetlen, piszkos munkákra.[13] Ez viszont nagyobb teret biztosítana azoknak, akik szívesen vállalnának társadalmi munkát. Ez a megoldás ugyan költséges, de a legtöbb magas jövedelmű országban megfinanszírozható a következő intézkedésekkel: csökkentenék a katonai kiadásokat, a vállalati támogatásokat és a meglévő kiemelt programokat, ugyanakkor növelnék a magas jövedelemre, a luxusfogyasztásra, illetve azon dolgokra kivetett adót, amelyektől egy fenntartható társadalom meg akar szabadulni. Ha ezt kombinálnák egy széleskörű, közpénzekből finanszírozott általános egészségügyi biztosítási rendszerrel, és a felsőoktatásban az arra érdemeseket ösztöndíjjal támogatnák, akkor a garantált jövedelem szerényebb jövedelmi szint mellett is jelentősen növelné az egyéni pénzügyi biztonságot. Az alacsony jövedelmű országokban a garantált jövedelem helyett agrárreform, vagy a megélhetést biztosító produktív természeti erőforrásokhoz való igazságos hozzáférés lehetővé tétele is hasonló megoldást kínálna.

Progresszív jövedelmi és fogyasztási adók. El kellene törölni a jövedelmi adót azon szint alatt, amely az alapszükségletek biztonságos, megfelelő és felelősségteljes módon való kielégítéséhez szükséges. Ehhez hasonlóan meg kellene szüntetni az alapvető élelmiszerekre, ruházkodásra, lakásra, egészségügyi ellátásra, személyes higiéniára, oktatásra és szórakozásra vagy rekreációs költségekre kivetett értékesítési és forgalmi adót, mert ezekre szükség van a tisztes életvitel fenntartásához. A garantált minimumszint feletti jövedelmekre erősen progresszív adózást

kell bevezetni, ami akár 90 százalékot is jelenthet a legfelsőbb jövedelmi kategóriákban. Az öröklés révén vagy bizalmi tulajdon-átruházással szerzett jövedelmet bármely más jövedelemhez hasonlóan kellene megadóztatni. Ez erősen csökkentené az egyének törekvéseit arra, hogy túlzottan nagy jövedelemre tegyenek szert, de senkit sem tántorítana el attól, hogy társadalmilag hasznos munkát végezzen. Át kell alakítani azokat a munkaköröket, amelyek ellenszenves, taszító jellegük miatt a szakképzett munkaerőt nem vonzzák méltányos fizetésért, mondjuk a garantált minimumjövedelem tizenötszöröséért sem. Ha az a probléma, hogy a vállalat túl nagy, akkor szét kell darabolni. Egyszerűen megtanulunk azon vállalatok szolgáltatásai nélkül élni, amelyek egy adott szintnél nagyobb befektetést igényelnek ahhoz, hogy valamely társadalmilag hasznos munkát hatékonyan és eredményesen végezzenek el. Jelentős luxusadót kellene bevezetni az alapvetőnek nem nevezhető fogyasztási cikkekre, amelyek ráadásul károsak vagy környezeti szempontból pazarlónak vagy ártalmasnak tekinthetők. A személyes, jótékonysági célú felajánlásokat, köztük a családi alapítványoknak nyújtott támogatásokat, adómentessé kellene nyilvánítani. Ezzel jelentősen ösztönöznék az extra jövedelemmel rendelkező egyéneket, hogy az állami hatalom ellensúlyozására az erős független szektort támogassák.

A fizetett foglalkoztatás igazságos elosztása. Amennyire csak lehetséges, tisztességesen kellene elosztani a fizetett munkahelyekhez való hozzáférési lehetőségeket. Ez olyan intézkedések bevezetésével érhető el, amelyekkel a munkahetet csökkentik, és biztosítják az egyenlő foglalkoztatási lehetőségeket nemre, fajra, és más megkülönböztető jellegre tekintet nélkül.

Ezeket az intézkedéseket fokozatosan kell bevezetni, és a tapasztalatoknak megfelelően kell alakítani őket. Itt most nem az a cél, hogy programterveket írjunk elő, hanem hogy megmutassuk azokat a stratégiákat, amelyek egy egészségesebb társadalom felé vezethetnek. Természetesen eltérő körülmények között más-más megközelítések lesznek alkalmazhatóak, és az is fontos, hogy az ilyen kezdeményezések közigazgatási lebonyolítása és finanszírozása a lehető legalacsonyabb kormányzati szinten történjen. Így például, az igazságos földtulajdon-megosztású, alapvetően agrár típusú társadalmakban nagyon kicsi garantált jövedelem is megfelelő lehet. Ugyanez igaz lehet stabil, egyenlőségre törekvő társadalmakban, ahol bőséges munkahely áll rendelkezésre azok számára, akik munkát keresnek. A garantált jövedelem bevezetésére leginkább az USA-hoz hasonló társadalmakban lesz szükség az egyenlőtlenségek korrigálá-

sára, ahol a szélsőséges egyenlőtlenségek jellemzőek, és a tisztes élet fenntartásához megfelelő jövedelmet nyújtó munkapiac egyre zsugorodik.

Ha arra szánjuk rá magunkat, hogy az emberi érdekeknek megfelelően irányítsuk gazdasági életünket, akkor e célra alkalmas számviteli eszközökre is szükségünk lesz. Sixto Roxas, Fülöp-szigeteki közgazdász és volt nemzetközi bankigazgató véleménye szerint a hagyományos nemzeti jövedelem-elszámolási rendszerek nem felelnek meg ennek a célnak, mert a vállalat és nem a közösség szempontjából összegezik a gazdasági tevékenység költségeit és hasznait. Alapvető különbségeket figyelhetünk meg. Például a vállalat hasznot húz abból, hogy a lehető legkevesebb munkást a lehetséges legalacsonyabb bérért alkalmazza. Ezzel szemben a közösség számára az a fontos, hogy teljes foglalkoztatás valósuljon meg a lehetséges legmagasabb bérezéssel. Egy vállalat haszonra tehet szert a helyi erdő kiirtásával vagy az ásványvagyon lebányászásával, miközben a közösség kifosztva marad.

Roxas és munkatársai éppen most dolgoznak ki egy közösségalapú elszámolási rendszert, amely a gazdasági tevékenységek költségeit és hasznait abból a szempontból értékeli, hogy azok milyen hatással vannak a háztartások, a közösség és az ökológiai rendszerek egészségére.[14] Azt is számba veszik, hogy a helyi gazdasági tevékenységből származó érték mekkora hányada marad a közösségben, illetve áramlik ki onnan. Ennek alapján, ha a helyi erdőt kiirtják, és a faanyagot a profittal együtt exportálják, amíg a közösségnek csak a kopasz táj marad, akkor ez inkább nettó veszteségnek tekinthető és nem a hagyományos elszámolások alapján kimutatott nyereségnek. Jelentős figyelmet kell fordítani a gazdasági vezetés eszközeiként az ilyen rendszerek kimunkálására és használatára.

24.3 A globális rendszer helyivé alakítása

Amikor országos szinten és országon belül is azon fáradozunk, hogy visszaszerezhessük a helyi politikai és gazdasági élettereinket, akkor arra is kell figyelnünk, hogy egyben a globális rendszert is átalakítsuk úgy, hogy a helyi szintek felé tolódjon el a hangsúly. Ez nem azt jelenti, hogy

a globális intézményeket meg fogjuk vagy meg lehet szüntetni. Bár csökkenthetjük a környezeti, technológiai és gazdasági egymásrautaltságot és az összefonódásokat, de ezt nem tudjuk és nem is akarnánk megszüntetni. Az ilyen egymásrautaltság alapját képezi a kialakulóban levő globális tudatosulási folyamatnak, amely fontos egyrészt az együttes túlélésünkhöz, másrészt emberi fajtánk fejlődéséhez. Célunk az, hogy az intézményeknek olyan többszintű rendszerét hozzuk létre, amelyen keresztül megszüntethetjük a fölösleges egymásrautaltságot, míg a megmaradókat a következő elvek alapján szabályozzuk:

- A helyi irányítás megerősítése, a helyi erőforrások helyi hasznosítása.
- Bármely helyi közösség számára megnehezíteni a termelés illetve fogyasztás költségeinek más közösségekre való hárítását.
- A közös problémák kezelésénél ösztönözni az együttműködést a helyi közösségek között.

Ebben a többszintű intézményi rendszerben a globális és regionális intézmények elsődleges szerepe az kell legyen, hogy támogassák és megvédjék a helyi közösségek törekvéseit saját gazdasági szabályaik felállításában, hogy a helyi erőforrásokat hasznosító helyi igényeket kielégítő helybéli termelők előnyt élvezhessenek, és szembe tudjanak szállni a piacaikat és erőforrásaikat fenyegető külső gyarmatosítással. A következő globális szintű intézkedéseket lehet ajánlani arra vonatkozólag, hogy az emberi érdekek kapjanak nagyobb hangsúlyt.

Az alacsony jövedelmű országok nemzetközi adósságterheinek csökkentése. Az alacsony jövedelmű országok szegényeit ki kell szabadítani az adósságcsapdából, mert az teszi őket teljesen védtelenné a gazdaságaik és erőforrásaik globális rendszer általi gyarmatosításával szemben. Ezt a fizetésmegtagadás szokásos eljárásaival kell kezdeni, a nemzetközi jog által használt „kétes" adósság precedenseit felhasználva. Az ilyen adósságok megfelelő hatáskör nélküli személyek által kötött ultra vires szerződések alapján keletkeztek, vagy a felvett összegeket olyan célokra használták, amelyek nem váltak hasznára azoknak az embereknek, akiknek nevében a kötelezettségeket vállalták. Ezen elvek alapján az alacsony jövedelmű országok nemzetközi adósságainak nagy része ilyen kétes adósságnak minősíthető, és ide sorolható azon adósság jelentős része, amellyel a multilaterális bankoknak tartoznak.[15] Nemzetközi egyezmény megkötése szükséges, amely alapján az eladósodott alacsony jöve-

delmű országok kormányai az ilyen nemzetközi állami kölcsönöket egy megfelelő nemzetközi testület jóváhagyásával és támogatásával behajthatatlannak minősítik. Ezen kívül nemzetközi alapot kell létrehozni a fennmaradó adósság leírására annak fejében, hogy a kormányok szerződésben vállalják az adósság újratermelődésének kizárását. A déli országoknak hitelt nyújtó legtöbb magánbank már létrehozott hitelveszteségtartalékokat az elmaradó visszafizetések fedezetére. Bár az adósságot könyveikben továbbra is vezetik és a déli államoktól változatlanul követelik ezek visszafizetését, de a bankokat nem érné akkora csapás, és még talán hasznos fegyelmező ereje is lenne, ha elmaradna az adósság-visszafizetés. A Világbank és más multilaterális bankok hitel-visszafizetéseinek megtagadása arra kényszerítené ezeket a bankokat, hogy éljenek a hitel fedezetét illető kormányzati garanciájukkal és ez elősegítené bezárásukat, amit a továbbiakban javasolni fogunk.

Nemzetközi pénzügyi ügyletekre kivetett adó. 0,5 százalékos adót kellene kivetni minden devizával kapcsolatos azonnali ügyletre, közöttük az 1981-es közgazdasági Nobel-díjas James Tobin ajánlása szerint a jövőbeli ügyletekre, opciós szerződésekre vonatkozó deviza-átutalásokra.[16] A 0,5 százalékos, devizaügyletekre kivetett Tobin-adó segítené a spekulatív célú nemzetközi pénzügyi mozgások csökkentését, de túl alacsony lenne ahhoz, hogy hatással legyen az árukereskedelemre, illetve a komoly nemzetközi beruházási kötelezettségekre. Erősítené viszont a piaci résztvevők hosszú távú szemléletét, és nagyobb önállóságot engedne meg az egyes országoknak abban, hogy kialakítsák saját hazai monetáris politikájukat. Az adóból származó bevételekből adósság-visszafizetési alapot kellene létrehozni, amely az alacsony jövedelmű országok olyan adósságainak visszafizetésére szolgálna, amelyek a nemzetközi joggyakorlat alapján nem minősíthetők kétes adósságnak. Ezen kívül ezt az adót felhasználnák az ENSZ és szakosított szervezetei tevékenységeinek finanszírozására.

A transznacionális kereskedelem és beruházások szabályozása. A transznacionális (multinacionális) vállalatok kereskedelmére és magatartási normáira vonatkozóan nemzetközi szerződésekre van szükség annak szavatolására, hogy az országoknak és közösségeknek joguk legyen külső kereskedelmi kapcsolataik saját irányítására és az illetékességükbe tartozó vállalatok számára szabályok és normák előírására.[17] Az egyezményekben ki kell térni a résztvevő országok közötti trösztellenes együttműködés összehangolására is a nagy transznacionális társaságok felosztása végett, és minden olyan lépés megtételére, amelyek biztosítják a nemzet-

közi piacok versenyképességét. Ezeknek az egyezményeknek biztosítani kell minden ország — és népe — számára a jogot, hogy saját illetékességi körükön belül maguk határozzák meg a szellemi tulajdonjogokra vonatkozó szabályokat, miközben korlátozzák bármely társaság vagy ország olyan lehetőségeit, hogy monopolizálják és visszatartsák a hasznos információkat és technológiákat másoktól, akik számára ezek használata előnyös lenne. Ezekben a megállapodásokban ragaszkodni kell ahhoz az alapelvhez, hogy amikor a multinacionális vállalatok és társaságok a helyi gazdasági életben részt vesznek, akkor ott csak meghívott vendégek s nem pedig megszálló erők, és elvárják tőlük, hogy tiszteletben tartsák a helyi szabályokat és szokásokat.

Környezeti erőforrások figyelése-ellenőrzése (monitoring) . A gazdasági szükségletek és a környezeti korlátok egyeztetésének egyik legnehezebb problémája megakadályozni a helyieket abban, hogy a határokon átterjedő szennyezés-kibocsátással vagy kereskedelem útján mások környezeti élettereit gyarmatosítsák. Nagy szükség van egy olyan környezeti információs rendszer kiépítésére, amely az ehhez hasonló környezeti terhek átruházási kísérleteit láthatóvá teszi, és így elősegíti környezeti önállóság és felelősség megteremtését. A UNEP (ENSZ Környezetvédelmi Programja: United Nations Environmental Programme) jogkörének kiszélesítésével és technikai lehetőségeinek kellő megerősítésével elérhető lenne, hogy koordinálja a megfelelő számbavételi és statisztikai módszerek kidolgozását és felhasználását, a normákra, az ellenőrző-megfigyelő rendszerekre vonatkozó nemzetközi egyezményeket előkészítő tárgyalásokat, valamint a regionális és országos költség-internalizálással kapcsolatos vitákat. Az ilyen ellenőrző-megfigyelő (monitoring) rendszereket olyan módon kell decentralizálni, hogy minden helység, körzet, ország és régió megtarthassa saját számbavételi rendszerét is. Ha a környezeti terhek áthárítása körül kialakult vitákat nem lehet közvetlenül kétoldalú tárgyalások útján megoldani, akkor azt a megfelelő bírói szerveknek kell jogorvoslatra benyújtani, beleértve a Nemzetközi Bíróságot is.

Kiemelt figyelmet érdemel a globális gazdasági irányítás rendszerének átalakítása, különösen a Bretton Woods-i intézményeké. Működésképtelen az a megoldás, hogy a globális irányítás számos független globális szervezet között van megosztva, amelyek hatáskörei sokszor átfedésben és konfliktusban vannak egymással. A jelenlegi felállás szerint a

globális pénzügyi kérdésekért felelős intézmény a Nemzetközi Valutaalap (IMF, International Monetary Fund). A nemzetközi kereskedelem és befektetések szabályainak kialakítása és betartatása a Világkereskedelmi Szervezet (WTO, World Trade Organization) feladata. Az alacsony jövedelmű országok fejlesztési elsőbbségeinek meghatározásában a legfőbb intézmény a Világbank (World Bank). Mindhárom Bretton Woods-i intézmény folyamatosan a tőkés érdekeket képviseli az emberi érdekek helyett. A nemzetközi gazdasági, társadalmi, kulturális, egészségügyi és az ehhez kapcsolódó ügyek koordinációjáért az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsa felelős, amely már az emberi érdekek felé mozdult el. Bár a Bretton Woods-i intézmények elvileg az ENSZ szakosított intézményei közé tartoznak, mégis sokkal fontosabbnak számítanak és erősebbek, mint az ENSZ más intézményei és visszautasítanak minden ENSZ törekvést, ami tevékenységeik felügyeletére vonatkozna.

Eljött az ideje annak, hogy a Bretton Woods-i intézményeket felszámoljuk, és a gazdasági irányítás funkcióit olyan intézmények kezébe adjuk, amelyek teljes felelősséggel tartoznak az ENSZ-nek. Amíg a Bretton Woods-i intézmények a gazdasági globalizációt helyezték előtérbe, addig az utódaiknak olyan feladatkört kell adni, amely a fent említett intézkedések alapján a gazdaság helyivé alakítását tűzi ki célul. Az utódintézmények belső irányítási folyamatai átláthatók kell legyenek a nyilvánosság számára, és nyitottak mind a kormányzati, mind a civil ellenőrző szervezetek részvételének biztosítására.

Világbank. A Világbankot be kell zárni. Legfontosabb szerepe, hogy a fejlődő országok számára hitelt folyósítson, amely szükségszerűen növeli eladósodottságukat. Amíg a Világbank működik, addig a déli gazdaságok a nemzetközi rendszer adósai maradnak. Az eladósodás létrehozása nem hasznos funkció, és itt az idő, hogy tudomásul vegyük: a Világbank létrehozása rossz gondolat volt. Bezárása fontos lépés lehet annak biztosításához, hogy a nemzetközi adósságok megszűnjenek, és ne termelődjenek állandóan újra. Ugyanez mondható el a regionális multilaterális fejlesztési bankokra is, amelyeket szintén be kellene zárni. Az alacsony jövedelmű országok, ha egyszer megszabadulnak az adósságfüggés romboló hatásától és a multilaterális bankok diktátumaitól, akkor sokkal jobb helyzetben lesznek ahhoz, hogy emberközpontú szerkezeti reformokat hajtsanak végre. Ezzel felszabadíthatják gazdaságaikat a gyarmatosítás alól, és egy önállóbb, környezetileg fenntarthatóbb, gazdaságilag igazságosabb rendszer felé mozdulhatnak el.

Nemzetközi Valutaalap (International Monetary Fund, IMF). Az IMF felváltandó az ENSZ Nemzetközi Pénzügyi Szervezetével (United Nations International Finance Organization, UNIFO), amely felelős (1) az alacsony jövedelmű országok nemzetközi adósságainak eltörlését, leírását célzó folyamatok kezeléséért; (2) a nemzetközi pénzügyi folyamatok szabályozásáért; (3) olyan fórum kialakításáért, amelyen belül a kormányzatok összehangolhatják a nemzetközi fizetési mérlegük egyensúlyát célzó gazdaságpolitikákat; (4) olyan intézkedések koordinálásáért, melyek az érvényesíthető tartalék-előírásokkal kapcsolatos intézkedéseket hangolják össze azokban az esetekben, amikor az eurodollárhoz hasonló kvázivalutában történő hitelfolyósításokról van szó, és ezt jelenleg nem szabályozza az adott ország kormánya; és (5) a külföldi valutaügyletekre kivetett Tobin-adó beszedéséért és az ezzel kapcsolatos ügyintézésért.

A Világkereskedelmi Szervezet (World Trade Organization, WTO). A WTO-t az ENSZ Nemzetközi Kereskedelmi és Beruházási Szabályozó Ügynökségének (United Nations Regulatory Agency for Transnational Trade and Investment, UNRATTI) kellene felváltani. Az UNRATTI legfőbb feladata, hogy levezesse azokat a tárgyalásokat, amelyeket a transznacionális (multinacionális) társaságok, valamint a nemzetközi kereskedelem szabályozásáról szóló egyezmények, megállapodások előkészítésére hívtak össze. Emellett ezen egyezmények betartatását célzó kormányzati akciók számára koordináló fórumként működne közre. Az UNRATTI teljesítményét a növekvő helyi gazdasági önállóság és a globális igazságosság felé tett haladás alapján kellene értékelni. Meg kell akadályozni, hogy a transznacionális (multinacionális) társaságok részt vegyenek az UNRATTI nemzeti delegációiban, vagy az UNRATTI-ban más egyéb módon képviseltethessék magukat, kivéve az olyan eseteket, amikor külön felkérik őket információ szolgáltatására. Az UNRATTI mind funkcióját, mind célját tekintve a GATT-WTO szervezetegyüttes tükörképi ellentéte kell legyen.

A tőkés libertariánizmus képviselői kétségtelenül rá fognak mutatni arra, hogy a javasolt intézkedések jelentős beavatkozásnak tekinthetők a transznacionális, multinacionális társaságok és a pénzpiacok működésébe. Természetesen, hiszen ezen intézkedéseknek pontosan ez is a célja. Alapvető célunk az kell legyen, hogy olyan rendszert hozzunk létre, amely az emberek érdekében működik. A tőkés társaságok csak eszközei az

emberi igények kielégítésének. Ha cselekvéseik hitünk szerint legjobban szolgálják igényeinket, és ennek során a tőkés társaságok szerepét is hasznosnak ítéljük, akkor mindenképpen használni kell őket. De a döntés joga az embereké.

Olyan kifogások is lehetnek, hogy ezekkel az intézkedésekkel nagy, globális szabályozó testületeket hozunk majd létre akkor, amikor a politikai irányvonal a kormányzati, állami szabályozás csökkentése felé mutat. A cél minden esetben az, hogy olyan feltételrendszert alakítsunk ki, amelyen belül a tényleges szabályozás a lehető legalacsonyabb szinten megy végbe. A globális-regionális szintű intézmények feladata az, hogy a helyieket ebben támogassák. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy elsősorban a hatalmas, globális tőkés társaságok léte hozta létre az igényt olyan globális szabályozó hatóságok felállítására, amelyek elegendő hatalommal rendelkeznek ahhoz, hogy a társaságok közérdek iránti felelősségét ébren tartsák. Minél kisebb a globális tőkés társaságok hatalma, annál kevésbé lesz szükség globális szabályozó testületekre. Ha a globális tőkés társaságok hatalmát és méretét csökkentjük, és beágyazottabb és jóindulatúbb tőkére épített rendszer felé haladunk, akkor korlátozzuk a nemzetközi hatóságok és az államhatalom iránti igényt is.

A javasolt lépések megtételével visszaszerezhetjük azt a hatalmat, amit korábban a globális rendszerre ruháztunk, és helyreállíthatjuk közösségépítő képességeinket. Az egészséges társadalmak felépítésén munkálkodva Földünket is meggyógyítjuk, amely lehetővé teszi számunkra, hogy az életet a maga teljességében és sokszínűségében tapasztaljuk meg. Máskülönben továbbra is a globális pénzügyi rendszer zsarnoki uralma alatt kell élnünk, ami csaknem bizonyosan a társadalmi és ökológiai összeomláshoz vezet. Vessünk eszünkbe egy gondolatot: a pénz globális intézményei csak akkora hatalommal rendelkeznek, amekkorát rájuk ruházunk. Ez a mi hatalmunk, amit vissza kell szereznünk.

EPILÓGUS: AZ ÉLETET VÁLASZTVA

Eltoprengtem, nem lennénk-e eredményesebbek, ha felismernénk, hogy valamennyien élő szervezetek élő sejtjei vagyunk: városoknak, biorégióknak, kontinenseknek és magának a Földnek. Nem csokkenthetnénk-e igénybevételunket, egészségesebbé és teljesebbé válva, ha munkánkkal egyszerűen ezen élő szervezeteket segítenénk saját élő teljességük felismerésében ?

— Daniel Kemmis,
Minnesota polgármestere, Montana

A kérdés, amit folyamatosan kérdezek magamtól: „Melyek azok az alkotóan segítő kapcsolatok, amelyek erősítik a kozosséget és képessé teszik az emberi kozosségeket a gazdasági és technikai folyamatok társadalmi és okológiai ellenőrzésére?"

— Vanda Shiva,
globális hálózatépítő

Válságunk szellemi és politikai gyökerei nagyon mélyre nyúlnak. Nem csoda, hogy a követendő irányelvekről folytatott esz-

mecserék olyannyira terméketlenek, ha ezeket az a közgazdaságtan uralja, amelyik nem számol sem a spirituális, sem pedig a politikai vetületekkel. Sokkal inkább az ébredező civil társadalom eszmecserei tükrözik a reálisabban megalapozott látásmódot. Olyan ez, mintha egy mély kulturális bódulatból ébrednénk, újra felfedezve társadalmunk eddig mellőzött politikai- és létünk szellemi dimenzióit. Ha a válság a valóság rendkívül részleges látásmódjának következménye, miként én is gondolom, akkor ez az ébredés — miközben egy egészlátóbb éntudat felé visz minket — egy régóta esedékes lényegi felelősség felvállalásához vezethet, technikai és szervezési képességeink használatát illetően.

A mindenséggel kapcsolatos természettudományos történet szerint a tudat nem más, mint kémiai reakciókból született képzelgés. Ebben a történetben nincs helye az értelmes jelentésnek vagy a cél gondolatának, és így kevés okot ad hedonisztikus késztetéseink megfékezésére. Thomas Berry *The Dream of the Earth* (A Föld álma)[3] című könyvét olvasva kezdtem azt hinni, hogy fajunk fennmaradása azon múlik, képesek vagyunk-e egy olyan új történetet feltárni, amely számunkra okot ad az életre — egy történetet, amely segít feltenni az egyik legfontosabb alapkérdést: miért?

Az elmúlt években sokat foglalkoztatott ez a kérdés. Az általános elvek arról, hogy mit kell tennünk fajunk önpusztításának elkerülése érdekében, sokunk számára már régóta nyilvánvaló volt. Mégis az volt az érzésem, hogy ha a túlélésnek nincs saját magán túlmutató nemesebb jelentése számunkra, akkor a kihalás elkerülése nem elegendő indok az előttünk álló nehéz változtatások megtételére. Ha az életet akarjuk választani, akkor az élet értelmére alapozott új lehetőségek kényszere kell hogy vezéreljen bennünket.

Ennek megértésére irányuló kutatásaim jelentős szerepet játszottak abban a döntésben, hogy feladjam meglévő szokásaimat és megírjam ezt a könyvet. Ilyenfajta kutatás elkerülhetetlenül elvezet a tudomány tényekre alapozott világából a hit és a személyes szubjektív tapasztalatok világába.

Az általam keresett magyarázat elérhetetlen volt egészen 1993-ig, amikor Duane Elgin *Awakening Earth* (Az ébredő Föld) című dedikált könyve érkezett kéretlenül a postámmal. Elgin és én soha nem találkoztunk, csak írásaink alapján ismertük egymást. Könyve isteni ajándéknak tűnt. Az emberi tudat felfedezésének eposza, ahogy az számára egy hosszú személyes meditáció során feltárult, mintha legbel-

sőbb énemhez szólt volna, megmutatva számomra jelenlegi emberi kétségeink és az előttünk álló lehetőségeink mögött húzódó mély értelmű kozmikus célt. E mellett új reménységgel töltött el sikerünk jövőjét illetően. Mélyen befolyásolta e könyv gondolati irányultságát is, különösen az összefoglaló fejezetek esetében.

Elgin üzenetének lényege összefoglalható két mondatban:

> Ahogy az emberiség növeli tudatának reflektáló képességét, úgy lesz képes a világ saját magára vonatkoztatva megismerni önmagát. Az emberiség öntudatra ébredése révén a világ képes lesz arra, hogy visszanézzen és visszatükrözze önmagát — csodálattal, félelemmel vegyes tisztelettel és megbecsüléssel.[4]

Ez a gondolat azt sugallja, hogy születésünkkel a fennmaradásunk biztosítását messze meghaladó felelősséget öröklünk. Csodálatos képességünk, hogy észrevesszük a szépet és szeretünk, emberi mivoltunk lényegének két alapvető jellemzője ez és központi szerepet játszik egy nagy, folyamatosan feltáruló kozmikus eseményben. Ez sokkal logikusabb feltevés, mint az alternatívája, miszerint a tudat megtapasztalása nem több véletlen és jelentés nélküli eseménynél egy egyébként élettelen univerzumban, vagy az, hogy az élet csodás teremtményei vagyunk s így évmilliók evolúciós gyümölcseit pusztíthatjuk el e páratlan bolygón. Ez a gondolat arra szólít fel bennünket, hogy felelősséget vállaljunk cselekedeteink hatásaiért az evolúció során, és elfogadjuk, hogy e bolygón az evolúció folyamatosságát biztosító feltételek kialakításában tudatos és felelős szerepünk van.

Ebből az is következik, hogy az élet teljes rendszeréhez való viszonyunk nem az úré, és nem a szolgáé. Valójában létünk az egyetemes tudat szerves része és attól elválaszthatatlan, ami egyedi létezésünk által nyilvánul meg. Ebből számomra az következik, hogy mind az egyetemes egészet és mind önmagunkat akkor szolgáljuk legjobban, ha az élő világegyetem megkapó szépségét csodáljuk és élvezzük, és saját életünket a maga teljességében próbáljuk megélni, önmagunk, családunk, közösségünk, bolygónk és a világmindenség vonatkozásában.

Azt is jelenti ez, hogy bár sem magasabb, sem alacsonyabb rendű teremtmények nem vagyunk, mégis különleges képességeinket és lehetőségeinket a teljes rendszer szolgálatába kell állítanunk. Rajtunk áll, hogy ezen képességeinket fejlesszük és megleljük a szándékainknak megfelelő feladatainkat

Vitán felül több hatalmunk és szabadságunk van, mint a Föld más fajainak. Vesztünkre azonban ezt a hatalmat és szabadságot összetévesztettük az uralom jogával, ahelyett hogy felismertük volna, hogy ez csak az egészért való felelősségünket növeli. Elgin szavaival:

> Univerzumunk gondoskodó ugyan, de mindenképpen megadja nekünk azt az értékes szabadságot, amelyre szükségünk van ahhoz, hogy kifejleszthessük reflektív önmeghatározásunk páratlan képességét.... Miután megadta nekünk a létezés felbecsülhetetlen ajándékát, a Meta-univerzum nagy együttérzését bizonyítja, hogy nem avatkozik be sem személyes, sem planetáris döntéseinkbe.[5]

Számomra ez ellenállhatatlan üzenet az átalakításra, amire úgy hiszem az Ökológiai Forradalom is felszólít bennünket.

Az emberi nem, minden más fajt messze megelőzve, eljegyeztetett egy folyamatos, fajunk képességeit jelentősen növelő, intellektuális, társadalmi és technológiai evolúciós folyamattal. A kozmosz egyik legnagyobb és legtitokzatosabb csodája, hogy miközben minden egyes fejlődési fázisunkban már a következő előkészítésén fáradozik, megteremti a megszokottól való eltérés kényszerét is, és tesz egy bizonytalan lépést az ismeretlen felé.

Azok közé tartozom, akik hiszik, hogy most egy ilyen lépést kell tennünk, átlépve az új korszak küszöbén. Az a természettudományos paradigma, amely jórészt elhessegette a tudat problémáját, energiáinkat arra fordította, hogy megfejtsük a fizikai világ titkait és a technikai lehetőségek kiépítésére koncentráljunk, hatalmas lehetőségeket nyitva ezzel a társadalmi, szellemi és lelki fejlődés előmozdítására szentelt egészséges társadalmak felépítésére. Ezzel a lehetőséggel ugyan aggasztó módon sokszor visszaéltünk, de ugyanakkor megállapíthatjuk: mint faj érettek vagyunk arra is, hogy újonnan felfedezett hatalmunkat bölcsen használjuk. Mindenesetre ugyanez a technika képessé tesz bennünket arra is, hogy kiküszöböljük a világból a fizikai nyomort és nélkülözést, s megadjuk minden embernek a szabadságot arra, hogy energiáik nagyobb részét olyan tevékenységeknek szentelhessék, melyek jobban kielégítik őket, mint a mindennapi fizikai túlélésért folytatott küzdelem, s melyek összhangba hoznak bennünket a természettel.

E most véget érő korszakban Nyugat kudarcai és sikerei egyaránt az önmagunkról és a világról alkotott elképzeléseink egyensúlyhiányaira

vezethetők vissza. A materialista monizmus döntően fontos volt technikai uralmunk eléréséhez, de társadalmaink anyagi vetületeit olyannyira előtérbe helyezte, hogy a szellemi és lelki vetületeket egyszerűen kirekesztette. A dualizmus meghagyta a test és a lélek szétválasztottságát, de mindegyiket elidegenítette a másiktól, mindkettő kárára. Hiszem, hogy Kelet és Nyugat, Dél és Észak jövője most egy olyan fokozatos együttfejlődő (koevolúciós) átalakuláson múlik, amely létünk szellemi és anyagi vetületeit egymást kölcsönösen erősítő (szinergikus) egységbe egyesíti, teljes embereket, közösségeket és társadalmakat alkotva.

Spirituális ébredésünk nélkülözhetetlen lehet politikai ébredésünkhöz. Spirituális természetünktől való elidegenedésünk manipulálhatóvá tett bennünket mind a reklámozók számára, akik a spirituális kapcsolatokra való vágyódásunkat telhetetlen pénzhajhászásra változtatják; mind a politikai demagógok számára, akik viszont pénzszerzési igyekezetünket kapcsolják tőkés érdekekhez. Ahogy a természettudomány kulturális üzenetei a spritualitás iránti érzéketlenségben tartanak bennünket, hasonlóképpen tesznek minket a tőkés libertariánizmus ideológiai tanai politikailag fásultakká.

A Kopernikuszi Forradalom szétválasztotta a tudományt és a vallást és ráébresztett bennünket létünk anyagi oldalának nagy lehetőségeire. Az Ökológiai Forradalom arra hív fel bennünket, hogy az élő univerzum lehetőségeinek feltáró kutatása során, spirituális életet élő és politikailag aktív résztvevőként tapasztaljuk meg önmagunkat. Miként a régi feltevések, azonképpen a régi politikai felállások is bomlásnak indulnak. Baloldali és jobboldali, liberális és konzervatív hagyományos megkülönböztetése értelmét veszti. Egy politikai centrumhoz való folyamodás azok kárbaveszett pózolása, akik nem képesek felismerni az előttünk álló kihívások jelentését és jelentőségét A politikai jövő azoké, akiknek van bátorságuk és elképzelésük olyan gondolkodásmódon alapuló új szövetségek alakítására, amelyek nem határozhatók meg a régi kategóriák segítségével.

Ezt a nehéz korszakot azzal a kölcsönös segítséggel és a különbözőség iránti türelemmel kell megközelítenünk, amely elengedhetetlen alapja a létrehozni kívánt egészséges társadalmaknak. Még akkor is, ha mindannyian ragaszkodunk alapvető értékeinkhez és azokkal kötünk szövetséget, akik ugyanezen értékeket vallják, folyamatosan tudatában kell lennünk annak, hogy egy olyan teremtő folyamat cselekvő résztvevői vagyunk, amelynek nincs vezérfonala. Mindannyian ta-

nulók vagyunk egy feltáró folyamatban és ez megköveteli, hogy kritikus szemmel, nyitottan lássuk meg minden elgondolásban az igazság magvát és minden emberben a jóság szikráját. Merészen nekivágunk annak, ami talán a leggyökeresebb pályamódosítás az emberi történelem során, és ez megkívánja, hogy ehhez fajtánk teljes alkotóképességét mozgósítsuk.

FÜGGELÉK

AZ EMBEREK FÖLDJE KIÁLTVÁNY: Cselekvési program a jövőért

Mi, a Világfórum '92 Nemzetközi NGO (non-governmental organization = nem kormányzati szervezetek, társadalmi szervezetek) Fórumának résztvevői, Rio de Janeiróban találkoztunk, hogy mint a Föld bolygó állampolgárai világunk új jövőjének megteremtése érdekében megosszuk egymással gondjainkat, álmainkat és terveinket. Beható megbeszéléseink alapján megállapíthatjuk, hogy különbözőségünk gazdagságában is közös jövőképet vallunk az egyszerűség, a szeretet, a béke és az élet tiszteletének értékeire alapozott emberi társadalomról. Most azzal a kölcsönös együttérzéssel távozunk, hogy minden nemzet civil társadalmának erkölcsi és emberi erőforrásait egységes társadalmi mozgalomban mozgósítsuk ennek a jövőképnek a megvalósítása érdekében.

Állásfoglalásunk időszerűségét az is nyomatékosítja, hogy a világ politikai vezetői hivatalosan is elfogadták a Riói Nyilatkozatot, amely Földünk ökológiai és társadalmi pusztulását siettető alapvető okok közül jó néhányat figyelmen kívül hagy. Mivel ők egy olyan gazdasági rendszerrel kötöttek egyezséget, amelyik ke-

vesek rövid távú érdekeit szolgálja a többség rovására, ezért az alapvető változások irányítása a civil társadalom szervezeteire és mozgalmaira hárul. Elfogadjuk ezt a kihívást.

Ennek szellemében emlékeztetjük a világ vezető politikusait és a tőkés társaságok, nagyvállalatok vezetőit, hogy államigazgatási hatáskörüket és (részvény)társasági felhatalmazásukat szuverén emberektől, a civil társadalomtól kapták, annak érdekében, hogy ezeket a kollektív emberi érdekek szolgálatába állítsák. Az embereknek ennélfogva joguk van arra, hogy a közakaratnak és a közérdeknek megfelelően a kormányokat és a tőkés társaságokat elszámoltassák. Ezzel szemben a G7-ek kormányai és a Bretton Woods-i intézmények — a Világbank, a Nemzetközi Valutaalap (IMF) és az Általános Vámtarifa- és Kereskedelmi Egyezmény (GATT) — valamint a transznacionális vállalatok által a világ népeire erőltetett globális gazdasági integráció súlyosan és gyorsan korlátozza a világ népeinek szuverén jogait és lehetőségeit arra, hogy a transznacionális tőke egyre növekvő hatalma ellenében megóvják gazdasági, társadalmi, kulturális és környezeti érdekeiket.

Ez a korlátozó folyamat csak egyike az emberi és természeti érdekeket kizáró, a gazdasági növekedésre és fogyasztásra alapozott fejlesztési modell veszélyes következményeinek. A további következmények közé tartozik az emberi társadalmak növekvő lelki elsivárosodása, megközelítően 1,2 milliárd ember elszegényedése, a gazdagok és szegények között tátongó szakadék növekedése, a gazdasági rasszizmus, a nők intézményesített kizsákmányolása, emberek millióinak földjeikről és közösségeikből való elmozdítása, a fogyatékosoknak a társadalom peremére szorulása és a valamennyiünket fenntartó ökológiai rendszerek egyre növekvő tönkretétele.

A nemzetközi adósságok növelése, a szerkezeti átalakítás, a piaci korlátozások megszüntetése, a szabadkereskedelem és a szellemi tulajdonjogok monopolizálása, amely a jelenlegi politikai gondolkodást és cselekvést uralja, a kollektív önpusztítás és nem a fenntartható fejlődés útja. Szavazatainkat, morális befolyásunkat és vásárlóerőnket arra fogjuk használni, hogy hatalmi pozíciójukból elmozdítsuk azokat, akik az elit rétegek rövid távú érdekeit szolgáló, társadalmilag és ökológiailag pusztító politikák támogatásához ragaszkodnak.

Ezen pusztító politikáknak a világra erőltetésében legfontosabb szerepet a Bretton Woods-i intézmények játsszák. Félelmetes korlátokat állítanak az igazságosság és a fenntartható fejlődés útjába. Azon fogunk munkálkodni, hogy ezeket megfelelőbb intézményekké alakítsuk át, vagy

ilyenekre cseréljük fel. Addig is azonban, amíg nem válnak teljesen átlátható, társadalmilag számon kérhető és az emberi érdekeket szolgáló intézményekké, nem engedhető meg, hogy a fenntarthatóság programjának irányítását és ellenőrzését magukhoz ragadják.

A világ fegyveres erőit elsősorban az elit érdekeinek védelmezésére és a gazdasági igazságtalanságból fakadó társadalmi elégedetlenség elnyomására tartják fenn. Emellett a Föld szűkös ökológiai erőforrásait is túlságosan megterhelik. Kiküszöbölésükön és erőforrásaik hasznosabb célokra fordításán fogunk dolgozni. Ennek első lépéseként azon leszünk, hogy a nemzetközi fegyverkereskedelem és a fegyveres segítségnyújtást megszűnjön.

Ezek olyan valóságos problémák, melyekkel a hivatalos UNCED (ENSZ Környezeti és Fejlesztési Konferenciája, United Nations Conference on Environment and Development) folyamat nem foglalkozott, mi viszont központi kérdésként kezeltük.

Mindazonáltal figyelmünket nem csak a bírálatra korlátoztuk. Törekedtünk az alternatív jövőkép megfogalmazására és az ennek megvalósítását célzó program kimunkálására is. Tapasztalatainkban és anyanyelvünkben különbözünk, de olyan alternatívákat keresünk, melyekre nincs megfelelő modell. A ma uralkodó fejlődési modell és az azt támogató intézmények mintegy 500 év alatt alakultak ki. Az a két hét, melyet Rióban megbeszélésekkel töltöttünk, csak kezdete egy jövőre vonatkozó alternatíva kimunkálásának. A törekvéseinket vezérlő legfontosabb alapelvekben széles körű egyetértésre jutottunk, melyek a következők:

- A gazdasági szervezetek alapvető célja az legyen, hogy kielégítsék a közösségeknek az élelemre, ruházkodásra, lakásra, oktatásra, egészségügyi ellátásra és kultúrára vonatkozó alapvető szükségleteit. E célnak elsőbbsége kell legyen a fogyasztás minden más formájával szemben, különösen az olyan pazarló és bomlasztó fogyasztási formákkal szemben, mint a konzumerizmus és a katonai kiadások — melyek minden további halogatás nélkül kiküszöbölendők. A további azonnali elsőbbségek közé tartozik az energiafogyasztás csökkentése, a napenergia felhasználásában rejlő lehetőségek kihasználása, a mezőgazdasági termelés fenntartható gyakorlatára való áttérés. Mindezek minimalizálják a nem megújítható és ökológiailag káros anyag- és energia-felhasználásoktól való függőséget.
- Az alapvető fizikai szükségletek kielégítésén kívül az emberi élet minősége sokkal inkább a társas kapcsolatok, a kreativitás, a kultu-

rális és művészi kifejező képesség, a szellemiség fejlesztésétől függ, továbbá annak lehetőségétől, hogy a közösség hasznos tagjai lehessünk, mintsem az anyagi javak fogyasztásának végeláthatatlan növelésétől. Mindenkinek, még a fogyatékosoknak is, minden lehetőséget meg kell adni ahhoz, hogy részt vehessenek a fejlesztés előbb felsorolt formáiban.

• A fenntarthatóság lényeges követelménye, hogy a gazdasági élet olyan decentralizált, viszonylagosan önerőre támaszkodó helyi gazdaságok köré szerveződjön, amelyek a produktív erőforrások előnyeiben és ellenőrzésében minden ember számára igazságos részvételt és részesedést biztosítanak, továbbá joguk van saját környezeti és szociális normáik megőrzésére. Ez erősíti a helyhez kötődést, ösztönzi a környezetről való gondoskodást, növeli a helyi élelmiszer-ellátás biztonságát és elősegíti a jellegzetes kulturális sajátosságokhoz való alkalmazkodást. Az ilyen helyi gazdaságok közötti kereskedelemnek — éppúgy mint az országok közöttinek — igazságosnak és kiegyensúlyozottnak kell lennie. Ahol a tőkés társaságok jogai és érdekei ütköznek a helyi közösségek jogaival és érdekeivel, az utóbbinak kell győzedelmeskednie.

• A társadalom minden tagjának, nemre, fajra, nemzetiségre való tekintet nélkül, joga és kötelessége, hogy a közösség döntéseiben és életében teljes mértékben részt vegyen. Különösképp a jelenlegi szegény és szavazati joggal nem rendelkező rétegeknek kell teljes jogú résztvevőkké válniuk. A Föld sorsára kiható döntések meghozatalában a nők feladatainak, igényeinek, értékeinek és bölcsességüknek különösen központi jelentősége van. Sürgető igény a nők férfiakkal azonos súlyú bevonása az irányvonalak meghatározásának, a tervezésnek és megvalósításnak minden szintjén. A fenntartható fejlődés egyik alapja a nemek közötti egyensúly. Bennszülött őslakosok lényeges vezető szerepet játszhatnak a Föld és lakói megóvásának folyamatában és az új, életigenlő világ megteremtésében. A helyi közösségek bölcsessége az emberi társadalom egyik legfontosabb és semmivel fel nem cserélhető értéke és forrása. Az őslakosok jogait és közreműködésüket el kell ismerni.

• Az általános népességnövekedés veszélyezteti ugyan a Föld eltartó képességét, de a világ túlfogyasztóinak számbeli növekedése közvetlenebb veszélyt jelent, mint a szegények közötti népesség-növekedés. A népesség stabilizálásának egyik alapvető feltétele, hogy az alapvető szükségletek kielégítése minden ember számára biz-

sított legyen. A szaporodás szabadsága és a kiterjedt családtervezési szolgáltatások igénybevételének biztosítása alapvető emberi jogok.

• A tudás az emberiség egyetlen végtelenül növelhető erőforrása. A hasznos ismeretek bármilyen formája — beleértve a technikai ismereteket is — a közös emberi örökség része és mindazok számára hozzáférhetővé kell tenni, akiknek ez javára válik.

• Mind az egyes emberek, mind az országok adósság-rabságban való tartása erkölcstelen, és a nemzetközi és polgári jogban egyaránt biztosítani kell bekövetkezésének kizárását.

• Valamennyi közintézményben, nemzetközi szinteken is, a döntések átláthatóságának alapkövetelménynek kell lennie.

Eme alapelvek valóra váltása az átalakító változtatásokon keresztül, igen nagy feladatokat ró az oktatásra és nevelésre. Új értelmezések, értékek és szakismeretek szükségesek a társadalom minden részében és minden szintjén. E cél érdekében neveljük magunkat, közösségeinket és nemzeteinket.

Elismeréssel adózunk az őshonos népek bölcsességének és értékeinek. Ezek jelentős mértékben gazdagították tanácskozásainkat és az állandó ismeretszerzés forrásai lesznek a jövőben is. Megbecsüljük ezt a kulturális örökséget és azon leszünk, hogy megvédjük az őslakosok jogait.

Gondolatvilágunk a köztünk megtalálható különböző vallási tradíciók tanításaival is gazdagodott. Elismerjük, hogy az általunk létrehozni kívánt társadalmak életében központi szerepe van a szellemi-lelki értékeknek és a spirituális fejlődésnek. Elkötelezzük magunkat olyan értékek mellett, mint az egyszerűség, a szeretet, a béke, és az élet tisztelete, melyek minden vallási hagyományban közösek.

Riói tanácskozásunk során számos dokumentumban konkrétabb megállapodásokra is sor került a helyi, nemzeti és nemzetközi szintű együttműködésekkel kapcsolatban. Ezen megállapodások a kidolgozás különböző fázisaiban vannak, de mindegyik dokumentum továbbfejlesztése folyamatban van. Mivel bővülő mozgalmunkhoz egyre több ember csatlakozik, ezért a világszerte folytatandó számtalan párbeszéd és egyeztetés révén a programokat még a továbbiak során is pontosítani fogjuk.

Felhívjuk az állami és gazdasági élet vezetőinek figyelmét arra, hogy csatlakozzanak e globális polgárjogi egyezményhez. E mellett tudniuk

kell: tovább már nem várunk rájuk, hogy vezessenek bennünket a világ tényleges helyzetével kapcsolatos problémák megoldási folyamatában, mely problémákról oly sokáig nem vettek tudomást. Az idő túl rövid és a kockázat túl nagy.

Mi, Földünk polgárai, a nemzetközi civil társadalom erőit egy olyan széles körben elfogadott program mögé sorakoztatjuk fel, amely társadalmi mozgalmainkat az igazságos, fenntartható és a részvételre alapozott emberi társadalmak megvalósítására mozgósítja. Ennek során kimunkáljuk saját eszközeinket és módszereinket az emberi haladás természetének és jelentésének újraértelmezésére és a szükségleteinket nem szolgáló intézmények átalakítására. Üdvözlünk mindenkit, aki csatlakozik e békés és demokratikus átalakulást hirdető nyilatkozathoz, amelyet a Föld megóvása és az általa fenntartott emberi társadalmak érdekében fogalmaztunk meg.

International NGO Forum
United Nations Conference on Environment and Development
Rio de Janeiro, Brazília, 1992. június 12.

Jegyzetek

A jegyzetekben csillag (*) jeloli a fordítók, a szerkesztő vagy a szakértők megjegyzéseit.

PROLÓGUS: SZEMÉLYES ÉLETÚT

1 A Szabadsag Erdemrend atadasi unnepsegen mondott beszedebol Philadelphia 1994 jul 4

2 Az iras monografiakent kaphato Asian NGO Coalition P O Box 3107 QCCPO 1103 Quezon City, Philippiness fax (63-2) 921-5122 Szamos mas formaban es nyelven is megjelent tobbek között ket reszben a Society for International Development folyoirataban *Development* (1993 /4 es 1994 /4)

*Asset stripping = „vagyonvetkoztetes" az elnevezese annak, amikor egy sikeres vallalatfelvasarlast lebonyolito ceg jelentos vagyonra tehet szert, ha az atvett vallalat egyes ertekes eszkozeit eladja, ha a vallalat reszvenyei a tozsden alulertekeltek (Pearce, D W *A modern kozgazdasagtan ismerettara Kozgazdasagi es Jogi Konyvkiado Budapest 1993*)

1. A REMÉNYTOL A VÁLSÁGIG

1 Jerry Mander *In the Absence of the Sacred*(A megszentelt hianyaban), San Francisco Sierra Club Books, 1991 p 26

2 United Nations Development Programme (UNDP), *Human Development Report* 1993 (Jelentes az emberi fejlodesrol 1993) New York Oxford University Press, 1993 p 12

3 UNDP, *Human Development Report 1994* New York Oxford University Press 1994 p 31

4 United Nations High Commissioner for Refugees, *The State of the World s Refugees* (A vilaghelyzet menekultjei) New York Penguin Books 1993

5 Gene Stephens The Global Crime Wave (A globalis bunözesi hullam), *The Futurist* July-August 1944, 22-28

6 Out-of-Wedlock Births up since 83 Report Indicates (Hazassagon kivuli szuletesek '83 ota, jelentesek mutatoi) *New York Times* July 20 1994 pp A-1 A-16

7 UNDP *Human Development Report 1994* p 31

8 UNDP, *Human Development Report 1994* p 47

9 United Nations High Commissioner for Refugees State of the World's Refugees

10 Gallup poll, June 2, 1990

11 Harris poll January 3 1994

12 , The New Deal What Companies and Employees Owe One Another" (Az uj egyezseg mit varnak egymastol a vallalatok es az alkalmazottak) *Fortune* June 13, 1994 44-52

13 A kozvelemenykutatas eredmenyet Robert Reich az Egyesult Allamok munkaugyi minisztere idezte, a Democratic Leadership Council (Demokratikus Vezetes Tanacsa) ertekezleten Washington, D C , 1994 november 22-en tartott eloadasaban A foiskolai vegzettseg nelkuliek koreben ez az adat 68 szazalek

14 Kettering Foundation, *Citizens Politics A View from Main Street America* (Allampolgarok es a politika latkep Amerika Foutcabol), Dayton, Ohio Kettering Foundation, 1991 pp iii-iv idezi Stephen Craig, *The Malevolent Leaders Population Discontent in America*(Rosszakaratu vezetok nepi elegedetlenseg Amerikaban), Boulder, Colo Westview Press, 1993 p 83

15 Seymour Lipset es William Schneider, *The Confidence Gap Business Labor and Government in the Public Mind*(A bizalmi res uzleti elet, munkaero es kormanyzat a köztudatban), Baltimore Iohn Hopkins University Press, 1987, p 410, Elizabeth Hann Hastings es Philip K Hastings (szerk), *Index to International Public Opinion* 1992-1993 (Mutato a nemzetkozi kozvelemenyhez 1992-1993) Westport Conn Greenwood Press 1994

2. A NYITOTT TÉRSÉGEK VÉGE

1 Royal Society of London and the U S National Academy of Sciences *Population Growth, Resource Consumption, and a Sustainable World* (Népesség-novekedés, fogyasztás és a fenntartható világ), London and Washington, D C Authors, 1992 idézi Lester R Brown, „A New Era Unfolds" (Uj korszak kuszöben) című tanulmányában, in Brown et al ,*State of the World* 1993 New York W W Norton, 1993 p 3

2 Herman E Daly, „Sustainable Growth An Impossibility Theorem" (Fenntartható novekedes egy lehetetlensegi tetel), *Development*, no 3/4 (1990) 45

3 Eredeti megjelenése in Henry Jarrett (szerk), *Environmental Quality in a Growing Economy* (Kornyezetminőség egy növekvo gazdasagban), Baltimore John Hopkins University Press, 1968, pp 3-14

4 Lásd „az egészséges huszonegyedik századi társadalom létrehozásának vezérelvei", 21 fejezet

5 Lance Davis and Robert Huttenback, *Mammon and the Pursuit of Empire* (Mammon es a birodalomépites), New York Cambridge University Press, 1986, idézi Richard Douthwaite in *The Growth Illusion* (A novekedes illúziója), Tulsa, Okla Council Oak Books, 1993 p 46

6 Davis and Huttenback, idézi Douthwaite p 46

7 A statisztikai adatok forrasa William E Rees és Mathis Wackernagel „Ecological Footprints and Appropriated Carrying Capacity Measuring the Natural Capital Requirements of the Human Economy" (Ökologiai labnyomok es a kisajatitott hordozo-kapacitas az emberi gazdaság termeszeti tokeigenyenek merese), in A M Jannson, M Hammer, C Folke, and R Costanza (szerk) *Investing in Natural Capital The Ecological Economics Approach to Sustainability* (Beruházás a termeszeti tokebe a fenntarthatóság okologiai kozgazdasagtani közelitésmodja), Washington, D C Island Press, 1994 p 380 Annak tetelnek a tovabbi alátamasztását, hogy az emberi tevekenység ma mar túllepi az okorendszerek számos korlatjat, lásd Robert Goodland, Herman E Daly, and Salah El Serafy (szerk) *Population, Technology, and Lifestyle The Transition to Sustainability* (Nepesedés, technika és életstilus átmenet a fenntarthatosaghoz), Washington, D C Island Press, 1992 pp 3-22 , Donella H Meadows, Dennis L Meadows, and Jorgen Randers, *Beyond the Limits* (A korlatokon túl), Post Mills, Vt Chelsea Green Publishing, 1992, Gerald O Barney, *Global 2000 Revisited* (A világ 2000-ben ujra felkeresve), Arlington, Va Millennium Institute, 1993, és Sandra Postel, „Carrying Capacity Earths' Bottom Line" (A terhelhetőségi-kapacitas a Fold alaphatar-vonala), in Lester R Brown et al *State of the World 1994* (A világ helyzete 1994), New York W W Norton, 1994 pp 3-21

8 Alan Durning, *How Much Is Enough? The Consumer Society and Future of the Earth* (Mennyi az elég? A fogyasztói társadalom és a Föld jovője), New York W W Norton, 1992 p 56

9 Vandana Shiva, „Homeless in the 'Global Village'" (Hajléktalanul a 'világfaluban') *Earth Ethics* 5, no 4 1994 3

10 „Aid for Profit Japanese DDA in Leyte" (Segély nyeresegért japán fejlesztési tamogatás Leyteben), *Kabalikat*, September 1990 8-10

11 „Pollution and the Poor" (A kornyezetszennyezes es a szegenyek) *The Economist*, February 15, 1992 16-17

12 Peter M Vitousek et al , „Human Appropriation of the Products of Photosynthesis (A fotoszintezis termékeinek emberi kisajátitása), *BioScience* 24, no 6 (1986) 368-373

13 Rees es Wackernagel, p 382

14 Rees es Wackernagel, p 374

15 Marties van Brakel és Maria Buitenkamp, *Sustainable Netherlands A Perspective for Changing Northern Lifestyles* (Fenntarthato Hollandia az eszaki eletstilus megváltoztatásának kilatasai), Amsterdam Friends of the Earth, 1992

16 Alex Hittle, *The Dutch Challenge A Look at How the United States' Consumption Must Change to Achieve Global Sustainability* (A holland kihivas hogyan kell megvaltozni az Egyesult Allamok fogyasztasanak a világmeretű fenntarthatosag elérésehez), Washington, D C Friends of the Earth, 1994

17 van Brakel és Buitenkamp, p 6

18 David Pimentel, Rebecca Harman, Matthew Pacenza, Jason Pecarsky, és Marcia Pimentel, "Natural Resources and an Optimal Human Population" (Természeti erőforrások és az optimális népesseg), *Population and Environment* 15, no 5 (1994) 352

19 Pimentel et al , 364

* Jean-Yves Calvez vilaghiru jezsuita professzor 1996 majusaban Budapesten tartott eloadasaban hasonlo megallapitast tett „Ha ma minden embernek a fejlett vilag szinvonalan nyugvo korulmenyeket akarnank biztositani, ugy foldunk csak ket es fel milliard lakosnak adhatna otthont "*Magyar Nemzet* 1996 junius 6 (Az ember sorsa Schindler utan)

20 Pimentel et al , 363

3. A NÖVEKEDÉS ILLÚZIÓJA

1 Mahbub ul Haq, az Egyesult Nemzetek Fejlesztesi Program (UNDP) evente kiadott *Human Development Report* (Jelentes az emberi fejlodesrol) szaktanacsadoja, a Nemzetközi Fejlesztes Tarsasaga 21 Vilagkonferenciajan Barbara Ward Lecture kereteben elhangzott eloadasabol, Mexico City, April 1994

2 International Chamber of Commerce (ICC) *The Business Charter for Sustainable Development* (A fenntarthato fejlodes gazdalkodasi alapszabalya), Paris ICC 1990 idezet Paul Ekins, „Sustainability first" cimu irasabol in Paul Ekins es Manfred Max-Neef *Real-Life Economics Understanding Wealth Creation* (Gyakorlati gazdasagtan a gazdagsag letrehozasanak megertese), London Routledge 1992 p 415

3 Jan Tinbergen es Roefie Hueting, ‚GNP and Market Prices Wrong Signals for Sustainable Economic Success That Mask Environmental Destruction" (GNP es a piaci arak a kornyezetpusztitast elfedo helytelen jelzesek a fenntarthato gazdasagi sikerrol), in Robert Goodland, Herman E Daly and Salah El Serafy (szerk), *Population Technology and Lifestyle The Transition to Sustainability*, (Nepesedes, technologia es eletstilus atmenet a fenntarthatósághoz), Washington, D C Island Press, 1992 pp 52-62

4 Tinbergen and Hueting, pp 52-62

5 Richard Douthwaite, „The Growth Illusion", in Jonathan Greenberg and William Kistler (szerk) *Buying America Back* (Amerika visszavasarlasa), Tulsa, Okla Council Oak Books, 1992 pp 92-96

6 Paul Ekins (szerk), *The Living Economy* (Az elo gazdasag), London Routledge, 1986 p 8

7 Herman E Daly es John B Coob Jr , *For the Common Good Redirecting the Economy toward Community the Environment and a Sustainable Future* (A közjoert a gazdasag atiranyitasa a közosseg a környezet es a fenntarthato jovo fele), Boston Beacon Press 1989, pp 401-455

8 UNDP, *Human Development Report 1991* (Jelentes az emberi fejlodesrol, 1991) New York Oxford University Press, 1991

9 Richard Douthwaite, *The Growth Illusion* (A növekedes illuzioja), Tulsa, Okla Council Oak Books, 1993 pp 96-119

10 Douthwaite, *The Growth Illusion*, pp 33-50

11 Robin Broad es John Cavanagh, *Plundering Paradise* (A Paradicsom kifosztasa), Berkeley Calif University of California Press, 1993 pp 24-31

12 Broad es Cavanagh pp 24-31

13 Eduardo A Morato, , Far More Destructive Non-Events amidst Us ' (Sokkal pusztitobb ha nem tortenik semmi), *Manila Chronicle* June 18 1991

14 Broad es Cavanagh pp 61-72

15 Morato Far More Destructive Non-Events amidst Us " (Sokkal pusztitobb, ha nem tortenik semmi)

16 Lasd John Young, „Mining the Earth' (A Fold kizsakmanyolasa), in Lester R Brown et al *State of the World 1992* New York W W Norton, 1992 p 111 (magyarul in A Vilag helyzete Budapest, Fold Napja Alapitvany, p 111)

17 Edgar Cahn es Jonathan Rowe, *Time Dollars* (Idodollarok), Emmaus, Pa Rodale Press 1992

18 Clarence Shubert, ‚Creating People-Friendly Cities" (Emberbarat varosok letesitese) *PCDForum Column* no 72, April 5, 1994

19 Douthwaite, *The Growth Illusion*, pp 33-50

20 Edward McNall Burns, *Western Civilizations Their History and Their Culture*, (Nyugati civilizaciok tortenetuk es kulturajuk), 5th ed , New York W W Norton, 1958, pp 659-660

21 Douthwaite, *The Growth Illusion*, pp 50-56

22 Bennett Harrison, *Lean and Mean The Changing Landscape of Corporate Power in the Age of Flexibility* (Huzd meg – ereszd meg a vallalati hatalom valtozo vilaga a rugalmassag koraban), New York Basic Books, 1994 pp 191-192

23 Robert Goodland, Herman E Daly es Salah El Serafy, *Population Technology, and Lifestyle The Transition to Sustainability* (Nepesedes, technologia es eletstilus atmenet a fenntarthatosaghoz) Washington, D C Island Press, 1992 p xv

24 Alicia Korten, „Cultivating Disaster Structural Adjustment and Costa Rican Agriculture' (Katasztrofa-kultivalas szerkezeti atalakitas es a Costa Rica-i mezogazdasag) *Multinational Monitor*, July/August 1993 20-22

25 Bruce Rich, *Mortgaging the Earth The World Bank, Environmental Impoverishment and the Crisis of Development* (A Fold jelzalogositasa a Vilagbank a kornyezet tonkretetele es a fejlesztes valsaga), Boston Beacon Press, 1994 p 155

26 Clarence Maloney , Environmental and Project Displacement of Population in India Part I Development and Deracionation (A lakossag elvandorlasa Indiaban a kornyezetet megvaltoztato projektek kovetkezteben I resz Fejlesztes es kiirtas), *University Field Staff International Report* no 14 Indianapolis Ind University Field Staff International 1990-91 p 1

27 Rich p 156

28 *Southeast Asia Regional Consultation on People s Participation in Environmentally Sustainable Development* (Delkelet-azsiai regionalis tanacskozas az emberek reszvetelerol a kornyezetileg fenntarthato fejlesztesben), vol 2, *National & Regional Reports* Manila Asian NGO Coalition, 1991 pp 1-2

29 Walter Hook, „Paving over Bangkok Development Bank-Funded Highways Will Displace Tens of Thousands" (Utepites Bangkokban emberek tizezreit uzi el a bankfinanszirozasu uthalozat- fejlesztes), *Sustainable Transport*, no 2 (September 1993) 7

4. TŐKÉS TÁRSASÁGOK KELETKEZÉSE ÉS FEJLÓDÉSE AMERIKÁBAN

1 Richard L Grossman es Frank T Adams, *Taking Care of Business Citizenship and the Charter of Incorporation* (Az uzlet gondozasa allampolgarsag es a bejegyzesi okirat), Cambridge, Massachusetts Charter, Ink, 1993 p 6

2 Grossman es Adams, *Taking Care of Business*

3 Douglas Dowd, *U S Capitalist Development since 1776 Of, by, and for Which People?* (Amerikai kapitalista fejlodes 1776 ota melyik nep altal, melyik neppel, melyik nepert?), Armonk, New York, M E Sharpe, 1993 p 10

4 Leo Huberman *We the People The Drama of America* (Mi, emberek Amerika dramaja) New York, Monthly Review Press, 1960, pp 50-52

5 Adam Smith *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* 1776 New York Modern Library, 1937 p 123

* Mikent a jelenlegi magyar kiadas eloszavaban is mondottuk, a „corporation" szo magyar forditasat mindig a szovegosszefuggesnek megfeleloen oldottuk meg Adam Smith klasszikus muveben az idezett helyen a ‚corporation szo szerepel de muvenek magyar forditoja is — helyesen — a szovegosszefuggesnek megfeleloen a cech' szot hasznalta Az idezetet a hiteles magyar forditasbol vettuk at Adam Smith Nemzetek gazdagsaga, e gazdagsag termeszetenek es okainak vizsgalata Kozgazdasagi es Jogi Konyvkiado, Budapest, 1992 134 o , forditotta Bilek Rudolf

6 Grossman es Adams p 3

7 Grossman es Adams p 3

8 Grossman es Adams pp 8-9

9 Grossman es Adams, pp 11-12

10 Idezet Edwin Merrick Dodd, *American Business Corporations until 1860* (Amerikai gazdasagi tarsasagok 1860-ig), Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1934, p 130, idezet Grossman es Adams-ban, p 13

11 Harvey Wasserman, *America Born and Reborn* (Amerika szuletese es ujjaszuletese), New York Collier Books, 1983, p 84

12 Idezet Wasserman-ban, pp 89-90

13 Wasserman p 90

14 Idezet Wasserman-ban, p 291

15 Idezet Wasserman-ban, pp 92-93

** Jay Gould-rol, a kor hirhedt tozsdemilliomosarol irja egyik irasaban Mark Twain „Jay Gould a legnagyobb elemi csapas amely valaha erte ezt az orszagot Az o ideje elott is kivantak az emberek a penzt, de Gould megtanitotta oket arra, hogy boruljanak le a penz elott es imadjak Gould ideje elott is tiszteltek a vagyonos embereket de egyuttal tiszteltek jellemuket es szorgalmukat is, amellyel vagyonukat osszegyujtottek Jay Gould azonban arra tanitotta az egesz nemzetet, hogy istenitse a penzt es a penzembert, fuggetlenul attol, hogy milyen modon tett szert vagyonara Ifjukoromban a mi videkunkon nem fordult elo a pénz es a gazdag ember imadata Es mifelenk egyetlen jomodu embert sem ert az a vad, hogy ketes uton szerezte a penzt Onasi Jay Gould orokul hagyott hitvallasanak hatasa korunkra Uzenete szerezz penzt! Szerezz gyorsan! Szerezz sokat! Szerezd meg becstelenul, ha lehet, becsuletesen, ha muszaj!" (Mark Twain szuletesenek 150 eves evforduloja alkalmabol 1985-ben idezte a Nepszabadsag)

16 Wasserman p 108

17 Grossman es Adams, p 21

18 Grossman es Adams, p 21

*** Az angolszasz orszagokban az ugynevezett precedensjog ervenyesul, olyan elozetes eset eljaras amely a kesobbi hasonlo esetekben jogalap vagy pelda

19 Grossman es Adams, pp 18-20

20 Wasserman p 110

21 Grossman es Adams, pp 18-20

22 Paul Hawken, *The Ecology of Commerce* (A kereskedelem okologiaja), New York, Harper Business, 1993 p 108

23 Wasserman p 110

24 Melvyn Dubofsky, *Industrialism and the American Worker 1865-1920* (Indusztrializmus es az amerikai munkas 1865-1920), Arlington Heights, Illinois, Harlan Davidson, 1975, p 87

25 Wasserman, pp 110-118, Dubofsky, pp 29-71

26 Wasserman pp 110-118

27 Wasserman, p 108

28 Dubofsky, pp 72-108

29 Wasserman, p 124, Dubofsky, pp 77-80

30 Dowd, p 157

31 Robert L Heilbroner, *The Worldly Philosophers* (A vilagi filozofusok), New York, Simon and Schuster, 1992 pp 249-250

32 Wasserman, p 140

33 Wasserman pp 146-147

34 Kevin Phillips, *The Politics of Rich and Poor* (Gazdag- es szegénypolitika), New York, Harper Perennial, 1990 pp 241-242

35 Walden Bello with Shea Cunningham and Bill Rau, *Dark Victory The United States Structural Adjustment, and Global Poverty* (Sotet Gyozelem Az Egyesult Allamok, szerkezeti atalakitas es globalis szegenyseg), Oakland, California, Institute for Food and Development Policy, 1994 pp 4-5

**** A modus vivendi olyan megoldas, amely a kulonbozo erdekeket probalja athidalni vagy ket ellentetes tenyezo egymas melletti letezeset biztositja (szo szerint megelhetesi mod)

36 Bello, p 3

37 Bello, p 5

38 Bello, p 5

39 Az 1978-as adat Phillips, p 239, az 1994-es adat *Forbes* magazin, a vilag milliardosainak eves folmerese, July 18, 1994 p 135

40 Forbes, July 18, 1994 p 135

41 Bello, pp 5-6

42 Bello, pp 3-4

43 Tovabbi vizsgalodasra lasd Jerry Mander, „Corporations as Machines' (A tokes tarsasag, mint gep), 7 fejezet az *In the Absence of the Sacred* (A megszentelt hianyaban) c kiadvanyban, San Francisco, Sierra Club Books, 1991

44 William Greider, *Who Will Tell the People? The Betrayal of American Democracy* (Ki mondja meg az embereknek? Az amerikai demokracia elarulasa), New York, Simon and Schuster 1992 p 331

5. A TŐKÉS LIBERTARIÁNUSOK ROHAMA

1 „Is Free Trade Passe?" (Jarhato ut-e a szabadkereskedelem?),*Economic Perspectives* I no 2 (1987) p 131

2 Gar Alperovitz, „Building a Living Democracy" (Az elő demokracia epitese),*Sojourners* July 1990 p 16

3 Michael Pusey, „Reclaiming the Middle Ground from Right 'Economic Rationalism'" (A kozeput visszaszerzese a helyes „közgazdasagi racionalizmustol") in Stephen King and Peter Lloyd (szerk), *Economic Rationalism Dead End or Way Forward?* (Közgazdasagi racionalizmus zsakutca vagy az elottunk allo ut?) New South Wales Allen & Unwin, 1993 p 18

4 Michael Pusey, *Economic Rationalism in Canberra A Nation-Building State Changes its Mind* (Közgazdasági racionalizmus Canberraban egy nemzetepito allam meggondolja magat) Sydney Cambridge University Press 1991

5 *Webster s New World Dictionary* New York Simon and Schuster 1980, *rationalism* cimszo alatt

6 David Boaz es Edward H Crane *Market Liberalism A paradigm for the 21th Century* (Piaci liberalizmus A 21 szazad paradigmaja) Washington, D C Cato Institute, 1993, p 23

7 Adam Smith *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (Nemzetek gazdagsaga, e gazdagsag termeszetenek es okainak vizsgalata), 1776, New York Modern Library 1937 pp 60-61

8 Smith, p 674

*Az idezet magyar forrasa Smith konyvenek 1940 evi kiadasa *Vizsgalodas a nemzetek joletenek termeszeterôl es okairol* Magyar Közgazdasági Tarsasag, Budapest, 1940, II kotet 228 o (ford Eber Ernő) A könyv *A kozgazdasagtan klasszikusairol* sorozatban 1992-ben *Nemzetek gazdagsaga e gazdasag termeszetenek es okainak vizsgalata* cimmel jelent meg a Közgazdasagi es Jogi Konyvkiado gondozásaban (ford Bilek Rudolf), de az eredeti — könyvekre tagolt — munek csak az elso es masodik könyvet adtak ki

9 A V Krebs *The Corporate Reapers The Book of Agribusiness* (A tokes aratok az agrarbiznisz könyve) Washington, D C Essential Books, 1992 valamint egy informacios kiadvany, amelynek cime ‚Amerika's New 'Centrally Planned' Food Economy" (Amerika uj, „központi tervezesen alapulo ' elelmiszer-gazdasaga) keszitette A V Krebs, terjeszti Praire Fire Rural Action, Des Moines, Iowa

10 Paul Hawken, *The Economy of Commerce* (A kereskedelem gazdasagtana), New York Harper Business, 1993 p 95

11 Neva Goodwin , Externalities and Economic Power ' (Externaliak es gazdasagi hatalom), eloadas az Environmental Grantmakers Association oszi ulesen Bretton Woods, N H October 13-15, 1994 p 2

12 Smith p 423 Meg kell jegyezni hogy ez az egyetlen utalas a hires ‚Iathatatlan kez -re Smith majd ezer oldalas munkajaban

** Az idezet magyar forrasat illetoen lasd a 8 jegyzethez fuzott * alatti magyar kiadvany I kotet 449 o

13 Smith, p 700

*** Magyar forras lasd 8 * kiadvany II kötet 257 o

14 United Nations Centre for Transnational Corporations (UNCTC), (Egyesult Nemzetek Transznacionalis Tarsasagok Központja), E/C 10/1993/2, March 3, 1993 p 8 , John Cavanagh majus 1-i jelentése alapjan, 1993 feljegyzes

15 Ezek az ervek sokkal reszletesebben ki vannak fejtve a következo munkaban Herman E Daly es John B Cobb Jr , *For the Common Good Redirecting the Economy toward Community the Environment and a Sustainable Future* (A közjoert a gazdasag atirányitasa a közösseg, a környezet es a fenntarthato jövo fele), Boston Beacon Press, 1989 pp 209-235

16 Goodwin p 2

17 James Stanford, , Continental Economic Integration Modeling the Impact on Labor" (Kontinentalis gazdasagi integracio a munkaeroviszonyokra gyakorolt hatas modellezese),*Annals of the American Academy of Political and Social Science* 526 (March 1993), pp 92-110

18 James Stanford, „Free trade and the Imaginary Worlds of Economic Modelers" (Szabadkereskedelem es a közgazdasagi modellkeszitok kepzeletbeli vilaga),*PCDForum Column* no 45, April 5, 1993

19 Richard J Barnet által idézett statisztikák, „Stateless Corporations Lords of the Global Economy" (Állam nélküli tőkés társaságok a globális gazdaság urai),*The Nation*, December 19, 1994 754

20 Lawrence Summers, a Világbank belső memoranduma, December 12, 1991 p 5

21 „Pollution and the Poor" (Szennyezés és a szegények),*The Economist*, February 15, 1992 16-17

22 Ez rendszeres témája a Világbank *World Development Report* (Jelentés a világ fejlődéséről) sorozatának Lásd például Világbank, *World Development Report 1992 Development and the Environment* (Fejlesztés és környezet), New York Oxford University Press, 1992 p 3

23 Ez volt a kozponti témája a kiváló közgazdász, Paul Streeten „Comments on Thomas W Pogge(s (Radical International Inequalities" (Megjegyzések Thomas W Pogge 'Radikális nemzetkozi egyenlőtlenségek' című írásáról), mely a Panel on Consumption and International Justice of the Conference on Consumption, Global Stewardship and the Good Life (Fogyasztas, globális sáfárkodas és a jo minosegú elet cimu konferencián, a fogyasztasrol es a nemzetkozi igazságosságról szólo vitafórumon hangzott el), School of Public Affairs, University of Maryland, September 29–October 2, 1994

6. A DEMOKRATIKUS PLURALIZMUS HANYATLÁSA

1 „Free Trade, up to a Point" (Szabadkereskedelem — egy bizonyos határig),*Times* (London), March 5, 1994 , p 18

2 Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man* (A történelem vége és az utolso ember), New York Avon Books, 1992

3 A következő pontokat Herman E Daly és John Cobb Jr *For the Common Good Redirecting the Economy toward Community, the Environment, and a Sustainable Future* (A kozjóért a gazdasag átirányítása a kozosség, a környezet és a fenntartható jövő felé) című könyvéből vettem át), Boston Beacon Press, 1989 pp 49-60

*Piaci jellegű megoldásoknak nevezzuk azokat a szabályozó eszkozöket, amelyek nem közvetlenul befolyásolják a gazdasági szereplők viselkedését, hanem hatásuk a piacon keresztul érvényesul Kozvetlen szabályozási eszköz például a környezetszennyezőre kiszabott buntetés, míg a piaci megoldások közé tartoznak többek között a környezetterhelésért fizetett adók és a forgalmazható szennyezési jogok Ez utóbbi működésének alapelve az, hogy hatóságilag meghatározzák egy jól körulhatárolható környezeti elem szennyezettségének megengedett mértékét, és a szennyezésben résztvevők ennek megfelelően szennyezési jogokhoz juthatnak Akinek van egy bizonyos mennyiségű szennyezési joga, de a kibocsátott szennyezése alatta marad a jogai által megengedett szintnek, az eladhatja e jogokat valaki másnak A modell elméletileg egy meghatározott szinten tartja a kornyezet minőségét, mégpedig a legkisebb tarsadalmi összköltség mellett, azaz társadalmilag optimális helyzetet eredményez

4 Marilyn Mehlmann-nak, a Swedish Institute for Social Invention (Svéd Társadalmi Találmányok Intézete) munkatársának személyes levelezése alapján, 1994 március 3

5 Kenneth Hermele, „The End of the Middle Road What Happened to the Swedish Model?" (A középút vége mi történt a svéd modellel?),*Monthly Review*, March 1993 14-24

6 David Vail, „The Past and Future of Swedish Social Democracy A Reply to Kenneth Hermele" (A svéd szociádemokrácia múltja és jövője válasz Kenneth Hermele-nek)*Monthly Review*, October 1993 24-31

7 Hermele, „The End of the Middle Road" (A középút vége)

8 Hermele, „The End of the Middle Road" (A közepút vége)

** Az úgynevezett „blue-collar worker", azaz „kékgalléros munkás" pontos értelme „olyan, berért dolgozó munkás, aki munkaruhat vagy védőruhát hord" (Webster's Ninth New Collegiate Dictionary, Merriam-Webster Inc , Publishers Springfield, Massachusetts, USA, 1990) Ikerpárja a „white-collar worker" (fehérgalléros munkás) kifejezés, amit „irodai dolgozó/értelmiségi dolgozó"-ként fordíthatunk Bár a „fizikai munkás-értelmiségi dolgozó" szavak — az angol és a magyar kifejezések közti átfedések miatt — nem felelnek meg tökéletesen az angolnak, a továbbiakban ezeket használjuk

9. Vail, „The Past and Future of Swedish Social Democracy" (A svéd szociádemokrácia múltja és jövője)

10 Hermele, „The End of the Middle Road" (A középút vége)

11 Hermele, „The End of the Middle Road" (A középút vége)

12 Vail, „The Past and Future of Swedish Social Democracy" (A svéd szociademokrácia múltja és jovője)

13 Hermele, „The End of the Middle Road" (A középút vége)
14 Hermele, „The End of the Middle Road" (A közeput vége)
15 Vail, „The Past and Future of Swedish Social Democracy" (A sved szociádemokracia multja es jovője)
16 Larry Diamond, „Beyond Authoritarianism and Totalitarianism Strategies for Democratization" (Túl az autoritarianizmuson és a totalitarianizmuson strategiák a demokratizálódashoz)*The Washington Quarterly* 12, no 1 (Winter 1989) 141-163
17 William, M Dugger, Corporate Hegemony (Tőkés társaságok egyeduralma), New York, Greenwood Press, 1989, pp 12-15
18 Dugger, p 15
19 Dugger, p 15

7. A FELLEGJÁRÓK ILLÚZIÓI

1 „A fellegjarok", *Star Trek* című filmsorozat, 74 rész, 1969 február 28
* Utalas a Bibliára, Lukács evangeliuma (23,34) leirja, hogy Krisztus az ót keresztre feszitókert, mint olyanokert imadkozik, akik nem tudjak, mit cselekszenek
2 Graham Hancock, *Lords of Poverty* (A szegenyseg urai), New York Atlantic Monthly Press, 1989, pp 38-40
3 Barber B Conable-nek a Világbank és a Nemzetkozi Pénzugyi Társaság (IFC) kormanyzotanacsához intézett beszede, Washington D C , 1986 szeptember 30 , idézi Hancock, p 38
4 Nancy Scheper-Hughes, „The Madness of Hunger" (Az éhség őrulete) című cikkenek közlese szerint, *Why*, no 14 (Fall 1993) 11
5 Walter Hook, „Paving over Bangkok" (Bangkok végigaszfaltozasa)*Sustainable Transport*, no 2 (September 1993) 7
6 Hook, 6
7 UNDP, *Human Development Report 1992* (Jelentes az emberi fejlődésről), New York Oxford University Press, 1992
8 Az egyesult államokbeli adatok családokra vonatkoznak, ezért közvetlenul nem vethetók össze a UNDP által használt egyéni adatokkal
9 Gar Alperovitz, „Building a Living Democracy" (Elő demokracia épitése)*Sojourners*, July 1990 13
10 „Executive Pay The Party Ain't over Yet" (Vállalati felsővezetők fizetése a partinak még nincs vege"), *Business Week*, April 16, 1993 56-64
11 „Executive Pay" (Vallalati felsővezetők fizetése)
12 „The Forbes Four Hundred" (A Forbes négyszazas listaja")*Forbes*, October 18, 1993 110-111
13 Bár a netto vagyon értéke közvetlenul nem hasonlitható ossze a bruttó nemzeti termekkel, ami jovedelmi mutató, a nagyságrendek azert árulkodoak A GNP-re és a népességre vonatkozó adatok forrása John W Wright, *The Universal Almanac, 1994* Kansas City, Mo , Andrews and McMeel, 1993
14 „The Forbes Four Hundred" (A Forbes négyszázas listája"), 111
15 Lawrence Mishel és Jared Bernstein,*The State of Working America 1992-93* (A dolgozo Amerika helyzete 1992-93), Armonk, N Y M E Sharpe, 1993 p 256
16 Mishel és Berstein, p 46 . a Képviselőház Ways and Means Committee-jének adatai alapján, 1991 Az adatok 1992 évi dollárban ertendők
17 James M Clash, „Reversal of Fortunates" (A szerencsések sorsanak irányváltasa)*Forbes*, October 18, 1993 105-106
18 Eric Konigsberg, „No Hassles The Ultimate Perk of the Ruling Class Is Freedom from Pesky Details" (Nincs vita az uralkodó osztály végső cifrasága, megszabadulni a bosszantó részletektől)*Utne Reader*, September/October 1993 76
19 James Benett, „New Ford Chief Hasn't Bought One, Lately" (A Ford új főnoke nem vett újat mostanában", *New York Times*, October 7, 1993 pp D-1, D-15
** Angolul VIP. very important person
20 „CEO Disease Egotism Can Breed Corporate Disaster — and the Malady Is Spreading" (Vezérigazgatók betegsége az önzés romlásba dönthet a vállalatot — és a betegség egyre terjed)*Business Week*, April 1, 1991 52-60

21 Konigsberg, 76

22 Richard J Barnet es John Canavagh, *Global Dreams Imperial Corporations and the New World Order* (Vilagmeretu almok vallalati birodalmak es az uj vilagrend) New York Simon and Schuster 1994 pp 325-29

23 Barnet es Canavagh, pp 325-329 Lasd meg Cynthia Enloe, „The Globetrotting Sneaker" (A vilagjaro edzocipo, *Ms* , March/April 1995 10-15

24 „Eisner Pay Is 68% of Profit" (Eisner fizetese egyenlo a profit 68%-aval) *New York Times*, April 16, 1994 p 48

25 „The World's Wealthiest People" (A vilag leggazdagabb emberei), *Forbes* July 5, 1993 pp 66-111, ,The Billionaires (A milliardosok), *Forbes*, July 18, 1994 134-219

26 Robert B Reich, *The Work of Nations* (Nemzetek muve), New York Alfred A Knopf 1991 p 275

27 E tartos idobeli iranyzat egyesult allamokbeli alakulasat kimeritoen dokumentalja Reich, pp 268-281

8. VILÁGBIRODALMAK ÁLMAI

1 „A Survey of Multinationals Everybody's Favourite Monsters' (Attekintes a multikrol kedvenc szornyetegeink), *The Economist*, March 27, 1993 7

2 Richard J Barnet - Ronald E Muller *Global Reach The Power of the Multinational Corporation* (A vilagmeretu terjeszkedes a multinacionalis vallalatok hatalma) in New York Simon and Schuster 1974, pp 13 15-16 idezte Howard M Wachtel *The Money Mandarins The Making of Supranational Economic Order* (A penz fejesei a nemzetek fölötti gazdasagi rend letrehozasa), Armonk N Y M E Sharpe, 1990 p 6

3 Akio Morita „Toward a New World Economic Order" (Egy uj gazdasagi rend fele), *Atlantic Monthly* June 1993 88

4 Morita, pp 92-93

5 Morita, p 93

6 Morita, pp 94-95

7 ,Cosmocorp The Importance of Being Stateless' (Vilagceg az allamnelkuliseg fontossaga) *Columbia Journal of World Business* 2, no 6 (November-December 1967), idezte Jeff Frieden The Trilateral Comission Economics and Politics in the 1970s in Holly Sklar (szerk) *Trilateralism The Trilateral Commission and Elite Planning for World Management* (A Trilateralis Bizottsag es a vilag iranyitasanak elit tervezese), Boston South End Press, 1980 pp 63-64

8 *GATT–The Environment and the Third World, an Overview* (A harmadik vilag es a kornyezet, attekintes), in Berkeley, Calif Environmental News Network, 1992 p 3 , idezve Paul Hawken *The Ecology of Commerce A Declaration of Sustainability* (A kereskedelem okologiaja nyilatkozat a fenntarthatosagrol) in New York W W Norton, 1993

9 Rosabeth Moss Kanter „Transcending Business Boundaries 12000 World Managers View Change" (Az uzlet hataraink meghaladasa hogyan latja 12000 vilagceg-igazgato a valtozasokat) in *Harvard Business Review* May-June 1991 151-165

10 Vilagkereskedelem es kibocsatas tablazatokbol szamolva Lester R Brown, Hal Kane es Ed Ayres *Vital Signs* (Alapveto jelzesek) 1993 *The Trends That Are Shaping Our Future* (A jovonket alakito trendek) in New York W W Norton 1993

11 „A Survey of Multinationals" 7

12 ,The Power of the Transnationals" (A transznacionalis vallalatok hatalma), in *The Ecologist* 22, no 4 July/August 1992 p 159

13 United Nations, *World Investment Report* (Jelentes a vilag beruhazasairol) (New York United Nations, 1993), pp 19 22

14 Idezte Gerald Epstein, „Mortgaging America" (Amerika jelzalogositasa) in *World Policy Journal* 8 no 1 (Winter 1990-91) 29

15 *Business Week*, May 14, 1990 99

16 Robert B Reich, , Who is Us?"(Kik vagyunk?) in *Harvard Business Review*, January-February 1990 54

17 Andrew Pollack, „G M to Make Toyota Cars for Sale in Japan' (A GM Toyota autokat kívan gyartani Japanban) in *New York Times*, April 16, 1993 p D-1

18 „The Stateless Corporation" (Az államok nélküli tokes tarsasagok) in *Business Week* May 14 1990 p 98

19 „The Stateless Corporation" pp 99-102

20 Michael E McGrath es Richard W Hoole, „Manufacturing's New Economies of Scale" (Az uj meretgazdasagossag összeeszkabalasa) in *Harvard Business Review*, May-June 1992 pp 94-102

21 „A Survey of Multinationals", 8

22 Office of Technology Assessment, U S Congress, *Multinationals and the National Interest Playing by Different Rules* (A multinacionalisok es a nemzeti erdekek különböznek a jatekszabalyok) in Washington, D C U S Government Printing Office, 1993 pp 1-4, 10

23 Kenichi Ohmae, *The Borderless World Power and Strategy in the Interlinked Economy* (A határtalan világ hatalom es strategia egy összefonodott gazdasagban), London HarperCollins, 1990 p xii

24 , U S Companies Use Affiliates Abroad to Skirt Sanctions' (Hogyan hasznaljak az Egyesult Államok cégei kulföldi leanyvallalataikat a szankciok megkerülesere) in *New York Times* December 27, 1993 pp A-1, D-3

25 Ohmae, pp x-xi

26 Ohmae, p 19

27 „Exports Will Fly High, but so Will Imports" (A magasroptu export, de hova szall az import?) in *Fortune*, July 25, 1994 64

28 Andrew Cohen, „The Downside of 'Development'' (A 'Fejlodes' arnyoldala), in *The Nation* November 4, 1991 pp 544-546

29 E resz targyalasa William Greider alapjan *Who Will Tell the People? The Betrayal of American Democracy* (Ki mondja meg az embereknek? Az amerikai demokracia elarulasa) New York Simon and Schuster, 1992 pp 378-387 Richard Rothstein Continental Drift NAFTA and Its Aftershocks (A kontinentalis vetodes a NAFTA es utorezgesei) in *The American Prospects*, no 12 (Winter 1993) pp 68-84, Ross Perot and Pat Choate, *„Save Your Job Save Our Country'* (Mentsd meg a munkahelyed, megmented az orszagodat), New York Hyperion, 1993 pp 45-47, es Richard J Barnet and John Cavanagh, „Creating a Level Playing Field" (Jatszoter keszitese) in *Technology Review*, May/June 1994 pp 23-29

30 Greider interjuja alapjan, p 383

31 „The Boom Belt There is No Speed Limit on Growth along the South's I-85" (A biztonsagi ov Del I-85-ösen nincs sebessegkorlatozas a növekedesre), *Business Week*, 1993 szeptember 27 , pp 98-104

32 Robert Reich *The Work of Nations* (Nemzetek muve), New York Alfred A Knopf 1991 p 281

33 Robert Reich jelentese a Demokratikus Vezetes Konferenciajan (Democratic Leadership Conference) televizion kozvetitette a C-Span, 1994 november 29-en

* A leirt peldaban egy *mertani sorrol* van szo, ahol altalaban a sor a_1, , a_n -nel stb jelolt elemei kozott az $a_n = a_{n-1} \cdot q$ osszefugges all fenn, vagy maskeppen $a_n = a_1 \cdot q^{n-1}$ A peldaban $a_1 = 1000$. $a_2 = 900$, $a_3 = 810$, stb , vagyis $q = 0,9$ Amire mi kivancsiak vagyunk az az $S_n = a_1 + a_2 + \ldots + a_n$ összeg hatarerteke ha (elvileg) n a vegtelenbe tart vagyis a folyamat veg nelkul folytatodik A vegtelen mertani sor összegenek keplete szerint (mivel peldankban $q = 0,9$, vagyis 1-nel kisebb), $S = \lim_{n \to \infty} S_n = \frac{a_1}{1-q}$ A pelda eseteben $S = \frac{1000}{1-0,9} = 10000$ Az eredeti 1000 dollarhoz (a_1) kepest tehat a növekedes 9000 dollar

Eszrevehetjuk hogy a keplet nevezojeben szereplo $1 - q = 1 - 0{,}9 = 0{,}1$ mennyiseg eppen a kepzett tartalek erteke Minel kisebb tehat a tartalek, annal nagyobb a sor osszege 5%-os tartalek eseteben peldaul $S = \frac{1000}{0{,}05} = 20000$ lenne a hatarösszeg, ami mar 19000 dollaros uj tartozast tenne lehetove Ahogy tart a tartalek a 0 fele ugy tart a keletkezheto osszeg a vegtelenbe – ez indokolja a kovetkezo bekezdesnek a kotelezo tartalekkepzes hianyara vonatkozo megjegyzeset

9. AZ ELITEK MEGEGYEZÉSE

1 Peter Thompson, , Bilderberg and the West" (A Bilderberg es a Nyugat) in Holly Sklar (szerk) *Trilateralism The Trilateral Comission and Elite Planning for World Management* (A Trilateralis Bizottsag es a vilag vezetesenek elit tervezese), Boston South End Press 1980 p 158

2 Felix Rohatyn World Capital The Need and the Risks" (Vilagtoke a szukseglet es a kockazatok) in *New York Review of Books* July 14 1994 48

3 Leonard Silk es Mark Silk, *The American Establishment* (Az amerikai rendszer) New York Basic Books, 1980 pp 183-190

4 Az esemenyek targyalása Laurence H Shoup es William Minter , Shaping a New World Order The Council of Foreign Relations' Blueprint For Word Hegemony' (Egy uj vilagrend kialakitasa a Kulugyi Kapcsolatok Tanacsanak tervezete a vilaghegemoniara) alapjan in Sklar, pp 135-156

5 Silk es Silk, pp 197-198

6 Shoup es Minter, pp 135-156

7 E-B32-es Memorandum 1941 aprilis 17 Council on Foreign Relations, Warpeace Studies NUL ahogy azt Shoup es Minter idezte pp 145-146

8 Az E-B34-es Memorandum 1941 julius 24 ahogy azt Shoup es Minter idezte p 141

9 Shoup es Minter p 135-56

10 Bruce Rich *Mortgaging the Earth* (A Föld jelzalogositasa) Boston Beacon press 1994 pp 49-56

11 Thompson, p 157

12 John Pomian kijelentese (Joseph Retinger titkarae, Retinger volt a Bilderberg alapitoja es elso allando titkara), ahogy azt Thompson idezte, p 169

13 Thompson, p 177

14 Ahogy Thompson idezte, pp 177-178

15 Holly Sklar (szerk) *Trilateralism The Trilateral Commission and Elite Planning For World Management* (A Trilateralis Bizottsag es a vilag vezetesének elit tervezese), Boston South End Press 1980

16 A Trilateralis Bizottsag altal szolgaltatott anyagokbol

17 Thompson p 176

18 Thompson p 177

19 A Trilateralis Bizottsag datum nelkuli informacios anyagabol

10. A DEMOKRÁCIA, MINT ÁRUCIKK

1 Idezi a *Justice for Sale Shortchanging the Public Interest for Private Gain* (A kozerdek megrovidítese egyeni elonyökert) Washington, D C Alliance for Justice 1993 p 1

2 Idezi a *Justice for Sale* (Az igazsag megvasarolhato) pp 10-11

3 *Justice for Sale* (Az igazsag megvasarolhato) pp 11-12 Mark Megalli es Andy Friedman *Masks of Deception Corporate Front Groups in America* (A megtevesztes alarcai vallalati akciocsoportok Amerikaban) Washington D C Essential Information, 1991 p 153

4 Duane Elgin Voluntary Simplicity (Onkent vallalt egyszeruseg), New York, William Morrow, 1993 , p 50-52

5 Elgin p 50-52

6 Iustice for Sale (Az igazsag megvasarolhato)

7 Ezeket es egyeb eseteket is pontosan dokumental Megalli es Friedman konyve, a *Masks of Deception* (A megtevesztes alarcai)

8 Rosemary Brown Unveiling Corporate Front Groups ' (A vallalati akciocsoportok leleplezese) *Co-op America Quarterly* (Winter 1994) 14 A vallalati szponzoralasu akciocsoportok cimjegyzeket a kovetkezo kiadvany tartalmazza Carl Deal *The Greenpeace Guide to Anti-Environmental Organizations* (A Greenpeace altal összeallitott utmutato az anti-kornyezetvedelmi szervezetekrol), Berkeley Calif Odonian Press 1993 beszerezheto az Odonian Presstol Box 7774, Berkeley, CA 94707 ara peldanyonkent 5$ plusz 2$ kezelesi koltseg

9 William Greider *Who Will Tell the People? The Betrayal of American Democracy* (Ki mondja meg az embereknek? Az amerikai demokracia elarulasa) New York Simon and Schuster 1992 p 48

10 *Justice for Sale* (Az igazsag megvasarolhato) p 3

11 Greider *Who Will Tell the People?* (Ki mondja meg az embereknek?)

12 Az Uzleti Kerekasztal altal kiadott a Kerekasztalt bemutato brossurabol

13 Az arany meghatarozasanak alapja az amerikai nagy reszvenytarsasagok ugyvezeto igazgatoinak 1992-es eves atlagos keresete vagyis 3 85 millio dollar (*Business Week*, 1993 aprilis 16) A Kerekasztal tagjai viszont a legnagyobb amerikai reszvenytarsasagok ugyvezeto igazgatoi, igy feltetelezhetjuk, hogy atlagos keresetuk magasabb, mint a *Business Week* által kozolt atlag

14 Sarah Anderson, John Cavanagh es Sandra Gross, *Corporate Cadre An Analysis of the USA*NAFTA State Captains* (A tokes vallalatok vezerkara elemzes az USA*NAFTA Allami Parancsnokairol), Washington, D C Institute for Policy Studies, 1993 megrendelheto az IPS-tol, 1601 Connecticut Ave NW, Washington, DC 20009

15 Greider p 35

16 John Stauber Countering the Flack Attack' (Szembeszallni a kritika tamadasaval) *Co-op America Quarterly*, 1994 Winter p 18

17 Stauber p 18

18 Greider p 253-254

19 Greider p 270

20 Pat Choate Political Advantage Japan's Campaign for America" (Politikai elonyszerzes Japan kampanya Amerikaban), *Harvard Business Review* September- October 1990 87-103 , Is Japan 'Buying' U S Politics? (Japan megvasarolja az amerikai politikat?), *Harvard Business Review* November-December 1990 p 184-198

11. A VILÁGOT BEHÁLÓZÓ MARKETING

1 William Leach *Land of Desire Merchants Power and the Rise of a New American Culture* (A vagyak birodalma kereskedok hatalom es egy uj amerikai kultura keletkezese New York Pantheon Books 1993 p xiii

2 Richard J Barnet es John Cavanagh The Sound of Money" (A penz hangja), *Sojourners* January 1994 12

3 Paul Hawken, *The Ecology of Commerce A Declaration of Sustainability* (A kereskedelem okologiaja nyilatkozat a fenntarthatosagrol), New York Harper Business, 1993 p 132

4 Duane Elgin, *Voluntary Simplicity* (Onkentes egyszerüseg), New York, William Morrow, 1993 p 50-52

5 Elgin, p 50-52

6 Leach p xv

7 Leach, p 11-12

8 A televiziora vonatkozo statisztikai adatok es elemzesek forrasa Jerry Mander *In the Absence of the Sacred The Failure of Technology the Survival of the Indian Nations* (A megszentelt hianyaban a technologia kudarca az indian nemzetek tulelesenek zaloga), San Francisco, Calif Sierra Club Books, 1991 p 75-82

9 Mander, p 97-98

10 Idezi Richard J Barnet es John Cavanagh *Global Dreams Imperial Corporations and the New World Order* (A globalis alom vallalatbirodalmak es az uj vilagrend) New York Simon and Schuster 1994) p 171-172

11 ENSZ *Report on the World Social Situation 1993* (Jelentes a vilag szocialis helyzeterol 1993) p 48

12 Alan Thein Durning Can t Live without It (Nem elhetsz nelkule)*World Watch* 6 no 3 (May-June 1993) 13

13 Akio Morita Toward a New World Economic Order (Egy uj vilaggazdasagi rend fele)*Atlantic Monthly* June 1993

14 Idezi Barnett es Cavanagh The Sound of Money (A penz hangja) 14

15 Barnett es Cavanagh The Sound of Money (A penz hangja) 14

16 Sarah Ferguson The Comfort of Being Sad Kurt Cobain and the Politics of Damage (A szomorusag kenyelme Kurt Cobain es a minel rosszabb politikaja) *Utne Reader* July/August 1994

17 *TV Nation* rendezte Michael Moore NBC Television August 2 1994

18 Egyeb hivatkozas hianyaban az iskolai vallalati reklamtevekenysegre vonatkozo informaciok szarmazasi helye Alex Monar Corporations in the Classroom (Vallalatok az osztalytermekben)*Co op America Quarterly* (Winter 1994) 19-20

19 Idezi Robert Pear Senator Promoting Student Nutrition Battles Coca Cola (A tanulok helyes taplalkozasaert kuzdo szenator szembeszallt a Coca Colaval)*New York Times* April 26 1994 p A-20

20 A B C D Economics (A B C D Kozgazdasagtan)*New York Times* May 26 1994 p A-23

21 Donella Meadows Corporate-Run Schools are a Threat to Our Way of Life (A nagyvallalatok altal iranyitott iskolak fenyegetest jelentenek eletvitelunkre) *Valley News* October 3 1992 p 22 Monar p 20

22 Idezi Monar p 20

23 Hawken p 129

24 Empires of the 21st Century? (A 21 szazad birodalmai?)*Business Week*, February 21 1994 19

*A Thunderbird (Viharmadar) egy gyumolcs izesitesu amerikai borfeleseg markaneve

** Megkulonboztetjuk a fogyasztasi fazisban illetve a termelesi fazisban keletkezett hulladekot Utobbi altalaban a gyartas soran keletkezo egynemu konnyen visszaforgathato — es altalaban vissza is forgatott — hulladekot jeloli pl faforgacs A fogyasztasi hulladekok feldolgozasa bonyolultabb begyujto es szetvalogato rendszer letet feltetelezi

12. A SZEGENY ORSZÁGOK ATALAKÍTASA

1 Tizenegy afrikai allamfohoz Libreville Gabon May 27 1993

2 A hirdetest a Fulop-szigetek kormanya adta fel 1975-ben Idezi Elizabeth M Krahmer es Donella H Meadows Money Flows (Penzmozgasok) tervezet March 29 1994 p 19

*A kozhasznalatban hibasan nevezik vetojognak mert valojaban a nagyhatalmak egyhangusaganak elverol van szo Ennek az elvnek az ervenyesitese lehetetlenne teszi hogy valamely nagyhatalom vagy nagyhatalmak egy csoportja rakenyszeritse akaratat a tobbiekre

3 Robin Broad *Unequal Alliance 1979 1986 The World Bank the International Monetary Fund and the Philippines* (Egyenlotlen szovetseg 1979 - 1986 a Vilagbank a Nemzetkozi Valutaalap es a Fulop-szigetek) Berkeley Calif University of California Press 1988 p 21

4 Bruce Rich The Cuckoo in the Nest Fifty Years of Political Meddling by the World Bank (Kakukk a feszekben a Vilagbank politikai okvetetlenkedesenek otven eve) *The Ecologist* 24 no 1 (January/February 1994) 9

5 Rich 9

6 Rich 9

7 Broad pp 6-7

8 Broad pp 6-7

9 Broad pp 6-7

10 Broad pp 26-27

11 Rich 9-10

*A tokeattetel (leverage) a hosszu lejaratu adossagok es az alkalmazott toke kozti viszony kifejezesere hasznalt mutato

12 Rich, 10

13 Broad, p 27

14 Idezi Robert W Oliver *International Economic Cooperation and the World Bank* (Nemzetközi gazdasagi egyuttmukodes es a Vilagbank), London Macmillan Press, 1977, p 160 , es Bruce Rich, Mortgaging the Earth *The World Bank, Environmental Impoverishment, and the Crisis of Development* (A Föld jelzalogositasa a Vilagbank, a környezet tonkretetele es a fejlesztes valsaga), Boston Beacon Press, 1994 p 212

15 *World Debt Tables 1992-93 External Finance for Developing Countries* (vilag adossagi tablazatai 1992-93 a fejlodo orszagok kulso finanszirozasa), Washington, D C World Bank, 1992 p 212

16 Frances Stewart, „The Many Faces of Adjustment" (Az atalakitas sokarcu),*World Development* 19, no 12 (December 1991) 1851

17 *World Debt Tables* 1992-93 (vilag adossagi tablazatai 1992-93), p 208

18 Jonathan Cahn, „Challenging the New Imperial Authority The World Bank and the Democratization of Development" (Az uj uralom tagadasa a Vilagbank es a fejlesztes demokratizalasa),*Harvard Human Rights Journal* 6 (1993) 160

19 Clay Chandler, „The Growing Urge to Break the Bank"(Egyre surgetobb a bankrobbantas) *Washington Post*, June 19, 1994 pp H-1, H-7

20 Rich, *Mortgaging the Earth* (A Föld jelzalogositasa), p 77

21 Senate Committee on Banking and Currency (Bankugyi es Penzforgalmi Szenatusi Bizottsag), *Participation of the United States in the International Monetary Fund and the International Bank for Reconstruction and Development* (Az Egyesult Allamok reszvetele a Nemzetközi Valutaalapban es a Nemzetkozi Ujjaepitesi es Fejlesztesi Bankban), 79th Cong , 1st sess , 1945, S Rpt 452, pt 2, „Minority Views" (Kisebbsegi velemenyek), p 9 , idezi Rich,*Mortgaging the Earth* (A Föld jelzalogositasa), p 62

22 Senate Committee on Banking and Currency p 9 idezi Rich,*Mortgaging the Earth* pp 61-62

23 David C Korten, *Getting to the 21st Century Voluntary Action and the Global Agenda* (A huszonegyedik szazad elerese onkentes cselekves es vilagmeretu program), West Hartford, Conn Kumarian Press, 1990

24 Pratap Chatterjee beszamoloja, „World Bank Failures Soar to 37,5% of Completed Projects in 1991" (Az 1991-ben befejezett vilagbanki projektek 37,5%-a kudarccal vegzodott),*Third World Economics*, December 16-31, 1992 p 2

25 Michael Cernea beszamoloja, „Farmer Organizations and Institution Building for Sustainable Development" (Farmer-szervezetek es a fenntarthato fejlodes intezmenyi kiepitese),*Regional Development Dialoge* 8, no 2 (Summer 1987) 1-19

13. A NAGYVÁLLALATI ÉRDEKEK BIZTOSÍTÁSA

1 Bucsueloadas a Vilagbank szamara, 1994 januar

2 Dugger, William M *Corporate Hegemony* (Tokes tarsasagok egyeduralma), New York Greenwood Press, 1989, pp ix, xiii

3 Hawken, Paul *The Ecology of Commerce A Declaration of Sustainability* (A kereskedelem ökologiaja nyilatkozat a fenntarthatosagrol), New York Harper Business, 1993 pp 99-100

4 A kereskedelmi tanacsado bizottsagokrol szolo informaciokkal kapcsolatban lasd Hilliard, Tom *Trade Advisory Committees Privileged Access for Polluters* (Kereskedelmi tanacsado bizottsagok kulonleges beleszolasi lehetoseg szennyezok szamara), Washington, D C Public Citizen's Congress Watch, 1991

5 U S Department of Commerce and Office of the U S Trade Representative (Az Egyesult Allamok Kereskedelmi Miniszteriuma es az Egyesult Allamok kereskedelmi kepviseleti irodaja),*Procedures and Rules for the Industry Advisory Committees for Trade Policy Matters* (Eljarasok es szabalyok az ipari tanacsado bizottsagok szamara kereskedelmi ugyekben), datum nelkul, p 3 , amint Hilliard idezi p 7

6 Hilliard, p 7

7 Government Seeks Advice from Industry on U S Trade Policy (A kormány az ipar tanacsat keri az Egyesult Allamok kereskedelmi politikajaval kapcsolatban),*Business America*, 1989 januar 16 , 9, amint Hilliard idezi p 7

8 Hilliard *Trade Advisory Committes* (Kereskedelmi tanacsado bizottsagok)

9 Idezi Mark Ritchie GATT, Agriculture and the Environment The US Double Zero Plan" (GATT - Mezogazdasag es környezet az amerikai dupla nulla terv),*The Ecologist* 20, no 6, (1990 november/ december) 217

10 Idezi „Power The Central Issue" (Központban az energia),*The Ecologist* 22, no 4 , (1992 julius/augusztus) 159 cikk

11 Idezi Ritchie, p 216

12 Tim Lang által, a United Kingdom National Food Alliance (az Egyesult Királysag Nemzeti Elelmiszerszövetsege) szamara keszitett tanulmánybol Megjelent Tim Lang es Colin Hines *The New Protectionism Protecting the Future against Free Trade* (Az uj protekcionizmus a jovo megvedese a szabadkereskedelemtol), New York New Press, 1993 pp 100-103

13 A *New Scientist* magazin 1993 aprilis 24-i interjuja Idezi Natalie Avery „How Companies Influence Global Food Standards ' (Mikent befolvasoljak a cegek a globalis elelmiszer-szabvanyokat), közzeteve a *Third World Network Features*, 87 Cantonment Road, Penang, Malaysia altal 1994 januar, p 7

14 Hope Shand „Patenting the Planet ' (A bolygo szabadalmaztatasa),*Multinational Monitor* 1994 junius, 9-13

15 Shand, 9-13

16 Idezi Vandana Shiva *„Monocultures of the Mind Perspectives on Biodiversity and Biotechnology* (Agyi monokulturak a biologiai sokfeleség es a biotechnologia kilatasai), London Zed Press 1993 p 122

17 Shiva, p 122

18 *The Ecologist, Whose Common Future? Reclaiming the Commons* (Az okologus, kie lesz a közös jövo? A közjavak visszakövetelese), Philadelphia New Society Publishers

14. A PÉNZJÁTSZMA

1 „Hot Money" (Forro penz), *Business Week*, March 20, 1995 46

2 A resztvevok szamára vonatkozo becsles Henry B Gonzalez kepviselo, az Egyesult Allamok Kongresszusa Bankbizottsaganak elnöketől szarmazik, idézi Thomas L Friedman „International Investors Bet Everything on Anything" (A nemzetközi befektetok barmire mindenben fogadnak)*New York Times* April 17, 1994 sec 4, p 1

3 Diana B Henriques, ,Questions of Conflict Sting Mutual Fund" (A befektetesi alapok konfliktusanak kerdesei), *New York Times*, August 7, 1994 p 1

4 „Another Year in 'Bank Heaven'? (ujabb ev a 'bank-mennyorszagban'?), Business Week January 10, 1994 103

5 A nyugdijalapokra vonatkozo szamadatok forrasa Randy Barber es Teresa Ghilarducci „Pension Funds, Capital Markets, and the Economic Future" (Nuygdijalapok, tokepiacok es a gazdasagi jovo), in Gary A Dymsky Gerald Epstein es Robert Pollin (szerk),*Transforming the U S Financial System Equity and Efficiency for the 21st Century* (Az USA penzugyi rendszerenek atalakitasa igazsagossag es hatekonysag a 21 szazadra) Armonk, N Y M E Sharpe, 1993 p 288

6 1993 juliusaban egy atlagos napon 1087 milliard dollarnyi ugylet — tobbnyire valutakereskedelem — jött letre egyedul a New York Clearing House Interbank Payments System kereteben Jay Mathews „Putting Currency Trading on Trial" (Vizsgaljuk ki a valutakereskedelmet),*Washington Post*, August 22, 1993 p H-1

7 Joel Kurtzman, *The Death of Money* (A penz halala), New York Simon and Schuster, 1993 pp 64, 149

8 A penzgazdaság reszletesebb es közertheto targyalasát lasd Kurtzman,*The Death of Money* (A pénz halala), Howard M Wachtel,*The Money Mandarins The Making of a Supranational Economic Order* (A penz fejesei a nemzetek feletti gazdasagi rend megteremtese), Armonk, N Y M E Sharpe, 1990, Roy C Smith, *The Money Wars The Rise and Fall of the Great Buyout Boom of the 1980s* (A pénz-háboruk az 1980-as evek nagy kivasarlasi konjunkturajanak tündöklese es bukasa), Plume NY Truman Talley Books, 1990

9 A tenyleges szazalekertek valtozo es fugg többek között a bank teljes tokeallomanyatol, de az atlag valamivel 10 szazalek alatt van

10 *Report of the Presidential Commission on Market Mechanisms* (Az Elnoki Bizottsag jelentese a piaci mechanizmusokrol), Washington, D C U S Government Printing Office, 1988, p I-2, idezi Wachtel, p 251
11 Kurtzman p 98
12 Kurtzman p 161

15. KARVALYTOKE

1 A megjegyzes az 1987 marciusi arfolyamstabilitassal kapcsolatban hangzott el, amikent Hobart Rowen „Wielding Jawbone to Protect the Dollar" (Szajtepes a dollar vedelmeben)*Washington Post*, 1987 marcius 15 , p II-1 cikkeben idezte es Howard M Wachtel The Money Mandarins The Making of a Supranational Economic Order (A penz fejesei a nemzetek feletti gazdasagi rend megteremtese) Armonk, N Y M E Sharpe 1990 p 269
2 Joel Kurtzman, *The Death of Money* (A penz halala), New York Simon and Schuster 1993 p 128
3 Felix Rohatyn World Capital The Need and the Risks (Nemzetkozi toke igeny es kockazatok), *New York Review of Books*, 1994 julius 14 , 53
4 A Survey of Multinationals Everybody's Favourite Monsters (Attekintes a multikrol kedvenc szornyetegeink), *The Economist*, 1993 marcius 27 , 6
5 A daniai (Koppenhaga) Gaiacorp szervezet elnokenek, J T Ross Jacksonnak szemelyes kozlese alapjan
6 Carol J Loomis, Untangling the Derivatives Mess (Tiszta viz a derivativak zavaros poharaba), *Fortune*, 1995 marcius 20 , 50
7 Survey Frontiers of Finance On the Edge (Attekintes a penzugyek hatarai a vegso ponton)*The Economist* 1993 oktober 9 , 4
8 Saul Hansell, A Primer on Hedge Funds Hush-Hush and for the Rich (A fedezeti alapok ABC-je sumakolas gazdagsagert), *New York Times*, 1994 aprilis 13 , pp A-1, D-15
9 Excerpts from Soros Testimony (Szemelvenyek a Soros-vallomasbol),*New York Times*, 1994 aprilis 14 , p D-6
10 Allen R Myerson, When Soros Speaks, World Markets Listen (Ha Soros szol, a vilag piacai fulelnek), *New York Times*, 1993 junius 10 , p D-1
11 Big Winner from Plunge in Sterling (A fontvalsag nagy nyertese),*New York Times*, 1992 oktober 27 , p D-9
12 Elizabeth M Krahmer es Donella H Meadows Money Flows (Penzmozgasok), az Environmental Grantmakers Association (Kornyezeti Tamogatasok Bizottsaga) eves gyulesere keszult jelentes 1994 marcius 24 , p 48
13 Jay Mathews Putting Currency Trading on Trial (Birosag ele a devizakereskedelemmel) *Washington Post* 1993 augusztus 22 , pp H-1, H-4
14 Felix Rohatyn, World Capital The Need and the Risks (Nemzetközi toke igeny es kockazatok) *New York Review of Books*, 1994 julius 14 , 51-52
15 Saul Hansell, A Bad Bet for P&G (A P&G rossz huzasa),*New York Times*, 1994 aprilis 14 , p D-6
16 Rohatyn, 52
17 Susan Antilla, A Concealed Danger for Funds (Rejtett akna az alapok szamara),*New York Times*, 1994 aprilis 17 , p 15
18 „Today, Orange County The Muni Mess on Wall Street How Bad?" (Orange megye ma milyen sulyos a Wall Street-i penzzavar?), *Business Week*, 1994 december 19 , 28-30
19 Saul, Hansell, „For Rogue Traders, Yet Another Victim " (Szelhamos kereskedoknek ujabb aldozat), *New York Times*, 1995 februar 28 , pp D1, D8, The Lesson from Barings' Straits (A Baring-valsag tanulsaga), *Business Week*, 1995 marcius 13 , 30-32, Stevenson, Richard W Young Trader's $29 Billion Bet Brings Down a Venerable Firm (Egy fiatal kereskedo 29 milliard dollaros kotese padlora kuld egy jonevu ceget), *New York Times*, 1995 februar 28 , pp A-1, D-9
20 Sheryl, WuDunn, Tokyo Stocks Plunge on British Firm's Collapse (A tokioi reszvenybukas romba dont egy brit ceget), *New York Times*, 1995 februar 27 , p D-1

21 Joel Kurtzman, *The Death of Money* (A pénz halála), New York Simon and Schuster 1993 pp 89-91 idézete alapján

* North American Free Trade Agreement (NAFTA) Az Egyesult Allamok es Kanada kozott 1988-ban aláírt szabadkereskedelmi megallapodáson alapuló – Mexikó 1992-es csatlakozását kovetően multilateralissá bővült – NAFTA kereteben a tagországok vállalták, hogy 15 éven belul fokozatosan lebontanak minden, az egymás kozti áru- és pénzforgalmat, valamint befektetést gátló akadályt ( ) 1996-ra eltorolték vagy minimalis szintre csokkentették a vamtarifakat (a HVG Zsebvilág '96 alapján)

22 Russel Mokhiber, az Interneten terjesztett Corporate Crime Reporter (Cégbűnugyek figyelője) altal, a Legal Research International vezető pénzugyi hivatalnokával, Christopher Whalennal keszített interju alapján)

23 „The World's Wealthiest People" (A világ leggazdagabb emberei),*Forbes*, 1993 julius 5 , 66, „The Billionaires" (A milliardosok),*Forbes*, 1994 julius 18 , 194-195

24 One Year Later NAFTA Disaster! (Egy evvel később NAFTA katasztrófa), a Public Citizen's Trade Program (átlagpolgári Kereskedelmi Program) által készített es terjesztett informacios csomag, Public Citizen, Washington, D C , 1995 március, p 1

25 „Austerity and Rates of 92% Fail to Perk Up the Peso" (A megszoritások és a 92%-os kamatok sem segitenek a peson),*New York Times*, 1995 március 16 , p D-8

26 Anthony DePlama, „Mexicans Ask How Far Social Fabric Can Stretch" (A mexikóiak azt kérdezik, meddig nyújtható a szociális háló),*New York Times*, 1995 március 12 , p A-1

27 Allen R Nyerson „Peso's Plunge May Cost Thousands of U S Jobs" (A peso osszeomlasa amerikai állások ezreibe kerulhet),*New York Times*, 1995 januar 30 , p D-4

28 Anthony DePlama, „Crisis in Mexico Deepens Damage in Latin Markets" (A mexikoi válság elmélyíti a latin piacok problémáit),*New York Times*, 1995 január 11 , pp A-1, D-2

29 Ralph Nader, Vallomás a mexikoi kormánynak nyújtott segítséggel kapcsolatban a Senate Banking Committee (Szenátus Bankbizottsága) előtt. U S Senate, Washington, D C , 1995 március 9 , p 4 , Sanger, David E „Dollar Dips as the Peso Falls Again (A dollár gyengul, amint a peso újra esik)*New York Times*, 1995 marcius 10 , p D-1

30 Harvey D Shapiro, „After NAFTA Facing the New Global Economy" (A NAFTA utan Szemben az új globalis gazdasaggal),*Hemispheres*, 1995 március 10 , 74-79

31 Paul Craig Roberts, „How Clinton Is Bashing the Buck" (Hogyan teszi taccsra Clinton a dolcsit). *Business Week*, 1994 augusztus 8 , 14

32 Mathews, p H-4

33 Thomas A Russo, „Let Wall St Handle Derivatives Rules" (Hagyjuk a Wall Street-re a masodlagos papirok szabalyozasat),*New York Times*, 1994 május 15 , sec 3, p 13

34 Idezi Mathews, p H-4

35 Idézi Sylvia Nasar, „Jett's Supervisor at Kidder Breaks Silence" (A Jett felugyelője megtori a csendet a Kiddernel),*New York Times*, 1994 június 26 , pp D-1, D-14

36 Sylvia Nasar, „Kidder Scandal Tied to Failure of Supervision" (A Kidder-botrany a felugyelet elégtelenségével kapcsolatos),*New York Times*, 1994 augusztus 5 , pp A-1, D-3

37 Idézi Thomas J Lueck, „Incentives of $31 Million Keep Kidder, Peabody in New York" (A Kidder, Peabody-t New York-ban marasztalja a 31 millió dolláros kedvezmény),*New York Times* 1993 október 30 , pp 23-24

* A származtatott (szarmazékos) eszközök vagy derivatívák (gyakran nevezik származtatott értékpapiroknak, olykor masodlagos értékpapiroknak is) tulajdonkeppen olyan „tétek", amelyek a kamatlabak, devizaárfolyamok, árucikkek árai stb változására vonatkozo várakozásokat tukroznek A vallalatok nem azért bocsátanak ki ilyen papirokat, hogy forrásokhoz jussanak, hanem azért adják vagy veszik oket, hogy fedezzek magukat a kulső tényezők váratlan és kedvezőtlen változásaival szemben

Az utóbbi évtizedben négy ilyen „tét" forgalma gyors növekedésnek indult *A forgalomképes opciók* a vállalat vagy egyének, tőzsdei spekulánsok számára jogot biztositanak arra (de nem koteleznek), hogy megvegyen/ek/ vagy eladjon/eladjanak egy értékpapirt egy ma megállapitott árfolyamon *A futures-kotés* olyan határidős ugylet, amelyet előre kötunk egy papir vagy árucikk megvasárlására vagy eladására Az árat a szerződéskötéskor rögzítjuk, de nem fizetunk addig, amig nem teljesítenek *A forward-kotés* egyéni igényekre szabott futures-kötésnek felel meg, amelyet nem a szervezett tőzsden forgalmaznak A *swap-ugyletek* eseteben el akarjuk cserélni például a dollarban fennálló adósságunkat nemet markaban fennallo adossagra

16. TŐKÉS KANNIBALIZMUS

1 William M Dugger, *Corporate Hegemony* (Tőkés társaságok egyeduralma), New York Greenwood Press, 1989, p x

2 Az „értékteremtés" kifejezés jelentését gyakran eltorzítják a tőkés libertariánusok, használva a kifejezést bármire, ami növeli az arakat, vagy nyereséget termel En e kifejezést csak arra vonatkoztatom, amikor a világ javaihoz, szolgáltatásaihoz és termelőeszközeihez valódi érték adódik

3 Joel Kurtzman, *The Death of Money* (A pénz halála), New York Simon and Schuster, 1993 p 164

4 Az adatokat összeállította Donald L Bartlett és James B Steele, „America What Went Wrong? Part 8 The Disappearing Pensions" (Amerika Mi ment tonkre?, Nyolcadik resz Az eltűnő nyugdíjak) in *Philadelphia Inquirer*, 1991 október 27 , p a-1, idézi Greenberg es William Kistler (szerkesztok) *Buying America Back* (Amerika visszavasárlása), Tulsa, Okla Council Oak Books, 1992 p 153

5 Idezi "The Power of Transnationals" (A transznacionálisok hatalma) in *The Ecologist* 22 no 4 (1992 julius/augusztus) p 159

6 Ned Daly, „Ravaging the Redwoods Charles Hurwitz, Michael Milken and the Cost of Greed" (A vöröserdő pusztulása Charles Hurwitz, Michael Milken és a pénzéhség arája), *Multinational Monitor*, September 1994 12

7 John Skow, „Redwoods The Last Stand" (Vöröserdő az utolsó szálig) *Time*, 1994 junius 6 , 59

8 Skow, 59

9 Daly, 13

10 Idézi Susan Faludy „The Reckoning Safeway LBO Yields Vast Profits But Exacts a Heavy Human Toll" (Az elszámolás a Safeway kivásárlása nyereséget hoz, de hatalmas emberi aldozatokkal) in *Wall Street Journal*, 1990 majus 16 , p 1-A, Greenberg is idezi, p 159

11 Gretchen Morgenson, „The Buyout that Saved Safeway" (A kivásárlás, mely megmentette a Safewayt) in *Forbes* 1990 november 12 , 88, Greenberg is idézi, p 159

12 Greenberg, p 155

13 Az adatokat összeállította Donald l Bartlett és James B Steele, „America What Went Wrong? part 3 Shifting Taxes from Them to You" (Amerika mi ment tévútra? Harmadik rész adoterhek tóluk neked), *Philadelphia Inquirer*, 1991 október 22, p 1-A, Greenberg is idezi, p 152

14 Greenberg, p 151

15 Greenberg, p 159

16 Joseph Pereira „Split Personality" (Tudathasadásos személyiseg) alapján, újranyomtatta *Utne Reader*, 1993 szeptember/október, pp 63-66 , a *Wall Street Journal*-bol

17 Ahogyan azt Pereira idezte, p 64

18 Ahogy azt Ross Perot es Paat Choate idezte *Save Your Job, Save Our Country Why NAFTA Must Be Stopped-Now!* (Mentsd meg a munkahelyed, megmented az orszagodat miert kell a NAFTA-t azonnal megallitani), New York Hyperion, 1993 pp 52-53

19 Perot es Choate, pp 52-53

*fehér lovag — egy olyan vállalat vagy konzorcium, amely egy cég felvásárlását vállalja egy olyan ceg helyett, amely ezt bizonyos szabályok, kötelezettségek miatt nem teheti meg — egy „tiszta kivulallo"

** Pac Man vedekezés — a fúzió elleni védekezésnek az a módja, amikor a kiszemelt aldozat ellenajánlatot tesz a „ragadozo" részvényeire, azaz megpróbálja azokat visszavasarolni

*** greenmail — a felvásárolni kívánt celvállalat visszavásárolja az ellenseges felvasarlo altal megszerzett részvényeket, zoldutas (greenmail) ugylet formájában

**** golden parachute (arany ejtőernyő) — a vállalatvezetés gyakran indít védekező manővereket a felvásárlás kivédésére vagy magasabb ajánlati ár kiharcolása vagy munkahelyuk megóvása érdekében Ezen érdekkonfliktusok megkerulésére sok vállalatnál arany ejtőernyőt kínálnak a vallalatvezetésnek, ami komoly összegű végkielégítést jelent arra az esetre, ha munkájukat elveszitenék a fúzió miatt (Brealey-Myers Corporate Finance (Modern vállalati pénzugyek) című könyvének magyar kiadása alapjan)

17. AZ IRÁNYÍTOTT VERSENY

1 Bennett Harrison *Lean and Mean The Changing Landscape of Corporate Power in the Age of flexibility* (Huzd meg — ereszd meg a vallalati hatalom valtozo vilaga a rugalmassag koraban), New York Basic Books, 1993 p 220

2 „Let the Good Times Roll - and a Few More Heads" (Hadd folytatodjanak a jo idok — es meg nehany fej) in *Business Week*, 1994 januar 31 , pp 28-29

3 „The Rise and Rise of America's Small Firms" (A felemelkedes es az amerikai kis cegek keletkezese), *The Economist* 1989 januar 21 pp 73-74 ahogy azt Harrison idezi p 13

4 Harrison alapjan pp 9-11

5 „Let the Good Time Roll pp 28-29

6 Harrison, p 18

7 Paul Hawken, *The Ecology of Commerce* (A kereskedelem ökologiaja) New York HarperCollins 1993 p 8

8 "Executive Pay The Party Ain't Over Yet" (Igazgatoi fizetes a partinak meg nincsen vege)*Business Week*, 1993 aprilis 26 , pp 56-62 „That Eye-Popping Executive Pay Is Anybody Worth This Much?" (Azok az alszent igazgatoi fizetések er barki is ennyit?),*Business Week*, 1994 aprilis 25 pp 52-58

9 Brian O'Really The New Deal What Companies and Employees Owe One Another" (Az uj megegyezes mivel tartoznak egymasnak a vallalatok es alkalmazottak?)*Fortune* 1994 junius 13 p 45

10 John Nasbitt *Global Paradox* (Globalis ellentmondas), New York William Morrow 1994 p 14

11 „Learning to Survive in the 90's (Tanuljunk tulelni a 90-es evekben),*Business Week* 1994 januar 10 , p 95

12 „Channeling Big Stores' Awesome Clout" (Nagyaruhazak felelmetes utesei)*Business Week*, 1992 december 21 , p 98

13 Donella Meadows „Wal-Mart Should Come on Our Terms, Not at Our Expense" (A Wal-Martnak velunk kellene megallapodni, nem pedig ellenunkben),*Valley News*, 1993 junius 12 , p 26

14 , Clout! More and More, Retail Giants Rule the Marketplace' (Politikai nyomas Egyre tobb es több, Viszontelado oriasok uraljak a piacot) *Business Week* 1992 december 21 , p 66-73, ‚Brawls in Toyland" (Civakodas latekorszagban) *Business Week* 1992 december 21 pp 36-37

15 Clout! p 73

16 Itt az 1991-es GNP adatokat hasonlitottuk ossze a vilag legnagyobb vallalatainak teljes árbevetelevel ugyanabban az evben A GNP adatok a*The Universal Almanach 1994*-bol valoak (Kansas City Mo Andrews and McMeel, 1993) kiegeszitve a*The Economist Book of Vital World Statistics* (New York Random House, 1990) adataival Az osszevont eladasi adatok a*Hoover's Handbook of World Business 1993*-bol valoak, (Austin, Tex Reference Press, 1993) a vilag 500 legnagyobb ipari vallalatara, az 50 legnagyobb közmuvallalatara, az 50 legnagyobb kereskedelmi vallalatara es az 50 legnagyobb diverzifikalt szolgaltato vallalatara vonatkozolag A legtöbb forras azt jelzi, hogy a 100 legnagyobb gazdasagi egyseg közul csak 40 vallalat van Ez az adat a*Fortune* a vilag szaz legnagyobb iparvallalatara vonatkozo rangsorat veszi figyelembe, amelyben nem szerepelnek a nem ipari tevekenyseget folytatok

17 Hawken p 92

18 Hawken p 92

19 A Survey of Multinationals Everybody's Favourite Monsters (Attekintes a multikrol kedvenc szörnyetegeink), *The Economist*, 1993 marcius 27 (specialis melleklet), p 6

20 A kereskedelmi bankokra es penzugyi vallalatokra vonatkozo eszközadatok a*Hoover's Handbook of World Business*-bol szarmaznak, pp 68 , 72

21 Egyike a kiveteleknek Roger Terry,*Putting the American Dream Back Together* (Az amerikai alom összerakosgatasa), San Francisco Berrett-Koehler (elokeszületben)

22 Adam Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nation* (A nemzetek gazdagsaga e gazdagsag termeszetenek es okainak vizsgalata), 1776, New York Modern Library, 1937) p 128

23 The Age of Consolidation' (A konszolidáció kora) in*Business Week* 1991 oktober 14 86-94 Making the Perfect Connection" (A tokeletes kapcsolat letrehozasa),*WorldPerfect Report* 1994 nyara, p 2

24 A becslesek a Survey of Multinationals"-bol szarmaznak, p 17

25 A V Krebs, *The Corporate Reapers The Book of Agribusiness* (A tőkés aratók az agrarbiznisz könyve), Washington D C Essential Books, 1992, A V Krebs, „America's New 'Centrally Planned' Food Economy" (Amerika uj 'központi tervezesu' elelmiszergazdasaga) az informaciokat a Prairie Fire Rural Action, Des Moines, Iowa szolgaltatta

26 Joan Dye Gussow, „A Nutrition Policy That leads to a Food Policy That Leads to an Agricultural Policy" (Egy elelmezesi politika amely elelmiszerpolitikahoz vezet mely agrarpolitikahoz vezet), *WHY Magazine*, 1993 nyara, p 25

27 Kerbs, The Corporate Reapers, p 102

28 Kerbs, The Corporate Reapers, pp 372-382

29 „The Virtual Corporation" (A virtualis vállalat), in *Business Week*, 1993 februar 8 , p 100

30 „The Virtual Corporation", p 100

31 „The Partners" (A tarsak), in *Business Week*, 1992 februar 10 , pp 102-107

32 „The Partners", pp 102-7

33 „A Survey of Multinationals", p 14

34 *The Economist*, 1993 februar 6 , p 69

18. VERSENY A VÉGEKEN

1 , What's Wrong?" (Mi a baj?), *Business Week*, August 2, 1993 59

2 Jeremy Brecher, „Global Village or Global Pillage?" (Globalis falu vagy globalis fosztogatas?) *The Nation*, December 6, 1993 685-688

3 Laurie Udesky, „Sweatshops behind Labels The 'Social Responsibility' Gap" (Alcazott munkasnyuzó üzemek a 'tarsadalmi felelosseg' hianya), *The Nation*, May 16, 1994 666-668

4 Ms Diaz tanuvallomasa az Egyesult Allamok kepviseloháza oktatasi es munkaugyi bizottsaganak a vezetoseg–dolgozo kapcsolatokat vizsgalo albizottsaga elott 1994 junius 7-en Idezet a Noiruha-gyartok Dolgozoinak Nemzetkozi Szakszervezete altal a *New York Times* 1994 junius 19-i szamaban (p A-23) közetett hirdetesebol

5 Bill Keller, ,The Revolution Won, Workers Are Still Unhappy ' (A forradalom gyozott a munkasok meg mindig boldogtalanok?), *New York Times*, July 23, 1994 p 2

6 Bill Keller, „In Mandela's South Africa, Foreign Investors Are Few" (Mandela Del-Afrikajaban keves a kulföldi befekteto), *New York Times*, August 3, 1994 p A-1

7 „Damping Labor's Fires" (Az elbocsatasok merseklese), *Business Week*, August 1, 1994 40-41

8 „Damping Labor's Fires" 40-41

9 „The Wild, Wild East" (A vad vadkelet), *Business Week*, December 28, 1992 50-51

10 Robert A Senser, , Outlawing the Crime of Child Slavery" (A gyermek-rabszolgaság bünének törvenyi betiltasa), *Freedom Review*, November-December 1993 29-35

11 Senser, 29-35

12 Senser, 29-35

13 Udesky, 665-668

14 Robert Levering es Milton Moskowitz, *The 100 Best Companies to Work for in America* (A legjobb munkafelteteleket kinalo 100 vallalat Amerikaban), New York Penguin Books, rev ed , 1994 p 500

15 „Managing by Values Is Levi Strauss' Approach Visionary — or Flaky? ' (Ertekek alapjan valo vezetes abrandokat kergeto vagy realis a Levi Strauss szemleletmodja?), *Business Week*, August 1, 1994 46-52

16 Levering es Moskowitz, pp 501-502

17 „Slash and Earn on the Continent" (Ingovany es penzkereset a kontinensen) *Business Week* May 2 1994 45-46

18 Europe's Economic Agony" (Europa gazdasagi agoniaja), *Business Week* February 15 1993 49

19 „Rage in the Streets' (Harag az utcakon), *Business Week*, April 11, 1994 46

20 „Doleful" (Keserves), *The Economist*, October 9, 1993 17

21 „Doleful", 17

22 „Doleful", 17

23 „Europe's Economic Agony", 48-49

24 „Land of the Rising Jobless" (A növekvő munkanélküliség földje),*Business Week*, January 11, 1993 47

25 Michael H Armacost, „Japan Goes to Business School" (Japán gazdálkodási főiskolára megy), *New York Times*, July 28, 1994 p A-23

26 „A Bargain Basement Called Japan" (Az előnyös üzletkötések helyét Japánnak hívják)*Business Week*, June 27, 1994 42

27 David Sangeer, „New Japan Access for Wall Street" (A Wall Street új lehetőségei Japánban), *New York Times*, January 11, 1995 pp A-1, D-5

28 „Wal-Mart Jitters Reach Canada's Stores" (A Wal-Mart alaposan befűt a kanadai áruházaknak), *Business Week*, January 31, 1994 38

29 „Invasion of the Retail Snatchers" (A kiskereskedelem rámenős megszerzőinek inváziója)*Business Week*, July 25, 1994 48

30 „NAFTA A Green Light for Red Tape" (Szabad út a burokráciának),*Business Week*, July 25, 1994 48

19. BEKÖSZÖNT A GAZDASÁGOSSÁG

1 Jeremy Rifkin, *The End of Work* (A munka vége), New York G P Putnam's Sons, 1995, p xiv

2 Richard Douthwaite, *The Growth Illusion* (A növekedés illúziója), Tulsa, Okla Council Oak Publishing, 1993, p 24

3 William M Dugger, *Corporate Hegemony* (Tőkés társaságok egyeduralma) New York Greenwood Press, 1989, p 13

4 Brian O'Reilly, „The New Deal What Companies and Employees Owe One Another" (Az új megegyezés amivel a cégek és az alkalmazottak tartoznak egymásnak)*Fortune*, June 13, 1994 50

5 John Burgess, „Debate on Executive Pay Moves across the Atlantic" (A vezetői fizetésekről folytatott vita átszeli az Atlanti Óceánt),*International Herald Tribune*, October 24, 1991 Business/Finance section, p 1

6 Derek Bok, *The Cost of Talent How Executives and Professionals Are Paid and How It Affects America* (A tehetség ára milyen fizetést kapnak a vállalati vezetők és az értelmiségiek és hogyan hat ez Amerikára), New York Free Press, 1993 pp 108-114

7 Lee Smith, „Burned Out Bosses" (Kiégett főnökök),*Fortune*, July 25, 1994 44-46

8 Smith, 44-46

9 Sarah Lyall, „Publishing Chief Is Out at Viacom" (A kiadó vállalat főnökét elbocsátották a Viacomtól), *New York Times*, June 15, 1994 pp D-1, D-16

10 Alison Leigh Cowan és John Holusha, „Eastman Kodak Chief Is Ousted by Directors" (Az igazgatók elbocsátották az Eastman Kodak vezérét),*New York Times*, August 7, 1993 p 49

11 „Getting Rid Of the Boss" (Szabadulas a főnöktől),*The Economist*, February 6, 1993 13

12 „The Contingency Work Force" (Esetleges munkaerő) *Fortune*, January 24, 1994 31

13 „Planning a Career in a World Without Managers" (Karriertervezés a menedzserek nélküli világban), *Fortune*, March 20, 1995 72-80

14 Jaclyn Fierman, „The Perilous New World of Fair Pay" (A tisztes fizetes kockázatos új világa), *Fortune*, June 13, 1994 64

15 Lawrence Mishel es Jared Bernstein,*The State of Working America 1992-93* (A dolgozo Amerika helyzete 1992-93), Washington, D C M E Sharpe, 1993 pp 131-134

16 Jason De Parle, „Sharp Increase along the Borders of Poverty" (Gyors novekedés a szegénységi kuszób mentén), *New York Times*, March 31, 1994 p A-1

17 Tömörített formában a „Lifestyles of the Poor and Working" (Szegények és dolgozók életmódja), *Utne Reader*, March/April 1993 19-20

18 „Downward Mobility" (Lefelé irányuló mobilitás),*Business Week*, March 23, 1992 57-58

19 „Bellboys with B A " (Londínerek tudományos (B A) fokozattal)*Time*, November 22, 1993 36

20 George J Church, „Jobs in an Age of Insecurity" (Munka a bizonytalanság korában)*Time*, November 22, 1993 36

21 „Lifestyles of the Poor and Working" (A szegények és dolgozók életmódja)*Utne Reader*, March/April 1993 19-20

22 Millerek történeterol Dirk Johnson szamolt be a „Family Struggles to Make Do after Fall from Middle Class" (Családi kuzdelem a megelhetesert a közeposztalybol valo kieses utan)*New York Times* March 11, 1994 pp A-1, A-14

20. EMBEREK ÉLETTÉR NÉLKÜL

1 „Development as Enclosure The Establishment of a Global Economy" (A fejlesztes mint bekebelezes a globalis gazdasag megalapitasa),*The Ecologist* 22, no 4 (1992) 131-147

2 Helena Norberg-Hodge, , The Psychological Road to Development" (A pszichologiai ut a fejlodeshez), *PCDForum* Column no 62 October 8 1993 Egy sokkal reszletesebb leirast talal az erdeklodo a következo muben *Ancient Futures Learning from Ladakh* (Osi jövokepek, tanuljunk Ladaktol), San Francisco Sierra Club Books, 1991 Kivalo videofilm is hozzaferheto a Nemzetközi Okologia es Kultura Tarsasagnal Society for Ecology and Culture (ISEC) 12 Victoria Square, Clifton, Bristol BS8 4ES, UK, or P O Box 9475, Berkeley CA 94709, USA

3 A foldkisajatitas folyamatanak sokkal reszletesebb ertekelese talalhato a*The Ecologist* Whose common future (Kinek a kozos jovoje), cimu kulönszamaban *The Ecologist* 22, no 4 (July/August 1992)

4 ,Development as Enclosure The Establishment of a Global Economy" (A fejlesztes mint bekebelezes a globalis gazdasag megalapitása)*The Ecologist* 22, no 4 (1992) 134

5 „Development as Enclosure" 135

6 „Development as Enclosure" 135

7 „Development as Enclosure" 135 , 137

8 Az Egyesult Allamok delen folytatott titkos politikai es katonai tevekenysegenek jol dokumentalt ertekeleset adja Jonathan Kwitny, *Endless Enemies The Making of an Unfriendly World* (Orökos ellensegek egy baratsagtalan vilag letrehozasa), New York Congdon and Weed, 1984

9 Robert D Kaplan, „The Coming Anarchy" (A kozelgo anarchia),*Atlantic Monthly* February 1994 46

10 Kaplan, 48

11 Martin van Creveld, *The Transformation of War* (A haboru atalakulasa) idezi Kaplan, 74 oldal

12 United Nations High Commissioner for Refugees,*The State of the World's Refugees* (Az ENSZ Menekultugyi Fobiztosa A vilag menekultjeinek helyzete), New York, Penguin Books, 1993

13 „Two Million Refugees" (Ketmillio menekult),*New York Times* July 20, 1994 p A-18

14 United Nations High Comissioner for Refugees, foreword (Egyesult Nemzetek Menekultugyi Fobiztosa, eloszo) p iii

15 Kaplan, 72

21. AZ ÖKOLÓGIAI FORRADALOM

1 Willis Harman, *Global Mind Change The Promise of the Last Years of Twentieth Century* (A gondolkodasmod vilagmeretu valtozasa a huszadik szazad utolso eveinek igerete), Indianapolis, Ind Knowledge Systems 1988

2 Wangari Maathai, „All We Need is Will" (Csak akarnunk kell), in*Can the Environment Be Saved without a Radical New Approach to World Development?* (Megovhato-e a környezet a vilag fejlodesenek gyökeresen uj szemleletmodja nelkul?) Geneva CONGO Planning Committee for UNCED 1992 p 27

3 Mary E Clark The Backward Ones (A fejletlenek)*PCDForum Column* no 51 June 25 1993

4 A következo fejtegetes Harman könyvebol merit 34-35 oldal Duane Elgin,*Awakening Earth Exploring of Human Culture and Consciousness* (Az ebredo Fold az emberi kultura es tudat fejlodesenek feltarasa), New York William Morrow, 1993 pp 15-16 , es William Ellis szemelyes kozlese

* A szerzo Krisztusra mint Isten megtestesulesere (incarnation) hivatkozik *Amegtestesules* (latinul incarnatio) a keresztenyseg központi miszteriuma A megtestesules tana azt jelenti, hogy a Logosz (az Ige) isteni szemelye szemelyi egysegben mindörökre elfogadta sajat termeszetekent Jézus Krisztus emberi termeszetet

5 Edward McNall Burns, *Western Civilizations Their History and Their Culture* (A nyugati civilizacio története es kulturaja) 5th ed , New York W W Norton, 1958, p 520

6 Harman 12 o
7 Burns 521 o

** Az aforizma eredeti forrása *Oscar Wilde* Lady Windermere legyezője című színműve (3 felv) A cinikus ember mindennek tudja az árát és semminek nem tudja az értékét (Graham *What is cynic?* Darlington *A man who knows the price of everything and the value of nothing*)

8 Jacob Needleman, *Money and the Meaning of Life* (A pénz és az élet értelme), New York Doubleday, 1991 pp 40-42

9 Joe Dominguez és Vicki Robin, *Your Money or Your Life Transforming Your Relationships with Money and Achieving Financial Independence* (Pénzt vagy életet a pénzhez való viszonyunk átalakítása és a penzugyi függetlenség megvalosítasa), New York Viking, 1992 p 54

10 Dominguez es Robin i m p 54

11 Fritjof Capra, *The Tao of Physics* (A fizika Taója), New York Bantam Books, 1976 , Gary Zukav, *The Dancing Wu Li Masters An Overview of the New Physics* (Táncoló Wu Li mesterek az új fizika áttekintese), New York Bantam Books, 1979 , Fritjof Capra, *The Turning Point Science, Society, and the Rising Culture* (A fordulópont tudomány, társadalom és a fejlődő kultúra), New York Simon and Schuster, 1982 , és Harman, *Global Mind Change* (A gondolkodásmód világméretű változása), különösen a társadalmi következményekkel foglalkozik

12 A tétel kifejtese George T Lock Land, *Grow or Die The Unifying Principle of Transformation* (Növekedés vagy halál az atalakítás egységes elvei) című könyvében olvasható, New York Dell, 1973

13 Arnold Toynbee, *A Study of History* (A történelem tanulmanyozasa), az 1-6 kotetek D D Somerwell altal rövidített változata, New York Oxford University Press, 1947, p 555

14 Herman Daly, „Toward Some Operational Principles of Sustainable Development" (A fenntartható fejlődés néhány működési elve), *Ecological Economics* 2 (1990) 1-6

*** A szubszidiaritás, mint mindennemű eredményes föderalizmus alapelve, az Európai Unió szervezésének és működésének egyik nagyon fontos alapelve is Régi gyokerei vannak Aquinói Szent Tamásig visszanyúlóan, és többek között a katolikus társadalmi tanítás egyik elvi alappillére Erdemes idézni egyik hiteles meghatározását

„A társadalomelmélet szilárd és örok érvényű elve az a rendkívulien fontos alapelv, amelyet sem megcafolni, sem megváltoztatni nem lehetséges, ez igy szol amit az egyes egyenek sajat erejukból és képességeik révén meg tudnak valósitani, azt a hatáskorukból kivenni es a kozossegre bizni tilos, éppen igy mindazt, amit egy kisebb es alacsonyabb szinten szerveződött kozosseg kepes végrehajtani es ellátni, egy nagyobb és magasabb szinten szervezódött társulásra athárítani jogszerütlenség es egyúttal súlyos bún, a társadalom helyes rendjének felforgatása, mivel minden társadalmi tevékenység lényegénél és benne rejlő erejénél fogva segíteni — szubszidiálni — köteles a társadalmi egész egyes részeit, ellenben soha nem szabad bomlasztania vagy bekebeleznie azokat " (Quadragesimo Anno, pápai enciklika, 1931, in Az egyház társadalmi tanítása (dokumentumok), Szent István Tarsulat, Budapest, 1993 81 o)

15 A vázlat alapja James Robertson, *Future Wealth A New Economics for the 21st Century* (A jövő gazdagsága uj kozgazdaságtan a XXI század számára), London Cassell Publishers Limited, 1989

22. A JÓ MINŐSÉGŰ ÉLET

1 Eknath Easwaran, *The Compassionate Universe The Power of the Individual to Heal the Environment* (A nyomorúságos világ az egyén lehetőségei a kornyezet meggyógyítására), Tomales, Calif Nilgiri Press, 1989, pp 73-74

2 Mary E Clark, „The Backward Ones" (A fejletlenek), *PCDForum Column* no 51, June 25, 1993

3 Robert D Putnam, „The Prosperous Community Social Capital and Public Affairs (A viragzo közösség szociális töke és a közugyek)", *The American Prospect* 13 (Spring 1993) 2

4 Putnam 2

5 Alan Durning, *How Much is Enough The Consumer Society and the Future of the World* (Mennyi az elég a fogyasztoi társadalom és a Fold jovője), New York W W Norton, 1992 Durning elnevezései a három szociookológiai osztályra tulfogyasztók, közepes jovedelmüek és szegények Tanulmanykent magyarul megjelent in Lester R Brown A Világ helyzete 1991 Föld Napja Alapítvany, Budapest, 1991 156-171 o

6 Michael Renner, „Assessing the Military's War on the Environment' (Hadseregek haboruja a környezet ellen) in Lester R Brown et al ,*State of the World 1991* New York W W Norton, 1991 p 139 Magyarul in Lester R Brown pp 138-135 o

7 David Engwicht, *Reclaiming Our Cities and Towns* (Varosaink visszaszerzese) Philadelphia New Society Publishers 1993 p 17

8 Eingwicht i m pp 48-51

9 Eingwicht i m p 45

10 William E Rees es Mark Roseland, „From Urban Sprawl to Sustainable Human Communities' (A terjeszkedo varosoktol a fenntarthato emberi közösségekig),*PCDForum Column* no 54, June 25, 1993

11 A statisztikai adatokat közli Marcia D Lowe, „Reinventing Transport" (A közlekedes ujrafeltalalasa) in Lester R Brown et al ,*State of the World 1994* New York W W Norton, 1994 pp 82-84 es az U S Federal Highway Commission tanulmanyabol Tovabbi reszletekert lasd Engwicht pp] 38-144

12 Nicholas Albery Matthew Mezey, es Peter Ratcliffe (szerk),*Social Innovations A Compendium* (Tarsadalmi innovaciok osszefoglalo kezikonyv) London Institute for Social Innovations pp 92-93

13 Robyn Williams, foreword to*Reclaiming Our Cities and Towns* (eloszo a Varosaink visszaszerzese cimu könyvhoz) lasd Engwicht

14 Az indiai falvakra valo alkalmazasokat illetoen reszletesen lasd in Anil Agarwal and Sunita Narain *Towards Green Villages A Strategy for Environmentally Sound and Participatory Rural Development* (Zold falvak felé a kornyezetileg egeszseges es reszvetelen alapulo falusi fejlesztes strategiaja), New Delhi Centre for Science & Environment, 1989

15 Alan Thein Durning and Ed Ayres, „The Story of a Newspaper' (Egy ujsag tortenete)*World Watch*, November/December 1994 30-32

16 Lester R Brown, Christopher Flavin, es Sandra Postel,*Saving the Planet How to Shape an Environmentally Sustainable Economy* (A Fold megmentese hogyan hozzunk letre környezetileg fenntarthato gazdasagot), New York W W Norton, 1991 p 65 magyarul in Lester R Brown A Vilag helyzete 1991 A vilaggazdasag atalakitasa cimen 172-187 o

17 Brown, Flavin, es Postel p 65

18 Brown, Flavin, es Postel p 68

19 Brown, Flavin, es Postel p 70

20 *Webster's New World Dictionary*, 2d college ed , New York Simon and Schuster, 1980, s v „job"

21 *Webster's New World Dictionary* s v „livelihood"

22 A fegyveres erok es a vederők kereteben foglalkoztatottak szamara vonatkozo becslesek forrasa UNDP *Human Development Report 1994* (UNDP Jelentes az emberi fejlodesről 1994), New York Oxford University Press, 1994 pp 47 , 60

23. AZ ÖNTUDATRA ÉBREDT CIVIL TÁRSADALOM

1 20 Questions (20 kerdes), *Utne Reader*, 1995 januar-februar, 79

2 Gustavo Esteva, *Proceso*, 1994 februar 14, idezte a *The Nation* 1994 marcius 28-i szamaban ,Chiapas and the Americas" (Chiapas es az amerikaiak) cimu cikkeben, Neil Harvey *Rebellion in Chiapas Rural Reforms Campesino Radicalism, and the Limits to Salinismo, Transformation of Rural Mexico* (Felkeles Chiapasban, falureform, campesino radikalizmus es a salinizmus korlatai, a videki Mexiko atalakitasa) Series no 5, San Diego, Calif Ejido Reform Research Project, Center for U S - Mexican Studies University of California 1994), p 1

3 Goldman Environmental Prize The First Five Years (Goldman Környezetvedelmi Dij az elso öt ev) San Francisco Goldman Environmental Foundation, nev nelkul, p 34

4 Willis W Harmannal torteno szemelyes beszelgetes nyoman, 1993 szeptember 9

5 Megemlithetek itt nehanyat a millionyi pelda kozul Az itt idezett esetek olyan forrasokbol szarmaznak, mint Paul Ekins, *A New World Order Grassroots Movements for Global Change* (Az uj vilagrend alulrol szervezodo mozgalmak a globalis valtozasert), London, Routledge, 1992*Goldman Environmental Prize The First Five Years* (Goldman Környezetvedelmi Dij az első öt ev), San Francisco Goldman Environmental Foundation, 1994 a dijazottak listaja a „We the Peoples 50 Communities Awards" Mi, az emberek 50 Közösseg Dija), amit a Friends of the United Nations (Az ENSZ Baratai

szervezet) szponzoral, 1151 Wellington Crescent, Winnipeg R3N 0A1, Canada, fax (1-204) 487-0149, Robin Road es John Cavanagh, *Plundering Paradise The Struggle for the Environment in the Philippines* (A paradicsom kirablasa kuzdelem a kornyezetert a Fulop-szigeteken), Berkeley, Calif University of California Press, 1993 es Julie Fisher, *The Road from Rio Sustainable Development and the Nongovernmental Movement in the Third World* (A Riotol vezető ut fenntartható fejlodes es a tarsadalmi mozgalmak a harmadik vilagban), Westport, Conn Praeger, 1993 A *The Ecologist* mindegyik szama remek összeallitast ad a vilagban levő aktualis tiltakozo akciokrol Elõfizetesek megrendelhetok a RED Computing-tol, 29A High Street, New Malden, Surrey, KT3 4BY, United Kingdom, fax (44-81) 942-9385 Az indiai tarsadalmi mozgalmakrol Smithu Kothari, „Social Movements and the Redefinition of Democracy" (Tarsadalmi mozgalmak es a demokracia fogalmanak ujraalkotasa) in Philipp Oldenberg (szerk), *India Briefing* (India tanitasa), Boulder, Colo Westview Press, 1993 pp 131-162, es Smitu Kothari, „Incompatibility of Sustainability and Development In Search of Social Justice" (A fenntarthatosag es a fejlesztes összeegyeztethetetlensege a tarsadalmi igazsagossag keresese) *Journal of Public Administration*, July-Sept 1993 p 312-330

6 Thomas H Greco Jr , *New Money for Healthy Communities* (Uj penz az egeszseges közösségek szamara), Tucson, Ariz Thomas H Greco Jr , 1994, Edgar Cahn and Jonathan Rowe *Time Dollars* (Idodollarok), Emmaus, Pa Rodale Press, 1992

7 Ezekről, illetve tovabbi halozati sajatossagokrol olvashatunk Jessica Lipnack es Jeffrey Stamps, *Networking People Connecting with People, Linking Ideas and Resources* (Halozatepites emberek egymassal valo kapcsolatteremtese otletek es eroforrasok összekapcsolasa), Garden City N Y Doubleday, 1982 pp 222-228

8 Az amerikai fenntarthato mezogazdasag mozgalmanak gazdag forraskatalogusa a *WHY Magazine* Summer 1993 pp 24-25

9 Peter Rachleff, „Seeds of a Labor Resurgency" (munkas ujjaledes magjai) *The Nation*, February 21,1994 pp 226-29

10 James L Tyson, „Young Blacks Get Helping Hand from Chicago Marchers" (Fiatal feketek segitseget kapnak a chicago-i felvonuloktol), *Christian Science Monitor*, May 13, 1994 p 1

11 „Hungry" (Ehes), *The Economist* July 10, 1993

12 A Citizen Action against Misery and for Life szervezetrol tovabbi informacio kaphato az IBASE-nel, rue Vicente de Souza, 29 Botafogo 22251 Rio de Janeiro /RJ, Brazil, fax (55-21) 286-0541

13 Michael H Shuman es Hall Harvey, *Security without War A Post-Cold War Foreign Policy* (Biztonsag haboru nelkul a hideghaboru utani kulpolitika), Boulder, Colo Westview Press, 1993 pp 90-92, Gloria Duffy „Transformation in the USSR-The Role of Track-Two Diplomacy" (Valtozasok a Szovjetunioban A ketutas diplomacia szerepe), *Surviving Together*, Spring 1993 3-5, David Ignatius, „Innocence Abroad The New World of Spyless Coups" (Artatlansag külföldön a kemmentes puccsok uj vilaga), *Washington Post*, September 22, 1991 Outlook Section

14 Rachleff, 226-229

15 Informaciok kaphatok e halozatokrol IOCU, P O Box 1045, 10830 Penang, Malaysia, fax (60-4) 366-506

16 Jeremy Brecher, John Brown Childs, es Jill Carter, *Global Visions Beyond the New World Order* (Globalis jövokepek az uj vilagrenden tul) Boston South End Press, 1993

17 Noellen Heyzer Women's Development Agenda for the 21st Century Unifem as a Vehicle of Change for Sustainable Livelihoods and Women's Empowerment' (A nok altal keszitett fejlesztes programterve a XXI szazadra Unifem mint a fenntarthato elettorma es a nok eszkoze), az igazgato nyitoeloadasa United Nations Development Fund for Women to the Third Committee of the General Assembly of Nations, United Nations, 1991 December)

18 E peldak bemutatasa Paul Hawken, a New York-i The Learning City Centerben tartott eloadasa alapjan tortent

24. A VÁLTOZÁS PROGRAMTERVE

1 Herman E Daly es John B Cobb Jr *For the Common Good Redirecting the Economy toward Community the Environment, and a Sustainable Future* (A kozjoert a gazdasag atiranyitasa a kozosseg, a kornyezet es a fenntarthato jövo tele), Boston Beacon Press, 1989, p 174

2 Ahogyan azt Daly es Cobb konyvukben idezik p 209

3 Paul Hawken *The Ecology of Commerce A Declaration of Sustainability* (A kereskedelem ökológiája nyílatkozat a fenntarthatosagrol), New York, Harper Business, 1993 p 103

4 Hawken, p 120

5 Russel Baker The Big Hog Wallow (A nagy dagonya),*New York Times*, November 1 1994 p A27

6 Bishan Singh A Social Economy The Emerging Scenario for Change (A szocialis piacgazdasag a valtozas szuleto programterve) in Tina Liamzon (szerk),*Civil Society and Sustainable Livelihood Workshop Report* (Civil tarsadalom es fenntarthato eletformak — Műhelyvita összefoglalo), Rome Society for International Development, 1994 pp 29-37

7 Gar Alperovitz Amerikstroika Is the Answer (Az amerisztrojka a valasz)*Washington Post*, 1992 December 13, p C1

8 A tapasztalatok nem teljes felsorolasat es összefoglalasat illetoen lasd Jeff Shavelson*A Third Way A Sourcebook Innovations in Community-Owned Enterprise* (A harmadik ut Forraskönyv A közösseg alapu vallalkozasok fejlesztese), Washington D C National Center for Economic Alternatives, 1990

9 Lasd Richard J Barnet es John Cavanagh *Global Dreams* (Vilagmeretu almok), New York, Simon and Schuster, 1994 p 416

10 Herman E Daly es John B Cobb Jr *For the Common Good Redirecting the Economy toward Community, the Environment and a Sustainable Future* (A kozjoert a gazdasag atiranyitasa a kozosseg, a kornyezet es a fenntarthato fejlodes fele) Boston Beacon Press 1989 pp 414-435

11 Lasd Barnet es Cavanagh, pp 415-416

12 Hawken, p 163

13 James Robertson *Benefits and Taxes A Radical Strategy* (Elonyök es adok egy radikalis strategia), London, New Economics Foundation, 1994 marcius pp 12-17 A garantalt jövedelem egy valtozatat, a lepcsos pozitiv jovedelmi adot Daly es Cobb dolgozta ki, lasd *For the Common Good* (A kozjoert), 1989, pp 315-323 Ez a két forrasinu targyalja az ilyen javaslatok tortenetet es ezek tamogatasat a politikai sztera reszerol

14 Tovabbi informacio igenyelheto Sixto K Roxastol, az SKR Managers and Advisors Inc elnöketol, No 59 Hillside Loop, Blueridge A Quezon City, Philippines, fax (63-2) 722-5547 1 asd meg Sixto K Roxas, Strategies for Community Economic and Social Transformation (A közösségek gazdasagi es tarsadalmi atalakitasanak strategiai), in Liamzon pp 41-47

15 Lasd Patricia Adams *Odious Debts Loose Lending, Corruption, and the Third World s Environmental Legacy* (Ketes adossagok konnyelmu hitelek korrupcio es a harmadik vilag kornyezetvedelmi jogi rendszere), London Earthscan, 1991

16 James Tobin A Tax on International Currency Transaction (A nemzetközi valutaugyletekre kivetett ado), in UNDP *Human Development Report 1994*, New York, Oxford University Press, 1994 p 70

17 Lasd Tim Lang es Colin Hines *The New Protectionism Protecting the Future against Free Trade* (Uj protekcionizmus a jovo vedelme a szabadkereskedelemmel szemben), New York New Press, 1993 p 127 a protekcionizmus pozitiv megközeliteseinek targyalasa

EPILÓGUS: AZ ÉLETET VÁLASZTVA

1 ,20 questions (20 kerdes) *Utne Reader*, 1995 januar-februar, 79

2 ,20 questions (20 kerdes) ' *Utne Reader*, 1995 januar-februar, 81

3 Thomas Berry, *The Dream of the Earth* (A Föld alma), San Francisco, Sierra Club Books, 1988

4 Duane Elgin, *Awakening Earth Exploring the Evaluation of Human Culture and Consciousness* (Ebredo Föld Az emberi kultura es a Tudat fejlodese, New York William Morrow, 1993 p 18

5 Elgin p 312 k

Név- és tárgymutató

A

a 400 leggazdagabb amerikai állampolgár 132, 134, 259
A fellegjárók (Star Trek) TV-sorozat 125
a huszonegyedik század kapitalizmusa 99
A huszonegyedik század kuszobén önkéntes cselekvés és a világméretű program (D Korten) 6
A Jövő Erdeinek Szovetsége szervezet 359
a legjobb munkafeltételeket kínáló 100 cég Amerika 286
A pénz halála (The Death of Money — Kurtzman) 235
abszolút szegenyedés 133
Adams, Frank T 61
ADM Milling 87, 274
adórendszer 53, 112
adósság létrehozása 233
adósságválság 74
adóterhek 260
Advertising Age 191
Advisory Committee for Trade Policy and Negotiation 219
afro-amerikaiak 364
Agracetus Inc 222
agrárgazdaság 274
Airbus konzorcium 276
alapítólevél 63
alapvető szukseglet 46
Alegria, Rosa 188
allami szabályozás 73
allami szektor 117
Allampolgari Kongresszus-figyelő 218
állampolgárok 122
Allied Signals 177
Alperovitz, Gar 79 382
általános egyensulyi modellek 95
általános rendszerelmélet 330
Altalános Vámtarifa- és Kereskedelmi Egyezmény (GATT) 19, 196
AMCOR Company 360
American Airlines 273
American Association for the Advancement of Science 38
American Enterprise Institute 174
American Express 219, 299
American Forum for Global Education 135
Amerikai Kőolaj Intézet 173
amerikai külpolitika 165
amerikai polgárháború 66
Amerikai Vállalkozási Intézet 174
AmeriMex Maquiladora Alap 261
Amnesty International 365
Amoco 219
Anders, William A 297
Anheuser-Busch 174
Antarktisz 360
anyagfelhasználás 349
anyagias kultúra 183
Apple Computer 275
aranykeszlet 229
arbitrázstevékenység 232, 241
Arco 174, 267
árfolyamrendszer 244
arképzés 108
Armacost, Michael 289
Armour, Philip 67
Armstrong, Hamilton 163
Armstrong, C Michael 151
árspirál 113
Asia-Pacific Economic Community (APEC) 104, 333
AT&T 174, 177, 219, 265
átalakulási folyamat 140
atlagjovedelem 131
Atlantic Monthly 168, 310
atmeneti országok 103
autonomia 152
Avon Brasil 187
Az ébredő Fold 400
Azsia 99
ázsiai kistigrisek 73
Azsiai–Csendes-óceáni Gazdasági Közösség (APEC) 104, 333

B

Babbitt, Bruce 168
Baker, Russel 378
Ball, George W 166, 149
Bangkok 128
Bangladesh 132, 284
Bank of England 245
BankAmerica 219, 245
Banking Committee of the U S House of Representatives 243
Bankműveleteket Értékelő Osztály 210
bankrendszer 114
Barings Bank 245
Barnet, Richard J 147, 181, 187
Belgium 287
Belize 359
Bello, Walden 73
belső felelősség elve 331
Benguet Részvénytársaság 48
Bentsen, Lloyd 205

beolvadások (fuziók) 265
bérek 74
bérelhető demokracia 177
béremelés 53
beruházás 239
betelt világ 32
Bethlehem Steel 219
Bhagwati, P M 285
Bilderberg 162, 166
Bill of Rights (Emberi Jogok Nyilatkozata) 68, 377
biologiai es kulturalis változatossag (diverzitás) 331
biomassza 37
birtoklasi vágy 81
bizalom 107
bizalom elvesztése 25
bizonytalanság 241
Blumenthal, W Michael 151, 168
BMW 158
Boeing 219, 276
Boesky, Ivan 135
Bok, Derek 297
Booz, Allen and Hamilton 276
Borderless World, The (Ohmae) 154
Boulding, Kenneth 27–28
bóvli kötvények 256
Brady, Nicholas F 234
Brazil Társadalmi és Gazdasági Intézet (IBASE) 364
Brazília 33, 46, 55
Brecher, Jeremy 281
Bretton Woods-i intézmények 196, 223, 394
Bretton Woods-i konferencia 229
Brit Birodalom 164
Brit Nemzetközösség es Birodalom 164
British National Committee of the International Chamber of Commerce 149
Broad, Robin 197
Brown and Root, Inc 155
Brundtland Bizottság 54
brutto nemzeti termek (GNP) 42
Brzezinski, Zbigniew 167, 168
Bundy, McGeorge 166
Burns, Edward McNall 320
Bush, George 168, 169, 234, 134, 220
Bush-kormányzat 150
Business Week 98, 131, 151, 227, 281
Butler, R A 42

C

C-Span 93
Cable News Network 168
Cahn, Jonathan 203
California's Orange County 245
California's Safe Drinking Water and Toxics Enforcement Act 220
Campbell's Soups 274
Capitaly (társasjáték) 107
Cargill 87
Cargill és a Pillsbury 274
Carnegie, Andrew 67
Carson, Rachel 73
Carter, Jimmy 167, 168
Cato Intézet 83, 248
Cavanagh, John 181, 187
Cerullo, Edward A 251
Chaipravat 99
Channel One 190
Chase Manhattan Bank 167
Chevron USA 174, 267
Chiapas felkeles 358
chief executive officer = (CEO) 219
Christopher, Warren 168
Chrysler 276
Circuit City Stores 269
Cisneros, Henry 168
civil szféra 115
civil társadalom 105, 400
Clark, Mary 338
Clayton-féle Trosztellenes Törveny 70
Clinton, Bill 168, 93
CNN 168
Cobb, John, Jr 45, 106
Coca-Cola 189, 326
Code of Federal Regulations 249
Codex Alimentarius Commission 220
Colegio de la Frontera Norte, Juarez 158
Collor, Fernando 364
Columbia Journalism Review 178
Conable, Barber 127
ConAgra 87, 274
Conference on Population and Development 369
Consumers Union 188
Context Institute 366
Continental Grain 274
Cornell University 38
Corning 219
Costa Rica 32, 55
Costco 269
Council on Economic Priorities 285
Council on Foreign Relations 162
Cleveldre, Martin van 311
Cselekvési Programterv a Jovőért 369
csereeszköz 229

D

Daly, Herman E 27, 45, 106, 213
Dark Victory (Bello) 73
Dartmouth College 66
DAWN 369
de Souza, Herbert „Betinho" 364
Dean, Arthur 166
Del Monte 275

Dél-Korea 128, 154
déli államok 75
Delta Airlines 273
demokrácia 76
Demokrata Párt 178
demokratikus pluralizmus 104, 122
Demokratikus Vezetés Konferencia Progresszív Kozpontja 159
Department of Commerce 219
Department of Labour 283
Development Alternatives for Women in a New Era 369
Diamond, Larry 116
Diaz, Dorka 283
Dodge kontra Woolsey 66
Dominguez, Joe 323
Domy Co 289
Donaldson, Randal W 189
Douthwaite, Richard 43
Dow Chemical 174, 219
Dow Jones Index 235
Du Pont 174, 175
dualizmus 320
Dübörgő 20-as evek 70
Dugger, William M 253, 295, 120, 213
dumpies 302
DuPont 220
Durning, Alan 340

E

E I Du Pont de Nemours and Company 263
Earle, Thomas 61
Earth Summit 368
Eastman Kodak 219, 220, 299
Easwaran, Eknath 337
Economic Development Institute, World Bank 196
Economic Rationalism in Canberra (Pusey) 82
Ecuador 360
egeszseges társadalmak 318
Egészségugyi Világszervezet 129, 366
egyenlőtlenseg 36, 39, 75, 131, 325, 365
egyensuly 42, 119
egyensulyt a természettel 328
Egyesult Államok Alkotmánya 64
Egyesult Allamok Alsóházának Bankfelugyelete 243
Egyesult Allamok Altalános Számvevői Hivatala 157
Egyesult Államok Függetlenségi Nyilatkozat 64
Egyesult Államok Kereskedelmi Torvénye 218
Egyesult Allamok Külügyminisztériuma 163
Egyesult Allamok Munkaugyi Minisztériuma 302
Egyesult Allamok Pénzugyminisztériuma 164, 205
Egyesult Allamok Statisztikai Hivatalának 301
Egyesult Államok Szövetségi Tartalékrendszere 230
Egyesult Királyság 164
Egyesult Nemzetek Szervezete 195
Egyesult Nemzetek Szervezetenek Fejlesztesi Piogia 130
egymasba agyazott gazdasagok 332, 334
egyuttmükodés 107
ehezes elleni mozgalom 365
Eisenhower, Dwight D 166
Eisner, Michael 136
El Salvador 32
Electrolux/WCI 112, 273
Elefántcsontpart 359
Elelmezesugyi Bizottság Kódexe = Kódex 220
elelmiszer-fogyasztás 38
élelmiszer-termelés 347
Életbiztosítási Társaság 257
életkozpontu űrhajó-gazdálkodás 29
életminőség 45, 338
Eletreszóló Oktatási Rendszer 188
elfajzott pénzugyi rendszer 262
Elgin, Duane 400
elidegenedés 324
elit 139
Elkins, Paul 44
Emberek Földje Kiáltvány 369, 357
Emberi Jogok Nyilatkozata (Bill of Rights) 377
Emerson, Ralph Waldo 183
energiahordozók 45
Engwicht, David 345
ENSZ 46, 62
ENSZ Kornyezet és Fejlődés Konferenciaja 368
ENSZ Kornyezetvedelmi Programja (UNEP) 394
ENSZ Latin-amerikai Gazdasági Bizottsága 198
ENSZ Nemzetközi Pénzugyi Szervezete (UNIFO) 396
EPA, az USA Kornyezetvédelmi Hivatala 220
Ericsson 112
erkölcsi tőke 107
erőforrás-fogyasztás 37
erőforráskorlát 35
erőforrások újraelosztása 46
erőszak 68, 314
értekek 142
értékteremtés 233

értékteremtés új módjai 253
Esalan Institute 366
Escalante, Ignacio Peon 171
Esprit 285
Esteva, Gustavo 358
Eszak-amerikai Szabadkereskedelmi Egyezmény (NAFTA) 56
Eszak-atlanti Szerződés Szervezete 165
Etiopia 3
étrend 340
Európai Ipari Vezetők Kerekasztala 114
Európai Unió 244
Evans, Mark 191
evolúciós folyamat 402
Executive Life Insurance Company 257
Exley, Charles 151
externalizálás 88
Exxon Corporation 79, 174, 346
Exxon Valdez 45, 177

F

Falu Akció Mozgalom (Finnország) 363
Fazal, Anwar 366
Federal Advisory Committee Act 218
fejlesztés 55
fejlesztési programok 307
fejlödési modell 407
feltevések 96
felvásárlások és stratégiai szovetségek 265
fémpénzek 229
fenntartható jólet 57
fenntartható közösség 341
fenntartható megélhetés 354
fenntartók 342
Ferguson, Sarah 187
Fiat 114, 276
Finnorszag 363
Fisher, Irving 71
foglalkoztatas 184
foglalkoztatási elörejelzések 96
fogyasztás 89
fogyasztás mennyisége 338
fogyasztás növelese 100
fogyasztói ár 109, 155
fogyasztói kultúra 183, 184, 187
Fogyasztók Szovetsége 188
Föld-ürhajó 27
Foley, Thomas 168
folyamatos gazdasági növekedés 80
Forbes 98
Ford 96, 157, 174
Ford Foundation 4
Ford Motor Company 157, 276, 346
Foreign Affairs 163
Fort Knox 229
Fortune 98, 174, 297
Freire, Paulo 12
Friedheim, Cyrus 276
Friends of the Earth Netherlands 37
Friends of the Earth USA 37
Frist, Thomas F Jr 131
függöség 105
Fuji 276
Fuji Bank 168
Fukuyama, Francis 103
Fülöp-szigetek 22, 137
Fulop-szigetek Benguet tartomanya 48
Fülöp-szigeteki Fejlesztési Forum 366
Fulop-szigeteki Kohászati es Finomító Részvénytársaság 34
Future Forest Alliance szervezet 359

G

gabonatermelés 32
GATT 20, 62, 169
GATT-WTO szerződés 197, 211
gazdagokat es a szegényeket elvalasztó szakadek 129
gazdagsag 98
gazdaság globalizálása 327
gazdasági ciklus 71
Gazdasági Együttmüködési és Fejlesztési Szervezet 165
gazdasági elit 72
gazdasági expanzió 52
Gazdasági Fejlesztés Intézet 199
gazdasági globalizació 34, 80, 143
gazdasági hatalom 105, 270
gazdasagi hatékonyság 50
gazdasági igazságosság elve 330
gazdasagi integráció 94, 169
gazdasági jólét 81
Gazdasági Képzés Nemzeti Tanacsa 189
gazdasági kibocsátás 150
gazdasági növekedés 40, 47, 341
Gazdasági Prioritasok Tanacsa 285
gazdasagi rendszer 141
gazdasági rendszer torzulásai 129, 136
gazdasagi stabilitás 109
gazdasági szukségletek 333
gazdasági teljesítmény 46
gazdasági verseny 76
gazdaságilag fejletlen ország 137
General Dynamics Corporation 297
General Electric 157, 177, 273, 366
General Foods 273
General Mills 274
General Motors 151, 157, 175, 177, 219, 220, 346
George Mason University 173
Getting to the 21st Century Voluntary Action and the Global Agenda (D Korten) 6
Gillette 267
Global Development and Environment Institute 92

Globális Fejlódes es Kornyezet Intezet 92
globális felmelegedés 37
globális gazdasági rendszer 140
globális növekedes 43
globalis verseny 159
GNP 270
Goizueta, Robert C 186
Gold Kist 274
Goldsmith, Sir James 103
Gondolkodj globálisan — cselekedj lokálisan! 329
Goodwin, Neva 89, 92
Gore, Albert 93
Gould, Jay 67
Grant, James 250
Grant, Ulysses S 67
Grant's Interest Rate Observer 250
Great Man-Made River Project 155
Greenberg, Jonathan 259
Greenpeace 221
Greenspan, Alan 168
Greider, William 179, 77, 177
Grossman, Richard L 61
GTE Sylvania 157
Gulf Oil Company 267
gyarmati kozigazgatas 308
gyermekmunka 69
Gyllenhammar, P G 113

H

Haas, Bob 286
Hancock, Graham 126
Harbrecht, Doug 93
Harmadik Vilag Halózat 367
Harman, Willis 317
Harris, Louis „elidegenedesi index" 25
Harrison, Bennett 263, 264, 266
Harvard Egyetem 297
Harvard Human Rights Journal 203
Harward Business Review 150
hatalom 92
határidós ugyletek 237
Hauge, Gabriel 166
Havel, Václav 1
Hawken, Paul 182, 191, 68
Hayes, Rutherford B 67
hazai vallalkozasok 150
hazai verseny 119
haztartasok 44, 74, 332
helyi cselekves 24
helyi gazdasagok 156
helyi közösségek 156, 318
helyi onfenntartas 333
helyi önigazgatas 139
Hemiszférák Erőforrás Központja 177
Hét Nagy (G-7) 148
heti munkaidő 53
Hewlett Packard 219
Hiatt, Arnold 260
Hightower, James 357
Hills, Carla 169, 150
hirdetesek 184
Hobbes, Thomas 320
holisztikus 92
Holland Keleti-Indiák 164
Hollandia 38
Hollandia lobbyzás 180
Home Depot 269
Honda 154
Honeywell 157, 360, 366
Hong Kong 128
Hoover, Herbert 70
Hospital Corporation of America 131
Hudson-Oból Társaság 63
Hueting, Roefie 41
hulladék 33

I

IBM 177, 219, 275, 299
IBM World Trade Corporation 151
ideologia 75, 142
Idris, Mohammed 367
igazsagos elosztas 108
igazsagos verseny 106
igazsagossag 36, 95
Igorot 48
IMF 62, 126, 164
India 132, 284
India, gyermekmunka 282
India, ladakiak 306
indiai kormany 307
Indonezia 135
inflació 53, 154
információtechnológia 272
infrastruktura 158
ingatlanpiac 114
Institute for Soviet-American Relations 366
Inter-Hemispheric Resource Center 177
internalizálás 88
International Baby Food Action Network (IBFAN) 366
International Finance Corporation 205
International Labor Organisation 286
International Ladies Garment Workers Union 282
International Organization of Consumer Unions (IOC 366
International Planned Parenthood Federation 365
intézmenyi rendszerek 24
Iowa Beef Processors (IBP) 274
ipari foglalkoztatás 50
Isuzu 276
Iszlamabad 139
ITOCHU 168

ITT 177
Izrael 154

J

Jackson, Jesse 195
Japán 138, 164
japán export 34
Japan Times, Ltd 168
Japán, nemzeti érdek 151
Japán, Nikkei-index 245
Japán, trilaterális szovetség 167
Johnson, F Ross 135
jolet 44, 45
Jordan, Michael 136
Josephson, Matthew 67
jövedelmi egyenlőtlenségek 34
jovőkép 159, 183
Julius, DeAnne 149
junk bonds 256
Just in Time (éppen időben) 265

K

Kalifornia Ivovizbiztositas es Toxikus Anyagok Torvenye 220
kamatlab 154
káosz-elmelet 236
Kaplan, Robert 310
kapzsisag 81
Karacsi 139
karvalytőke 239
Kawasaki 276
Keep America Beautiful 174
Kelet-Európa 103, 155, 359
Kellogg USA, Inc 274
Kemmis, Daniel 399
Kennedy, John F 166
Kenya 361
képviseleti szervezetek 115
Kerala 46
kereskedelempolitika 119
Kereskedelmi Kamara 173
Kettering Foundation 25
Kidder, Peabody & Company 250
Kina 164
Kina, Three Gorges (Harom Torkolat) 358
kiekesztés 313, 365
kisemmizettek 342
Kissinger, Henry 134
kistermelők 152
kivásárlás 256
Kmart 269
kockazat 241
koltségvetés 112
kommunikacios kozeg 185
Kommunista Kiáltvány 99
kommunizmus 99
komparatív előny 91
konszolidáció 230
Koolajexportalo Orszagok Szervezete (OPEC) 200
kopernikuszi forradalom 319
kormány 117
kormányzati beavatkozás 82, 110
kornyezeti egyensúly 101
kornyezeti fenntarthatóság elve 330
környezeti költségek 33
környezeti szempontú fenntarthatóság 108
kornyezeti terhelés 34, 38
kornyezetvedelmi korlátozások 142
kornyezetvédelmi szabályozás 89
környezetvédők 142
korporatív monopóliumok 70
Korten, Francis 3
kozbiztonság 107
középosztály 53, 111
közérdek 25
közgazdasági racionalisták 83
közgazdaságtan 80
kozgazdászok 322
kozjavak 107
kozjo 45, 110
kozlekedes 345
kozmegegyezés 183
közoktatas 107
kozónségkapcsolatok 178
kozós orókség elve 331
közösségek 44
közösségi kötődések 318
közossegi tevékenységek 51
központ 327
kozponti tervezés 82
koztulajdon 118
közvélemenykutatási adatok 25
Kraft Foods 273
Kuba 271
kulcspozícióban lévő cégek 274
kulföldi adósság 55, 138
kulföldi tőke 154
kulturális forradalom 72
kulturális jelképek 192
Kurtzman, Joel 232, 254
kvékerek 183

L

Ladak 306
Lahore 139
lathatatlan kéz 90
Lazard Freres & Co 244
Leach, William 181, 183
Learning Enrichment Corporation 189
lefelé irányuló kiegyenlítódés 92
Lehman Brothers Inc 249
lelki kultúra 183
LePoit 168
Leslie Fay 283
Levi Strauss 285

Levine, Dennis 256
liberális demokraták 73
libertariánus szövetség 83
Líbia 155
licenc-jogok 152
Lifetime Learning System 188
Lincoln, Abraham 66, 67
lobbyk 175
Lone Star Industries 134
Lotus 273

M

Maastricht 104
Maathai, Wangari 317
Madison Avenue 160
Major, John 244
Mallory, Walter 163
Malthus, Thomas 94
Mandela, Nelson 283, 370
Mander, Jerry 185, 19
Manila 137
Manpower 300
Marcos, Ferdinand 359
marketing 155
marketingszakertők 323
Marshall-terv 197
Marsteller, Burson 177
Marx, Károly 68, 92
Maserati 276
Masks of Deception Corporate Front Groups in America 174
második ipari forradalom 294
mások biztosítása 242
materialista monizmus 319
materializmus 72
Maytag 273
Mazda 276
McDonnell Douglas 276
McGhee, George 166, 166
McKinsey and Company 154
Meadows, Donella 268
media 101
megegyezés 162
Mellon, James 67
menekult 312
menekultek száma 23
Mennyi az elég? (Durning) 340
méretcsokkentes (karcsusitas) 264
mérgezo ipari hulladékok 56
merkantilista 155
mértékletesseg 95
Messersmith, George 163
Metzler, Allen 246
Mexikó 137, 156
mexikói kormany 179
mexikói részvénypiac 235
mezőgazdaság 347
Microsoft 273
Milken, Michael 131
Miller, Craig 302
Mitsubishi 168, 276
Mitsubishi Bank 168
Mitsubishi Corporation 88
Mobil 174, 219
Mobil Corporation 189
Mobil Oil 192
Momboisse, Raymond 173
Mondale, Walter 168
monetáris gazdaság 48
Monks, A G 299
monopol hatalom 86
Monsanto Corporation 174, 175, 220
Moore megye 156
Morgan, J Pierpont 67
Morita, Akio 148
Motorola 275
MTV 187, 326
Muller, Ronald E 147
multinacionális 150
multinacionális vállalat 152
munkahelyek 109
munkakorulmények 112
munkanélküliség 21, 74
munkanélküliségi ráta 287
Munkaugyi Minisztérium 283

N

Nader, Ralph 73
Nafinsa 261
NAFTA 169
„Nagy Térség" koncepciója 164
Namíbia 359
napenergia 35
National Cash Register 151
National City Bank of New York 200
National Coal Assotiation (Nemzeti Szén Koalíció) 173
National Council on Economic Education 189
National Industrial Recovery Act (NIRA) 71
National Intelligence Council 168
National Peace Conference 362
National Potato Board 188
National Wetlands Coalition 173
NATO 165
Natural Resources Defence Council 366
Natural Step (Sweden) 363
Needleman, Jacob 322
nélkulozés 47, 52
nem kormányzati szervezetek 367
nem megújítható erőforrások 32
nemi erőszak 23
Nemzetek gazdagsága (Smith, A) 85
nemzetgazdaságok 154
Nemzeti Béke Konferencia 362

nemzeti érdekek 154
Nemzeti Hirszerző Tanacs 168
Nemzeti Ipari Fellendulési Törvény 71
nemzeti jövedelem 43
Nemzeti Lápvidek Koalíció 173
nemzeti összefogás 112
Nemzeti Szén Koalíció 173
Nemzetközi Családtervezési Foderáció 365
nemzetközi kereskedelem 63, 91
Nemzetközi Kereskedelmi Kamara 41
Nemzetközi Kereskedelmi Kamara Brit Nemzeti Bizottsaga 149
Nemzetkozi Munkaugyi Szervezet 286
nemzetkozi penzugyi rendszer 229
Nemzetközi Penzugyi Reszveny-társaság 205
Nemzetközi Ujjaepitesi es Fejlesztesi Bank 164, 196
Nemzetközi Valutaalap (IMF) 19, 126, 164
neoklasszikus 82
neoliberalizmus 82
neomarxista 92
Nepál 132
Népesseg es Fejlodes Konferencia 369
nepessegnövekedés 36, 43, 408
Nestle 114, 366
nettó nyerstermelés (net primary production) 36
New Deal 73
New Hampshire 65
New York Times 97, 151, 189, 232, 243, 244, 283
New York-i Nemzeti Városi Bank 200
New York-i tőzsde 235
New York-i Világkereskedelmi Kozpont (robbantas) 45
newly industrialized countries (NIC) 128
NGO 367
Nike 135
Nikkei határidós 245
Nippon Telegraph & Telephone 232
Nixon, Richard 230
női egyenlőség 51
Noiruha-gyártók Dolgozoinak Nemzetközi Szakszervezete 282
Nok Akcio Foruma 360
Nok Környezet es Fejlodes Szervezete (WEDA) 369
nomozgalom 69
Norberg-Hodge, Helene 306
North, Robert 3
North Atlantic Treaty Organization (NATO) 165
Northern Securities Corporation of New Jersey 70
Northern Telecom Ltd 155
Northwest Airlines 273
növekedés 42
Novell/Digital 273
NutraSweet 188
Nye, Joseph, Jr 168
nyitott terségek 30
nyugdíjalapok 231

O

Occidental Petroleum 175
OECD 165
Ogata, Sadako 312
Ohmae, Kenichi 154
ökológiai élettér 32, 108
ökológiai forradalom 329, 361, 368
ökológiai kozgazdaságtan 330
ökonómiai racionalisták 141
okorendszerek 29
okoszisztémák 57
Oktatásfejlesztési Rt 189
oktatási rendszer 138
Olaszország 338
Olivetti 114
onerdek 81, 90
onigazgatas 138
onkentes szervezet 116
onpusztító rendszer 140
önszabályozó emberi rendszer 141
OPEC 200
Orizd meg Amerika szépségét 174
ország kutatási és fejlesztési bázis 153
Országos Burgonya Bizottság 188
Orwell, George 192
osztalékfizetés 134
osztalyok 92
Otis Elevator 152
ozonréteg 32

P

Pacific Jogi Alapítvány 173
Pacific Legal Foundation 173
Pacific Lumber Company 257
Pacific Telesis 267
Pain Webber Group 245
Pakisztan 139
papírpénz 229
Paramount Pictures 299
PASAR 34
PCDForum 7
penz 228
penz története 228
penzehség 325
pénzgazdasag 51, 308
pénzjátszma 227, 232
pénzkínálat 154
pénzpiac 62, 77
penzteremtés 233
pénzugyi elit 115
penzugyi rendszer 231

pénzügyi rendszer átalakulása 230
pénzügyi termékek 237
Perdue Farm 274
Peru 312, 360
peso-válság 246
Pfizer, Inc 135, 174, 219
Phelps Dodge 177
Philip Morris Corporation 174, 273, 274
Philippine Development Forum 366
Philips 114
Phillips Petroleum 174
piac 142
piacelmélet 88
piacgazdaság 141
piaci előnyök 153
piaci érték 322
piaci hatékonyság 90
piaci ideológia 76
piaci kapitalizmus 82
piaci liberálisok 83
piaci liberalizmus 82
piaci reformok 162
piaci spekuláció 236
piaci szektor 117
piaci verseny 328
Pilgrims Pride 274
Pillsbury 87
Pilon 83
Pimentel, David 38
PiperJaffray Companies 245
Pizza Hut 189
polgárháborúk 23
politikai érdekek 84
portfoliok 236
Powel, Lewis 172
PowerBook 276
Pratt, Ed 135
Prebisch, Raul 198
privatizáció 80
Proactive Agenda for the Future 369
Procter & Gamble 174, 244, 269
Proctor Silex 156
produktív beruházások 90
programterv 370
Progressive Policy Institute, Democratic Leadership Conference 159
Public Citizen's Congress Watch 218, 219
puritán 182
Pusey, Michael 80, 82
Putnam, Robert 338

Q

Quaker Oats 274
Quan, Katie 282
Quantum Fund 243
Quing, Dai 358
Quinalt indiánok 361

R

rablógazdaság 260
RCA 157
Reagan, Ronald 155, 366, 73
Reagan-kormányzat 139
Reagan-program 73
Reclaiming Our Cities and Towns (Engwicht) 345
Rees, William 36, 346
Reich, Robert 139
reklám 185
Renault 114
rendszer 335
rendszerelmélet 141
rendszerszemlélet 36, 92
Republikánus Párt 178
részvény-spekuláció 232
reszvényesek 120
reszvetel 328
Retinger, Joseph 166
Re'ut Sadaka Zsidó-Arab Ifjúsági Mozgalom 362
Rhodes, Cecil 305
Ricardo, David 85, 90, 91
Rifkin, Jeremy 293
RJR Nabisco 135
Roaring Twenties (Dübörgő 20-as évek) 70
Robert Stempelt 299
Roberts, Georg 258
Roberts, Paul Craig 248
Robin, Vicki 323
Rockefeller, David 167
Rockefeller Alapítvány 163
Rockefeller, John D 67
Rohatyn, Felix 161, 244
Roosevelt, Franklin D 71, 163
Roseland, Mark 346
Rostow, Walter 166
Rotondo, Carmine 239
Roundtable of European Industrialists 114
Roxas, Sixto 391
Royal Society of London 27
ruandai menekultek 312
Rusk, Dean 166
Russo, Thomas A 249

S

Saab 112
Safeway 258
Sakura Bank 168
Santa Clara megye kontra Southern Pacific Railroad 68
Sanwa Bank 168
Scholastic Inc 191
Scott Paper 219
Security Pacific Bank 239
Seikatsu Club 361

Serodio, Ademar 187
Shalala, Donna E 168
Shames, Ervin 260
Shell International Petroleum Company 149
Shiva, Vanda 399
Shoalwater indián törzs 361
Siam Commercial Bank 99
Siemens 114
Sierra Leone 311
Simmon, Henry C 383
Simon, William 171
Simon and Schuster 298
Simpson Paper 192
Singh, Bishan 382
Myles Slosberg 260
Smith, Adam 64, 85, 141
Snyder, Richard E 298
sokféleség 105
Sony Corporation 148, 276
Soros György 243
Sotét Győzelem (Bello) 73
spekuláció 113, 242
spekulációs tevékenység 240
spekulánsok 272
Srí Lanka 22, 46, 132
Stanford, James 95
Star Trek (A fellegjárók) TV-sorozat 125
Stewart, James E 134
stratégia 152
stratégiai szövetségek 153
Stratos 125
Stride Rite Corporation 259
Sumitomo 168
Sumitomo Bank 168
Summers, Lawrence 100
Svéd Földművesszövetség 364
svéd modell 115
Svéd Munkaadók Szövetsége 114
Svéd Szociádemokrata Part 112
Svédország 111, 363
szabad piacok 80
szabadpiac 76, 128
szabályozott piac 119
szakszervezetek 53, 157
számbavételi rendszerek 39
számítógép 151
számítógépesítés és automatizálás 265
származékos értékpapír 240
szegények 33
szegénység 42
szennyezési jogok 109
szeretet 318
szerkezeti átalakítás 74, 201
szervezett bűnözés 314
Szingapúr 128
szociális háló 72
szociális programok 143
szociális tőke 339
szociális védőháló 53
szocializmus 104
szociálpolitika 271
szocioökológiai osztály 342
Szövetségi Jogszabályok Gyűjteménye 249
Szövetségi Tanácsadó Bizottságokról szóló törvény 218
szovjet gazdaság 270, 271
Szovjet-Amerikai Kapcsolatokért Intézet 366
Szovjetunió, felbomlás 103
Szovjetunió, környezeti pusztítás 363
sztrájkok 69
szubszidiarítás 331
szuverenitás 335

T

Taco Bell 189
Taft, Robert 205
Tajvan 128, 154
Tarnoff, Peter 168
társadalmi bizonytalanság 68
társadalmi felelősség 253, 259
társadalmi feszültség 22
társadalmi igazságosság 117
társadalmi intézmények 117
társadalmi nyugtalanság 142
társadalmi párbeszéd 162
társadalmi szerződés 74
társadalmi tőke 44
társadalomtudomány 321
társaságalapítás 65
tartozás 233
tartozások felhalmozása 233
tekintélyelvű szervezetek 271
televízió 181, 185
teljes foglalkoztatottság 113, 165
Tengerészeti Törvény 64
termelékenység 42, 295
Természetes Lépés (Svédország) 363
természetes vagy elidegeníthetetlen jogok 335
természeti erőforrás-készletek 44
természeti erőforrások 142
természeti erőforrások újraelosztása 95
Természeti Erőforrások Védelmezéséért Bizottság 366
természeti környezet 21
természeti tőke 57
textilipar 283
Thaiföld 22, 56, 128
The 100 Best Companies to Work for in America 286
The Dream of the Earth 400
The Economist 35, 98, 147, 264
The Gap 285

The People's Earth Declaration 369
The Wealth of Nations 85, 90
Think globally Act locally 329
Third World Network 367
Thompson, Peter 161
Thoreau, Henry David 183
Time 257, 370
Time Warner 168, 219
Times (London) 243
Times Mirror Co 168
Tinbergen 41
Tobin, James 393
tókés libertarianizmus 143
tókés tarsasagi libertarianizmus 85
tókés tarsasagok 142
toketulajdonosok 90
tokiói Nikkei-index 245
tomegfogyasztas 184
tomeggyártas 70
tomegtermelés 184
történelmi erók 143
torzsrészvények 231
Toynbee, Arnold 326
Toyota Motor Corporation 151, 232
Toys 'R' Us 269, 302
transzcendentalis monizmus 319
transznacionális 157
transznacionális vállalatok 113, 150, 157, 168, 175
transznacionalizmus 152
Trilateral Commission 162
Trilaterális Bizottság 162, 167
Trotman, Alexander 134
TRW 177
tudat 319
tudat(ossag) 328
tudatformalo eszmek 328
tudomány 319
tudományos-ipari korszak 325
Tuft University 92
tulajdon 84
tulajdonjogok es szerzódések 81
tulfogyasztás 36, 341
tulfogyasztok 342
TV Nation 187
TWA 302
Tyson Foods 274

U

U S Agency for International Development 4
U S Business Roundtable 219
U S Environmental Protection Agency (EPA) 220
U S Federal Reserve 246
U S Federal Reserve System 168
U S General Accounting Office 157
U S National Academy of Sciences 27
U S National Public Radio 125
U S Trade Act 218
UN Food and Agriculture Organization = (FAO) 220
UNCED 407
UNDP 46, 130
Union Carbide Bhopal katasztrófa 177
Unisys Corporation 151
United Airlines 273, 301
United Nations Conference on Environment and Development 368
United Nations Development Program 130
United Nations Environmental Programme (UNEP) 394
United Nations International Finance Organization (UNIFO) 396
United Nations Regulatory Agency for Transnational Trade and Investment (UNRATTI) 396
United Technologies 177
USA*NAFTA 176
uzleti kerekasztalok 175

V

vagyontárgyak felértekelése 233
Valdes-Villalva 158
vállalat-osszevonások 74
vállalatvezetők 131
valóságképek 319
valószínűségi elemzés 236
Vance, Cyrus 168
Vanderbilt, Cornelius 67
Városaink visszaszerzése (Engwicht) 345
városi térség 345
városok terjeszkedése 89
vasárlóerő 232
vegyszerek 56
verseny 81
versenyképesség 282
versenyzó piacok 106
Veszelyeztetett Fajok Torvenye 192
vezerkari csapatmunka és morál 265
Viacom Inc 299
világ gazdasági teljesítménye 20
világ nepessége 24
Világbank 9, 19, 62, 164, 195, 197, 199, 205, 213, 223, 229, 393
Világértekezlet 368
Világfórum '92 Nemzetkozi NGO 405
világkereskedelem 20
Világkereskedelmi Szervezet (WTO) 62, 214
Világszintű Oktatás Amerikai Fóruma 135
Village Action Movement (Finland) 363
viskóvárosok 158
vízierőmuvek 359
Volkswagen 157
Volvo 112

W

Wal-Mart Stores 268, 289, 290
Wall Street Journal 98, 131, 178, 206
Walt Disney Company 136
Wapenhans, Willi 210
Ward, Wilbert 200
Washington allam 361
Washington Post 249
Washington Post Co 168
Webster Uj Ertelmezo Szotar 352
Westinghouse 157, 299
Weyerhaeuser 219
Wharton, Clifton Jr 168
Wheeler, Raymond 127
Whirlpool 273
White, Harry 164
Whitmore, Kay R 299
WHO 129
Winter, John 290
Women's Action Forum 360
Women's Environment and Development Organization 369
Woodman, John 136
Woolworth Canada 290
WordPerfect 273
World Health Organization = (WHO) 220, 366
World Trade Organization (WTO) 62, 214
Worldwatch Institute 350

X

Xerox Corporation 267

Y

Yale University 173
Yeutter, Clayton 220
yuppy 302

Z

zsido-kereszteny hagyomany 319

A SZERZŐRŐL

DR. DAVID C. KORTEN több mint harmincöt éves tapasztalat birtokában írta e könyvét. Tapasztalatait a gazdasági élet, az egyetemi világ és a nemzetközi fejlesztési intézmények legkitünőbb köreiben, továbbá napjaink állampolgári akciókat szorgalmazó szervezeteiben szerezte. Jelenleg a People-Centered Development Forum (Emberközpontú Fejlesztés Fóruma) alapítója és igazgatója. A Fórum az igazságos, a részvétel elvén alapuló, fenntartható társadalmak megteremtése iránt elkötelezett szervezetek és személyek egész világunkra kiterjedő szövetsége, akik mindezt önkéntes állampolgári kezdeményezéseken keresztül kívánják megvalósítani.

Korten a Stanford University Graduate School of Business-en (Stanfordi Egyetem, Gazdálkodási Kar) szerezte meg az M.B.A. és a Ph.D. fokozatot. A közgazdaságtan, a szervezetelmélet és a gazdasági stratégia terén szerzett tudása birtokában pályafutása kezdetét annak szentelte, hogy a szegény országokban — elsőként Etiópiában — gazdálkodási ismereteket oktató felsőoktatási intézményeket létesített. Abban a reményben tette ezt, hogy az új, hivatásos vállalkozói réteg megteremtése lesz majd a kulcs a szegénység problémájának megoldásához. Katonai szolgálatát a vietnami háború idején, az Egyesült Államok Légierejének századosaként teljesítette a Légierő vezérkari parancsnokságán, valamint a Nemzetvédelmi Minisztériumban.

Korten ezután öt és fél évig a Harvard University Graduate School of Business (Harvard Egyetem Gazdálkodási Kar) hallgatóit tanította a középvezető-képző és az

M.B.A-programok keretében. Mint a Harvard tanácsadója, segítette a nicaraguai Central American Management Institute (Közép-Amerikai Vezetési Intézet) munkáját is. Ezután csatlakozott a Harvard Institute for International Development (Harvardi Nemzetközi Fejlesztési Intézet) vezetőségéhez. Itt a Ford Alapítvány által finanszírozott, az országos családtervezési programok szervezésének és vezetésének javítását célzó program vezetője volt.

Az 1970-es évek vége felé Korten felhagyott az egyetemi oktatással és Délkelet Ázsiába költözött, ahol majdnem tizenöt évig élt. Először egy Ford Alapítvány által finanszírozott program szakértőjeként tevékenykedett, később pedig a U.S. Agency for International Development (USAID, az Egyesült Államok Nemzetközi Fejlesztési Hivatala) ázsiai regionális tanácsadója volt a fejlesztési programok vezetésével és lebonyolításával kapcsolatos ügyekben. Az ott végzett munkája nemzetközi elismerést hozott számára. Az elismerést olyan hatékony stratégiák kidolgozásában nyújtott közreműködéséért kapta, amelyek segítségével az államigazgatási hivatalok a közösség igényeit felismerő és ezek kielégítését támogató rendszerekké alakíthatók át, továbbá erősítik a közösségeket abban, hogy maguk dönthessenek a föld, a víz és az erdők erőforrásokkén való használatáról.

Látva, hogy a USAID és a többi nagy hivatásos segélyszervezet nyilvánvalóan képtelen azon módszerek alkalmazására, amelyek a nem kormányzati szervezetként működő Ford Alapítvány esetében eredményesnek bizonyultak, Korten kiábrándult a hivatalos segélyező intézményekből és megvált tőlük. Az utolsó öt Ázsiában töltött éve azzal telt, hogy ázsiai nem kormányzati szervezetek vezetőivel a régió fejlődési kudarcának alapvető okait kereste. Emellett azon dolgoztak, hogy a civil társadalom szerveződéseit fölkészítsék az országos és világméretű változás stratégiai szempontból fontos katalizátorainak szerepére.

Korten ráébredt arra, hogy az Ázsiában megtapasztalt válság — amelynek tünetei az egyre növekvő szegénység, a fokozódó egyenlőtlenségek, a környezetpusztítás, valamint a társadalom széthullása — a világ csaknem minden más országában ugyancsak jelen van, beleértve az Egyesült Államokat és más „fejlett" országokat is. Ezen túlmenőleg arra a következtetésre is jutott, hogy az Egyesült Államok mind otthon, mind külföldön

pontosan annak a politikának az aktív támogatója, amely e világméretű válságot egyre inkább elmélyíti. Ahhoz, hogy a világ megmeneküljön, az Egyesült Államoknak meg kell változnia. Korten 1992-ben New York City-be költözött, hogy segítsen előmozdítani e változást.

Dr. Korten írásai kötelező egyetemi tananyagok szerte a világon. Számos könyvet írt, illetve szerkesztett, többek között a következőket: *Getting to the 21st Century: Voluntary Action and the Global Agenda* (Átmenet a XXI. századba: önkéntes akciók és a globális programtervezet); *Community Management* (Közösségmenedzsment); *People-Centered Development* (Emberközpontú fejlesztés) — (Rudi Klauss társszerkesztésében); *Bureaucracy and the Poor: Closing the Gap* (A bürokrácia és a szegények: a rés bezárása) — (Felipe B. Alfonso társszerkesztésében); e könyveket a Kumarian Press adta ki. Rendszeresen jelennek meg írásai tanulmánykötetekben, szakmai folyóiratokban és számtalan civilszervezet kiadványaiban.

Kedves olvasó,

ha van ideje, és eljutott idáig a könyv olvasásában, talán még van annyi energiája, hogy a KIADÓ sorait is átfussa, a sok előszó után... Engem lesújtott ez a mű, mikor elolvastam, talán önöket is. Pláne az én nemzedékemet, hisz mi marxizmuson nevelkedtünk. A sok tananyag és kötelező olvasmány belénk súlykolta, hogy milyen rossz és embertelen a kapitalizmus. Már a gusztustalan és erőszakos antipropaganda miatt sem hittem el az írottakat - legalábbis kételkedtem, mert mást láttunk és hallottunk. Hogy örültünk a rendszerváltásnak! Megszűnik az önkény a diktatúra és a nyomor! Még az elején filozofikus derűvel nyugtattuk magunkat, hogy minden átmenet nehéz. És most meg ez a könyv! Az író szakmai hitelessége kétségtelen, és a mű tárgyilagos. Hihető és tényszerű. Nem véres leszámoló és forradalomért kiált. Mi meg itt Közép-Európában jól jártunk! Cseberből-vederbe. A kapitalizmus prosperáló fénykorában kommunista diktatúrában nyomorogtunk. Vágytunk a kapitalizmusba - és most megkaptuk!

Persze ez nem azt jelenti, hogy visszavágyunk a szocializmusba, kommunizmusba. Jól írja Korten, hogy emberibbé kell tenni ezt az elszabadult világot. Méltóságteljes konzekvenciával és visszafogott önuralommal. Emberarcuvá kell formálni ezt a kapitalizmust. Dubcsek is ezt akarta a szocializmussal. Neki nem sikerült. Vajon nekünk sikerül -e?

Megszokott súlyos anyagi helyzetünk (drága dolog a függetlenség!) nem tette volna lehetővé e vaskos könyv megjelentetését szponzoraink nélkül, akik adományaikkal segítettek minket ahhoz, hogy ez a könyv minél szélesebb körben elterjedjen. Szponzorainknak köszönhető az is, hogy dokumentumfilmeket tudunk készíteni és folyóiratunk a Kapu is immár kilencedik éve rendszeresen megjelenik.

Íme hűséges támogatóink névsora:

4H Kereskedelmi és Szolgáltató Kft
Budapesti Húsnagykereskedelmi Közös Vállalat
Cseke Bt
Central Mosodák
Cicero Kft
IP Személyzeti Tanácsadó Kft
K. End M. Bt
Linea 5. Kft
Lombard Áruház és Zálogház
Megalux Fénytechnikai Kft
Mikes Kft
Multireklám Kft
Pandola Bt
Pharman Gmk

KAPU-filmek kazettán

EGYSZERCSAK FELBUKUNK

Minden masodik magyar ember szív es er rendszeri betegsegben hal meg Az orszag ez iranyu statisztikaja a legrosszabb Europaban A nepesseg evrol evre fogy igy 2040 re 6 es fel milliora apadhat hazank lelekszama A har mincas evekben atlag 5 evvel eltek tovabb az emberek Magyarorszagon mint ma A lakos sag varhato elettartama egyre csokken

Vajon mit teszunk azert hogy mindez mas kepp legyen? Erre a kerdesre keresi a valaszt filmunk

1996 ban a nyugdijkorhatart 62 evre emel kedik Egy magyar ferfi varhato elettartama 63 ev

HADISARC

mely a megszallo szovjet hadsereg altal malenkij robot" ra hurcolt civil lakossag szen vedeseit eleveniti fel dobbenetes reszleteket mutatva meg a rabszolgasagba hajtott egysze ru nep nem ritkan gyerekek es nok sorsarol

MAGAVAL CSINALNEK EGY UZLETET

A 83 eves Dr Meleghy Gyula a vallalkozo szellem a mindig talpra allni kesz kuzdo szel lemiseg iskolapeldaja 20 eves koraban kerult nyugatra s olyan ember aki a tortenelem vi haraiban ferfikent nemet gyaroskent is ma gyarnak maradva megallta a helyet

Az o eletutjaval ismerteti meg a nezot fil munk

CZIVETEKBEN TARCZATOK MEG

A masodik vilaghaboru utan a haborut a gyoztesek melle allva befejezo csehszlovak kormany az egesz allamukba visz szacsatolt felvideki magyarsagot megfosztotta emben es allampolgari jogaitol s tizezrevel deportalta oket a nemetek eluzese utan elneptelenedett Szudeta videkre Az embertelen akcio — mely nek nyilvanvalo celja a bunos magyarsag be olvasztasa volt az allamalkoto nemzetbe — nem jart sikerrel A szamuzottek tobbsege visszatert szulofoldjere Csehorszagban azon ban meg ma is tizezrevel elnek magyarok anyanyelvuket torve idezik fel kalvariajukat Megszolal egyuttal egy szlovak tortenesz is aki targyilagosan ismerteti a cinikus politika in ditekait A filmunkben felhasznalt korabeli szlo vak hiradokat nezve dobbenhetunk meg a szlovak propaganda verlazito hazugsagain

KAMASZOK A VESZBIRÓSAG ELOTT

A Kapu film stabja 1956 fiatal sot gyermek koru aldozatait kereste fel olyan embereket akik mint fegyverrejtegetok szabalyos kon cepcios perek aldozatai voltak 13 16 evesen (!) a peldat statualni akaro Kadar fele rogtonitelo birosagok aldozatai Rozsdas pisz tolyok mukodeskeptelen harcaszati kellekek rajtakapott tulajdonosai ok akiket sulyos — ot tizeves (!) — bortonbuntetes utan egesz eletukre a tarsadalom peremere szoritott a verszomjas onkeny A bunosoket birakat is megkerestuk — bar ovakodtak nyilatkozni — megnevezzuk oket bemutatva az eddig nem publikalt eredeti penratokat

MAGUKERT NEM FELEL SENKI

A II vilaghaboru utan bekeidoben tobb tizezer (tobb szazezer) polgari szemelyt meszaroltak le a csehszlovak kulonitmenye sek Nagyon sok nonek es gyermeknek azert kellett meghalnia mert anyanyelvuk magyar illetve nemet volt 50 even at orizetek titkukat a tomegsirok A KAPU Filmstudio stabja negy orszagban 54 helyszinen kutatta e szomyu to meggyilkossagok korulmenyeit es szemtanu it

MAGYAROK A POKOL TORNACAN

Nagyszelmenc es Kisszelmenc ugyanazon falu alvege es felvege volt A barati es rokoni szalak at meg atszottek ezt a telepulest egyetlen — s hozza meglehetosen homogen hiszen ma is szinmagyar! — kozosseget alkotva A II vilaghaboru utan a nagyhatalmak cinikus es minden jozan eszt nelkulozo donte senek kovetkezteben a falu kozepen huztak meg Csehszlovakia es a Szovjetunio allam hatarat Ezzel a rokonok baratok nem is orszagnyi — de foldreszny i tavolsagba kerultek egymastol Azsia es (Kelet)Europa hatarara a legszigorubban elvagva egymastol evtize dekre Ha a hideghaboru Europajanak jelkepe a berlini fal volt — ugy talan nem tulzunk ha azt mondjuk a Szelmenc kozseget makacsul kette oszto drot a Fal utan Europa szimboluma

A filmek hossza 60-80 perc
Megrendelhetők
szerkesztőségunk címen
Aruk 900,-Ft/db + AFA
+ Postakoltseg

EMBERKÖZPONTÚ FEJLESZTÉS MAGYAR HÁLÓZATA (EKF)

A Magyar Kapu Alapítvány keretében működő *EKF MagyarHálózat adminisztratív központja a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Környezetgazdaságtani és Technológiai Tanszékén (Bp. IX. Kinizsi u. 1-7, I.em.)* van, nem hivatalos egyetemi szervezetként. A magyar hálózat vezetője ***prof.dr.Kindler József***, titkára ***Baranyi Árpád***. Az EKF-hez való csatlakozást — amely sem tagdíjjal, sem másféle formális vagy anyagi elkötelezettséggel nem jár, csupán a hálózat alapértékeivel való egyetértés kifejezésre juttatását és ezek szellemében való egyéni vagy szervezeti tevékenységet, illetve ezek előmozdítását jelenti — levélben, faxon vagy interneten jelenthetik be a csatlakozni kívánó személyek vagy szervezetek, külföldről is, az alábbi címeken:

Levél: BKE, Környezetgazdaságtan,
EKF Hálózat, 1828 Bp.5. Pf. 489

Fax: Környezetgazdaságtan,
EKF Hálózat 217-9588 (telefon is), vagy 215-9234

Internet: baranyi@enviro.bke.hu

Az EKF működéséről, eseményeiről a ***KAPU*** *folyóirat ad rendszeres tájékoztatást.*

Magyar Kapu Alapítvány csekkszámlaszám:

Mezőbank Rt.: 11644006 - 04470500 - 44000004 (Az EKF Hálózatnak szánt befizetések esetében a csekklap közlemény rovatában „EKF" jelzés irandó.)

KÖNYVEK, KIADVÁNYOK, FOLYÓIRATOK

A KORTEN-könyv témáihoz és felfogásmódjához, valamint az Emberközpontú Fejlesztés Magyar Hálózatához kapcsolódó néhány kiadvány.

Kerekes Sándor - Szlávik János: A környezeti menedzsment közgazdasági eszközei = *Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1996. p. 265.*
(Az intézményi közgazdaságtan szellemében tárgyalja a környezetpolitikai következményeket és teendőket. A környezetvédelem közgazdasági szabályozásának alapjait az átmeneti időszak realitásainak megfelelően taglalja.)

Kiss Károly: Ezredvégi Kertmagyarország. *Egy környezetorientált gazdaságfejlesztési program indítékai és körvonalai = V-Kiadó, Budapest, 1994.*
(V-Kiadó tel.: 138 9088)
(A Szerző a hagyományos modernizációval szemben egy olyan alternatívát dolgozott ki, amely környezetbarát megoldással segíti elő a hazai gazdaság fejlődését.)

Czakó Gábor: Mi a helyzet? Gazdaságkor titkai =*IGEN Katolikus Kulturális Egyesület, Budapest, 1995.* (A könyv megrendelhető az IGEN Egyesület címén: 1126 Budapest, Nagy Jenő utca 5. Tel.: 1750-333/104

A közgazdaságtan társadalmi és etikai vetületei. *Nemzetközi tanácskozás a Vatikánban (szerk.: Kindler J. - Zsolnai L.)* = Egyházfórum, Vatikánváros, 1992 - Budapest, 1993.

Harsányi Pál Ottó OFM: Új ég, új föld felé? *(Ökoteológiai vázlat)* — Erkölcsteológiai füzetek 4. Róma, 1995.

KUTATÁSI TANULMÁNYOK, KONFERENCIA KIADVÁNYOK

Az alábbi kiadványok korlátozott példányszámban kaphatók a BKE Környezetgazdaságtani Tanszékén (tel.: 217-9588)

Kerekes Sándor – Kindler József: A magyarok és a környezet 1993-ban. Európai összehasonlítás az EUROBAROMETER KÉRDŐÍVE alapján.
(A Regional Environmental Center támogatásával készült vizsgálat összefoglalója) = Környezettudományi Központ Alapítvány, Budapest, 1993-94, p. 142 + mellékletek, (angolul is).

Institutional Design for Sustainable Development in Hungary (eds.: Bochniarz, Z., Bolan, R., Kerekes S., Kindler J.) = Centre for Environmental Studies, Minneapolis – Budapest, 1994. (magyarul is).

FOLYÓIRATOK

ÖKOTÁJ, a Zöld Hálózat lapja. Kiadja a Kulturális Innovációs Alapítvány. 1035 Budapest, Miklós tér 1. Tel.: 250-0424, 250-0420

LIGET, Irodalmi és ökológiai folyóirat. Liget Műhely Alapítvány.
1122 Budapest, Gaál József út 70.

A KAPU-t sokan utálják, de mindenki olvassa!
Fizessen elő folyóiratunkra!

	Mo.	Európa	Tengerentúl	Szlovákia
1/4 év	516,-	13 DM	12 dollár	140 SK
1/2 év	1032,-	26 DM	24 dollár	260 SK
1 év	2064,-	46 DM	48 dollár	520 SK

Megrendelheti szerkesztőségünk címén:
BUDAPEST 1082 Nap u. 13.

A pártok politizálnak,
a KAPU az igazat írja!

IP Személyzeti Tanácsadó Kft.

1053 Budapest, Szép u. 2.
Tel./ fax: 1174395, 2663853

- Munkaerőközvetítés és ehhez kapcsolódó tanácsadás
- Cégek személyi állományának bővítése, felépítése
- Közép- és felsővezetők, kvalifikált munkaerő kiválasztása

Járműtechnikai ❖ számítástechnikai ❖ pénzügyi

KÖNYVSZAKÜZLET

Személygépjárművek tehergépjárművek, motorkerékpárok és egyéb járművek

SZERVIZKÖNYVEI,

javítási és karbantartási utasításai magyar és idegen nyelven.

Széles kínálattal várjuk Önöket SZÁMÍTÁSTECHNIKAI SZAKKÖNYVEK területén is!

PERFEKT, VERZÁL, SALDO kiadók jogi, közgazdasági és számviteli kiadványait is beszerezheti nálunk.

KORREKT Kft.

PÓLUS CENTER Tel.: 419-4150
1152 Bp., Szentmihályi út 131.

ZICHY JENŐ utca 43. 1065 Budapest, Telefon: 153-3642

VÁLLALKOZZ, TERMELJ, KERESKEDJ ÉS VÁSÁROLJ HAZAIT!

Előnyt biztosítani a hazai áruknak,
ez minden nemzet gazdasági érdeke.

SEGÍTS MAGADON –
ÉS NEM MARADSZ EGYEDÜL!

Csatlakozz a

HAZAI TERMÉK – HAZAI MUNKAHELY

mozgalomhoz!

Felvilágosítás, jelentkezés:
Hazai termék–Hazai munkahely Alapítvány
1126 Bp., Nagy Jenő u. 5. Tel.: 155-4058

A Magyar Kapu Alapítvány Akciója

Magyarok a magyarokért

Magyar nyelvû lapok a Kárpát-medencében

Több mint 450 féle magyarországi kiadású lap áll rendelkezésére minden határon túli magyar lakta területen.

România-Erdély S.C. Taxon Servimpex S.R.L.
Marosvásárhelyi képviselet tel: **00-40-65-163-407**

Szlovákia HOMA Press 92901
Durajska Streda (Dunaszerdahely)
S Neratovicke-nam. 2146/10.
Tel: **00-42-709-522451**

Kovats Press
93201
Velky Meder
Lesna ulica 20.44/95.
Tel/fax: **00-42-709-92-3898**

Magyarországi Exportõr
Color Interpress Kft. Budapest
Tel: **1800-876**
H-1039 Jós u. 16. fsz. 1.

Keresse a magyar lapokat külföldön!

Raktárunkból még az alábbi könyvek kaphatók:

Legeza László-Szacsvay Péter: Felvidéki utakon 1-2. kötet

Hunyady Sándor: Szűrve habbal

László Károly: Tóparti nyaralás

László Károly: Az út Auschwitz felé

Nagy Atilla Kristóf: Totál brutál

Bárány János: Hogyan lehetsz profi játékos?

Polgár József: Kényszerzubbony a boldoguláshoz

Oltyán László: Erdélyi elmebaj

M. S. Serdian: Szakácsverseny

Horanszky Lajos: Tisza István és kora 1-2. kötet

Megrendelhető a KAPU szerkesztőségétől.

HIBAJEGYZÉK

A fejezetekben

oldal	bek.	sor	a hiba	helyesen
XII.		6.	Corporation	Corporations
15.	1.			a bekezdés végén *
25.		-11.	1996. évi	1966. évi
44.		13.	Elkins	Ekins
64.		-7.	megakadályozása	akadályozása
71.		-12.	radikalimus	radikalizmus
109.		3.		a sor végén *
126.		12.	című említett	című sorozat említett
152.		3.	képviselet	képviseletet
156.		-8.	finanszírozza a víz-	finanszírozza annak víz-
156.		-7.	becsatlakozásokat	becsatlakozásait
156.		-6.	más közszolgáltatások	más alapvető közszolgáltatások

oldal	bek.	sor	a hiba	helyesen
160.		2.-4.	a piac felszabatításának érdekében közösséget gyengítő, csábító társaságokat;	a társadalmak felbiztatását a közösség sorvasztására a piac felszabadítása érdekében;
174.		-11.	amely	amelynek
178.		-3.	és azzal az érzéssel hagyta magára azokat, akik egykor politikai bázisát alkották, hogy képviselet nélkül maradtak.	és a képviselet nélkül maradottság érzésével hagyta magára az egykor politikai bázisát alkotókat.
180.		-3.	tizenkilencedik és huszadik század végén	a tizenkilencedik század végén, illetve a huszadik század elején *vagy* a századforduló körül
190.		-4.	Channell One	Channel One
191.		1.	Channell One	Channel One
208.		-9.	kevés – ha egyáltalán helyi – kapacitás	kevés – ha egyáltalán – új helyi kapacitás
209.		16.	indooooulo	induló
235.		-17.	Ha az egész piac 1987. augusztusi csúcshelyzetétől számítjuk,	Ha a teljes piac 1987. augusztusi szintjéhez viszonyítunk,

oldal	bek.	sor	a hiba	helyesen
240.		-9.	az összes	a teljes
243.		10.	nagy	magas
244.		-7.	„mérlegen kívüli"	„mérlegen kívüli tételnek"

247. 1. után kimaradt bekezdések:

A Ponzi-rendszer (Ponzi-szisztéma): Charles A. Ponzi olasz származású amerikai pénzügyi szélhámos az 1920-as években befektetők százait csapta be rendkívül nagy nyereség, illetve hozam ígéretével. Az új befektetőket a korábbiak befizetéseiből elégítette ki a szisztéma összeomlásáig. A szisztéma szükségképpeni összeomlásának lényege az, hogy nincs más jövedelem-forrás, mint az új befektetőktől származó pénz.

Az amerikai Értéktőzsde Bizottság állandó közönségszolgálattal és felvilágosító kiadványokkal igyekszik megóvni attól, hogy felüljenek a Ponzi-szisztéma, illetve a piramis- és pilótajátékok szédelgőinek.

251.	3.	Valahogyan	Valahol
305.	-9.	társadalmilag mind	társadalmilag, mind
308.	6.	melynek	melyek
308.	8.	Ohenae	Ohmae
308.	-9.	rendszeresen	módszeresen

oldal	bek.	sor	a hiba	helyesen
311.		-5.	volt összehasonlítva	volt, összehasonlítva
319.		-3.	kinyilatkoztatása	kinyilatkoztatás
319.	3.	6.		a mondat végén *
322.		20	*	**
331.		6	**	***
344.		14.	bolygóknak	bolygónak
346.		-11.	forgalomba.	forgalomban.
348.		-6.	erőforrások a	erőforrások
350.		6.	hogy a természetes termelőfolyamat vissza tudja fogadni.	hogy újra be tudjon illeszkedni a természetes anyagkörforgásba.
350.		-15.	eldobjuk az	eldobjuk, az
360.		-15.	déldakotai	dél-dakotai
392.		12.	a termelés illetve	a termelés, illetve a
397.		-13.	beágyazottabb és jóindulatúbb	beágyazottabb jóindulatúbb
401.		3.	E mellett	Emellett
401.		15.	ez és	ez, és

oldal	bek.	sor	a hiba	helyesen
401.		19.	vagyunk s így	vagyunk, s így
401.		-2	fejlesszük és	fejlesszük, és
401.		-1.	feladatainkat	feladatainkat.
404.		1.	folyamatban és ez	folyamatban, és ez
407.		10.	segítségnyújtást	segítségnyújtás
409.		14.	keresztül,	keresztül
450.		10.	Délkelet Ázsiába	Délkelet-Ázsiába
450.		-18.	erőforrásokkén	erőforrásokként

A jegyzetekben

fejezet	index	a hiba	helyesen
1.	13.	1994	1994.
5.	23.	Pogge(s	Pogge's
8.	*		A 14. fejezet 8. pontja mögé tartozik.
11.	*		A 14. pont mögé tartozik.

fejezet	index	a hiba	helyesen
11.	**		A 22. pont mögé tartozik.
14.	5.	Nuygdíjalapok	Nyugdíjalapok
15.	*		Az 1. pont mögé tartozik.
15.	22.	figyelője) által	figyelője) munkatársa által
15.	22.	alapján).	alapján.
16.	*, **, ***, ****		A 4. pont mögé tartozik.

A tárgymutatóban

név	oldal
Általános Vámtarifa- és Kereskedelmi Egyezmény	19, 20, 62, 169, 196, 406
Ankara	314
Atlantic Monthly	148, 186
Bretton Woods-i intézmények	406

név	**oldal**
Business Week	*158, 192, 248, 268, 286, 288*
Elefántcsontpart	311
ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsa	395
Észak-amerikai Szabadkereskedelmi Egyezmény (NAFTA)	95, 104, 169, 176, 246
eurodollár	234
Forbes	132, 258
Fortune	241
GATT	19, 20, 62, 169, 196, 406
Groningen	346
GTE Sylvania	267
Hawken, Paul	376, 387
IMF – Inernational Monetary Fund	367, 395, 406
Magyarország	359
Mondragon Szövetkezet	361
Monsanto Corporation	348

Morito, Akio 186
Nemzetek gazdasága (Smith, A) 64, 90, 237
NAFTA 56, 95, 104, 176, 246
New York Times 378
Nigéria 54
Ohmae, Kenichi 308
Ökológiai Forradalom 376, 402
Pakisztán 360
Myles Slosberg helyesen: Slosberg, Myles

The Economist 150, 152, 185, 240, 270, 276, 287, 299
Time 302
transznacionális vállalatok 406
U.S. Federal Reserve (Egyesült Államok Jegybankja)

Világbank 367, 395, 406
World Trade Organization 395

DAVID C. KORTEN professzor alapítója és elnöke az Emberközpontú Fejlesztési Fórum (The People-Centered Development Forum) világhálózatnak, amelyik az igazságos, részvételen alapuló és fenntartható társadalmak megteremtését tűzte vezérlő céljául. MBA és Ph. D. fokozatot a Stanford University's Graduate School of Business keretében szerzett, évekig a Harvard University Graduate School of Business professzora volt és a Harvard Institute for International Development keretében irányított kutatói munkát. Mint a Ford Foundation vezető szakértője Manilában és az U.S. Agency for International Development szolgálatában a Fejlesztés Irányításának Ázsiai Regionális Főtanácsadójaként tevékenykedett. Oktatóként, szakíróként, tanácsadóként és egyetemi vezetőként harminc éves ázsiai, afrikai és latin-amerikai gyakorlati tapasztalattal rendelkezik, több – egyetemi tankönyvként is használt – könyv szerzője.

„A GAZDASÁG VAN AZ EMBERÉRT, S NEM AZ EMBER A GAZDASÁGÉRT"– EZ A JELMONDATA ÉS VEZÉRLŐ ELVE A MAGYAR KAPU ALAPÍTVÁNY KERETÉBEN MŰKÖDŐ *Emberközpontú Fejlesztés Magyar Hálózata (EKF)* szervezetnek, amelyik csatlakozik a Korten professzor elnökségével létrehozott *People-Centered Development Forum (PCDForum)* elnevezésű, s ma már valamennyi világrészen társszervezetekkel rendelkező hálózathoz.

A magyar hálózat vezérlő alapértékei teljes mértékben azonosak a PCDForum által megfogalmazott három értékkel:

Igazságosság. Az igazságos társadalom a Föld ökorendszere fenntartható és megújítható erőforrásainak felhasználása során elsőbbséget ad annak, hogy minden ember számára biztosítsa az anyagi szükségleteinek, szellemi és lelki igényeinek megfelelő szintű kielégítését. Eme alapvető célokon túli fejlődést a társadalmi, szellemi és lelki életnek az életminőséget tükröző mutatóival méri és nem a fogyasztás mennyiségével.

Részvétel. Minden embernek joga van arra, hogy részt vegyen az életét alakító döntésekben, továbbá arra, hogy elismert és méltányolt módon hozzájárulhasson a család, a közösség és a társadalom javának fejlődéséhez. Az egyes embereknek és helyi közösségeknek elsőbbségük van a magasabb szintű állami vagy gazdasági szervezetekkel, intézményekkel szemben.

Fenntarthatóság. A fenntartható társadalom tiszteletben tartja az élővilág sokféleségét, állandóan és tudatosan munkálkodik azon, hogy az emberi fogyasztást egyensúlyban tartsa a többi élő igényeivel és az ökoszisztémák regeneratív képességével, megőrzi a természeti tőkét.

A Magyar Kapu Alapítvány alapvető céljainak megfelelően támogatja az üzleti haszonnal nem járó, de az egyetemes magyar kultúrát szolgáló szépirodalmi alkotások és ismeretterjesztő, tudományos művek kiadását is és felhasználja a KAPU című folyóirat publikációs lehetőségeit, amely hírt ad az EKF fejleményeiről, tevékenységeiről is.

A Kiadó és a szerkesztőség címe: 1082 Budapest, Nap u. 13.
Tel.: 303-0710, 303-0711; Fax: 303-0712
Csekkszámlaszám:
Mezőbank Rt.: 11644006-04470500-44000004

1250.-